

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЗГОРӢ

*Наширӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи
Тоҷикистон ба номи Садрӣддин Айнӣ*

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического
университета имени Садрӣддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Aini*

№ 2 (91)

Душанбе – 2021

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла:
<http://vestnik.tgpu.tj>

Сармуҳаррир: *Гаффорӣ Нуъмонҷон Усмонода* – доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Мирзороҳимов Ақобир Қаримович* – доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Одинаев А.Н.*

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Пирумшоев Ҳ. П.- доктори илмҳои таърих, профессор
Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик
Солеҳов Ш. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Худойдодов А. О.- доктори илмҳои филологӣ, профессор
Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор
Убайдуллоев Н. К.- доктори илмҳои таърих, профессор
Саидов. А. С.- доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Главный редактор: *Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Мирзорахимов Ақобир Каримович* - доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Одинаев А. Н.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х. - доктор филологических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов А. О. - доктор филологических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К. - доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С. - доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:

vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website:

<http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Mirzoramimov Akobir Karimovich - doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Salimi N. U. - Doctor of Philology Sciences, academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Ubaydulloev N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saidov A. S - - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Турсунов Ф.М., Сафарзода Р.А.

Оид ба хусусияти тарҷумаи сифат дар мисоли забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ..... 8

Мухиддинова Т.Х.

Лексика традицияи чаепития в таҷикском и англиском языках 13

Султанова Р. М.

Таксономия таҷикских антитезных выражений..... 17

Ҳусейнова Г.А.

Хусусиятҳои истифодабарии ишораҳои услубӣ дар вожаномаҳои тоҷикӣ-русӣ 23

Самадова З.С., Соҳибова А.Н.

Сущность перевода реалий таҷикской безэквивалентной лексики на русский язык в произведении С. Айни (мактаби кӯҳна)..... 28

Ҳақимова Б.Н.

Хусусиятҳои қабатҳои вожагонӣ (лексикӣ)-и истилоҳоти ғаллақорӣ 31

Раҳимов А.Р.

Сравнительный анализ синтаксических функций инфинитива англиского и таҷикского языков 37

Шодиев Дж.С.

Лингвокультурный аспект японских пословиц и поговорок 41

Сафарова Р.Б.

Выражения меры длины в таҷикском и англиском языках..... 47

Мискинова Т.Х.

Таҳлили сохторӣ-маъноии ҷонишинҳои номуайяни дар забони немисӣ ва модулҳои онҳо дар забонҳои тоҷикӣ 51

Шоназаров З.М.

Оид ба мафҳуми экзотизмҳои сохторӣ дар тарҷумашиносӣ (дар мисоли забонҳои фаронсаӣ, англисӣ ва тоҷикӣ)..... 56

Раҳмоналиев Ч.Х.

Оид ба мақом ва вазифаи истилоҳ дар забон 60

Нурова З. С.

Восита ва роҳҳои сермахсули калимасозӣ дар забони адабии ҳозираи олмонӣ..... 65

Зоитова М.

Сохтори морфологии калимаҳои мураккаб дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и Садриддин Айни 70

Ғафорова Т.С.

Нигоҳе ба навъи ибораҳои тасвирии осори Садриддин Айни ва тарҷумаи онҳо дар забони англисӣ 75

Мадиева У.

О некоторых особенностях образности фразеологических единиц в немецком, таҷикском и русском языках 78

Шерхон С.

Таҳқиқи хусусиятҳои таркибӣ-маъноии лексикаи эҳсос ва тааҷуб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 81

Убайдуллоева М.А.

Фраземаҳои тавсифӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ..... 84

Раззоқбердиев Ш.С., Фатхуллоева Ш. А., Саидова М.А.

Паҳлуҳои муҳими мувофиқати маъноӣ (муродифот) ва умумияти ифодаи нутқи мазмунан нақлшуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 88

Воҳидова Н.А.

Аз таърихи ташаккули фразеографияи забонҳои гуногунсохт..... 92

Орифов О.О.	
Тадқиқи калимаҳои иқтибосшуда аз забони англисӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ (дар мисоли вожаҳои соҳаи иқтисодӣ)	97
Абдурахимова Ш.	
Назаре ба таърихи омӯзиши воҳидҳои фразеологии соматикӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ)	101
Эмомов Н.И.	
Нақши истиора ва забони маҷозӣ дар мафҳумҳои эҳсосотӣ	103
Имомбердиева С.	
Таҳлили луғавӣ ва сохтори ибора-исмҳои хоси «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ.....	108
Раҷабова С.Н.	
Зарф ҳамчун ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ	111
Атмоев Ф.Ш.	
Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти футбол, волейбол ва теннис дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	114
Мустафоева М.Р.	
Таҳлил ва муодилокии калимаҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ дар мисоли асари «Пирамард ва бахр»-и Эрнест Хемингвей.....	119
Сабуров А.С.	
Различия герундия и причастия настоящего времени (participle I) английского языка и их эквиваленты в таджикском языке	124
Баротзода Ф.К.	
Прозвища и клички в произведениях таджикских писателей.....	129
Ҷураева С. Б.	
Воҳидҳои фразеологии феълии нодир дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII.....	135
АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ	
Элбоев В. Ҷ.	
Зарурати герменевтикии ашъори Садриддин Айнӣ.....	142
Ҳамроев Р.З.	
Баъзе вижаҳои шеърҳои озодаи Гулназар.....	144
Ғоибова Ф.М.	
Вклад Сайид Ахмад - хана в развитие просветительской идеологии Индии в конце XIX - начале XX вв.....	149
Аишурова Н.	
Макру ҳилаи занон дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ.....	154
Шарифов Ш.Р.	
Корбурди истиора дар ғазалиёти Зухурӣ	161
Олимӣ Х.Ҳ.	
Мулоҳизоти Сотим Улуғзода дар бораи Аҳмади Дониш	167
Норова Г.	
Афкори адабиётшиносии Абдусалом Дехотӣ	171
Муҳаммадҷони А.	
Андешаҳои ахлоқӣ дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ	180
Муҳаммад Қ. М.	
Вижаҳои шаклӣ (шакл, вазн, қофия) дар шеъри муосири форсии дарӣ.....	188
Боронов У.Х.	
Нигоҳе гузаро ба сарнавишти Ҳасан Ирфон.....	191

Гирдакова З. М.	
Ҷойгоҳи ғазал дар осори Салими Хатлонӣ.....	197
Қаландарзода Ш.Н.	
Назаре ба зиндагинома ва мероси адабии Юсуф Ақобиров	205
Олимиён С. Ш.	
Мавқеи жанри пурсиш-посух дар тарғиби масъалаҳои фарҳангӣ дар матбуот (дар мисоли сомона ва ҳафтаномаҳои “Озодагон”, “Ҷавони Тоҷикистон”, “Миллат”).....	208
Рустамзода Ф.	
Инъикоси ҷашни Наврӯз дар адабиёти форсу тоҷик.....	210
Муаззамӣ К.	
Манзара дар настри Баҳманёр	214

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ғаффорӣ Н.У., Қодирзода Х. С.	
Ғаёлияти гумрукӣ дар қаламрави Осӣи Миёна дар нимаи дувуми асри XIX – ибтидои асри XX	218
Ализода Б.П.	
Ташаккул ва ғаёлияти шӯроӣ комиссарони халқӣ ва мақомоти идоракунии Ҷумҳурии мухтори Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон.....	221
Сайнаков С. П., Дарвозиева Х. Ш., Шоназар Дж.М.	
Заметки С.П. Ванновского по этнографии Рушанцев	226
Назризода Д.Х.	
Раскол таҷикского общества в ходе митинговой кампании и президентских выборов осени 1991 года.....	231
Имомёрбеков А., Собирзода А. Дж.	
Укрепление органов милиции в ГБАО: организация и обеспечение	241
Исмоилов. Ё.Х.	
Саҳми мактаби илми Самарқанд дар инкишофи илми математика	244
Умарова З.Х.	
Советский кинематограф как феномен синтеза национальных культур.....	247
Салимов Э.М.	
Низоми фарҳангии ҷомеаи Сосониён ва арзишҳои иҷтимоӣ ва динӣ	250
Меликиён Э., Раҷабов А.	
Як нусхаи нодир дар мавриди хунари хушнависи замони Аҳмад Маҳдуми Дониш	254
Абдусаматов Б.Б.	
Саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими сулҳ дар Афғонистон	258
Раҷабов А.А.	
Инъикоси таърихи ҳаракати хуруфиён дар сарчашмаҳои таърихӣ	261
Олимишозода Ф.О.	
Заминаҳои таърихӣ концептуалии ташаккулёбии сиёсати ҳарбӣ	264
Исматова Н.Ш.	
Взаимоотношения Республики Таджикистана с государствами Южного Кавказа в социально-экономической сфере	270
Носирова П.Х.	
Меҳргон дар маъхазҳои таърихӣ	281
Муродзода А.	
Ғавти Темурланг ва талошҳои Халил Султон барои ҳокимият.....	284
Раджабов Т.Х.	
Освещение театральной музыкальной жизни Бухары в трудах доктора искусствоведения, профессора Н.Х. Нурджанова	289
Ниёзов Д.М.	
Назаре ба ғаёлияти сиёсӣ ва илми академик Бобочон Ғафуров.....	293

ОИД БА ХУСУСИЯТИ ТАРЧУМАИ СИФАТ ДАР МИСОЛИ
ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Турсунов Ф.М., Сафарзода Р.А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Дар радифи масъалаҳои лексикӣ, услубӣ ва дигари тарчума мушкилиҳои марбут ба дастури забон ё худ грамматика низ дар раванди тарчума нақши муҳим доранд. Аксарияти мушкилоти лексикӣ тарчумаро дар асоси маъно ва тобишҳои маъноии калима ва воҳидҳои дигари луғавӣ бо истифода аз фарҳангҳои луғоти дузабона ва хусусияти матн то андозае метавон ҳаллу фасл намуд, вале агар тарчумон аз нозуқиҳои грамматикӣ воҳидҳои забон хуб огоҳ набояд, дар ҷаббиҳои худ метавонад ба душвории ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардад. Дар адабиёти илмӣ-назариявӣ тақвияти гуфтаҳои болоро мушоҳида кардан мумкин аст, чунончи: “Ҷанбаи грамматикӣ тарчумаро ҳангоми ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли масъалаҳои тарчума асосӣ шуморидан лозим аст, зеро маҳз ҳамин ҷиҳат стратегияи тарчумаро бо роҳи таҳлили сохтор ва функсияи воҳиди забон муайян месозад” [5, с.4].

Мушкилиҳои грамматикӣ тарчумаро шартан ба ду гуруҳи калон ҷудо кардан мумкин аст, аз ҷумла: а) мушкилиҳои марбут ба шаклҳои грамматикӣ ё худ хусусияти морфологии калимаҳо. Аз ин лиҳоз, агар хуб донишгари махсусиятҳои морфологии ҳиссаҳои нутқ як масъала бошад (шаклҳои гуногуни ҳиссаҳои номии нутқ, шаклҳои замониҳои феълҳои тасрифшаванда, хусусияти грамматикӣ шаклҳои тасрифнашандаи феъл ва ғ.), дарк карда тавонистани шаклу мазмуни категорияҳои грамматикӣ онҳо ҳангоми корбандӣ дар ҳолати мушаххас масъалаи дигар аст, ки ҳар ду аҳамият доранд; б) мушкилиҳои марбут ба синтаксис ё худ ҷумлабандӣ ва барои худ дуруст фаҳмида тавонистани хусусияти сохтори ҷумлаҳо. Ин гуруҳи мушкилиҳо низ ду ҷанбаи асосӣ доранд. Агар, аз як тараф, дар асоси ягон маънӣ ё мазмуну мундариҷаи даркшуда тартиб дода тавонистани ҷумла, чи дар забони модарӣ ва чи дар забони хориҷӣ, як ҷиҳати масъала бошад, аз тарафи дигар, чунон ки аз таҷрибаҳо бармеояд, дуруст дарк карда тавонистани сохтори синтаксисӣ, яъне ҷумла, ва муносибатҳои байни ҷузъҳои он, яъне аъзои ҷумла, барои дуруст тарчума кардани муҳтавои воҳиди забонӣ ҷиҳати дигари масъала мебошад, ки ин ҳар ду низ муҳиманд. Дар ин бобат гуфтаҳои Мечковская Н. Б. тақвиятгари ин фикрҳост: “Раванди омӯзиши забони англисӣ нишон медиҳад, ки сабаби як идда мушкилоти тарчума «ба таври кофӣ дарк нашудани муносибатҳои байни унсурҳои гуногуни таркиби ҷумла (субъектӣ, предикативӣ, муайянкунандагӣ, сабаб, мақсад, шартӣ ва ғ.)-и забон мебошад» [3, с.79]. Мавриди зикр аст, ки тибқи маълумоти назариявӣ ва таҷрибаҳои амалӣ, дар миёни мушкилоти грамматикӣ дар раванди тарчума мушкилоти синтаксисӣ таъсири бештар доранд. Дар ин ҷо метавон ёдовар шуд, ки тартиби калимаҳо дар ҷумлаи содаи ҳар ду забон устувор аст, вале бо ҷойгиршавии сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла аз ҳамдигар фарқ мекунад. Агар дар аксари мавридҳо хабари забони англисӣ пас аз мубтадо ояд, хабари забони тоҷикӣ маъмулан дар охири ҷумла омада, байни мубтадо ва хабар хеле фосилаи зиёд ва аъзои дигари ҷумла мавҷуданд, ки ин ҷиҳат дар марҳилаҳои аввали ҷаббиҳои тарчумонӣ, алаҳусус ҳангоми тарчумаи шифоҳии паиҳам ва ҳамзамон, мушкилиҳои ҷиддӣ эҷод мекунад. Дар марҳилаҳои минбаъда ба ин ҷиҳати тарчумаи забонҳои мавриди назар диққати махсус хоҳем дод.

Бояд ёдовар шуд, ки грамматикаи ҳар забон “асоси он забонро ташкил медиҳад” [4, с.203].

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили хусни тарчумаи сифат дар раванди тарчумаи англисӣ-тоҷикӣ-англисӣ мебошад.

Сифат ҳамчун як падидаи грамматикӣ дар раванди тарчума аз нигоҳи пайваستшавӣ бо калимаҳои дигар, корбаст ва сохторҳои гуногуни худ мушкилиҳои хос эҷод мекунад. Забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз лиҳози пайвастшавӣ сифат бо исм махсусиятҳои худро доранд. Масалан, чунин махсусиятҳо дар пайвастшавӣ маъмулии сифат бо исм мушоҳида кардан мумкин аст: a bitter cold-“сармои шадид”, a heavy downpour – “борони сел” ва ғайра. Чунон ки мебинем, дар назари аввал чунин пайвастшавӣ хеле оддӣ ба назар мерасад, вале ҳангоми тарчума бояд эҳтиёткор буд ва аз тарчумаҳои калима ба калима худдорӣ намуд. Дар ин ҳолат тарчумаҳои *сармои тунд* ва *борони вазнин* пеши назар меояд, вале тарчумони огоҳ ва воқиф аз хусусияти пайвастшавӣ сифати забони тоҷикӣ ҳатман аз тарчумаи таҳтулафзӣ худдорӣ намуда, ибораҳо ба корбасти сифат дар ин забон ва бо дарназардошти салиқаи ҳонандаи тоҷик баргардон мекунад. Ногуфта намонад, ки ҳангоми тарчума аз забони тоҷикӣ ба забони англисӣ низ ин ҳолат метавонад барои тарчумон мушкилиҳои ҷиддӣ эҷод намояд, зеро баъзан ба таври бояду шояд донишгари махсусияти пайвастшавӣ забони англисӣ ҳамчун забони бегона ба тарчумони тоҷикзабон муяссар намегардад. Мисолҳои зикргардида, албатта, чандон мураккаб нестанд, вале

гуруҳи ибораҳои сифатие мавҷуданд, ки бо осонӣ дарк намудани шаклу мазмуни онҳо бо як нигоҳ муяссар намегардад.

Дар мавридҳои зиёд сифати забони англисӣ бо чанд исми дигар якҷоя омада метавонад, дар ҳоле ки вазъият дар забони тоҷикӣ дигаргун аст ва тарҷумаи таҳлулафзӣ дар ин ҷо роиҷ нест. Мисол: a bad headache - “дарди саҳти сар”, a bad mistake – “ҳатогии дағал”, a bad joke-шӯҳии ногувор, бемаврид.

Дар луғатҳо одатан мисолҳои оварда мешаванд, ки сифатҳо бо исмҳо дар шаклҳои гуногун алоқаманд шуда меоянд, вале фарҳангҳои луғот ҳамаи ҳолатҳои истифодаи сифатро бо исм фаро гирифта наметавонанд. Дар ҳолатҳои ҷудогона, ҳатто вақте ки сифати забони англисӣ дар забони тоҷикӣ муодили худро дошта бошад, ҳангоми тарҷума тарҷумонро зарур меояд, ки бинобар хусусияти бо ҳам омадани сифат бо исм сифатро бо калимаҳои дигар иваз намояд. Масалан, ба сифати public забони англисӣ дар луғатҳои англисӣ-тоҷикӣ калимаҳои “ҷамъиятӣ”, “оммавӣ” мушоҳида мешаванд: public career — карьераи ҷамъиятӣ, public opinion — афкори ҷамъиятӣ; public scandal — мочароҳои ҷамъиятӣ. Вале калимаи public бо калимаҳои loud public applause бо маънои “ҳамагонӣ” меояд – дасткӯбиҳои баланди ҳамагонӣ.

Мушкилиҳои марбут ба тарҷумаи сифат боз дар он зоҳир мегарданд, ки дар баъзе мавридҳо аз нигоҳи синтаксис онҳо муносибатҳои атрибутивиро ифода намуда, аз нигоҳи маъно муносибатҳои адвербиалиро ифода мекунанд. Мисол: *Frost was succeeded by a rapid thaw.* - *Сардиро гармӣ зуд иваз кард.* Дар ҷумлаи асл **rapid** дар шакли сифат омада, дар тарҷума мавриди таҳвили тарҷумавӣ (трансформатсия) қарор гирифта, дар шакли зарф омадааст. Мисоли дигар: *At the age of eighteen Charles earned an honest living.* – *Дар синни ҳаҷдаҳсолагӣ Чарлз барои зиндагии худ вичодонан пул кор мекард.*

Дар бисёр мавридҳо тарзи истифодаи сифати забони англисӣ ба тарзи истифодаи сифати забони тоҷикӣ рост намеояд. Ин ҳолат алаҳқусус дар истифодаи сифатҳои ифодакунандаи номҳои ҷуғрофӣ бараъло мушоҳида мегардад. Масалан: *Australian prosperity was followed by a slump.* – *Пас аз ҷуҷуғрофии иқтисодии Австралия бӯҳрон сар зад.* *Western ministers — Вазирони кишварҳои Фарб.* *Anglo-French aims in the Middle East were not realised [2].* *Нақшаҳои Англия ва Франция нисбат ба Ховари Миёна амалӣ нагардиданд.*

Ин гуна номувофиқатӣ дар истифодаи сифат бо нуктаи боло маҳдуд намегардад. Мисолҳои дигарро дида мебароем: *Cotton capitalism [2] — капитализм дар саноати нассочӣ.*

Мушкилоти дигарро барои тарҷума сифатҳои эҷод мекунанд, ки аз сифати феълии замони гузашта ифода ёфтаанд. Масалан: *An attempted overthrow in Ethiopia [2] - Кӯшиши анҷом додани табодулотии давлатӣ дар Эфиопия; A long and unprotested delay in the work of the Parliamentary Commission. – Таъхири тӯлонӣ дар кори комиссияи парламентӣ, ки ҳеҷ гуна эътирозро ба вуҷуд наовард; a blitzed city— шаҳре, ки мавриди ҳамлаҳои ҳавоии олмониён қарор гирифтааст. Дар ин гуна ҳолатҳо бинобар набудани сифатҳои монанд аз рӯи сохтор аз тарҷумаи тасвирӣ истифода мегардад.*

Бинобар тарзҳои гуногуни пайваस्तшавии сифат бо исм дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ибораи **sullen revolt** сифати **sullen** бо ҳиссаи нутқи дигар, яъне исм тарҷума мешавад, ки маънои наздик дорад. Маънои сифати sullen “дилгир”, “ҳашмгин” дар ин маврид аз ҳама беҳтар бо исми “норозигӣ” тарҷума мешавад. Ин мисол собит месозад, ки дар ин гуна мавридҳо ҳангоми тарҷума усули таъвиби муносиб истифода гардад.

Сифати феълӣ дар якҷоягӣ бо пайвандаки while дар аксари мавридҳо бо феъли шахс ё феъли ҳол тарҷума мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки while метавонад ҳам муносибати замонӣ ва ҳам муносибати хилофиро ифода намояд ва мутаносибан ба ҳамон маъноҳо тарҷума гардад: *While claiming that miners' wages had been raised by five shillings during that period, he admitted that they were still lagging behind rising prices [2].* Ду тарҷумаи ин ҷумла роиҷ аст: 1) *Ҳарчанд ӯ изҳор намуд, ки маоши кӯҳканҳо дар ин давра панҷ шиллинг афзудааст, бо вуҷуди ин ӯ эътироф намуд, ки он (маош) аз болоравии нархҳо қафо менамояд.* 2) *Афзоиши маоши кӯҳканҳоро ба панҷ шиллинг дар ин давра тасдиқ намуда, бо вуҷуди ин ӯ эътироф кард, ки он ҳанӯз ҳам аз болоравии нархҳо қафо менамояд.*

Ба забони муосири англисӣ муайянкунандаҳои бо сифатҳои таркибӣ ифодаёфта хеле мансубанд, ки унсури дуоми онҳоро сифатҳои феълии замони гузашта ташкил медиҳанд. Дар баъзе мавридҳо чунин муайянкунандаҳо бо муайянкунандаҳои забони тоҷикӣ мувофиқат мекунанд, ки бо калимаҳои таркибӣ ё ду воҳиди луғавӣ ифода ёфтаанд. Масалан: *The long-expected reform.* – *Ислоҳоти деринтизор.* *Much-advertised policy.* – *сиёсати ба таври васеъ таблиғшаванда.*

Дар мавридҳои дигар ин гуруҳи муайянкунандаҳо бо роҳҳои дигар тарҷума мешаванд: *Tory-directed policy.* – *сиёсате, ки аз ҷониби консерваторон идора мешавад; A State Department controlled minority.* – *Ақалияти миллие, ки зери назорати Департаменти давлатӣ қарор дорад; He travels so much that he has become train-minded.* - *Ӯ он қадар зиёд саёҳат мекунанд, ки ба ҳама чиз бо чашми мусофир нигоҳ мекунанд.*

Сифати феълии гуруҳи перфект қоидатан бо феъли ҳоли замони гузашта тарҷума мешавад: Having investigated the facts, the commission drew up their report. – Ҳамаи далелҳоро таҳқиқ намуда, комиссия гузориш омода кард.

Ҳамчунин ба тарҷумаи ба истилоҳ “нимгерундий” (half-gerund) таваҷҷуҳ кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ин шакли грамматикӣ мебошад, ки миёни герундий ва сифати феълий қарор дорад. Масалан: *Earlier estimates had spoken of it (the Soviet spaceship) passing the planet at a distance of not more than 112,000 miles from it...* [2]. - *Аз рӯи ҳисобҳои қаблӣ дар бораи он (киштии кайҳонии иҷравӣ) сухан мерафт, ки аз наздикии сайёра дар масофаи на зиёда аз 112 000 километр мегузашт.*

Дар бисёр мавридҳо ҳангоми тарҷумаи сифатҳои мураккабе, ки аз сифати феълии замони гузашта ва калимаи муайянкунанда иборатанд, ба ҷойгузин кардани сифат рӯй овардан лозим меояд, ки дар боло низ ишора кардем. Масалан: *Our youth is air-minded.* – *Ҷавонони мо ба соҳаи ҳавопаймоӣ завҷ доранд.*

Сифат дар вазифаи ҷузъи хабари таркибӣ бо феъл ва гурӯҳанда тарҷума карда мешавад: *Tory-dominated Parliament.* – *Ҳаёти парлумоне, ки дар он аксарият ба консерваторон тааллуқ доранд.* Сифат дар ин ҷо бо ҷумлаи пайрав тарҷума карда мешавад. *Right-wing directed policy.* – *сиёсате, ки аз ҷониби ростгароён илқо карда мешавад; Hard-pressed economy.* – *Иқтисодиёте, ки дар ҳолати вазнин қарор дорад.*

Гуруҳи ҷудоғонаи мушкilotи грамматикӣ тарҷумаҳоро вобаста ба мафҳуми сифат ба истилоҳ таркибҳои атрибутивӣ нимтиредори забони англисӣ ташкил медиҳанд. Ин гуна таркибҳои сифатӣ хоси забони англисӣ буда, ҳангоми тарҷума аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ мушкiliҳои ҷиддӣ эҷод мекунанд, зеро дар забони тоҷикӣ муодилҳои мустақими худро бо ҷунин қолаби грамматикӣ надоранд.

Дар вазифаи атрибутивӣ гуруҳҳои зерини ибораҳо метавонанд истифода гарданд, ки бо нимтире, дар ноҳунақҳо бидуни нимтире ё ҳамзамон бо нимтире ва ноҳунақҳо яқлуктар карда шудаанд:

1. Таркибҳои озод дар вазифаи атрибутивӣ.

Ин навъи воҳидҳои мураккабро берун аз матн муайян баррасӣ кардан нашомад, зеро дар аксари мавридҳо онҳо маҳз барои ҳолатҳои мушаххас сохта шуда, фаротар аз онҳо маънои худро аз даст медиҳанд, яъне онҳоро ҳамчун воҳидҳои луғавӣ мустақил баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ нест [1].

1. *Sensing the new momentum, Anderson returned to the outspoken, tell-the-hard-truth approach that first attracted supporters to him during his primaries* (6). – *Фурсати тозаеро эҳсос намуда, Андерсон аз равиши самими гуфтани ҳақиқати талх дубора истифода кард, ки таваҷҷуҳи тарафдоронро ба ӯ дар овоздиҳиши ибтидоӣ ҷалб карда буд.*

2. *And as usual a single toy has emerged as the must-have-but-nowhere-to-be-found item for parents desperate to please their offspring* (10). – *Ва мисли ҳамеша барои волидоне, ки барои хушҳол кардани фарзандони худ ноумед гашта буданд, ягона бозичае пайдо шуда буд, ки бояд бачагон дошта бошанд, вале пайдо кардани он хеле мушкил аст.*

3. *We do not have a fox-hunting problem in London. We have all kinds of other problems: a crime problem, a transport problem, a how-to-get-a-decent-mayor problem, but not a fox-hunting problem* (12). – *Мо дар шаҳри Лондон мушкiliи марбут ба шикори рӯбохро надорем. Мо тамоми намудҳои дигари мушкiliҳоро дорем: мушкiliи вобаста ба ҷинояткорӣ, нақлиёт ва ҷи тавр пайдо кардани раиси хуби шаҳр, вале на мушкiliи марбут ба шикори рӯбох.*

Таҷрибаҳои тарҷумонӣ нишон медиҳанд, ки нигоҳ доштани сохтори ин гуна воҳидҳои нотакрори забони англисӣ дар тарҷумаи тоҷикӣ амри маҳол аст.

2. Воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалҳо ва таркибҳои устувор дар вазифаи атрибутивӣ.

1. *This neither-fish-nor-fowl character of China's state enterprises has produced much the same effect that "perestroika" had in the last days of the Soviet Union* (14). – *Ин муносибати подарҳавои корхонаҳои давлатии Чинӣ ҳамон гуна таъсире дошт, ки "азнавсозӣ" дар рӯзҳои охири Иттиҳоди Шӯравӣ дошт.*

2. *"Blaming everything on viruses is the dog-ate-my-home-work excuse* (8). – *Гунаҳкор кардани вирус барои ҳамаи мушкiliҳои техникӣ баҳонаест ба монанди "Шоҳро намоз нест, хонақо танг аст".*

3. *It was a do-as-we-say-not-as-we-do approach that was never likely to work* (7). – *Ин усули коре буд ба мисли "гуфтаи моро кун кардаамонро не", ки натиҷа наметод.*

Махсусияти тарҷумаи ин зергурӯҳ ба забони тоҷикӣ дар он аст, ки барои калимаҳои мураккаб-ибораҳои атрибутивӣ англисӣ, ки бо ибораҳои устувори маъруф ифода ёфтаанд, дар забони тоҷикӣ метавон, дар сурати мавҷуда, ҳамтоҳои ҳаммаъноии тоҷикӣ онҳоро дарёфт кард. Вале дар сурати имконпазир набудани дарёфти муодилу муродифҳо онҳоро метавон бо истифода аз тарҷумаи тасвирӣ ё калка (таҳтулафзӣ) тарҷума кард. Бояд дар назар дошт, ки ҳатто дар сурати мавҷуд будани ин ё он муодил ё муродиф онҳоро бе назардошти махсусияти матн наметавон истифода кард. Масалан, дар

чумлаи якум барои ифодаи *neither-fish-nor-fowl* дар забони тоҷикӣ зарбулмасали *на дузди бозору на шайхи мазор* рост меояд. Вале истифодаи он дар тарҷума аз нигоҳи услуб муносиб нест.

3. Гуфторҳои ҷудоғонаи том дар вазифаи атрибутивӣ.

1. *How can intelligent people watch the “We’re right, you are wrong” blather on the talk-shows...?* (13). – *Чӣ тавр шахсони оқил метавонанд сафсатаҳои “мо ҳақ ҳастем, шумо ноҳақ ҳастед”-ро дар тоқишоҳо метавонанд тамошо мекунанд?*

2. *What will ordinary Serbs say when Americans and our friends march in as part of our make-peace-or-we’ll-kill-you policy?* (11). – *Агар амрикоӣҳо ва дӯстони мо ҳамчун ҷузъи сиёсати “сулҳ кунед, вагарна мо шуморо ба қатл хоҳем расонд” қатор шуда мебароянд, мардуми оддии сербӣ чӣ мегӯянд?*

3. *What was great about Sinatra was that ‘I-don’t-care-about-anybody’ attitude, but he was impressed by Kennedy – he wanted his approval* (9). – *Як рафтори оличаноби Синатра ин муносибати “ман бо касе коре надорам”-и ӯ буд, вале ӯ аз Кеннеди мутаассир гафта буд ва таъйиди ӯро мехост.*

Чунон ки ишора гардид, ибораҳои атрибутивии болозикр метавонанд аз якҷанд ҷузъ иборат бошанд. Яклухтии онҳо бо ёрии нимтире ва ноҳунакҳо таъмин мегардад.

Ин гуруҳи ибораҳои атрибутивии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ, ғайр аз баъзе воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалҳо, чи аз ҷиҳати сохтор ва чи аз ҷиҳати маъно баробарҳои худро надоранд ва масъалаи тарҷумани онҳо бо истифода аз шарҳи маънӣ ё худ тарҷумани тасвирӣ, намудҳои гуногуни таҳвилҳои тарҷумавӣ дар сатҳи чумла ва дар мавридҳои ҷудоғона бо истифода аз тарҷумани ҳарфохарф (калка) ҳалли худро меёбад.

Барои ноил шудан ба тарҷумани комил ҳангоми тарҷумани ибораҳои атрибутивӣ тарҷумон ҳамчунин метавонад аз хусусияти контексти умумӣ истифода барад, то моҳияти ифодаҳои истифодашудаи матнро дарк намуда, роҳҳои дурусти тарҷумаро интихоб намояд.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки пайвастшавии сифатҳо бо исм дар ҳар забон ба таври хос сурат мегирад. Дар бисёр мавридҳо дар забони англисӣ як сифат метавонад бо як қатор исмҳои гуногун пайваст шавад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ дар ин гуна ибораҳо сифатҳои дигар истифода мегарданд.

Чунон ки мебинем, сифатҳо дар рафти тарҷума мушкилиҳо эҷод мекунанд ва ин ба пайвастшавии сифат бо ҳиссаҳои дигари нутқ, аз ҷумла исм, вобаста аст. Мушкилоти тарҷума ҳамчунин ба анъана ва тарзи истифодаи сифат ва хусусияти сохтори он дар забонҳои мавриди назар вобастагии калондоранд.

Таҳлили тарҷумани сифат вобаста ба хусусиятҳои дигари он ба монанди вазифаҳои синтаксисӣ, категорияҳои грамматикӣ ва ғайра аз манфиат ҳолӣ нест, ки мавзӯи таҳқиқоти ҷудоғонаро оид ба мушкилоти грамматикӣ тарҷума дар доираи забонҳои мавриди назар ташкил хоҳад дод.

АДАБИЁТ

1. Бузаджи, Д. М. Техника перевода. Сборник упражнений по переводу с английского языка на русский язык. Грамматические аспекты перевода / Д. М. Бузаджи, А. С. Маганов. - М.: Р. Валент, 2007. - Часть I. - 208 с.
2. Захираи интернетӣ. URL: http://www.nonna-tm.ru/library1_2.html (санаи мутолиа 29.09.2019)
3. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учеб. пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей/Н. Б. Мечковская. – 4-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2006. -312 с.
4. Слепович В.С. Настольная книга переводчика с русского языка на английский язык = Russian-English Translation handbook/В.С.Слепович. – 3-е изд. – Минск: ТетраСистемс, 2008.-203-304 с.
5. Сулейманова О.А., Беклемешева Н.Н., Карданова К.С. и др. Грамматические аспекты перевода: учеб.пособие для студ. филол. и лингв. фак.вузов.-М.:Издательский центр “Академия”, 2010. – 240 с.
6. Newsweek, September 22, 1975
7. The Moscow Times, May 20, 1998
8. The Times, September, 4, 1998
9. The Daily Telegraph, November 25, 1998
10. The Independent, November 28, 1998
11. The International Herald Tribune, March 11, 1999
12. The Independent, December 17, 1999
13. The Economist, August, 16, 2003
14. The International Herald Tribune, September 20-21, 1997

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПЕРЕВОДА ИМЕНИ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

В статье рассматриваются особенности перевода имени прилагательного с английского языка на таджикский язык в связи с грамматическими проблемами перевода. В самом деле, в процессе перевода, особенно в процессе таджикского перевода и переводоведения, специалисты сталкиваются с такими проблемами, устранение которых невозможно без знаний тонкостей использования и

сочетания имени прилагательного с другими языковыми единицами. В этом направлении в таджикском переводоведении очень многое предстоит сделать, а настоящая статья восполнит пробел в грамматических проблемах англо-таджикского перевода. Конечно, грамматика – понятие широкое, поэтому даются пояснения отдельных случаев влияния имени существительного на качество переводов, а также его использование в качестве грамматической единицы. Грамматические средства каждого языка отражают грамматические значения и категории с учетом своих грамматических возможностей. Уместно отметить, что наряду с грамматическими категориями и элементами, присущими всем языкам, имеются грамматические единицы, присущие только отдельным языкам. Английский язык, в частности, располагает рядом особых грамматических единиц, которые отсутствуют в таджикском языке. С этой точки зрения специальное изучение данного аспекта рассматриваемых языков представляет собой лингвистический интерес.

Ключевые слова: имя прилагательное, сравнение, перевод, сочетание прилагательного с другими частями речи, переводческая трансформация, английский язык, таджикский язык.

ON THE FEATURES OF TRANSLATION OF ADJECTIVES FROM ENGLISH INTO TAJIKI

The article deals with the translation features of adjectives from English into Tajiki in terms of the grammatical problems of translation. Indeed, there are problems the specialists face in the process of translation, especially in the Tajiki translation process and translation studies which are impossible to overcome without knowing how to use and make word combinations with adjectives. There is so much to do in Tajiki Translation Studies in this regard, and the article fills the gap in the Grammatical Problems of the English-Tajiki translation process. Certainly, grammar is a wide notion, that's why the article pays much attention to the cases when the noun affects the translation quality and it is used a grammatical means. The grammatical means of each language reflect the grammatical meanings and categories of other languages based upon their own capacity. It is worth mentioning that besides the grammatical categories and elements which are common to all languages, there are a number of grammatical units which are specific to a certain language. The English language, in particular, possesses a number of specific grammatical elements that are not seen in the Tajiki language. Therefore, the special study of this very aspect of the languages in question is of linguistic interest.

Keywords: adjective, comparison, transformations in translation, word combinations with adjectives, English Language, Tajiki Language.

Сведения об авторах:

Турсунов Фаёзджон Мелибоевич – доктор филологических наук, профессор кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Тел.: (+992) 935772037, адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиева, 17/6, E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru

Сафарзода Рухангези Акбар – преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени С. Улугзода. Адрес: Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

About the authors:

Tursunov Fayzjon Meliboevich – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Comparative Linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Tel.: (+992) 935772037, address: 734019, 17/6-Muhammadiev Street, Dushanbe City; E-mail: fayzbakhsh@rambler.ru

Safarzoda Rukhangezi Akbar – the teacher of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory, Tajik State Institute of Languages named after S. Ulughzoda. Address: 17/6, st. Muhammadiev, Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. E-mail: ruhangezakbar@mail.ru

ЛЕКСИКА ТРАДИЦИИ ЧАЕПИТИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мухиддинова Т.Х.

Таджикский национальный университет

Лексико-семантическая группа включает слова и их лексико-семантические варианты одной части речи. Лексико-семантическое поле – это более широкий набор единиц, сгруппированных вокруг выражения единого понятия, независимо от их категориально - лексической принадлежности.

Семантическая структура языка показывает определенную аналогию с его грамматической структурой. Слова делятся не только на грамматические классы (части речи), но и на семантические классы (лексико-семантические группы) далее ЛСГ. Изучение значения слова возможно только путем сравнения его со значениями других слов того же ЛСГ.

В настоящее время различают несколько видов чая. Существуют следующая классификация лексики чая: по основному способу и по способу обработки:

Отобранные нами лексика, которые обозначают лексику чая можно разделить на несколько подгрупп, в зависимости от семантической структуры каждой из единиц.

1. ЛСГ видов чая: **чойи кабуд – green tea – зеленый чай** – один из самых популярных видов.

Чойи кабуд – green tea – зеленый чай – богат витаминами и питательными веществами, с высоким содержанием кофеина. Они имеют мягкий настой желтовато – зеленого цвета, с ярким ароматом и насыщенным вкусом. Различные виды черного чая очень популярны. В своей книге Ё.Одинаев “Чойнома” рассказывает об использовании и происхождение чая у таджиков [15, с.15], По его словам, зелёный чай делится на 4 вида: **чойи манганй, тахтачой, хиштчой, хабчой, (тангачой);**

чойи сиёх – black tea – черный чай – изготавливается из листьев и не распутившихся почек, **чойи сиёх – black tea – черный чай** – называют красным; [15, с.15]

чои сафед – white tea – белый – для производства применяются особые сорта кустов — со светлыми листьями, а также чайные почки. Белые чаи распространены почти исключительно в Китае, их делают из нежных полуоткрытых листьев. **Чои сафед – white tea – чай белый** можно отнести к самым редким и дорогим чаям. Желтые чаи по своим характеристикам схожи с зелеными;

чои зард – yellow tea – желтый – пахнет чай цветами со слегка подпеченным привкусом. Чай улун характеризуется острым, пряным, персиковым вкусом, цветочным ароматом;

чойи сурх – Oolong tea (red tea), – чай Улун (красный чай, оолонг, oolong) этот вид чая еще называют красным. Они обладают неповторимым вкусом, что и принесло им популярность. **Чойи сурх – Oolong tea (red tea) – чай Улун (красный чай, оолонг, oolong)** (улуны) по степени ферментации находятся между зеленым и черным чаем. Они обладают неповторимым вкусом, что и принесло им популярность;

чои пуэр – пуэр напиток характеризуется темно-коричневым, красным или ореховым оттенком, запах имеет специфический — землянистый. Также удивляет неординарными вкусовыми качествами — земляным привкусом со сладковатым вкусом. **Пуэр** — это прессованный чай, приготовленный по специальной технологии из зеленого чая [17].

Существует множество способов обработки чая, включая сушку, скручивание, ферментацию и т. д. В зависимости от них получают множество чаев, названия которых чаще всего ассоциируются с цветом.

2. ЛСГ по стране происхождения – чай из разных стран:

- Ҳиндӣ – Indian – Индийский чай;
- Хитой – Chinese – Китайский чай;
- Селонӣ – Selon – Цейлонский чай;
- Чопонӣ – Japanese – Японский чай;
- Африкой – African – Африканский чай;

3. ЛСГ по составу

Чойхо аз гиёҳ – Herbal teas – Травяные чаи. Чойхо аз гиёҳ – Herbal teas – Травяные чаи – это не только приятные, но и полезные напитки, каждый из которых можно использовать как для питья, так и для лечения различных заболеваний. Они не содержат чайных листьев, хотя их традиционно называют чаем или фиточаем; в их состав могут входить:

- chamomile – Ромашка;
- currant (Ribes) – Смородина;
- brier – Шиповник;
- (Hypericum gen.) Saint-John's-wort – Зверобой;
- thyme – Тимьян;

origanum, marjoram, Origanum – Душица;

brake – Мята;

Paraguay tea – Мате (матэ);

Каркаде чай – изготовлен из гибискуса и обладает многими целебными свойствами, за что в арабской культуре его называют «лекарством от всех болезней». Применяется в холодном и горячем виде.

leaf tea – байховый – обладает сильным вкусом зеленого чая, характеризуется плотным чайным «телом». Аромат нежный, травяной. Цвет чайного настоя золотисто-зеленый.

4. ЛСГ по способу приготовления

Чайная традиция продолжается на протяжении веков. Чай пьют из **porcelain bowl – ниёлаи чинӣ** – фарфоровой пиалы, **teapot – чойнак** – чайник, ароматные сорта черного и зеленого чая, с вкусными десертами. Таджики обычно садятся на пол, застеленный ковроми и курпачой (*специальными матрасами, набитыми ватой или очищенным хлопком шитыми из красивой ткани*) – **кӯрпача narrow quite which serves as a mattress**. За **дастархоном – скатертью – table cloth**, постеленной на полу, в начале, когда все уже расселись, проводится обряд хвалы Богу. В конце застолья этот обряд повторяется. Все сидящие за дастарханом поднимают перед собой обе ладони и говорят «**Омин! – Amen – Аминь**».

Чой – чай для таджиков – это не просто напиток, а источник энергии на целый день. Фарфоровые чаши, заварочный чайник, ароматные сорта черного и зеленого чая, вкусные десерты, хорошее настроение — все это неотъемлемая часть таджикской чайной традиции, которая оттачивалась веками. Пить чай считается очень полезным, особенно после выполнения тяжелой физической работы [15, с.15].

Анализ лексики языка является традиционным для современной лингвистики, а системный подход к синхронному изучению лексики является эффективным и продуктивным.

В книге «Таджики долины Хуф» отмечается, что **чой – чай** приготовили в сосуде («**чойчуш**»), служащем специально для приготовления «**шир – чой**», где кипятится вода с брошенным в нее, чаем. Чая сыплют много и кипятят долго, до 2 часов, закопав «**чойчуш – чойджуш**» в жар (на огне никогда не кипятят) в вынутый из огня кувшин с отваром чая сыплется соль и вливается молоко (в Хуфе обязательно овечье, коровье считается неподходящим) или сливки, или масло. Чай со сливками называется «**маруб – чой**», чай с маслом – «**сар – йог**». В Хуфе при приготовлении **шир – чая** иногда вместо чая употребляются два грецких орехов, которые толкут, а потом кипятят, а также ряд диких растений: «**хикорак – вух**», корни которого собираются летом и высушиваются в тени, а перед употреблением размельчаются на **биялюке**, «**шалъа**», «**буй – вух**», «**зайра**» или «**рушт – зира**» и «**каркарак**». Слабый чай называется в Хуфе презрительно «**саманд – чой**», а в Дарморахте «**чаман – чой**», по имени аксакала Чамана, который якобы варил чай для большого количества людей и делал его без сливок, с малым количеством чая. Это традиция продолжается до настоящего времени [1, с.395-396].

Для мужчин место для чаепития это чайхана. Мужчины могут сидеть здесь часами у горячего чайника, наполненного ароматным напитком. Они обычно пьют **чойи кабуд – зелёный чай** [18].

Чой чай имеет древние корни у таджиков. Об этом свидетельствует исследования [16, с.101-102].

В кишлаке Шахристан Ленинабадской области, существовало традиция приготовления **чой – tea – чая**. Эти древние традиции существует по сей день. Пока варился **палов – плов**, участники собрания (после того как разгорался костер) пили **чой – tea – чай**, к которому подавались свежее испеченные лепешки, изюм, сушеные абрикосы, вяленые тутовые ягоды и другие сладости. Вода для заваривания **чой – tea – чай** кипятилась в металлических кувшинах. Их ставили близко к краю пылающего очага так, чтобы он не слишком загоразживал огонь. **Чой – tea – чаю**, приготовлением которого занимался кто-нибудь из подростков, в **мехмонхоне – salon – гостиной** придавалось особое значение. Готовясь встречать гостей, хозяин **дастархона** или распорядитель угощения беспокоился прежде всего о **чой – tea – чае**. Пили преимущественно **чой кабуд – green tea – зелёный чай**. Когда вода закипала, совершалась своеобразная церемония **заваривания чая** в фарфоровых чайниках сферической формы, пришедших, видимо, на смену металлическим сосудам, называвшимся **чойджуш**.

Ритуал заваривания **чой – tea – чая** состоял в том, что хозяин дастархона или распорядитель сам всыпал в заварные чайники (на компанию подавалось 2-3 и более чайников) по щепотке заварки и отдавал их подросткам или тому, кто сидел ближе к очагу, чтобы наливали кипятком. Как отмечает Н.Н. Ершов, чаю давали хорошо настояться, для чего чайники ставили либо в горячую золу, либо около горящего в очаге огня, подвинув к ним **горячие ангиштсанг – coat – угли**. [12, с.34]

Затем наливали воду в **кӯза – jug – кувшины**, ставившиеся для следующего заваривания. Тот, кто разливал чай в пиалы, наполнял одну, затем, как это описано Н.Н. Ершовым, снимал с чайника крышку и выливал жидкость в чайник, чтобы перемешать настоявшийся чай. Делали это обычно

дважды. После этого ждали с минуту, чтобы чайники осели на дно, и начинали разливать, не разбавляя кипятком [12, с.35].

При разливании чая тот, кто эту операцию выполнял (**чайкаш**), подносил носик чайника к верхнему краю внутренней стороны стенки **пиёла – суп – пиалы – чашки** и наливал в нее чай таким образом, чтобы струя жидкости, не журча и не проливаясь, попадал в пиалу. Негоже было не соблюдать это правило. В противном случае о **чайкаше** говорили, что он воспитан не в духе хороших манер. Наливать нужно было немного – на доньшко **пиёла – суп – пиалы – чашки**, буквально три-четыре небольших глотка. Это делалось для того, чтобы пьющий чай наслаждался не только вкусом чая, но и его ароматом и цветом. Первую пиалу полагалось выпить самому разливающему **чай – tea – чай**, а следующую он подавал сидящему от него справа человеку. Если **чайкаш** был моложе других, то, протягивая правой рукой пиалу с жидкостью старшему по возрасту, левую с раскрытой пятерней он подносил к правому предплечью. Если тот, кому предназначалась пиала, увлеченный, скажем, разговором с кем-либо из окружающих, не замечал, что ему предлагают пиалу с чаем, разливающий, держа пиалу двумя пальцами за нижний и верхний края, **ногтем указательного пальца слегка постукивал по ее стенке**, чтобы обратить внимание на предлагаемый чай. Тот принимал пиалу, спешно (как бы желая искупить свою вину за проявленную невнимательность к чаю) подносил ее к губам, смочив их превосходной жидкостью. Пиала с чаем, по обычаю, подавалась правой рукой и правой же принималась. **Чайкаш**, получая освободившуюся **пиёла – суп – пиалу – чашку**, сохранял ту же позу, что и при ее подаче: правая рука протянута вперед, левая — к области правого предплечья. Все это больше походило на какой-то **магический обряд**, на приготовление к ритуальному торжеству, нежели на обычное чаепитие. Постепенно все не спеша, в перерывах между монотонной беседой осушив пиалу, возвращали ее разливающему, и все начиналось снова, по той же схеме.

Иногда оказывалось, что у попробовавшего **чай – tea – чай** появлялось выражение неудовлетворенности его качеством. Значит, чай не достиг желаемого аромата, вкусовых качеств или цвета. Тогда добавляли немного заварки и чайник снова ставился на угли. После этого напиток получался достаточно крепким и ароматным, выразительнее становился его цвет, чем он доставлял истинное наслаждение. **Чайкаш**, подав пиалу, тут же накрывал чайник краем дастархона или специальным стеганым **чехольчиком в форме чепчика**, чтобы **чай – tea – чай** сохранял необходимую температуру. Чай пили неспешно, чинно, прихлебывая небольшими глотками. **Чайнак – kettle – чайник** вновь и вновь ставился на горячие угли, и церемония возобновлялась [12, с.35].

Тематические группы слов основаны не на лексико-семантических связях, а на классификации самих предметов и явлений, которые называются словами, входящими в эти группы. В связи с этим экстралингвистические факторы являются основой для выделения тематических групп лексики.

Таким образом, лексические единицы, выражающие традиции чаепития, занимают важное место в традиционной культуре таджикского народа и англичан в их фольклоре, религии и философско-этической системе.

Традиция «Чаепитие» в Англии состоит из шести частей и принято пить чай шесть раз в день.

Первая чашка чая: британцы просыпаются в 6-7 утра и пьют чай в постели перед умыванием и одеванием. Традиция возникла из влажного климата Англии и утренних туманов. Чашка чая помогает им проснуться.

Вторая чашка чая после того, как они проснутся. Они идут завтракать в гостиную. На завтрак англичане пьют чай с молоком и едят, чаще всего, овсянку, рыбу или яйца с беконом.

Третья чашка чая. Второй завтрак у англичан (Lunchtime) наступает с 12:00 до 14:00 часов. В это время они тоже пьют чай.

Четвёртая чашка чая «Five-o'clock» – это английский послеобеденный чай в 17:00, сопровождаемый чаем и небольшими закусками. Это самое любимое и торжественное чаепитие среди англичан. Обычно на пятимесячной чай приглашают гостей или друзей.

Пятая чашка чая. Обед с англичанами наступает очень поздно, в 19:00 -20:00, сопровождается чаем «**Night tea**» и обильной трапезой в гостиной за огромным круглым столом у камина, где ведутся беседы [19].

Шестая чашка чая. После позднего ужина, перед самым сном, англичане могут выпить еще чашечку чая. **Английская традиция** отличается от таджикской традиции. Стол сервируют **серебряной или посудой из тонкого фарфора**. **Чайный сервиз** для английской церемонии состоит из заварочного чайника для **кипятка, сахарницы, молочника, чашки** для варенья или джема, тарелочек для закусок и десертов, чайных ложек и других столовых приборов, подноса для **чайных ложек, щипцов** для кускового сахара, ситечки шерстяного чехла, которым накрывают заварочный чайник. Посуда обычно белая, но может быть и с цветочным узором, жанровыми сценами, изображением птиц или животных. Чайные ложечки кладут на блюда и не оставляют их в чашках. Закуски и чайный сервиз ставят на небольшой **чайный столик с белой скатертью и салфетками**. Края должны свисать как можно ниже — англичане считают, что это придает церемонии особую

торжественность. В центре стола ставят свежие цветы. На колени кладут белую салфетку. Если гостям нужно выйти из-за стола, салфетку вешают на спинку стула [20].

Традиции чаепития в Англии регулируются строгим чайным этикетом. Чай обычно черный, подается с молоком, а иногда и с сахаром. Они пьют чай, поднимая не только чашку, но и блюдце.левой рукой они поднимают со стола чашку с блюдцем, а правой берут чашку и пьют чай. Пить чай из блюдца или из миски недопустимо, хотя раньше этот обычай был довольно распространен. Наличие хорошего чайного сервиза, даже в бедном доме, символизирует благополучие, доброжелательность и процветание в семье.

Таким образом, при изучении лексики чая на таджикском и английском языках можно выделить три основных критерия, по которым лексика может быть объективно оценена:

- исторический-изучение лексики как «продукта» истории; с одной стороны, с точки зрения контекста того исторического времени, в которое лексика наиболее вероятно вошла в культуру и язык;
- с другой стороны, с точки зрения исторического развития - как она менялась, менялась ее семантика; возможно, за это время она полностью исчезла из языка.;
- культурологический - изучение лексики (или языка) как явление культуры.

Образуя богатое семантическое поле на языковом уровне (лексика), таджикский язык и культура характеризуются особенностями структурно-типологической общности, которые имеют динамичное развитие. Несмотря на кажущееся сходство этих традиций чаепития, они несут разную смысловую нагрузку.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев М. С. Таджики долины Хуф / Под ред. Э. Кочумкуловой – Вып. I-II. Переизд. Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. – 794 с.
2. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования. Ленинградский гос. педагог. ин-т им. А.И. Герцена/ученые записки, том 295 / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1966.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов Издательство «Советская энциклопедия» М., - 1969.
4. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография: Избранные труды / В. В. Виноградов. - Москва: Наука, 1977. - 312 с.
5. Виноградов В.В. О задачах истории русского литературного языка преимущественно XVII-XIX вв. // Виноградов В.В. Избранные труды. История русского литературного языка. М.: Наука, 1978. 317 с.
6. Виноградов В.В. О некоторых вопросах русской исторической лексикологии // Известия АН СССР, ОЛЯ. М.: Изд-во АН СССР, 1953. Т. 12. Вып. 3. С. 185-210.
7. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слов // Лексикология и лексикография. М.: Наука, 1977. С.169-191.
8. Виноградов, В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1977. - 418 с.
9. Виноградов, В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: 1977. - С.163 - 252.
10. Виноградов, В.В. Основные типы лексических значений слов //Лексикология и лексикография /В.В. Виноградов. - Москва: Наука, 1977. - С.169-191.
11. Виноградов, В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии, в сборнике: Вопросы теории и истории языка, М., 1952. - С.112.
12. Ершов Н.Н. Пицца // Таджики Каратегина и Дарваза. Душанбе, 1970. Вып. 3.
13. Назарова З. О. «Этнолингвистический анализ лексики, связанной со свадебным обрядом» (на материале памирских языков) Российский гуманитарный журнал. 2015. Том 4. №6
14. Насрудинов С. М. Сопоставительный анализ антропонимов таджикского и английского языков.-Душанбе. - Ирфон, 2014.175с.
15. Одинаев Ё. Чойнома. - Душанбе, 1991. Вып 2. – 70 с.
16. Рахимов Р. Р. Коран и розовое пламя – (Размышления о таджикской культуре). СПб.: Изд-во «Наука», 2007: 388 с.
17. <https://news.tut.by/tamby/586321.html?c>
18. <https://www.tea-terra.ru/2013/11/14/10259/>
19. <https://www.tea-terra.ru/2013/11/14/10259/>
20. <https://www.tea-terra.ru/2013/11/14/10259/>

ЛЕКСИКА ТРАДИЦИИ ЧАЕПИТИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Лексические единицы, выражающие традиции чаепития, занимают важное место в традиционной культуре таджикского народа и англичан в их фольклоре, религии и философско-этической системе. Семантическая структура языка показывает определенную аналогию с его грамматической структурой. Слова делятся не только на грамматические классы (части речи), но и на семантические классы (лексико-семантические группы – ЛСГ). Изучение значения слова возможно только путем сравнения его со значениями других слов того же ЛСГ.

При изучении лексики чаепитие в таджикском и английском языках, можно выделить три основных критерия, по которым объективно может быть оценена лексика: исторический - изучение лексики как «продукта» истории; с одной стороны, с точки зрения контекста исторического времени, в которое лексика вероятнее всего вошел в культуру и язык; с другой стороны, с точки зрения исторического развития - каким образом он изменялся, менялась его семантика; возможно, в течение времени он совсем исчез из языка; культурологический - изучение лексики (или языка) как явления культуры.

Формируя богатое семантическое поле на языковом уровне (лексика), таджикский язык и культура характеризуются особенностями структурно-типологической общности, которые имеют динамичное развитие.

Анализ лексики языка является традиционным для современной лингвистики, а системный подход к синхронному изучению лексики является эффективным и продуктивным.

Ключевые слова: традиция, чаепития, лексические единицы, таджикский народ, фольклор, религия, исторический, культурологический, лексика.

THE VOCABULARIES OF THE TEA PARTY TRADITION IN TAJIK AND ENGLISH.

Lexical units that express the traditions of tea party occupy an important place in the traditional culture of the Tajik people and the English in their folklore, religion, and philosophical and ethical system. The semantic structure of a language shows a certain analogy with its grammatical structure. Words are divided not only into grammatical classes (parts of speech), but also into semantic classes (lexico-semantic groups – LSG). The study of the meaning of a word is possible only by comparing it with the meanings of other words of the same LSG.

In the studying the vocabularies of tea party in Tajik and in English, there are three main criteria by which an objective can be evaluated subject: historical study of the vocabulary as a «product» of history; on the one hand, from the point of view of the historical context of the time in which the vocabulary most likely entered the culture and language; on the other hand, from the point of view of historical development, how it changed, was changing its semantics; perhaps over time he completely disappeared from the language; the cultural - study of vocabulary (or language) as a phenomenon of culture.

Forming a rich semantic field at the language level (vocabulary), the Tajik language and culture are characterized by the features of the structural and typological community, which have a dynamic development.

The analysis of language vocabulary is traditional for modern linguistics, and a systematic approach to the synchronous study of vocabulary is effective and productive.

Keywords: tradition, tea party, lexical units, Tajik people, folklore, religion, historical, cultural, lexis.

Сведения об авторе:

Мухиддинова Тахмина Хамрокуловна – кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: (+992) 936014994. E-mail. Muhiddinova_t@mail.ru

About the author:

Muhiddinova Tahmina Hamroqulovna – candidate of Philology, associate professor of the English department of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17 Tel: (+992) 936014994. E - mail. Muhiddinova_t@mail.ru

ТАКСОНОМИЯ ТАДЖИКСКИХ АНТИТЕЗНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

Султанова Р.М.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Будучи объектом многочисленных российских и зарубежных исследований в области философии, психологии, логики, риторики, стилистики и литературоведения, антитеза, как и другие фигуры контраста, не вызывает большого интереса таджикских ученых. На современном этапе отечественная наука не располагает исследованиями, так или иначе имеющими отношение к данному феномену. Отдельные упоминания об антитезе есть в лексикографических источниках и учебных пособиях по литературоведению, а также в немногочисленных исследованиях таджикских филологов, имеющих литературоведческую направленность. Обзор этих материалов позволил выявить отношение таджикских ученых к данному феномену лишь в вопросе относительно определения его дефиниции.

Так, в словарях литературоведческих терминов таджикского языка относительно данного термина приводится разноречивая информация. Согласно Х.Мирзозода, «*тазод* – одна из фигур речи, в которой для более яркого обозначения предмета противопоставляются его признаки и свойства» [4, с.135].

Т.Атаханов, автор более позднего издания «Словаря литературоведческих терминов» в качестве обозначения рассматриваемого художественного приёма использует термины *тазод* и *муқобила*, интерпретируя его следующим образом: «*Тазод* – одно из средств выразительности, употребляется в литературе и разговорной речи для сопоставления качеств двух объектов или двух явлений; будучи одним из самых эффективных средств художественного изображения играет огромную роль в более яркой и выразительной демонстрации положительных или негативных сторон образа. Его иногда называют *муқобилой*» [1, с.344].

Т.Зехни рассматривает антитезу как «одно из самых выразительных средств художественного изображения, заключающееся в противопоставлении друг другу двух понятий, или, другими словами, сравнение противоположных качеств двух людей или предметов, которое называется «санъати тазод» или «муқобила (мубоика)» [3, с.70].

Х.Шарифов, в свою очередь, утверждает, что *тазод* предполагает противопоставление слов с противоположной семантикой, в то время как *мубоика* - их соответствие: «*тазод* по семантике слова есть нечто противоположное, термином *мубоика* обозначают соотношение противоположных явлений. Поэтому, когда речь идет о тазоде объект рассматривается с одной позиции, а в случае с мубоикой – с другой» [14, с.114-115].

Особую позицию в вопросе определения природы *тазод* занимает автор учебника «Теория литературы» Ю.И.Бобоев. Ученый характеризует данное понятие в качестве таджикского эквивалента термина «антоним» и рассматривает его наряду с синонимами и омонимами как «средство выражения» (воситаи баён), а не как «средства художественного изображения» (воситаҳои тасвири бадеӣ), к которым он относит эпитет, сравнение, метафору, олицетворение, гиперболу, литоту, иронию и сарказм. В частности он отмечает: «Лексическим значением слова тазод является 'противопоставление друг другу'» [2, с.141].

Обобщение и систематизация существующего на сегодняшний день в отечественной науке объёма информации позволило только определить природу антитезы. Вместе с тем, широкий спектр вопросов, касающихся проблем изучения функционального потенциала, типологии, семантических и структурных особенностей антитезы, специфики её функционирования в художественных текстах, остаются неизученными и требуют своего разрешения.

В данной статье предпринята попытка классифицировать типы антитезных конструкций в таджикском языке. В качестве языкового материала использованы образцы предложений, построенные на контрасте противоположных лексем и почерпнутые из рассказов современных таджикских писателей.

Несмотря на то, что антитезное содержание текста и избыток фигурами контраста способствует лучшему раскрытию внутренней сути произведения, в современной таджикской малой прозе антитеза как художественный приём значительно уступает по своей частоте другим средствам выразительности, таким как метафора, эпитет и сравнение.

Для более детального и развёрнутого анализа антитезных конструкций таджикского языка целесообразно их изучение с точки зрения 6 языковых аспектов: 1) по специфике функционирования антитезы: в качестве самостоятельного средства выразительности или в совокупности с другими стилистическими явлениями; 2) по узуальности / окказиональности объектов; 3) по степени устойчивости компонентов; 4) по количеству сопоставляемых объектов; 5) по лексическому / синтаксическому критерию; 6) на основании грамматического / неграмматического противопоставления компонентов.

Антитезный план большей части рассмотренных образцов построен на узуальных (языковых) антонимах: выраженных существительными *шоҳу гадо, хочаву гулом, марду зан, пиру барно, дӯсту душман, шаҳру деҳа, огозу анҷом, забзишу завол, обу отаи, росту дуруг, гаму шодӣ, хурсандию хафагӣ, хобу бедорӣ, тифливу тирӣ, дорулфаною дорулбақо*; прилагательными – *неку бад, хурду бузург, ободу вайрон, насту баланд, чапу рост, бузургу кӯчак, сиёху сафед, ҳарому ҳалол, фарбеҳу ҳароб, аввалу охир, наву кӯҳна, дарозу кӯтоҳ, зиндаву мурда*; глаголами – *рафт-омад, овардан-бурдан*; наречиями – *имрӯзу фардо, чапаву роста, саҳару бегоҳ, шабу рӯз, болову поён*, местоимениями – *ману шумо, ину он, ину вай*.

Антонимичные корреляты, выступающие в качестве компонентов антитезы, репрезентированы единицами почти всех частей речи, что является ярким свидетельством широкого использования антонимии в художественных текстах. Диапазон антонимии, применяемой преимущественно в речи персонажей, охватывает антонимы, как абстрактного значения, так и антонимичные единицы конкретного значения.

Исследование позволило выделить следующие распространенные группы антонимов в художественной речи: антонимы, выражающие качество и чувство, пространственные и временные отношения, явления, связанные с общественной деятельностью.

*Охирун умедам, соҳиби сарам, даргоҳи умедам аз **дорулфано** ба **дорулбақо** раҳти сафар баст [13, с.13]. – Отправилась в дорогу из тленного в загробный мир моя последняя надежда, обитель моей мечты, повелительница моей судьбы.*

***Имрӯз ё фардо** деҳаро аҷаб не, батамом тарк намоям [13, с.13]. – С кишлаком меня больше ничто не связывает [12, с.407].*

Продолжая раскрывать тему семантической классификации антитез, предполагающую узуальную и окказиональную их характеристику, наряду с упомянутыми языковыми антонимами, участвующими в создании антитез, необходимо отметить и контекстуальные (или смысловые, окказиональные).

Контекстуальные антонимы обеспечивают контекстуальное противопоставление семантически не противоположных единиц, но выступающих в качестве вариантов для достижения контраста в том или ином эпизоде текста. Иначе говоря, они образуют фигуру контраста не за счёт антонимичности компонентов. В них противопоставляются слова, на первый взгляд никоим образом не взаимодействующие друг с другом, принадлежащие к разным областям человеческой жизни.

Необходимо подчеркнуть, что антитезные конструкции, построенные на контекстуальных антонимичных компонентах, являются исключительно талантом художника слова и довольно востребованы современными таджикскими писателями.

Например, Бахром Фирӯз образует такую антонимическую окказиональную пару, как *Солеҳа Каримовна ↔ муаллими сахтгир*, поскольку из предыдущего контекста известно, что Солеҳа Каримовна была учительницей в школе и отличалась особой строгостью: *Зиндагӣ, ҷонам, **Солеҳа Каримовна** не, - гуфт Гулсифат дар поёни сухан. – Зиндагӣ муаллими сахтгир аст [11, с.74]. – Жизнь, дорогой мой, не Солеҳа Каримовна, жизнь – самый строгий, самый требовательный учитель; она не спрашивает, чей ты сын [10, с.386].*

Ато Хамдам, в свою очередь, в целях акцентирования внимания читателей на эмоциональном состоянии персонажа, который был сильно рассержен равнодушием и пренебрежением своего племянника, противопоставляет его с ангелом смерти:

*«Ба пеши **Азроил** меравamu ба пеши **вай** не» [12, с.165]. – «Лучше встретиться с ангелом смерти Азраилом, чем с ним» [13, с.417].*

К разным областям человеческой жизни относятся компоненты антитезной конструкции, противопоставляемые А.Самадом – *қабристон ↔ шахр*:

***Қабристон** домон паҳн мекунад, гӯё бо **шаҳр** баҳсу талош дорад: кӣ замини беитарро соҳиб мешавад? [8, с.140]. - Кладбище расширяет свои владения, словно спорит и тягается с городом: кто больше захватит земли? [7, с.148].*

Как было отмечено ранее, особенности функционирования антитезы в качестве самостоятельного средства выразительности или в совокупности с другими стилистическими явлениями, предполагают её дифференциацию на простой вид и осложненный. В ходе анализа языкового материала было установлено, что в таджикской прозе используется преимущественно простая антитеза, которая репрезентирована конструкциями, созданными языковыми или речевыми антонимами, представленными в своем большинстве одной и той же частью речи и однородными членами предложения. Случаи использования осложненного вида, заключающегося в сочетании антитезы с другими стилистическими приёмами, единичны. Например,

*Дар ҷаҳони имрӯз қудратҳои инсонҳоро **пояҳои коҳи хушбахтиашонро бар вайронаҳои инсонҳои заиф ва мазлум** бино мекунад [5, с.58]. – В современном мире человеческое могущество возводит стены дворцов своего счастья на руинах слабых и угнетённых людей [6, с.105].* В данном случае антитезный план строится на развернутых метафоризированных выражениях *пояҳои коҳи хушбахтӣ* и *вайронаҳои инсонҳои заиф ва мазлум*.

В качестве антонимичных коррелятов выступают также и эпифразы: *Сад дарег, ки дигар тани турдари модар ба дармон ва ба ин **сарватҳои сард** ниёзе надошт, ҷуз **дидори гарми фарзанд** [5, с.60]. – Но, увы, болезненное тело матери больше не нуждалось ни в богатстве, ни в исцелении, кроме горячей встречи с дочерью [6, с.105].*

В современной таджикской прозе широкий спектр распространения имеют свободные антитезные конструкции, созданные на основе противопоставления антонимичных единиц, функционирующих в речи в различных лексических сочетаниях и синтаксических конструкциях. Однако и устойчивые (фразеологические) антитезы востребованы таджикскими писателями, хотя и уступают им по частотности употребления. В художественных текстах широко представлены такие устойчивые сочетания, закрепленные узусом и употребляющиеся в речи в готовом виде, как *бурду*

бохт, буду набуд, хурду калон, тирӯ барно, тирӯ ҷавон, пастию баландӣ, чапаю роста, чору ночор, муӣдарози ақлҷӯтоҳ.

Ҳама бурду бохтам дар ёкути чаимони ӯ тилисм шуда буд ва касе аз одамиён қудрати шикастани ин тилисмро надоиш [5, с.66]. – Все мои победы и поражения были заколдованы в рубинах его глаз, и никто из людей был не в силах их расколдовать [6, с.109].

Не менее продуктивны в художественной литературе и устойчивые единицы, содержащие противопоставление компонентов и составляющие паремиологический фонд таджикского языка: *хок гиред, зар шавад; пеши табиб нарав, пеши корафтода рав; ман дидам, шумо надидед; сагира ба ҷое мерасад, сагирабон не; дунё ба умед, шайтон ноумед; ман тут гӯям, ин бед мегӯяд; фалак дар чӣ хаёлу ман дар чӣ хаёл* и многие другие.

Вале худро ба даст гирифта «дунё ба умед, шайтон ноумед» гӯён таскин меёфт [13, с.161].- И тогда старик утешал себя народной присказкой: «Мир не без надежды. Одному дьяволу надеяться не на что» [12, с.413].

Се бор молидам, ту дидӣ, ман надидам, ҷароҳат нест шуду рафт [11, с.224]. – Лишь трижды помазал, а болячки как ни бывало! [10, с.402].

Известно, что синонимия является неотъемлемой частью художественной речи, что, безусловно, сказывается на образовании антонимами синонимических рядов. В лингвистике выделяются несколько видов синонимии антонимов. Данное обстоятельство также предполагает таксономию антитез по видам отмеченной в ней синонимии антонимов. Примечательно в этой связи, что исследуемый языковой материал антитез представлен образцами радиальной синонимии антонимов, при котором один компонент антонимичного ряда является постоянным и сочетается с некоторым количеством слов противоположного значения. Например, в приведенном ниже контексте устойчивое сочетание *абруӯ хам нахурдан*, согласно М.Фазылову, интерпретируется как «ба ташвиш наафтидан; парво надоштан, аз чизе боке надоштан, парвои чизе накардан» [9, с.2] - не беспокоиться, быть беспечным. Данный фразеологизм сопоставляется с описаниями полного сил и довольного жизнью человека.

...ва худро ҷунон меангоиш, ки аз марги зан абруӯи хам нахӯрдааст: баръакс қоматаш рост, чаимонаш равшан, табъаш хуш... [8, с.117]. - появлялся, гордо шагая без трости, в людных местах, всем своим видом показывая, что смерть жены ему нипочём, напротив: спину выпрямил, в глазах - блеск, дух - бодрый!.. [7, с.181].

Другим критерием классификации антитез является их дифференциация по количеству сопоставляемых объектов, согласно которой различают простую, двойную, сложную и многочленную антитезу. Большая часть рассматриваемых образцов относится к простому типу антитезы, которая предполагает участие двух объектов сопоставления по схеме: п – п:

- Дуруст мегӯӣ, шаҳр қишлоқи ту таваллуд шудагӣ, лекин мо ба қишлоқи ман таваллуд шудагӣ меравем [13, с.9]. – Верно говоришь: кишлак, в котором ты родился, находится в городе, а мы едем в тот кишлак, в котором родился я сам [12, с.401]. – ту ↔ ман.

Выявлены единичные случаи применения двойной антитезы, в которой помимо двух сопоставляемых объектов содержится дополнительное сравнение по какому-либо признаку.

Единичными образцами представлены и многочленные антитезы, которым свойственно сопоставление нескольких объектов параллельно, *Бузголачаҳо ба вай багоят маъқул афтоданд: яке сиёҳаки пурмагал, дигаре алояки хаппак [11, с.208]. – Козлята ему очень понравились: один чёрненький и резвый, другой пёстрый и тихоня [10, с.372] – яке ↔ дигаре; сиёҳак ↔ алояк; пурмагал ↔ хаппак - схема п – п, п – п, п – п.*

Малопродуктивна и сложная антитеза, подразумевающая сопоставление одного объекта одновременно с двумя или тремя объектами:

«Ман таслим шуданро ҳаргиз таълим нахоҳам дод, ҷунки ту барои зистан омадаӣ, на барои таҳқир шудан ва тавқи гуломиро ба гардан андохтан!» [5, с.58]. - «Я никогда не стану учить тебя сдаваться» [6, с.101] – зистан ↔ таҳқир шудан, тавқи гуломиро ба гардан андохтан - схема: п – п, п.

В отношении лексического и синтаксического критерия таксономии антитез, который основан на противопоставлении слов и словосочетаний или простых предложений, следует отметить, что преобладающая часть антитезных конструкций, подвергшихся структурно-семантическому анализу, представлена однословными компонентами.

- Хайр, рав, тезтар бину биё! Чӣ гапи зарур дорӣ? – нурсид Дехқон бепарво [11, с.226]. – Ну и хорошо! Иди к нему, поздоровайся и быстро назад, - нетерпеливо сказал Дехкон [10, с.366].

Редки случаи построения антитезного плана за счет сопоставления слова со словосочетанием:

*«Зиндагӣ не ин, азоби гӯр. Дар ин хел хона одам силмарг мешавад» [8, с.197]. - «Это разве жизнь?! Мучения да и только! Ад земной! В таком доме умрёшь с тоски!» [7, с.179]. В данном контексте противопоставление достигается при помощи контекстуальных антонимичных пар, один из коррелятов в которой представлен словом *зиндаги*, а второй - словосочетанием *азоби гӯр*.*

Интересны с точки зрения семантики построенные таджикскими писателями контекстуальные антитезные конструкции, в которых женским образам противопоставляются абстрактные и конкретные понятия, имеющие коннотацию пренебрежения:

Ба болои он ҳама андозу пардозӣ гушиноишунид боз «агар аз душим ҳазор кам биёред, тӯйро мехобонем, мо мол не, духтари ба ҷону дил баробарамонро бароварда истодаем» гуфтанд [13, с.152]. – «Иначе, - заявили они, - ни о какой свадьбе не может быть и речи. Мы отдаём вам свою дочь, которая нам дороже жизни» [12, с.413].

Коррелятами антитезы могут выступать и компоненты сложного синтаксического целого:

Мард аз фаросат ва рамузгирӣ асп мамнун, аз қоши нақрақӯи ӯ дошта, нарму беозор по ба риқоб мениҳоду сабук, шабеҳӣ кафтари хушбол ба хонаи зин менишаст. ... Аммо ҳоло савора беҳуду сармаст барин гардану сағри аспро зери тозиёна гирифт [8, с.199]. - Довольный и счастливый сметливостью и догадливостью своего питомца, хозяин мягко и легко вдевал ногу в стремя, словно птица, садился в седло и ласково похлопывал коня по шее. ... Но сейчас всадник неистово и жестоко и больно хлестал скакуна по шее, крупу и бокам [7, с.116].

Относительно грамматической антитезы, в качестве компонентов которой выступают словоформы одной лексемы, противопоставленные по своим грамматическим значениям, можно отметить, что анализируемый языковой материал представлен несколькими единицами такого типа антитезы, а именно:

Қарзу қавола қарда, сари онҳоро ҷуфт мекунам. Пулро одам меёбад, на пул одамро» [13, с.162]. – Залезу в долги, как-нибудь расплачусь потом. Человек находит деньги, и он же теряет их» [12, с.414] – пулро – пул; одам – одамро.

Продолжая разговор относительно грамматического аспекта антитезных конструкций, необходимо отметить, что антитеза создаётся при участии однокорневых и разнокорневых антонимов, но, как показал количественный анализ, продуктивность однокорневых антонимов при построении антитезного плана в художественных текстах значительно уступает частотности разнокорневых единиц. Было выявлено несколько таких единиц: *чору ночор, баумед ноумед, бахушу беҳуш, дорову нодор, боҳуду беҳуд.*

Инро тирамард лаҳзаҳое, ки аҳволаш вазнини вазнин шуд ва гоҳ боҳуду гоҳ беҳуд қиёматро наздик дид, пайҳас рафт [8, с.107].

Пири аз дарду шиканҷа ба дод омадагӣ чору ночор, морро иҷӯрбо қарда мехӯрад [11, с.223].

Данное обстоятельство можно объяснить тем, что антитеза из однокорневых антонимичных компонентов намного проще, менее выразительна и экспрессивна и не создаёт яркого контраста. Примечателен тот факт, что образованные приставочным способом (чаще всего приставкой на-, обозначающей отрицание) однокорневые антонимы в таджикском языке имеют широкое распространение в разговорной речи, а в художественных произведениях – в речи персонажей. В структурном плане они отличаются своим дефисным написанием: *кушода-накушода, гузашта-нагузашта, хоҳӣ-нахоҳӣ, даромада-надаромада, буду-набуд.*

Панҷ дақиқа аз миён гузашта-нагузашта вай баргашта ба қафо медавид [11, с.211]. – Не прошло и пяти минут, как мальчик вернулся [10, с.374].

Таким образом, проведенный структурно-семантический анализ антитезных конструкций таджикского языка позволил выявить некоторые особенности его структурного оформления, семантики и функционирования, в частности:

1) наиболее распространенными группами антонимов, участвующими в создании антитезы в художественной речи, являются антонимы, выражающие качество и чувство, пространственные и временные отношения, явления, связанные с общественной деятельностью;

2) наряду с языковой (узуальной) антитезой, представленной в языке в большем объеме, в художественной литературе функционирует и контекстуальная антитеза, построенная на окказиональном противопоставлении предметов и явлений, принадлежащих к различным отраслям человеческой деятельности;

3) свободные антитезные конструкции имеют более широкий диапазон распространения, чем устойчивые (фразеологические) антитезы;

4) корпус антитезных конструкций представлен всеми типами антитезы, выделяемыми по количеству её компонентов – простыми, двойными, многокомпонентными и сложными, однако преобладающую часть составляют простые, однокомпонентные антитезы;

5) значительная часть антитезных конструкций, подвергшихся структурно-семантическому анализу, представлена однословными компонентами;

6) антитезы в таджикском языке представлены однокорневыми и разнокорневыми антонимичными коррелятами, однако большей популярностью пользуются разнокорневые антонимы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атаханов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. / Т.Атаханов. – Душанбе: Шарки озод, 2002. - 453с.

2. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт. Ҷ.1. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. / Ю.Бобоев. – Душанбе: Маориф, 1992. – 374с.
3. Зехни Т. Санъати суҳан. / Т.Зехни. – Душанбе: Маориф, 1992.– 304с.
4. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. - / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 240с.
5. Одиназода С. Як доман ашк. /С.Одиназода. - Душанбе: Ганч, 2016. – 192с.
6. Одиназода С. Мой друг – волк. // Памир, № 5-6, 2016. – С.99-105.
7. Самад А. Зигзаги судьбы. Повести и рассказы. – Душанбе: Русская литература, 2018. – 168с.
8. Самад А. Талош – Душанбе: Адиб, 2002. - 384с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1963. – 967с.
10. Фируз Баҳром. Была бы она мужчиной: повести и рассказы. – Душанбе: Адиб, 1990. – 448с.
11. Фируз Баҳром. Рухсора: қиссаҳо ва ҳикояҳо. Душанбе: Адиб, 1978 – 213с.
12. Ҳамдам Ато. Крик (Повести, рассказы и пьесы). – Душанбе: Эр-граф, 2012. – 516с.
13. Ҳамдам Ато. Фиғон: ҳикоя, қисса, драма. – Душанбе: Адиб, 2003.- 272с.
14. Шарифов Х. Каломӣ бадеъ / Х.Шарифов. - Душанбе: Маориф, 1991. – 160с.

ТАКСОНОМИЯ ТАДЖИКСКИХ АНТИТЕЗНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ

В данной статье предпринята попытка структурно-семантической классификации антитезных конструкций таджикского языка. Отмечается, что на современном этапе развития таджикской лингвистики вопросы изучения природы и типологии антитез остаются неразрешенными. Опираясь на богатый иллюстративный материал, почерпнутый из таджикской современной малой прозы, автор проводит дифференциацию и систематизацию антитезных выражений. Проведенная классификация позволяет автору выдвинуть гипотезу относительно структурных, семантических и функциональных особенностей таджикских антитез, продуктивности тех или иных антитезных выражений в художественной литературе.

Отмечая лингвистический статус антитезы, автор предлагает её классификацию, основанную на шести языковых критериях, отражающих её структурно-семантические особенности, в частности: по узльности/окказиональности компонентов; по степени устойчивости компонентов; по количеству объектов; по лексическому/ синтаксическому признаку; на основании грамматического/ неграмматического признака; по специфике её функционирования.

Ключевые слова: антитеза, структурно-семантическая классификация, языковая и контекстуальная антитеза, простая и осложненная антитеза, устойчивая и свободная антитеза.

TAXONOMY OF TAJIK ANTI-THESIS EXPRESSIONS

The article attempts to realize structural-semantic classification of antithetical constructions of the Tajik language. It is noted that at the present stage of development of Tajik linguistics, issues of studying nature and typology of anti-theses are remained unresolved. Based on the rich illustrative material taken from Tajik contemporary small prose, the author differentiates and systematizes antithetical expressions. The classification carried out allows the author to put forward a hypothesis regarding structural, semantic and functional features of Tajik anti-theses and productivity of certain antithetical expressions in fiction.

Noting the linguistic status of the anti-thesis, the author proposes its classification based on six linguistic criteria reflecting its structural and semantic features, in particular: according to the knottiness/occasionality of components; according to the degree of stability of components; according to the number of objects; according to the lexical/syntactic basis; based on grammatical / non-grammatical characteristics; based on the particularity of its functioning.

Keywords: anti-thesis, structural-semantic classification, linguistic and contextual anti-thesis, simple and complicated anti-thesis, stable and free anti-thesis.

Сведения об авторе:

Султанова Рафоат Мирзоевна – кандидат филологических наук, заведующий кафедрой русского языка Российско-Таджикского (Славянского) университета, Электронная почта: rafoat10@mail.ru, Тел: (+992) 937607058.

About the author:

Sultanova Rafoat Mirzoevna – candidate of philological sciences, head of the Russian Language Chair of Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU), E-mail: rafoat10@mail.ru, Tel.: (+992) 937607058.

ХУСУСИЯТҲОИ ИСТИФОДАБАРИИ ИШОРАҲОИ УСЛУБӢ ДАР ВОЖАНОМАҲОИ ТОЧИКӢ-РУСӢ

Ҳусейнова Г.А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ишора, ки дар луғатнигорӣ ва сарфу наҳв истифода бурда мешавад, роҳу усули тавсифи кӯтоҳи грамматикӣ, услубии калима мебошад, ки дар ихтисори қабулгардидаи истилоҳӣ мувофиқ ифода шудааст. Системаи ишораҳо сатҳи инкишофи ҷиҳати таснифи соҳаҳои мухталифи забоншиносиро инъикос менамояд.

Аз рӯйи тасдиқи О. С. Аҳманова «Ишора усули луғатнигорист, ки аз истифодаи системаи муайяни ифодаҳои кӯтоҳшуда иборат буда, имкон медиҳад, ки ҳаҷм ва гуногунхелии маълумот дар бораи калимаҳои воридшуда ба ягон зиёдкунии ҳаҷми нашр васеъ карда шавад» [1, с.339].

Дар тасвири воҳидҳои луғавӣ ишораҳо нақши ҷиддӣ мебозад. Ишораи луғатнигорӣ – воситаи луғатнигории шарҳию тавзеҳист ва бо ёрии он ба хонанда оиди, воҳиди мувофиқ ба кадом маҷмӯи муайяни воҳидҳо ё ҳодисоти яхела мансуб аст ё таалуқ дорад, хабар дода мешавад.

Ишораҳои услубӣ муқаррароти забонӣ, истифодаи умуми воҳиди забонро инъикос мекунад. Дар илми забоншиносӣ таснифи ягонаи ишораҳои услубӣ вучуд надорад. Аксарияти забоншиносон ишораҳои услубиро ба гурӯҳҳо ҷудо намекунад ва танҳо ба маъноҳои онҳо ишора медиҳанд. Дар аксар маврид ишораҳои услубиро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад: а) иҷтимоӣ-услубӣ, б) функционалӣ-услубӣ, в) функционалӣ-таърихӣ, г) эҳсосотӣ.

Дар мақолаи мазкур мо мекӯшем, ки истифодаи ишораҳои услубиро дар луғатҳои умумии тоҷикӣ-русӣ бо мақсади маълум кардани монандӣ ва тафовути онҳо ошкор сохта, таҳлил намоем.

Ишораҳои услубӣ хусусиятҳои услубии воҳиди тарҷумашудаи луғат ва доираи истифодабарии онҳоро нишон медиҳанд, масалан, (*махс.* – махсус, *книжн.* – китобӣ, *поэт.* – шоирӣ ва ғ.). Инчунин хусусияти истифодабарӣ ва мавҷуд будани вожа, мансуб будани он ба нутқи шифоҳӣ ё хаттиро дарҷ месозад (*разг.* – разговорное, (гуфтугӯӣ), *прост.* – просторечное (гуфтугӯӣ) ва ғайраҳо), мансубияти таърихии калимаро нишон медиҳанд (*ист.* – историческое (таърихӣ), *арх.* – архаическое (қўҳна) ҳамчунон ба маънои муассириро пуртаъсирии онҳо ишора мекунад. (*ирон* – ироническое (тамасхур), *пренебр.* – пренебрежительное (беътиноӣ), *бран.* – бранное (дашном, қабех), *иутл.* – шутильное (шўхиомез) ва ғайраҳо. Баъзан дар вожаҳои иқтибосӣ ишораҳои истифода бурда мешаванд, ки аз пайдоиши он хабар медиҳанд: (*араб.* – арабӣ, *олм* – олмонӣ, *турк* – туркӣ ва ҳоказо).

Дар фарқият аз ишораҳои грамматикӣ, ки калимаро ҳамчун ҷиссаи нутқ нишон дода ба шакли калима нигаронида шудаанд, яъне дар навбати аввал тағйирёбии калимаро тавсир менамоянд, ишораҳои услубӣ бошанд, ба лексема (луғат), мазмуну маънои калима ва ба қорбарии он дар забон ва нутқ нигаронида шудаанд.

Ишораҳои услубӣ ҳамчунин ба ҷойи аломатҳои баҳои эҳсосотӣ хизмат менамоянд: *неодобр.* – недобрительно (маъкул надонистан), *през.* – презрительно (бонафрат), *пренеб.* – пренебрежительно (беътиноёна), *ласк.* – ласкательно (бонавозиш), *бранн.* – бранно (бо дашном). Дар баъзе луғатҳо тибқи вазифаҳо ва муқаррароти назарявии ҳар кадоми он маҷмӯи ишораҳои услубии аз рӯйи миқдору таркиб, гуногун истифода бурда мешаванд.

Дар луғати тоҷикӣ-русӣ зери таҳрири Е. Н. Павловский ишораҳои истифода бурда мешаванд, ки тавсифи услубии вожаро нишон медиҳанд. Дар ин ҷо мо ҳамчунин ба ишораҳои зерини услубӣ дучор мешавем. *разг.* – разговорное (гуфтугӯӣ), *стих.* стихотворное (шеърӣ), *уст.* – устарелое (қўҳнашуда), *ласк.* – ласкательное (навозишқорона), *бран.* – бранное слова (калимаи дашном), *книжн.* – книжное (китобӣ) ва ғайраҳо.

Бояд қайд намуд, ки калимаҳои сарлавҳа дар ҳама луғатҳои тоҷикӣ-русӣ (минбаъд ЛТР) ғайр аз луғати Я.И. Калонтаров бо ҳарфҳои хурд оварда мешавад. Аммо бо мақсади сарфакорӣ мо калимаҳои сарлавҳаро бо шакли сатрӣ меорем.

Масалан, ишораи *разг.*, яъне гуфтугӯӣ, маънои онро дорад, ки вожа ба нутқи гутугӯиҳои ҳаррӯза хос аст, ва аз меъёрҳои вожаистифодабарӣ абадӣ берун намебарояд, масалан:

аниқ *разг.* точный; точно, чётко; **аниқ нишон дода шуда буд** чётко было указано (на) [4, с.21].

бадқилиқ *разг.* дурного поведения; проказник, **рафтори бад**; **масхарабоз** [4, 43].

Истифодабарии ишораи *обл. маҳ.*, яъне маҳалӣ, вожаҳои маҳалӣ, шевагӣ, ки дар нутқ ҳангоми заруротӣ ифода намудани ин ё он ҳодиса бо воситаҳои забони адабӣ нею, гуфтугӯӣ ё шеваи маҳаллӣ қор фармуда мешаванд:

арғушт *обл.* пляска, танец [4, с.25]; **ароз** *обл.* обида, ссора [4, с.25].

кандук *маҳ.* деревянный ларь, служащий для хранения муки, зерна [4, с.227].

Истифодаи ишораи *книжн.*, яъне китобӣ маъноӣ онро дорад, ки вожа барои баёни хатти китобӣ хос аст. Ин гуна вожаҳо дар бисёр маврид иқтибосиянд, яъне аз дигар забон буда, ҳаммаъноӣ калимаҳои нейтралӣянд.

ашадӣ *книжн.* злейший, яростнейший [4, с.34].

аъён *книжн.* знать, аристократия, вельможи [4, 35].

Ишораҳои *ист.* (*таър.*) ва *уст* (*кӯҳн.*) ба таърих ва дурнамои калима мансубанд. Ишораи *ист.* яъне таърихӣ, таърихи пайдоиши вожаро нишон дада, ба забони қадимаи тоҷикӣ мансуб буданро мефаҳмонад, ишораи *уст.* яъне кӯҳнашуда нишон медиҳад, ки вожа аз истифода баромадааст ё баромада истодааст, аммо дар забони муосири адабӣ хуб маъмул аст, ҳамчунин дар асарҳои адабии классикӣ ба таъри васеъ паҳн гардидааст, мисол:

дуохонӣ *уст.* чтение заклинаний; ~ **к.** читать заклинания [4, с.178].

залла *уст.* еда, уносившаяся с собой из гостей (в виде подарка) в дни празднество [4, с.190].

Ҳамчунин дар фарҳанг ишораҳои зерин оварда шудаанд: *детск.* – детское слова - сухани кӯдакона; **ачок** *детск.* объятие, прижимание к груди - оғушгирӣ, ба қафаси сина чафс қардан [4, с.34], **бобо** *детск.* дед, дедушка; предок - бобо, падарқалон; авлод [4, 84], **коко** *детск.* сладости (изюм и т. п.) - ширинӣ (мавиз ва ғ) [4, 236], **лоло** *детск.* хороший, милый, дорогой - хуб, нағз, азиз [4, 258]; *орн.* – орнитология - орнитологӣ: **дӯхтари сӯфӣ** *орн.* иволга [4, с.182].

Дар ЛТР Ё. Н. Павловский ишораҳои услубӣ низ оварда шудаанд, ки мансуб будан ё таллуқ доштан ба доираи муайяни истифодаи касбӣ, илмӣ-техникиро мефаҳмонанд, ба монанди *анат.* – анатомия, *астр.* – нучум, *геогр.* – чуғрофия, *мат.* – риёзӣ, *мед.* – тиббӣ, *муз.* – мусиқӣ ва ғайра. Аммо дар вожанома ишораҳои, ки луғати публицистиро чудо мекунанд, чой надоранд, *офиц.*, яъне расмӣ (официальное), маъноӣ онро дорад, ки калима ё вожа хоси муносибатҳои расмист, ҳамчунин ба нутқи муносибатҳои конселияри-маъмурӣ; *презр.*, таҳқиромез презрительное, *неодобр.*, манфӣ неодобрительное, *шутл.*, ҳазломез шутливое, *ирон.*, тамасхуромез ироническое, *груб.*, дағалона грубое маъноӣ онро доранд, ки дар калима барои мувофиқи пурэхосу ифоданоки ҳодисаи ифодашуда чой дорад.

Дар вожаномаи дигари тоҷикӣ-русии М. Раҳимӣ ва Л. В. Успенская методикаи нави тартиб додани мақолаи луғат ба қор бурда шудааст. Тибқи сохтори нав калимаҳо ишораҳои оварда шудаанд, ки соҳаи истифодабарии вожаҳоро нишон медиҳанд. Дар натиҷа миқдори ишораҳои услубӣ то 16 адад зиёд гардиданд. Инчунин дар вожаномаи мазкур ишораҳои услубие, илова шудаанд, ки дар дар луғатҳои қаблӣ ба назар намерасиданд, масалан:

детск. – детское выражение – ифодаи бачагона:

куку 2. *детск.* птица, птичка [5, с.196].

неодобр. – неодобрительно – ифодакунандаи муносибати манфӣ:

безуриёт *неодобр.* не имеющий потомства, бездетный [5, с.58].

пренебр. – пренебрежительное – ифодакунандаи таҳқир:

машхур 2. *ирон.* пресловутый; **дурӯтгӯи** ~ известный лгун [5, с.356].

сарсутун *строит.* балка, кладущаяся между колонной и главной потолочной балкой [5, с.347].

Дар вожаномаи сеюми тоҷикӣ-русии Я. И. Калонтаров миқдори ишораҳо зиёд қарда нашудаанд, зеро вожанома шумораи наонқадар зиёди калима ва ибораҳои луғатӣ дорад. Чун дар дигар вожаномаҳои пешин ишораҳои услубӣ ба монанди: *букв.* (буквально) айнан, *ист.* (исторический) таърихӣ, *книжн.* (книжное слово) – калимаи китобӣ, *уст.* (устарелое слово) калимаи кӯҳнашуда, *разг.* (разговорное слово) калимаи гуфтугӯӣ ва ғ. истифода шудаанд, аммо ишораҳои услубии дигаре ҳастанд, ки танҳо дар ин луғат вучуд доранд ва дар вожаномаҳои пешин дида намешаванд, чунончӣ, *гл. обр.* (главным образом) хусусан, *кул.* (кулинарный) ошпазӣ, хӯрокворӣ, *собир.* (в собирательном значении) ба маъноӣ исми кулл. ва ғ.

Дар ин вожанома калимаҳои дучор мешаванд, ки ишораҳои услубӣ доранд, ҳол он ки дар вожаномаҳои пешин онҳо бе ягон ҳел ишораҳои истифода бурда шудаанд, масалан:

вожгун *книжн.* опрокинутый; свергнутый; **вожгун қардан** опрокидывать; свергать; **вожгун шудан** быть опрокинутым; быть свергнутым [2, с.76].

вожгун 1) опрокинутый, перевёрнутый; свергнутый; 2) несчастный, злополучный [5, 93].

вожгун опрокинутый, перевёрнутый; ~ **к.** опрокидывать, свергать; ~ **ш** быть опрокинутым; быть свергнутым [4, с.110].

Ва дар вожаномаи тоҷикӣ-русии охири Д. Саймидинов ва дигарон миқдори ишораҳои услубӣ қариб тағйир наёфтааст. Дар ин ҷо мо чунин ишораҳои услубиро мебинем: *ирон.* – в ироническом смысле: **гарданкашони назм** *ирон.* могучие поэты [3, 145]; *кул.* – кулинария: **пиёба** *кул.* жидкий суп, [3, 481]; *прост.* – просторечное слово: **гирифтган** *прост.* кусать: **сағ ўро аз пояш гирифт** его укусила собака за ногу [3, с.151].

Муаллифони вожанома ҳамчунин ишораҳои зеринро низ истифода намудаанд: *геофиз.* – геофизический: **чозибасанҷ** *геофиз.* гравиметр [3, с.753]; *досл.* – дословный перевод; истихора *кн.* ...

б) **дар кори хайр хочати истихора нест** *посл. досл.* доброе дело не нуждается в гадании [3, с.236], *компьют.* – компьютерный: **байт** *компьют.* байт (единица количества информации в компьютере) [3, с.64]; *пчел.* – пчеловодство, *сокр. от* – сокращённо, *шутл.* – шутивное и *эпист.* – эпистолярный стиль, ки дар вожаномаҳо истифода нашудаанд.

Дар боби “Сохти вожанома” қайд карда мешавад, ки бо мақсади тавсифи грамматикӣ, услубӣ, истилоҳи вожаҳои алоҳида бо ишораҳои тибқи рӯйхати овардашудаи калимаҳои кӯтоҳқардашуда таъмин карда шудаанд.

Дар вожанома исмҳо бо пасвандҳои навозиши – хурдӣ дар он сурат оварда мешаванд, ки агар онҳо маънои нави луғавӣ пайдо карда бошанд, мисол: бузгола 1. козлёнок, астр. (нуч) Козерог (Чадӣ), (бурчи чадӣ) [3, с.121].

Вазифаҳои ишораҳои услубӣ танҳо бо тавсифи услубии калима маҳдуд намешаванд, онҳо дар бораи имкониятҳои вожаистифодабарӣ маълумоти иловагӣ дода сохти маънои онро боз ҳам амиқтар мекушоянд.

Ҳамин тавр, дар вожаномаҳои таҳқиқшуда ва муқоисашудаи тоҷикӣ-русӣ ишораҳои услубӣ барои тавсифи он қисмати таркибӣ луғавии забони тоҷикӣ хизмати мекунанд, ки бо ин ё он сабаб дар истифода маҳдуд шудааст. Ин маҳдудиятҳо буд метавонанд:

1. Маҳдудиятҳои бо сабаби таалуқ доштани калима ба он қишрҳои луғате, ки берун аз ҳудуди забони адабӣ ҷой доранд ё ин ки дар ҳудуди он истодаанд.

2. Маҳдудиятҳои, ки сабабашон чизе ё дигар калимае, ки танҳо дар услуби муайяни нутқи адабӣ истифода бурда мешавад, мебошад.

3. Маҳдудиятҳои, ки сабабашон хусусияти ихтисоси маҳдуди истилоҳи илмӣ, касбу кор, техника ва саноат мебошад.

Таҳлили муқоисавии истифодаи ишораҳои услубӣ дар ҳама вожаномаҳои тоҷикӣ-русӣ мавҷуда аз он шаҳодат медиҳад, ки теъдоди ишораҳои услубӣ дар луғатҳои тоҷикӣ-русии М. Раҳимӣ ва Л. Успенская ва Д. Саймиддинов хело зиёд аст, аммо дар дигар вожаномаҳо кам истифода нашудаанд. Танҳо дар вожаномаи М. Раҳимӣ ва Л. Успенская, Я. И. Калонтаров ишораҳои дар боби “Калимаҳои шартан кӯтоҳқардашуда” бо забони русӣ ва тоҷикӣ оварда шудаанд, дар ду вожаномаи дигар онҳо бо забони русиянд.

Калимаҳо бо ишораҳои услубӣ дар вожаномаи Я. И. Калонтаров нисбат ба дигар вожаномаҳо хело каманд, масалан дар рӯйхати калимаҳои шартан кӯтоҳшудаи вожаномаи ишораи кул. кулинарный – кулинарӣ (хӯрокворӣ) пешниҳод шудааст, аммо калимаҳои ба ин соҳа тааллуқдошта инҳоянд: **барракабоб** – жаркое из молодого барашка, **кичирӣ** – каша приготовленная из молока, риса на воде, **ширинӣ** – сладости, сладкое, **ширкаду** – тыква, сваренная в молоке ва ғайраҳо бе ишора оварда мешаванд, дар ҳоле, ки дар дигар вожаномаҳо ин калимаҳо бо ишораи кул. (хӯрока) оварда шудаанд.

Дар луғати тоҷикӣ-русии М. Раҳимӣ ва Л. Успенская ҳамчунин калимаҳо бо ишораҳои гуногун оварда шудаанд, чунончӣ, *навардча тип. валёк, валик* [5, с.252], *динозавр палеонт. динозавр* [5, с.132], *тездюз канс. скрошиватель* [5, с.95] ва ғайраҳо, ки дар рӯйхати ишораҳо оварда нашудаанд.

Дар луғати тоҷикӣ-русии Д. Саймиддинов ва дигарон низ чунин ишораҳоро дидан мумкин аст, ки дар рӯйхати калимаҳои кӯтоҳқардашуда оварда нашудаанд, масалан: **бевазнӣ** 3. косм. невесомость [3, с.84], **кадр кино, фото.** кадр [3, с.272], **баландисанч** геод. высотометр [3, 65], **триангулятор** геод. триангулятор [3, с.631].

Аз рӯйи шакли фаъолияти нутқӣ дар ҳама вожаномаҳо ҳам луғати китобӣ ва ҳам луғати гуфтугӯӣ қайд карда мешавад: : **бекорхӯча** *разг.* бездельник; лентяй; лодырь [3, 89], **бемурур** *кн.* непроходимый, непроезжий, закрытый (о пути) [3, с.92].

Аз рӯйи вазъу ҳолати фаъолияти нутқӣ ҳама вожаномаҳо луғати расмӣ ва тантанавиро қайд мекунанд, аммо луғати ғайрирасмӣ ва густохона ё беодобона дар ягон вожанома ба ишораҳои махсус қайд карда нашудааст.

Аз рӯйи баҳои эҳсосотӣ, чунин ишораҳо, ба монанди; *презр.*, (нафратомез), *неодобр.*, (манфӣ), *шутл.* (шӯхиомез) дар се вожанома дучор мешавад, ғайр аз вожаномаи Е.Н. Павловский.

Аз рӯйи умумияти касбӣ чунин ишораҳо, ба монанди *астр.* – астрономический - нучумӣ: **бурч** 3. *астр.* знак зодиака – аломати бурч [5, с.86], *воен.* – военный термин – истилоҳи ҳарбӣ, **ақибнишинӣ** *воен.* отступление; отход [3, 32], *мат.* – математический - риёзӣ: **каср** *мат.* дробь – каср, [3, с.282], *филос.* – философский - фалсафӣ, **воқеият** 2. *филос.* действительность - воқеият, *юр.* – юридический термин – истилоҳи ҳуқуқӣ - **васӣ** *юр.* 1. опекун; попечитель васояткунанда [3, с.132] ва дигарон дар ҳама луғатҳои истифодабарда шудаанд.

Аз рӯйи замони истифодабарӣ мурааттибони ҳама вожаномаҳо луғати кӯҳнашуда ва кӯҳнаро қайд мекунанд, масалан: **камёгар** *уст.* алхимик [2, с.147]; **мударрис** *уст.* мударрис, преподаватель высшего духовного училища [2, с.188].

Аз рӯйи таҳлили муқоисавии истифодаи ишораҳои услубӣ дар ЛТР баъзе хулосаҳоро баровардан мумкин аст. Тобишҳои услубии калимаҳоро дар луғатҳои тоҷикӣ-русӣ чудо карда истода, муаллифон

хело сарфакорона истифода бурдани ишораҳои услубиро авлотар медонанд. Дар он мавридҳое, ки ба калимаҳои баҳои услубӣ дода шудаанд, алоқаи таносубӣ бо калимаҳои наздик на ҳама вақт ба ҳисоб гирифта мешаванд, на ҳамеша мавқеи калима дар доираи қатори услубан монанд ё муганосиби луғат муайян карда шудааст.

Маълумотҳои ҳамаи вожаномаҳои муосири тоҷикӣ-русиро, ки тайи солҳои охир нашр шудаанд, муқоиса намуда, ба осонӣ фаҳмидан мумкин аст, ки дар луғатҳои хусусиятҳои услубӣ, тобиш ва соҳаи истифодабарии калимаҳои нишон дода шудаанд.

Баъзе ишораҳои воқеан дар моддаҳои вожанома истифода шудаанд (*геод., фото., пол., косм.*), аммо дар рӯйхати калимаҳои шартан кӯтоҳшуда оварда намешаванд. Ба истифодабарандаи луғат лозим меояд, ки маънои ин ишораро худ пайдо намоя. Ва баръакс, дар рӯйхати калимаҳои кӯтоҳшуда ишора оварда мешавад, аммо дар вожанома онро пайдо намекунем.

Ишораҳои услубӣ, ки иқтибосӣ буданро дар забони тоҷикӣ нишон медиҳанд, умуман дар ҳамаи луғатҳои тоҷикӣ-русӣ хело кам кор фармуда мешаванд. Дар ЛТР Я. И. Калонтаров ва Д. Саймиддинов ишораҳои дериватологӣ умуман истифода бурда нашудаанд. Дар ЛТР Е. Н. Павловский танҳо ишораҳои ар. *ар.* арабский - арабӣ ва *русс.* русский –русӣ истифода мешаванд. Дар ЛТР М. Раҳимӣ ва Л.В. Успенская бошад, танҳо ишораи ар. арабский – арабӣ истифода шудааст.

Тавре, ки Юнусова дар афтореферати рисолаи худ қайд кардааст: “Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ теъдоди зиёди калимаҳои ҷудо карда мешаванд, ки иқтибосиянд, хусусан аврупоӣ, ки аввалан ба забони русӣ ворид гашта, симои русӣ пайдо намуда, баъдан бо шакли русӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд” [15, с.22].

Ин иқтибосҳои дар ЛТР бо ягон сурат ҷудо карда нашудаанд. Масалан, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ишораҳои услубӣ истифода шудаанд, ки ба иқтибосҳои аз забон зиёд нишон медиҳад.

Таҳлили муқоисавии истифодаи ишораҳои услубӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки ишораҳои услубӣ ба монанди ишораҳои грамматикӣ бо роҳҳои гуногун кӯтоҳ карда шудаанд. Масалан, калимаи китобӣ – *книжн., кн.*, маънои бевосита -прямое значение – *прям.*, мақол-поговорка – *погов., пог.*, ки коркард нашудан ё ба принсипҳои ягонаи кӯтоҳкунӣ риоя нагардидаанд.

Аз ин бармеояд, ки қоидаҳои ягонаи кӯтоҳ кардани ишораҳои услубиро таҳия намудан зарур аст, то ин ки ҳама луғатшиносон тавонанд онҳоро барои кӯтоҳ кардани ҳаҷми вожанома ва ҳам барои нишон додани хусусиятҳои гуногуни воҳидҳои луғат истифода баранд.

Дар натиҷаи таҳлили муқоисавии истифодабарии ишораҳои услубӣ дар ЛТР баъзе хулосаҳои баровардан мумкин аст.

1. Ишораҳои услубӣ, асосан дар ҳама ЛТР барои ишора ба хусусиятҳои истифодабарии воҳиди лексикӣ оварда мешаванд.

2. Баъзе аз ишораҳои дар луғатҳои истифода шудаанд (*геод., фото., пол., косм.*), аммо дар рӯйхати ихтисораҳои шартӣ нестанд, ва истифодабарандаи луғатро лозим меояд, ки маънои ин ишораҳоро худ ёбад. Ва баръакс, баъзе ишораҳои дигар дар рӯйхати ихтисораҳои шартӣ ҳастанд, вале дар луғат онҳоро пайдо нагавон кард.

3. Ишораҳои услубӣ, ки ба калимаҳои иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ оварда шудаанд, дар ЛТР хеле кам истифода мешаванд. Дар ЛТР-и Я.И. Калонтаров ва ЛТР Д. Саймиддинов ишораҳои иқтибосӣ тамоман истифода нашудаанд. Дар ЛТР Е. Н. Павловский танҳо ишораҳои: ар. арабский (арабӣ) ва *русс.* русский (русӣ) истифода бурда шудаанд, дар ЛТР М. Раҳимӣ ва Л.В. Успенская бошад, танҳо ишораи ар. арабский (арабӣ) истифода шудааст. Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои туркӣ ва аврупоӣ бисёранд, лекин дар ЛТР онҳо аломтагузори нашудаанд. Масалан, дар *Луғати тафсири забони тоҷикӣ* ишораҳои, истифода шудаанд, ки иқтибос аз 24 забони ҷаҳон овардаанд.

4. Дар ЛТР ишораҳои услубӣ мисли ишораҳои грамматикӣ, ба таври мухталиф ихтисор карда мешаванд. Масалан: – книжное слово (калимаи китобӣ) – *книжн., кн.*, прямое значение (маънои асли) – *прям., пр.*, просторечие (забони халқӣ) – *простор, прост.*, поговорка (мақол) – *погов., пог.* Ин ҳам далели номукамаллии таҳияи принсипҳои ягонаи ихтисори ишораҳои дар ЛТР мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов* Изд. 5-е. / О.С. Ахманова – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 576 с.
2. Калонтаров Я.И. Луғати тоҷикӣ-русӣ мухтасар. /Я.И. Калонтаров.–Душанбе, 1988. – 494 с.
3. Луғати тоҷикӣ-русӣ. / зери таҳрири С.Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова ва С. Каримов. –Душанбе, – 2006. – 813с.
4. Луғати тоҷикӣ-русӣ./ зери таҳрири Е.Н. Павловский. Сталинабод- Тошкент, 1946. – 399 с.
5. Луғати тоҷикӣ-русӣ/ зери таҳрири М. Раҳимӣ ва Л.В. Успенская. – Москва, – 1954. – 779 с.
6. Мамадназаров А. *Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX-го и начало XXI. Монография.* / А.Мамадназаров. – Душанбе, 2013, – 250 с.

7. Мамадназаров, А. Сравнительный анализ основных типов словарей в таджикской лексикографии: монография / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013, – 260 с.
8. Мачидов, Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. 1. Лугатшиносӣ / Х. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 243 с.
9. Морковкин, В.В. О базовом лексикографическом знании / В. В. Морковкин // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному. – М., 1986. – С.102-117.
10. Назарзода, С. Ташаққули истлоҳоти иҷтимоӣ-сиёсӣ забони тоҷикӣ дар садаи XX / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.
11. Несова Н. М. *Грамматические и стилистические пометы в толковых словарях русского и английского языках*: автореф. дис... кан. фил. наук / Н. М. Несова. – Москва, 2007. –16 с.
12. Русский язык. Энциклопедия. Главный редактор Ю.Н. Караулов. – М.: *Большая Российская энциклопедия*, 2008. – 704 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ (ФЗТ): иборат аз 2 ҷ. / дар зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. - Ҷ. 1. – 952 с.- Ҷ. 2. – 948 с.
14. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ /муҳаррири масъул: Саймиiddинов Д. – Душанбе, “Шарқи озод”, 2013. – 320 с.
15. Юнусова Г.С. «Толковый словарь таджикского языка» (2008;2010) и толкование русско-интернациональной лексики: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Гультяева С.Ю. – Душанбе, 2016. - 28 с.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ПОМЕТ В ОБЩИХ ПЕРЕВОДНЫХ ТАДЖИКСКО-РУССКИХ СЛОВАРЯХ

В данной работе рассматривается характер использования стилистических помет в таджикско-русских словарях под редакцией Э. Н. Павловского (1946), М. Рахими и Л. В. Успенская (1954), Я. И. Калонтаров (1988) и Д. Саймиiddинова (2006).

*В результате сравнения всех таджикско-русских словарей можно сделать вывод, что стилистические пометы используются чаще в словаре под ред. М. Рахими и Л. Успенской и в словаре под ред. Д. Саймиiddинов, но их также можно встретить в других словарях. Только в ТРС под ред. М.Рахими и Л. В. Успенской и Я.И. Калонтарова пометы в разделе «Условные сокращения» даны на русском и таджикском языках, в двух других словарях они встречаются на русском языке. Слов со стилистическими пометами в словаре Я. И. Калонтарова намного меньше, чем в других словарях, например, в списке условных сокращений словаря есть помета кул. – кулинарный – кулинарий, но слова, которые относятся к этой помете, как: **барракабоб; кичирӣ; зирбак; ордоб, ширинӣ, ширкаду** и другие, - показаны без помет, в то время как в других словарях все эти слова представлены с пометой кул.*

Стилистические пометы, в основном, используются во всех ТРС для указания на особенности употребления лексической единицы. Функции стилистических помет не ограничиваются стилистическим описанием слова, но они дают ещё дополнительную информацию о возможностях словообразования, конструкции и еще глубже раскрывают его значение.

На основании этого вывода можно сделать вывод, что стилистические пометы используются в таджикско-русской лексикографии как важный способ показать особенности данной единицы и перевода словаря без увеличения объема словаря.

Благодаря стилистическим словарным пометам, словарная статья Таджикско-русских словарей представляет сжатое, компактное описание центральной единицы языковой системы – слова.

Ключевые слова: *словарь, помета, лексикография, стилистическая помета, разговорная помета, книжная помета, специальная помета, словарь, слово, условные сокращения, таджикско-русская лексикография, словарная статья.*

PARTICULARITIES OF THE USE OF STYLISTIC NOTES IN GENERAL TAJIK-RUSSIAN DICTIONARIES

*As a result of comparing all Tajik-Russian dictionaries, we can conclude that stylistic notes are used more often in the dictionary, ed. M. Rakhimi and L. V. Uspenskaya and in the dictionary, ed. D. Saimiddinov, but they can also be found in other dictionaries. Only in the Tajik-Russian dictionary, ed. M. Rakhimi and L. V. Uspenskaya and Ya. Kalontarova's notes in the section «Abbreviations» are given in Russian and Tajik languages, in two other dictionaries they are found only in Russian. There are much fewer words with stylistic notes in Ya. Kalontarov's dictionary than in other dictionaries, for example, in the list of conditional abbreviations of the dictionary there is a note kul. - culinary, but the words that refer to this notes are like: **барракабоб; кичирӣ; зирбак; ордоб, ширинӣ, ширкаду** and others are shown without notes, while in other dictionaries all these words are presented with the note kul.*

Stylistic notes are mainly used in all Tajik-Russian dictionaries to indicate the peculiarities of the use of a lexical unit. The functions of stylistic notes are not limited to the stylistic description of the word, but they provide additional information about the possibilities of word formation, construction, and reveal its meaning even deeper.

Based on this conclusion, we can conclude that stylistic notes are used in Tajik-Russian lexicography as an important way to show the features of a given unit and translation of a dictionary without increasing the volume of the dictionary.

Thanks to stylistic vocabulary notes, the entry of the Tajik-Russian dictionaries presented as squeezed, compact description of the central unit of language system – the word.

Keywords: dictionary, note, lexicography, stylistic note, colloquial note, book note, special note, dictionary, word, abbreviations, Tajik-Russian lexicography, dictionary entry.

Сведение об авторе:

Хусенова Гулпарӣ Аҷикӯллоева – кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово и экономического университета, Тел: (+992) 918730958, E-mail: gulpari786@mail.ru

About the autor:

Husenova Gulpari Ajikulloevna - Candidate of Philology, Assistant of the Department of Foreign Languages of the Tajik State Financial and Economic University, Phone: (+992) 918730958, E-mail: gulpari786@mail.ru

УДК 808.2-1+81.37

**СУЩНОСТЬ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ ТАДЖИКСКОЙ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ
ЛЕКСИКИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК В ПРОИЗВЕДЕНИИ
С. АЙНИ (МАКТАБИ КУҲНА)**

Самадова З.С., Сохибова А.Н.

Институт туризма, предпринимательства и сервиса

Реалии в художественном произведении играют значительную роль и часто выполняют функцию художественной характеристики социальной, исторической действительности, отраженной в подлиннике.

Лексические единицы языка оригинала, не имеющие в языке перевода соответствующего лексического эквивалента, называются **безэквивалентной лексикой**. Под **безэквивалентностью** лексической единицы языка оригинала понимается то обстоятельство, что она не имеет аналога в лексической системе языка перевода, то есть такого «готового слова» или устойчивого словосочетания, которое можно взять и подставить вместо неё в переводе (Л.К. Латышев).

Вопросами приёма передачи таджикской безэквивалентной лексики на русский язык в Таджикистане занимались такие учёные: З.А. Муллоджанова, М.Б. Нагзибекова, Т.Н. Нагзибекова и др.

В своей монографии «Стиль оригинала и перевод» З.А. Муллоджанова в основном рассматривала проблемы, возникающие при переводе произведений Садриддина Айни.

В диссертационной работе Т.Н. Нагзибековой объектом исследования являются виды приёмов передачи безэквивалентной лексики таджикского языка на русский язык на материалах произведений С. Айни, таких, как «Воспоминания», «Одина», «Рабы», «Смерть ростовщика» и «Ятим».

Объектом исследования выбрано произведение С. Айни «Мактаби куҳна». Выявлены следующие виды приёмов передачи безэквивалентной лексики с таджикского на русский язык: транскрипция, приблизительный приём, замена видового понятия родовым, описательный перевод, добавление и опущение, калька, полукалька и неправильный перевод. Рассмотрим виды приёмов передачи безэквивалентной лексики с таджикского на русский язык, встречающиеся в произведении С. Айни в переводе С. Бородина.

❖ **Транскрипция** (фонетический способ заимствования) – это такое заимствование словарной единицы, при которой сохраняется её звуковая форма (иногда несколько видоизменённая в соответствии с фонетическими особенностями языка, в которой слово заимствуется). Например: **фалок, каллакубак, халифа** (старший ученик, помощник учителя), **бибихалифа, аршин (оршин** – длина всей руки от плеча) и др. Замини ин хонаро, ки ҳамаи вусаъти он тахминан чор **оршини** дар чор **оршин**, яъне шонздаҳ оршини мураббаъ буд, чор синчи аз болои яқдигар гузаранда кашида, дарунашро ба 9 қисм чудо карда буданд, ки гӯё дар даруни мактаб 9 охурча ба вучуд омада буд [1, с 5].

Школа, вся площадь которой была всего шестнадцать квадратных **аршин** - четыре на четыре, - разделялась на девять частей брёвнами, положенными одно за другим, так что школа представляла

собой, как бы девять отдельных стойл [2, с.72]; - бачагон он бачаро «халифа» мегуфтанд [1, с.11]. - Ребята называли его халифа [2, с.74].

❖ **Приблизительный приём.** Данный приём заключается в использовании в качестве соответствия единицы, обозначающей нечто близкое (хотя и не тождественное) по сути или по функции к иноязычной реалии. Например: ибо, бологарав, дубахра (двойная польза по две двери в южную и северную стороны) и др. Мактабхона монанди хонаи мо васеъ, дубахра (чордара) равшан ва бегалоғуло набуд [1, с. 4] - Я не увидел там ни того простора, ни света, ни тишины, к которым я привык у нас дома в четырёхоконной комнате [2, с.71]. - Мактаб як хонаи танг буд, ду дар дошт, ки яке аз он дари даромади яктабака буд, он дарро ҳам дар вақтҳои сармо пушониида мемонданд [1, с.4]. - Здесь была тесная комната с двумя дверями: входная, одностворчатая запиралась во время холодов [2, с.71].

❖ **Замена видового понятия родовым.** Замена видового понятия в исходном языке родовым понятием в языке перевода нередко используется при передаче реалий. Например: **Сақф, мураббаъ мутабаррак, равгани зағир** (постное масло, масло из льна) и др. Мактабдор (муаллим) - амон ба вай як қоғазгир (тирезаи қоғазӣ) карда, барои дар барфу борон надаридани он ба қоғазаш **равгани зағир** молида буд [1, с.4]. - Бумагу, чтобы сделать её водонепроницаемой на случай снега и дождя, учитель смазал **постным маслом** [2, с.71]. - Мактабхона аз зери **сақф**, аз ҷое, ки сақф бо девор пайванд меёбанд, аз ду тарф дутои равзанҳои чорякоршинӣ дошта бошад ҳам, рушноӣро, ки аз он равзанҳо мебаромаданд, на ба замини мактабдор, балки ба рӯ ба рӯи худ: бар девори хона – ба зери сақф меафтаданд [1, с.4]. - Под самым потолком с двух сторон комнаты находились по два оконца в пол аршина шириной, но свет, проникавший через них, не попадал в комнату, а освещал лишь верх противоположной стены [2, с.72].

❖ **Описательный перевод.** Наиболее универсальным приёмом, способным помочь переводчику в самых сложных случаях, является описательный перевод или экспликация. «Нет такого слова, - отмечает А.В. Фёдоров, - которое не могло бы быть переведено на другой язык, хотя бы описательно, т.е. распространённым сочетанием слов данного языка». Например: **Синч, мутассадӣ, пахшопаш, охурча** и др. Имрӯз ба сабаки ман худи мактабдор **мутассадӣ** шуда, маро ба рӯ ба рӯи худ нишонид ва тахтачаро ба пешам гузошта [1, с.37]. - Сегодня занятия со мной учитель **взял на себя** и, посадив меня напротив, положил передо мной дощечку [2, с.85]. - Бачагон бо **пахшопаш**и якдигар аз мактаб баромаданд, аммо имрӯз баъд аз саломии умумӣ дарҳол пароканда шуда нарафтанд [1,с.56]. - Школьники, **толкая друг друга**, вышли из школы, но сегодня после общего поклона сразу не разошлись [2, с.93].

❖ **Добавления и опущения** - это лексические трансформации, которые требуют внесения дополнительных слов или, наоборот, опущения каких-либо элементов. Например: **шухбаста** (запёкшая кровь), **гавак** (ползать на четвереньках), **кафшкан** и др. Ман дидам, ханӯз чароҳатҳои дирӯзайи кафи пойи намӯён буданд, ки рӯи онҳо **шух баста буд** [1, с.53]. - Я увидел, что на вчерашних его ранах ещё видна **запёкшаяся кровь** [2, с.91]. - Аммо халифа, монанди ин ки **гавак** кашад, ба сари оринҷ ва зонуҳояш хобида буд, дар вақти задани мактабдор худро тоб дода зарбаи чубро рад мекард [1, с.55]. - Но халифа, лёжа на локтях и коленях, словно он **полз на четвереньках**, вертелся при ударах учителя, ослабляя их [2,с.92].

❖ **Калька.** Сущность приёма передачи - калькирование - заключается в создании нового слова в практический язык, копирующего структуру исходной лексической единицы. Например: **Абҷадхонӣ, чапан, хатиб** и др. Ман бисёр хурсанд шудам, зеро **абҷадхонӣ** ба дилам бисёр зада буд [1, с.61]. - Я очень обрадовался, так как **чтение абджада** мне страшно надоело [2, с.95]. - У **чапан** аст, ман мулло [1, с.76]. - Однако он не сказал: «Он сильнее меня», отговорившись тем, что «тот **неграмотный мужик**, а я – ученик медресе, и если я буду бороться с мужиком, то уроню честь учёных» [2, с.101].

❖ **Полукалька.** В лингвистической литературе также упоминаются полукальки или частичное калькирование [Влахов, Флорин 1986, 93]. В результате частичного калькирования образуются полукальки (неполные или частичные кальки). Например: **камонбозӣ, ҳаштпули, иштибозӣ** и др. Бачагон! Акнун **камонбозӣ**... [1, с.12]. - Ребята, теперь **стрельба из лука!** [2, с.75]. - Зуд дав, аз падарат **ҳашт пули** бурё биёр [1, с.31]. - Иди скорее и принеси от отца **восемь пулов** для покупки циновок [2, с.82].

❖ **Неправильный перевод.** При рассмотрении материала были определены некоторые неточности при переводе. Например: Мактабхона аз сери сақф, аз ҷое, ки сақф бо девор пайванд

меабд, аз ду тараф дутои раванҳои **чорякоршинӣ** дошта бошад ҳам, рӯшноӣҳое, ки аз он раванҳо мебароманд, на ба замини мактаб, балки ба рӯ ба рӯи худ: бар девори хона меафтод [1, с.4]. - Под самым потолком с двух сторон комнаты находились по два оконца в **пол—аршина** шириной, но свет, проникавший через них, не попадал в комнату, а освещал лишь верх противоположной стены [2, с.72]. - **Чорякоршинӣ** означает одна четвёртая часть аршина, а переведено **пол аршина**.

Необходимо отметить, что при переводе произведения С. Айни «Мактаби кӯҳна» С. Бородиным, в названии самого рассказа допущена неточность в переводе, а именно «Школа». При таком переводе теряется суть и смысл рассказа, так как читателю интересно было бы сравнивать старую школу с современной. «Мактаби кӯҳна» переводится как «Старая школа». При точном переводе название рассказа привлекало бы русскоязычных читателей. Им интересно было бы ознакомиться с методами и условиями преподавания в старых школах, внутренним и духовным миром школы того времени.

Таблица 1.

Приёмы передачи таджикских реалий на русский язык в произведении С.Айни «Мактаби кӯҳна» в переводе С.Бородина «Школа»

№	Приёмы передачи	Кол-во	%
1	Транскрипция	20	23,2
2	Приблизительный приём	7	8
3	Замена видового понятия родовым	33	38,3
4	Описательный перевод	8	9,3
5	Добавление и опущение	4	4,7
6	Калька	6	7
7	Полукалька	6	7
8	Неправильный перевод	2	2,5
	Итого:	86	100

Выводы. Выявлено восемь видов приёма передачи таджикской безэквивалентной лексики на русский язык в произведении С. Айни «Мактаби кӯҳна». Количественный анализ видов приёма передачи таджикской безэквивалентной лексики на русский язык показан в виде данной таблицы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. «Мактаби кӯҳна» / - Душанбе: Олами китоб, 2014. - 80 с.
2. Айни С. «Школа» / - С. Айни, Собрание сочинений в четырёх томах, перевод С. Бородина – изд-во «Известия», Москва, 1961. – 32 с.
3. Нагзибекова М.Б. Учебное пособие по теории перевода / М.Б. Нагзибекова – Душанбе. Нодир, 2005. – 105с.
4. Ашмарина Л.В. Семантическая характеристика русских реалий в таджикском языке: дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / Ашмарина Людмила Владиславовна. - Душанбе, 2004. - 151 с.
5. Зубкова Л.И. Безэквивалентная лексика с национально-культурной спецификой значения: Дис. канд. филол. наук. - Воронеж, 1995. – 308 с.
6. Тарасов Е.Ф. Язык и культура: методические проблемы // Язык-Культура-Этнос. - М., 1994 - С. 57.
7. Хамидова Т.М. Безэквивалентная лексика и фразеология русского языка и способы их передачи в таджикском языке: дис. канд. филол. наук: 10.02.20. / Хамидова Тугинисо Маруфовна. - Душанбе, 2013. – 155 с.

СУЩНОСТЬ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ ТАДЖИКСКОЙ БЕЗЭКВИВАЛЕНТНОЙ ЛЕКСИКИ НА РУССКИЙ ЯЗЫК В ПРОИЗВЕДЕНИИ С. АЙНИ (МАКТАБИ КУҲНА)

Изучая перевод произведения С.Айни (мактаби кӯҳна) на русский язык, по отношению к типам таджикских реалий и приёмов их передачи нами, определены следующие виды передачи реалий таджикской безэквивалентной лексики на русский язык в переводе произведения С. Айни «Мактаби кӯҳна». Проведён анализ приёма передачи реалий таджикского языка и выявлены приёмы передачи их на русский язык. Одним из основных видов приёма передачи на русский язык оказалась замена видового понятия родовым, также необходимо отметить трудности перевода, возникающие из-за разных условий быта, уклада жизни и различий в культуре.

Ключевые слова: таджикский язык, русский язык, безэквивалентная лексика, приёмы передачи реалий, школа, количественный анализ.

THE ESSENCE OF THE REALITIES OF THE TAJIK NON-EQUIVALENT VOCABULARIES' TRANSLATIONS INTO RUSSIAN IN THE WORK OF S. AYNİ (MAKTABI KUḤNA)

Studying the translation of S. Ayni's work (Maktabi kuhna) into Russian, in relation to the types of Tajik realities and their transmission methods, we determined the following transmission types of Tajik realities'

non-equivalent vocabularies into Russian in the translation of S. Ayni's work «Maktabi kuhna». The analysis of the transmission methods of the Tajik language realities was carried out and their transferring methods to the Russian language were identified. One of the main types of receptions of the Russian language was a replacement of the generic concept. In addition, it is necessary to note the difficulties of translation, arising from different conditions of life, way of life and differences in cultures.

Keywords: the Tajik language, the Russian language, non-equivalent vocabulary, the techniques of transmission of realities, school, quantitative analysis.

Сведения о авторах:

Самадова Зебо Саидовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского и русского языков Института туризма, предпринимательства и сервиса
Тел: (+992) 904205577. E-mail: zebosamad1@mail.ru

Сохибова Азиза Нуруллоевна - ассистент кафедры таджикского и русского языков Института туризма, предпринимательства и сервиса Тел: (+992) 501910881. E-mail: sohibovaaziza_96@mail.ru Адрес: город Душанбе, район Сино, Исп.2 м-18, дом 7, кв 15.

About the authors:

Samadova Zebo Saidovna - Ph.D., Associate Professor of the Department of Tajik and Russian Languages of the Institute of Tourism, Entrepreneurship and Service Tel: (+992) 904205577. Email: Zebosamad1@mail.ru

Sohibova Aziza Nurulloevna - Assistant of the Department of Tajik and Russian Languages Institute of Tourism, Entrepreneurship and Service Tel: (+992) 501910881 E-mail: sohibovaaziza_96@mail.ru Address: Dushanbe city, Sino district Isp 2 m-18, building 7, kv 15.

УДК 81+633.1
ББК 81.2–3 +42.112

ХУСУСИЯТҲОИ ҚАБАТҲОИ ВОЖАГОНӢ (ЛЕКСИКӢ)-И ИСТИЛОҲОТИ ҒАЛЛАКОРӢ

Ҳакимова Б.Н.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Истилоҳоти кишоварзӣ қисми чудонопазири таркиби луғавии забон буда, дар рушду такомули луғати забон нақши бузург дорад. Ин истилоҳот на танҳо манбаи ғановати забон, балки баёнгар ва омили муҳими пешрафт ва дигаргуниҳои ҳаёти маданӣ ва иҷтимоии ҷомеа ба шумор меравад. Омӯзишу баррасии онҳо дорои арзишҳои дигар дар масоили густариши забон ва давраҳои таърихӣ ташаккули он низ мебошад.

Барои возеҳ намудани масоили гуногуни инкишофи забон, омӯзиши бахшҳои мухталифи низоми луғавии он, аз ҷумла лексикаи соҳавӣ кӯмак мерасонад. Таҳқиқоти лексикаи соҳавӣ барои нишон додани сарчашмаҳои инкишофи истилоҳот, раванди истилоҳсозӣ ва пешрафти забон мусоидат хоҳад кард. Инкишофи лексикаи соҳавӣ на худ аз худ, балки бо тақозои ҷомеаи рушдбанди сурат мегирад [1, с.127].

Барои инкишофи вожагони зироатпарварии забони тоҷикӣ заминаҳои мустаҳками дохилизабонӣ (худӣ) вучуд дошт, ки дар забони форсии қадим сурат гирифта буд. Бо вучуди ин ки аз ин забон то замони мо миқдори хеле ками осори хаттӣ боқӣ мондааст, аз рӯи осори маҳфузмондаи ин забон дар бораи ғановати луғавии он ҳукм карда метавонем. Чанд намуна аз луғоти ин забонро, ки ба кишоварзӣ иртибот доранд, ба унвони мисол меорем: āri «об», dahigan «деҳнишин, деҳқон», «ҳум, хома, навъе гиёҳ ва бутта», būti «замин, хок, сарзамин», gantuma «гандум», yava «чав», (h)arzana «арзан» ва ҳамчунин номи рӯзҳо ва моҳҳои тақвими кишоварзӣ ҳахоманишӣ ва монанди инҳо.

Забони форсии қадим ба шакли нав инкишоф ёфт, вожаву истилоҳоти соҳавии худро ҳам дар заминаи захираҳои дохилии худӣ ва ҳам бар мабноси равобите, ки бо забонҳои дигар дошт, инкишоф дод. Дар осори форсии миёна вожаву истилоҳоти гуногун доир ба номи дарахтону гиёҳон, набототи донаовар, гулҳо, падидаҳои табиат ва ғайра ба назар мерасад [9, с.96-101], ки дар давраҳои баъдӣ барои инкишофи луғоти кишоварзӣ забони форсии дарӣ заминаи аслии гардид.

Пас аз инкирози забони форсии миёна ва истилои арабҳо давраи ташаккули истилоҳоти соҳаҳои гуногуни забони навини форсу тоҷик оғоз меёбад, ки бевосита бо ҷараёни ташаккули тамоми сохторҳои луғавӣ ва грамматикӣ забони навини форсу тоҷик алоқаи ногусастанӣ дорад. Дар ин марҳила тамоми бахшҳои забонро таҳаввулот фаро гирифта, дар аҳди Сомониён ин таҳаввулот ба меъёри забони адабии классикӣ тоҷик мубаддал гардид.

Воҳидҳои аслии забони тоҷикӣ калимаҳои мебошанд, ки аз ҷиҳати баромади таърихӣ худ асосан ба забони ғарбии эронӣ – форсии қадиму миёна баробар тааллуқ доранд. Чунончи, калимаҳои аслии таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар забони форсии имрӯза низ қор фармуда мешаванд ва барои ба вуҷуд овардани воҳидҳои луғавии нав манбаи асосӣ мебошад: *даст, пой, чаим, гӯш, забон, талх, ширин, панҷ, сад, ман, ту, рав, соз* ва ғайра. Ин калимаҳо барои забони форсии имрӯза низ аз калимаҳои аслии решагӣ ба шумор мераванд.

Аз тарафи дигар, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба калимаҳои низ дучор мешавем, ки ба забонҳои қадимаи эронӣ мансуб буда, дар шароитҳои гуногуни таърихӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд.

Дар ин маврид ду манбаи иқтибосгирии вожагонро аз забонҳои эронӣ зикр кардан лозим меояд. Аввалан, забонҳои бостонии ғарбии эронӣ, ки бевосита ба забони форсии қадим ҳаммарз буданд, яъне забонҳои мод ва портӣ. Дувум, забонҳои суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ, сақоӣю скифӣ, ки дар инкишофи луғати забонҳои форсии қадим ва форсии миёна то ҳақде таъсир гузоштаанд. Баъзе аз ин забонҳо ва лаҳҷаҳои гурӯҳи шарқии забонҳои эронӣ аз байн рафта бошанд ҳам, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ осоре аз худ боқӣ гузоштаанд. Масалан, вожаҳои *огоз, нағз, ҷуғд (ҷуғз), палонҷ, қанд (Самарқанд), Панҷаканд), кат, катак* дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз забони суғдӣ боқӣ мондаанд [7, с.235-236].

Ба ҳамин тарик, калимаҳои аслан тоҷикӣ калимаҳоианд, ки аз замонҳои қадим боз асос ва манбаи луғати забони тоҷикиро ташкил намуда, дар заминаи худ забони тоҷикӣ пайдо шудаанд ва аз тарафи дигар, баромади онҳо ба қадимтарин сарчашмаҳои забони тоҷикӣ – ба яке аз забонҳои қадимаи мансуби гурӯҳи забонҳои эронӣ рафта мерасад. Ин гуна калимаҳо гурӯҳи асосии лексика мебошанд ва хусусиятҳои хоси таркиби луғавӣ, система ва роҳҳои инкишофи тақмили онро муайян менамоянд [4, с.23-24].

Калимаҳои аслии тоҷикӣ калимаҳоианд, ки аз ҷиҳати баромади таърихӣ баробар – ҳамреша буда, дар забони тоҷикӣ ва форсии имрӯза ба қор бурда мешаванд. Аксари калимаҳои асли-решагии забони тоҷикӣ хусусиятҳои умумистеъмолий, оммафаҳмӣ доранд. Онҳо чун воҳидҳои решагӣ барои ба амал омадани калимаҳои нав фаёлона иштирок менамоянд: *замин, хок, гандум, ҷав, арзан, сипор, коридан, даравидан* ва ғайра.

Дар байни луғати соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла қисми зиёди луғати зироатҳои ғаллагиро калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки ин хусусияти таърихӣ дорад. Тоҷикон дар атрофии шаҳрҳо аз қадим пеш аз омешишбӣ бо халқҳои дигар ҳам ба кишоварзӣ машғул буданд, ки ин дар китоби «Тоҷикон» навишта шудааст: «Бозёфтҳои, ки хангоми ҳафриёти кӯҳи Муғ ба даст омаданд, дар бораи анвои зироат маълумоти муфассал медиҳад. Аз ин ҷо дону донаҳои гуногун ва боқимондаҳои ниҳоли пахта ёфт шуд. Ҳуҷҷатҳои Муғ шаҳодат медиҳанд, ки дар навоҳии Зарафшони Боло зироати асосӣ гандум ва ангур буд. Инчунин, ҷав, арзан ва нахӯд ҳам мекоштанд. Истилоҳи суғдӣ ғалла аз ҷиҳати этимологӣ ба маънои «бехта» алоқаманд аст [3, 337]. Гарчанде дар бораи осиебҳои он давра мо тасаввуроти мукамал надорем, вале, ба ҳар ҳол, масалан, аз Афросиёб чанд санги қалони осиеб ёфт шуданд. Дар баробари осиеб дар рӯзгори мардум дастосҳои хурду қалон истифода мешуд».

Асосан, зироатҳои соҳаи кишоварзӣ намудҳои зиёд ва истилоҳоти ба худ хос ва бештарро дорост. Калимаҳои ифодакунандаи номи ғалладона ва хелҳои он асосан калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, онҳо аз қадим аз тарафи деҳқонони тоҷик кишукор қарда мешаванд. Калимаҳои иқтибосӣ бошанд, хеле кам дучор меоянд, ки баъди расидани ҳосил ва ғундоштани он предметҳои бо ин калимаҳо ифодашуда истифода мешаванд.

Забон баёнги воқеияти таърихӣ. Аз таърихи ташаккули забони форсии дарӣ маълум аст, ки ин забон аз забонҳои маҳалии суғдӣ, таҳорӣ, хоразмӣ ва дигар лаҳҷаҳои ҳешованд баҳра гирифтааст. Бинобар ин, аввалан мо бояд луғоти истилоҳоти мавриди ниёз ва усулҳои сохтмони онҳоро аз ганҷинаи тақомули забони форсии дарӣ ҷустуҷӯ намоем.

Додутирифтӣ вожаҳо ва истилоҳоти нав дар байни забони тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ дар ҳар шароит босуръат ҷараён мегирифтанд.

Баъди ба истиқлол расидани Тоҷикистон муносибатҳои мустақами фарҳангӣ байни Эрон ва Афғонистон эҳе гардид, ки дари захираҳои гаронбаҳо ба рӯи истилоҳгузини забони тоҷикӣ кушода шуд. Истилоҳоти риштаҳои гуногун ба амсоли *фурӯдгоҳ, гирдиҳамой, вомбарг, бозрасӣ* ва *дигарон* ба матбуот, осори насрнависон ва забони мардум ҷорӣ гардид, ки ба ҳама бо тезӣ қобили қабул гардид ва эҳсоси бегонагӣ намекунад. Дар асоси қоидаҳои овой, дастурӣ ва вожагони забони тоҷикӣ, форсӣ аз унсурҳои мавҷудаи вожагузинӣ луғоти тозае дар Эрон ё Тоҷикистон сохта шудааст, ки имрӯз қомилан ҷойи як қатор луғоти истилоҳоти арабири гирифтаанд, монанди «кишоварзӣ» ба ҷои «хочагии кишлок» ё «созмон» ба ҷои «ташқилот» ва ғайра.

Қарни ҷорӣ, ки қарни пешрафти бесобикаи илму техника, дигаргуниҳои бузурги сиёсату иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, миқдори зиёди мафҳумоти навро ба миён овард. Ин мафҳумҳо тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиро фаро гирифта вориди рӯзгори омма мегардиданд.

Вобаста ба ин нақши имконоти дохилии забони тоҷикӣ ва забонҳои дигари ҳамгунаи он – форсии муосир ва дарӣ дар инкишофи луғот ва истилоҳоти навин меафзояд.

«Албатта, истилоҳ бояд чунон бошад, ки ба густариши робитаҳои илмӣ байни кишварҳо монета наояд, балки мусоидат кунад... Чанбаи байналмилалӣ истилоҳот чунон бошад, ки рисолати миллии худро ба хубӣ адо карда тавонад» [13, 246].

Равандҳои мухталифи сиёсӣ ва фарҳангӣ, ки баъд аз инқирози давлати Сомониён сураат гирифтаанд, бешубҳа ба сохтори луғавии забон бетаъсир намонданд. Қарнҳои XII-XVI таъсири забони арабӣ ба лексикаи забони тоҷикӣ хеле афзуд, чи тавре ки маводҳо шаҳодат медиҳанд истилоҳоти кишоварзӣ низ аз ин раванд дар қанор намонд. Забти Эронӣ Осӣи Миёна аз тарафи истилогарони араб боиси ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дохил гардидани калимаҳои ибораҳои арабӣ гардид [12, 24].

Дар замонҳои тоисломӣ ба сифати манбаҳои иқтибосоти аҷнабӣ забонҳои юнони қадим, латинӣ ва оромӣ буданд, дар замони ислом ва қуруни вусто то авосити қарни XIX забонҳои арабӣ ва туркӣ сарчашмаи воридкунандаи калимаҳо ба забони форсӣ буданд. Дар даврони нав ва навтарин ин нақшро забонҳои аврупоӣ иҷро мекунанд. Вале тавре ки маълум аст, қисмати аъзами иқтибосоти забони форсиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд [8, с.30].

Таркиби луғавии истилоҳоти кишоварзӣ на танҳо аз ҳисоби калимаҳои аслий, инчунин аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ ҳам ғаний гардидааст.

Вобаста ба шароити таърихӣ чараҳои иқтибоси калимаҳо дар ҳар марҳила суфта ё пурзӯр мешуд. Бинобар ин, чараҳои иқтибос шудани калимаҳо дар забоншиносӣ ҳодисаи нав набуда, балки падидаест қонунӣ. Аммо худӣ раванди иқтибос шудани калимаҳо одӣ набуда, басо мураккаб аст. Зеро ба забони дигар ворид шудани калимаҳо қоидаҳои грамматикӣ забони иқтибоскунандаро пурра тобаъ намуданро талаб менамояд. Ворид гардидани вожаҳои нав аз забонҳои дигар мафҳумҳои навро дар забони иқтибосқабулкунанда ба миён меорад.

Вуруди иқтибосоти арабӣ ба забони форсӣ ба давраи инкишофи забони адабии форсии дарӣ рост меояд. Вожаҳои арабӣ вобаста ба тағйири маъно қардану баёни мафҳуми мушаххас, ки «истилоҳ» гуфта мешавад, дар офариниши истилоҳоти кишоварзӣ нақши босазо доранд.

Маълум аст, ки мафҳуми мутлақиятро пайдо кардани истилоҳот на аз тариқи шароити матн, балки аз рӯи мансубияти худ ба истилоҳ пайдо мекунанд. Ҳамин аст, ки дар тафовут аз калимаҳои маъмулӣ калимаҳои истилоҳ ба матн ҳеҷ вобастагӣ надоранд. Гузашта аз ин, истилоҳ дорои чанд хавоси дигар аз қабилӣ якмаъноӣ мебошад. Тавре ки маълум аст, калима сермаъно буда, мафҳумҳои гуногунро ифода мекунанд. Барои калима «мусалласи ашъ (чиз)+ «мафҳум» хос мебошад [2, с.52]. Дар ҳоле, ки истилоҳ аз ин қолаб орий нест. «Истилоҳ дақиқ ва сард аст ва соҳаи экспрессия барои истилоҳ дар худуди истилоҳот (терминология) гузошта нашудааст» [2, с.52].

Забони арабӣ забони зинда ва чорӣ аст. Вожаи «истилоҳ»-ро дар тоҷикиву форсӣ аз он гирифта, ба маънои нав ба қор мебаранд, дар ҳоле, ки маънои «ба ҳам сохтан, созиш, сулҳ ва оштии қардан» доштааст.

Баъд аз забт қардани Эрон аз тарафи арабҳо дар қарни VII таъсири забони арабӣ ба забони классикӣ дарӣ характери доимӣ пайдо кард. Сол то сол таъсири забони арабӣ зиёд шуд ва дар таркиби луғавии забони дарӣ калимаҳои арабӣ низ зиёд шуданд. Онҳо мавқеи худро мустақкам қарданд, то ҳоло истифода бурда мешаванд ва ба ҳазинаи асосии фонди луғавӣ дохил мешаванд.

Калимаҳои арабӣ ба забони форсӣ бо ду роҳ гузаштаанд:

а) бо роҳи маҷбурий, ба воситаи ҳуҷҷатгузорӣ, урфу одатҳои динӣ, тадқиқоти илмӣ ва ғайра;

б) бо хоҳиши худ, садсолаҳо пештар, дар вақте ки олимони пажӯҳишгарон ба забони арабӣ шинос шуданд, охишта-охишта онро дар тадқиқотҳои худ васеъ истифода бурданд.

Иқтибосоти арабӣ бо роҳҳои гуногун ба амал бароварда шудааст. На ин ки калимаҳо, балки ибораҳо ва овозҳо низ иқтибос қарда шудаанд. Иқтибос тавассути нутқи даҳонӣ, динӣ, китобӣ, илмӣ ва маданӣ ба амал бароварда шудааст. Таъсири забони арабӣ бештар дар асарҳои бадеӣ, қорҳои илмӣ мушоҳида қарда мешавад. Ҳатто дар ҳолати дар забони дарӣ баробарниҳода забони форсӣ вучуд доштан ҳам аввал калимаҳои арабӣ ва баъд форсӣ истифода бурда мешуд. Ин ҳолатро дар нишон додани мафҳумҳои олами наботот мебинем: *тиёз, себ, анҷир, чанор, ангур, қаду, бодиринг, бодом, ангур...*

Аввалин калимаҳои аз забони арабӣ ба забони дарӣ иқтибос шуда калимаҳои буданд, ки дар забони дарӣ ҳаммаъно надоштанд. Асосан ин калимаҳои динӣ ва маъмурӣ буданд.

Як қатор калимаҳои арабии иқтибосшуда ба захираи луғавии забонҳои дарӣ ва тоҷикӣ дохил шуда, то ҳол истифода мешаванд. Як қисми онҳо калимаҳои қўҳна, ки дар забони дарӣ вучуд доштанд, ҳоло бошад, онҳо дар адабиёти бадеӣ дида мешаванд: *анғат, бодом*.

Калимаҳои мансуб ба олами наботот як қисми луғати забонро ташкил медиҳанд. Қисми зиёди онҳо бе тағйирот то ҳоло истифода мешаванд. Ба ин қатор калимаҳои эронӣ дохил мешаванд: *қаду, сафедор, бодом, маҷнунбед, асирак, гули асирак*.

Алоқамандии забони эронӣ-ориёӣ аз қадим мебошад. Бештари калимаҳо дар ин забонҳо як хел мебошанд, ки аз маданият ва урфу одати яхелаи онҳо шаҳодат медиҳанд. Пайдоиши ин забонҳо як хел мебошад ва алоқамандии зич доранд. Ин далелҳо дар забон ҳам мушоҳида мешаванд.

Калимаҳои аз забони ҳиндӣ иқтибосшуда номи заминҳо, олами растаниҳо, растаниҳои доруворӣ, либос, ашёи рӯзгор, канданиҳои зеризаминӣ ва ғайраро ифода менамоянд: *мурч, чормағзи норҷилӣ, дарахти сандал*.

Миқдори зиёди калимаҳои пайдоишашон ҷунонӣ ба забони дарӣ ба воситаи забони арабӣ гузаштаанд: *климат-иқлим, география-ҷуғрофия, канон-қонун, океанус-уқёнус* ва ғайра.

Дар давоми давраи дуру дарози инкишофёбӣ ба забони форсӣ-дарӣ аз дигар забонҳои эронӣ ғайриэронӣ калимаҳои иқтибос карда шудаанд.

Дар адабиёти бадеии асри XII онро мушоҳида кардан мумкин аст.

Китоби «Аҷоиб-ул-маҳлуқот-ул-мавҷудот»-и Аҳмади Ҷусӣ доир ба олами наботот, ҳар як намуди растани ва дарахтони ғайдаовар маълумот дода шудааст. Дар қисми асосии асар ҳамаи намуди растаниҳо бо тарзи алифбо ва қисми дуюми иловагӣ бошад дар бораи растаниҳои аҷоиб сухан меравад. Аҳмади Ҷусӣ 79 намуди растаниҳоро дида баромадааст, вале дар кори ал-Қазвинӣ бошад, доир ба 110 намуди растани маълумот дода шудааст [6, с.228].

Дар ин китоб номи растаниҳо аввал бо забони арабӣ ва баъд бо муодилҳои форсӣ дода шудааст. Миқдори зиёди ин калимаҳо дар забони форсӣ бе тағйирот истифода бурда мешаванд: *каду, бодом, шиёз, олу, дарахти сарв, чинор, анҷир, дарахти тут*.

Калимаи ангур, ба фикри Фасмер аз забони қадими ҷунонӣ иқтибос шудааст, ки роҳи ҳаракати ин вожа аз як забон ба забони дигар ҳанӯз мушаххас нест.

Дар баробари ин калимаҳои аз забонҳои хориҷӣ иқтибосшуда мушоҳида карда мешаванд. Онҳо бо калимаҳои ҳаммаъноӣ форсӣ ё ин ки дар алоҳидагӣ, вақте ки дар бораи растаниҳо сухан меравад, оварда мешаванд: *чормағзи норҷилӣ, норинҷ, нил, нилобӣ, рағзани зайтун, нарғиз, чуқрӣ, мурч, қаранфул*. Дар вақти таҳлил кардани луғати кишоварзӣ як қатор хусусиятҳои истифода бурдани калимаҳо ва ибораҳо мушоҳида мешаванд.

Забони лотинӣ дар вожасозии забонҳои аврупоӣ манбаи муҳиммест, ки донишмандон луғоти онро мутобиқи ҳадафи хеш бо каме тағйироти шакл ба маъноӣ нав истифода мебаранд. Мисоли равшан ҳамин вожаи лотинии *terminus* мебошад ба маъноӣ «марз», «аломатҳои марзӣ», ки дар шакли «термин» онро барои баёни як гурӯҳи калимаҳо пазируфтанд. Забони русӣ вобаста ба давраҳои мушаххаси таърихӣ чанд марҳалаи ворид шудани иқтибосотро аз сар гузаронидааст. Калимаҳои аз нигоҳи сохт ҷунонӣ ба таркиби луғавии забони русӣ ҳанӯз пеш аз насрониятро қабул кардани русҳо вориди забони русӣ шудаанд. Калимаҳои иқтибосии лотинӣ маъмулан тавассути дигар забонҳо (ҷунонӣ дар асрҳои X-XI, лаҳистонӣ-асрҳои XVI-XVII ва минбаъд забонҳои Аврупоӣ ғарбӣ) сурат гирифтааст. Дар ибтидои асри XVIII калимаҳои олмонӣ ба таври муназзам вориди забони русӣ мегардиданд. Вуруди калимаҳои зиёди фаронсавӣ ба забони русӣ дар охири асри XVIII ба қайд гирифта шудааст. Калимаҳои англисӣ дар забони русӣ, асосан аз асрҳои XIX ва XX пайдо шудан гирифтанд [10, с.52].

Иқтибосоти аврупоӣ, ки аксарияти мутлақи онро иқтибосоти фаронсавӣ ташкил медиҳад, охири асри XIX ва иқтибосоти англисӣ пас аз нимаи дуввуми асри XX ба мушоҳида мерасад. Азбаски садаи XX садаи рушди инкишофи бесобиқаи илму техника буд, ки дигаргуниҳои куллие дар ҳаёти иҷтимоии инсоният аз худ гузошт. Тавассути дастовардҳои соҳаҳои фаёлияти одамон, ки то ин давра маъмул набуданд, пайдо гардида, саросари оламро фарогир шудаанд. Кулли ин дастовардҳо моли аврупоиёнанд. Баҳри баёни мафҳумҳои нав забон ба калимаву истилоҳоти нав эҳтиёҷманд аст. Шоҳаҳои зиёди илм мавҷуданд, ки ҳар кадоме дорои номи мушаххасу истилоҳоти маҳсусанд.

Иқтибосоти аврупоӣ низ мисли иқтибосоти кишоварзии арабӣ ба василаҳои гуногун вориди забони тоҷикӣ гардидаанд, ки забони русӣ дар ин маврид нақши забони миёнрав дорад.

Дар истилоҳоти кишоварзӣ теъдоди иқтибосоти туркиву муғулӣ назаррасанд. Имрӯз дар забони муосири тоҷикӣ бисёр калимаҳои истифода мешаванд, ки ҳамчун калимаҳои туркӣ, ўзбекӣ арзёбӣ мешаванд ва воқеан дар луғатҳои тафсирии ин забонҳо ҳамчун калимаҳои аслии онҳо тафсир шудаанд, ки намунаи он «Луғати эзоҳи забони ўзбекӣ» мебошад. Аммо дар асл ин вожагон аз забони форсӣ-тоҷикӣ вориди таркиби луғавии ин забон гашта, ба меъёрҳои талаффузи туркӣ мутобиқ гардидаанд ва чунонки муаррабат вориди лексикаи забони тоҷикӣ гардида буд, ба шакли туркӣ аз нав ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд. Чунин вожагонро метавон калимаҳои ҷаълии туркӣ (псевдотуркизм) номид, ки теъдоди аз онҳо ба лексикаи кишоварзӣ тааллуқ дорад: кишлоқ (قشلاق) <тоҷикӣ *kišlāx <эронии қадим *kiš-lāka; kiš – «марз, замин, кишт» †-lāka пасванди маконсоз (муқ.шавад: тоҷикӣ -лох (санглох девлох); лотинӣ lok, русӣ локация, дислокация, локальный); қалпоқ (قلیاق) <тоҷикӣ *kalpāk <эронии қадим *kal-rā-ka; аз решаи kal «сар» (муқ.шавад: калла), rā- асоси замони ҳозираи феъли «поидан», «нигаҳбонӣ (муҳофизат) кардан» -ка пасванд, яъне «оне, ки сарро муҳофизат мекунанд» ва ғайра.

Иқтибосот аз дигар забонҳо дар баъзе ҳолатҳо синонимҳоро ба вучуд меорад, масалан, қирғизӣ, чыгыш-расход, контроль-текшеруе. Дар соҳаи истилоҳшиносӣ онро манфӣ меҳисобанд.

Дар забоншиносӣ барои ифода намудани як мафҳум якчанд истилоҳот истифода мешавад, масалан, стяжения, синтетическое, сжатие, синтетическая конденсация, сгущение, универбация ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ дар даврони шӯравӣ калимаҳои иқтибосии русӣ бе тағйироти шаклӣ ва маъноӣ истеъмол мегардиданд, аммо пас аз истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъ дар ин бахш тағйир ёфт. Хусусан пас аз такмили алифбо ва таҳрири қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ин калимаҳо дигар мутобиқи меъёрҳои талаффузи забони адабии муосири тоҷикӣ навишта мешаванд: *агроаксия, мошин, истанса (истгоҳ), ҳербитсид, пеститсид* ва ғайра.

Дар бисёре аз ҷумҳуриҳои истилоҳотро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: истилоҳоте, ки бе ягон дигаргунӣ қабул шуда, ҳамон тавр навишта мешаванд, истилоҳоте, ки аз ҷиҳати фонетикӣ ё морфологӣ тарзи навишташон бе ягон тағйирот дар забоне, ки қабул шудааст истифода мешаванд.

Тарзи навиштани истилоҳоти хоричӣ дар дигар забонҳо роҳи дуру дарозро тай намудааст.

Як қатор истилоҳоте, ки то давраи шӯравӣ қабул шуданд, мувофиқи қонунҳои фонетикӣ забони миллӣ истифода бурда мешаванд.

Дар як қатор забонҳо то солҳои 30-ум хати латинӣ асоси алифбои онҳо буд ва солҳои 40-ум онро ба забони русӣ иваз намуданд, бинобар ин истилоҳот тарзи навишташон низ дигар шудааст.

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо василаи иқтибосқабулкунӣ ғанӣ гаштааст, ки ин яке аз усулҳои мувофиқи сермаҳсули истилоҳосозӣ маҳсуб меёбад.

Бо усули калка (қолабгирӣ) ва ё тарҷумаи вожа ба вожа ва ё бахш ба бахш ташақкул ёфтани забонҳои дунё яке аз усулҳои маъмул аст. Дар даврони классикӣ раванди калкашавии калимаҳо бештар аз забони арабӣ сурат мегирифт. Дар аҳди Сомониён, ки ҳокимони он ба забони модарии хеш таваҷҷӯҳи беандоза зоҳир менамуданд, чараёни тарҷумаи таҳтуллафзии истилоҳоти калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ ривож ёфтааст. Аз ҳамон марҳила калка яке аз манобеи ғанӣшавии таркиби луғавии забон маҳсуб меёбад. Агар дар давраи аввал калкаҳо аз забони арабӣ нақши муассире доштанд, пас аз интиҳои садаи XIX калкаҳо бештар аз забонҳои аврупоӣ гирифта мешуданд.

Дар истилоҳоти кишоварзӣ калимаҳои иқтибосӣ бештар ифодакунандаи номи техникаи хоҷагии кишоварзианд, аммо ҳуди чизҳои асосӣ, яъне бештари номи маҳсулоти ин соҳа дар ҳуди тоҷикон буданд. Калимаҳои иқтибосӣ дар номҳои зироатҳои ғалладона бештар дучор меоянд. Масалан, калимаи *галла* арабӣ буда, маъноӣ «ҳосили аз замини гандум, ҷав ва ғайра рӯида» дорад, ки дар тоҷикӣ онро *дона* низ меноманд, бинобар ин калимаи *галладона* пайдо шудааст. Калимаи *юг, омоч, буйитурук* калимаҳои туркӣ ва ўзбекӣ мебошанд, ки маънояш чунин аст: *юг*- олоти маҳсули деҳқонӣ, ки ба гардани ҷуфти гов мешаванд ва *омоч* (сипар), чапар, чанаро бо он пайваста, корҳои гуногуни хоҷагиро иҷро мекунад [11, с.625-645]. Истилоҳоти ба техника вобаста *трактор, плуг, сялка, тележка* ва ғайра аз забони русӣ ба воситаи дигар забонҳо гирифта шудаанд: *сеялка* (русӣ аз сеять-кишт кардан) –мошинест барои коштани чигит, гандум ва дигар тухмиҳо; тухмпошак.

Плуг (аз немисӣ) – асбоби оҳанини кишоварзӣ барои шудгор кадани замини кишт.

Трактор (аз англисӣ tractor-кашидан, бурдан) – мошини худгарди тасмашакл ё дорои чархи одӣ, ки бо он плуг, комбайн, скрепер ва дигар олоти кишоварзӣ, сохтмон ва ғайра баста мешаванд.

Комбайн (аз анг. combine) – мошини мураккабе, ки якчанд амалиётро иҷро карда, бисёр корҳоро пай дар пай ба ҷо меорад. Масалан, комбайни ғалладаравӣ, ангишткани ва ғайра.

Тонна (аз франс. tonne) – воҳиди андозагирӣ, ченаки вазн, ки дар системаи метрии андозҳо ба 100 килограмм баробар аст.

Пуд (аз русӣ) – ченаки вазнест, ки ба 16кг баробар мебошад.

Техника калимаи юнонӣ буда, маъноӣ механизм ва дастгоҳи ҳамчун воситаи меҳнат истифодашавандаро ифода мекунад. Дар хоҷагиҳои аграрӣ техника, мошина, трактор ва ҷузъҳои ба онҳо тааллуқдоштаро мефаҳмонад [5, с.149-312].

Истилоҳоти кишоварзӣ ҳамчун як ҷузъи лексикаи умумии забони тоҷикӣ дар чараёни инкишофи худ тамоми он равандҳои печидаро, ки ҳаёти соҳибони забон ва фарҳанги моддӣ ва маънавии онҳо ба амал омадаанд, инъикос намудааст. Робитаи таърихӣ, ки соҳибони забон бо халқҳои ҳамсоя доштанд, сабаби ба таркиби луғавии забон дохил шудани иқтибосоти арабӣ, юнонӣ, русию байналмилалӣ шудаанд. Ин вожаҳо баъзан сохту савтиёт ва маъноӣ луғавии худро нигоҳ дошта, дар мавриди дигар ҳам тағйири савтиёт ва ҳам маъноӣ луғавӣ кардаанд.

АДАБИЁТ

1. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. - 160 с.

2. Вопросы терминологии. (Материалы Всесоюзного терминологического совещания). – М.: АН СССР, 1961. – 305 с.
3. Гафуров Б. Точикон. Қ. І. – Душанбе, 1983. – 337 с.
4. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Қ.І. Лексикология, фонетика ва морфология. – Душанбе: 1973. – 458с.
5. Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернасионалӣ. Бо саяю эҳтимоми В.Шарипов. – Душанбе: ЭСТ, 1984. – 136 с.
6. Назарзода С. «Аҷоибу-ул-маҳлуқот» ва вожашиносии таърихии форсӣ-тоҷикӣ. / С.Назарзода – Душанбе, 1999. – 302 с.
7. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. / И.М. Оранский – М.: Наука, 1988. – 236с.
8. Пейсиқов Л.С. Лексикология современного персидского языка. / Л.С. Пейсиқов - М.: МГУ, 1975. – 206 с.
9. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. Д. Саймиддинов – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
10. Современный русский литературный язык.. – Л.: 1981. – 586 с.
11. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашри дувум, бо илова, такмил ва ислоҳ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 813 с.
12. Шаропов Н., Чӯраев Т.К. Лексикаи қасбу ҳунар – сарчашмаи терминологияи техникаи тоҷик. – Н. Шаропов - Душанбе: Дониш, 1991.- 228 с.
13. Шуқуров М. Хуросон аст ин ҷо. / М.Шуқуров – Душанбе, Дониш, 1991.-263 с.

ХАРАКТЕРИСТИКИ СЛОВАРНОГО (ЛЕКСИЧЕСКОГО) ПРОИСХОЖДЕНИЯ ТЕРМИНОВ ЗЕРНОВОДСТВА

Автор исследует лексические особенности зерновых терминов и с научно обоснованными данными рассматривает внутренние возможности таджикско-персидского языка и историческую связь таджикского языка с другими языками как исторический процесс становления и эволюции терминологии.

подавляющее большинство названий зерновых культур и их выращивания, упомянутых в статье, являются оригинальными таджикскими словами, заимствованными из древне - иранских форм. Иностранные слова и термины, в частности, слова, связанные с растениеводством, агрономией, агротехникой и ирригацией сельскохозяйственных культур, вошедшие в лексический состав таджикского языка с русского или через русский язык, автор также рассматривает слова в силу исторических связей таджиков с другими народами.

Автор приходит к выводу, что как языковые, так и неязыковые факторы играют важную роль в обогащении лексической структуры таджикского языка за счет сельскохозяйственной терминологии.

Ключевые слова: национальная терминология, лексическая система, терминологический процесс, иранские языки, земля, почва, просо, щит, посев, жатва, цитаты, недвусмысленные слова, тыква, тополь, миндаль, плакучая ива, резеда, цветы резеды, кокосовые орехи, сандаловое дерево, звездика, калька, трактор, плуг, сеялка, комбайн, пуд, техника, международное цитирование, звук.

CHARACTERISTICS OF THE DICTIONARY (LEXICAL) ORIGIN OF GRAIN-GROWING TERMS

The author explores the lexical features of grain terms and, with scientifically based data, considers the internal capabilities of the Tajik-Persian language and the historical connection of the Tajik language with other languages as a historical process of formation and evolution of terminology. The vast majority of the names of grain crops and their cultivation mentioned in the article are original Tajik words borrowed from ancient Iranian forms. Russian words and terms, in particular, words related to crop production, agronomy, agricultural technology and irrigation of agricultural crops, which are included in the lexical structure of the Tajik language from Russian or through Russian, the author also considers the words due to the historical ties of the Tajiks with other peoples.

The author comes to the conclusion that both linguistic and non-linguistic factors play an important role in enriching the lexical structure of the Tajik language at the expense of agricultural terminology.

Keywords: national terminology, lexical system, terminological process, Iranian languages, land, soil, millet, shield, sowing, harvest, quotes, unambiguous words, pumpkin, poplar, almond, weeping willow, mignonette, mignonette flowers, coconut, sandalwood, clove, tracing paper, tractor, plow, seeder, combine, pud, technique, international citation, sound.

Сведения об авторе:

Ҳақимова Башират Наимовна-доцент кафедри таджикского языка Таджикского государственного университета права бизнес и права

About the autor:

Hakimova Bashorat Naimovna - Associate Professor of the Department of Tajik Language Tajik State University Lower Bizness and Politic.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИНТАКСИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ИНФИНИТИВА АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Рахимов А.Р.

Российско-Таджикский славянский университет

Республика Таджикистан, став независимым государством, расширяет и укрепляет свои связи с другими государствами, что влечёт за собой распространение изучения иностранных языков.

Для успешного изучения иностранного языка имеет большое значение выявление важных структурных типологических отличий иностранного языка от родного языка учащихся, с которым они постоянно сравнивают изучаемый иностранный язык. Известно, закономерности и специфика любого языка глубже понимаются, когда на них смотришь через призму их отличительных и общих синтаксических, морфологических и общих особенностей. В настоящей статье сделаем попытку рассмотреть синтаксические функции инфинитива в английском и таджикском языках в сравнительном плане.

Джабборовва М.Т. в своей работе «Система неличных форм глагола в русском и таджикском языках» пишет о вопросах функционирования инфинитива в современном таджикском языке, сообщая о том, что это проблема в таджикском языкознании до сих пор не получила должного освещения... [1, с.8]. Ценным вкладом в исследовании инфинитивных словосочетаний является – исследование Мирзоева А. «Ибора дар забони тоҷикӣ». Согласно выдвинутой им точки зрения, таджикский глагол обладает большими конструктивными возможностями [7, с.62].

Если глагольные признаки инфинитива проявляются на уровне формы, то именные признаки в основном проявляются в предложении.

Инфинитив в обоих языках может выполнять функцию подлежащего, используя полную форму, то-есть английский инфинитив с частицей *to*, таджикский - с морфемой – *ан*.

Шунидан кай бувад монанди дидан.

Хобидан холо барвақт буд.

To lie is not my custom. Too much complication and uncomfорт.. Лгать не мой обычай. Слишком много сложностей и неудобств.

Инфинитив в роли подлежащего

Инфинитив может выполнять функцию подлежащего в синтаксических конструкциях типа *it is necessary to, it is important to* – и т.д., при этом инфинитив вместе с местоимением *it* образует сложное подлежащее.

Например: *It was pleasant to observe the fresh flowers in the room.* Приятно было заметить (смотреть) на свежие цветы в комнате.

Как утверждают В.С.Расторгуева и А.А.Керимова, в качестве подлежащего инфинитив особенно часто встречается в тех случаях, когда сказуемое выражает различные признаки действия: *мумкин аст – возможно, намешавад – невозможно, даркор аст – нужно, лозим аст – нужно, хочат нест – не нужно, душвор – трудно* и др. [9, с.87].

Например: *Гумон кардан мумкин буд, ки дар хона сӯхтор рӯй додаст.* Можно было подумать, что в доме случился пожар.

Как видно из приведенных примеров, и в английском, и в таджикском языках имеют место инфинитивные конструкции, где с инфинитивом используются определенные слова.

Инфинитив в различных синтаксических функциях а английском языке

а) в функции подлежащего:

Philip Bosinney was known to be a young man without fortune [12, с.5].

Всем известно, что Филипп Босини – молодой человек без всякого состояния [3, с.31].

б) функции дополнения:

You compel me to say it

Ты вынуждаешь меня сказать это...

в) в функции определения:

There is every reason to suppose that the cargo will arrive in time [13, с.45].

Есть все основания предполагать, что груз прибудет вовремя.

Инфинитив в роли сказуемого.

Сказуемое является вторым главным членом предложения, его организующим центром, так как дополнение и почти все обстоятельства связаны с ним и зависят от него.

В английском языке инфинитив употребляется в функции:

а). именной части сказуемого. My intention is to get into parliament. Моя цель пойти в парламент.

б). инфинитив употребляется как часть составного глагольного сказуемого в сочетании с модальными глаголами:

He can't say a word, he can't even apologize. Он не может сказать ни слово, даже извиниться.

В сочетании с другими глаголами, которые без инфинитива не дают полного смысла: *to begin - начинать, to continue - продолжать, to like - любить, to want-хотеть, to intend- намереваться, to try- стараться, to hope- надеется, to promise - обещать, to decide - решать.*

We decided to spend the summer in the mountains.

Мы решили провести лето в горах;

в) в сочетании прилагательного с глаголом - связкой:

He is ready to help you. Он готов помочь вам.

Что касается масдара таджикского языка в названной функции, то следует отметить, что согласно работам И.Б.Мошеева «Система неспрягаемых форм глагола в русском и в таджикском языках» [8, с.9], а также «Грамматикаи забони адабии хозираи тоҷик», В.С.Росторуевой и А.А.Керимовой «Система таджикского глагола» [9, с.139] инфинитив выполняет ту же функцию, что и в английском.

Орзуи деринаи ман хондан буд.

Давняя моя мечта была учиться.

Аз барф гурехта ба борон дучор шудан.

Аз ҳамин рӯз сар карда ман ҳар рӯз ба мактаб рафтан гирифтаам [11, с.225].

Инфинитив в функции дополнения

Дополнением называется второстепенный член предложения, посредством которого выражаются различные объекты отношения. Дополнение обычно выражается именами существительными с предлогами и без предлогов, может быть выражено любой частью речи, замещающей существительное. В роли дополнения может быть употреблён и инфинитив.

В грамматиках английского языка авторов К.Н.Качалова и Е.Е.Израилевич, В.Л.Каушанская и др., Е.А.Корнева, Н.А. Кобрина и др. говорится о той же самой роли дополнения в предложении; дополнение может быть прямым, косвенным. Косвенное дополнение может быть беспредложным и предложным. Инфинитив может быть также в роли дополнения.

Например: He asked me to go there. Он попросил меня пойти туда.

Согласно "An English Grammar Syntax" авторов Е.А.Корнеевой, Н.А. Кобриной и др. дополнение в предложении может выражаться инфинитивом или инфинитивной фразой (сочетанием) [6, с.53].

He decided to stop. Он решил остановиться.

Every day I had to learn how to spell pages of words. Каждый день я должен был учиться как читать по слогам страницы слов.

В грамматике английского языка В.Л. Каушанской и др. говорится, что после глаголов *to allow, - разрешать, to order- приказывать, to ask, to beg - просить, to request, to implore - умолять, упрашивать, to teach, to instruct -учить* часто можно найти два дополнения, один из которых является инфинитивом[4, с.102].

After waiting some time, Mrs.Clements ordered the Cabman to drive back to her lodgings. После некоторого ожидания, Миссис Климентс приказала ехать обратно к её квартире.

And the curate does not teach you to read and to write then? А разве помощник священника не учит вас читать и писать?

Инфинитиву, используемому в качестве дополнения, может предшествовать вводное дополнение *it*.

He found it utterly impossible to leave the sport. Он считал совершенно невозможным покинуть это место.

Инфинитив может быть также частью сложного дополнения.

В грамматиках сложное дополнение (**Complex Object**) может называться объектный падеж с инфинитивом.

После многих глаголов в действительном залоге может употребляется оборот «объектный падеж с инфинитивом», представляющий собой сочетание местоимения или существительного в общем падеже с инфинитивом. Оборот «объектный падеж с инфинитивом» играет в предложении роль одного члена предложения, а именно сложного дополнения.

Употребляется этот оборот после глаголов, выражающих желание (*to want, to wish, to desire, should (would), like, to like, to hate*), восприятие посредством органов чувств (*to see, to watch, to observe, to notice, to hear, to feel*), предположение после глаголов, выражающих приказание, просьбу, разрешение (*to order, to command, to ask, to allow*).

Например: Sammy watched Mr.Cheviot slowly take the receiver from the girl Сэмми наблюдал, как

Mr.Чевиот медленно берет трубку у девушки.

I never heard you express that opinion before, sir. Я никогда не слышал, чтобы вы выражали то мнение прежде, сэр.

Why did you not want him to come back and see me today? Почему вы не хотели, чтоб он вернулся и встретился со мной сегодня?

Сравнивая синтаксические функции инфинитива в качестве дополнения в таджикском языке следует отметить, что он может быть прямым дополнением и принимать послелог – *ро*, как имя существительное.

Сафар аввал чӣ кор карданро надонист.

Сафар сначала не знал, что делать.

В функции прямого дополнения инфинитив чаще всего употребляется при сказуемом, выраженном глаголами *хостан – хотеть, донистан-знать, дидан – видеть, муносиб дидан – считать удобным, дӯст доштан – любить, мондан* в значении *позволять* и другие.

Кӣ гап задан мехоҳад? Кто хочет говорить?

Наздик рафтан мемонанд-мӣ? Они позволят подойти к ним поближе?

Послелог *ро* при инфинитиве используется в своём основном значении – указание на прямой объект, только в качестве объекта выступает здесь не предмет, а абстрагированное действие.

Инфинитив в роли определения

В грамматике современного литературного таджикского языка (Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик) [1, с.241] говорится, что масдар в изафетных сочетаниях может быть определением и определяемым.

Сабаби иирч-иирч кардани кафши Мулло-Туробро аз ӯ пурсиданд.

Як роҳ рафтем, ду роҳ рафтем, вале саркор амри таваккуф кардан намедод.

В английском языке инфинитив также употребляется в качестве определения.

I have no desire to go there. У меня нет желания пойти туда.

Как сказано выше, в таджикском языке инфинитив может быть определением и определяемым, в английском языке инфинитив в качестве определяемого не наблюдается.

Инфинитив в английском языке может быть определением и для существительного и для местоимения.

Give something to eat. Дай мне чего-нибудь поесть.

He brought me a book to read.

Перед инфинитивом, выражающим назначение предмета, может стоять относительное местоимение *which, whom* с предшествующим предлогом.

The children have a good garden in which to play. У детей есть хороший сад, в котором они могут играть.

Что касается таджикского языка, то инфинитив в качестве определения присоединяется к определяемому с помощью изафета.

Например: Илочи барвактар фиристодан нест-мӣ? [10, с.33].

А нет ли способа послать его пораньше?

В современном английском языке инфинитив сочетается с большим количеством модальных по значению имен существительных. Это дает возможность выражать в подобных сочетаниях не только то или иное модальное значение, но и тончайшие его оттенки. Особенно четко это проявляется в словосочетаниях с существительными, выражающими желание.

В обоих языках инфинитив употребляется в функции обстоятельства.

В английском языке инфинитив употребляется в функции обстоятельства для выражения цели, следствия результата. Перед инфинитивом, выражающим цель могут стоять союзы *in order to, so as чтобы, для того чтобы*; для выражения следствия перед инфинитивом могут употребляться слова *too, enough*.

The problem is too difficult for a child to solve. Проблема слишком трудна для ребенка, чтоб её решить (следствие).

Инфинитив может быть обстоятельством образа действия (сравнения). В этой функции он вводится союзом *as if* или *as though* как - будто

She nervously moved her hand towards his lips as if to stop him. Она нервно протянула руку к его губам, как будто хотела остановить его.

В таджикском языке согласно утверждению Расторгуевой В.С., Керимовой А.А., инфинитив может употребляться в качестве обстоятельства времени, цели, причины и др. [9, с.146].

Дар вақти рафта истоданам рафикамро дидам. Когда я шел, то встретил своего товарища.

Рафикам ба Москва хондан рафт. Мой товарищ поехал в Москву учиться.

Можно сделать вывод, что в английском языке существуют три типа конструкций с инфинитивом. Каждая конструкция имеет свои особенности, выполняют разные функции в предложении и при переводе требуют особого внимания.

Как в английском, так и в таджикском языке широко используются обороты с масдаром (инфинитивом). В таджикском языке масдар часто употребляется с модальными глаголами **хостан**, **тавонистан**, с модальными словами и оборотами долженствования.

Как показывает анализ, масдар в таджикском языке обладает большим количеством признаков имени существительного, чем в английском (имеет множественное число, изафетные словосочетания, сочетается с предлогами, послелогами).

ЛИТЕРАТУРА

1. Грамматикаи забони адабии ҳозират тоҷик. - Душанбе: Дониш, - 1985
2. Джабборова М.Т. Система неличных форм глагола в русском и таджикском языках. / М.Т. Джабборова – Душанбе: РТСУ. - 2005.
3. Джон Голсуорси. Сага о Форсайтах. / Г. Джон – М.: Художественная литература, - 1983
4. Каушанская В.Л. и др. Грамматика английского языка. / В.Л. Каушанская – М., - 2009.
5. Качалова К.Н., Израилевич Е.Е. Практическая грамматика английского языка. / К.Н. Качалова – М., - 2006.
6. Корнеева Е.А., Кобрин Н.А. и др. An English Grammar Syntax. / Е.А.Корнеева – М.: Высшая школа, 1974.
7. Мирзоев А. Ибора дар забони тоҷикӣ. / А. Мирзоев – Душанбе, - 2002.
8. Мошеев И.Б. Система неспрягаемых форм глагола в русском и таджикском языках. / И.Б. Мошеев – Душанбе, - 1989.
9. Расторгуева В.С. и Керимова А.А. Система таджикского глагола. / В.С. Расторгуева – М.: Наука, - 1954.
10. Улуғзода С. Навобод. - / С. Улуғзода - Душанбе: Ирфон, - 1986.
11. Улуғзода С. Субҳи чавонии мо. / С. Улуғзода - Душанбе: Ирфон, - 1967.
12. Galsworthy J. The Forsyte Saga. – М.: Progress, - 1964.
13. Maugham W.S. The Moon and Sixpence. - М.: Progress, - 1969.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИНТАКСИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ИНФИНИТИВА В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются синтаксические функции инфинитива в английском и таджикском языках в сравнительном плане.

Проанализировано ряд учебников и книг по грамматике английского и таджикского языков. Кроме того использованы работы таких исследователей как К.Н.Качалова и Е.Е.Израилевич, В.Л.Каушанская и др., Е.А.Корнеева, Н.А. Кобрин, Джабборова М.Т., Мирзоев А., Расторгуева В.С и Керимова А.А. Мошеев И.Б., и др., которые проводили исследования в области грамматики английского и таджикского языков. Большое значение для таджикского глагола, его грамматических категорий, глагольного формообразования имеют исследовательские работы Б. Ниёзмухаммедова, Д. Таджиева, В.С. Расторгуевой и А.А.Керимовой, А.З. Розенфельд, Н. Маъсуми, Д. Саймиддинова, Ш. Рустамова, А. Мирзоева и других, рассматривающих наиболее сложные аспекты глагола как одной из основных частей речи. Наиболее полная характеристика глагола как особой части речи, его форм представлена в трёхтомной «Грамматике современного таджикского литературного языка».

Проведённый анализ показывает, что инфинитив ещё полностью не изучен ни в английском, ни в таджикском языках, особенно в сопоставительном плане.

Ключевые слова: *инфинитив, синтаксические функции, неличные формы глагола, грамматическая категория, сравнительный анализ, предложения, подлежащее, сказуемое, определение, модальные глаголы.*

COMPERATIVE ANALYSIS OF SYNTACTIC FUNCTIONS OF THE INFINITIVE IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article deals with the comperative analysis of syntactic functions of the infinitive in the English and Tajik languages. A number of works by distinguished scientists as K.N.Kachalova and E.E.Izrailevitch, V.L.Kaushanskaya., E.A.Korneva, N.A. Kobrina, M.T. Djaborova., A.Mirzoev, V.S.Rastorgueva and A.A. Kerimova, I.B.Mosheev who carried out investigations in the field of grammar of the English and Tajik languages. Investigations by Niyozmukhammedov B., Tadjiev D., Rastorgueva V.S. and Kerimova A.A.,

Rozenfold A.Z., Masumy N., Saimiddinov D., Rustamov Sh., Mirzoev A. and others who considered more complex aspects of the verb as one of the main parts of speech, are of great value for Tajik verb, its grammar categories and its formation.

More detailed characteristics of the verb in the Tajik language as a special part of speech and its forms is performed in the three volume «Grammar of the Modern Literary Tajik Language». The analysis show that the infinitive is not yet fully studied neither in English nor in Tajik languages, especially in comparative outline.

Keywords: *infinitive, syntactic functions, non-finite forms of the verb, grammatical category, comparisonal analysis, sentence, subject, object, attribute, modal verbs..*

Сведения об авторе:

Рахимов Абдувахоб Рахимович - кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка факультета ИМО Росического Таджикского Славянский университет, телефон(+992) 919753311.

About the author:

Rakhimov Abluvahob Rahimovich - Candidate of philological sciences, reader in English, faculty of International relations of the Russian-Tajik Slavonic University, telephone (+992) 919753311.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ЯПОНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК

Шодиев Дж.С.

Таджикский государственный институт языков им. С. Улугзаде

Пословицы - источник мудрости, пища для ума, способствующая общему развитию и духовному совершенствованию. Они могут быть связаны с бытом, с психологией людей, с темами добра и зла, с пониманием истины, в них отражаются представления о морали, исследование и вникание в которые обогащает тех, кто задумывается о смысле пословиц. В пословицах народ отражает свое отношение к родной природе и ее явлениям, социальному и историческому опыту своих предков, выражает мировоззрение, нравственные нормы и эстетические идеалы.

Знакомство с пословицами той или иной страны обогащает наше представление о народе, который их создал. В пословицах с необычайной выразительностью и непосредственностью запечатлены национальные особенности народа. Вместе с тем в них ярко выражено то общее, что роднит между собой и сближает самые различные народы.

В языковом творчестве японского народа пословицы и поговорки занимают важное место. Они составляют органическую часть его духовной культуры. Кто хочет ближе узнать Японию и ее народ, тот не может пройти мимо его пословиц и поговорок. Значительная часть их постоянно находится в обиходе, ими широко пользуются и в обыденном разговоре, и в публичных выступлениях, в прессе, литературе. Политические деятели Японии часто обращаются к пословицам и поговоркам, как в своих официальных выступлениях, так и в беседах с государственными и общественными деятелями других стран. Так, например, представители правительства Японии, говоря о необходимости развивать добрососедские отношения, часто ссылаются на народную мудрость, которая гласит: «близкий сосед — дороже далекого родственника». Образность вообще весьма характерна для японского языка. Речь японца изобилует метафорами, аллегориями, сравнениями, многие из которых стали поговорками. Японские народные пословицы и поговорки помогают яснее представить образ одаренного, трудолюбивого народа, почувствовать поэтическую прелесть его языка [7].

При рассмотрении темы японские пословицы и поговорки следует отметить, что в Японии существует набор из 48 поговорок, называемый «Эдо Ироха Карута» («Edo Iroha Cards»). Вероятно, предварительно необходимо пояснить, что означает слово «Ироха». Наверное, многие встречали английское предложение: «A quick brown fox jumps over the lazy dog». Это предложение включает все буквы английского алфавита, и его текст иногда применяется при проверке каналов связи. В японском языке тоже есть фраза, более того, стихотворение, называемое «Ироха-ута» («Песня «Цветы»»). Оно включает все слоги азбуки кана. В отличие от английского предложения, это японское стихотворение не содержит повторяющихся букв (знаков каны). Слоги стихотворения используются в качестве алфавита, называемого «Ироха». Вот как он выглядит:

いろはにほへと и ро ха ни хо хэ то
ちりぬるを чи ри ну ру во
わかよたれそ ва ка ё та рэ со
つねならむ цу не на ра му

うみのいくやま у ви но о ку я ма
けふこえて кэ фу ко э тэ
あさきゆめみし а са ки ю мэ ми си
ゑひもせす э хи мо сэ су кё

Обратим внимание на то, что алфавит Ироха несколько отличается от стихотворения «Ироха-ута» по двум причинам: во-первых, стихотворение было составлено в эпоху «классического японского языка» (X век) и, во-вторых, в алфавите не учтены озвонченные согласные. Перевод текста стихотворения «Ироха-ута» на русский язык, выполненный Н.А. Сыромятниковым, выглядит так:

*Хоть цветы цветут, [они]
Опадают [все]!
В нашем мире кто же
Вечным может быть?
[Все] границы бытия
Ныне перейдя,
Не увидим мелких грёз,
Не утёмся [вновь]! [5, с.147].*

Как отмечалось выше, как и у других народов, у японцев тоже пословицы и поговорки занимают особое место среди жанров фольклора. Существует очень много способов и даже игр для их изучения, одним из которых являются карты. Обратим внимание на слово карута (かるた, от португальского carta [«карта»] [4, с.267] - японские игральные карты. Игральные карты были завезены в Японию португальскими торговцами в середине 16 века. Эти ранние колоды использовались для игры на уловки. Самая ранняя коренная карута была изобретена в городе Миике в провинции Тикуго примерно в конце 16 века. Мемориальный зал Миике Карута, расположенный в Омуте, Фукуока, является единственным муниципальным музеем в Японии, специально посвященным истории карута. Пакеты Карута делятся на две группы: те, которые происходят от португальских карт, и те, что от Э-авасэ. (Ээ, картинка, авасэあわせ, соединить)[3,с.193]. Э-авасэ первоначально произошло от кай-авасэ (кай 貝ракушки), в который играли ракушками, но в начале 17 века преобразовали в карточный формат. Основная идея любой игры Э-авасэ карты состоит в том, чтобы иметь возможность быстро определить, какая карта из набора карт требуется, а затем взять карту до того, как ее схватит противник. Дети в начальной и средней школе часто играют в нее во время урока в качестве образовательного упражнения[6, с. 237].

Следует отметить что существует несколько видов японской карты, например, первой местной японской колодой была Тэнсё карута, названная в честь периода Тэнсё (1573–1592 гг.). Это была колода из 48 карт с отсутствующими десятками, как в португальских колодах того периода. В нем хранились четыре латинских масти кубков, монет, палиц и мечей, а также три лицевых карты: женщина-лжец, рыцарь и король[1, с. 232].

Ниже следуют разновидности японских игровых карт:

Ханафуда (яп. 花札, букв. Цветочные карты, также называемые ханакарута) - это колоды из 48 карт с цветочным орнаментом начала 19 века. Ханафуда - была в основном игрой рыболовов[2, с.26–28].

Ута-карута (歌ガルト, букв. «Поэзия карута») - карточная игра, в которой 100 стихов вака написаны на двух наборах по 100 карточек: один набор - это йомифуда (読札, букв. «Карты для чтения»), в которых есть полное стихотворение взятое из Огура Хякунин Ишшу, а второе - торифуда (取り札, букв. «захватывающие карты»), каждая из которых соответствует йомифуда и содержит только последние несколько строк соответствующего стихотворения. Знать наизусть стихи книги «Огура Иссю Хякунин» должен каждый японец, считающий себя образованным. Все японские классические песни и стихи имеют один поэтический размер увака-танка, в котором 31 иероглиф располагается в виде столбцов из 5-7-5-7-7 иероглифов. Читателем выбирается один человек. Пока читатель читает йомифуду, игроки спешат найти связанную с ней торифуду раньше, чем кто-либо другой. В эту игру традиционно играют в Новый год с 1904 года. Во времена правления сёгуната (1600-1868) поэтический турнир Утакай Хадзимэ и игра ута-карута были запрещены. После восстановления власти императора в 1868 году поэтические турниры возобновились и существуют поныне.

Ита-карута (яп. 板かるた) - это разновидность, которую можно найти на Хоккайдо. Торифуда сделаны из дерева, в то время как йомифуда остаются такими же или в них отсутствуют иллюстрации поэтов. Они используются для участия в соревновательной партнерской игре под названием шимо-но ку карута, в которой читается последняя половина стихотворения.

Обакэ карута - устаревшая вариация Ироха Карута, уникальная для Токио. Карты были созданы в период Эдо и оставались популярными в течение 1910-1920 годов. На каждой карте в колоде есть слог хирагана и существо из японской мифологии; на самом деле обакэ карута означает карты призраков

или карты монстров. Успех требует знания японской мифологии и фольклора, поскольку игроки пытаются собрать карты, которые соответствуют подсказкам, прочитанным судьей. Побеждает игрок, набравший наибольшее количество карт к концу игры.

Ироха Карута (яп. いろはかるた) - это более легкая для понимания игра для детей, похожая на Ута-гарута, но с 96 карточками. Вместо стихов карты представляют собой 47 слогов слогового письма хирагана и добавляют кю (京, «заглавная буква») вместо 48-го (так как слог -и ん никогда не может начинать ни одно слово или фразу). Он использует старый порядок слов ироха для слогов, который включает два устаревших слога, wi (ゐ) и we (ゑ). Типичная торифуда имеет рисунок с кана в одном углу карты. Соответствующая ему йомифуда представляет собой пословицу, связанную с картинкой, где первым слогом является кана, отображаемая на торифуде. Существует 3 стандартных варианта Ироха Карута: Камигата, Эдо и Овари. Каждый вариант имеет свой набор пословиц, основанный на местном диалекте и культуре. Версия Камигата или Киото является самой старой, но версия Эдо является самой распространенной и встречается по всей Японии. Вариант Овари существовал только во второй половине XIX века, прежде чем был вытеснен версией Эдо [10].

Комплект «Эдо Ироха Карута (Гарута)» появился в период Эдо примерно в 1730 году. Комплект состоял из двух колод, в каждой из которых было 48 карточек с поговорками (по количеству слогов алфавита Ироха). Карточки первой колоды содержали только первый слог поговорки и иллюстрацию к ней. На карточках второй колоды был написан текст поговорки. Игра заключалась в том, что поговорки из второй колоды зачитывались вслух, и требовалось найти соответствующую карточку первой колоды. Тот, кто был быстрее всех и набирал большее количество карточек, считался победителем. В те годы эта игра была популярна среди детей и женщин. Популярность игры менялась в разные периоды истории Японии, иногда игра забывалась, но в последние годы интерес к ней опять возрос. Поговорки из комплекта «Ироха Карута» знакомы каждому японскому ребенку [8].

Пословицы по порядку слогового алфавита «Ироха» выглядят следующим образом: начинается она с буквы い и – 犬も歩けば棒に当たる (Inu mo arukeba bouni ataru) И собака если пойдет, то ей достанется палка. В этой пословице «Идущая собака» это - человек, занятый активной деятельностью. Только занимаясь активной деятельностью можно достичь результатов. «Под лежащий камень вода не течет».

Вторая буква ろ ro – 論より証拠 (Ron yori shouko) С фактами не спорят. В качестве аналогичной поговорки подходит «Легко сказать, да нелегко доказать».

Третья буква は ha – 花より団子 (Hana yori dango) Лучше рисовые лепешки, чем цветы. Происходит от сцены, когда человек вовремя ханами наслаждается едой, а не красотой сакуры. «Соловья баснями не кормят».

Четвертая буква に ni – 憎まれっ子世にはばかる (Nikumarekko you ni ha bakaru) Нелюбимые дети прочно стоят на ногах. Смысл пословицы в том, что

нелюбимые дети не стремятся угодить другим и добиваются больших успехов в жизни. Более тяжелая жизнь делает их выносливее. «Дурная трава в рост идет»

Пятая буква ほ ho – 骨折り損のくたびれ儲け (Honeori zon nokutabire mouke) От столько трудов лишь усталость в награду. Всё пошло прахом. Коту (псу) под хвост.

Шестая буква へ he – 下手の長談義 (Heta no yokozuki) Плохой долгий разговор.

Чем беднее история, тем длиннее история.

Седьмая буква と to – 年寄りの冷や水 (Toshiyori no hiyamizu) Холодная вода для пожилых людей. Речь идет о пожилых людях, которые переоценивают свои силы и ведут себя, как молодые. В данном случае - пьют очень холодную воду.

Восьмая буква ちち – ちりも積もれば山となる (Chiri mo tsumoreba yama to naru) Если скопить пыль, она станет горой. В этой пословице речь идет о достижении больших результатов небольшими усилиями и настойчивостью.

Девятая буква り ri – 律義者の子沢山 (Richigi mono nokodakusan) У честных людей много детей. Честный человек не будет бросать и предавать жену, поэтому детей у него будет много, то есть ему будет благо.

Десятая буква む nu – 盗人の昼寝 (Nusubito no hirune) Дневной отдых вора. В тихом омуте черти водятся.

Одиннадцатая буква る ru – 瑠璃も玻璃も照らせば光る (Ruri mo hari moteraseba hikaru) И изумруд, и хрусталь сияют, если их подсветить. Талант проявляет себя в любой среде.

Двенадцатая буква を o – 老いては子に従え (Oite wa ko ni shitagae) Когда состарятся, подчиняются детям. Поговорка возникла еще во времена

патриархальной Японии, и, можно считать, что в большей мере она относится к состарившимся матерям.

Тринадцатая буква わ wa – 破れ鍋に綴じ蓋 (Warenabe ni tojibuta) Залатанная крышка к старой кастрюле. Два сапога – пара.

Четырнадцатая буква かか – かつたいの瘡(かさ)うらみ(Kattai no kasa urami) Зависть прокажённого к сифилитику. Хорошо там, где нас нет. Сифилитиков, в отличие от прокажённых, не всегда от общества изолируют.

Пятнадцатая буква よё – 葦(よし)のずいから天井のぞく(Yoshi no zui kara tenjou nozoku) Разглядывать потолок через отверстие в тростниковом стебле. Судить вещи, имея узкий кругозор, недостаточные знания.

Шестнадцатая буква たта – 旅は道連れ世は情け(Tabi wa michizure yo wa nasake) В путешествии – попутчик, от мира – сострадание. Так же, как в путешествии важен хороший попутчик (ведь дорога трудна и опасна), так и в жизни нужно

сострадание и тёплые чувства.

Семнадцатая буква れれ – 良薬は口に苦し(Ryoyaku wa kuchi ni nigashi) Трудно прислушиваться к советам, которые вам полезны. Хорошее лекарство горькое. Горькая, правда.

Восемнадцатая буква そそ – 総領の甚六(Souryou no jinroku) Старший сын – балбес. Есть мнение, что со старшим сыном нянчатся гораздо больше, чем с остальными, оттого он оказывается менее приспособлен к жизни.

Девятнадцатая буква つtsy – 月夜に釜を抜く(Tsukiyo ni kama wo nuku) Украсть котелок в лунную ночь. Железный котелок очень большой и использовался для приготовления риса. Надо было быть очень невнимательным и беззаботным, чтобы украли такую вещь из-под носа. Русская аналогичная поговорка «Украсть среди бела дня».

Двадцатая буква ねне – 念には念を入れよ(Nen ni wa nen wo ire yo) Будь внимательным при расчётах. Семь раз отмерь, один раз отрежь. Проверь и перепроверь.

Двадцать первая буква なな – 泣きつ面に蜂(Nakittsura ni hachi) Быть укушенным в уже опухшее от слёз лицо. Могло быть и хуже.

Двадцать вторая буква らら – 楽あれば苦あり(Raku areba ku ari) Если радость, то и печаль будет. За весельем горесть ходит по пятам. Нет худа без добра.

Двадцать третья буква むму – 無理が通れば道理引っ込む(Muri ga tooreba douri ga hikkomu) Где правит грубая сила, оттуда уходит разум. Сила есть, ума не надо.

Двадцать четвертая буква うу – 嘘から出た真(Usu kara deta makoto) Правда, проступившая сквозь ложь. В каждой шутке есть доля правды.

Двадцать пятая буква むви – 芋の煮えたもご存じない(Imo no nieta mogozonji nai) Не может определить, сварилась ли картошка. Речь идёт об очень изнеженном человеке, который даже в бытовых мелочах не разбирается.

Двадцать шестая буква のно – 喉元過ぎれば熱さを忘れる(Nodomoto sugureba atsusa wo wasureru) Проглотил, и жжение во рту забывается. Пословица может описывать ситуации, когда: Необходимо преодолеть временные неприятные ощущения. Люди забывают о сделанном для них добром деле. Люди забывают о прошлом печальном опыте.

Двадцать седьмая буква おо – 鬼に金棒(Oni ni kanabo) Дать чёрту лом. Чёрт (дьявол, демон) пришёл в японский фольклор из буддийской мифологии. Он сам по себе обладает дьявольской силой, а если получает в руки железный шест, то становится еще сильнее.

Двадцать восьмая буква くку – 臭いものに蓋をする(Kusai mono ni futa o suru) Прикрыть дурно пахнущие вещи. Замять грязное дело.

Двадцать девятая буква やя – 安物買いの銭失い(Yasumono kai no zeni ushinai) Пустая трата денег на покупку дешёвых вещей. Скупой платит дважды. Я не настолько богат, чтобы покупать дешевые вещи. Дешевые вещи быстро ломаются, и оттого их приходится покупать больше и чаще, вместо того, чтобы купить одну качественную вещь надолго.

Тридцатая буква まма – 負けるが勝ち(Makeru ga kachi) Проиграть, но выиграть.

Речь идёт о кратковременном проигрыше, который в долгосрочной перспективе приводит к победе. Например, о временном отступлении, с целью сохранения основных сил и обеспечения будущей победы.

Тридцать первая буква けке – 芸は身を助く(Gei wa mi o tasuku) Мастерство поможет в жизни. Поговорка, возникла в те времена, когда было распространено ремесленничество и кустарное производство, а актёры могли зарабатывать на жизнь, выступая на улице.

Тридцать вторая буква ふфу – 文はやりたし書く手は持たぬ(Fumi wa yaritashi, kakute wa motanu) Хочет написать любовное письмо, а руки нет. Двух слов связать не может.

Тридцать третья буква ここ – 子は三界の首枷(Ko wa sangai no kubikase) Ребенок – глава третьего мир. Малые детки – малые бедки, а вырастут, большие будут.

Тридцать четвертая буква えэ – えでに帆を上ぐ(Ete ni ho o-jō gu) Показывай свои способности (поднимай парус) при каждом удобном случае.

Тридцать пятая буква てて – 亭主の好きな赤烏帽子(Teishu no sukina aka-eboshi) Любимая красная шапочка хозяина. Эбоси – название головного убора, представляющего собой высокий

округлый лакированный колпак чёрного цвета, закрепляемый двумя верёвочками, связанными под подбородком. Эбоси красного цвета выглядит ненормальным, но если глава семьи любит его носить, то приходится мириться с его вкусами и даже следовать им. Чем бы дитя ни тешилось.

Тридцать шестая буква あ a – 頭隠して尻隠さず (Atama kakushite shiri kakusazu) Спрятав голову, выставил зад. Страусиная политика. В Японии поведение, описанное в поговорке, приписывается не страусу, а фазану, который, испугавшись, прячет голову в кустах.

Тридцать седьмая буква さ sa – 三遍回って煙草にしよ (Samben mawatte tabako ni shiyou) Обойдем три раза и сделаем перекур. Старые японские города состояли из легковоспламеняющихся деревянных построек. Опасность возникновения пожаров была велика, поэтому специальная группа людей обходила улицы и проверяла, всё ли в порядке. Этим людям и приписывается данная поговорка. Она утверждает, что расслабиться можно лишь после того, как несколько раз всё перепроверишь.

Тридцать восьмая буква き ki – 聞いて極楽見て地獄 (Kiite gokuraku, mite jigoku) Послушаешь – рай, увидишь – ад. Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать. В реальности всё иначе. Жизнь – не сказка.

Тридцать девятая буква ゆ yu – 油断大敵 (Yudan taiteki). Неосторожность – злейший враг. Для японских поговорок характерно осуждение не только преступников (например, воров) но и их жертв, так как часто преступления провоцируются небрежностью последних. Поговорка может характеризовать ситуацию, в которой кто-либо ограблен по причине своей беспечности.

Сороковая буква め me – 目の上のこぶ (Me no ue no koubu). Шишка над глазом. Глаза мозолить. Бельмо на глазу. Под «шишкой» подразумевается не только нечто, мешающее смотреть, но и раздражающее своим присутствием. Часто поговоркой описывают раздражающую опеку отца, свекрови и т.д.

Сорок первая буква み mi – 身から出た錆 (Mi kara deta sabi). Проступившая ржавчина. Сам виноват. Поделом тебе! Что посеешь, то и пожнёшь.

Сорок вторая буква し shi – 知らぬが仏 (Shiranu ga hotoke). Не знающий – Будда.

Кто меньше знает, тот лучше спит. В многой мудрости много печали.

Сорок третья буква え e – 縁は異なるもの味なもの (En wa ina mono no aji na mono). [Причина] отношений [между влюбленными] красива и загадочна. Браки совершаются на небесах. Чужая душа – потемки. Хотя слово 縁 en означает отношения между людьми вообще, в данной пословице речь идет об отношениях между мужчиной и женщиной. Поговорка подчеркивает необъяснимую причину браков или любовных отношений (влияние судьбы).

Сорок четвертая буква ひ hi – 貧乏暇なし (Bimbo hima nashi). У бедных нет свободного времени.

Сорок пятая буква も mo – 門前の小僧習わぬ経を読む (Monzen no kozonarawanu kyō wo yomu). Мальчик, который живёт у ворот храма, может декламировать сутры, хотя не изучал их. На протяжении почти всего последнего тысячелетия хранителем буддизма являлся Китай. Из Китая в Японию пришли и классические буддистские тексты, в том числе сутры. Даже хорошо зная китайские иероглифы, читать сутры очень сложно. Другая пословица гласит: 習わぬ経は読まぬ (narawanu kyō wa yomanu Невыученную сутру не прочитаешь). Однако мальчик, который живёт возле храма, слышит их каждый день, и поэтому отлично их знает. В переносном смысле пословица означает, что тот, кто возвращается в благоприятной среде, без особых усилий приобретает важные знания.

Сорок шестая буква せ se – 急いで事は仕損じる (Seite wa koto wo shisonjiru) Поспешишь – людей насмешишь.

Сорок седьмая буква す su – 粋は身を食う (Sui wa mi o kuu). Красивая жизнь приводит к разорению. Изысканность разлагает тело.

Сорок восьмая буква 京 kyo – 京の夢大阪の夢 (Kyō no yume, Ōsaka no yume). Мечты о Киото, мечты об Осака... Мечта о Киото – мечта стать важным чиновником при дворе. Мечта об Осака – мечта стать успешным и богатым торговцем. У каждого человека разные мечты, разные желания [9].

Результаты проведенного нами анализа позволяют сделать некоторые частные выводы, о том, что пословицы и поговорки, являясь частью культуры данного народа, всегда оставались и остаются актуальными, несмотря на развитие экономики и техники, на прогресс и т. д.

В любое время пословицы и поговорки будут характерной чертой данного народа, объектом внимания и исследования. Широкая известность пословиц и поговорок, их универсальность, обобщенность и экономность выражения мысли, их ярко выраженная эмоционально-экспрессивная и стилевая окраска, способность к вариативности, наличие в них аксиологического компонента формируют прагматический потенциал пословично-поговорочных выражений. Как мы убедились в языковом творчестве японского народа пословицы и поговорки занимают важное место [7]. Наряду с этим необходимо отметить следующее: Пословицы и поговорки порождаются устным народным творчеством или заимствуются из определенных литературных источников, теряя связь с ними. В любом случае они обобщают опыт народа, выведенный из его общественной практики. Из сказанного становится очевидным то, что красочные японские пословицы отражают особенности национального

характера и занятий, глубину философии древних учений, универсальные на примере слогового алфавита Ироха.

ЛИТЕРАТУРА

1. Куромия Кимихико. Последняя игра в карты ёми в Японии. / К. Куромия - Том 33-№4. – Токио, 2005 г. – 235 с.
2. Маклеод Д., Игральная карта Хачи-Хачи. / Д. Маклеод, Д. Майкл – США, 1975 г. – 402 с.
3. Манн Сильвия. Все карты на столе. / С. Манн - Германия, 1990 г. – 200 с.
4. Сакомура Томоко. Искусство соревнования. / Т. Сакомура – Нью-Йорк, 2004 г. – 269 с.
5. Сыромятников Н.А. Классический японский язык. / Н.А. Сыромятников Издание второе - «Восточная литература» РАН, М., 2002. – 152 с.
6. Эрнест фон Гессе-Вартег. Япония и японцы. Издание А. Ф. Девриена. – Санкт-Петербург, 1904 г. – 358с.

Электронные ресурсы:

7. [Теория перевода японского языка \[DOC\] - Все для студента \(twirpx.com\)](#)
8. [About Japanese Proverbs \(asahi-net.or.jp\)](#)
9. [そのことわざ、実は「江戸いろはかるた」って知ってた？ | MUKACHI](#)
10. [Karuta - Wikipedia](#)

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ЯПОНСКИХ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК

В данной статье автор предпринимает попытку исследовать некоторые способы изучения пословиц и поговорок в японском языке на основе разных игр, в том числе игральных карт. В ходе анализа автор отмечает, что, как и у других народов, у японцев тоже пословицы и поговорки занимают особое место среди жанров фольклора. Существует очень много способов и даже игр для их изучения, одним из которых являются Эдо Ироха Карта. Из анализа явствует, пословицы по порядку слогового алфавита «Ироха» которое было составлено в эпоху классического японского языка в X веке способствуют быстрому усвоению языка, запоминанию новых слов и знакомят с более редкими грамматическими конструкциями, которые ещё редко где можно встретить, что может быть очень полезно не только для лучшего владения языком, но и для лингвистических исследований. Пословицы, отображённые в Эдо Ироха Карта это классические песни и стихи, взятые из книги Огура Иссю Хякунин. Японские народные пословицы и поговорки помогают яснее представить образ одаренного, трудолюбивого народа, почувствовать поэтическую прелесть его языка.

В данной статье автор также подчеркивает, что пословицы и поговорки – являясь частью культуры данного народа, всегда оставались и остаются актуальными, несмотря на развитие экономики и техники, на прогресс и т. д. В любое время пословицы и поговорки будут характерной чертой данного народа, объектом внимания и исследования. Из сказанного становится очевидным то, что красочные японские пословицы отражают особенности национального характера и занятий, глубину философии древних учений, универсальные на примере слогового алфавита Ироха.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, жанр фольклора, классический японский язык, национальные особенности, поэтический турнир, слоговой алфавит Ироха, слог азбуки кана, торифуда, йомифуда, разновидности японских игральных карт.

LINGUOCULTURAL ASPECT OF JAPANESE PROVERBS AND SAYINGS

In this article, the author attempts to explore some of the ways to learn proverbs and sayings in Japanese through different games, including playing cards. During the analysis, the author notes that, like other nations, the Japanese are also have proverbs and sayings among the genres of folklore. There are many ways and even games to study them; one of those games is Edo Iroha Karta. From the analysis it is clear that the proverbs in the order of the syllable alphabet «Iroha» which was compiled in the era of the classical Japanese language in the 10th century contribute to the rapid assimilation of the language, the memorization of new words and introduce rarer grammatical constructions that are rarely found anywhere, which can useful not only for better language proficiency, but also for linguistic research. The proverbs displayed in Edo Iroha Karta are classic songs and poems taken from the book of Ogura Isshu Hyakunin. Japanese folk proverbs and sayings help to more clearly imagine the image of a gifted, hardworking people, to feel the poetic beauty of their language.

In this article, the author also emphasizes that proverbs and sayings - being part of the culture of a given nation, have always remained and remain relevant, despite the development of economy and technology, progress, etc. At any time, proverbs and sayings will be a characteristic feature of this nation, object of attention and research. From what has been said, it becomes obvious that colorful Japanese proverbs reflect the peculiarities of the national character and occupations, the depth of philosophy of ancient teachings, universal on the example of the syllable alphabet of Iroha.

Keywords: proverbs and sayings, genre of folklore, classical Japanese language, national peculiarities, poetic tournament, Iroha syllable alphabet, syllables of the Kana alphabet, torifuda, yomifuda, varieties of Japanese playing cards.

Сведения об авторе:

Шодиев Джахонгир Солидҷонович – старший преподаватель кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улуғзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 934881414, E-mail: shodjahan@mail.ru

About the author:

Shodiev Jahongir Solijonovich – Senior Lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation, the Sotim Ulughzoda Tajik State Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev Str, 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Tel.:934881414, E-mail: shodjahan@mail.ru

УДК 809.155.0:802.0

ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сафарова Р.Б.

Академии государственного управления при Президента Республики Таджикистан

К понятиям метрологической сферы, которые употребляются для выражения меры длины, относятся такие термины, которые состоят из большой тематической группы слов. Такие термины существуют в сфере словарного запаса слов таджикского языка и обладают особым багажом знания, т.е. эта термины специального значения, в частности, термины, обозначающие меру длины. Подобная классификация терминов имеет свои особенности, и они разнородны. Эти термины делятся на две группы, в отношении их использования и уровнем распространенности в языке:

- термины выражающие народные меры длины;
- термины, именующие специальные меры длины.

Группа терминов, выражающие народную меру длины, по правилу относятся к определённым терминам, выражающие конкретные занятия, которое породило потребность в этой мере. В связи с этим наименование меры и длины часто сходится с наименованием орудия труда **дос- косье, табар - топориче**, наименованием действия или момента в трудовом процессе **чакрим-верста**.

Одним из особенностей такого наименования меры соответствует с наименованием частей человеческого тела и их движений, так как они являются наиболее удобным измерителем в любом трудовом процессе **оринч -локоть, кафи даст-ладонь, ангушт (лелак –палец), вачаб - пядь, кафи пой-стопа, кадам- шаг** и т. п.

Некоторая часть наименований народных мер происходит от названных предметов, служивших измерителями, наименований орудий труда: **дос- косье, табар - топориче**, т, наименований измерительных приспособлений: **чуб калтак -палка**, и наименований частей построек. Область употребления сходных мер и связанных с ними наименований ограничивается обычно конкретными занятиями населения (различные ремесла, сельскохозяйственная практика, рыболовство и т. п.). Величина этих мер неодинакова на всей территории их распространения, но в каждой определенной местности она могла иметь одну и ту же постоянную величину, обязанную традиционному размеру орудия труда [Романова Г.Я. Наименование, мер длины в русском языке. Издательство «наука» Москва. –[10, с.74]

Одним из древних мер народно метрологических терминов в таджикском языке для измерения меры длины является ангушт.

В Фарҳанги забони тоҷикӣ слова ангушт имеет следующее значение

АНГУШТ- ҳар яке аз чузъҳои ҳаракаткунанда, ки дар интиҳои дасту пойҳои инсон воқеъ гардидаанд, син. лила(к), лили, чилик. **Ангушт** (от таджикского буквально «палец») – мелкая мера длины, равная ширине среднего сустава согнутого пальца.

Агар бар фарки мазлуме каши мушт,
Расад аввал туро дарде ба ангушт. Хозик

Слова, входящие в традиционные понятия меры длины как правило, многозначны и обладают многообразной сочетаемостью. Одним из единиц выражающая меру длины является ангушт. При помощи количество ангуштов можно было определить размер мер длины – **газа**, которое является главной и древней единицей измерения длины в Средней Азии и народов Востока.

В Таджикско-русском словаре [с 49] имеет следующее значение

Ангушт 1. палец; 2. ангушт (*единица измерения, равная толщине одного пальца*); **ангушти беном**- безымянный палец; **ангушти зоида, ангушти бара-кат** шестой палец; **ангушти ишорат, ангушти шаходат** указательный палец; **ангушти калон (нارانгушт)** большой палец; **ангушти миёна** средний палец; **ангушти хурд** - мизинец; Этот термин весьма продуктивен и является единицей измерения

Существует совсем другие взаимоотношения между терминами, выражающими конкретные меры длины, устанавливаемые государственными институтами. Официальные меры строились на основе народных мер, которые главным образом были связаны с частями человеческого тела.

Как известно, основой создания официальных мер в основном являются народные меры, в которых входят части человеческого тела, это объясняется тем, что таким образом появляется возможность образовывать простейшие системы, основанные на естественных пропорциях человеческого тела, и установить устойчивые размеры народных мер их способностью. В таких природных пропорциях входят: полный размах руки равен высоте роста человека, полный шаг равняется половине этой высоты, длина локтя равна четверти роста, а ступня одной шестой роста, ширина пальца соответствует одной двенадцатой части ступни и т. п.

Следовательно, они использовались в практике измерений и были известны с давних времён. Например, в античном периоде метрологические системы полностью базировались на естественных частях человеческого тела.

Меры, связанные с частями человеческого тела, получали постоянную величину и в таком виде почитались святынями и тщательно сохранялись. Мерам даже приписывалось божественное происхождение.

Для народных мер длины, возникших в глубокой древности в связи с потребностями в измерениях, весьма характерно не различие меры и измерителя: мера называлась обычно по измерителю, в качестве которого выступали, как правило, части человеческого тела.

С развитием общества возрастает количество мер длины и их определенность. Относительно устойчивые размеры народных метрологических единиц, связанных с частями человеческого тела, приводят к созданию средних эталонов измерения, основанных на нормальных средних условиях, обнаруживается также и взаимное соотношение народных мер. В результате возникает нечто похожее на систему мер.

По мнению Ф. И. Петрушевского такие системы мер называются первобытными или натуральными [8, с.19].

Данная метрологическая система является природной данью, которую одарила сама природа, частями человеческого тела.

По правилу, народные меры, которые состоят из частей тела обычно имеют тесную связь с конкретным видом производственной деятельности. Например, локоть являлась единицей измерения тканей и ниток, только в качестве официальных мер, они являются универсальными. Данная характеристика содействует расширению сферы использования этого вида единицы измерения.

Именно народные меры, которые являются наименее неизменные размеры народных мер длины, стали причиной тому эти народные меры являлись создателями самых последних лет конкретных метрологических понятий, и их основа являются размеры частей человеческого тела, которые классифицируются в обычные метрологические системы. Слова, входящие в понятие меры длины как правило, многозначны и обладают многообразной сочетаемостью. Мера - старинная русская единица ёмкости сыпучих тел, равная приблизительно одному пуду зерна (применявшаяся до введения метрической системы мер в 1918 г.)

Мера является официальной единицей измерения, которая развивается по определённым законам и законам социальных и экономических условий жизни общества.

Таким образом, становление каждой науки предполагает в качестве необходимых условий не только выделение своего предмета исследования и создание своего исследовательского аппарата, приемов и методов исследования, но и формирование своей системы научных понятий и соответствующих терминов.

. Мера может увеличиваться или уменьшаться, изменяться, вступая в определённые соотношения с другими метрологическими единицами в системе, но, как правило, она сохраняет свое старое название, восходящее к наименованиям частей человеческого тела или к движениям этих частей. Поэтому при историко-лексикологическом анализе метрологической лексики очень важно учитывать «такое свойство терминологии, как способность обходиться какое-то время традиционным прежним инвентарем названий даже тогда, когда уже есть налицо дополнительные, новые реалии, еще не имеющие своих специальных названий. Эта как бы постоянная недостаточность терминологии, отстающей от реально-технического прогресса, представляет собой архаизирующую сущность любой традиционной терминологии.

Следует сказать, что во фразеологической единице слово функционирует не в своем обычном значении — оно приобретает содержание, обусловленное всем смыслом данного семантического целого, и поэтому не может замещаться каким-либо другим словом, с которым оно связано общностью номинации

Античные метрические меры измерений до сих пор существуют в народной лексике, в виде устойчивых сочетаний жемчужин народной мудрости – фразеологизмов, **фразеологических единиц**,

общее значение которой не выводится из суммы значений ее компонента ов, вводится в речь в готовом виде, пословиц и поговорок, афоризмов и составных компонентов многообразных сложных слов.

Они входят в состав символической лексики, и один из этих лексем является лексема, «**қадам – step - шаг**», который имеет большое влияние на семантику фразеологических единиц, образно-смысловую основу, из которых она состоит. Пословицы поговорки в языке являются стимулом к речи. Знание пословиц и поговорок обогащает словарный запас, помогает усвоить образный строй языка, приобщает к народной мудрости. В коротких; образных предложениях, держащих законченную мысль, строятся новые слова, которые обогащают словарный запас.

Компонент «**қадам – step - шаг**» репрезентирует стереотипы: идти с особой осторожностью, поступать обдуманно, затратить усилия и т.д. Большинство ФЕ таджикского и английского языков содержит слово «**қадам – step - шаг**»: в таджикском языке: **Қадам расид, бало нарасад, ноғи достигли, беда не достигнет (говорится при приходе куда-л).**

Здесь **қадам – step - шаг** выступает в одном из своих значений в виде определенного лексико-семантического (лексико-фразеологического) варианта и обладает большей или меньшей широтой сочетаемости или «валентностью» не приобретает каких-либо новых качеств, выводящих его за пределы основной семантической структуры, и не образует с определяемым словом семантического единства. С этой точки зрения эти словосочетания можно рассматривать как свободные, продуктивные.

Например: семантические словосочетания: **Қадами аввал - лўкка.- Первый блин комом** не совпадают по смыслу. В английском языке: **step aside - уступить должность, пост.** Например, *I feel that when there are so many better people for the chairmanship, I should step aside.* — *Чувствую, что поскольку здесь так много людей, достойных должности председателя, то я должен остаться на вторых ролях.*[4]

Панҷ ~ашро якбора ба даҳон меандозад. - все пять пальцев сразу в рот кладёт (*от жадности*)

Можно считать пословицы, отражающие самобытные явления жизни и истории народа, связанные бытом и историей народа Приведённые примеры говорят о том, что существует степень семантического единства, семантической цельности, что их можно назвать фразеологическими единицами

С античных времён и до настоящего времени человек вынужден производить измерения, определять длину, время, вес, скорость и другие величины. Об этом говорит многообразные произведения труды учёных, ознакомление с историей и других научных и гуманитарных дисциплин где можно встретить многообразные старинные меры измерения, и естественно в различных странах у них имеются разные наименования.

Такие наименования можно встретить, в литературных произведениях, в книгах по истории. и т.д.

С античных времён до настоящей времени единицы измерения всегда совершенствовались, нуждались в уточнении. Со временем. менялись их наименование, потребовалось создания единой системы, доступную и понятную для всех народов мира.

Люди нуждались в измерении для того, чтобы измерять своё производство, чтобы продавать, изготавливать орудий труда, обработать земли, построить дома. Во всём этом требовалась единица измерения. Для измерения длины пришлось использовать части своего тела. Таким образом появилась единица измерения длины - локоть, Локоть использовалась народом тысячелетиями.

Затем появилась потребность и нужда для измерения расстояния, для того, чтобы вбить колья для постройки хижины, постепенно появилась потребность к измерению земли. Человеку пришлось измерять шагами или длиной ступни своей ноги. Таким образом появилась единица измерения фут, которая в английском языке имеет значение «нога».

Размер дыры, которые люди каменного века высверливал в камне при изготовлении топора, невозможно было мерить ни локтем, ни ступней ноги, а измерялись они при помощи пальца или длиной одного из его суставов. Таким образом совершились незначительные единицы измерения.

Развитие общество привело к тому, что люди производили продукты большим количеством, для самых они являлись достаточными ублаговворяли свои нужды, остальные были лишними. Люди начали думать о том, как менять один предмет на другой. Это привело к тому, что люди стали обмениваться друг с другом свои товары, возникла потребность в товарообмене, в продаже.

Измерение собственными частями тело создавались неудобство, так как каждый человек имел своего размера руки, локтя, или ступни, которые отделялись друг от друга. Таким образом появилась потребность для создания одинаковой меры длины доступной для всех живущих в одном краю.

В связи с этим появились первые линейки с одинаковой длиной.

Для приобретения такой единицы измерения один из королей Англии, Генрих I, предложил измерить расстояние от кончика его носа до конца среднего пальца вытянутой руки. С тех пор в Англии все стали измерять ярдом, и линейка такого размера была распространена в Англии как

единица длины. Однако в разных странах единицы измерения были свои. В Англии и США – дюйм, миля.

В связи с развитием и переходом людей в сфере земледелия, а затем выработывание земледелия, ремесел и торговли вызвали практическую необходимость измерять и вычислять площади и объемы различных фигур.

В английском языке ярд (англ. yard) употребляется в качестве одного из единиц измерения. Ярды британская и американская единица измерения расстояния. Сейчас метрический ярд равен трём метрическим футам (36 дюймам) или 91,44 см.

Следует говорить о нескольких вариантах генезиса наименования и величины ярда. Ярдом называется самая большая мера длины, названная ярдом, впервые разработано английским королём Эдгаром (959—975) и уравнивалась расстоянию от кончика носа, до кончика среднего пальца вытянутой в сторону руки. Как только сменился монарх, ярд стал иным — удлинился, так как новый король был более крупного телосложения, чем его предшественник. Затем, при следующей смене короля, ярд снова стал короче. Такие частые изменения единицы длины вносили путаницу.

Существует и другая версия ярда. Ярды — это окружность талии монарха или длина его меча. Король Генрих I (1100—1135) узаконил в 1101 г. постоянный ярд и приказал изготовить из вяза эталон. Единица измерения ярд считается измерителем меры длины в Англии и по настоящее время (длина его равна **0,9144 м**). Ярды делился на 2, 4, 8 и 16 частей, называемых соответственно полу-ярды, пядь, палец и ноготь.

Таким образом, наименования меры длины имеют древние корни своего происхождения. Наименования части человеческого тела служат как единицей измерения, использующие в производстве, в социальной жизни и являются наиболее универсальным и стабильным мерой для измерения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Cambridge International Dictionary of English электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0. (Русско-англо-русский)
2. Большой англо-русский словарь: В 2 т./Под общ. рук. И. Р. Гальперина. М., 1977. БЭСЯ — Большой энциклопедический словарь. Языкознание. — М., 1998.
3. Давидович, Е.А. Материалы по метрологии средневековой Средней Азии / Е.А. Давидович. — М.: Наука, 1970. — 147 с.
4. Калонгаров. Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. Душанбе. «Ирфон» -1965, № 125
5. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М., 1984. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В.Кунин. (Гос. изд. иностр. словарей). - М.: 1956.
6. Маджидов Х. Некоторые вопросы фразеологии современного таджикского языка /Х.Маджидов// Сборник работ аспирантов. Серия филол. наук» Вып.4.- Душанбе, 1966. -С. 75-91
7. Маджидов Х. О Заимствовании фразеологических единиц из таджикского языка в таджикском /Х. Маджидов// Русский язык и литература в таджикской школе. — 1981, №2. - С. 20-23
8. Петрушевский Ф. И. Общая метрология.СПб,1849-19 с.
9. Словарь-справочник по системам единиц измерений: Учебное пособие/Д.Н.Цивинский - 3-е изд., перераб. и доп.- Самара: Самар, гос. техн. ун-т, 2013.- 200 с:
10. Романова Г.Я.Наименование мер длины в русском языке.Издательство «наука» Москва.-1975-174с.
11. Трубочёв О.И.Ремесленная терминология в славянских языках.М.,1966,9
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ (словарь таджикского языка) Под редакцией М. Ш. Шукурова, В.А. Капранова, Р.Хашима, Н.А. Масумӣ. — М.:Советская Энциклопедия. - Москва, - 1969.111111ч.1
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мурағибон Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зеҳни Т. ва дигарон. - Ибораг аз 2 ҷилд- М.: Советская энциклопедия, 1969.-Ч.1. -951с; Ч. 2.-948с.
14. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймидинов, С.Д. Холматова, С. Каримов - Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006. 813с.
15. Холов, М. Ш. Носири Хусрав - ученый-метролог/ М. Ш. Холов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. — Душанбе.- № 4.- 2003. — С. 3-8.
16. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка-Душанбе: Дониш, 1988- 135 с.
17. Шаҳобова М.Б. «Луғати муҳтасари англисӣ – тоҷикӣ - форсӣ», Душанбе, Маорф, 1989-248с.
18. Электронный словарь ABBEY-Lingvo x 3
19. Якоб Кёбель «Геометрия», Франкфурт, 1575 г.

ВЫРАЖЕНИЯ МЕРЫ ДЛИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается выражение меры длины, как лексические единицы отраслей науки и практики, становление каждой науки предполагает в качестве необходимых условий не только выделение своего предмета исследования и создание своего исследовательского аппарата, приемов и методов исследования, но и формирование системы научных взглядов и соответствующих

терминов. Именно народные меры, которые являются наименее неизменные размеры народных мер длины, стали причиной тому эти народные меры являлись создателями самых последних лет конкретных метрологических понятий, и их основа являются размеры частей человеческого тела, которые классифицируются в обычные метрологические системы. Слова, входящие в понятие меры длины как правило, многозначны и обладают многообразной сочетаемостью. Мера является официальной единицей измерения, которая развивается по определённым законам и законам социальных и экономических условий жизни общества.

Таким образом, становление каждой науки предполагает в качестве необходимых условий не только выделение своего предмета исследования и создание своего исследовательского аппарата, приемов и методов исследования, но и формирование своей системы научных понятий и соответствующих терминов.

EXPRESSIONS FOR LENGTH MEASURES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers the expression of length measure, as well as lexical units of many other high-tech branches of science and practice, which is one of the dynamically developing systems that are under the influence of a number of reasons, both linguistic and extralinguistic, at the stage of formation. This stage is characterized by the coexistence of a certain number of often contradictory and even directly opposite directions of development of this lexical system. This situation causes the appearance of a lot of new vocabulary, which, in one way or another, is used in the language.

Measure – a method for determining the quantity by the accepted unit. A linear measure is used for measuring distances or the size of lines. Since ancient times, length measures have been based on the size of different parts of the human body.

Our lexical analysis of the measure of length in order to reveal its lexical meaning is based on the study of data from various encyclopedic dictionaries, literary literature, and the consideration of definitions and analysis. In both languages, lexical means were found for expressing the measure of length.

Сведение об авторе:

Сафарова Рухшона Бегназаровна – ассистент кафедры иностранных языков Академии государственного управления при Президента Республики Таджикистан Тел.: (+992) 934440486, Электронная почта: Raksana@list.ru

About the autor:

Safarova Rukhshona Begnazarovna - Assistant of the Department of Foreign Languages of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan Tel.: (+992) 934440486, E-mail: Raksana@list.ru

УДК: 491.550:43

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ-МАЪНОИИ ҶОНИШИНӢОИ НОМУАЙЯНИ ДАР ЗАБОНИ НЕМИСӢ ВА МОДУЛӢОИ ОНӢО ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКИ

Мискинова Т. Ӣ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо мақсади осон аз худ намудани аломатҳои хоси забонҳои омӯзиши муқоисавии онҳо ба миён меояд. Пажӯҳиши муқоисавии забонҳои роҳҳои гуногун роҳандозӣ мешавад. Таҳқиқи ҷонишинҳои дар забоншиносии забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ хеле ақтуалӣ ба ҳисоб меравад. Оиди ба масъалаҳои назариявии ҷонишинҳо, ба монанди, хелҳои ҷонишинҳо, мақоми ҷонишинҳо ҳамчун ҳиссаи нутқ, мақоми ҷонишинҳо дар байни дигар ҳиссаҳои нутқ, вазифаҳои ҷонишинҳо дар ҷумла, дар забоншиносӣ фикрҳои мухталиф вучуд доранд. Чунин масъалаҳо дар илмӣ забоншиносии баҳснок мебошанд.

Дар вақти таҳлил ва ҷамъоварии маводҳо аз дигар адабиётҳои бадеӣ аз он шаҳодат меод, ки ҷонишинҳои номуайяни дар забонҳои муқоисаванда ҳанӯз аз назари муқоисавӣ - типологӣ, аз назари сохтор ва маъно ва ҳамчунин аз назари вазифаҳои синтаксисӣ дар ҷумла мавриди таҳқиқи мушшаҳас қарор нагирифтаанд.

Ҷонишинҳои дар забони тоҷикӣ категорияи муайяни калимаҳоро дар бар гирифта мавқеи калони истеъмоли доранд. Хусусияти хоси ҷонишинҳо аз он иборат аст, ки онҳо маънои номинативӣ надоранд ва танҳо муносибати гӯяндаро нисбати ин ё он предмет нишон медиҳанд ва ба муносибатҳои гуногуни нутқ ишора мекунад. [Сиев, с.7].

Баъзе олимони ҷонишинҳоро дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ яке аз гурӯҳи қадимтарини вожаҳо шумурдаанд. Олимони дигар Г.Штейнтал ва А.А.Потебян бар он ақидаанд, ки ҷонишинҳои таърихан аз калимаҳои ишоратӣ ба вучуд омадаанд. Ба қавли онҳо калимаҳои ишоратӣ ҳамчун хели махсуси алоҳидаи калимаҳои гурӯҳи ҷонишинҳои ташкил медиҳанд. Вале бо мурури замон дар баробари

тахаввули сохти граматикии забон ҷонишинҳо бо дигар ҳиссаҳои нутқ ба монанди исму сифат, феъл ва шумора ҳамчун як воситаи асосии муқараркунандаи муносибати одамон ба воқеияти реалӣ мебошанд [Сиёев, с.11] .

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки ҷиҳатҳои фарқ кунанда ва монандии ҷонишинҳои номуайяниро дар забонӣ тоҷикӣ ва олмонӣ муайян намуда шакл ва сохтори онҳоро дар ҳар ду забон бо мисолҳо таҳлил ва баррасӣ намоем. Ҷонишинҳои номуайяни бошанд дар забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати сохтор пурра омӯхта нашудаанд ва забоншиносон оиди ба онҳо фикрҳои гуногун доранд. То ба имрӯз дар ин мавзӯ ягон паҷӯшиши мушаххасе дар ҳар ду забон анҷом дода нашудааст. Айни замон омӯзиши муқоисавии забонҳои гуногунсохт яке аз самтҳои асосии забоншиносии типологӣ мебошад, ки арзиши илмӣ-назариявӣ ва илмӣ -амалии ин гуна тадқиқотҳо бештар ба назар расида истодаанд. Гарчанде талабот нисбат ба омӯзиши забонҳои русию англисӣ бештар аст забони немисӣ ҳам аз мадҳи назар дур нест.

Аз рӯи маъно сохтор ва вазифашон забоншиносон системаи ҷонишин-ҳоро дар забони тоҷикӣ ба нӯҳ [Ҳусейнов, с. 229-231; Сиёев, с 157-171] гурӯҳ ҷудо карданд, ки яке аз онҳо ҷонишини номуайяни мебошад. Ҷонишинҳои номуайяни предмет ва аломати онро ба таври умумӣ ва тахмин нишон медиҳанд. Ба ҷонишинҳои номуайяни забони тоҷикӣ калимаҳои **баъзе, ягон, фалон, кадом, якчанд, чандин, андак, чанде, ҳеч** ва монанди инҳо дохил мешаванд. [Рустамов, с.157]. Ҷонишинҳои **ягон ва кадом** предметҳои номуайяни дорои хусусияти сифатро далолат мекунад. [Рустамов, с.157] .

Акнун Қорӣ – Ишқамба дар дили худ мегуфт, ки “ агар ҳамон тарҷумони шумхабар ҳам меомад, хуб мешуд: дурӯғ ҳам бошад, шӯхи ҳам бошад, ҳар чӣ бошад, **ягон** хабар мерасонд, кори ман яктарафа мешуд. [Айнӣ,с.176] ~ Wenn wenigstens der Dolmetscher käme, dachte Kori – Ischkamba, obwohl er immer schlechte Nachrichten sein, mag er mich damit ärgern. Hauptsache, er sagt **etwas**. Mein Schicksal wird sich so oder so entscheiden. [Aini,с.238]

Ҳавлии ӯ дар **кадом** гузар ва дар **кадом** кӯча будааст? – гуфта пурсидам. [Айнӣ,с.37] ~ In **welches** Viertel und in **welche** Strasse sind Sie gegangen? [Aini,39]

Ҷонишини **баъзе** ҷузъи номуайяниро аз кулл ҷудо карда, ҳамчун сифат ва дар даъзе ҳолатҳо ба таври субстантивӣ (исмӣ) низ истифода шуда пеш аз объекти номуайяни меояд. [Рустамов, с.157] .

Саройбони сарои “Кавказ” аз мардуми аслии шаҳри Бухоро буда, дар ҳамон шаҳр зоида шуда буд, аммо он рӯз маълум шуд,ки ӯ ҳам монанди **баъзе** мардуми Бухоро, барои дар ин гуна мавридҳо такаҷоҳ ёфтани раиҳои давлати Россия шуда будааст. [Айнӣ с. 157] ~ Der Wachter war ein echter Burger Bucharas und war sogar hier geboren. Erst an diesem Tag wurde bekannt, dass er gleich einigen **anderen** Einwohnern der Stadt die Russische Staatsbürgerschaft angenommen hatte. [Aini, 209]

Ҷонишинҳои **чанд, чандин, якчанд, ва андак** микдорӣ номуайяниро далолат мекунад: [Рустамов, с.157] .

Бисёр хуб! Ин тавр бошад **чанд** танга қарз гирифта чӣ қадар фоида додан мехоҳед ва заркафилатон кист? [Айнӣ,с.105] ~ Auch gut. **Wie viel** wollen Sie sich leihen und zu welchen Bedingungen? Wer ist ihr Bürge? [Aini,135]

Меҳмонони нави нимвеуропагипӯш портфели худро кушода аз даруни вай, ки пур аз векселҳои таҳ ба таҳ гузошташуда буд, **як чанд** векселро ҷудо карда бароварда дар зерини худ ниҳод. [Айнӣ,с.145] ~ Der halb eüropeisch gekleidete Gast öffnete seine Aktenmappe, die bis oben hin mit gebündelten Wechseln gefüllt war. Er zog aus dem einen Bündeln einige Wechsel heraus und breitete sie auf seinem schoss aus. [Aini,135]

Ман пештар ҳар шабонарӯз **чандин** бор казино палав, мантую чалав, тушбераю мурғ-бирён, барракабобу боимҷон меҳӯрддам. [Айнӣ,с.167] ~ Früher habe ich jeden Tag **mehrmals** schmackhafte Pferdedurst, fetten Pilaw, gedampfte Pasteten, gebratene Hühner und gesottenen jungen Hammel mit Eierfruchten gegessen [Aini,223].

Ҷонишинҳои аз рӯи муносибати хеш бо исм,сифат ва шумора ба гурӯҳҳои зарин ҷудо мешаванд.

Ҷонишинҳои сифатӣ: **чи гуна, чи хел, ин хел, он хел, ин гуна, он гуна, чунин, чунон.**

Ман заминҳои шуморо надида ва аҳволи худ шуморо аз касе напурсида **чи гуна** бо як хати хушк ба шумо пул бароварда медиҳам [Айнӣ,с.108]. ~ **Wie** konnte ich ihnen denn gegen ein blosses stück Papier Geld geben, ohne ihr Land besichtigt und über sie Erkundigungen eingezogen zu haben. [Aini,141]

Яъне як говмешӣ ҷавони сершири дарозшир ба дасти ту афтадааст гӯед? – гуфт ва илова намуд: - Лекин агар **ин гуна** одами соддалавҳи зудбоварро ягон ҳариф аз роҳ бароварда нияташро вайрон кунонад, дар он вақт чӣ хоҳам кард? [Айнӣ,с.108] ~ Du hast eine junge Milchkuh erwischt, die du lange melken kannst. Dann fragte er ernst und besorgt “Wenn nun aber einer meiner Konkurrenten **so einen** biedereren, leicht -glaubigen Menschen vom Wege lockt – was soll ich dann tun? [Aini,147]

Ҷонишинҳои шуморавӣ: **чанд, чандин, чандум, чи қадар, ин қадар, ҳамонқадар.**

Оре, баъд аз як сол, - Муҳсин тасдиқ намуд ва пурсид, - акнун **чанд** таноб заминамро ба номи шумо бо байъи шаръӣ васиқа карда биёрам? [Айнӣ,с. 141] ~ „, Ja genau ein Jahr., bestätigte Muhsin. Dann

fragte er „ Und über **wie viel** Tanob meines Grund und Bodens muss ich den Pfandbrief ausstellen lassen? [Aini,188]

Акнун фаҳмидам! – гуфт ва илова намуд: - Аз рӯи ҳисоби шумо фоидаи фоидаи пулатон дар як сол **чӣ қадар** мешавад? [Айнӣ,с.141] ~ “ Ich verstehe. Und **wie viel** kommt durch die Zinseszinsen im Lauf eines Jahres zusammen?“[Aini.188]

Ҷонишинҳои предметӣ: **ман, мо, моён, ту, шумо, вай, онҳо, кӣ, ҳеч кӣ, ҳеч чӣ, ҳамин, ҳамон, ҳар кас, ҳар чӣ, ҳар кӣ.**[Рустамов,с.157] .

Ҳамаи ҷонишинҳо дар ҷумла ба вазифаҳои гуногуни аъзоҳои ҷумла омада мегавонанд. Онҳо ҳам ба вазифаи саръазо ва ҳам ба вазифаи аъзоҳои пайрав меоянд.

“**Ман** аҳмақ нестам, ки бо умеди фоидаи калон ба деҳот рафта, ҳам ҷони худро ва ҳам пули худро, ки аз ҷон ҳам ширинтар аст, дар зери ҳавфи талаф шудан гузорам” мегуфт худ ба худ.[Айнӣ,с.103] ~ **Ich** bin doch kein Dummkopf, dass ich die Dorfer hinausfahre und dort mein Geld, das mir teurer als das Leben, aufs Spiel setze, dachte er. [Aini,133]

Шумо монанди одамони соддаи бедард гап мезанед, ноиб! – гуфт Қорӣ – Ишқамба, - охир, кадом одами ақлнок пулери, ки ба сад машаққат ёфтааст, барои яксоата осоиш ба ҳарқорон ва кироқашон медиҳад? [Айнӣ,с.103] ~ „ Noib, **Sie** reden sehr einfältig, als kennten Sie den Wert des Geldes nicht“, entgegnete Kori – Ischkamba. „Welcher gescheite Mann wird das, was er mit soviel Muhe erworben hat, einem Eseltreiber oder einem Pferdevermieter nur deshalb geben, um sich Unbequemlichkeit zu ersparen, die wenig mehr als eine Stunde Wahren. [Aini,144]

Ҷонишинҳои номуайяни забони олмонӣ ҳам ба монанди забони тоҷикӣ дар ҷумла ба маънои номуайян - шахс, ба одамон ва ё ашӯҳое, ки номаълум ва ё каммашхуранд ба таври умумӣ ва ё тахмин ишора мекунанд. Онҳо бо ҳарфҳои хурд навишта мешаванд. Ба ҷонишинҳои номуайяни забони немисӣ ҷонишинҳои зерин: “ **man - кас, einer - касе, - яке, etwas – чизе, баъзе чизҳо, jemand - ягон кас, case, jedermann - ҳар кас, case, mancher - баъзе, андаке, cadre, jeder - ҳар, ҳар кадом, ҳар як, einige – якчанд, баъзе, beide – ҳар ду, etlicher - зиёд, чанде, якчанд, теъдоде, alle, alles - ҳама, кулл, тамом, viele - бисёр(е), wenige - андак, якчанд, баъзеҳо**”, [Москалская,с. 212] шомиланд, ки муодилҳои ҳар якero дар забони тоҷикӣ муайян карда, хусусиятҳои сохторино маъноии онҳоро бо мисолҳо таҳлил ва барраси менамоем.

Муодилҳои немисӣ – тоҷикии ҷонишинҳои номуайян-шахс:

Man – кас дар ҷумлаҳои бешахс ба ҷои мубтадо ба маънои номуайян шахс ва ё умумишахс истеъмол мешавад. Аз рӯи шахс тасриф намешавад. Хабар – феъли баъд аз ҷонишини номуайяншахси **man** истода ҳамеша дар шахси сеюми танҳо меистад ва дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ тарҷума намешавад.[Арзуманов, с.41] . Auf dem Festplatz wurden ausser den ublichen Garkuchen, in denen **man** alle moglichkeiten fertigen Gerichte feilbot, auch stande aufgebaut, an denen **man** sich selbst Pilaw kochen konnte und fur Geld einen Topf, eine Schussel und alles andere erhielt, was **man** dazu braucht- [Aini,51] ~ Дар сайргоҳ дар қатори ошхонаҳои оддӣ, ки ба хӯрандагон таомҳои тайёри гуногун мефурӯхтанд, ошхонаҳое ҳам кушода мешуданд, ки дегу табақи худро ба касоне, ки ош пухта хӯрдан мехостанд, ба ичора медоданд. [Айнӣ, с. 45]

Von jemand, der man Ischkamba nennt, durfte zwar kaum etwas Gutes zu erwarten sein, „sagte ich,“ aber **man** soll nichts unversucht lassen.[Aini,64] ~ Бояд аз касе, ки мардум ба ӯ лақаби “Ишқамба”- ро сазовор диданд, умеди хайре карда нашавад, - гуфтам ман ба дустам,- бо вучуди ин ту ўро ба ман шиносо карда мон. [Айнӣ,с.12]

etwas – дар ҷумла ба маънои чизе, баъзе чизҳо ва ё **андаке, қадаре** кор фармуда мешавад [Шозедов, с.43]. Und wenn es ihm gelingt, von seinem Schuldner über die übliche Bewirtung hinaus noch **etwas** zu erhalten, zum Beispiel Melonen, Weintrauben oder Süssigkeiten, so sind das für ihm die Urenkel seines Geldes, das heisst die Zinsen der Zinseszinsen. [Aini, 58] ~ баъзан аз қарздор ба болои таоми муқаррарии ҳар рӯза боз ягон **чизи** дигар – масалан харбуза, ангур ё ин ки ҳалво меситонад ва инро аберааш, яъне фоидаи фоидаи фоидаи пул мешуморад [Айнӣ,с.50]

Ҷонишинҳои номуайяншахси **man, etwas** аз рӯи падежҳо тасриф намешаванд [Шозедов,с.43] .

einer – дар ҷумла ба маънои касе, ягон кас (яке) истифода бурда мешавад [Шозедов, с.43] . „Na“, erwiderte **einer** der Gastgeber, „damit wir alle diese Amter bekleiden konnten, mussten die jetzigen Kasi, Rais und anderen ehrwürdigen Mullas sterben oder in den Ruhestand versetzt werden (Aini,28.) ~ Барои ба ин мансабҳо расидани ҳаммаи моён, - гуфт **яке** аз талабагон, бояд ҳаммаи қозиён, раисон ва дигар муллоён мансабдори имрӯза ё бимиранд ва ё бекор шаванд [Айнӣ,с.29].

jemand - einer дар ҷумла ба маънои **ягон кас, касе** кор фармуда мешаванд. Ҳамчун артикли муайяни чинси мардона аз рӯи шахс тасриф мешавад [Камянова,с.82] .

Und uns hat er aufgetragen, weder bei Tage noch bei Nacht **jemand** an zu lassen. [Aini, 41] ~ Ба мо ҳам таъин карда мондаанд, ки на рӯзона ва на шабона ба **касе** накушоём [Айнӣ,с.41] .

„Unter diesem Raum liegt der Wohnraum. Auf mein Klopfen hin wird von dort **jemand** kommen und mir helfen, die Lampe entzunden“, entwiderte Kori [Aini,64] . ~ Зери ин болохона хонаи нишастӣ дарунии

ман аст, бо ҳамин пойкубӣ аз хона **кас** баромада барои даргирондани лампа ба ман ёри медиҳад Қори ҷавоб дод. [Айнӣ,53]

jeder – ба маънои **ҳар, ҳар қадом, ҳар як**: истифода бурда мешавад [Москальская, с.212]

Jeder Hauswirt grub mit dem Spaten oder hackte mit der Hacke einen schmalen Gang seinem Hoftor durch die Schneehaufen und stach sich Stufen in den Schnee, um zur Strasse hinaufsteigen zu können [Ain,28] ~ **Ҳар кас** барфи пеши ҳавлии худро бо бел ва каланд чоҳчавор кофта кофта дар он чо зина сохта ба кӯча мебаромад. [Айнӣ,с.66]

Ҷонишинҳои номуайянии **man – кас, jemand - einer - ягон кас, case, jedermann - ҳар кас, case** қобилияти муарифи қардани шахсиятро доранд, барои ҳамин онҳоро ҷонишинҳои номуайяншахс меноманд [Камянова, с.144]

Яке аз фарқиятҳои асосие, ки дар забонҳои муқоисашаванда ба назар мерасад ин мавҷудияти падежҳо дар забони немисӣ мебошад. Яъне дар забонҳои олимони ҷонишинҳои номуайяни категорияҳои грамматикӣ падеж, чинс ва шумора дорад, вале дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои номуайяни нисбати падеж ва чинсияту шумора бетафовут мебошанд.

Фарқияти ҷонишинҳои номуайяни забони тоҷикӣ аз забонҳои немисӣ дар он аст, ки ҷонишинҳои номуайян-шахси забони немисӣ **jeder ва mancher** ба монанди артикелҳои муайяни аз рӯи падеж тасриф мешаванд ва охиричаҳои артикли муайяниро қабул мекунанд. Дар шакли ҷамъ ҷонишини номуайяни **alle** ҷонишини **jeder** – ро иваз мекунанд [Камянова, с.144]

Kasus	Maskulinum	Femininum	Neutrum	Plural
Nominativ	Jeder	Jede	Jedes	alle
Genetiv	Jedes	Jeder	Jedes	aller
Dativ	Jedem	Jeder	Jedem	allen
Akkusativ	Jeden	Jede	Jedes	alle

Auf **jeden** Fall sollte man sich vor Leuten aus Gischduwon in acht nehmen. [Aini,44] ~ “Дар **ҳар** ҳол аз гиждувониҳо тарсидан даркор аст.” [Айнӣ,40]

Ҷонишинҳои **alle- ҳама, beide – ҳар ду, einige – баъзеҳо, viele – бисёр, wenige – кам** ба монанди артикелҳои муайяни аз рӯи падеж тасриф шуда танҳо дар шакли ҷамъ истифода мешаванд [Камянова, с.144].

Nominativ	Beide	Einige	Wenige
Genetiv	Beider	Einiger	Weniger
Dativ	Beiden	Einigen	Wenigen
Akkusativ	Beide	Einige	Wenige

Vielen – ба маънои **бисёр, чандин** истифода мешавад. [Шозедов, с.44]

„Und ich, der ich bei so **vielen** erstklassigen Kunstlern jahrelang gelernt habe und wirklich etwas kann, bin auserstande, mir mein Brot und notigste Kleidung zu verdienen, um meine Bluse zu bedecken“ [Aini,31] ~ Ва ман, ки ба **чандин** устои забардаст чандин сол хизмат карда ин хунаро ба даст даровардам, ба хӯрдан нон надораму ба пушидан танбон [Айнӣ,39].

Ein wenig – wenige – ба маънои **андак, якчанд, баъзеҳо кам** кор фармуда мешаванд. [Шозедов,с.44]

Manchmal blieb ihm der Happen Reis in der Kehle stecken, Dann griff er, ohne die rechte Hand von der Schussel zurück zuziehen, mit der linken nach einer Schale Wasser, schlurfte **ein wenig** und half so der Nahrung, durch die Kehle zu rutschen [Aini, 56] ~ Гоҳо ба ҳалқумаш ош банд шуда монда аз гулӯяш ба зудӣ намегузашт. Дар ин гуна мавридҳо ӯ бе он, ки дасти росташро аз рӯи табақ бароварда, бо дасти чапаш косаи обро гирифта **қадре нӯшида**, оши дар гулӯяш бандшударо дарун мефиристонд. [Айнӣ, с. 48].

- Nein, alles brauchen Sie nicht vorzulesen, ich habe ihn schon selber gelesen und bloss einige **wenige** Wörter nicht entziffern können [Aini, 76] ~ Не ҳама чояшро хондан лозим нест, худам хондам, лекин **баъзе** чойҳояшро дуруст бароварда натавонистам, чашмам пирӣ қард, ҳамон чойҳояшро нишон медиҳам, ба ман фаҳмонда диҳед, мешавад [Айнӣ 6] Ich schreibe gedrängt, viele worte nehmen bei mir **wenig** Raum ein, wieder sprach ich. [Aini,104] ~ Ман гапи бисёрро ба хати **кам** меғунҷонам – гуфтам [Айнӣ,с.82].

All – маънои **ҳама, қулл, тамоман** – ро дорад [Москальская,с. 212].

All mein Sinnen und Trachten war darauf gerichtet. Deswegen sass ich in Gedanken versunken auf der Sofa und gab mir keine Muhe, Rahimi –Kand in ein Gespräch zu ziehen und Ihm eine reizvolle Geschichte zu entlocken [Aini,28] ~ Имрӯз мақсади асосии ман ёфтани кӯча, гузар ва ҳавлии Қорӣ – Ишқамба буда, **ҳаммаи** фикру ҳавосам ба ин мақсад банд буд, бинобар ин барои ба сухан даровардани Раҳими Қанд ва ҳикоя гӯендани вай кӯшише накарда, дар фикри фуру рафта будам [Айнӣ, 34].

Moge Gott es Lohnen, Ich wunsche euch **allen**, das Ihr Mudarris, Mufti, Alam, Rais Kosi und Kosikalon werdet [Aini, 28] ~ Илоҳи ҳамаатон мударрис шавед, муфти шавед, олим шавед, раис шавед, охун шавед қозӣ ва қозикалон шавед!...- гӯён дуо қард.

Endlich waren **alle** Besucher gegangen und nur noch die Angestellten in der Bank zurück geblieben.[Aini,126] ~ **Ҳаммаи** муомиладорони беруна аз банк баромада рафтанд, дар дарун танҳо ходимони банк мондаанд. [Айнӣ, с. 98]

Einige, etlicher - зиёд, чанде, якчанд, теъдоде шумораи номуайяни ашӯхоро ифода мекунад. [Москальская, с.212]

Einige Minuten dauerte das Feuer gefecht. Nachdem ein Reiter verwundet worden war, verzichteten die anderen auf die weitere Verfolgung und kehrten um.[Aini.c.100] ~ **Якчанд** дақиқи дар миёни инҳо тирпаронӣ шуд, яке аз аскарони амир бо тири онҳо захмдор шуд ва дигарашон аз дастгир кардани он одамони номалум даст кашида пас гаштаанд... [Айнӣ, с.100]

Ҷонишинҳо аз ҷиҳати сохт гуногун буда вижагиҳои зиёде дорад, ки дар як мақола таҳлил ва баррасии ҳаммаи онҳо аз имкон берун аст. Мақсади асосии таҳлил ва муқоисаи ҷонишинҳои номуайяни дар ин мақола дар он аст, ки мебоист умумият ва фарқияти ҷонишинҳои ин ду забонро муайян кард.

Ҷонишинҳои номуайяни ҳар ду забон фарқият ва умумият ба назар мерасид. Мушоҳида мешуд, ки ҳаммаи онҳо ҷиҳатҳои таҷриба ва ҷиҳатҳои таҷриба мувофиқат мекунад. Баъзан дар вақти тарҷумаи асар муаллиф ё тарҷумон ба он аҳамияти ҷидди надодааст. Баъзан ҷумлаҳо мазмунан тарҷумашуда дар он дар бисёр маврид ҷонишинҳои номуайяни аз мадҳи назар дур мондаанд.

Таҳқиқи ҷонишинҳо дар забоншиносии забонҳои олмонӣ ва тоҷикӣ хеле зарур ба ҳисоб меравад. Чуноне, ки қайд карданд оиди масъалаҳои назариявии ҷонишинҳо, ба монанди, ҳелҳои ҷонишинҳо, мақоми ҷонишинҳо ҳамчун ҳиссаи нутқ, мақоми ҷонишинҳо дар байни дигар ҳиссаҳои нутқ, вазифаҳои ҷонишинҳо дар ҷумла, дар забоншиносӣ фикрҳои мухталиф вучуд доранд. Чунин масъалаҳо дар илмӣ забоншиносии баҳснок мебошанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷонишинҳои номуайяни дар забонҳои муқоисашаванда новобаста аз гуногунии сохтор ва маъно, дар заминаҳои баъзе хусусиятҳои умумӣ ва тарзи истифодабарияшон ҳам ба ҳамдигар шабоҳат доранд ва ҳам аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ва яке аз фарқиятҳои асосие, ки дар забонҳои муқоисашаванда зиёд ба назар мерасад, ин мавҷудияти падеж ва ҷинсият дар забони олмонӣ ва мавҷуд набудани ин ҷиҳатҳои забони тоҷикӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Арзуманов С, Сангинов А. Забонӣ тоҷикӣ. / С.Арзуманов, А. Сангинов - Душанбе: Маориф, 1988. - 414с.
2. Айнӣ С. Марги судхур. / С.Айнӣ - Сталинобод, 1961-349с.
3. Сиёев Б.Ташаққули ҷонишинҳо дар забонӣ тоҷикӣ. / Б. Сиёев – Душанбе, 2002. - 495с.
4. Сиёев Б.Таърихи ҷонишинҳои забонӣ тоҷикӣ. / Б. Сиёев – Душанбе, 1972. - 235с.
5. Шозедов Н. Грамматикаи амалии забонӣ олмонӣ. / Н.Шозедов Душанбе, 2019. - 165с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. Душанбе, 1985. – 355 с.
7. Рустамов Ш. Забони адабии муосири тоҷик. / Ш.Рустамов Душанбе, 1993. - 265 с.
8. Александрова Г.Н. Новый самоучитель немецкого языка. / Г.Н. Александрова М., 2014. – 524с.
9. Камянова Т. Практический курс немецкого языка. / Т.Камянова М, 2010. - 384с.
10. Листвин. Полный курс немецкого языка. М, 2015 – 510 с.
11. Майтинска К.Е. Местоимения в языках разных систем. / К.Е. Майтинска М,1969. -307 с.
12. Aini S. Der Tod des Wucherers. Berlin. 1965. – 256.seite.
13. Moskalskaja O Grammatik der Deutschen Gegenwarts – Sprache. M,1983. - 344
14. Moskalskaja O Deutsche Sprach Geschichte. M, 1977. - 277

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ - ЗНАЧЕНИЕ НЕОПРЕДЕЛЁННЫЕ МЕСТОИМЕНИЕ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ МОДУЛЯХ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье исследуется структура значения и выражения неопределённых местоимений таджикского и немецкого языков, и обобщаются формы и способы их выражения в сопоставимых языках. В результате сравнительного анализа особенностей неопределённых местоимений в таджикском и немецком языках можно проанализировать и рассмотреть некоторые общие особенности и способы использования неопределённых местоимений сопоставимых языков.

В статье также анализируются различия и сходства между изученными неоднозначными местоимениями в обоих языках с примерами. Большинство неопределённых местоимений в таджикском и немецком языках имеют свои эквиваленты. В сопоставимых языках имеется определённое количество неопределённых местоимений, которые различаются по структуре и использованию. По своему соотношению с другими именными частями речи (существительные, прилагательные, числительные) делятся на группы по качеству, количеству и предмету. местоимения, как и другие части речи, являются ключевым инструментом в определении отношения людей к действительности. Различие между местоимениями и другими частями речи состоит в

том, что они абстрактны не только в дополнительном смысле, но и в буквальном смысле. Они высокопроизводительны, структурно разнообразны и охватывают важные вопросы.

Ключевые слова: неопределённые местоимения таджикского языка, неопределённые местоимения немецкого языка, падеж, пол, лицо, число.

STRUCTURAL ANALYSIS - MANING OF INDEFINITE PRONOUNS IN GERMAN LANGUAGE AND THEIR MODULS IN TAJIK LANGUAGE

This article examines the structure of meaning and expression of indefinite pronouns in the Tajik and German languages, and generalizes the forms and ways of expressing them in comparable languages. As a result of a comparative analysis of the features of indefinite pronouns in the Tajik and German languages, it is possible to analyze and consider some common features and ways of using indefinite pronouns in comparable languages.

The article also analyzes the differences and similarities between the studied ambiguous pronouns in both languages with examples. Most of the pronouns in Tajik and German have their equivalents. In comparable languages, there are a number of indefinite pronouns that differ in structure and use. According to their relationship with other nouns of speech, nouns, adjectives, numerals are divided into groups according to quality, quantity and subject. Pronouns, like other parts of speech, are a key tool in determining peoples attitude to reality. The difference between pronouns and other parts of speech is that they are abstract, not only in the complementary sense, but also in the literal sense. They are high performance, structurally diverse, and cover important issues.

Keywords *indefinite pronouns of the Tajik language, indefinite pronouns of the German language, case, gender, person, number.*

Сведения об авторе:

Мискинова Тоджигул Хукуматшоевна – ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки,17. Тел: (+992) 935330075

About the author:

Miskinova Tojigul Khukumatshoeva – Assistant of the German and France Department of the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 17. Tel (+992) 935330075

ОИД БА МАФҲУМИ ЭКЗОТИЗМҲОИ СОҲТОРӢ ДАР ТАРҶУМАШИНОСӢ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ФАРОНСАВӢ, АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ)

Шоназаров З.М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улӯзода

Шароити муосири иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ рушди ҳамаҷонибаи тамоми паҳлӯҳои забони тоҷикиро дар партави робитаҳои нави забонӣ муайян мекунад. Дар умум таҳқиқоти воҳидҳои бемуодили забон вазифаи нав нест. Вале айни замон, дараҷаи омӯзиши мавзӯ дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва фаронсавӣ мавриди омӯзиши маҳсус қарор нагирифтааст. Бо пайдоиши имкониятҳои воқеӣ барои ҳамкориҳои мустақими иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маърифатии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ ва бо фаъолияти бисёр созмон ва муассисаҳои байналмилалӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ дар ҷумҳурӣ ин масъала аҳамияти хоса пайдо мекунад. Мушкилоти интиқоли воҳидҳои бемуодили забон аз мадди назари забоншиносони муосир дур намондааст. Бо вусъат додани андешаҳои анъанавӣ дар бораи муҳим будани ҳифзи ҷанбаҳои гуногуни воҳидҳои бемуодили забон дар раванди тарҷума, ҳар як муҳаккиқ ба он ишора мекунад, ки ин равандро аз дилҳоҳ нуктаи назари мувофиқ тавсиф кардан мумкин аст. Воҳидҳои бемуодили забон, ҳамчун падидаи забонӣ, объекти омӯзиши соҳаҳои гуногуни илмӣ забон мегарданд ва бешубҳа, аз аҳамият ҳолӣ нестанд. Дар бораи унсурҳои тарҷуманопазир забоншиносони зиёд таҳқиқотҳоеро ба сомон расонидаанд ва ҳар яки онҳо ба таври худ андешаронӣ намудаанд. Яке аз онҳо Л.С. Бархударов воҳидҳои луғавӣ бемуодилро ҷунин тафсир намудааст: «воҳидҳои луғавӣ бемуодил дар дигар забонҳо на муодил ва на муодили нопураро доранд». Ва ӯ воҳидҳои луғавӣ бемуодилро ба 3 гурӯҳ тақсим намудааст: исмҳои хос, реалияҳо ва лақнаҳои тасодуфӣ [1, с.94]. Ин ба пайдоиши равишҳои нави омӯзиши воҳидҳои забонӣ, дар робита бо аҳамияти маъноӣ прагматикӣ онҳо, инчунин афзоиши тавачҷӯҳ ба масъалаҳои забоншиносӣ, фарҳангӣ ва омӯзиши «чузӣ инсонӣ» вобаста аст. Ҳамин тариқ, рӯйкарди замонавӣ ба омӯзиши муқоисавӣ ва ҳалли масъалаҳои муҳимтарини назария ва амалия тарҷума дар таълими муосир аҳамияти маҳсус пайдо мекунад, донандагони забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва фаронсавӣ имконият доранд, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти касбӣ мустақиман робита кунанд. Дар

тахқиқотҳои худ Е.М. Верещагин ва В.Г. Костомаров дар бораи воҳидҳои бемуодил чунин ибрази андеша намудаанд, ки калимаҳои бемуодил он калимаҳои мебошанд, ки дар забон мавҷуд буда, дар забони дигар вучуд надоранд. Ин гуна калимаҳо барои он тафовут доранд, ки онҳо ифодакунандаи фарҳанги миллии як миллати муайян мебошад. Хамин тавр, калимаҳои бемуодил маънои милливу фарҳангӣ доранд [2, с.79]. Ба воҳидҳои луғавии бемуодил истилоҳот, исмиҳои хос, реалияҳо, калимаҳои мураккаб, лакуна, экзотизм, неологизм, жаргонизм, воҳидҳои фразеологӣ, архаизм ва экзотизмҳои сохторӣ дохил мешаванд, ки онҳо бо сабабҳои гуногун ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар, роҳҳои махсуси тарҷумаро тақозо мекунад. Экзотизмҳои сохторӣ воҳидҳои луғавии бемуодил ба шумор рафта, дар тарҷумашиносӣ бо номҳои гуногун инъикос мегарданд. Л.К. Латишев экзотизмҳои сохториро ба гурӯҳи чоруми воҳидҳои луғавии бемуодил ворид намуда, фарқияти онҳоро аз воҳидҳои бемуодили тасодуфӣ нишон додааст. Экзотизмҳои сохторӣ ҳамчун гурӯҳи воҳидҳои луғавии бемуодил ба шумор рафта, ба гурӯҳи бемуодилҳои тасодуфӣ хеле шабоҳат доранд, зеро экзотизмҳои сохторӣ низ дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда истифода мешаванд. Фарқиат байни инҳо дар он зоҳир мегардад, ки бемуодилҳои тасодуфӣ гарчанде дар забони ҳарду миллат вучуд дошта бошанд ҳам, вале ҳамчун истилоҳ номи худро ёфта наметавонанд, аммо экзотизмҳои сохторӣ бошанд, номашон дар дигар забон ёфт нашавад ҳам, маънои он, ҳатман, шарҳ дода мешавад [4, с.147]. Метавон қайд намуд, ки экзотизмҳои сохторӣ ин «реалияҳои» сохторӣ мебошанд, ки аз як забон ба забони дигар ворид гаштаанд. Дар умум, тамоми экзотизмҳои сохторӣ дар луғатҳо бо роҳи шарҳи маънӣ тавзеҳ карда мешаванд ва ҳатто баъзеи экзотизмҳоро дар луғат ёфтани ғайриимкон аст, чунки забон мунтазам рушд меёбад ва воҳидҳои нав ба нав воридаи забон мегарданд. А.К. Гатилова экзотизмҳои сохториро чунин маънидод кардааст: «Воҳидҳои луғавие, ки ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар монандии худро, яъне аналог намеёбанд» [3,с.56].

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлил ва равшанӣ андохтан ба мафҳуми экзотизмҳои сохторӣ дар тарҷумашиносӣ дар мисоли забонҳои фаронсавӣ, англисӣ ва тоҷикӣ мебошад. Инак, мо экзотизмҳои сохториро таҳлил ва баррасӣ менамоем, ки аз луғатҳои дузабона рӯзномаву маҷлаҳо ва сомонаҳои интернетӣ гирифта шудаанд. Дар раванди таҳлил муайян гардид, ки дар забони фаронсавӣ навъҳои калимасозие мавҷуданд, ки баъзеи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида намешаванд. Ҳангоми таҳқиқ ҳамчунин муайян гардид, ки гурӯҳи калимаҳои зерини забони фаронсавӣ нисбат ба забони тоҷикӣ, дар баъзе мавридҳо нисбат ба забони англисӣ, экзотизмҳои сохторӣ маҳсуб меёбанд:

-экзотизмҳои сохторӣ бо префикси **-re-**экзотизмҳои сохторӣ бо префикси **-r** экзотизмҳои сохторӣ бо префикси **-sur** -экзотизмҳои сохторӣ бо префикси **-sous-**экзотизмҳои сохторӣ бо нимтире (-).

Дар гурӯҳи якум мо экзотизмҳои сохториро таҳлил менамоем, ки бо префикси **- re** сохта шудаанд.

reprendre- дар забони англисӣ: renew; тоҷикӣ: аз нав барқарор кардан

rejoinder -дар забони англисӣ: to rejoin; тоҷикӣ: аз сари нав якҷоя кардан

représenter- дар забони англисӣ: represent; тоҷикӣ: дубора муаррифи кардан

repasser- дар забони англисӣ: re-pass; тоҷикӣ: бори дигар омадан

retourner- дар забони англисӣ: to return; тоҷикӣ: аз нав баргаштан

Қайд кардан бамаврид аст, ки шартӣ асосии ба гурӯҳи экзотизмҳои сохторӣ дохил намудани воҳидҳои луғавӣ, барои ифодаи онҳо дар забони тарҷума пайдо нашудани воҳиди луғавии аз нигоҳи сохтор баробар ва бо калимаҳои бештар шарҳ ёфтани онҳо мебошад. revenir- дар забони англисӣ: to return; тоҷикӣ: дубора омадан recouvrir- дар забони англисӣ: to re-cover; тоҷикӣ: аз сари нав пӯшидан reparaitre- дар забони англисӣ: reappear; тоҷикӣ: дубора пайдо шудан renouveler- дар забони англисӣ: to renew; тоҷикӣ: дубора нав кардан relire- дар забони англисӣ: to reread; тоҷикӣ: бори дигар хондан. Мавриди зикр аст, ки бо вучуди доштани муодили калимасозӣ бо префикси **re** дар забони англисӣ, калимаҳои ба назар мерасанд, ки бо ёрии вожаҳои бештар ифода меёбанд. Гарчанде ки чунин роҳи калимасозӣ дар забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ вучуд дорад, вале дар забони тоҷикӣ маъмул нест. Аз ин лиҳоз, забони тоҷикӣ барои маънидод кардани онҳо аз имкониятҳои дигари худ, аз ҷумла шарҳи маънӣ, истифодамекунанд. reparler – дар забони англисӣ: to speak again; тоҷикӣ: аз сари нав гап задан retrouver- дар забони англисӣ: to find again; тоҷикӣ: аз сари нав ёфтани remettre- дар забони англисӣ: to put back on; тоҷикӣ: дубора гузоштан relancer- дар забони англисӣ: to chase up; тоҷикӣ: дубора партофтани recommencer- дар забони англисӣ: to start again, to begin again; тоҷикӣ: аз сар нав оғоз кардан reporter- дар забони англисӣ: to put back; тоҷикӣ: аз сари нав овардан remarquer-дар забони англисӣ: to notice; тоҷикӣ: тақроран нишона мондан revoir-дар забони англисӣ: to see again; тоҷикӣ: аз нав دیدани reprendre-дар забони англисӣ: to take up; тоҷикӣ: дубора гирифтани retomber- дар забони англисӣ: to fall again, to fall back; тоҷикӣ: аз сари навафтидан. remonter - дар забони англисӣ: to ride up, to go back up, to go up again тоҷикӣ: аз сари нав баромадан retirer- дар забони англисӣ: to take off; тоҷикӣ: тақроран парондан Дар ин гурӯҳи экзотизмҳои сохторӣ мо бисту ду (22) экзотизми сохториро таҳлил кардем, ки дар забони фаронсавӣ бо префикси **re-** калимасозӣ карда мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки даҳ (10) экзотизми сохторие, ки дар боло қайд гардидааст, нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизм буда, вале нисбат

ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ маҳсуб намеёбанд. Барои он ки дар забони англисӣ низ, мисли забони фаронсавӣ роҳи калимасозӣ бо префикси *re-* вучуд дорад, ки онҳоро дар мисолҳои зикргардида мушоҳида намудан мумкин аст. Аз сабаби набудани ин навъи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ, ҳамаи онҳо нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошанд ва онҳо бо калимаҳои зиёд шарҳу эзоҳ дода мешаванд. Дувоздаҳ (12) калимаи дигаре, ки мо таҳлил намудем, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ экзотизми сохторӣ мебошанд. Бо вучуди доштани роҳи калимасозӣ бо префикси *re-* дар забони англисӣ дар мисолҳои мо калимаҳои мавҷуданд, ки нисбат ба забони англисӣ низ экзотизми сохторӣ мебошанд.

Инак, экзотизмҳои сохториеро баррасӣ мекунем, ки бо пешванди **-r** дар забони фаронсавӣ калимасозӣ карда мешаванд. *rallumer-* дар забони англисӣ: *to relight*; тоҷикӣ: тақроран фурузондан *rapprocher-* дар забони англисӣ: *to move closer*; тоҷикӣ: аз нав наздик шудан *rattraper-* дар забони англисӣ: *to catch up with*; тоҷикӣ: дубора доштан *ramener-* дар забони англисӣ: *to take back*; тоҷикӣ: бори дигар овардан *rameuter-* дар забони англисӣ: *again to revolt*; тоҷикӣ: аз нав ангехтан, шӯрондан *rallier -* дар забони англисӣ: *again to connect*; тоҷикӣ: тақроран чамъ намудан. Чи тавре ки аз таҳлил бармеояд, ҳамаи ин мисолҳои фаронсавӣ бо пешванди *r-* сохташуда аз ҷиҳати роҳи калимасозӣ нисбат ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошанд. Дар мисолҳои овардашуда дида мешавад, ки ин гуна роҳи калимасозӣ на дар забони англисӣ ва на дар забони тоҷикӣ дида намешавад. Ва албатта, ҳамаи ин ҳангоми тарҷума намудан аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ва ё тоҷикӣ ба раванди тарҷума таъсири худро мерасонад. Экзотизмҳои сохторӣ бо префикси- **sur**:

surchauffer - дар забони англисӣ: *to overheat*; тоҷикӣ: - аз ҳад зиёд гарм кардан *surmonter -* дар забони англисӣ: *to overcome*; тоҷикӣ: дубора паси сар намудан *surcharger -* дар забони англисӣ: *to overload , to overburden*; тоҷикӣ: аз нав бор кардан *surpayer -* дар забони англисӣ: *to overpay*; тоҷикӣ: дубора пардохт намудан.

Ин намуди экзотизмҳои сохторӣ дар забони фаронсавӣ бо роҳи илова намудани префикси- **sur** ба решаи калимасозӣ карда мешавад. Мисол: калимаи «*surpayer*» решаи асосии «*payer*»-ро дорад ва маънояш *пардохт кардан* мебошад. Ҳангоми калимасозӣ ба решаи асосӣ пешванди **-sur** илова карда мешавад ва маънои калима дигар мешавад, яъне *аз нав пардохт кардан, дубора пардохт намудан*. Ин гуна роҳи калимасозӣ дар забони англисӣ вучуд дошта, муодили он *-over* мебошад ва бо сабаби доштани ин намуди усули калимасозӣ нисбат ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ шуда наметавонад. Азбаски дар забони тоҷикӣ ин гуна роҳи калимасозӣ вучуд надорад, ин экзотизмҳои сохторию забони фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ бо калимаҳои бештар ифода меёбанд. Ҳамаи мисолҳои қайдгардида нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошанд. *surloyer -* дар забони англисӣ: *additional rent*; тоҷикӣ: барои иҷоранишинӣ пули иловагӣ супоридан *surlouer-* дар забони англисӣ: *to employ apartment for the expensive price*; тоҷикӣ: хучраро ба нархи хеле гарон ба иҷора гирифтан *surjouer -* дар забони англисӣ: *play again*; тоҷикӣ: дубора бозӣ кардан *surmédicaliser -* дар забони англисӣ: *to treat anew*; тоҷикӣ: тақроран табобат намудан *surelever -* дар забони англисӣ: *to raise the height of*; тоҷикӣ: аз ҳад зиёд баланд намудан *surproduire -* дар забони англисӣ: *to make it is too much*; тоҷикӣ: аз меъёр зиёд истеҳсол кардан. Мавриди зикр аст, ки ин шаш мисоли зикршуда ҳарчанд бо префикси **-sur** дар забони англисӣ муодили худро дорад (*over*), вале дар забони фаронсавӣ калимаҳои мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми калимасозӣ бо пешванди **-sur** сохта шудаанд, **вале** дар забони англисӣ на ҳамеша бо муодили он (*over*) ифода кардан мумкин аст. Дар ин гуна ҳолатҳо тарҷумон онро шарҳ медиҳад ва ё бо калимаҳои бештар ифода менамояд ва ба таври окказионалӣ, маҳз калима аз ҷиҳати сохтор экзотизми сохторӣ мегардад. Экзотизмҳои сохторӣ бо префикси **-sous** *sous-employer -* дар забони англисӣ: *underemploy*; тоҷикӣ: пурра истифода набурдан *sous-évaluer -* дар забони англисӣ: *underestimate*; тоҷикӣ: ба таври носазо баҳо додан *sous-payer -* дар забони англисӣ: *underpay*; тоҷикӣ: музди кам додан *sous-exposer -* дар забони англисӣ: *to underexpose*; тоҷикӣ: тоқат накардан

sous-développé - дар забони англисӣ: *underdeveloped*; тоҷикӣ: ба дараҷаи паст рушд кардан *sous-production-* дар забони англисӣ: *underproduction*; тоҷикӣ: истеҳсоли аз меъёр кам Дар ин мисолҳои мушоҳида, ки мо қайд намудем, экзотизми сохторӣ дар забони фаронсавӣ бо пешванди **-sous** ва дар забони англисӣ бо пешванди **-under** калимасозӣ карда шудаанд. Чи тавре ки мебинем, муодили пешванди **-sous** дар забони англисӣ **-under** мебошад ва аз ин бармеояд, ки роҳи калимасозии забони фаронсавӣ ва англисӣ якхела буда, он экзотизми сохторӣ шуда наметавонад. Лекин имкониятҳои калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ва ё тоҷикӣ англисӣ дигаргун мебошанд. Аз мисолҳои мавриди таҳлил хулоса кардан мумкин аст, ки ин гуна роҳи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ маъмул набуда, онҳо бо калимаҳои бештар ифода ёфтаанд ва, албатта, ин гурӯҳи калимаҳоро аз нигоҳи сохт нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ ҳисобидан мумкин аст. Экзотизмҳои сохторӣ бо нимтире (-).

Дар забони фаронсавӣ боз як намуди калимасозӣ мавҷуд аст, ки ин бо нимтире (-) сохта шудани калимаҳо мебошад ва дар раванди тарҷума нозукиҳои худро дорад. Асосан калимаҳои мураккаб бо нимтире сохта мешаванд, ки онҳоро мо дар мисолҳои зерин дида мебароем.

aide-chirurgien-majор-дар забони англисӣ: the assistant during operation; тоҷикӣ: ёрдамчӣ дар вақти ҷарроҳӣ sous-préfecture- дар забони англисӣ: administrative subdivision of a department in France; тоҷикӣ: идораи ташкилоти идорақунандаи маъмури ва минтақавӣ дар Фаронса pot-au-feu- дар забони англисӣ: boiled beef with vegetables; тоҷикӣ: гӯшти гови дар об ҷӯшонидашуда бо сабзавотҳо pied-bot- дар забони англисӣ: club-footed person; тоҷикӣ: одаме, ки кафи пояш қач аст (бемории қачпанчағӣ) savoir-vivre!- дар забони англисӣ: to be the secular person; тоҷикӣ: одами дунявӣ будан souvre-pied- дар забони англисӣ: plaid for feet; тоҷикӣ: рӯймоли шои ғафс барои пой. Дар ин шаш мисоле, ки қайд намудем, мушоҳида кардан мумкин аст, ки онҳо аз ҷиҳати роҳи калимасозӣ ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ тафовут вучуд дорад. Бевосита мисолҳои зикргардида дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо калимаҳои зиёд ифода ёфтаанд. Ҳамин тариқ, бо сабаби мавҷуд набудани роҳҳои калимасозии муштарақ калимаҳои фаронсавӣ нисбат ба забони тоҷикӣ ва дар баъзе мавридҳо ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ мегарданд. Хулоса, экзотизмҳои сохторӣ ин воҳиди луғавии як забони мабдаъ буда, бо ёрии префиксҳо калимасозӣ карда мешаванд, ки дар забони тарҷумашаванда ин гуна тарзи калимасозӣ метавонад вучуд надошта бошад ва бо ёрии калимаҳои бештар ифода карда мешавад, ки дар мисолҳои мо дарҷ гардидааст. Маълум гардид, ки экзотизмҳои сохторӣ дар забонҳои гуногун ба мушоҳида мерасад, ки таҳқиқи муфассали он падидаи забонӣ дар мисоли забонҳои фаронсавӣ, англисӣ, тоҷикӣ аз вазифаҳои минбаъдаи муаллиф маҳсуб меёбад.

АДАБИЁТ

1. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. -3-е изд.-М.: ЛКИ, 2010.-240с.
2. Верещагин, Е.М, Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Под ред. Ю.С. Степанова /Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.
3. Влахов, С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахов, С.П. Флорин.-4-е изд. – М.: Р. Валент, 2009.-360с.
4. Гапилова А.К., Безэквивалентная лексика как понятие и явление (на материале немецкого и русского языков) Москва, 1996.-171с.
5. Турсунов Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография. Душанбе, 2015.-432с.
6. Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ /А. Мамадназаров.- Душанбе: Эр-граф, 2011.-1016с.
7. Французско-русский и русско- французский словарь. 100 000 слов и словосочетаний.- М.: ООО «Дом Славянской книги», 2009.-960с.
8. ABBY Lingvo x5. (манбаи электронӣ).- <http://www.ABBY.ru>, <http://www.Lingvo.ru>,
9. Gustava Flaubert, Madame Bovary, Édition de référence: Paris, Librairie de France, 1929. «Édition du centenaire» Illustrations de Pierre Laprade.-315с
10. Gustava Flaubert, Madame Bovary, Edited by Dora Knowlton Ranous. With a Biographical Introduction. New York Brentanos Publishers-294 с.

О ПОНЯТИИ СТРУКТУРНЫХ ЭКЗОТИЗМОВ В ЯЗЫКОЗНАНИИ (НА ПРИМЕРЕ ФРАНЦУЗСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Данная статья посвящена о понятию структурных экзотизмов в языкознании (в примерах французский, английский и таджикский языки). Автор анализирует и определяет структурные экзотизмы в языкознании на примере французского, английского и таджикского языков.

В статье также представлена информация о безэквивалентной лексике, которая включает в себя структурные экзотизмы. В связи с этим автор упоминает взгляды ученых в данной области, таких как Г.В. Шатков, А.В. Фёдоров, Г.В. Чернов, Л. Соболев, Я.И. Рецкер, Ревзин, Г. Томахин, Л.К. Латышев и др. Стоит отметить, что для достижения целей своей статьи, автор также обращается к теоретическим взглядам учёных в зарубежной научной литературе, таких как Питер Ньюмарк, Дуглас Робинсон, Милдред Л., Ларсон., Э. Найда и др. В отечественной лингвистике тоже наблюдается труды таких ученых и переводчиков, как Э. Мулюкандов, Х. Ахрори, Мухтор Шакир и другие, о безэквивалентной лексике, о чем также упоминается в статье.

Ключевые слова: *структурные экзотизмы, французский язык, перевод, сравнение, английский язык, таджикский язык, переводоведение.*

ON THE NOTION OF STRUCTURAL EXOTICISMS IN LINGUISTICS (CASE STUDY OF THE FRENCH, ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES)

This article is devoted to the notion of structural exoticisms in linguistics (case study of the French, English and Tajiki languages). The author analyzes and identifies structural exoticisms in linguistics based on the French, English and Tajiki languages. This article also provides information on non-equivalent lexical

units, one of which are structural exoticisms. In this regard, the author notes the contribution of scientists in this field, such as G.V. Shatkov Fedorov, G.V. Chernov, L. Sobolev, Recker, Revzin, G. Tomakhin, L.K. Latyshev and others. It should be noted that for the purposes of his article the author also turns to theoretical problems of lexical units considered by foreign scholars such as - Peter Newmark, Douglas Robinson, Mildred L. Larson., E. Nida and others. In domestic linguistics, there are also works of such scholars and translators as E. Muloqandov, H. Akhrori, Mukhtor Shakir and others on non-equivalent lexical units mentioned it in the article.

Keywords: structural exoticism, French language, translation, comparison, English language, Tajiki language, translation studies, fiction.

Сведение об авторе:

Шоназаров Зарбахт Музаффарович - докторант (PhD) первого курса Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6, тел.: (+992) 933213331.

About the autor:

Shohnazarov Zarbakt Muzaffarovich - first-year (PhD) student at the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, at 17/6 Muhammadiev Str., Dushanbe, Tajikistan. Tel.: (+992) 933213331.

ОИД БА МАҚОМ ВА ВАЗИФАИ ИСТИЛОҲ ДАР ЗАБОН

Раҳмоналиев Ч.Х.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар шароити муосир, дар асоси рушди соҳаҳои мухталифи ҷомеа, падида, ҳодиса ё равандро пайдо мешаванд, ки онҳоро бо мафҳум ё ибораи алоҳида, ё худ истилоҳ ифода намудан зарур аст. Яъне, таркиби луғавии ҳар як забон доимо дар ҳаракат қарор дошта, бо истилоҳҳои нав пурра ва ғайи мегардад. Аз ин хотир, омӯзиш ва таҳлили илмии истилоҳ, роҳҳои сохта шудани он, тарзи ворид гардидани калимаи умумистеъмоли ба таркиби истилоҳ, дар шароити имрӯза, ба яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муосир мубаддал гардидааст.

Дар як қатор таҳқиқотҳои забоншиносӣ қайд карда мешавад, ки талаботҳои нисбат ба истилоҳ пешниҳод гардида, ба табиати воқеии он мутобиқ нестанд. Дар ин таҳқиқотҳо истилоҳ ҳамчун воҳиди мураккаб ва пурихтилофи забон муайян карда шудааст, ки дар раванди эҷодиёти илмӣ бунёд мегардад. Истилоҳ ҳамчун қисми босуръат рушдкунандаи луғат баррасӣ карда мешавад, ки мувофиқи инкишофи донишҳо бунёд гардида, тағйир меёбад. Ин хусусиятҳо нишондиҳандаи асосии таснифоти ин воҳидҳо баромад менамоянд.

Пеш аз ошкор намудани хусусиятҳои истилоҳ ва муайян намудани роҳҳои воситаҳои бунёди истилоҳи нав, дар аввал пешниҳоди таснифоти мафҳуми “истилоҳ” ҳамчун воҳиди муҳими луғавӣ зарур аст. Зеро бе ошкор намудани моҳияти мафҳум, имконияти муайян намудани масъалаҳои дигари истилоҳӣ маҳдуд ва дар бисёр ҳолатҳо ғайриимкон мегардад.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки то ба имрӯз нисбат ба коркарди таснифоти ягонаи мафҳуми “истилоҳ” мутахассисон ба як фикри ягона наомадаанд. “Халқии нисбатан заиф дар истилоҳшиносӣ то ба имрӯз ошкор намудани табиати истилоҳ боқӣ мондааст, зеро истилоҳ на танҳо объекти гуногунҷабҳа, балки объекти пурихтилофи таҳқиқот ба ҳисоб меравад.” [1, с.10].

Истилоҳшиносӣ низомии объективии донишҳоро оид ба ҷаҳон, ки омилҳои муҳими рушди илм ва техника ба ҳисоб меравад, таҷассум менамояд. Ба он хотире, ки муайяннамоии илмӣ ин ифодаи кӯтоҳи моҳияти падида, ашё ба ҳисоб меравад, ба он бояд на тамоми хусусиятҳо, балки хусусиятҳои нисбатан муҳим ворид карда шаванд.

Мафҳуми “истилоҳ” ҳамчунин бо калимаи “термин” дар бисёр забонҳои олам ва ҳамчунин дар забони тоҷикӣ низ ифода мешавад, ки он низ истилоҳи байналмилалӣ буда, аз решаи латинии «terminus» гирифта шуда, маънои ҳад, ҳудуд, сарҳадро дорад. Калима ва ибораҳо, ки маънои аниқро ифода намуда, дар доираи ихтисосҳои муайяни илмӣ, техника, санъат шакл гирифтаанд, истилоҳ ҳисобида мешаванд. Истилоҳ ба сифати ифодаҳои хоси характернок барои тасвири мавзӯи соҳаи муайян, зуҳурот, ҳосият ва муносибати он хидмат мекунад [4, с.11]. Муаллифони гуногун мафҳуми “истилоҳ”-ро ба калима ё ибораи соҳаи махсуси истифодабарӣ, ки номи мафҳуми махсус буда, таснифотро талаб менамояд, алоқаманд менамоянд [3, с.36].

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ истилоҳшиносӣ нишон медиҳад, ки мафҳуми “истилоҳ” дар нашрияҳои мухталиф ба таври гуногун муайян карда шудааст: ҳамчун калима; ҳамчун калимаи махсус; рамзи мураккаби шифоҳӣ; рамзи забонӣ; мафҳуми махсус; объекти махсус; воҳиди рамзӣ ва

гайраҳо. Албатта чунин гуногунии таснифотҳои истилоҳ дар фаҳми умумии он як қатор муҳкилӣ ва мураккабро пеш меорад.

Дар доираи чунин низоми фаҳмиш истилоҳ бояд якмаъно, мунтазам, услубан озод бошад. Истилоҳ ва калимаҳои умумистеъмом мегавонанд ба ҳамдигар давр мавридҳои чудогона мувофиқ шаванд. Истилоҳ дорои чунин хусусиятҳо, ба монанди муназзамӣ; якмаъноӣ; тамоюл ба сермаъноӣ дар доираи майдони истилоҳоти соҳаи алоҳида, яъне истилоҳоти ҳамон илм, ихтисос ва ё мактаби илмӣ, набудани таъҷилият ва тундӣ, бетарафии услубӣ мебошад. Истилоҳ ҳамчун воҳиди забонӣ ба қонунмандии фонетикӣ ва нахвӣ забон тобест аст. Истилоҳ объекти муайян ва мустақили илми забоншиносӣ – истилоҳотшиносӣ мебошад [9, с.110-111].

Истилоҳ калимаи аз ҷиҳати услуб озод, дар шакли гуногуни сохтори калима ва ҳамчунин шакли ихтисорот мебошад, ки доираи мушаххаси истифодабарӣ, самти мантиқӣ ва мавзӯӣ дошта, он ҳамеша якранг нест ва дар он эҳсосот ва ифоданокии зиёд вучуд надорад. Бояд таъкид кард, ки байни истилоҳ ва калима тафовути муайяне вучуд дорад. Истилоҳ, бо фарқ аз калима, ифодаи маҳдуди воқеият аст, ки ба номуайяни роҳ намедиҳад. Онҳо ба равшан, дақиқ, мушаххас нишон додани воқеият нигаронида шудаанд. Метавон қайд намуд, ки истилоҳ ин калима ё ибора аст, лекин на ҳар калима метавонад истилоҳ бошад.

Ҳамин тариқ, истилоҳ бояд дақиқ ва мушаххас буда, бо мафҳуми ифодашаванда алоқаи бевосита дошта бошад. На ҳар як калима ҳамчун истилоҳ истифода мегардад, балки танҳо ҳамон калимаҳое, ки пойгоҳи забонӣ доранд ва метавонанд вазифаи ифодаи мафҳуми махсусро дошта бошанд, ба сифати истилоҳ баромад менамоянд.

Як қатор муаллифон чунин таснифоти истилоҳро пешниҳод намудаанд, ки мувофиқи он «истилоҳ калима ё ибораест, ки дар асоси алоқаҳои тобест бунёд шуда, дорои маънои касбӣ буда, мафҳуми касбиро таҷассум менамоянд. Чунин мафҳумҳо дар раванди маърифат ва азхудкунии доираи муайяни объектҳо ва муносибати байни онҳо дар радифи касби мушаххас истифода карда мешаванд [4, с.17].

Дар асоси таҳлили таснифотҳои мухталифи мафҳуми “истилоҳ” метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки истилоҳ ин бунёдии мураккаби бисёрсатҳа аст, ки аз унсурҳои зерин иборат аст:

- аз таркиби овозӣ ё графикӣ сохтори истилоҳ;

-аз унсури ғоявии маъноӣ, ки мансубияти истилоҳро ба низоми луғавӣ ин ё он забон муайян менамояд;

-аз унсури мантиқӣ, ки аломатҳои мундариҷавӣ онро барои ифодаи мафҳум дар низоми мушаххас нишон медиҳад;

-моҳияти истилоҳотӣ, яъне аломатҳои мундариҷавӣ ва функционалӣ, ки ба истилоҳ имконият медиҳад вазифаҳои назарияро дар соҳаи муайян иҷро намояд [8,с.7].

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили мазмуну мундариҷаи як қатор таснифотҳои истилоҳ, метавон ба чунин хулоса омад, ки таснифоти В.М.Лейчик нисбатан васеъ буда, ҷанбаҳои мухталифи истилоҳро фарогир аст: “истилоҳ ин воҳиди луғавӣ забони муайян барои мақсадҳои махсус аст, ки мафҳумҳои умумӣ – мушаххас ва абстраксии назарияи соҳаи махсуси донишҳо ё фаъолиятро ифода менамояд” [8, с.11].

Қайд намудан зарур аст, ки дар таснифоти мазкур хусусияти махсуси истилоҳ, унсури низоми истилоҳотӣ ва қисми таркибии забон будани он таъкид карда шудааст. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки истилоҳ ин воҳиди луғавӣ аст, ки барои ифода намудани ашёҳо, падидаҳо, равандҳо ва аломатҳо дар соҳаи машаххаси донишҳо ё фаъолият бунёд карда мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки аксарияти истилоҳҳо умумистеъмомӣ нестанд. Чунин истилоҳ одатан дар доираи муайяни истеҳсолот истифода гардида, барои нафароне, ки дар соҳаи мазкур фаъолият надоранд, нофаҳмо боқӣ мемонанд. Аз тарафи дигар, истилоҳҳо метавонанд дар маънои маҳдуд истифода гарданд, ки барои одамони муқаррарӣ нофаҳмо мебошанд, ё ин ки истилоҳи умумистеъмомӣ бошанд, ки на танҳо аз тарафи мутахассисони соҳаи алоҳида, балки одамони оддӣ низ фаҳмида мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки сарҳадоти чудо намудани ин ду навъи истилоҳҳо тағйирпазир буда, доимо дар ҳаракат қарор доранд.

Яке аз масъалаҳои муҳим вазифаи истилоҳ ба ҳисоб меравад, ки нисбати ин масъала низ муҳаққиқон мавқеи ягона надоранд. Масалан, С.В.Гринев дар як қатор бо вазифаи номинативӣ ва таснифотӣ, инчунин вазифаҳои ташхисӣ, пешбининамой, моделсозӣ, ва низоисозии истилоҳро номбар менамояд [5, с.55-56]. Қайд намудан зарур аст, ки ин вазифаҳо бо раванди бадастории, коркард, нигоҳ доштан ва интиқоли донишҳои махсус, ки дар мундариҷаи истилоҳ мавҷуданд, алоқаманд мебошанд.

Л.М. Алексеева вазифаи асосии истилоҳро аз воситаи шифоҳии натиҷаи фаъолияти маърифатии олим будан медонад, яъне «истилоҳот ҳамчун яке аз абзорҳои дониши илмӣ бо категорияҳои зехӣ робитаи наздик дорад ва дар як ҳолат ҳам шакли ҳастии ва ҳам роҳи татбиқи онҳо баромад менамояд» [13, с.227].

Дар марҳилаи муосири омӯзиши истилоҳ, ба хусусияти ғаъолияти он, ки бевосита бо ифодаи равандҳои маърифатӣ алоқаманд аст, таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Вазифаи маърифатии истилоҳро ҳамчун нагиҷаи раванди тӯлонии маърифати моҳияти ашъ ва падидаҳои воқеияти объективӣ ва ҳаёти ботинии инсон, ҳамчун шифоҳигардии мафҳуми махсус муайян мекунад, ки «дар ибтидо метавонад на танҳо объекти зеҳнӣ, балки ҳатто як зухуроти маърифати эҳсосотӣ бошад [8, с.71].

Ба андешаи мо, истилоҳ вазифаҳои коммуникативӣ - интиқоли донишҳо, вазифаи иттилоотӣ – интиқоли иттилоот, вазифаи зеҳнӣ - кашфи донишҳои нав, вазифаи дидактикӣ – таълимӣ-тарбиявӣ, вазифаи самтгирӣ ва маърифатиро иҷро мекунад. Вазифаҳои зикргардида дар равандҳои аз муҳимми иҷтимоӣ истифода мешаванд: таъмини иттилооти касбӣ, ҷамъоварӣ ва интиқоли донишҳо, эҷоди матн самтҳои гуногуни коммуникативӣ ва ғайраҳо.

Қайд намудан зурур аст, ки таҳлили истилоҳ, асосан тариқи баррасии вазифаҳои асосии он – вазифаҳои маърифатӣ ва коммуникативӣ амалӣ карда мешавад. Муддати тӯлонӣ дар таҳқиқоти истилоҳ ва истилоҳот диққати асосӣ ба вазифаи номинативии истилоҳ равона карда мешуд, лекин дар солҳои 80-ум нақши асосӣ доштани вазифаи коммуникативии истилоҳ эътироф карда шуд. Дар воқеъ, метавон оид ба истилоҳ ҳамчун оид ба воҳиди луғавӣ сухан ронд, ки иттилооти муайяно дар шароити мушаххаси коммуникатсия таҷассум менамояд.

Вазифаи коммуникативӣ ва номинативии истилоҳ танҳо дар раванди тавлиди матн амалӣ мегардад. Аз ин хотир метавон қайд намуд, ки табиати истилоҳ хусусияти матнӣ дорад, яъне, матн, дар сатҳи муайян, нишонаҳои паванди бунёди истилоҳро нигоҳ медорад. Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки матн заминае ба ҳисоб меравад, ки коркарди истилоҳҳои навро таъмин менамояд. Матн ягонагии назария ва методи маърифати моҳияти истилоҳро таъмин менамояд.

Ба андешаи мо, вазифаи интиқоли донишҳои махсус дар замон ва вазифаи прагматикӣ рамзи забонӣ, ки бо вазифаи коммуникативӣ алоқаманд аст, муҳим мебошанд. Вазифаи прагматикӣ бо алоқамандии рамз бо иштирокчиёни муошират, бо шароити мушаххас ва соҳаи муошират муайян карда мешавад.

Дар асоси рушди илм ва техника, паҳншавии фарҳанг, рушди шуури ҷамъиятии одамон, дар даҳсолаи охир, як қатор истилоҳҳо ба таври васеъ дар муоширати ҳаррӯзаи одамон истифода мегарданд, гарчанде, ки истифодаи онҳо танҳо ба мутахассисон хос буд . Аммо ин маънои онро надорад, ки тамоми истилоҳҳо маъмул ва умумиистеъмоли гардидаанд. Масалан, калимаҳои чун “тасп”, “ташхис”, “табобат” умумиистеъмоли гардидаанд, гарчанде, ки онҳо моҳиятан истилоҳоти тиббӣ мебошанд. Аммо, аксари истилоҳҳо дар соҳаи истилоҳот ба таври маҳдуд боқӣ мондаанд, зеро берун аз истилоҳоти фонетикӣ ягон корбурд надоранд [2, с.128].

Қайд намудан зарур аст, ки мутобиқати байни истилоҳ ва матн то он дараҷае коҳиш ёфтааст, ки матн маънои хузури матно не, балки ҷараёни эҷоди онро дорад. Дар асоси таҳқиқоти динамикӣ таъкид кардан мумкин аст, ки табиати матн ҳам матнӣ ва ҳам ғайриматнӣ аст. Ин ба табиати ташаккулёбии истилоҳ ҳамчун раванди тавлид ва таҷдиди воҳиди забонӣ вобаста аст. Дар ин ҳолат, истеҳсолот ҳамчун офаридани истилоҳҳои нав фаҳмида мешавад ва тақрористеҳсолкунӣ истифодаи истилоҳоти тайёр мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин равандҳо ба ҳам зид нестанд, балки вобастагӣ доранд ва ҳамдигарро тақмил медиҳанд.

Бояд қайд кард, ки мутобиқати истилоҳ ва калима дар таҳқиқот бештар баҳсбарангез ва мувофиқ аст. Баъзе олимони қайд мекунад, ки истилоҳ калимаи махсус нест, балки калимаест дар вазифаи махсус. Ҳамин тариқ, метавон таъкид кард, ки мутобиқати калима ва истилоҳ номуайян аст. «Соҳаи истилоҳот, аз як тараф, баста аст, аз тарафи дигар, он дар ҳамкориҳои пайваста бо нутқи ҳамарӯза аст. Ҳар як калимаи умумиистеъмолии ғайрирасмӣ метавонад дар асоси муқотибаи бофта бо як ашъи муташаккили иҷтимоӣ ба луғати махсус дохил карда шавад. Аз тарафи дигар, ҳар як истилоҳ метавонад бо аздастдихии муқотибаи дақиқ бо чизи номбурда ба гуфтугӯи ҳаррӯза баргардад [11, с.165].

Мавқеи ягона нисбати истилоҳот низ дар забоншиносии муосир вучуд надорад, зеро муаллифон зери ин мафҳум падида ва ҳодисаҳои мухталифи забониро ворид намудаанд. Истилоҳот ин на ҳамчун маҷмӯи калима ва ибораҳо мебошад, ки барои таҷассум ва ифодаи соҳаи муайяни мушаххас истифода мешавад, балки ин омӯзиш ва баррасии истилоҳҳо ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, истилоҳот маълумоти муайяно пешниҳод менамояд, ки дониши моро нисбат ба истилоҳҳо бештар менамояд.

Маҷмӯи истилоҳҳо, ки дар соҳаи муайяни илм, техника ва санъат истифода мешаванд, истилоҳоти ин соҳа номида мешавад. Ҳар як самти ғаъолияти истилоҳоти худро дорад, ки барои ин самт хос аст. Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбӣ, мусикӣ, сиёсӣ, забониро ҷудо кардан мумкин аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки калимаҳои дар як ҳолат ҳам истилоҳоти васеъ соҳаи мавзӯӣ ва ҳам калимаҳои истифодаи умум, асоси истилоҳотро ташкил медиҳанд.

Истилоҳот як зернизоми низоми луғавӣ мебошад ва мувофиқан бо дигар зернизомиҳо, ба монанди фонетика, морфология, синтаксис алоқаҳои муайян дорад. Ҳангоми баррасӣ ва таҳлили алоқаи

истилоҳот ҳамчун зернизоми низоми луғавӣ бо дигар зернизомҳо бояд нуктаҳои зерин қайд карда шаванд:

- ташаккули истилоҳҳо асосан дар доираи қонунҳои умумии забон сурат мегирад;
- тарҳҳои морфологӣ ва синтаксисии истилоҳҳо дар матнҳои махсус аз тарҳҳои монандии калимаҳо ва ибораҳои умумиистеъмоли фарқ мекунанд;
- калимаҳои умумиистеъмоли дар матнҳои махсус дар якҷоягӣ бо истилоҳи махсус амал менамоянд.

Бояд қайд кард, ки истилоҳот як системаи мураккаб аст. Истилоҳоти соҳаи мушаххас хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар заминаи он бо мундариҷаи мафҳумҳо ва хусусиятҳои забонӣ, тарҳҳои сохторӣ ва муносибатҳои гуногуни маъноӣ фарқ мекунанд. Дар шароити муосир, масъалаи асосии истилоҳот муайян кардани моҳият ва хусусиятҳои истилоҳ, равандҳои бунёди истилоҳҳои нав мебошад. Таҳлили таърифи истилоҳ, равандҳои бунёди истилоҳҳои навро таҳлил намуда, Б.Н. Головин қайд мекунад, ки “илми забон то ҳол назарияи комилан асоснок ва пайвастаи истилоҳро надорад ва аз ин рӯ наметавонад ба амалия методологияи қатъии тавсифи лексикографияи истилоҳот, таҳлили иттилоотии онҳоро пешниҳод намояд, инчунин наметавонад тавсияҳои боварибахш ва дақиқи бунёди истилоҳ ва истифодаи истилоҳро пешниҳод намояд [14, с.188].

Истилоҳот баҳши мустақили ҳар як забонро ташкил менамояд, ки бо фаъолияти касбӣ алоқаманд аст. Истилоҳҳо дар ҳар як соҳаи мушаххас низоми худро ташкил менамоянд, ки бо алоқаҳои мафҳумии донишҳои касбӣ дар ифодаи ин алоқаҳо бо ёрии воситаҳои забонӣ муайян карда мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳот дар доираи калимаҳои умумӣ ва умумиистеъмоли амал менамояд. Дар чунин ҳолат, одатан дар матн метавон калимаҳои муқаррариро аз калима ва ибораҳои махсус ҷудо намуд. Чунин амал ба мутобикати истилоҳ ва калимаҳои муқаррарӣ бо маъноҳои мухталиф равона карда шудааст.

Муоширати илмӣ, равандҳои ташаккули истилоҳи нав бо пайдоиши ғояҳои нави илмӣ ва самтҳои таҳқиқот, рушди технологияи нав, эҷоди равандҳои нави технологӣ алоқаманд мебошанд. «Аз ин сабаб, истилоҳоти наво, ки дар луғатҳо ҷой дода нашудаанд, одатан интиқолдиҳандаи иттилооти муҳим барои қабулкунандаи иттилоот мебошанд, ки бо мақсади истихроҷи он матни хориҷӣ коркард карда мешавад». [12, с.105-106].

Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳҳо, ба монанди дигар калимаҳои одӣ, дар заминаи калимаҳои мавҷуда ё решаҳои луғати умумии адабӣ ва махсус бунёд карда мешаванд. Истилоҳҳо, ба монанди калимаҳо, сода, сохта ва мураккаб буда метавонанд, яъне, дар байни истилоҳҳо ҳама намудҳои сохтории калимаҳо дучор меоянд. Хусусияти хоси ташаккули истилоҳҳо дар он аст, ки дар баробари усулҳои номгузорӣ, ки ба пур кардани фонди луғавии забони умумии адабӣ мусоидат мекунад, дар он усулҳои инфиродӣ мавҷуданд.

Дар раванди баррасии истилоҳ, ба таври васеъ низоми истилоҳотӣ васеъ истифода карда мешавад. Қайд намудан зарур аст, ки дар сарчашмаҳои илмӣ низоми истилоҳоти дар шаклҳои гуногуни номгузорӣ мавҷуд аст, масалан, “низомии истилоҳҳо”, “низомии истилоҳотӣ”. Таҳлилоҳои нишон медиҳад, ки онҳо мазмунан ба якдигар мувофиқ буда, дар раванди таҳлили масъалаҳои мухталифи истилоҳ душвориеро ба миён намеорад.

Ҳамин тариқ, қайд намудан зарур аст, ки таркиби луғавии ҳар як забон доимо дар ҳаракат қарор дошта, бо истилоҳҳои нав пурра ва ғанӣ мегардад. Дар ҳар марҳила талаботҳои муайян нисбат ба истилоҳ пешниҳод гардидаанд, ки ба табиати воқеии истилоҳ мутобик нестанд. Дар аксарияти таҳқиқотҳои истилоҳ ҳамчун воҳиди мураккаб ва пурихтилофи забон муайян карда шудааст, ки дар раванди эҷодиёти илмӣ бунёд мегардад.

Истилоҳ бояд якмаъно, мунтазам, услубан озод бошад. Истилоҳ ва калимаҳои умумиистеъмол метавонанд ба ҳамдигар мувофиқ шаванд. Истилоҳ калимаи аз ҷиҳати услуб озод, маҷмааи калимавӣ, ихтисорот мебошад, ки доираи соҳаи мушаххаси истифодабарӣ, самти мантиқӣ ва мавзӯӣ буда, яқинан нест ва дар он эҳсосот вучуд надорад. Истилоҳ вазифаҳои коммуникативӣ - интиқоли донишҳо, вазифаи иттилоотӣ – интиқоли иттилоот, вазифаи зехнӣ - кашфи донишҳои нав, вазифаи дидактикӣ – таълимӣ-тарбиявӣ, вазифаи самтгирӣ ва маърифатаро иҷро мекунад.

Мутобикати истилоҳ ва калима дар таҳқиқот бештар баҳсбарангез ва мувофиқ аст. Баъзе олимони қайд мекунанд, ки истилоҳ калимаи махсус нест, балки калимаест дар вазифаи махсус. Ҳамин тариқ, метавон таъкид кард, ки мутобикати калима ва истилоҳ номуайян аст. Маҷмӯи истилоҳҳо, ки дар соҳаи муайяни илм, техника ва санъат истифода мешаванд, истилоҳоти ин соҳа номида мешавад. Ҳар як самти фаъолият истилоҳоти худро дорад, ки барои ин самт хос аст. Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбӣ, мусиқӣ, сиёсӣ, забониро ҷудо кардан мумкин аст. Истилоҳот як зернизомии низоми луғавӣ мебошад ва мувофиқан бо дигар зернизомҳо, ба монанди фонетика, морфология, синтаксис алоқаҳои муайян дорад.

АДАБИЁТ

1. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования / Л.М.Алексеева. - Пермь: Изд-во Пермского гос. ун-та. - 1998. -120с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. - Международные отношения, М., 1975. -128 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. -М.:Наука, 1977. - 325 с.
4. Головин Б.Н. О некоторых проблемах изучения терминов / Б.Н.Головин //Вестник МГУ. 1972. № 5. -С. 236-242.
5. Гринев С. В. Исторический систематизированный словарь терминов терминоведения / С.В.Гринев. -М., 1998. 144 с.
6. Гаффаров Р. Вазифаҳои услубии калимаҳои омонимӣ ва сермаъно / Р.Гаффаров // Мактаби советӣ. -№ 8. 1990. -С. 16-18.
7. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. - Ч.І\Х. Мачидов – Душанбе: Деваштич, 2007. – 242 с.
8. Лейчик В.М. Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. - М.:Либроком, 2012. 264с.
9. Муродов М. Донишномаи фарҳанги рӯзноманигорӣ / М.Муродов // Мухаррир Ш. Комилзода. –Душанбе, 2016. – 480 с.
10. Назарзода С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ дар садаи ХХ / С. Назарзода. –Душанбе: Дониш, 2004. 303 с.
11. Реформатский А.А. Мысли о терминологии / А.А. Реформаторский // Современные проблемы русской терминологии. -М., 1986. 165с.
12. Слепович В.С. Курс перевода / В.С. Слепович. –Минск, 2001. 186 с.
13. Татаринов В. А. Теория терминоведения / В.А.Татаринов. -М.: Московский лицей, 1996.- 311с.
14. Татаринов В.А. История отечественного терминоведения. Направления и методы терминологических исследований: Очерк и хрестоматия / В.А. Татаринов. -М., 1995. Т.2. 188 с.
15. Шарипов Н. Некоторые вопросы развития терминологии современного таджикского языка / Н.Шарипов // Забоншиносӣ тоҷик. Душанбе: Дониш, 1980. –С. 49-59.

О РОЛИ И ЗАДАЧИ ТЕРМИНА В ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются роли и задачи, а также особенности термина и терминологии в языке и современной лингвистике. Автор отмечает, что изучение и научный анализ термина, способов его создания, способа внесения общеупотребительного слова в структуру термина в современных условиях стало одним из важнейших вопросов современной лингвистики.

В ряде лингвистических исследований отмечено, что требования, которые предъявлены к термину, не соответствуют его реальной природе. В этих исследованиях термин определяется как сложная и противоречивая единица языка, которая создается в процессе научного творчества. Термин считается самой быстрорастущей частью лексики, который создается и изменяется по мере развития знаний.

Анализ научных источников терминологии показывает, что «термин» определяется по-разному в разных публикациях: как слово; как особое слово; сложный словесный код; код языка; особый термин; специальные объект; символическая единица и т.д. Конечно, такое разнообразие в определении термина порождает ряд сложностей в его общем понимании.

Термин выполняет коммуникативную, информационную, интеллектуальную, дидактическую, ориентирующую и познавательную функции. Эти задачи используются в важнейших социальных процессах: предоставление профессиональной информации, сбор и передача знаний, создание текста в различных областях общения и т.д.

Терминология конкретной области имеет свои особенности, в контексте которых она различается содержанием понятий и лингвистических особенностей, структурными схемами и различными семантическими отношениями. В современных условиях основной задачей терминологии является определение сущности и характеристики термина, процесса создания новых терминов.

Ключевые слова: лингвистика, термин, терминология, фонетика, неоднозначность, однозначность, слово и словосочетание, текст, языковая система, коммуникативная функция, интеллектуальная функция, когнитивная функция.

ABOUT ROLES OF THE TERMS IN THE LANGUAGE

The article examines the role and features of the term and terminology in languages and in modern linguistics. The author notes that the study and scientific analysis of the term, the ways of its creation, the way of introducing a common word into the structure of the term in modern conditions has become one of the most important issues of modern linguistics.

A number of linguistic studies have noted that the requirements for the term do not correspond to its real nature. In these studies, the term is defined as a complex and contradictory unit of language that is created in the process of scientific creativity. The term is considered the fastest growing part of the vocabulary, which is created and changed as knowledge develops.

Analysis of scientific sources of terminology shows that «term» is defined differently in different publications: as a word; as a special word; complex verbal code; language code; special term; special object;

symbolic unit, etc. Of course, such a variety in the definition of the term gives rise to a number of difficulties in its general understanding.

The term performs communicative, informational, intellectual, didactic, orienting and cognitive functions. These tasks are used in the most important social processes: providing professional information, collecting and transferring knowledge, creating text in various areas of communication, etc.

The terminology of a specific area has its own characteristics, in the context of which it differs in the content of concepts and linguistic features, structural schemes and various semantic relations. In modern conditions, the main task of terminology is to determine the essence and characteristics of the term, the process of creating new terms.

Keywords: linguistics, term, terminology, phonetics, ambiguity, unambiguity, word and phrase, text, language system, communicative function, intellectual function, cognitive function.

Сведения об авторе:

Рахмоналиев Джовидон Худоёрович - Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Дангара, ул. Шарифова, 3. Тел: (+992) 935826682.

About the author:

Rakhmonaliev Jovidon Khudoyorovich - Dangara State University, Senior Lecturer of the Department of Tajik Language and Literature. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara town, st. Sharifova, 3. Phone: (+992) 935826682.

ВОСИТА ВА РОҲЗОИ СЕРМАҲСУЛИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ҲОЗИРАИ ОЛМОНӢ

Нурова З.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Соҳти калимасозии забон аслан мисли соҳти грамматикаш устувор буда, ҳамчун соҳти грамматикӣ ӯ ба тағйироти дуру дарози таърихӣ дучор мегардад ва ба қонуниятҳои дохилии ташаккули забон итоат мекунад.

Соҳти калимасозии забони адабии ҳозираи олмонӣ муаррифгари натиҷаи маҳсули як қатор давраҳои мушаххаси он маҳсуб меёбад.

Аз нигоҳи сохтор калимаҳоро метавон ба чор гурӯҳ ҷудо намуд:

1) сода; 2) сохта; 3) мураккаб; 4) таркибӣ.

Калимаҳои сода ба воҳидҳои нисбатан хурд “морфемаҳо” ҷудо намешаванд ва мисли дигар калимаҳо сохта нестанд.

Баъзе забоншиносон бар он ақидаанд, ки калимаҳои сода - калимаҳои аслианд. Дар баробари ин калимаҳои сода – калимаҳои решагянанд.

Чӣ тавре ки маълум аст, калимаҳои решагӣ ядрои асосии фонди луғавиро ташкил медиҳанд ва дар маркази гурӯҳи калимаҳои ҳамрешаи калимасоз мавриди истифода қарор доранд.

Дар забони адабии ҳозираи олмонӣ калимаҳои сода дар бисёр мавридҳо якҷиҷоиянд. Масалан, исмҳои “*Laub, Blut, Gruf, Schild, Schiff*” ва ғ., сифатҳои “*gut, laut, warm, kalt*” ва ғ., феълҳои “*tragen, fragen, sehen, fliegen, finden, liegen, machen, legen, bauen*” ва монанди инҳо.

Ҳамин тавр ҷудо кардани калимаҳои сода ба морфемаҳо ва таҷзияи онҳо ба ҳиҷо мувофиқат намекунад. Аммо калимаи „*Morgen*“ аз як морфема, вале аз ду ҳиҷо иборат аст.

Калимаҳои сохта. Калимаҳои содда - калимаҳои мебошанд, ки ба ғайр аз реша боз аз вандҳои калимасоз иборатанд, ба таври осон аз реша ҷудо мешаванд ва одатан дар таркиби калимаҳои гуногун тақрор меёбанд. Масалан, *güt-ig, ruh-ig, Schiff-er, Arbeit-er, abend-lich, väter-lich, er-finden, er-tragen*.

Ба гурӯҳи калимаҳои сохта боз калимаҳои дохил мешаванд, ки аз решаи калима бо роҳи ивазшавии худ реша сохта мешаванд. Масалан, “*Stand*” аз “*stehen*”, “*legen*” аз “*liegen – lag*”, сарфи назар аз он ки решаи онҳо мувофиқат мекунад.

Бо роҳи гузариши аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ

Инчунин ба ин гуруҳи калимаҳо, калимаҳои дохил мешаванд, ки аз ду ва ё зиёда реша иборатанд ва ё аз реша ва вандҳои калимасоз иборатанд. Масалан, *Tischtuch, teilnehmen, Wirtschaftsplan, wahrheitstreu, denkwürdig*

Қайд кардан зарур аст, ки ҷудо кардани калимаҳо ба сода, сохта, таркибӣ ва мураккаб тахминӣ аст [1, с.59]. Номувофиқии ин гуфтаҳо мо дар мисоли аз калимаҳои якҷиҷоӣ бо тағйир додани решаи калима дар мисоли „*Stand, legen*“ дида метавонем. Мисолҳои овардашуда аз ҷиҳати сохт калимаҳои содаанд, вале алоқаи маъногии онҳо бо калимаҳои, ки онҳо сохта шудаанд, тамоман аёнанд.

Бархе аз вандҳои забони адабии ҳозираи олмонӣ дар ибтидо калима ба шумор мерафтанд. Масалан пасвандҳои “-heit, -tum, -lich” ва дар мувофиқа бо ин баъзе калимаҳои дар забони қадимаи забони олмонӣ бо ин пасвандҳои номбаргардида сохташуда, тибқи пайдоишашон на ба гурӯҳи калимаҳои сохта, балки ба гурӯҳи калимаҳои мураккаб дохил мешуданд. Масалан, Menschheit, königlich.

Дар ҳолатҳои дигар калима метавонад аз байн равад, вале ба ванд табдил намеёбад, дар шакли ин ё он калимаи ягона маҳфуз нигоҳ дошта шавад. Барои муқоиса:

gall Nachtigall ahd nahtigala Nachtsängerin

de Demut ahd dio muoti Gemüt eines Knechtes ва монанди инҳо.

Вожаҳои “Nachtigall” ва “Demut” дар забони қадимаи олмонӣ калимаҳои мураккаб ҳисобида мешуданд, аммо дар забони адабии ҳозира бошад ба гурӯҳи калимаҳои сохта дохил мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳангоми муайян кардани шакли калимасозии калима бояд пеш аз ҳама аз ҳолати забони адабии ҳозира ба асос гирифта, алоқаи маъноии онро мавриди омӯзиш қарор дод.

Масалан, калимаҳои “Mensch” ва “Welt” ва монанди инҳоро мо бо боварӣ гуфта метавонем, ки калимаҳои содаанд, ба қисмҳо ҷудо намешаванд. Вале калимаҳои “Stand” ва “legen” бошанд тибқи қолаби муайян аз решаи феълҳои дар забон маҳфуз нигоҳдошташуда сохта шудаанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки баъзан вақт калимаҳои сохта мисли калимаҳои мураккаб ду зада мегиранд: задаи асосӣ ва ёридиҳанда [2, с.61].

Мисол, Nachtigall, Demut

Чӣ тавре ки аз гуфтаҳои боло бармеояд, усулҳои калимасозии калима дар забони адабии ҳозираи олмонӣ дар таркиби луғавии забон, тағйиротҳои бузурге ворид месозанд. Шаклҳои калимасозӣ дар забони олмонӣ қолибӣ ва устуворанд. Ин маъноӣ онро дорад, ки гарчанде усул ва роҳҳои калимасозӣ дар чараёни рушди забон ба тағйирот дучор гарданд ҳам, бинобар он ки онҳо аслан устуворанд, хусусиятҳои хоси худро дар ҳамаи ин давраҳо нигоҳ медоранд.

Ҳанӯз аз давраҳои қадимаи мавҷудияти забони олмонӣ панҷ роҳи асосии калимасозӣ маъмул буд:

1) бо роҳи тағйирёбии решаи калима (бе пасванд аз решаи феъл сохтани калима);

2) бо роҳи гузариш аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ;

3) бо роҳи калимаҳои мураккаб

4) бо роҳи пешвандҳо ва

5) бо роҳи пасвандҳо

Ҳар яки ин воситаҳо дар навбати худ дорои хусусиятҳои хоса ва роҳҳои такмили худро дар қонуниятҳои дохилии рушди забон нигаронидашударо доранд.

Инчозарур мешуморем, ки оиди ин восита ва роҳҳои зикргардида ба таври мушаххас маълумот диҳем.

Калимасозӣ бо роҳи тағйир додани решаи калима ҳамчун усули мустақил, яъне бевосита аст. Сарфи назар аз он ки бо ин роҳ дар забони адабии ҳозираи олмонӣ калимаҳои сершумор сохта мешавад, ин роҳро каммаҳсул мешуморанд. Ба ин усул як қатор калимаҳои дохил мешаванд, ки аз решаи феъл сохта мешаванд, маҳсусан аз навҳои исмҳои феълӣ; Масалан *der Trieb, der Gang, der Band, der Zug*.

Феълҳои каузативии тасрифашон заиф, ки аз феълҳои тасрифашон заиф дар асоси замони гузаштаи содаи умлаутдошта сохташуда:

setzen аз sitzen – saß

legen аз liegen – lag

ва боз баъзе калимаҳои дигар, масалан сифати „dünn“ (шояд бо феъли “dehnen” наздикӣ дошта бошад)

Калимасозӣ бо роҳи тағйирёбии реша алоқаи зич дорад, дар вобастагӣ бо қонуниятҳои сохти овоии забонҳои ҳиндуаврупой, инъикоси ба худ хос дар забонҳои германӣ (аблаут) ва чараёни нисбатан дертар (умлаут).

Бо роҳи гузариш аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ. Ин роҳи калимасозӣ бо омӯзиши ҳиссаҳои нутқ ва категорияи грамматикӣ онҳо вобастагӣ дорад. Сохтани калимаи нав дар чунин ҳолат бе тағйири асосҳои калимасоз, бе иштироки воситаҳои калимасозӣ иҷро карда мешавад. Сифат, шаклҳои номии феъл (масдар, сифати феълӣ) ё ин ки дигар ҳиссаҳои нутқ метавонанд ба исми гузаранд. Масалан, *der Alte, das Leben, der Angestellte, das Ja* ва монанди инҳо.

Баръакс исми ҳам метавонад ҳамчун сифат ба асоси феълӣ мегузарад. Мисол, schmied-en (Schmied) grün-en (grün)

Моҳияти чараён дар ду лаҳза – *луғавӣ ва грамматикӣ* ба анҷом мерасад.

Дар *аввал*, воҳиди нави луғавӣ бо маънои нав сохта мешавад, агарчи дар алоқамандӣ бо маънои он калимае, ки воҳиди нави луғавӣ сохта шуд: аломати ашё ба номи худи ашё табдил меёбад (исмшавии сифат), ном ва ё хусусияти ашё ба номи амал табдил меёбад (сохтани феълҳои исмӣ) ва монанди инҳо.

Баъдан, калима категорияҳои грамматикии дигар ҳиссаи нутқро соҳиб мегардад ва характери пайвастшавии худро бо дигар калимаҳо ва вазифаи нахви худро тағйир медиҳад.

Ҳамин тавр масдари исмшуда категорияи грамматикии чинсро қабул мекунад ва тасриф мешавад. Масалан, *das Leben – des Lebens*.

Исм ба феъл табдил ёфта, бо шахсу замон тасриф мешавад ва дар ҷумла вазифаи хабари феълро иҷро мекунад.

Шакли грамматикии калима метавонад дар ҳолатҳои алоҳида дар шакли қаблиаш нигоҳ дошта шавад. Масалан, сифатҳои исмшуда *der Alte, ein Alter* ба тасрифи сифат мувофиқат мекунад.

Ба чунин навъи калимасозӣ гузариши исм дар шакли ҳолати (падежи) беҳаракати категорияи зарф, дар вобастагӣ бо иҷро намудани вазифаи ҳол мансуб аст. Масалан, *flugs, zwecks, abends* (ҳолати родителнии беҳаракат); *morgen* (ahd *morgane* ба ҳолати датив тааллуқ дорад). Дар чунин ҳолат исм категорияҳои грамматикии худро гум мекунад ва ба ҳиссаи нутқи тағйирнаёбанда табдил меёбад.

Ҳиссаи мустақили нутқ метавонад дар он ҳолат ба ҳиссаи ёридиҳанда гузарад, ки мустақилияти луғавӣ ва нахвиашро аз даст диҳад ва ифодакунандаи муносибати байни калимаҳо гардад. Ҳамин тавр, пешояндҳои *“kraft”* ва *“laut”* аз исмҳои *„Kraft“* ва *„Laut“* сохта шудаанд; пайвандаки *“weil”* аз исми *“Weile”*; пайвандаки *“geschweige”* аз *(ich) “geschweige”* ва ғ.

Калимаҳои таркибӣ. Ин роҳи калимасозӣ бо ҳамаи шаклҳои дар забони адабии ҳозираи олмонӣ сермаҳсул мебошад.

Моҳияти роҳи мазкур бо ду реша ва ё ду асоси калимасоз, ки аз реша ва ванд алоқаманд аст. Дар калимаҳои таркибӣ мо аз чанд решаи мустақил иборат будани онро ба осонӣ ҷудо карда метавонем. Масалан:

alt - hoch - deutsch
Lehrer – seminar
Arbeits – buch
Staats – prüfung
Tisch- tuch
Sommer – schule ва ғ.

Новобаста аз он ки калимаи мураккаб аз чанд қисм иборат аст, асоси калима задаи асосӣ ва ёридиҳанда мегардад. Масалан калимаи *“Vaterland”* аз ду реша *„Vater+ land“* иборат аст. Задаи асосӣ дар қисмати дууми калима ва задаи ёридиҳанда дар қисмати аввали калима меафтад.

Бо воситаи пешванд (префикатсия). Ин роҳи калимасозӣ ҳам мисли калимаҳои мураккаб хеле қадима буда, сермаҳсул аст.

Сарфи назар аз он, ки пешвандҳо аломатҳои морфологии ҳиссаҳои нутқ ба шумор намераванд, дар вобастагӣ бо хусусиятҳои асосии пайвастшавиашон онҳоро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунам [3, с.127].

1. пешвандҳои номӣ (исмӣ) ва
2. пешвандҳои феълӣ

Пешвандҳои номӣ сермаҳсуланд ва барои сохтани исмҳо ва сифатҳо мавриди истифода қарор доранд.

Ба ин гурӯҳи пешвандҳо – пешвандҳои *“un-, miss-, ur-, erz-”* дохил мешаванд ва ҳар якеашон дорой маънои ягона мебошанд.

Моҳияти ин роҳи калимасозӣ дар он ифода мегардад, ки ба асос, яъне решаи калима пешванд илова карда мешавад. Бо ин роҳ калимаҳои сохта мешаванд, ки шакли грамматикиашон тағйир намеёбанд, исмҳо бошанд категорияи чинсӣ ва навъи тасрифашонро нигоҳ медоранд. Масалан,

die Sache – die Ursache
das Glück – das Unglück
der Wald – das Urwald
феълҳои
finden – erfinden
kommen – bekommen
dienen – bedienen
schlafen – verschlafen

Қайд кардан ба маврид аст, ки гарчанде калимаҳои категорияҳои грамматикиашонро иваз намекунам, вале маъноашон ба кулӣ тағйир меёбанд.

Ин роҳи калимасозӣ аз роҳи калимасозӣ бо калимаҳои мураккаб бо он фарқ мекунад, ки да морфемаҳои ба решаи калима илова гардида, мустақил нестанд.

Дар забони ҳозираи олмонӣ пешвандҳои мавҷуда ҳама серистеъмоланд. Масалан пасвандҳои *“un-”* ва *“miß-”* инкорро, пешванди *“ur-”* бошад, маънои қадимӣ ва ё давраи ибтидоиро ифода мекунам.

Пешванди *“erz-”* бештар рутбаи олий, махсусан дар истилоҳоти динӣ ё мансабро ифода мекунад. Мисол:

Erzbischof - устуқи аъзам, епископи калон (яке аз мансабҳои олиии рӯҳониёни насронӣ);

Erzengel - малоикаи (малаки) муқарраб.

Бо вучуди ин пешванди мазкур барои тақвияти коннотатсияи баъзе исмҳо ва сифатҳо кор фармуда мешавад. Мисол,

Erzfeind - душмани ашшадӣ

erzdumm - аҳмақи гузаро

пешвандҳои феълӣ бошанд чӣ тавре ки дар боло ишора намудем маънои феълҳоро тағйир медиҳанд, на решаи онҳоро. Масалан:

beantworten – *antworten*.

Ба гурӯҳи пешвандҳои феълӣ инҳо шомиланд: “*miss-, zer-, er-, ver-, be-, ent-, emp-, ge-*”. Ба ҷуз пешвандҳои “*emp-, ge-*” пешвандҳои дигар сермахсуланд.

Пешвандҳои феълӣ дар навбати худ ба *се* гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1) пешвандҳои якмаъно;

2) пешвандҳои сермаъно;

3) пешвандҳои нейтралӣ.

Ба гурӯҳи *якум* пешвандҳои “*miss-* ва *zer-*” ва дохил мегарданд. Пешванди “*miss-*” маънои инкорӣ ва пешванди “*zer-*” бошад, маънои “*шикастан, пора кардан, вайрон кардан*”-ро ифода мекунад.

Ба гурӯҳи *дуҷум* бошад пешвандҳои “*er-, ver-, be-, ent-*” мансубанд. Ҳар кадоми ин пешоянд дар навбати худ маъноҳои мухталифро ифода мекунанд. Масалан пешванди “*er-*” ба вучуд омадани ҳолат, расидан ба мақсадро мефаҳмонад.

Ба гурӯҳи *сеҷум* бошад, пешвандҳои каммахсули “*emp-* ва *ge-*” мансубанд. Дар забони олмонӣ миқдори на он қадар зиёди феълҳо бо ин пешвандҳо сохта шудаанд.

Олими забоншинос Зуева А.Н. дар луғати таълифнамудаи худ “*Словарь словообразовательных элементов немецкого языка*” 71 пасванди калимасозро нишон додааст [4, с.147]

Бо воситаи пасванд. Ин роҳи калимасозӣ ҳам мисли роҳи бо пешванд сохтани калимаҳо хеле қадима аст ва дар баробари ин дар забони адабии ҳозираи олмонӣ роҳи хеле сермахсул мебошад.

Дар ин роҳи калимасозӣ морфемаи калимасоз на дар аввали калима, балки пас аз решаи он меафтад. Пасвандҳо на танҳо калима месозанд, боз дар баробари он ҳиссаи нутқи мувофиқро тартиб медиҳад ва дар як қатор ҳолатҳо тағйиротҳои грамматикӣ ин ҳиссаҳои нутқро аниқ нишон медиҳад. Пасаванҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1) пасвандҳои исмсоз;

2) пасвандҳои сифатсоз;

3) пасвандҳои феълсоз; ва

4) пасвандҳои зарфсоз.

Пасвандҳои исмсоз чинс, навъи тасриф ва шакли чамбандии онро муайян мекунад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ин роҳи калимасозӣ дар муқоиса бо дигар роҳҳои калимасозӣ ба грамматика, махсусан ба қисмати сарф наздикӣ дорад. Пасвандҳои исмсоз аз рӯи навъҳои калимасозӣ ба қадом намуди исм тааллуқ доштани онҳоро аниқ нишон медиҳад. Масалан исми хос, чинс, кулл, ҷузъ, хурдиву навозиш ва монанди инҳоро. Пасванди “*-er*” қасбу кори одамро ифода мекунад. *Arbeiter, Lehrer, Forscher, Dichter; Schriftsteller* ва ғ. пасвандҳои “*-ler* ва *-ner*” алломорфемаҳои пасванди “*-er*” мебошанд, ки бо решаи асосии калима ҳамроҳ мешаванд. Мисол, *der Tischler, der Sportler, der Spieler, der Gärtner* ва ғ.

Масалан пасванди “*-er*” хоси чинси мардона будани исм ва пасванди “*-in*” хоси чинси занона будани исмро ифода мекунад.

Arzt – Ärztin

Arbeiter – Arbeiterin

Lehrer – Lehrerin

Schüler – Schülerin

Дар забони олмонӣ мисли дигар забонҳо баъзе аломатҳои морфологии исмҳои ҷомеъ мавҷуданд, ки бо ёрии пасвандҳо ифода карда мешаванд.

Инҳо пасвандҳои “*-heit, -urn, -turn, -schaft, -ei, -volk, -werk, -ling, -zeug*” мебошанд. Мисол, *die Menschheit, die Freundschaft, die Bevölkerung, das Spiezeug, das Schuhwerk* ва ғ.

Исмҳои ҷомеъ бештар бо воситаи пешванди “*ge-*” ва илова кардани пасванди “*-e*” сохта мешаванд. *das Gebäude, das Gemälde*

Дар баробари ин дар забони олмонӣ исмҳои хурдиву навозишӣ мавҷуданд, ки онҳо бо воситаи пасвандҳои махсус сохта мешаванд. Дар забони олмонӣ ду пасванди сермахсули исмҳои хурдиву навозишсоз мавҷуданд. Инҳо “*-chen*” ва “*-lein*” мебошанд, ки исмҳои хоси чинси миёна месозанд. *das Mädchen, das Tischchen, das Blümchen/Blümlein, das Kätzchen*.

Пасвандҳои хурдиву навозишӣ маънои калимаро тағйир намедиҳанд, мафҳуми нав намесозанд, танҳо ба онҳо обуранг медиҳанд.

das Lied das Liedchen

das Buch das Buchlein
die Katze das Kätzchen
der Tisch das Tischchen
der Vogel das Vöglein

Калимасозии пасвандҳои сифатсоз мисли пасвандҳои исмсоз равшан намоён нестанд. Пасвандҳои сифатсоз “-bar, -haft, -ig, -lich” мебошанд. Онҳо бо решаи калима ҳамроҳ шуда сифат месозанд. Сифатҳои феълӣ бо пасвандҳои “-bar, -haft, -lich, -sam” лоиқ будан, қобили амал будани ашё, ифодакунандаи исмҳои муайян, барои бархе аз соҳаҳои фаъолиятро нишон медиҳанд. Масалан, *essbar, lehrhaft, nützlich, wirksam, fruchtbar, dankbar* ва ғ.

Сифатҳое, ки бо воситаи пасвандҳои “-ig, -lich, -isch” аз асоси зарф ва исм сохта мешаванд муносибатҳои маконӣ ва замониро ифода мекунанд. Мисол, *heutig, innerlich, arktisch*.

Сифатҳое, ки бо пасванди “-isch” сохта мешаванд, пайдоиши ашё ё ҳодисаро ифода мекунанд. Мисол, *russisch, ausländisch* ва ғ.

Пасванди сифатсози „-bar“ бошад ба решаи феъл илова гашта маънои имконияти баҳри ашё ба вучуд овардани амали мувофиқро ифода мекунад. Мисол: *dankbar, essbar, tragbar* ва ғ.

Пасванди феълсозӣ “-el(n)” бошад ба решаи феъл ҳамроҳ гардида маънои заифиро дар муқоиса бо маънои асосӣ нишон медиҳад:

lachen – lächeln
husten – husteln ва ғ.

Пасванди сифатсози “-ig” бошад, бо решаҳои гуногун ҳамроҳ шуда ба тааллуқ доштани ин калима ба сифат, яъне ифодакунандаи аломат ва хусусияти калима ишора мекунад.

Масалан, *lustig, heutig, freudig, rosig* ва ғ.

Калимасозӣ бо ёрии пасвандҳо – яке аз роҳҳои сермахсул ба шумор рафта дар бобати ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забон нақши муҳимро мебозад.

Аммо ҳаминро ишора кардан лозим аст, ки на ҳамаи пасвандҳои забони олмонӣ сермахсуланд. Аз ин рӯ пасвандҳоро ба ду гурӯҳ чудо кардан мумкин аст.

Пасвандҳое, ки то имрӯз сермахсуланд (масалан пасванди сифатсози “-ig” исмсози “-er” , феълсози “-ier(en)”) ва инчунин пасвандҳое, ки имрӯз сермахсулии худро гум кардаанд ва танҳо дар бархе аз калимаҳо боқӣ мондаанду халос. Масалан пасвандҳои исмсозӣ “-ing, -ins ва -sal” аксарияти пасвандҳои феълсоз.

Хулоса, ҳаминро бояд қайд намуд, ки чои пасвандҳои аз истеъмолбаромада ё ин ки мавқеи худро аз дастдода дар забони адабии ҳозираи олмонӣ аз қисмати дуҷони калимаҳои мураккаб пасвандҳои нав “-heit, -tum, -lich” ва ё бо роҳи ҳамроҳ шудани як пасванд бо пасванди дигар (пасванди сифатсозӣ “-ig” бо пасванди исмсози “keit” пасванди “-igkeit” сохта шуд.) пайдо гардиданд, ки ин пасвандҳо дигар бо ин ё он сабаб ҳамчун воҳиди муस्ताқили луғавӣ кор фармуда намешаванд.

АДАБИЁТ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. -М., Советская энциклопедия, 1966.-606 с.
2. Iskos A. Deutsche Lexikologie/A. Iskos, A.Lenkowa. - Просвещение, Л., 1970.-294 S.
3. Lewkowskaja K.A. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache /K.A.Lewkowskaja.-М.: Высшая школа,- 1968.-319 S.
4. Медведева Е.В. Лексикология немецкого языка. Лекции, семинары, практические занятия. / Е.И. Медведев. – М.: Либриком, 2009. – 448 с.
5. Москальская О.И. История немецкого языка: Учебное пособие для студ. линг. ун-тов фак. ин.яз. высш.пед.учеб.заведений. / О.И. Москальская. –М.: Академия, 2003.- 288 с.
6. Stepanowa M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache/M. D. Stepanowa, I. I. Tschernyscheva.- М.: Academia, 2005.-252 S.
7. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache/ Th. Schippan.-Tübingen, 307 S.
8. Филичева Н.И. История немецкого языка. Курс лекций. М.: 1959.

СПОСОБЫ И ПРОИЗВОДСТВЕННОЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В этой статье рассматриваются способы и способы выражения продуктивного словообразования в современной немецкий язык. Автор статьи рассматривается в справочной информации и ресурсах. Вот почему эта тема является одной из актуальных и изучаемых в лингвистике занимает хорошее место. Следует отметить, что данная проблема является одной из спорных тем и широко распространена в лингвистической науке, поскольку сама по себе черты из других областей имеют отличия.

Ключевые слова: тип, словарь, размещение, обучение, слово, предложение, признак, источник, язык, лингвистика, составное, наука, проблема, тема, понятие, актуальное, словообразование,

лексико-структурный язык, типы словаря, связать, основной, автор, распространение, среднее значение, лексика, синтаксис, морфология и т. д.

WAYS AND EXPRESSING PRODUCTIVES WORD-BUILDING IN MODERN GERMANY

This article deals with the ways and expressing productives word-building in modern Germany. An author is reviewed in background and resources in his article. That's why, this topic is one of the actual themes and learned in linguistics have a good place. It should be mentioned that, this problem is one of the argues theme and spread-out in linguistics science with features itself from another parts of fields have got differences.

Keywords: type, dictionary, accomadation, learning, word, sentence, feature, source, language, linguistics, composite, science, problem, theme, notion, actual, word-formation, lexical structural language, types of dictionary, connect, main, author, spread, mean, lexicjlogy, syntax, morphology and etc.

Сведения об авторе:

Нурова Зведано Сафаровна - старший преподаватель кафедры стилистики и теории перевода языков романского-германского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992)918694285.

About the author:

Nurova Zvedamo Safarovna - a senior teacher in the department of the stylistic and theory of translation of the languages Roman and Germany Faculty Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Phone: (+992) 918694285.

УДК 809.155.0

СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР “ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛИИ ТОЧИКӢ БАРОИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ”-И САДРИДДИН АЙНИ

Зоитова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Дар баҳши калимаҳои мураккаб “Луғатнома» -и устод С. Айни маводи фаровон дорад ва метавон гуфт, ки на танҳо калимаҳои марбут ба исм, балки дигар ҳиссаҳои нутқ низ дар он тафсир ёфтаанд. Бо сабаби он ки калимаҳои исми теъдоди бештари вожаҳои мураккабро фаро гирифтаанд, мо баррасии ин гурӯҳи луғавӣ -грамматикиро салоҳи қор донистем.

Калимасозии исмҳои мураккаб дар “Луғатнома» -и устод С. Айни мутобиқи қолибҳои суннатии калимасозии забони тоҷикӣ буда, сермаҳсулгарин типии калимасозӣ ба ҳисоб меравад. Дар забоншиносии тоҷик ба масъалаи баррасии калимаҳои мураккаб донишмандони зиёде даст задаанд. Аз ҷумла, перомуни қолибҳои калимаҳои мураккаби забони форсии [2. с,166] ва [3.с, 310] таҳқиқот бурда бошанд, олимони дигар оид ба забони форсӣ [4. с,141], [5. с, 200], [6. с,55] ва тоҷикӣ [7. с, 147-153], [8. с, 160], [9. с, 219], [10 с, 356], [11 с, 23], баррасиҳои илмӣ анҷом додаанд. Ҳамчунин, дар ин самт кори шевашиносон низ ҷолиби диққат мебошад, зеро онҳо бо забони зиндаи халқ сари қор доранд ва қолибҳои гуногуни калимасозии лаҳҷаҳоро муайян намудаанд.

Зикри ин нукта зарур аст, ки донишмандоне, ки ба масъалаҳои баррасии номвожаҳо машғул шудаанд, перомуни масъалаҳои калимасозӣ ва қолибҳои, ки дар сохтани калимаҳои мураккаб саҳм доранд, андешаҳои муҳими илмӣ баён кардаанд [12 с, 107-216], [13 с, 175], [14 с, 196], [15 с, 21], ва диг.]. Зимни таҳқиқи “Луғатнома» -и устод Айни аз фикру андеша ва назариёти донишмандони мазкур истифода кардаем, ки ба эшон самимона ташаккур мегӯем.

Калимаҳои мураккаб дар “Луғатнома» -и мисли забони адабии тоҷикӣ ба ду гурӯҳ: мураккаби пайваст ва тобеъ ҷудо мешаванд, ки дар зер баррасӣ мегарданд.

1. Исмиҳои мураккаби пайваст

Исмиҳои мураккаби пайваст мисли забони адабӣ аз асосҳои баробарҳуқуқ сохта шудаанд. Як гурӯҳ аз такрори вожаҳо, гурӯҳи дигар аз вожаҳои мухталифи гуногунмаъно ба вучуд омадаанд. Онҳоро ба таври зерин овардан мумкин аст:

1. **Такрори асоси калимаҳо:** замзама хониши ва суруд бо овози наст; дамдама макр, фиреб, гулзулаи нағора; чимчима лойдон; дағдаға тарс, бим, таишии, лофи зӯрварӣ, дамдама макр, фиреб, гулзулаи нағорава ғ.

2. **Аз асосҳои гуногун:** хандахариш касе, ки ҳар кас ӯро масҳара меодад; хасбеда хушидан гиёҳҳои гуногун; молапача асбоби молақунӣ; гирдагунд чизи фароҳамомада ва ғ.

3. **Бо миёнванди -у-**. Тавассути миёнванди -у- ва асосҳои гуногун калимаҳо сохта шудааст, ки ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

А. **Аз асосҳои гуногун ва миёнванди -у- калимаҳои зерин сохта шудааст:** гирдуғун(д) ҳар чизро ҷо ба ҷои худ гузоштан; хурдуреза бачагони як хонавода; чапурост ду хат, ё ду ҷӯби аз боло

баҳам гузарондашуда; **чоруночор** беҳтиёр, маҷбуран; **такудав** дар паи ҷустуҷӯи чизе давидан; **хуфтухоб** ҳамхобагӣ бо зан; **сарупо** ҷомаи инъомӣ, либос; **кишгукор** деҳқонӣ, заминкорӣ; **саропо/ӣ/ҳама** ҷои ягон чиз. Дар “Луғатнома» вожаи **сартосар** чун муродифи **саропо** тафсир шудааст. Вожаи **сарутан**, ки тибқи қолиби калимаҳои мазкур сохта шудааст, дар “Луғатнома» дида нашуд.

Б. Аз асоси замони гузашта бо миёнванди -у-: **гуфтушунуфт** *гуфтушунид, сӯхбат*; **шикастурехт** *таъмир*. Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ бо ин қолиб калимаҳои **сухтунӯхт** ва **додугирифт** дида мешавад, ки дар “Луғатнома» -и устод Айни тафсир нашудаанд.

В. Аз асоси замони ҳозира бо миёнванди -у-: **доругир** *калонгирӣ, худнамоӣ*; **афтударафт** *даст ба гиребонишавии ду кас, ё чанд кас*; **тозубоз** *горат, тороч*; **афтухез** *зиндагонии бо душворӣ дар ҷое*; **гирудорхукмронӣ**, *фармонфармоӣ*; **чанг**; **чунбуҷулчунбишҳои оҳишта** *барои корҳои резурав*. Калимаҳои **бардорзан**, **рӯбучин** ва **шинухез**, ки забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ дида мешаванд, дар “Луғатнома» тафсир наёфтаанд.

Г. Аз асосҳои замони гузашта ва ҳозираи феъл бо миёнванди -у- (-ъ-):

гирифтгугир *дар зерӣ тафтиши гирифтани касеро*; **гуфтгугӯ** *муқолима, суҳанронӣ*; **ҷустуҷӯӣ** *барои ёфтани чизе ҳаракат кардан*; **ҷастухез** *ҳаракати ҷаҳишдор*; **хуфтухез** *муваққатан зиндагоникунӣ дар ҷое*; **сӯхтусӯз** *отаидаргиронӣ ва ғ.*

4. Бо миёнванди -о-. Бо ин унсури грамматикӣ ва асосҳои гуногун калимаҳои марбут ба маъниҳои мухталиф сохта шудааст, ки онҳоро метавон дар шакли зер овард:

А. Аз асосҳои исмӣ бо миёнванди **-о-** калимаҳои сохта шудааст, ба ном ва аломати ашё далолат мекунад. Дар воситаҳои таълимӣ ва илмӣ марбут ба забони адабӣ [16 с, 464], [17 с, 219] ва дигарон бо ин қолиб ду калима: **гирдогирд** ва **давродавр** нишон дода шудааст. Аммо ба назари мо асосҳои ин вожаҳо на исм, балкибалки ба сифати ашё далолат мекунад. Дар “Луғатнома» -и устод С. Айни калимаҳои зерин ба мушоҳида расиданд: **саросар** *сартосар*; **саронарда** *пардаи қасрҳои подшоҳӣ*; **хайма**, **хиргоҳ**; **саропо/ӣ/ҳама** *ҷои ягон чиз*; **сарошеб** *сарнишеб*; **ҷоноҷон** *дӯсти ҷониби бисёр наздик*; **лабалаб** *тур аз чизҳои обакӣ*.

Б. Аз асосҳои сифатӣ бо миёнванди **-о-** калимаҳои сохта шудааст, ки номи ҳолат ва маконро далолат мекунад: **гармогарм** *ҳолати гармӣ*; **гирдогирд** *тамоми атрофи ягон чиз*; **давродавр** *ҷамаи гирди ягон чиз*; **росторост** *баробар*.

В. Аз асосҳои феълӣ бо миёнванди **-о-** номи ашё, исмҳои амал ва номи аломат сохта мешавад: **хӯрохӯр** *зиёфати исрофкорона*; **гирогир** *қариб баробар*; **даводав** *ба ҳар тараф давидани як кас ё чанд кас*. **момол** *бисёр*, **фаровон**; **муромурӣ** *вабо, тоун*;

Г. Аз асосҳои зарфӣ бо миёнванди **-о-** калимаҳои сохта мешавад, ки ба номи амал ва замон далолат мекунад: **шабохун** *ҳучуми шабонаи ногаҳонии лашкар бар душман*; **шабонарӯз/шаборӯз** *як шаборӯз*; **пеиопеи** *пеи-пеи*; **дамодам** *ҳар замон, ҳар гоҳ*.

Ғ. Аз асосҳои тақлиди овозӣ бо миёнванди **-о-** вожаҳои сохта шудааст, ки ба номи амале далолат мекунад ва дар забон маъмуланд: **ғулогула**, **фашофаш**, **ҷакочак**, **ҷакочок** ва ғайра.

2. Исмҳои мураккаби тобеъ

Дар забони адабӣ ва дар лаҳҷаҳои, ки таин масъала таҳқиқ шудаанд қолибҳои типии мураккаби тобеъ сермаҳсул шуморида мешавад [10 с, 356], [18 с, 226]. Муҳимтари хусусияти ин тарзи калимасозӣ баробархуқуқ набудани ҷузъҳои мебошад. Тавре ки маълум аст, ин гуна вожаҳо аз ибораҳои сохта мешаванд. Дар “Луғатнома» -и устод С. Айни мисли забони адабии тоҷикӣ калимаҳои мураккаби тобеъ ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд. Ба гурӯҳи якум вожаҳои марбутанд, ки ҷузъи якум асосӣ аст ва гурӯҳи дуюм калимаҳои мебошанд, ки ҷузъи дуюм асосианд. Онҳоро дар алоҳидагӣ дидан мумкин аст:

И. Исмҳои мураккаби тобеъ, ки ҷузъи якум асосӣ аст. Ин типии калимаҳо аз ибораҳои изофие сохта мешаванд, ки дар онҳо ҳодисаи факки изофат мушоҳида мегардад. Тибқи таркиби морфологиашон дар забони адабии тоҷикӣ ба се гурӯҳ: исму исм, исму сифат, исму сифати феълӣ [10 с, 356], ва дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба шаш гурӯҳ (исму исм, исму сифат, исму шумора, исму феъл, исму сифати феълӣ ва зарфу исм) [18 с, 226] тақсим шудаанд. Дар “Луғатнома» -и устод С. Айни қолибҳои исму исм, исму сифат, зарфу исм ба мушоҳида расид, ки онҳоро чунин овардан мумкин аст:

А. Қолиби исму исм. Бо ин қолиб 11 калимае сохта шудааст, ки номи ашё, вожаҳои хешовандӣ, номи гиёҳ ва исмҳои маъниро мефаҳмонанд: **абрукамон** *касе ки абруяш монанди камон пурҳам бошад*; **духтархона** *хизматгордухтар*; **табарзин** *як хел табарест*; **гуланор** *як хел парчаи бофтаи фабрикист*; **марзағӯш** *як хел райҳон*; **саркӯҳсор** *сари кӯҳсор*; **сарришта** *роҳи мудао ва мақсад*; **сарнагун** *сарозер*; **чаппа**; **сарпӯшида** *пинҳон*; **соқноча** *соқи пой*; **халачон** *фикру андешае, ки ба дил мехалад*.

Б. Қолиби исму сифат ва ё сифату исм. Бо ин қолиб 7 калимае сохта шудааст, ки исми марбут ба шахс, номи беморӣ, исми ашё, ҳайвон ва ғайра сохта мешавад, ки дар забони адабии имрӯза ба маъноҳои дар “Луғатнома» шарҳёфта истифода мешаванд: **хотирпарешон**, **дилором**, **рӯнокча**,

хиштакҳаром, хонсолор, шакарланг, шакарпо, шермаст, чигарреи, хунгарм, чаимкач, ширдог, ҳавобаланд, нимсӯхта, нимқора ва ғ. бо ин қолиб вожаи **нилакабуд** дар шаклиасти *кабуди сиёҳчаши*, ки аз маънои ба инсон марбут буда фарқ мекунад.

В. Қолиби зарфу исм. Бо ин қоли ду вожа дида шуд, ки чунианд: *балогарав чизест, ки дар болои бози қанги ҳайвонот ва мусобиқаи онҳо мешавад; миёнҷой нуқтаи дар.*

П. Исмҳои мураккаби тобей, ки чӯзи дуомашон асосӣ мебошанд. Дар “Луғатнома» -и устод С. Айнӣ таркиби морфологии ин типши исмҳои мураккаб аз исм+исм, исм+сифат, исм+фел, сифат + дигар ҳиссаҳои нутқ, зарф + дигар ҳиссаҳои нутқ ва ғайра мебошад, ки маҳсулнокии онҳо як хел нест. Барои нишон додани ин хусусият онҳоро дар алоҳидагӣ баррасӣ мекунем.

1. Қолиби исму исм. Дар “Луғатнома» миқдори ин гуна калимаҳо зиёданд. Тибқи маъно онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- исмҳои ифодакунандаи шахс;
- исмҳои ифодакунандаи ашёи гуногун;
- исмҳои ифодакунандаи ҷою макон.
- исмҳои маънӣ;

А. Исмҳои ифодакунандаи шахс. Калимаҳои ин қабат шахсро аз рӯи муносибат, симои зоҳирӣ, ҳолат, доштани аломат ва хусусиятҳои гуногун ифода карда, 29-тоанд: *чафопеша золим; ғӯзачашм одами чаимқалон; қаноатқор касе, ки ба ҳар чизи дастрас розӣ мешавад; юсуфрух рӯи мисли Юсуф зебо; шоҳсабор савори моҳир; шоҳбурут бурути бисёр қалон; шоҳдухтар духтари бисёр хушрӯй; шогирдпеша. хидматгори дари хонаи одамони доро; шермард одами далер ва зӯрманд; шикамбанда пурхӯр; шердил одами далер; шакарпо ланги сабук; чарбзабон касест, ки бо забонбозӣ ҳар касро ба роҳи худ мекашад; чарбпахлу фарбеҳ, одами доро; чарбсухан мулоимсухан; хонадомод домод, ки бо занаш дар хонаи падари арус зиндагонӣ мекунад; харбанда харбоз; хармизоч одами гарданишахи гапнодарои якраҳа; фалақсайр тезгард; фатиламуй зан ё духтаре, ки мӯяи хаму бечдор карда гузошта шуда бошад; тазаллумкеш мазлуми додхоҳ; талафқом касест, ки дар зиндагӣ рӯи осоиширо надидааст; фаррухтабор муборакхонадон; бастақор тартибдиҳандаи ҳавое (дар мусиқӣ); хайшум парда ва устухони даруни бинӣ; талафқом касест, ки дар зиндагӣ рӯи осоиширо надидааст; дарёдил ҳимматбаланд, пурбахишии. Ҳамчунин, вожаҳои **фармонравон/фармонраво** дар ҳамин гурӯҳ шомиланд.*

Б. Исмҳои ифодакунандаи ашёи гуногун. Дар қолаби исму исм калимаҳои марбут ба ашё зиёд аст. Аз ҷумла:

- **теъдоди 28 вожаи мансуб ба ашёи гуногун:** *шоҳқоса, шоҳпул, шоҳбанд, шакарсанг, шақоқиқнамад, шабчарог, шабранг, чаккаҳалта, чарғоя, халачӯб, хатҷӯб, калламех, ҷӯбдаст, сурнай, сурной, гулӯбанд, амонатқасса, дастос, обгина, табхол, табхола, завҷӯб, даҳанбанд, зӯзобила, гулгуна, уннотбранг, абрапӯстин, саропарда;*

- **теъдоди 14 вожаи марбут ба дарахту гулу гиёҳ:** *ҷавсар, шутурпой, галладона, шоҳдона, ҷуворимаққа, шакарбодом, шолитахол, шакармурӯд шаббӯй, ширғиёҳ, гурдаолу, зӯшмуш, марзагӯш, сӯзанбарг;*

- **теъдоди 11 вожаи марбут ба ҳайвоноту чонварон:** *барзагов, зурмағас, шутургов, шоҳпар, шутурмурғ, хорпушт, калламуш, шонасар, шермағас харқурра, гурдашол;*

- **теъдоди 6 вожаи марбут ба хӯрок:** *шақароб, хасбор, филгӯш, ҳамирмоя, гулоб, чиллаоб.*

В. Исмҳои ифодакунандаи ҷою макон. Бо ин маънӣ 13 вожа во хӯрдем, ки чунианд: *қаторқӯҳ, қӯрхона, чевахона, ҷилавхона, шоҳроҳ, шутургардан, шабхона, хокҷой, устунгӯша, дарёбод, дарёбор, ҳарамсарой, бобохона.*

Г. Исмҳои ифодакунандаи маъниҳои гуногун: Аз рӯи ин семантика теъдоди 18 вожа ба қайд гирифта шуд, ки чунианд: *шодимарг, шоҳбайт, шутургурба, чархзону, шутурхучра, устувонашакл, хайзурондаст, хунбаҳо, чигархун, чаимзахм, табларза, хунбаҳо, таркиббанд, шабхун // шабохун, фарохур, фарочанг, шакархоб, хайрамақдам.*

2. Қолиби исму сифат. Ин қолиби сермаҳсул нест. Ҳамагӣ 8 воҳиди луғавӣ дида шуд, ки ба шахс, хусусияти шахс ва ба ашё далолат мекунад: *хотирпарешон, дилором, рӯнокча, хиштакҳаром, хонсолор, шакарланг, шермаст, чигарреи.*

3. Қолиби исму фел. Дар “Луғатнома» -и устод С. Айнӣ бо ин қолиб 96 калима мавҷуд аст. Онҳо калимаҳои ифодакунандаи шахс, номи анвои хӯрок, ҳайвоноту парандаҳо, номи ашёи гуногун, исми макон ва ғайра мебошанд, ки онҳоро ба таври мухтасар меорем.

А. Як гурӯҳи қалони ин калимаҳо ба шахс далолат мекунад. Онҳо шахсро аз рӯи машғулият, аломат ва хусусиятҳои гуногун доштанишон ном мебаранд. Аз ҷумла, вобаста ба вазифа, шуғли дар ҷамъият доштанишон, вобаста бахулку атвор, дунёбозорӣ, хилватнишин будан, борикбин, зирак, дӯстдор, дастгиркунандаи очизон, роздон, пирию куҳансолӣ, суханвар, шоир, хабарқаш, ғамхор, дузд, пурхӯр, боэҳтиром будан, тоҷир, бечогард, айбҷӯй, ростгӯй, найрангбоз, раҳнамо, мазлум, нотарс ва ғайраҳо будан шахсро ном мебаранд. Чанд мисол барои намуна овардан мумкин аст: *номабар,*

судхӯр, ҳаводор, ганҷинадор, гандон, гизофғӯ, гӯианишин, дарундор, дарёгард, дафтардор, дақиқашинос, забондон, коргурез, кордон, суҳансанҷ, суҳанчин, суҳанишинос, танпарвар, суҳандон, филбон, фоидахӯр, хайрхоҳ, хатбар, хаткаиш, хонанишин, хӯиачин, шабрав, шаҳватпараст, шиқамтараст, қадрдон, қаламкаши, ҳавочӯӣ, ҳаводор, ҳарзагард, ҳуққабоз, ҷафокаиш, ҷаҳонбин, ҳаёлтараст ва ғ.

Б. Барои ифодаи номиҳайвоноту парандаҳо ва ё вожаҳои мансуб ба онҳо: дастомӯз, халахӯр, хапгир, хоназод, шакархой, шакархор

В. Барои ифодаи номи анвои хӯрок: гӯитоб, табарзад, хомсӯз, хонарас, шакарпарвард ва ғ;

Г. Барои ифодаи номи ашёи гуногун калимаҳои зерин тафсир шудаанд: гулӯсӯз, гӯитеч, панҷакаиш, рӯйгардон/рӯгардон, тарабангез, сояпарвард, ҷуволдӯз, ҷомаишӯӣ, гӯлабур, галладон, шохбаст, хонакан, хорбаст, хаспуш, хокандоз ва ғ;

Ғ. Барои ифодаи исмҳои маънӣ. Дар ин гурӯҳ номи амал ва маъниҳои мухталифро дидан мумкин аст: корой, гӯизад, гӯимол, тарҷеъбанд, хокпарто, ҳангомадор, ҷаҳонидидан, ҷилдор, қаноатбахш, қасабпуш, қаламзан, шавақангез, шакарханд, ялагард, чашимдошт, шабафрӯз, шабгир, хандаовар, хомталош, хотирнишин, хотирнишон, хустисанд, хушомадва ва ғ.;

Д. Барои ифодаи исмҳои макон: хокрез, ҳамгаиш, галатиғуруш, гуломгард, қаламрав ва ғ.

4. Қолаби сифату исм. Дар “Луғатнома» -и устод С. Айнӣ бо ин қолиб 110 калима ба қайд гирифта шуд, ки ифодакунандаи шахс, номи ашё, хӯрок, дарахт ва гулу гиёҳ, ҳайвонот, макон ва замон, ранг, номи амал вағайраро ифода мекунад. Мутобиқи мавзӯоти фарогирифта онҳоро меорем:

Ба шахс далолат мекунад: хушдоман, ширинкор, тагалбарра (бачаи нозпарвард), шахкамон (пахлавон), пухтахор (хӯрандаи оиш пухта), сафедҷомагон, девонабача.

Як теъдоди калони калимаҳо дида мешаванд, ки шахсро аз рӯи молиқ будан ба аломату хусусият ва сифате ном мебарад, ки хусусияти предметӣ доштани онҳо дар матн зоҳир мегардад: сияҳқӯш, миёнаҳол, фориғбол, хурдакор, хомтамаъ, хайдрӯст, тунукдаст, тунукмоя, фарохдаст, фарохдахан, фарохостин, фароғбол, фаррухзод, фаррухтабор, фархундакеш, фархундафарҷом, тардаст, тардимоз, тардоман, тарзабон, тариандуо, табаҳқор, тангчашиш, соддадил, соддалавҳ, сияҳмаст, сияҳнома, сияҳситора, сияҳқор, сияҳқоса, сабуқсор, зиёдасар, зардгӯшон, нодиракор, донодил, софдил, баданҷом, тунукрӯӣ, фароғбол, фаррухзод, хушкмағз, хушкнамак, иғӯрбахт, хуҷистапай, гардил, чапдаст, чапғалат, ҷафтаниҳод, шаҳлочашиш, шевозабон, шефтадил, шигарғбунёд, шикофдандон, шӯрапушт, шӯхчашиш, ҷавонмард, ҷувонмард, харқор ва ғ.

номи ашёро ифода мекунад: фодзахр, даббадулча, хазафпора, хомҷом, харной, шахқоса, харсанг, хармуҳра, шӯрпахта, ширинкома, сияҳбодом ва ғ.

номи анвои дарахт ва гулу гиёҳро ифода мекунад: харғул, хардандон, харзаҳра, хингбед, шумгиёҳ ва ғ.

номи хӯрокро ифода мекунад: тармева, тарангубин, таранҷабин ва ғ.

номи ҳайвонотро ифода мекунад: хушҷилав, чамбаршох, шӯрнӯл, хардумбул, хармағас, харчанг ва ғ.

номи маконро ифода мекунад: тобхона, хингбод, шахзамин, гирдоб, харпушта, миёнҷой, сияҳҷол, тангсол, хушқосол ва ғ.

номи рангро ифода мекунад: сияҳтоб, сияҳфом, сияҳҷарда ва ғ.

5. Қолиби шумора + исм. Бо ин қолиб дар “Луғатнома» -и устод С. Айнӣ 49 калима сохта шудааст, ки номи ашёи рӯзгор, дарахту мева, номи узви инсон, хӯрок, ҳайвонот, исмҳои маънӣ ва номи макон сохта шудааст, ки ба таври мухтасар меорем:

номи ашёи гуногун: чилҷароғ, чилҷӯб, чорболиши, чорпахту, чорабзол (ранда), чортор (соз), чортоқ (миз), чорхит (охур), яккаандоз, яккамех, яккаҷилав, шашипар (гурз), яккабанд, ҳазориспанд, чорбанд, чоршиарбат (чизҳои ширини гуногун) ва ғ.

номи дарахт ва мева: чорбарг, чилғӯза, чормағз ва ғ.

номи ҳайвонот: ҳафтпӯст (шабуш), чорчашиш (сағ ё гӯспанд), ҳазордостон //ҳазордастон (булбул) ва ғ.

номи макон: чордевор, чортарош, чорҷӯб, чорбоғ, ҳазорхона, чорсӯ//чорсува ва ғ.

6. Қолиби зарф ва дигар ҳиссаҳои нутқ. Бо ин қолиб шаш вожа во хӯрдем, ба шахс, ашё, маънӣ, исми марбут ба ҳайвон далолат мекунад, ки чунинанд: тағҷарм (пойафзор); такбанд (камарбанд), такдон (ҷолдон), такнишин (лой, рег, санг ва дурда), такнишон (тағкид), тақовар (аспи даванда) ва ғайра.

Ҳамин тарик, таҳқиқи масоили калимасозии “Луғатнома» -и устод С. Айнӣ нишон медиҳад, ки дар сохтани калимаҳои тафсиршудаи ин луғат нақши воҳидҳои луғавии навъи мураккаб калон аст. Дар баҳши калимаҳои мураккаб “Луғатнома» -и устод С. Айнӣ калимаҳои зиёде дида мешавад. Онҳо мисли забони адабии тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: мураккаби пайваст ва тобеъ. Исмҳои мураккаби пайваст аз қолибҳои тақрори асоси калимаҳо, сохтани вожаҳо бо миёнванди -у- ва бо миёнванди -о- сурат гирифтааст, ки мисолҳои мачуда мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Исмҳои мураккаби тобеъ дар “Луғатнома» -и устод С. Айни мисли забони адабии тоҷикӣ ба ду гурӯҳ тақсим шуданд. Ба гурӯҳи аввал калимаҳои шомил гардиданд, ки чузӣ яқум асосӣ аст ва ба гурӯҳи дуюм воҳидҳои луғавӣ марбутанд, ки чузӣ дуюм асосӣ мебошанд. Исмҳои мураккаби тобеъ, ки чузӣ яқум асосӣ аст, асосан дар қолиби факки изофат сохта шудаанд. Исмҳои мураккаби тобеъ, ки чузӣ дуюмашон асосӣ мебошанд, қолибҳои исм+исм, исм+сифат, исм+феъл, сифат + дигар ҳиссаҳои нутқ, зарф + дигар ҳиссаҳои нутқ доранд, ки тавассули ин қолибҳо калимаҳои ифодакунандаи шахс, ашӣи гуногун, ҷою макон ва маънӣ сохта мешавад. Маҳсулнокию калмаҳсулии қолибҳои калимасозӣ низ мавриди баррасӣ қарор гирифта, бо мисолҳои мавҷуда аз “Луғатнома» -и устод С. Айни исбот гардид.

Ихтисораҳо:

- ГЗАҲТ - Грамматикаи забони адабии тоҷик 1985;
- ГЗАҲТ - Грамматикаи забони адабии тоҷик 1956,
- ЗАҲТ - Забони адабии ҳозираи тоҷик 1973
- ФЗТ - Фарҳанги забони тоҷикӣ 1969,
- ОИЯ - Основы иранского языкознания 1982 ,
- ШҶЗТ - Шеваи ҷанубии забони тоҷик 1979;

АДАБИЁТ

1. Айни С. «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик» / С.Айни - Душанбе, 1976. - 564 с.
2. Расторгуева, В.С. Среднеперсидский язык [Текст] / В.С. Расторгуева. -М.: «Наука», 1966. -160 с.
3. Саймиддинов Д. Вожаосозии забони форсии миёна. / Д. Саймиддинов – Душанбе, 2001. - 310 с.
4. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском языке. / Т.Д. Чхеидзе -Тбилиси, 1969.-141 с.
5. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. / Л.С. Пейсиков -М.: Изд-во МГУ, 1973.-200 с.
6. Амонова Ф.Р. Именное аффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках: Учеб. пособие. / Ф.Р.Амонова - Издательство ТТУ, Душанбе, 1982. - 55 с.
7. Ниёзӣ, Ш.Н. Оид ба ҳиссаҳои номии нутқ дар забони тоҷикӣ (О части речи в таджикском языке) [Текст]/ Ш.Н. Ниёзӣ // Изв. Ан Тадж ССР. Отд-ние обществ.наук.-1954.-№5.-С.147-153.
8. Муҳаммадиев М. Принципиҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ / М.Муҳаммадиев // Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе, 1966. – с. 160.
9. Рустамов Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. Ш.Рустамов - Душанбе: Дониш, 1981.-219 с.
10. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
11. Касимов О. Суффиксальное словообразование имен существительных в «Шахмане» А. Фирдавси. / О.Касимов АҚД. -М., 1988. -23 с.
12. Хромов А.Л. Говоры таджиков Матчинского района / А.Л.Хромов // Тр.Ан Тадж. ССР. 1962. -Т.107.-216 с.
13. Офаридеаев Н. Микротопонимия Ваджа и Дарваза. / Н.Офаридеаев - Душанбе: Дониш, 1991, 175с.
14. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва татаҳаввули топонимии минтақаи Қулоб. / Ҷ. Алимӣ – Душанбе, 1995, 196 с.
15. Тӯраев Б. Лексико-семантическое и словообразовательное исследование микротопонимии долины / Б.Тӯраев Ягноб // АҚД. –Душанбе, 2010. - 21с.
16. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. -Қисми I: Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии. -464 с.
17. Рустамов Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. / Ш. Рустамов Душанбе: Дониш, 1981.-219 с.
18. Раҳматуллозода. Исм. Душанбе, МН ”Дониш”, 2019. - 226 с.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА СЛОЖНЫХ СЛОВ В “ПОЛУТОЛКОВОМ ТАДЖИКСКОМ СЛОВАРЕ ДЛЯ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА” САДРИДДИНА АЙНИ

Исследование путей словообразования в произведениях великих мастеров слова имеет огромное научное значение для выявления особенностей исторического развития и традиций словообразования любого языка. В этих произведениях кроется огромный ценный языковой материал, на базе которого можно выявить различные модели словообразования для определения основных тенденций структурного развития слова. Одним из таких мастеров слов таджикской литературы является устод Садриддин Айни, произведения которого считаются настоящим кладом богатства таджикского литературного языка. Актуальность данного вопроса даёт нам повод подвергнуть всестороннему анализу морфологическую структуру сложных слов на материале “Полутолкового таджикского словаря для таджикского литературного языка” Садриддина Айни. В статье на основе фактологического материала названного словаря рассматриваются структурные модели образования сложных слов таких типов, как: “существительное+существительное”,

“существительное+прилагательное”, “существительное+ глагол”, “прилагательное+другие части речи”, “наречие + другие части речи”.

Ключевые слова: С. Айни, словообразование, сложные существительные, сложносочинённое, сложноподчинённое, словообразовательные модели, семантика, многофункциональность, синонимия.

MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF COMPLEX WORDS IN «ST. TAJIK DICTIONARY FOR THE TAJIK LITERARY LANGUAGE» SADRIDDIN AINI

The study of ways of word formation in the works of the great word masters has tremendous scientific importance to identify features of historical development and traditions of word formation of any language. In these works, a huge valuable language material lies, on the basis of which various models of word formation can be identified to determine the main trends in the structural development of the word. One of these masters of the words of Tajik literature is the removal of Sadriiddin Aini, whose works are considered to be a real treasure of the wealth of the Tajik literary language. The relevance of this issue gives us a reason to expose to comprehensive analysis of the morphological structure of complex words on the material of the «Sadriiddin Aini Tajik Dictionary for the Tajik Literary Literature» Sadriiddin Aini. In the article on the basis of the factory material of the named dictionary, structural models of formation of complex words of such types are considered: «noun + noun», «noun + adjective», «noun + verb», «adjective + other parts of speech», «adverb + other parts Speech.»

Keywords: S. Aini, word formation, complex nouns, complex, complex, word-forming models, semantics, multifunctionality, synonymy.

Сведения об авторе:

Зоитова Мохира – ассистент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садрииддина Айни тел: (+992) 919614528

About the author:

Zoitova Mohira – an assistant in the Department of Theory and Practice Linguistics of the Tajik State Study Pedagogical University named after Sadriiddin Aini Tel: (+992) 919614528

ТДУ 809.155.0+802.0
ТКБ 81.2 (2 тоҷик)+81.2АНТ
F-43

НИГОҶЕ БА НАВЪИ ИБОРАҶОИ ТАСВИРИИ ОСОРИ САДРИДДИН АЙНИ ВА ТАРҶУМАИ ОНҶО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ғафорова Т.С.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бояд гуфт, ки ибораҳои тасвири на танҳо нутқ ва баёнро ғай мегардонад, балки муҳимтарин воҳидҳои забони дараҷаҳои мухталиф аз қабилҳои ибораҳои тасвирии фонетикӣ, лексикӣ, синтаксисӣ, фразеологиро барҷаста нишон медиҳанд, то таваҷҷуҳи хонандагон зиёд гардад. Ҳамчунин бо истифода аз ибораҳои тасвири арзишҳои маънаӣ ва фарҳангии на танҳо шоирону адибон, балки дар маҷмӯи фарҳанг ва адабиётро ба оламиён муаррифӣ мешаванд.

Роҷеъ ба ибораҳои тасвири ва таҳлилҳои забони онҳо бештар забоншиносони рус, аз қабилҳои Ю.М. Лотман дар қорҳои илмиаш “Таҳлили матнҳои шоирона”, В.В. Виноградов “Услубшиносӣ. Назарияи нутқи шоирона”, Г.О. Винокур “Оид ба адабиёти бадеӣ”, Ю.В. Казарин “Таҳлилҳои забони матнҳои бадеӣ: назария ва таҷриба ва ӯ” ва дигарон қорҳои илмӣ анҷом доданд.

Дар матнҳои назмиву насрии осори ниёғони мо ибораҳои тасвири мавқеи хос дорад. Дар забоншиносии тоҷик то ҳол мавзӯи мазкур (ибораҳои тасвири – Ғ.Т.) мавзӯи нав аст ва роҷеъ ба он то ҳол ягон қори илмӣ дар шакли алоҳида ва дақиқ ба анҷом нарасидааст. Бархе аз забоншиносону олимони тоҷик онҳоро маҷоз ва хуж *метафора*, барҳи дигар онҳоро *эвфемизмҳо* ва гурӯҳи дигар онҳоро *троп* меноманд. Зимни таҳлилҳо дарёфтм, ки ибораҳои тасвири дар забони тоҷикӣ гуногунмавзӯӣ ва оммафаҳм аст. То ҳол фикри умумиро дар дохил ва хориҷи кишвар аз ҷониби олимону забоншиносон дақиқ нашоудааст. Бинобар ин онҳо бо истилоҳоти гуногун ном бурда мешаванд:

1. **Тропҳо** – навъи ибораҳои тасвирие, ки ба маъноӣ маҷозӣ меоянд;
2. **Воҳидҳои тасвири** – навъи ибораҳои тасвирие, ки аз ҷиҳати грамматикӣ зиёд омӯхта мешаванд;
3. **Воҳидҳо ва ибораҳои бадеӣ-тасвири** – навъи ибораҳои тасвирие, ки барои ҷолиб нишон додани фикр танҳо дар асарҳои бадеӣ истифода мешаванд;

4. **Эвфемизм** – навъи вожаҳоеанд, ки бо истифода аз ду ва ё зиёда калима, маънои онҳо қолибтар ва ҷаззобтар мешаванд;

5. **Метафора** – навъи вожаҳоеанд, ки ба ҷойи як калима калимаи дигарро истифода намуда, маънои маҷозӣ медиҳанд.

Боиси қайд аст, ки барои таҳқиқ намудани ибораҳои тасвирӣ лексика ҷойи намоёнро ишғол мекунад, зеро тавономандӣ ва ғановати забони тоҷикӣ на танҳо ашӯ ва шахс, балки шакл, амал, сифат, ҳаракат ва маъноҳои дигари мухталифро меомӯзанд. Ин гуна меъёрҳо, тавсифҳо, ифодаҳо ва арзишҳоро маҳз дар доираи таҳқиқи ибораҳои тасвирӣ меомӯзанд ва таҳлилу баррасӣ менамоянд.

Ҳамчунин ибораҳои тасвирӣ ё эвфемизмҳо навъи вожаҳоеанд, ки аз ҷиҳати маъно қолиб ва таъсирбахшанд. Он истилоҳи юнонӣ *ἔμφρησις* – нутқи зебо ва *εὐ* – сухани олии буда, маъноаш сухани зебо, калимаи тасвиршуда ва ибораи тасвирӣ мебошад [13, с.117]. Бинобар ин дар матн ё дар сухан барои ифода кардани маънои таъсирбахш ибораҳои тасвирӣ ё эвфемизмҳоро истифода мекунем.

Бо ин мақсад бузургони мо зимни офаридани осори худ ибораҳои тасвириро дар ҳар сурат тибқи маъноу мантиқи худ ба қалам доданд. Истифода намудани ибораҳои тасвирӣ гувоҳи истеъдод ва мартабаи волои муаллиф (ҳам шоир ва ҳам нависанда) аст. Ҳамчунин ибораҳои тасвирӣ барои муассиртар ва ҷаззобтар ифода намудани ҳодисаву воқеаи асар заруранд.

Рӯ овардани шоирон ва нависандагон ба ибораҳои тасвирӣ дар солҳои 20-30-ми асри ХХ бештар гардид. Дар ин замина нахустин маротиба шахсияти бузург, ки ба асари бадеӣ ибораҳои тасвириро бо нигоҳи тоза ворид намудааст, Садриддин Айнӣ мебошад. Ҳатто ибораҳои тасвирӣ дар осори ӯ дорои вижагиҳои хоси худ ҳастанд.

Лозим ба ёдоварист, ки пас аз он ки Садриддин Айнӣ ибораҳои тасвириро дар осораш пурра нишон додааст, адабиёти мо бештар ва бештар инкишоф меёфт. Зимни тақсимбандии ибораҳои тасвирӣ чунин вижагиҳоро тақсим менамоем.

Тасвири нутқ дар осори Садриддин Айнӣ ҳам ба воситаи вожаҳо ва ҳам ибораҳои аслий ва ҳам маҷозӣ нишон дода мешавад. Ибораҳои тасвирие, ки тавассути маънои маҷозӣ бо мақсади ба вучуд овардани шакл (образ) истифода мешаванд, *троп* номида мешаванд.

Ифода ёфтани ибораҳои тасвирӣ дар осори Садриддин Айнӣ ба шакли ифодаҳои маҷозӣ (метафора) дарҷ ёфтаанд. Ҳарчанд дар осори ин нависандаи бузурги тоҷик ибораҳои фразеологӣ зиёд ҳастанд, ифодаҳои тасвирӣ шакли хоси худро дорад. Роҷеъ ба ин масъала забоншиноси тоҷик Б. Камолитдинов чунин андешароӣ намудааст: “Дар ифодаҳои маҷозӣ-метафорӣ низ як ҷузъ ба маънои аслий ва дигаре маҷозан қор фармуда шаванд ҳам, онҳо бо баъзе хусусиятҳои аз ибораҳои фразеологӣ фарқ мекунанд” [7, с.185].

Таҳқиқи ибораҳои тасвирии осори С. Айнӣ бо фарогири масъалаҳои зерин мавриди қорбурд қарор дода мешаванд:

- баён намудани ҷиҳатҳои маъноӣ луғавӣ ва грамматикӣ осор;
- шарҳ додани хусусиятҳои забони аслии асар;
- омӯхтани характери қаҳрамонҳои асар ва истифодаи вожаҳои муайян ва мушаххас аз ҷониби муаллиф барои ифодаи афкори андешаи персонажҳои асар;
- нишон додани тасвири сухани воқеӣ, муассирии он ва истифодабарии вожаҳои махсуси забони ҳозираи тоҷик.

Ҳамин тавр, забони осори Садриддин Айнӣ нисбат ба забони асарҳои назмӣ ва насри тоҷик арзишмандтар ва ғанитар аст ва он шохкори забон ва адабиёти ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад. Сухани тасвирӣ дар асари мазкур чун як расоми моҳирро менамояд. Дар «Ёддоштҳо» сухани тасвирӣ дорои назокат ва латофати махсуси худ мебошад. Бар замми ин сухани тасвирӣ дар асоси мушоҳидаҳои ҳақиқии нависанда ва маводи воқеии таърихӣ ҳалқи тоҷик гирд оварда шудааст.

Ибораҳои тасвирӣ бо ифода ёфтани ҳолати воқеӣ муассиртар мегардад: «Ман ба хоستان ва нахостани ҳазрати бузургвор аҳамият надода, дар он ҷо 40 рӯз монданро *дар дили худ қарор додам* ва дар ҳуҷраи чиллаҳона, ки дар даруни мазор буд, «*чилла нишастам*».. фақат рӯзе се бор аз чиллаҳона баромада ба меҳмонхонаи умумӣ рафта дар қатори муридони мусофирони нишаста аз он *неъматҳои фаровон* баҳраёб мешудам [2, с. 406].

Дар суханҳои болои нависандаи тоҷик ибораҳои тасвирӣ “*дар дили худ қарор додам*” ба маънои нақша кашидам ва аз рӯи он амал кардан аст. Дар ибораи мазкур фикр аз назария ба амалия суръат мегирад.

Ҳамчунин дар ибораи “*неъматҳои фаровон баҳраёб мешудам*” тасвир хеле ҷаззобу муассир нишон дода шудааст. Ҳарчанд неъматҳои дунё бештар ба маънои моддӣ омада бошанд, дар ин ҷо маънои маданӣро ифода мекунад. Муаллиф ба ҳар навъи ибораҳои тасвирӣ диққати махсус дода, онҳоро тибқи маъноу муҳтаво ҷойгир кардааст. Бинобар ин дар ҳар сурат ҷумлаҳо дорои мантиқи хоси худ ҳастанд.

Дар баробари ин ибораҳои тасвирӣ дар шакли инкорӣ ва манфӣ ҳам меёбад: «Чун субҳ – баъд аз сафед шудани рӯз аз хоб хеста берун баромадам, ҳамаи он меҳмонон ва муриду мухлисон ба рафтани омодагӣ медиданд ва *чехраи ҳамаашонро ғаму андӯх* монанди як *пардаи сиеҳ нушонда* буд [2, с.408].

Дар баробари метафора чузъи дигари маҷоз **метонимия** низ истифода шудааст. **Метонимия** нисбат ба метафора муносибатҳои мухталиф, яъне муносибати амалу натиҷаро ифода карда метавонад.

Бояд гуфт, ки **метонимия** дар осори Садриддин Айний, ба хусус дар «Ёддоштҳо» ҷойгоҳи бузургро дорад. Бинобар зиёд истеъмол намудани метонимия, аз ҷиҳати нависанда асар дорои хусусиятҳои хос, яъне образноктар, ҷаззобтар ва муассиртар мебошад. Масалан, агар вожаҳои **замона** ва **рӯзе** дар шакли номуайяни дар асар истифода шуда бошад ҳам муаллиф он муддатро бо як назокат ва ҷаззобӣ тасвир кардааст: «**Рӯзе бегоҳонӣ** Мулло Абдулҳаким аз бозор омад, ки дар бағал як бӯғча китоб дошт ва дар миёнсароии мадраса бастаи худро кушода китобҳои имрӯз аз бозор ба даст даровардаашро ба муллоҳо ва муллобачагон нишон дод. Ӯ он китобҳоро ягон-ягон ба даст гирифта бо таъбироти савдогарона таъриф мекард ва хати ҳар кадоми онҳоро ба муаллифи он китоб ё ба ягон котиби гузаштаи машҳур нисбат меод ва ба дасти кадом муллои машҳур расида, аз мутолиаи ӯ гузаштаниро ва дар ҳошияҳои аз тарафи ӯ қайдҳои муҳим карда шуданиро, ба хубии хат ва ростнависи котиб илова менамуд ва дар фуруварди таърифи ҳар китоб харида гирифтани онро ба бинандагон тақдир мекард» [2, с.249].

Дар мисоли боло иборати “*рӯзе бегоҳонӣ*”, ки аз чузъҳои зарфу зарф (рӯзе, бегоҳонӣ) иборат буда, аз нигоҳи пуробурангӣ ба як замони тахминӣ, ки шомили як даврони бардавом аст ишора мекунад ва адиб барои ифодаи як замони аҳди ҷавонии худ маҳз ҳамин қолабро истифода бурдааст.

Чузъи дигар сермаъноии вожаҳо дар осори Садриддин Айний, ба вижа дар «Ёддоштҳо» **синскдоха** мебошад, ки он вобастагии чузъ ва кулро ифода мекунад [7, с.101].

Вожаи **рост** ҳамчун метафора ба чанд маъно истифода шудааст:

ба маънои “айнан, бағуррагӣ анҷомёфта” омадааст;

ба маънои “ҳамвору мустақим”;

ба маънои “дуруст, сахт, ҳақ”.

Вожаи **рост** дар баробари маъноҳои зиёд доштан, дорои маънои асли аст: «Ман **рост** ба лаби рӯд рафтам, ки дарахтҳои канори вай аз пеши ҳавлии мо намуда меистод. Дар ин тараф – дар тарафи ҷануби рӯд касе набуд, фақат бар шоҳҳои дарахтони бед, ки нав сабзимадон баста буданд, фароштурукон ва гунҷишкон нишаста хониш мекарданд ва хониши онҳо ҳам монанди ҳавои он ҷо ба кас мефорид» [2, с. 35].

Ҳамчунин вожаи **гӯро** нависанда ба таври маҷоз чунин баён намудааст: «– Усто Барот! Шумо дар кучо? – гӯён овоз дод. – Ман дар инҷо **бо бачагон зинда дар гӯр шуда нишастам**, - гуфта ҷавоб дод касе аз даруни хона ва аз даре, ки мо аз вай бо он хона барои ҳалвохари даромада будем, баромада бо падарам салом-алеҳ ва воҳӯрдӣ кард» [2:26]. «–Usto Barot! Where are you? – I’m in here, **buried alive with my sons**, came an answer from inside then Usto Barot came out through the same door as Ergash and I had gone in to buy halva, and exchanged greetings and news with my father» [1, с.56].

Қайд бояд кард, ки мутарҷимон хангоми тарҷума дар баъзе ҳолаҳо ба тарҷумаи таҳтулафзӣ даст мезананд ва чунин ибораҳо чун **buried alive with my sons** дар забони англисӣ куллан мавҷуд нестанд.

Ин гуруҳи ибораҳои тасвирӣ ибораҳои фразеологӣ ё паремия номидан мумкин аст. Дарвоқеъ, онҳо маънои маҷозиро нишон медиҳанд. Мисли “*зинда дар гӯр шудан*” ба маънои *интизорӣ кашидан аст*.

Ҳамин тавр, забони осори Садриддин Айний нисбат ба дигар нависандагон арзишмандтар ва ғанитар аст ва он шоҳкориҳои забон ва адабиёти ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад. Сухани тасвирӣ дар асари мазкур чун як рассоми моҳирро менамояд. Дар осори ӯ ибораҳои тасвирӣ дорои назокат ва латофати маҳсули худ мебошад. Бар замми ин сухани тасвирӣ дар асоси мушоҳидаҳои ҳақиқии нависанда ва маводи воқеии таърихӣ халқи тоҷик гирд оварда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Auni S. Sands of Oxus, California, USA, 2008 - 231 p.
2. Айний С. Ёддоштҳо, Душанбе, 2001 - 326 с.
3. Виноградов В.В. Язык и стиль русских писателей от Карамзина до Гоголя. / В.В. Виноградов – М., 1990.
4. Выпускная квалификационная работа Толстовой Е.Р. по теме «Работа над изобразительно-выразительными средствами языка в процессе формирования коммуникативной компетенции», М., 2018г. МПГУ.
5. Гаврин С.Г. Изучение фразеологии русского языка в школе, С.Г. Гаврин Москва:Учпедгиз, 1963. - 152 с.
6. Зунделович Я. Литературная энциклопедия: / Я.Зунделович // Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Под редакцией Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чешихина-Ветринского. — М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925.
7. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. / Б. Камолиддинов - Душанбе: Ирфон, 1967. -185 с.

8. Каримов Х. Мухтасар дар бораи морфемаи –с. / Х.Каримов // Маҷмӯаи мақолаҳо, Душанбе, 1976. - 22-26 с.
9. Культура русской речи: энциклопедический словарь — справочник / под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. Москва, 2003. - 840 с.
10. Ниёзи М.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ, Сталинобод, 1954, 123 с.
11. Фразеологический словарь современного русского языка. — М.:»Аделант»,2014.—512с. Составитель: Ларионова Ю.А.
12. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика, Москва: Просвещение, 1977. - 334 с.
13. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / Под ред. А.П. Сковородникова. М., 2005 - 134 с.

О ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЯХ В ПРОЗЕ САДРИДДИНА АЙНИ И ОСОБЕННОСТИ ИХ ПЕРЕВОДА НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье автор сначала исследует типы описательных фраз, а затем их положение и использование в художественном произведении, особенно в произведениях Садриддина Айни. При анализе автор статьи определяет, что описательные фразы занимают значимое место в творчестве С. Айни, и даже в употреблении данной разновидности словосочетаний и выражений С. Айни был одним из успешных и ведущих мастеров художественного слова. В произведениях Садриддина Айни образные выражения прослеживаются в нескольких формах и именно такие выразительные средства придают тексту действенность, чем и делают произведение более привлекательным. Данные выразительные средства в лингвистике рассматриваются в разных формах и они называются разными терминами: тропы - тип образных выражений, имеющих переносное значение; единицы изображения; единицы и художественно-описательные выражения; эвфемизм как тип языковой конструкции, в которой два или более слова означают что-то более интересное или привлекательное; метафора как тип слова, в котором используется другое слово вместо одного для передачи переносного значения.

Ключевые слова: литературные отношения, востоковедение, английский язык, персидский язык, исследователь, исторические источники, исследователь, ученый, английский путешественник.

VIEW TO THE KINDS OF DESCRIPTIONS EXPRESSIONS OF SADRIDDIN AINI'S HERITAGE AND THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH

In this article, the author first explores the types of descriptive phrases, and then their position and use in fiction, especially in the works of Sadriddin Aini. When analyzing the author of the article, it becomes clear that descriptive phrases occupy a large place in the work of Ustod Aini, and even in its use he was the first writer. In the works of Sadriddin Aini, figurative expressions come in several forms and make the work more attractive, therefore they are called in different terms: tropes - a type of figurative expressions that have a figurative meaning; Image units; Units and artistic and descriptive expressions; Euphemism is a type of word in which two or more words mean something more interesting or attractive. Metaphor is a type of word that uses a different word instead of one to convey a figurative meaning, etc.

Keywords: literary relations, oriental studies, English, Persian, researcher, historical sources, researcher, scientist, English traveler.

Сведения об авторе:

Гафорова Тахмина Сатторовна - старший преподаватель кафедры иностранных языков Академии управления при Президенте Республики Таджикистан, Тел.: (+992) 907854411, E-mail: gafarovatahmina2020@gmail.com

About the author:

Gaforova Takhmina Sattorovna - Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages of the Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan, Phone.: (+992)907854411, E-mail: gafarovatahmina2020@gmail.com

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ОБРАЗНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В НЕМЕЦКОМ, ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Мадиева У.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Язык является важнейшим социальным явлением в окружающем студента мире, средством национального и межнационального общения, внутренней и внешней деятельности, предметом изучения, обучения и исследования.

Культура неотрывна от общего культурного уровня населения, от воспитания общей культуры гармонично развитой личности, а языковая культура межнационального общения тем выше, чем

выше культура национального языка.

Любой язык имеет своё национальное своеобразие.

Фразеология выступает как средоточие фоновых знаний о стране и народе – носителе языка.

Необходимо совершенствование культуры личности на всех ступенях образования.

Для общения владения языком недостаточно, нужны и определенные накопленные до него знания.

Изучение немецкого языка является важным средством подготовки студентов к практической деятельности.

В акте коммуникации важную роль играют фразеологические единицы. Обучение немецкому языку способствует осознанию общечеловеческих ценностей. Это прослеживается и в его фразеологической системе. Фразеологизмы - это народная мудрость, которая хранится и передается из поколения в поколение.

В середине 20 века ученые, изучающие русский язык, увидели, что кроме огромного количества слов, составляющих язык, есть особый пласт - несколько десятков тысяч устойчивых словосочетаний, которые, как и слова помогают нам строить речь.

Еще великий М.В. Ломоносов говорил, что такие выражения нужно включать в словари. Он называл их “Российскими пословиями”, “фразесами”, “идиоматизмами”. [5, с.16]

Фразеологизмы являются существенной частью любого языка, так как именно в них выражаются народные культурные и жизненные особенности.

Фразеологические обороты – яркое стилистическое средство, они делают речь образной и точной, красочной и выразительной, оживляют и украшают повествование.

Многие фразеологические обороты связаны с русской классической литературой, они вошли в широкий обиход из известных произведений.

Фразеология тесно связана с духовной жизнью народа, с национальной культурой. Освоение в национальной аудитории фразеологии, исключительно богатой по содержанию и разнообразной по структуре, необходимо как для развития и обогащения речи студентов, так и самостоятельного чтения текстов.

Фразеологические единицы могут отражать факты и события из истории страны, различные стороны традиционного быта, образа жизни, письмо, язык, игры, названия блюд, традиционные приветствия и пожелания; свадьбы, названия праздников, названия предметов одежды; старинные обычаи, поверья, приметы; фразеологизмы литературного происхождения.

Например:

Seit alters her (нем.) - аз кадим – (испокон века)

Auf der faulen Haut liegen (нем.) – тамбали кардан - (бить баклуши)

von Grund auf (нем.) - аз сатри аввал – (с абзаца)

Die Zeit ist vorbei (нем.) - бисёр вақт гузаши – (много времени утекло)

Auf einen ersten Blick (нем.) - аз як нигоҳ- (с первого взгляда)

Ist nicht auf den Kopf gefallen (нем.) - бисёр доно – (голова варит)

Auf den Docht gehen (нем.) - гаранг кардан (тадж.) - (морочить голову)

Wie ein begossener Pudel (нем.) - несту нобуд шудан - как в воду канул

die grosse Augen machen (нем.) - чаиморо калон кушиодан - делать большие глаза

Фразеология выступает как средоточие фоновых знаний о стране и народе – носителе языка.

Слова, словосочетания, фразеологические единицы всех видов играют главную роль в реализации функции языка как орудия культуры и средства формирования личности.

Например, в таджикском, русском и немецком языках рассмотрим **фразеологические единицы со значением внешних качеств человека**.

Со значением « хитрый, пронырливый »; семантическое поле

« о хитром человеке » характеризуют следующие фразеологизмы.

Например:

jemandem(jdm) den Schwarzen Peter zuschieben –(ловко сваливать вину на кого- либо)

mein Name ist Hase – (моя хата с краю)

glatt wie ein Aal – (скользкий как угорь(изворотливый, хитрый)

schlau wie ein Fuch –(хитрый как лиса)

В сфере имён лиц в настоящее время экспрессивные характеристики человека стали непродуктивными, так как, во-первых, в исследуемых нами языках преобладают способы номинирования лиц по сферам их производственной деятельности, по предметам, связанным с производством, ремеслом и профессией, по действиям или состояниям, характеризующим общественный облик, его социальное положение и т.п.

В системе фразеологических отношений находят отражение семантические и грамматические особенности каждого языка.

Фразеологические единицы воспроизводятся в том значении, грамматических формах и функциях, которые закреплены за ними языковой традицией.

Следует отметить, что при освоении фразеологических единиц студенты допускают значительное количество ошибок, всё это следует отнести к причине которых лежит в интерферирующем влиянии родного языка, которое проявляется во внутреннем переводе отдельных слов, словосочетаний, фраз и устойчивых словосочетаний, оборотов речи с родного языка».

Тем не менее известно, что фразеологизмы являются существенной частью любого языка, так как именно в них выражаются народные культурные и жизненные особенности. Своё национальное своеобразие имеет любой язык.

Наряду с этим, образные представления, выраженные этими средствами, отражают какие-либо факты жизни и быта, характеризуют человека.

Важность овладения фразеологическими единицами обусловлена тем, что многие из них употребительны в речи, другие являются номинативными или единственными обозначениями явлений действительности.

Таким образом, фразеологизмы имеют непреходящее познавательное воспитательное значение, так как отражают в себе важные педагогические идеи, которые и сегодня не утратили своей ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке, / В.Л. Архангельский Ростовский гос. ун-вер., 1964. – 177 с.
2. Беляевская Е.Г., Семантика слова. / Е.Г. Беляевская – М., 1987.
3. Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. / В.П. Жуков – М., 1978.
4. Виноградов В.В., Основные типы лексических значений слова. / В.В. Виноградов - М., 1974.
5. Виноградов В.В.. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Академик А.А. Шахматов (1864-1920): [Сб. Ст.] / Под. Ред. С.П.Обнорского. М.- Л., 1974(а).
6. Добровольский Д.О. Малыгин В.Т., Сопоставительная фразеология, курс лекций. / Д.О. Добровольский В.Т., Малыгин - Владимир, 1990.
7. Кунин А.В. Курс фразеологии совр. английского языка / А.В. Кунин - Дубна, Феникс, 2005.
8. Бокиев М. Фразеология иностранных диалектов / М.Бокиев - Д., 1975.
9. Маджидов Х.К. вопросу о классификации фразеологических единиц современного таджикского языка / Х.К. Маджидов - Д., 1969.
10. Нарзикулов А. Фразеологические словосоч-я тадж. и узбек. языков. /А. Нарзикулов - Самарканд, 1968.

«О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ОБРАЗНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ»

Автор отмечает, что в настоящее время новые фразеологические обороты постоянно возникают в речи и входят во фразеологический состав языка, обогащают его новыми выразительными средствами. Фразеологические обороты – яркое стилистическое средство, они делают речь образной и точной, красочной и выразительной, оживляют и украшают повествование. Некоторые фразеологические единицы существуют только в данном языке, но на другом языке невозможно передать их теми же средствами.

Ключевые слова: фразеологизм, специфика, национальный колорит, устойчивые словосочетания, синтаксический строй, фразеологические единицы, язык, категориальные признаки.

«ABOUT SOME PECULIARITIES OF THE IMAGE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGES»

The author notes, that at the present time, new turns of phrase constantly arise in speech and being actively included in the structure of language phrasebook enrich it with new means of expression.

Some phraseological units exist only in the language but in another language, it is impossible to transfer them to the same means.

Keywords: phraseology, specifics, national color, set phrases, syntactic structure, phraseology units, language, categorical attributes.

Сведения об авторе:

Мадиева Умеда - ассистент кафедры методики и теории перевода иностранных языков факультета романо-германских языков Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни Тел: (+992) 915201331

About the autor:

Madieva Umeda - assistant of department of stylistics and theory of translation of foreign languages, faculty of roman-german languages, Tajik State Pedagogical University by Sadriiddin Ayni Phone: (+992) 915201331

ТАҲҚИҚИ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРКИБӢ-МАЪНОИИ ЛЕКSIKAИ ЭҲСОС ВА ТААЧУБ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Шерхон С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми забоншиносӣ барои таҳқиқи вожаҳои ифодакунандаи шигифт, ҳайрат, таачуб ва ҳиссиёт, зарур аст, ки мавқеи ибтидоии мафҳум ё калимаро таҳлил намуд. [6, с.9]

Бо дарназардошти сатҳи истифодаи вожаҳои ифодакунандаи ҳайрату таачуб, ба мо зарур аст, таваҷҷуҳи асосиро ба мавқеи калимарказии омӯзиши таркиб ва маъноии вожаҳо ба кор барем, зеро маъноии калимаҳо дар луғат бисёр фаҳмо, возеҳ ва равшан нишон дода шуда, хусусиятҳои миллии, яъне аз қадом забон омадани онро низ дарбар мегирад. Аз ин рӯ, ба назарияи сохтори “ҷой ва мавқеи” баённамудаи Ю.Н. Караулов таъя менамоем.

Ин назарияи омӯзиш дар забоншиносӣ, ҳамон самти таҳлиро дар бар мегирад, ки дар он воҳидҳо ё калимаҳои дар истифода сермаъмул қисми асосӣ ва давра ба давраи таҳқиқро ташкил медиҳанд.

Вазифаи таҳқиқот дар доираи “калимарказӣ” аз он иборат аст, ки ин раванд дар таснифот, омӯзиши маъноии ҳар як вожа, мавқеи истифодаи он бо дигар аъзои ҷумла мусоидат менамояд. [3, с. 221-252].

Калимаҳо маъноҳои луғавӣ ва грамматикӣ доранд. Маъноии луғавии калимаҳо дар луғатҳо тафсир мешавад, аммо маъноии грамматикӣ нисбат ба маъноии луғавӣ абстракт ва мураккаб буда, дар дастурҳо шарҳ дода мешавад. [2, с.15].

Калимасозӣ ва таркиббандӣ чунин қисмати забоншиносӣ аст, ки аз имконоти калимасозии таркиббандии забон баҳс намуда, тарз ва роҳҳои сохта шудани калимаю таркибҳо ва бад-ин васила ғанӣ гардидани таркиби луғавии забонро меомӯзад. Дастгоҳи калимасозии забон ҷӣ андоза коршоям ва фаъл бошад, забон аз лиҳози сарвати луғавӣ ҳамон қадар бой ва қудратманд мегардад [2, с.51].

Агар калимасозӣ яке аз манбаъҳои муҳими бой гардидани таркиби луғавии забон, яке аз роҳҳои ба миён омадани истилоҳот бошад, пас омӯзиши таркиб, маъно ва мавқеи истифодабарии калимаҳо бо ифодаи шакл, ҳолат, вазъият, ранг, ҳайрат, таачуб, эҳсосоти гуногун низ метавонад дар ғановати луғавии забон таъсиргузор бошад.

Барои пажӯҳиши мо, дар раванди таҳқиқ ва омӯзиши маъно ва таркиби вожаҳои ифодакунандаи “таачуб ва ҳайрат” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зарур аст, ки худи мақоми мафҳуми “ҳайрат”-ро дар маҷмӯи ҳиссиёт муайян созем.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ якҷанд тавсифи шигифт ба маъноии таачуб, ҳайрат, ҳайронӣ, аҷобат, муъҷиза, уҷоб, дар ҳолати шигифтӣ ва таҳайюр омадааст [1].

Мусаллам аст, ки дар забони тоҷикӣ ҳар як ҳиссаи нутқ тарз ва воситаҳои маҳсули калимасозӣ дорад ва ба тӯфайли калимаҳои нав барои ифода намудани нозуқиҳои фикр нодир мегардад. Ҳамзамон, омӯзиши “вожамарказӣ”, яъне таъя ба луғат барои муайян кардани калимаҳои ифодакунандаи “ҳайрату таачуб ва эҳсосот” низ муттаалиқ ба қисми забоншиносӣ-калимасозӣ аст, ки таркиби калима ва қонуниятҳои сохта шудани онро меомӯзад.

Аз ҷониби дигар, сохтани калимаҳои нав дар асоси калимаҳои якрешагӣ ва ё ибораҳо бо ёрии принсипҳои муайяни дар забон қабулгардида низ вазифаи илми забоншиносӣ, баҳусус баҳши калимасозӣ маҳсуб меёбад.

Профессор, равоншиноси амрикоӣ К.Е. Изард мақоми таачубро бо истинод ба андешаҳои як зумра олимон, дорои хусусиятҳои вижа арзёбӣ менамояд: “Ҳайрат баъзе нишонаҳои эҳсосро дорад, вале бо маъноии томаш ҳиссиёт буда наметавонад. Дар қиёс бо дигар ҳиссиёт, ҳайрат- ҳамеша як ҳолати даргузар аст”. Ва ҳатто: “ Шигифт ба маъноии шодӣ ё ғам эҳсосот буда наметавонад. Он (ҳайрат) хусусиятҳои дигар эҳсосотро ифода карда наметавонад, вале баъзе вазифаҳои хеле муфидро иҷро мекунад” [1, с.85].

Вожаҳои шигифтангез дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойгоҳи маҳсусро дар таркиби калимаҳои ифодакунандаи эҳсос доро мебошанд. Тавре маълум аст, эҳсосот ба мусбату манфӣ тақсим мешаванд, инчунин луғати бо ифодаи шигифту ҳайрат низ: яъне калимаҳои бо хусусияти мусбат ва манфӣ ифодашуда. Аммо вожаҳои шигифтангез чун луғат ба лексикаи мусбату манфӣ таъсиркунанда шомил намешаванд, зеро ки духӯранд.

Дар забони тоҷикӣ тасвири эҳсосот тавассути феълҳои таркибӣ роиҷтар аст (масалан: ҳайрон шудан, қарахт шудан, нафасгир шудан, шах шудан ва ғ.). Агар дар забони тоҷикӣ ин тарзи истифодаи

вожаҳои ифодакунадаи эҳсосот хеле маъмул аст, дар забони англисӣ ҳолату эҳсосро бештар сифатҳои шигифтро ифодакунанда иваз мекунанд (eg:astonishing, surprising, mind -boggling, astounding ва ғ.).

Аз ҷониби дигар, дар ифодаи эҳсос ва сохтани калимаҳои шигифтангез ва ҳаммаъно бо тааҷубу ҳайрат нидо низ мусоидат менамояд, зеро нидо ҳиссаи ёвари нутқ аст, ки ҳиссиёт ва ҳаяҷонро ифода мекунанд. Нидоҳо ҳиссиёти гуногуни инсонӣ монанди: шодӣ, вачд, тааҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таън (а), таҳмин, фарз, тарсу ваҳм, ҳарос, ҳавф, дарду алам, ранҷ, норизоӣ, нохушнудӣ, ҳасрат, андӯх, афсусу дарег, истехзо, тамасхур, ҳачв, таҳдид, ҳатар, ҳашму ғазаб, қаҳру итоб ...- ро ифода мекунанд. Нидоҳо вобаста ба тобишҳои маъноӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) нидоҳои ҳиссӣ: ваҳ, ох, ҳайф, ҳайҳот, офарин, аҷаб, лаббай, ҳайрият, афсӯс, дарег (о), дардо (о), во, хушо, туф (у) ...; б) нидоҳои амрӣ: э, эй, ҳой, аё, ало, ҳон, ҳамӯш, ором. Нидоҳои боло ҳама адабиянд ва дар осори классикон қорбурд шудаанд. Дар забони мардум, яъне дар лаҳҷаҳои гуногуни тоҷикӣ имрӯз нидоҳои зиёди ҳиссӣ ва амрӣ ҳам дар шакли пурра ва ҳам дар гунаи ихтисор истифода мешаванд, ки қаблан дар адабиёти классикӣ ба қор намерафтанд. [2]

Таърифи нидо дар забони англисӣ чунин аст: Нидо (Interjections) - садоҳо, калимаҳо ва ибораҳои махсус мебошанд, ки барои ифодаи эҳсосот истифода мешаванд: ҳашм, ҳайрат, тартибот, ғазаб (anger, surprise, order, rage) ва ғ.

Бояд қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ, маҷмӯи маъноии вожаҳои ифодагари шигифт аз чунин ҷузъҳои зерин ташкил ёфтаанд: таснифоти дараҷаи олий (таъсир, ҳолат, зуҳури берунии ҳолат, ташаккули ҳолат, сабабҳои ҳолат), маҳфуми луғавӣ, маъноӣ дифференциалӣ-эмотсионалӣ, маҷмӯи дифференциалӣ ва маъноии шигифтҳо, ки ҳар яке дар мавқеи худ дорои якҷанд имконот мебошанд. [5, с.44].

Таркиби дифференциалӣ-эҳсосоти шигифтҳо маъмулан маҳфуми луғавии онҳоро аз ҷанбаҳои мухталиф дақиқ менамояд: ҷанбаи сабаб, тарз ва ҳолат ва муайянсозӣ. Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ таркиби дифференциалӣ-эҳсосоти вожаҳои шигифтангез серистеъмоланд, зеро қисми бештари таркиби маъноии вожаҳоро муайян месозанд. Худи шигифт ё ҳайрат дар забони тоҷикӣ сабаби ба вучуд омадани ин ё он ҳолат мегардад.

Дар забони англисӣ бошад, маҷмӯи маъноии шигифт дар таркиби худ ҷузъиёти муҳими маъноии зеринро дарбар мегирад: таснифоти дараҷаи олий (таъсир, ҳолат, зуҳури берунии ҳолат, сабабҳои ҳолат, таъсир ба фаъолияти зеҳнии инсон, зуҳурии берунаи шигифт), маъноӣ дифференциалӣ-эмотсионалӣ, маҷмӯи дифференциалӣ ва маъноии шигифтҳо, хеле гуногунпаҳлӯ мебошанд. [5, с. 45].

Масъалаи омӯзиши ҷанбаҳои психологӣ ва лингвистии эҳсос аллақай мавриди таваҷҷуҳи олимони зиёд, аз ҷумла олимони соҳаи раваншиносӣ ва забоншиносии рус (Бабенко, Вежбицкая, Шаховский, Уфимтсева) ва англис (Kempson, Oatley) қарор гирифтааст.

Дар ин росто, сабаби рӯ овардани пажӯҳишгарон ба категорияи эҳсос барои он зарур аст, ки “нақши эҳсос дар шинохти олам, мавқеи он дар таркиби маъноии вожаҳо, мақоми эҳсос аз нуқтаи назари физиологӣ, раваншиносӣ, фалсафӣ ва забоншиносӣ ва ғ.” хеле баръало ба назар мерасад. [7, с.35]

Тавре ки қайд намудем, “ хусусияти эҳсос - фақат “муносибати фардии баҳодихии субъект ба имкониятҳои қаблӣ ва ҳолатҳои воқеӣ, ба фаъолият ва натиҷаҳои он иборат аст”. Эҳсос инсонро бо ҷаҳони инсонҳо, ашёҳо ва воқеаҳо алақаманд месозад. [4, с. 15]

Агар забоншиносон ба омӯзиши эҳсос хеле дертар шуруъ намудаанд, файласуфону раваншиносон, баръакс, хеле барвақт кӯшиш намудаанд, ки хусусиятҳои эҳсосотро муайян созанд. Лозим ба ёдоварист, ки барои забоншиносон дарёфти воситаҳои муосири таҳлили маъноӣ калимаҳо зарур аст, аз ин рӯ, таҳлили таркибии вожаҳо ва муайян намудани шоҳаҳои пайдоиши онҳо, истифодаи вожаҳои дар луғату фарҳангҳои гуногун хеле муҳим аст.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки омӯзиши эҳсос чун категорияи раваншиносӣ ва ҳам вожаҳои ифодакунадаи ҳайрат, шигифт ва тааҷуб ба сифати воҳиди забонӣ дар муайянсозии таркиби калимаҳо ва гуногунрангию мавқеи қорбасти калимаҳо нақши муассир дошта, ҷузъи эмотсионалӣ-баҳодихиро ташкил медиҳанд. Ин таркиб, ҳамзамон, хусусияти миллӣ ва таносуби мантиқии калимаҳоро дарбар мегирад.

Чунин муайянсозии таркиб бо он шарҳ дода мешавад, ки эҳсосоти инсон, баҳои ӯ ба воқеияти атроф, бештар ба ҳолати иҷтимоӣ, мансубияти синфӣ, мавқеи идеологӣ ва сатҳи ғановати фарҳангии ӯ вобаста аст.

Ҳамин тариқ, барои муайян намудани хусусияти таркибӣ ва типологии калимаҳои ифодакунандаи ҳолати тааҷуб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқи вожаҳо дар иртибот бо калимамарказӣ, матнмарказӣ ва таркибӣ-маъноӣ будани онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил ва муқоиса қарда шуд.

Гуфтан ҷоиз аст, ки натиҷаи қорбурд ва таҳлилу таҳқиқи концептҳои эҳсос ва вожаҳои шигифтангез аз нигоҳи типологӣ умумияту ва фарқиятҳоро низ дорост, вале дар маҷмӯъ, тавсифи

умумии лексикаи таачуб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ феълҳо, исмҳо, ва сифатҳои таркибӣ-эҳсосии таачубро ҳамчун воҳидҳои асосии таҳқиқшаванда муайян намуд.

АДАБИЁТ

1. Изард, К.Е. Эмоции человека : [Пер. с англ.] / Кэррол Е. Изард; Под ред. Л. Я. Гозмана, М. С. Егоровой. - М: Изд-во МГУ, 1980. - 439 с.
2. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018. - 256 с.
3. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография: опыт теории лингвистических словарей-тезаурусов: / Ю.Н. Караулов // диссертация доктора филологических наук: 10.02.19. - Москва, 1975. - С. 221-252
4. Носенко, Начала статистики для лингвистов –Москва, 1981-157 с
5. Рассказова Т.П. Лексика удивления в русском и английском языках. Т.П. Рассказова Диссертация кандидата филологических наук: 10.02.20.- Екатеринбург, 1998.- 179с.
6. Уфимцева А.А. Лексическое значение : Принцип семилогического описания лексики А.А. Уфимцева / Отв. ред. Ю.С. Степанов; АН СССР, Ин-т языкознания. - М. : Наука, 1986. - 239, с. 9
7. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский. - Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1987. - 190 с.

Истинодҳо:

1. <https://ravshanfikt.tj/lu-atnoma.Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ>.
2. <academic.rufile:///C:/Users/Admin/Desktop/.htm>

ИЗУЧЕНИЕ СТРУКТУРНО- СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЭМОЦИИ И ЛЕКСИКИ УДИВЛЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье представлена информация об эмоции как психологической категории, а также слов, выражающих удивление и изумление как языковые единицы с целью определения их структуры и разнообразия.

В процессе исследования значения и структуры слов контекста «удивление» в таджикском и английском языках, определяется их место, само понятие «удивление» в комплексе эмоции, подчеркивая, что изучение психологических и лингвистических аспектов эмоций уже вызвал интерес, российских и английских психологов и лингвистов.

По мнению автора, лингвистам необходимо использование современных средств анализа и выявления значения слов, поэтому важно анализировать состав слов и определять их этимологию, а также их толкование в разных словарях и употребление в разных культурах.

Лексика удивления занимает особое место в таджикском и английском языках в составе слов, выражающих эмоции.

Ключевые слова: слово, состав, структура, эҳсос, удивление, психологический аспект, лингвистика.

STUDY OF STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF EMOTION AND ASTONISHING VOCABULARY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article provides information about emotion as a psychological category, as well as words expressing surprise and amazement as linguistic units in order to determine their structure and diversity.

In the process of studying the meaning and structure of the words «surprise» in the Tajik and English languages, their place, the very concept of «surprise» in the complex of emotions, is determined, emphasizing that the study of psychological and linguistic aspects of emotions has already aroused interest in Russian and English psychologists and linguists.

According to the author, linguists need to use modern means of analyzing and identifying the meaning of words, therefore it is important to analyze the composition of words and determine their etymology, as well as their interpretation in different dictionaries and use in different cultures.

The vocabulary of surprise occupies a special place in the Tajik and English languages in the composition of words expressing emotions.

Keywords: word, composition, structure, exsoss, surprise, psychological aspect, linguistics.

Сведения об авторе:

Шерхон Сулаймон-доктор (PhD) Таджикского национального университета. Адрес: г. Душанбе, 33 мкр., тел: (+992) 98710080, E-mail:ahmadi1994@mail.ru

About the author:

Sherkhon Sulaimon-Doctor (PhD) of the Tajik National University. Address: Dushanbe, 33 microdistrict, Phone (+992) 9871008, E-mail:ahmadi1994@mail.ru

ФРАЗЕМАҲОИ ТАВСИФӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОЧИКӢ

Убайдуллоева М.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ яке аз таснифотҳои муҳим ва то андозае анҷомёфта маҳсуб меёбад. Бештари муҳаққиқон таснифоти воҳидҳои фразеологиро аз рӯи маъно ба навъҳои идиома, фразема ва ифодаҳои ғайриидиоматикӣ қобили қабул донистаанд [5;13;14;22]. Масалан, дар назарияҳои илмӣ профессор Х. Мачидов, ки як навъ чамбастии назарияҳои олимони соҳа мебошанд, ифодаҳои рехтаи забони тоҷикӣ бо исботҳои дақиқи илмӣ ба навъҳои болозикр гурӯҳбандӣ шудаанд, ки яке аз қабатҳои серистеъмоли онро фраземаҳо ташкил медиҳанд. Мавсуф ҳамчун асосгузори назарияи фразеологияи забони тоҷикӣ, фраземаро чунин тавзеҳ додааст: “Фраземаҳо аз гурӯҳҳои дигари семантикӣ маҳз бо тарзи махсуси ташаккули маъноӣ яклухти худ фарқ мекунанд. Агар маъноӣ бутуни ифодаҳои идиоматикӣ дар натиҷаи тағйирёбии куллии маъноӣ ҳамаи ҷузъҳои таркибӣ ба вучуд ояд, пас мундариҷаи яклухти фразема дар заминаи маҳдудшавӣ, дигар шудан, тағйирёбӣ, вобаста шуда мондани маъно ва ё доираи истеъмоли як ё якчанд ҷузъи таркибӣ сурат меёбад” [13, с.32].

Муҳаққиқи риштаи фразеологизмҳои шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ Н. Гадовое бошад, зимни таҳқиқи масоили марбут ба фразеологияи шеваи ҷанубӣ ба масъалаҳои семантикаи он, баҳусус фраземаҳо, тавачҷуҳи хосса додааст. Қайд мегардад, ки дар шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ низ фраземаҳо фаровон қорбурд дошта, дар соҳаҳои онҳо калимаҳои аслии тоҷикии ифодакунандаи мафҳумҳои гуногун нақши ғаёбдоранд [6, с.91-94].

Забоншинос Д. М. Бойматова фраземаҳои забони тоҷикӣ ва фаронсавиро (дар мисоли романи “Духтари оташ”-и Ҷ. Иқромӣ ва повести “Бегона”-и А. Камю) таҳқиқ намуда, дар он аксар ифодаҳои фразеологӣ (фразема)-ро, ки дар романи “Духтари оташ”-и Ҷ. Иқромӣ истифода шудаанд, бо тарҷумани онҳо ба забони фаронсаӣ муқоиса намуда, ба чунин натиҷа расидааст: «Пас аз дида баромадани ин фраземаҳо гуфтан мумкин аст, ки ифодаҳои фразеологӣ ё ки фраземаҳоро воҳидҳои устувори забон номидан ҷандон дуруст нест. Дар онҳо одатан ҳам аз ҷиҳати семантика ва ҳам аз ҷиҳати сохту таркиб бештар тағйиротҳо ба назар мерасанд. Вале ибораҳои рехтаи устувор ё ки идиомаҳо ба тағйирот дучор намешаванд» [3, с. 79].

Забоншинос Х. Дӯстов бошад, зимни таҳқиқи масоили “Ибораҳои фразеологияи изофӣ ва гурӯҳҳои маъноии онҳо” иброз намудааст, ки “аксарияти ибораҳои фразеологияи изофӣ дар сурати фраземаҳо истифода шуда, яке аз калимаҳои таркиби ифода ба маъноӣ асосӣ қор фармуда мешаванд [7, с.19]. Ў ба ҳулосае меояд, ки «дар ибораҳои фразеологияи изофии фраземавӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ, аниқтараш ҷузъе, ки ба маъноӣ асосии луғавӣ қор фармуда шуда, гӯё шарҳталаб аст, калимаҳои ифодагари исмҳои гуногун омада метавонанд. Дар ин вазифа, асосан, исмҳои ифодагари шахс ва ғайришахс бештар ғаёбдоранд» [7, с.19].

Ба ин тариқ, дар таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологияи забони тоҷикӣ дар баробари идиома ва ифодаҳои ғайриидиоматикӣ ифодаҳои рехтаи фраземавӣ низ мавқеи асосӣ доранд. Ин навъи маъноии фразеологизмҳо бо табиати маҳсус ва як қатор нишонаҳои забонӣ аз дигар гурӯҳҳо фарқ доранд. Чунончи, агар дар шаклгирии идиомаҳо сохту таркибӣ ниҳоят рехтаву устувор ва ифодаи маъноӣ маҷозӣ нақши ғаёбдор дошта бошанд, дар фраземаҳои фразеологӣ ин ҳолатро ба таври қомил мушоҳида намудан мумкин нест. Ба таври дигар, дар соҳаҳои ин навъи фразеологизмҳо як дигаргунӣ ба назар мерасад, ки хоси ҳамин гурӯҳ аст. Ҳарчанд онҳо низ «ба монанди идиомаҳо мундариҷаи яклухт ва сохту таркиби доимӣ дошта, пуробуранг ва муассир мебошанд» [13, с.32], вале ташаккули сохториву маъноии фраземаҳо дар заминаи маъноӣ асосии луғавӣ яке аз ҷузъҳои таркибӣ ва сохтори на он қадар устувор ва баъзан тағйирёбанда сурат мегирад. Масалан, дар мисолҳои зайл: **тақлифи хом** «тақлифи сарсарӣ», **ҷеҳраи шуқуфон** «ҷеҳраи зебо», **пахлавони бағурда** «пахлавони нотарс ва ҷасур» метавон ин хусусияти фраземаро мушоҳида қард.

Э не-е, не. Ин **тақлифи хом** [17, с.206]. Гулшан лафзаҷро сарфаҳм нарафт, вале аз **ҷеҳраи шуқуфон**, нигоҳи саршори меҳр ва ҳарорати суханаш пай бурд, ки гапи неке мегӯяд [2, с.31]. Меҳонад, ки **пахлавони бағурда** намондааст, мардон либоси занон пӯшидаанд [11, с.122].

Ҳамин тариқ, мундариҷаи яклухти фразема дар заминаи маҳдудшавӣ, дигар шудан, тағйирёбӣ, вобаста шуда мондани маъно ва ё доираи истифодаи як ё якчанд ҷузъи таркибӣ ифода меёбад. Яке аз хусусияти хос ва фарқкунандаи фраземаҳо аз ибораҳои рехтаи ниҳоят устувор ё идиомаҳо дар забони тоҷикӣ дар он аст, ки яке аз ҷузъҳои таркибии онҳо ҳатман ба маъноӣ аслии худ меояд. Масалан, дар

ибораҳои фразеологии тавсифии **гапи қоғазпеч, мушти обдор суханҳои ширин** калимаҳои **гап, мушт, сухан** ба маънои асосӣ ва чузъҳои боқимонда ҳамчун унсурҳои онҳоро шарҳидиҳанда ба маънои маҷозӣ корбаст шудаанд:

Ин **гапи қоғазпеча** аз шахр савғо овардӣ? [20, с.147]. Ва аз пушти харидор давиданӣ мешавад, то ўро дошта, се-чор **мушти обдор** фурораду аламашро гирад [17, с.312]. Модаркалонамро барои **суханҳои ширин** ва афсонаҳои дилписандаш дўст медоштам ва хурмат мекардам [15, с.10].

Воҳидҳои фразеологии тавсифӣ, ки дар заминаи тавсиф, сифатчинии ин ё он шайъ, ҳодисаву воқеа ба вучуд меоянд, бештар дар қолаби фраземаҳои дучор мешаванд. Фраземаҳои тавсифӣ низ аз гурӯҳҳои дигари маъноӣ маҳз бо тарзи махсуси ташаққули маъноӣ яқлукти худ фарқ мекунанд. Дар онҳо сохтор ва маъноӣ ифода на он қадар рехтаву устувор аст ва маҳз ҳамин нишонаҳо онҳоро ба қабати фраземаҳо мансуб медеданд. Мушаххасан, дар ин гурӯҳи фразеологизмҳо яке аз чузъҳои таркибии ифода метавонад ба маъноӣ луғавии худ истифода шуда, дар мавридҳои муайян онро калимаи дигар иваз кунад. Чунончи, дар фраземаҳои тавсифии **қаймоқи гап, мағзи гап** «асос ва мақсади гап» ва «**ҷони гап**», «**решаи гап**» унсурҳои луғавии **қаймоқ, мағз** ҷойи худро ба калимаҳои **ҷон, реша** иваз намудаанд, ки аз ин ҷойивазкунӣ маъно ва сохтори ифода тағйир наёфтааст:

Дар он ҷо **қаймоқи гап** кордонӣ ва кордорҳои сарқори нави рӯдқовӣ буд” [1, с.76]. Мардуми қўҳистон сухан рӯда карданро хуш надоранд, **мағзи гап**ро меғўянд мемунанд [2, с.25]. **Ҷони гап**ро ёфтӣ, хоҳарам [16, с.204]. - **Решаи гап** ҳамин ки, Одил, маро ҳама шиносанд ҳам, ту намешиноӣ [18, с.2].

Таҳлили маводи ҷамъоваришуда нишон медиҳад, ки фраземаҳои тавсифӣ дар забони тоҷикӣ, асосан, дар қолаби ибораҳои исмиӣ изофӣ шакл мегиранд. Онҳоро аз рӯи ифодаи маъноӣ луғавӣ ва маҷозӣ дар чузъҳои таркибӣ метавон ба навъҳои зерин ҷудо намуд:

1. Ба гурӯҳи аввал он фраземаҳои тавсифие дохил мешаванд, ки дар онҳо чузъи якуми воҳиди фразеологӣ ба маъноӣ аслии луғавӣ истифода шуда, чузъи дуюм ба худ маъноӣ маҷозӣ касб кардааст. Аниқтараш, маҳз маъноӣ маҷозии дар заминаи чузъи дуюм ҷойгир шуда, ибораи изофиро ба воҳиди фразеологӣ табдил медиҳад. Аз ин ҷост, ки маъноӣ маҷозӣ дар шаклгирии фраземаҳои тавсифӣ яке аз талаботи муҳим арзёбӣ мешавад. Дар бештари ҳолатҳо ба вазифаи чузъи дуюми маҷозимаъноӣ фраземаҳои тавсифӣ навъҳои гуногуни сифатҳо истифода мешаванд. Чунончи ҳолат, ба назари мо, ҳодисаи маъмули забонӣ мебошад, зеро вазифаи калимаҳои сифатӣ дар таркиби ибораҳои изофӣ бештар муайянкунандагӣ буда, онҳо сифати ашёву ҳодисаро аз ягон ҷиҳат тавсиф мекунанд. Масалан, корбурди сифатҳои **ширин, бемаза, обдор, қок, пуч** дар таркиби фраземаҳои тавсифии зерин тасдиқи гуфтаҳои болост:

Баъд навои най шўхтар гашта, ба кас аз тавоноии инсон, умеду **орзуҳои ширини** ў, зебоии ҳаёт дoston мехонад [16, с.63]. Ҳайдарҷон шефтаю шайдои шумо, шумо бошед, аз он масрур саодатманд, ки боз як ҷавонро аз **ҳоби ширин**, аз оромӣ ва роҳати одии зиндагонӣ маҳрум сохта, ба дарёи фикру андешот, ба кўчаи сарбастаи рашк, ба роҳи умед ва пайроҳаи ноумедиҳо, орзу ва ҳаёлҳои талху ширин андохтед...[16, с.236]. Ман меғўям, ки фарз кардем, ягон каси ману ту барин солхўрда, бо мурури замон ба таъсири ягон хел... чӣ меғўянд... **муҳити бемаза** афтада, хислати бахилӣ пайдо кунад, садқаи сар меғўино мемунаӣ [16, с.146]. – То хеле роҳ **дашномҳои обдори** модари Зўхро ба гўш мерасид [16, с.259]. Як **сари қоқаш** монд [17, с.71]. – Сағираи бекас, на падару модар дораму на хешу табор, - оби дида рехт Аҷик ва бо **ваъдаҳои пучи** рангин дили пиразанро ба даст оварду гирифтори домаш кард [17, с.72].

Сифатҳои таркибии фразеологизмҳои тавсифии фраземавӣ метавонанд ифодакунандаи хусусиятҳои гуногун бошанд, вале бояд таъкид намоем, ки дар зери таъсири маъноӣ маҷозӣ онҳо аз маъноӣ луғавии худ дур шуда, дар таркиби воҳиди фразеологӣ маъноӣ дигарро соҳиб мешаванд. Чунончи, дар тавсифҳои фразеологии **рўзи сиёҳ, хуши парешон, бахти баланд, рўзгори танг** ва **шўхии хунук** унсурҳои сифатии **сиёҳ, парешон, баланд, танг** ва **хунук** на ба он маъноӣ қабул карда мешаванд, ки дар таркиби ибораҳои озоди нахвӣ соҳибанд. Дар ин маврид **рўзи сиёҳ** ба маъноӣ «рўзи вазнин, пур аз ғаму андўх», **хуши парешон** «хотирҷамъ набудан, хавотирӣ», **бахти баланд** «бахти нек, омади қор», **рўзгори танг** «зиндагонии камбағалона», **шўхии хунук** «шўхии бемаврид, маъқул не» истифода шудаанд:

Дар ҳамин **рўзи сиёҳам** мана боз ҳафа нақун, писарҷонам, - гиризомез меғуфт зани шўрбахт [16, с.222]. Ақнун садои дуохонии роҳбалад ба охири қатор намерасид ва пасояндагон ҳар чизе ки аз атроф ба забони арабӣ шунида мешуд, бо **хуши парешон** ва сари гич тақрор мекарданд [16, с.12]. Бар гузашта салавот гўед, падар! – овози писараш аз шодӣ саршор буд, – ин ҳам **бахти баланди** мо, ки

сихату саломат, одами калон, саринженери автобаза будааст [20, с.41]. **Рӯзгори танг** дар дили одамон харос андохта буд, - хаёломез гуфт Мирзошариф [20, с.49]. **Шӯҳии хунук** чӣ лозим? – мӯйсафед пушташро тарафи кӯҳ гардонид, бо сари ҳам ба кор часпид [11, с.16].

2. Навъи дуоми фраземаҳои тавсифиро фразеологизмҳои ташкил медиҳанд, ки баръакси гурӯҳи якум дар онҳо чузъи аввал ба маънои маҷозӣ кор фармуда шуда, чузъи дуум ба маънои луғавӣ меояд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки ин навъи фраземаҳо нисбат ба гурӯҳи аввал камтар истеъмол ёбанд ҳам, вале дар ифодаи маъно ва тобишҳои он, эҳсосот ва обурани аз онҳо мондани надоранд. Чунончи, дар мисолҳои зайл:

Ҳарчанд ки **гули хӯрокро** ба ӯ меоданд, ҳеҷ гӯшт намегирифт, қад намеёзонд [17, с.72]. Шабе **ғарки хаёл** менишастааст, ки посбонон занеро ба хайма овардаанд [16, 342]. **Чони гапро** ёфтӣ, хоҳарам [16, с.204]. Пас бояд ки **бори рӯзгори** баробар кашем [17, с.83]. Ва бо як тир се нишон мезанам, ҳам чумак мехарам, ҳам ҳавои тоза хӯрда, **ғубори дил** мебарорам [17, с.83].

Дар матни мазкур **гули хӯрок** ишора ба «хӯроки бехтарин, интихобшуда», **ғарки хаёл** «дар хаёл буда, хаёлий», **чони гап** «асоси гап», **бори рӯзгор** «рӯзгордорӣ», **ғубори дил** «алам, ғами дар дил буда» ва ғайра:

Дар навъи дуоми фраземаҳои тавсифӣ ба вазифаи чузъҳои маҷозимаъно бештар навъҳои гуногуни исмиҳои иштирок мекунанд. Ин ҳолат низ ба он вобаста аст, ки исми ҳамчун ифодагари номи шайъ ва ҳодисаву воқеа ба шарҳу тавзеҳ ниёз дорад ва дар қолаби ибораи изофӣ ба ин хусусият боз бештар соҳиб мегардад. Масалан, дар воҳидҳои фразеологӣ тавсифии зерин, ки ба фраземаҳо нисбат доранд, калимаҳои мансуби категорияи исми дар вазифаи чузъи якуми ифода омадаанд: Ханӯз **каллаи сахар**, аз чоғаҳ нахеста, чашмонашро молида-молида истода, аз ман пул пурсид [12, с.10]. Таноби нафса каш, ки ягон рӯз **балои чонат** мешавад [20, с.41].

Ҳамин тарик, фраземаҳо яке аз навъҳои маъноии воҳидҳои фразеологӣ тавсифиро ташкил дода, аз рӯи нишонаҳои фарқкунанда бештар ба навъҳои дигари фраземаҳои фразеологӣ монанданд. Танҳо фраземаҳои тавсифӣ дар қолаби махсуси ибораҳои исмиҳои изофӣ сохта шуда, ба вазифаи чузъҳои асосӣ ва дуоми онҳо бештар исми сифатҳо кор фармуда мешаванд. Маълум гардид, ки таснифоти фразеологизмҳои тавсифӣ ба фраземаҳо дар нисбати чузъҳои асосӣ ва дуум мебошад, ки дар гурӯҳе аз онҳо унсури аввал ва дар навъи дигар унсури дуоми воҳиди фразеологӣ ба маънои луғавӣ худ истифода мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айни. – Душанбе, 2009. – 680 с.
2. Баҳманёр. Сармадех [Матн] / Баҳманёр. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 240 с.
3. Бойматова, Д.М. Таҳлили муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ тоҷикӣ ва фаронсавӣ (дар намунаи асл ва тарҷумани романи “Духтари оташ”-и Чалол Иқромӣ ва повести “Бегона”-и Алберт Камю) [Матн] / Д.М. Бойматова. – Душанбе, 2019. – 163 с.
4. Бойматова, Д.М. Таҳлили муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ тоҷикӣ ва фаронсавӣ (дар намунаи асл ва тарҷумани романи “Духтари оташ”-и Чалол Иқромӣ ва повести “Бегона”-и Алберт Камю) [Матн]: автореф. дисс... канд. филол. наук / Д.М. Бойматов. – Душанбе, 2019. – 56 с.
5. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В.В. Виноградов // Тр. Юбилейной сессии Ленинградского ун-та, Л., 1956. – С.57-58
6. Гадов, Н. Баъзе хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ дар лаҳҷаи Қӯлоб [Матн] / Н. Гадов. – Душанбе, 2017. – 232 с.
7. Дустов Х. Ч. Ибораҳои фразеологӣ изофӣ ва гурӯҳҳои маъноии онҳо [Матн] / Х.Ч. Дустов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Бахши филология. – Душанбе: Сино, 2016. – № 4/7 (217). – С.18-21.
8. Дустов, Х.Ч. Воҳидҳои фразеологӣ муволиғавӣ ва гурӯҳҳои маъноии онҳо [Матн] / Х.Ч. Дустов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Бахши филология. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума, 2019. – № 4. – С.17-20.
9. Иқромӣ, Ч. Духтари оташ [Матн] / Ч. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 560 с.
10. Камю, А. Бегона [Матн] / А. Камю. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 164 с.
11. Қӯзод, Ҷ. Хайҷо [Матн]: Роман. – Нашри муқаммал / Х.Ч. Дустов. – Душанбе: Адиб, 2015. – 416 с.
12. Чалил, Р. Шуроб [Матн] / Р. Чалил. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 287 с.
13. Мачидов, Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик [Матн] / Х. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 103 с.
14. Маъсумӣ, Н. Очеркҳои оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 296 с.
15. Мухаммадиев Ф. Дар он дунё / Ф. Мухаммадиев – Душанбе: Адиб, 2016.
16. Мухаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – Ҷ.1. – 556 с.
17. Мӯсо, Ш. Чехраи модар [Матн] / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб, 2012. – 408 с.
18. Ниёзӣ, Ф. Вафо [Матн] / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
19. Саломов, М.Қ. Вижагиҳои забони ғазалиёти шоирони асрҳои XI-XIV (Таҳлили сохтори фонетикӣ, семантикӣ ва фразеологӣ луғавӣ) [Матн] / М.Қ. Саломов. – Душанбе, 2018. – 354 с.
20. Самадов, А. Пиёлаи шикаста [Матн]: Ҳикояҳо / А. Самадов. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
21. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забон адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1963.

ОПИСАТЕЛЬНЫЕ ФРАЗЫ НА СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

В данной научной статье рассматривается один из важнейших вопросов семантической классификации фразеологических единиц - словосочетаний на основе описательных фразем современного таджикского литературного языка. На основе достоверных научных материалов автор доказал, что фразем выходят за рамки других структурных типов фразеологических единиц таджикского языка и встречаются также в описательных выражениях. Он объясняет это тем, что фразеологические описания в силу своей природы образуются только в виде дополнительных фраз, в которых один из компонентов используется в своем первоначальном значении. Отличительной особенностью фраз от идиом таджикского языка является то, что одна из их составляющих выражает первоначальное значение. Другой исследуемый вопрос заключается в том, что в описательных фразем структура и значение выражения не так стабильны, но один из компонентов выражения может использоваться в его лексическом смысле и в некоторых случаях его заменяет другое слово. Анализ полученного фактологического материала показал, что как первый элемент, так и второе слово описательных фразеологизмов могут иметь лексическое и переносное значение. По сравнению со второй группой, преобладает количество первой группы, в котором второй компонент приобретает переносное значение. Автор рассматривает причину возникновения такого языкового явления в том, что функция прилагательных в составе наречий более определяющая, и они тем или иным образом описывают качество вещей и событий.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразема, описательные фраземы, метафора, дополнительная фраза, фразеологические словосочетания лексическое значение, переносное значение.

DESCRIPTIVE PHRASES IN MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE

This scientific article examines one of the most important issues of the semantic classification of phraseological units - word combinations based on descriptive phrasemes of the modern Tajik literary language. On the basis of reliable scientific materials, the author proved that phrasemes go beyond other structural types of phraseological units of the Tajik language and are also found in descriptive expressions. She explains this by the fact that phraseological descriptions, by their nature, are formed only in the form of additional phrases, in which one of the components is used in its original meaning. A distinctive feature of phrasemes from idioms of the Tajik language is that one of their components expresses the original meaning. Another issue under study is that in descriptive phraseological units, the structure and meaning of the expression are not so stable, but one of the components of the expression can be used in its lexical sense and in some cases it is replaced by another word. Analysis of the obtained factual material showed that both the first element and the second word of descriptive phrasemes can have lexical and figurative meaning. Compared to the second group, the amount of the first group prevails, in which the second component acquires a figurative meaning. The author considers the reason for the emergence of such a linguistic phenomenon in the fact that the function of adjectives in the composition of adverbs is more defining, and in one way or another they describe the quality of things and events.

Keywords: phraseological units, phrasemes, descriptive phrasemes, metaphor, additional phrase, phraseological phrases, lexical meaning, figurative meaning.

Сведения об авторе:

Убайдуллаева Мавзунахон Азамовна – докторант (Phd) – кафедры современного таджикского литературного языка Таджикского национального Университета. Тел: (+992) 929707557. E-mail: mavzunakhon@list.ru

About the author:

Ubaidullaeva Mavzunakhon Azamovna - doctoral candidate (Phd) - department of modern Tajik literary language of the National University of Tajikistan. Phone: (+992) 929707557. E-mail: mavzunakhon@list.ru

ПАҲЛУҶОИ МУҶИМИ МУВОФИҚАТИ МАЪНОГӢ (МУРОДИФОТ) ВА УМУМИЯТИ ИФОДАИ НУТҚИ МАЗМУНАН НАҚШУДА ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Раззоқбердиев Ш.С, Фатхуллоева Ш. А.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Саидова М.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забон ин системаи мушқил, серпахлу, бисёр чабха ва ташаккулёбанда аст, ки дар он ҳамаи дигаргуниҳои дар ҷамъият рӯйдиханда акс меёбанд. Дар марҳилаи замонавии ташаккули илми забоншиносӣ, забон ҳамчун системаи антропоцентрик дар назар дошта шудааст, бинобар ҳамин дар нимаи дуюми асри XX ба вучудомадани забоншиносии когнитивӣ ба пайдоиши категорияҳо дар илм мусоидат намуд, ки ин имконияти омӯзиши алоқамандии забон ва маданияти халқро, ки дар тафаккури донандагони забон ба вучуд омадааст, фароҳам меорад.

Калимасозӣ воситаи асосии бойшавии таркиби луғавии забон мебошад. Бо ин роҳ таркиби луғавӣ бо калимаҳои нав пурра мешавад. Бисер калимаҳои наво, ки дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ, хоҷагӣ, илму маданият ва ғайраҳо пайдо шудаанд, бо роҳи калимасозӣ бавучуд омадаанд ва бо сохти грамматикӣ ва қонунҳои дохилии забон пурра мувофиқат мекунад.

Таваҷҷӯҳи зиёиён ба масъалаҳои, ки ба муаммоҳои забони миллии ва симои миллии ҷаҳон дахл доранд, хусусиятҳои хоси концептуалӣ ва категорияшавии мафҳумҳои муҳити атроф ва инчунин, инъикоси онҳо дар забон ба вучуд меорад. Аз ин рӯ, тадқиқоти забонҳои гуногун ва мафҳумҳои алоҳида яке аз самтҳои асосии илми забоншиносӣ дар даҳсолаи охир гардид.

Ҳам дар илми забоншиносии Россия ва ҳам хориҷа мактабҳои тадқиқотӣ ба вучуд омаданд ва натиҷаи кори онҳо дар асарҳои Н.П.Бабушкина, С.Г. Воркачёва, В.З. Демьянкова, А.А.Залевской, В.И. Карасика, Е.С.Кубряковский, З.Д.Попов, Ю.С.Степанова, И.А.Стернина, А.Вежбицкой, Р.Джакендоффа, Дж.Лакоффа, Р.Лангакера, Л. Талми ва ғайраҳо инъикоси худро ёфтанд [10, с.56].

Системаи калимасозии ҳар як забон аз усулҳо ё худ воситаҳои калимасозӣ таркиб ёфтааст, ки ба худӣ ҳамон забон хос мебошад. Дар умум ин система мураккаб ба шумор рафта аз усулҳои калимасозӣ ва воситаҳо иборат мебошад.

Пеш аз ҳама, бояд таъкид сохт, ки калимасозӣ бахши алоҳидаи илми забон аст, вале новобаста аз ин, он бо бахшҳои дигар ва алоҳидаи забоншиносӣ, аз он ҷумла лексикология алоқаи ногустастанӣ дорад. Мувофиқи андешаи олимони забоншиносон ибораи калимасозӣ ду маънои асосӣ дорад, ки дар маънои аввал он дар ифодаи раванди доимии ташкили калимаҳои нав дар забон меояд. Дар маънои дувум бахши алоҳидаи забоншиносиро ифода месозад, ки ба омӯзиши раванди ташкили воҳидҳои забонӣ сару қор дорад [8, с.56].

Аслан худӣ истилоҳи калимасозӣ бар он далолат мекунад, ки раванди сохтани калимаҳои аслии дар заминаи калима ё ибораҳо тибқи роҳҳо ва қолабҳои дар забон мавҷудбуда аст ё ба таври дигар, раванди тавлиди воҳидҳои лингвистии нав, ки бо воҳиди ибтидоӣ робитаи бевоситаи мазмунӣ дорад. Аз ин нуқта, ҳамин робитаи бевоситаи мазмунӣ заминаи синоним шуда омадани воҳидҳои навро ба миён меорад.

Ташаккули воҳидҳои нави забонӣ ва махсусан воҳидҳои забонӣ дар заминаи модулҳои муайяни калимасозии ҳамон забон ба вучуд меоянд. Қонуният ва хусусиятҳои ташкили воҳидҳои наво асосан дар раванди таҳлили калимасозӣ муайян карда мешаванд. Дар раванди калимасозӣ тағйиротҳои семантикии калимаҳо ва вучуд меоянд ва онҳо хусусиятҳои гуногунро касб менамоянд [9, с.46].

Дар забони тоҷикӣ мавзӯи калимасозӣ, аз ҷумла калимасозии исми аз тарафи забоншинос Ш.Рустамов мавриди тадқиқоти алоҳида қарор гирифтааст. Рисолаи муҳаққиқ яке аз пураарзиштарин манбаъҳо дар ҷодаи омӯзиши калимасозӣ ба ҳисоб меравад, ки тавонистааст паҳлуҳои мухталифи калимасозии забони тоҷикиро тадқиқ ва таҳлил намояд.

Забоншинос Ш.Рустамов оид ба калимасозии исми дар забони тоҷикӣ зикр менамояд, ки «дар исми усулҳои зерини калимасозӣ мушоҳида мешаванд: 1. морфологӣ : а) бо суффикс, б) бо префикс; 2. Синтаксисии морфологӣ: а) исмиҳои мураккаб, б) исмиҳои омехта; 3. Луғавию синтаксисӣ – ба калимаи мураккаб гузаштани ибораҳо: мардикор, рӯйхат, рӯидарича ва ғ» .

Оид ба роҳу воситаҳои калимасозӣ забоншинос Ф.Р. Амонова қайд мекунад, ки аффиксация, калимасозии калимаҳои мураккаб, транспозитсия, яъне бе воситаи аффикс сохта шудани калимаи наво: ҷавон (исм) – ҷавон (сифат), ҷангӣ (и) – ҷангидан (ф) ва ғайраҳо аз қабилҳои роҳҳои асосии калимасозӣ ба шумор мераванд [1, с.76].

Бояд зикр кард, ки раванди калимасозӣ ва воситаҳои он ба грамматика алоқаи мустақкам дорад. Ҳар як калимаи наво дар навбати худ ҳамчун воҳиди суратёфтаи грамматикӣ, ҳамчун калимаи мансуб

ба ин ё он ҳиссаи нутқ ташаккул меёбад, ба категорияҳои морфологӣ, вазифаи синтаксисии он молик мешавад. Аз ин нуктаи назар калимасозӣ яке аз воситаҳои ғаний гардонидани хазинаи луғавии забон ба шумор меравад [8, с.78].

Таркиби луғавии ҳар як забон дар шароити махсус, доираи чудоғона, бо вижагиҳои умумию хусусӣ падида омада, ба дараҷаи лозимӣ инкишоф ёфта, ғаний мегардад ва ба ҷомеаи муайяне хидмат мекунад. Ҳамин аст, ки дар давраи муайяни таърихӣ баробари ҷомеаю ҷомеадорон, давлату давлатдорон забоне инкишоф меёбаду забоне рӯ ба инкироз оварда, ногузир аз байн меравад. Барои он ки забон ҳамеша дар такмили инкишоф бошаду хизмати аҳли ҷомеаро ба ҷо оварад, соҳибони он забон бояд шароити зарурати мувофиқеро муҳайё созанд. Танҳо дар ҳамагон сурат забон чун беҳтарин воситаи робитаи муоширати одамон хизмат карда метавонад. Барои ин таркиби луғавӣ ва хизмати ҳар як забон бояд аз имконоти қонуниятҳои дохиливу хориҷӣ фаровону ҳаматарафа ва бомаҳсул баҳраёб гардад. «Хусусан дар замони инкишофи босуръату бемайлоии илму техника, кибернетикаю фарҳанг ва умуман тамаддуни муосир барои барқарор доштани инкишоф бахшидани ҳар як забон бояд аз тамоми воситаю имконоти мавҷуда истифода бурд, вагарна дар ин ғалаёну талотуми ҷаҳонишавии илму техника забон метавонад зуд фано ёбад» [3, с.121]. Яке аз роҳи воситаҳои барқарор доштани устувор гардонидан ва ташаккул додани забон истифодаи хуби коршиносонаи имконоти таърихӣ забон ва ногусафта доштани робитаи он бо забони имрӯза мебошад.

Бо воситаи асарҳои тарҷумавӣ саҳифаҳои торики таърихи халқи тоҷик ба ҳонандагони ғайритоҷик равшан мешавад, аммо муҳим он аст, ки воситаҳои тасвири бадеӣ, асоси миллиӣ, ҷанбаи умумибашарӣ дар тарҷума дуруст инъикос гардад. Хусусан, барҷастагӣ ва ҷазобии тасвири бадеӣ ба забони тарҷума бояд бо тамоми тобишҳои маъноӣашон гузаранд.

«Ғановати ҳар забон бо мавҷудияти беш ё ками муродифот ё синонимҳо саҳт марбут аст. Боиси хурсандист, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳамин гуна калимаҳои синонимӣ бой мебошанд...» [2, с.7].

Муродифот ё маъношиносӣ диққати забоншиносони ин соҳаро ба худ ҷалб намудааст. Боиси ифтихор аст, ки дар радифи тадқиқотҳои олимони хориҷӣ, тадқиқоти пурсамари забоншиносони тоҷик низ бетараф нест.

Дар ҳамин маврид бояд зикр кард, ки бо усули морфологӣ ба вучуд омадани калимаҳо дар забонҳои мавриди омӯзиш нисбатан сермаҳсул ҳастанд. Яъне тавассути истифодаи суффику префиксҳо дар забон калимаҳои нав ва гуногун ба миён омадаанд, ки ба инкишоф муродифот низ дар забонҳои муқоисашаванда замина гузоштаанд: *оила* – *хонавода, хонадон; танаффус* – *истироҳат, дамگیرӣ, нафасросткунӣ; chief* (*роҳбар, сардор*) – *leader* ва ғ.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ин тарзи ба вучуд омадани ҷуфтҳои синонимӣ на танҳо дар исмҳо балки дар дигар ҳиссаҳои нутқ низ хеле ғаёланд.

Пеш аз ҳама бояд зикр кард, ки системаи калимасозии ҳар як забон аз усулҳои пурпечуби калимасозӣ иборат аст, ки воситаҳои мувофиқи калимасозиро дар бар мегиранд. Дар ҳамин раванд истифодаи суффиксҳои исмсоз дар забонҳои муқоисашаванда нисбатан сермаҳсул буда, дар сомон ёфтани ҷуфтҳои синонимии забонҳо мусоидат намудаанд.

Дар забони тоҷикӣ дар сомон ёфтани исмҳо як қатор суффиксҳо серистеъмол ва сермаҳсул ба ҳисоб мераванд. Ба ин гурӯҳ чунин суффиксҳо метавон дохил намуд: *-чӣ, -гар, -гор, -гар, -кор, -бон, -ор, -навард, -во/вой, -вода, -андар, -вар, -а, -ак, -ча, -она, -ок, -дон, -гоҳ, -зор, -истон, -сор, -бор, -ина, -шан, -но, -када, -ӣ, -гӣ, -гарӣ, -ши, -ор, -ат/ят, -ия, -ият, -анда, -янда, -каш, -ланд ва ғ.*

Дар забони англисӣ ба ин гурӯҳ як қатор суффиксҳои сермаҳсулро дохил кардан мумкин аст, ки онҳо суффиксҳои исмсоз ба ҳисоб рафта, дар сомон додани муродифоти исм иштирок менамоянд: *-er, -or, -ee, -ete, -man, -ist, ness, -ism, -ity, -dom, -ship, -ation, -hood, acy, -ery, ment, age, ite.*

Дар забони англисӣ сифатҳо баъд аз исмҳо ба гуруҳи бештари калимаҳои забони англисӣ дохил мешаванд. Бояд таъкид созем, ки дар фарҳанги профессор Мюллер, ки аз 60 ҳазор калима иборат аст, 8600-тои он сифат мебошад. Шумораи суффиксҳои сифатсоз ба 65 ва префиксҳо ба 71 мерасад. Дар забони англисӣ тавассути суффиксу префиксҳо калимаҳо ҳам аз худи сифатҳо сохта мешаванд ва ҳам аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба миён меоянд. Суффиксҳо аломати мансубияти калимаро муайян мекунанд, инчунин дифференциатсияи калимаро аён месозанд [11, с.98].

Бояд таъкид созем, ки дар миёни ҳамаи суффиксу префиксҳои дар боло ишораёфта намунаҳои зерин сермаҳсултар ва серистеъмол маҳсуб ёфта дар ташкили калимаҳои нав дар забон ғаёл мебошанд. Суффиксҳои асосии сифатсозии забони англисӣ инҳо маҳсуб меёбанд: **ed, y, ish, en, less, ly, ful, some, fold, worthy, like, able(ible), ous, an, (ean, ian).**

Префиксҳои сифатсоз: **un, in, non, a, self, well, ill** [12, с.67].

Бояд таъкид дод, ки дар забоншиносии муосир тавачҷӯх нисбат ба масъалаҳои гуногун, к ибто семантикаи калима алоқамандӣ доранд хеле зиёд аст. Ин амал ба он далолат мекунад, ки ин қисмати забон нисбатан камтар омӯхта шудааст. Бисёр масъалаҳо ба монанди тақомули маъногии калимаҳо,

синонимия, омонимия, муносибатҳои маъногӣ ҳангоми калимасозӣ асосан ба хусусияти семантикии алимаҳо алоқамандӣ доранд.

Муҳимияти калима нисбат ба ҷумла ва ибора аз он иборат аст, он хусусияти дар худ таҷассум кардани маъноҳои зиёдеро дорад. Калима мавҳуми асосии забон маҳсуб меёбад, азбаски он дар худ арзиши маъногиро дорад, он ном мегузорад, ифода мекунад, маълумот медиҳад, муносибати муайянеро ифода мекунад. Аммо бо ин ҳама хусусияти асосии он маҳдуд намешавад маҳсусан дар раванди калимасозӣ. Дар ташкил ва тақомули калима омилҳои семантикӣ таъсири муҳим доранд. Аз онҳо имконият доштан ва ё надоштани омехташавии қисматҳои калима алоқамандӣ доранд. Дар умум, дар забон қонуниятҳои муайяни семантикӣ мавҷуданд, ки бо он раванди калимасозии ҳар як забон ба вуқӯъ меоянд. Ҳангоми ба вучуд омадан калима танҳо бо як маъно зоҳир мешавад. Оқиста-оқиста он маъноҳои гуногунро қасб менамояд. Ин раванд инчунин факторҳои сменатикӣ маънидоод карда мешавад. Омӯзиши ин бахш дар илми забоншиносӣ ва умуман калимасозӣ аҳамияти муҳими ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ дорад. Омӯштани чунин қонуниятҳо имкон медиҳад, ки равандҳои калимасозиро аз худ намоем, имкон медиҳад, ки ғайри будани як қатор аффиксҳо ва ғайри ғайри будани гуруҳи дигарро омӯхта, сабабҳои онро муайян намоем. Ба ин хотир як қатор сабабҳоро пешнҳод менамоем ки онҳо муҳим будани факторҳои семантикиро ошкор месозанд. Маводҳои омӯхташуда нишон медиҳанд, ки миёни асли калима ва калимаҳои аз он бамиёномада алоқии маъногӣ вучуд дорад. Ин алоқа асосан тавассути аффиксҳои калимасоз нигоҳ дошта мешаванд. Масалан, суффикси сифатсоз дар забони англисӣ **ly** дар ифодаи маънои монандӣ, хусусият, аломат меояд. Ба ифодаи ҳамин маъноҳо монанди он метавонад, ки аз исми сифат созад **brotherly, sisterly, monthly, yealy** ва ғайраҳо.

Суффикси сифатсози **ful: hopeful, fearful, cheerful** ва ғайраҳо.

Омилҳои семантикӣ на танҳо дар калимасозӣ тавассути аффиксҳо нақши муҳим доранд, балки он дар усули конверсия низ муҳим аст. Усули конверсия низ ба гуруҳи ғайри усулҳои калимасозӣ дохил мешавад. Аммо бояд зикр намуд, ки ин усул дар амали худ баъзе маҳдудиятҳо низ дорад. Ин маҳдудият аз хусусиятҳои семантикии калимаҳои сохта вобаста аст. Калимаҳое, ки конверсия мешаванд ба як гуруҳи мушаххаси маъно пайваст карда мешаванд. Масалан агар гуруҳи феълҳои забони англисиро дар амали конверсия нишон диҳем, тафовутҳои муайян мешаванд: **hammer-to hammer, knife-to knife, bomb-to bomb**. Ба ҳамин монанд феълҳои дигар дар гуруҳи муайяни худ мутаҳид мешаванд.

Бояд зикр намуд, ки феълҳое, ки тавассути амали конверсия исм месозанд ба гуруҳҳои муайян тақсим мешаванд, масалан феълҳои ифодакунандаи ҳаракат, **to jump-jump, to step- a step, феълҳои муошират-to chat- a chat, to talk-a talk**, феълҳои ифодакунандаи амалу ҳолат- **to make – a make, to cut-a cut, to break-a break** ва ғайраҳо.

Баъзе аз забоншиносон ба ин ихтилофи фаҳмиши синонимҳо ишора карда навиштаанд: «Забоншиносон дар таъриф ва тавзеҳи синонимҳо ихтилофи назар доранд: гуруҳе аз онҳо чун синоним танҳо ҳамон калимаҳоеро мешиносанд, ки дар маъно ба ҳамдигар тамоман мувофиқат кунанд» [3, с.20].

Аз рӯи ҳулосаи умумии забоншинос М. Муҳаммадиев синонимҳо барои ба фикри асосии худ илова намудани хусусиятҳои эмотсионалӣ, диққати хонанда (шунаванда) ба ягон ҷиҳати мафҳуми ифодашаванда ҷалб намудан, барои илова кардани тобишҳои муайяни маъноӣ ва услубӣ, ниҳоят барои равшану саҳеҳ намудани фикр ба кор бурда мешаванд [3, с.57].

Таъкид кардан зарур аст, ки омилҳои семантикӣ инчунин дар тақомули сермаъноӣ низ муҳиманд. Дар тадқиқотҳои пешин асосан сохторҳои семантикии калимаҳои решагӣ мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд. Андешаҳои гуногун дар мавзӯи роҳҳои асосии тақомули калимаҳои гуфта шуданд ва бисёриҳо бар он назар буданд, роҳҳои асосии тақомул ва пайдоиши калимаҳои нав ва сермаъногии онҳо метафоризатсия ва метаномия мебошанд, аммо бояд зикр намуд, ки метаномия ҳамчун роҳи тақомул ва пайдоиши калимаҳои нав танҳо дар калимаҳои решагӣ роиҷ аст, дар калимаҳои сохта ин гуна восита хеле кам ба назар мерасад, натиҷаҳои тадқиқотҳо, маҳсусан конверсияшуда дар аксар маврид дар натиҷаи амали ҷандинкаратаи воситаҳои калимасозӣ ба вучуд омаданд, аз руи қоида дар як маъноӣ калимаи сохта бо як аз маъноҳои калимаи асли мувофиқат мекунад, миёни калимаи асли ва калимаи сохта алоқии зичи маъногӣ мавҷуд аст.

Омилҳои семантикӣ дар муайян намуани имкониятҳои амали конверсия низ муҳим арзёбӣ мешаванд, дар забони англисӣ амали конверсия на танҳо ҳамчун воситаи ташкили калимаи нав истифода мешавад, балки ҳамчун воситаи эҷоди маъноҳои нав мавриди истифода қарор мегирад.

Ҳамин тариқ, омӯзишҳои нишон медиҳанд, ки бо роҳи калимасозӣ ба вучуд омадани синонимҳо дар созмон ёфтани ҷуфтҳои синонимии он робитаи қавӣ дорад. Яъне робитаи ибтидоие, ки калимаи нав бо аслаш зоҳир мекунад, хусусиятҳои наздикии маъногии худро нигоҳ медорад.

АДАБИЁТ

1. Амонова Ф.Р. Языкознание: методическое пособие для студентов вуз. /Ф.Р. Амонова. – Д., 1992. – С.95-98.

2. Виноградов В.А. Лексикология английского языка : учеб. пособие для студ./ В.А. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Джураев Р. Очерки по истории грамматики таджикского и персидского языка. / Р. Джураев Душанбе: Дониш, 1972. – 178 с.
4. Мачидов Х. Современный таджикский язык: Лексикология. Ч.1/ Х. Мачидов. – Душанбе, 2007. – С.70.
5. Ниёзмамадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик, к.1. / Б.Ниёзмамадов – Душанбе.: Дониш, 1973. – 350 с.
6. Рустамов Ш. Словообразование имени существительного в таджикском языке: методическое пособие (на тадж.языке)/ Ш. Рустамов. – Душанбе.: Дониш, 1972. – С. 50-83.
7. Туйғунов Н. Грамматикаи забони англисӣ. / Н.Туйғунов – Душанбе.: Эр-граф, 2010. – 184 с.
8. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка: учеб. пособие/ Н.М. Шанский. – Москва, 1964. – 370 с.
9. Туйғунов Н. Сопоставительный анализ лексики, обозначающей части тела в таджикском и английском языках: дис. ... канд. фил. наук / Н. Туйғунов. – Душанбе, 2012. – С. 5-12.
10. Туйғунов Н. Англо-таджикский синонимический словарь: методическое пособие для студентов вуз./ Н.Туйғунов. – Душанбе, 2010. – 140 с.
11. New Webster's Dictionary of the English Language. College Edition, USA, Fifth Print, 1989. – 1856 p.
12. Laurence Urdang. Dictionary of synonyms and antonyms/ U.Laurence. – USA, 1985. – 441 p.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СООТВЕТСТВИЯ ЗНАЧЕНИЯ (СИНОНИМИИ) В ЦЕЛОМ И ОБЩНОСТЬ ВЫРАЖЕНИЯ МИСЛИ В КОСВЕННОЙ РЕЧИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматриваются способы образования синонимов при помощи словообразовательных суффиксов и префиксов в таджикском и английском языках.

Значение синонимов как слов, одинаковых или похожих по значению и употреблению, разными исследователями понимается по-разному. Разные ученые выразили разные взгляды на изучение синонимов и синонимов в лингвистике. Распространенная и традиционная точка зрения, с которой исследователи определяют синонимы, - это похожие слова и слова, которые внимательно рассматриваются с точки зрения значения. Следует отметить, что некоторые исследования в своих исследованиях по данной теме опираются на логическую интерпретацию, то есть рассматривают синонимы с точки зрения взаимной подстановки в одном тексте без каких-либо семантических изменений (с учетом стилистических различий).

Другие ученые предположили, что синонимы должны включать только слова, которые легко взаимозаменяемы в тексте. Кроме того, с точки зрения лингвистов, синонимы рассматриваются как семантически похожие слова с разными стилистическими аспектами. Фактически, сам термин лексикография указывает на процесс построения оригинальных слов на основе слов или фраз в соответствии со способами и образцами языка, или, другими словами, процесс создания новых языковых единиц, которые напрямую связаны с исходной единицей. С этой точки зрения эта прямая связь содержания создает основу для появления новых единиц.

Ключевые слова: синонимы, сравнения, синонимы, различия, сходства, переводы, анализ, сравнительный анализ, разно системные языки.

SPECIFIC FEATURES OF CONFORMITY OF VALUE (SYNONYMY) IN GENERAL AND GENERAL EXPRESSION OF INDIRECT SPEECH IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article analyses the ways of forming synonyms using word-formation suffixes and prefixes in Tajik and English. The meaning of synonyms as words, the same or similar in meaning and use, is understood differently by different researchers. Different scholars have expressed different views on the study of synonyms and synonyms in linguistics. A common and traditional point of view from which researchers define synonyms are similar words and words that are carefully considered for meaning. It should be noted that some studies in their studies on this topic rely on logical interpretation, that is, they consider synonyms from the point of view of mutual substitution in one text without any semantic changes (taking into account stylistic differences). Other scholars have suggested that synonyms should only include words that are easily interchangeable in the text. In addition, from the point of view of linguists, synonyms are viewed as semantically similar words with different stylistic aspects. In fact, the term lexicography itself refers to the process of constructing original words based on words or phrases in accordance with the ways and patterns of language, or, in other words, the process of

creating new linguistic units that are directly related to the original unit. From this point of view, this direct connection of content creates the basis for the emergence of new units.

Keywords: synonyms, comparisons, synonyms, differences, similarities, translations, analysis, comparative analysis, different system languages.

Сведения об авторах:

Раззоқбердиев Шараф Саидмуродович – кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета Таджикистана. **Адрес:** Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Н.Карабаева 64/14. **E-mail:** 2018.sharifova@mail.ru

Фатхуллоева Амина Абдусатторовна - старший преподаватель кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета Таджикистана, **Адрес:** Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Н.Карабаева 64/14. **E-mail**

Саидова Мавзуна Абдулхакимовна – соискатель кафедры сопоставительной типологии языкознания Таджикского государственного университета им. Айни **Адрес:** Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Н.Карабаева 64/14. **E-mail:** Atoev.a@inbox.ru

About the authors:

Fathulloeva Sharofat Abdusattorovna – senior teacher of the Department of Foreign Languages, Tajik state University of Finance and Economics. **Address:** 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tajikistan. **E-mail:** tuygunovnosir@mail.ru

Razzoqberdiev Sharaf Saidmurodovich – candidate of Philological sciences, assistant of the Department of Foreign Languages, Tajik state University of Finance and Economics. **Address:** 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tajikistan. **E-mail:** 2018.sharifova@mail.ru

Saidova Mavzuna Abdulkhakimovna – assistant of the Department of Foreign Languages, Tajik state University of Finance and Economics. **Address:** 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tajikistan.

УДК 81. 373 (09)
ББК 83. 3 (0) 1
В 79

АЗ ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ФРАЗЕОГРАФИЯИ ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТ

Воҳидова Н.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи кадемик Б. Фафуров

Асри XXI дар соҳаи илм ва технология навғониҳои тоза ворид сохта, ба вусъати онҳо имкониятҳои нав кушод. Аз ҷумла, аз рӯи тақозои айём дар забоншиносӣ чун падидаи нав таҳқиқи ҳамҷояи муқоисавӣ-типологии се ва ё зиёда забонҳои гуногунсохт пайдо гардида, дар рушди бемайлони забоншиносии хусусӣ ва умумӣ мусоидат дорад. Аз ҷониби дигар, олимони дар натиҷаи таҳқиқи муқоисавӣ-типологии забонҳои гуногун аз роҳҳои хоси инкишофи забонҳо огоҳ мешаванд, бо дастовардҳои илмӣ-тадқиқотии ҳамкасбон шинос гардида, таҷрибаи онҳоро дар омӯзиши забони миллати худ ба қор мебаранд. Аз ин нуқтаи назар, таҳқиқи қиёсии пайдоиш, роҳи таҳаввул ва ташаккули соҳаи нави забоншиносӣ – фразеографияи забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ муҳим аст.

Аз таърихи фразеографияи тоҷик. Дар забони тоҷикӣ фарҳангшиносӣ таърихи қадима дорад. Назар ба маълумоти сарчашмаҳои илмӣ нахустин фарҳангномаи қадимтарин, ки таърих то ба айёми мо расонидааст, “Луғати фурс”-и Абӯмансур Алӣ ибни Аҳмади Асадии Ғусӣ мебошад, ки ба асри XI тааллуқ дорад. Асар аз 1 200 воҳиди луғавӣ иборат буда, асноди шохид аз 77 нафар суханвари Мовароуннахру Хуросон марбут ба номи ашхоси таърихӣ, асотирӣ, ҷуғрофӣ, калимоти мансуб ба ҳаёти маишӣ мардум, маълумот дар бораи сарчашмаҳо мебошад.

Дарачаи вусъати фарҳангшиносиро аз он ҳам дарк кардан мумкин аст, ки баъзе луғатномаҳо ба асрҳои IX-X тааллуқ доштаанд. Аз он ҷумла, ба вучуд доштани луғати Абӯҳафси Суғдӣ ва Ҳаким Қатрон дар сарчашмаҳо ишорат рафтааст. Назар ба маълумоти манбаъҳои фарҳангшиносӣ минбаъда аз луғатҳои номбурда хеле зиёд истифода кардаанд.

Фарҳангшиносӣ тоҷик дар таърихи лексикографияи ҷаҳонӣ воқеияти нодир аст. Пеш аз ҳама, теъдоди зиёди фарҳангҳо диққати олимониро ба худ ҷалб кардааст. Дар сарчашмаҳои микдори умумиятбахшидаи онҳо 200 номбар шудааст.

Дар ақсар луғатномаҳои давраи рушд (асрҳои XVI-XIX) дар баробари калима таркибу ибораҳо

низ тафсир ёфтаанд. Тафсири таркибу ибораҳо дар фарҳангшиносии ба дараҷае мавқеъ пайдо карданд, ки дар таърихи фарҳангшиносии луғатномаҳои хоси фразеологӣ, аз ҷумла, “Мусталаҳот-уш-шуаро” (1739) ба таъби расидаанд.

Панҷ сол муқаддамтар аз “Мусталаҳот-уш-шуаро” луғати фразеологӣ “Чароғи ҳидоят”-и Сирочуддин Алихони Орзу (1734), иборат аз 2075 калимаву иборот таълиф ёфта, дар таърихи лексикографияи форсӣ-тоҷикӣ ҳамчун нахустфарҳанги фразеологӣ пазируфта шуд.

Дар бораи ин луғатнома дар Тоҷикистон бо номи “Чароғи ҳидоят”-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ [5] асари монографӣ интишор ёфт, ки муҳтавои илмии онро таҳлили муқоисавии луғавию фразеологӣ ва қисман грамматикӣ забони тоҷикӣ ташкил менамояд.

Шоистаи арҷгузорист, ки “Чароғи ҳидоят” бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи фарҳангшиносии соҳибтаҷриба Амон Нуров бо ҳатти кириллӣ ба таъби расида, дастраси доираи васеи хонандагон гардид [8].

Ҳамин тавр, луғатномаҳое, ки ба давраи тоинқилобии таърихи забони тоҷикӣ мутааллиқанд, ба истилоҳи имрӯза ба фарҳангҳои яқзобонаи тафсири мансубанд, ки ба эътибори моддаҳои тафсирибанда табиати духела доранд, яъне дар онҳо ҳам моддаҳои луғавӣ ва ҳам моддаҳои фразеологӣ маънидод карда шудаанд.

Дар таърихи хеле ғаноманди лексикографияи форсӣ-тоҷикӣ чунин фарҳангҳои хоса башумор буда, ба ин қабил ҳамагӣ се луғатнома “Чароғи ҳидоят”, “Мусталаҳот-уш-шуаро” ва “Баҳори аҷам” пазируфта шудаанд.

Дар замони шӯравӣ даҳсолаҳои ҳамкориҳои илмию фарҳангӣ бо олимони рус ва таҷрибаи фарҳангшиносии имкон дод, ки дар соҳаи фразеологӣ тоҷик низ луғатномаи хоса таълиф ёбад. Дар лексикографияи рус истилоҳи маъмул ҳаст – “луғати академӣ”, зеро ин истилоҳ мутахассисони соҳаи фарҳангномаҳои муқамалтаринро дар назар доранд. Аз ин лиҳоз, “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (Фарҳанги фразеологӣ)”-и Муллоҷон Фозилов [9] луғати академист, ки он дар ду ҷилд фарогири зиёда аз 8 000 ВФ мебошад. Ба пиндори мо, ба ҷуз истифодаи комёбиҳои фарҳангшиносии пешин дорои сарсухани муфассал будани фарҳанги мазкур низ натиҷаи баҳрабардорӣ аз таҷрибаи файзбахши принсипҳои луғатшиносии академии русӣ мебошад, ки ба ҷуз ҷамъовариҳои маводи пунарзиш дар таснифу ташреҳ, ба мардум манзур кардани ганҷинаи забони умумихалқӣ, боз иловатан дар таҳқиқи масъалаҳои назариявӣ амалии воҳидҳои фразеологӣ мусоидат дорад.

Шоистаи тавсиф аст, ки Муллоҷон Фозилов худ ин амри хайро идома дода, фарҳанги дигари арзишманде бо номи “Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ” дар се мучаллад таълиф кард [10].

Чун сухан аз фарҳангномаҳои хосаи фразеологӣ рафт, ду навъи дигари чунин луғатро бояд хотиррасон кард. Аз он ҷумла, луғати фразеологӣ адибони ҷудогона. Ба чунин асар “Фарҳанги муҳтасари таъбироти назми Лоик Шералӣ” [1] тааллуқ дорад. Фарҳанг аз се қисмат иборат буда, дар қисмати аввал сухан аз баъзе хусусиятҳои назми Лоик Шералӣ ва сохтори асар меравад, қисмати дуюм аз фарҳангнома иборат аст, қисмати сеюмро феҳристи воҳидҳои фразеологӣ ташкил менамояд.

Дар боло сухан аз фарҳангҳои хоси фразеологӣ рафт, вале ба мисли он ки дар лексикографияи тоинқилобӣ буд, рушди фразеологияи тоҷикро пас аз Инқилоби Октябр низ бидуни луғатҳои тафсири тасаввур кардан маҳол аст. Аз ин нуқтаи назар хидмати устод Айни назаррас аст. “Луғати нимтафсири тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и устод Айниро, ки низ дар солҳои 30-юми асри ХХ таълиф ёфтааст, метавон нахустин фарҳанги тафсирии давраи нав (шӯравӣ) шуморид [3]. Дар сарсухани он моҳият, мақсад ва вазифаи луғатнома муҳтасар, вале хеле равшан баён ёфтааст, чунончи: “Имрӯз, – омадааст дар луғат, – барои васеъ кардани забони илмӣ ва адабии тоҷик ва ҷавонони таҳсилдида ва таҳсилдидаи стодаи ӯ ба китобҳои луғати гуногун муҳтоҷем: мо бояд дар ҳар фан луғатҳои алоҳидаи илмӣ ва барои таъмин кардани талаби ҷавонони бодониш шудаи стодаи тоҷик қомусҳо дошта бошем, ки ҳазинаи забони халқро дар бар гирифта бошад ва забони зиндаи халқро ба пеши коркунони илмӣ ва адабӣ мисли материал тайёр карда монад ...” [3, с. 14].

Чунонки ба мушоҳида меояд, устод ҳар чӣ доир ба аҳамияти луғат мегӯяд, амсоли “васеъ кардани забони илмӣ ва адабии тоҷик”, “барои фаҳмида хондан”, “таъмин кардани талаби ҷавонон”, “ҳазинаи забони халқро дар бар гирифтани”, “забони зиндаи халқро ба пеши коркунони илмӣ ва адабӣ мисли материал тайёр карда мондан” қомилан ба воҳидҳои фразеологӣ забон тааллуқ дорад.

Аз таҳлили фарҳанги устод Айни қомилан аён мегардад, ки дар луғатномаҳо дар шарҳи вожаҳои луғавӣ нақши воҳидҳои фразеологӣ дар мисоли забони тоҷикӣ мушоҳида кардан мумкин аст, зеро, чунонки барҳақ академик М. Шакурӣ қайд кардааст, забони тоҷикӣ “забони маҷозҳо” мебошад ва бунёди воҳидҳои фразеологӣ бар маҷоз аст.

Хусусиятҳои фразеологияи тоҷикро аз баъзе ҷиҳатҳо луғати фразеологӣ лаҳҷа низ муайян менамояд. Нахустин фарҳанги фразеологӣ лаҳҷаи забони тоҷикӣ “Ибораҳои халқӣ” ном дошта, ҷамъоваранда ва мурағибӣ он Р. Абдуллозода онро дар асоси маводи шаҳри Ўротеппа (ҳоло Истаравшан) соли 1974 ба таъби расонида буд, ки ба он лаҳҷашиносии маъруф Ғ. Ҷӯраев сарсухани

муфассал навишта, аз чумла, дар он замон набудани таҷрибаи кофии фарҳангшиносии фразеологӣ ва мавҷудияти ихтилофи назар ба масъалаҳои ба мушкилиҳои тадвинии фарҳанг ишорат кардааст. Нашри дуҷуми китоб бо номи “Фарҳанги ибораҳои халқӣ” бо тақмили иловаҳо соли 1998 (2) интишор гардид.

Асари дигари ҳоса “Фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ лаҳҷаи Хучанд”, ки нашри аввали нисбатан мухтасари он соли 2003 аз ҷониби Б. Осимова дар заминаи маводи рисолаи номзадӣ бо унвони айнӣ ба таъби расида буд, соли 2013 [6] ба таъби расид.

Ҳамин тариқа, аз омӯзиш ва таҳлили маводи фарҳангномаҳои мазкур имкон пайдо мегардад, ки андешаҳо ва ҳулосаҳои илмӣ онҳоро дар қиёс ва муқобала бо маълумоти сарчашмаҳои дигари илмӣ омӯзем ва аз таҳқиқи таълими фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва хориҷӣ истифода намоем.

Аз таърихи ташаккули фразеологияи рус ва нақши он дар тадвини луғатҳои дузабонаи русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русӣ. Фарҳангшиносии фразеологӣ рус таърихи зиёда аз сесадсола дорад. Дар нахустин луғатномаҳо намунаҳои воҳидҳои фразеологӣ мавқеъ доштанд. Аз асрҳои XVIII сар карда луғатшиносии рус дар фарҳангҳо дар қатори воҳидҳои луғавӣ ба шарҳи воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) эътибор меоданд, ки ин падидаҳо дар “Луғати Академияи Русия” (1789 – 1794) мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳамчунин теъдоди зиёди таъбироти умумихалқӣ ва лаҳҷавиро “Луғати тафсирии забони бузурги зиндаи рус”-и фарҳангшиносии маъруфи В. И. Дал (ибораҳо аз ҷаҳон чилд, солҳои 1863 – 1866) дар бар гирифтааст.

Луғати тафсирии В. И. Дал наздик 200 000 моддаи луғавиро дар бар мегирад. Бино ба қайди муаллиф, 80 000-и онро худ аз забони халқ мустақилона ҷамъ овардааст.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX китобҳои С. В. Максимов “Вожаҳои маҷозӣ” (1889) ва М. И. Михелсон “Тафаккур ва нутқи русӣ” дар ду маҷаллад (1903 – 1904) ба таъби расиданд, ки онҳо минбаъд дар рушди фарҳангшиносии фразеологӣ нақши муҳим доштанд.

Аз таҳлили фарҳангҳои русӣ бармеояд, ки бо вучуди дар луғатҳои лексикографӣ мавқеи муҳим доштани воҳидҳои фразеологӣ, нақши онҳо дар фарҳангҳои фразеологӣ қомилан дигар аст: рисолати фарҳангҳои фразеологӣ пурра ба ташреҳи сохториву маъноӣ ва хусусиятҳои услубии воҳидҳои фразеологӣ ниғаронида шудаанд.

Қомилгарин фарҳангномаи фразеологӣ русӣ “Луғати фразеологӣ забони русӣ” мебошад, ки соли 1967 ба таъби расида, минбаъд он дар ҷаҳон нашр бо ислоҳи иловаҳо дастраси ҳаводорон гардид.

Дар воқеъ, аҳамияти фарҳанги мазкур бо далеле низ собит мегардад, ки он дар бадали камтар аз бист сол ҷаҳон маротиба бо теъдоди хеле зиёд интишор ёфт. Муҳаррири се нашри аввал Е. Н. Гороховникова буд, нашри чорум зери таҳрири профессор А. И. Молотков ҷоп гардид. Луғат ба донишҷӯёни мактабҳои олии соҳаи суҳаншиносӣ, омӯзгорон, адибон ва доираи васеи хонандагон тавсия шудааст [11].

Пас аз ин асари маъруф паиҳам як қатор луғатномаҳои фразеологӣ пурмухтаво интишор ёфтанд, аз ҷумла: “Луғати фразеологизмҳо ва дигар ибораҳои устувори лаҳҷаҳои русии Сибир” (“Словарь фразеологизмов и иных устойчивых словосочетаний русских говоров Сибири”)-и мурағибон Н.Т. Бухарева ва А.И. Федоров (1972), ки он аз 4 000 ибораи рехта иборат буда, онҳо аз рӯи алифбои калимаи аввали воҳиди фразеологӣ (қатъи назар аз мустақилмаъно ё ёридиҳанда будан) ҷой дода шудаанд. Китоб ба филологҳо, этнографҳо, муаррихон, адибон ва омӯзгорон тавсия шудааст.

Дар солҳои 90-уми асри XX фарҳанги маъруфи русӣ ба таъби мерасад. Ин ҳам бошад, “Луғати фразеологӣ забони адабии руси асрҳои XVIII – XX” (“Фразеологический словарь русского литературного языка XVIII – XX вв.”) аст, ки муҳаррири илмӣ он А.И. Федоров буда, дар шакли маълумотнома (справочное пособие) соли 1995 интишор меёбад, ки дар он 7 000 ВФ аз рӯи низомии алифбойи зери ҷузъи асосии моддаи фразеологӣ – калимаи меҳвар ҷойгир карда шудааст. Дар маълумотнома зарбулмасалу мақолҳо ва ифодаҳои устувори истилоҳӣ мавқеъ надоранд.

Дар соли 1997 китоби фарҳангшиносон А. М. Мелерович ва В. М. Мокиенко “Фразеологизм дар нутқи русӣ. Луғат” интишор ёфт. Ҷунонки аз номаш бармеояд, ҳадафи ин луғат низ шарҳи воҳидҳои фразеологӣ дар амал аст, ки дар ҳаҷми зиёда аз 500 воҳиди серистеъмол аз асарҳои публицистӣ ва бадеии даҳсолаҳои охири асри XX ҷамъоварӣ шудааст.

Китоб дар соли 2001 бознашр гардид, ки дар он шаклҳои сохторӣ маъноии 1 000 воҳиди фразеологӣ тавассути зиёда аз 6 000 мисол маънидор карда шудаанд [7].

Луғатномаи Р.И. Ярансева “Фразеологияи рус” (“Русская фразеология”) бо шарҳи 1 500 ВФ низ соли 1997 аз ҷоп баромад, ки дар он ҷойгузинии моддаҳои фразеологӣ аз рӯи низомии се доираи мавзӯӣ – “эҳсос”, “хислат ва инсон” ва “хосияти ҳодиса ва вазъият” сураг гирифтааст.

Дар ҳамон сол (1997) “Луғати фразеологӣ забони адабии русӣ” (мурағиб А. И. Федоров) бо зиёда аз 12 000 моддаи фразеологӣ ба таъби расид. Дар он низ ба хусусиятҳои истеъмолии мавод эътибори алоҳида дода шудааст: аломатҳои услубӣ ва ба захираи ҷаҳон ё ноҷаҳон нисбат доштани воҳидҳои фразеологӣ ишорат ёфтааст.

Даҳсолаи аввали асри XXI-ро давраи пуравчи вусъати фразеографияи рус шуморидан мумкин аст. Дар ин муддат наздик даҳ номгӯи фарҳангҳои фразеологӣ таълиф ва интишор ёфтанд, ки аз ҳамдигар на танҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, роҳи усулҳои ташреҳ ва мушаххасии мавод, балки аз лиҳози пурагии шарҳи маъноӣ мавқеи истеъмоли фарқ мекунанд. Аз ҷумла, соли 2003 “Луғати фразеологии омонимҳои забони ҳозираи русӣ” (“Словарь фразеологических омонимов современного русского языка”) дар таҳияи Т.В. Варлакова, Т. А. Кривошеева, С.С. Лукина интишор ёфт.

Эътироф шудааст, ки **фразеографияи англисӣ** низ қадимист, чунончи, фарҳангшиноси тотор Аюпова Р. А. дар рисолаи доктории худ чунин навиштааст: “Амалан фразеографияи забони англисӣ нисбат ба фразеографияи забонҳои русӣ ва тоторӣ таърихи қадимтар дорад. Нахустин луғате, ки ба воҳиди фразеологӣ ва шарҳи онҳо бахшида шудаанд, дар замоне таълиф ёфтаанд, ки ҳанӯз чунин истилоҳ вучуд надошт. Муаллифон чунин воҳидҳоро фраза (phrasa) меномиданд” [4, с.52].

Дар қатори ВФ гузоштани калимаҳои маҷозӣ аз оғози фразеографияи англисӣ ҷой дорад. Мо луғати Брюэр “Brewer’s Dictionary of Phrase and Fables” (“Луғати ибора ва ривоятҳо”)ро дар назар дорем, ки онро фарҳангшиносон дар таърихи фразеографияи англисӣ яке аз нахустин луғатҳои фразеологӣ мешуморанд [12].

Дар ин луғатнома низ теъдоди зиёди моддаҳои луғавиро, ки зиёда аз 20 000 воҳидро дар бар мегирад, ибораҳои рехта, аз ҷумла, номҳои шахсиятҳои маъруф, таҳаллусҳо, номи маҳалҳо, исмҳои кутоҳ кардашуда ва ғайра ташкил менамояд. Нашри аввали луғат соли 1870 ба вуқӯъ пайваستا, он дар бадали сад сол борҳо бознашр гардидааст ва нашри охирини он соли 1970 сурат гирифтааст.

Истилоҳи “идиома” зиёда аз як аср муқаддам дар унвони луғати Ч.М. Диксон “Idiomatic English Phrases” (1905) корбаст шуда бошад ҳам, дар матни китоби ягон маротиба истифода нагардидааст. Муаллиф моддаҳои луғатномаи худро “phrases” номидааст [13].

Луғат аз бисёр ҷиҳат ҷавобгӯи принсипҳои фразеографияи муосир мебошад, аз ҷумла, дар он 4 500 номгӯи идиомаҳои забони англисӣ шарҳ ёфтаанд, воҳидҳои фразеологӣ дар асоси ҷузъи меҳвар тасниф ва аз рӯи тартиби алифбо ҷойгир шудаанд.

Таълиф ва нашри луғатҳои назарраси минбаъда ба нимаи дуоми асри XX рост меояд. Аз ҷумлаи онҳо луғати фразеологии Б.Л.К. Хендерсон “A Dictionary of English Idioms” (“Луғати идиомаҳои англисӣ”) дар ду ҷилд (1954, 1956), ҳамагӣ 1 700 идиомаҳои феълӣ ва ифодаҳои гуфтугӯӣ; ҳамчунин луғати Г.В. Коллинз “A Third Book of English Idioms with Explanations” (“Китоби сеюми идиомаҳои англисӣ бо ташреҳот”, 1960)-ро ном бурдан лозим аст [15].

Дар як даҳсола (солҳои 70-уми асри XX дар назар аст) зиёда аз 10 луғати фразеологӣ ба таърифи расидааст.

Ба мисли асарҳои номбурда, аз қатори луғатномаҳои фразеологии маъруфи охири асри XX ва ибтидои асри XXI китоби “101 American English Idioms” (“101 идиомаи англисии амрикоӣ”) мураттиб Г.В. Коллинз (1987); “A Dictionary of American Idioms” (“Луғати идиомаҳои амрикоӣ”) мураттибон А. Маккей, М.Т. Ботнер, Ч.Э. Гейтс бо зиёда аз 8 000 ВФ (1997); “Cambridge Dictionary of Idioms” (“Луғати идиомаҳои Кембриҷ”) 6 500 ВФ; “Never Marry a Woman with Big Feet: Woman in Proverbs from around the World” (“Бо зани пойкалон издивоҷ нақун: Зан дар зарбулмасалҳои тамоми ҷаҳон”) мураттиб М.Шиппер 15735 ВФ (2003); “The American Heritage: Dictionary of Idioms” (Мероси амрикоӣ: луғати идиомаҳо) мураттиб Кристин Эммер 10 000 ВФ (2003); “Collins Cobuild Idioms Dictionary” (“Луғати идиомаҳо бо иштироки Коллинз”) гурӯҳи мураттибон, зиёда аз 5 000 ВФ-и британи ва амрикоӣ (2005) ва м. инҳоро ном бурдан мумкин аст.

Фарҳанги маъруфи сатҳи ҷаҳонӣ дар ду мучаллад “Oxford Dictionary of Current Idiomatic English” (“Луғати идиомаҳои англисии муосири Оксфорд”), мураттибон А.П. Коуви, Р. Макин, И.Р. МакКейн, дар маҷмӯъ 12 000 ВФ дар бар мегирад.

Ҳамчунин дар таърихи навини лексикографияи англисӣ фарҳангҳои фразеологии дузабонаи А.В. Кунин “Англо-русский фразеологический словарь” (“Луғати фразеологии англисӣ-русӣ”), Д.И. Квеселевич “Русско-английский фразеологический словарь” (“Луғати фразеологии русӣ-англисӣ”), С.С. Кузмин “Русско-английский словарь переводчика” (“Луғати русӣ-англисии тарҷумон”), П.П. Литвинов “Англо-русский словарь наиболее употребительных фразеологических выражений” (“Луғати фразеологии англисӣ-русии ифодаҳои серистеъмоли”), С.И. Лубенская “Большой русско-английский фразеологический словарь” (“Луғати калони фразеологии русӣ-англисӣ”) ва ғайра ҳамчун фарҳангҳои фразеологии тарҷумавӣ ба доираи васеи таҳассусмандон ва омӯзандагони забонҳои англисӣ ва русӣ манзур шудааст.

Ҳамин тариқа, аз омӯзиши муқоисавӣ-типологии забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бармеояд, ки пайдоиш ва роҳи инкишофи фарҳангҳои фразеологии онҳо умумият ва тафовутҳои хос ба назар мерасанд, ки бо усули қиёсӣ-типологӣ омӯختан ва ба қор бурдани онҳо чун таҷрибаи санҷидашуда дар вусъати фразеографияи забонҳои таҳқиқшаванда ва дар маҷмӯъ фразеографияи умумӣ мусоидат дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдукодиров, А. Фарҳанги мухтасари таъбироти назми Лоик Шералӣ / А. Абдукодиров, Б. Маҳкамова. – Хучанд, 2001. – 119 с.
2. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Адиб, 1998. – 399 с.
3. Айни, С. Куллиёт. Ҷилди 12 / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
4. Аюпова, Р.А. Проблемы лексикографического описания фразеологических единиц (на материале английского, русского и татарского языков). Дис. ... д-ра филол. наук / Р.А. Аюпова. – Казань, 2009. – 360 с.
5. Дарвеш, Баҳриддин. “Чароғи Ҳидоят”-и Орзу ва забони тоҷикии форсӣ / Баҳриддин Дарвеш. – Душанбе: Дониш. – 105 с.
6. Зоҳидов, А. Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хучанд / А. Зоҳидов, Б. Осимова. – Хучанд: Нури маърифат, – 392 с.
7. Мелерович, А.М. Фразеологизм в русской речи: Словарь / А.М. Мелерович, В.М. Мокиенко. – М., 2001. – 856 с.
8. Орзу, Сирочуддин Алихон. Чароғи Ҳидоят / Сирочуддин Алихон Орзу. – Душанбе: Ирфон, 1992. – 288 с.
9. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. / М. Фозилов. – Душанбе. – 1963. – 952 с. Ҷилди 2. – Душанбе, 1964. – 802 с.
10. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 1. / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 368 с.
11. Фразеологический словарь русского языка. Под ред. Молоткова А.И. Изд. 4. – М.: Русс. язык, 1986. – 543 с.
12. Brewer, E.C/ Brewer’s Dictionary of phrase and fable. Centenary edition (completely revised) E.C. Brewer. – London: Cassel, 1970. – 1175 p.
13. Dixon James Main. Idiomatic English phrases / J.M. Dixon. – London: Edinburgh, New York: Thomas Nelson and sons Ltd, 1905. – 384 p.
14. Henderson, B.L.K. A dictionary of English Idioms: P.I. Verbal Idioms / B.L.K. Henderson. – London, 1954. – 352 p; P. II Colloquial Phrases. London, 1956. – 408 p.
15. Collins, V. H. Third Book of English with Explanations / V. H. Collins. – London: Longman, 1960. – 205 p.

ИЗ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ФРАЗЕОГРАФИИ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

В статье освещаются лингвистические и экстралингвистические особенности возникновения и процесса формирования фразеологии, относящихся к разносистемным таджикскому, русскому и английскому языкам. Сравнительно-типологический метод исследования позволяет определить общие и отличительные особенности фразеологических словарей, исходящих в процессе обогащения лексико-фразеологического фонда каждого из исследуемых языков. В статье впервые сделана попытка осуществить исследование типологическим методом трех разных по генетике языков, результаты которой имеют большое значение, прежде всего, в изучении общей фразеологии, исходя от того, что идентификация или сближение принципов составления фразеологических словарей во многих языках облегчает их использование. Материалы статьи в практическом плане предназначены для составления учебных пособий, чтения курсов фразеологии, историческая и сопоставительная фразеология, анализ художественного текста, теория и практика перевода в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: лексикография, фразеология, исторические и современные словари, разносистемные языки, частное и общее языкознание, метод сравнительно-типологического исследования.

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF PHRASEOGRAPHY MULTISYSTEM LANGUAGES

The article examines the origin and process of formation of phraseology related to multisystem (Tajik, Russian and English) languages. The comparative-typological method of research allows us to determine the general and distinctive features of phraseological dictionaries coming out in the process of enriching the lexico-phraseological fund of each of the studied languages. The article is the first attempt to carry out a typological study of three languages different in genetics, the results of which are of great importance, first of all, in the study of general phraseology. Proceeding from the fact that the identification or convergence of the principles of compiling phraseological dictionaries in many languages facilitates their use. The materials of the article are intended for compiling textbooks, courses on phraseology, historical and comparative phraseology, analysis of literary text, theory and practice of translation in higher educational establishments.

Keywords: lexicography, phraseology, historical and modern dictionaries, multisystem languages, private and general linguistics, method of comparative -typological research.

Сведения об авторе:

Вохидова Нодира Абдусатторовна - преподаватель общеуниверситетской кафедры иностранных языков ГОУ “Худжандского государственного университета имени

академика Б. Гафурова” (Республика Таджикистан, г. Худжанд). Адрес: 13мкр 1бдом, 41кв, E-mail: vohidova2020@mail.ru Тел: (+992) 927658556

About the author:

Vohidova Nodira Abdusattorovna - teacher of the all –University department of foreign languages of the State Educational Establishment of «Kujand State University named after academician Bobojohn Gafurov» (Tajikistan Republic, Khujand). Address: mcr.13, house 16, fl. 41, E-mail: vohidova2020@mail.ru Tel: (+992) 927658556

ТАДЖИКИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСШУДА АЗ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ БА ЗАБОНҲОИ ТОҶИКИ ВА РУСӢ (ДАР МИСОЛИ ВОЖАҲОИ СОҲАИ ИҚТИСОДИӢ)

Орифов О.О.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Забон қисми ҷудонашавандаи ҳаёту фаъолияти инсон буда, ба қору пайкори одамон алоқаи зич дорад ва вобаста ба пешрафту рушди ҳар як соҳа забон низ дар ҳаракат аст ва рушд мекунад. Мусаллам аст, ки дар раванди рушди соҳаҳои мухталиф аз ҳама тағйироти ҷиддӣ дар қисмати лексикаи забон ба вуқӯ мепаивандад, баъзе калимаҳо маънои луғавии худро гум мекунад ва аз лексикаи забон оҳиста-оҳиста нест мешаванд ва ҳамчунин бо пайдошавии мафҳумҳои нав, калимаҳои нав пайдо мешаванд. Ин омилро метавон раванди бефосилаи ғайр гардидани таркиби луғавии забон унвон кард.

Қайд намудан ҷои аст, ки қисмати асосии базаи луғавии забонро калимаҳои иқтибосӣ ташкил менамоянд. Иқтибос-ин равандест, ки алоқа ва муоширати байни одамони дорои забонҳои гуногунро муайян менамояд.

Дар маҷмӯ, омӯзиши забонҳо масъалаҳои зиёде ба миён меояд, ки тадқиқоти амиқро талаб менамоянд. Дар ин росто, зарурати омӯзиши иқтибосшавии калимаҳо дар натиҷаи алоқаи фаъоли байни забонҳои гуногун ва ҳамчунин тағйирёбии фонетикӣ, маъноӣ ва услубии калимаҳои иқтибосшуда ҳангоми аз як забон ба забони дигар гузаштан ба миён омадааст.

Иқтибосоварӣ- ин элементҳои аз як забон ба забони дигар ғайр (калима, ҳисса, реша, таркиби навъӣ ва ғ.) гузаранда мебошад, ки дар натиҷаи робитаҳои забонӣ, инчунин ҳуди раванди гузаришро дарбар мегиранд.[3, с.69].”

Омӯзиши терминологияи соҳаи иқтисодӣ бо сабаби он ки бо масъалаҳои тичорӣ иқтисодии миёни кишварҳо алоқаи зич дорад, боиси омӯзиш аст. Дилхоҳ кишвар чандин тағйиротҳои радикалӣ дар самти иқтисодиёти худ аз сар гузаронидааст ва он ба забоне, ки ҳамаи ин тағйиротро баён менамояд, албатта бетаъсир намондааст. Ин тағйироту ҳақиқати иҷтимоӣ, пешрафти илму техника, пайдоиши фаҳмишу мафҳумҳои нав таъсири бузург ба соҳаҳои услуб, лексика ва шояд дараҷаи грамматикаи забонҳои тадқиқотшаванда расонида аст, ки самти иқтисодии забонҳо низ дар қанор намондааст.

Иқтибосшавии калимаҳо ба бойшавии забонҳои гуногун ба тарзи гуногун таъсир мерасонад: таъсир ба базаи луғавӣ дар баъзе забонҳо қалон буда, дар баъзеи дигарашон назарногир аст. Омӯзиши лексикаи забонҳои хориҷӣ, махсусан вожаҳои соҳаи иқтисодӣ ҳам дар забони модарӣ ва ҳам дар забонҳои дигар таърихи тулонӣ дорад. Иқтибосшавии калимаҳо бо проблемаҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ-иҷтимоӣ давлатҳо ва халқиятҳои гуногун алоқаи зич доранд. Тағйирот дар соҳаи иқтисодиёт ва муносиботи тичорӣ байналмилалӣ баъзан вақт ба даст кашидан аз баъзан вожаҳои миллии худ ва ба ҷои он истифода бурдани вожаҳо аз забонҳои хориҷӣ маҷбур месозанд. Чунки калимаву вожаҳои мавҷуда аллакай мафҳумро дар замони муосир бояд баён созанд, аз уҳдаи ин қор намебароянд, ва ё дар шакли аз ҳама нормаҳои забонӣ берун қарор мегиранд.

Мисол: Консалтинг – маслиҳат

Фандрайзинг- дарёфти сарчашмаҳо

Мониторинг - санҷиш

Дар ҳар се мисолҳои овардашуда мафҳуми калимаҳои дар забони тоҷикӣ мавҷудбуда ё умуман мазмуни мувофиқ ба калимаҳои иқтибосшударо надоранд, ва ё аз ҳад умумианд. Маҳз ана ҳамин чиз маҷбур месозад, ки калимаҳо аз дигар забонҳо ҳамчун иқтибос ба як забони дигар қабул карда шаванд. Ҳамаи ин ба тағйирёбии таркиби семантикии сохтору фазои вожагии самти иқтисодии соҳаи забон оварда мерасонад, ки бешубҳа ин калимаву ибораҳо бояд, ки бозомӯзӣ шаванд.

Тадқиқоти амиқ дар ин самт ба он водор месозад, ки шаклпазирӣ, ҷараёнгириӣ ва қисматҳои аллакай омӯхташудаи калимаҳои мазкур як маротибаи мавриди омӯзиш қарор дода шаванд.

Мураттабсозии нахустин “Фарҳанги забони рӯсӣ”[9, с.47], ки тахминан лексикаи қисмати дуҷуми асри XVIII-ро дар бар мегирифт, барои забоншиносоне, ки воридшавии калимаҳоро аз забонҳои хориҷӣ ба забони русӣ ва тарзи амалкарди онро меомӯхтанд, як падидаи зарури буд.

Раванди иқтибосшавии калимаҳо, аз ҷумла калимаҳои соҳаи иқтисодӣ, дар заминаи муносибатҳои байналмилалӣ ба миён омада, амалӣ мешавад ва илми забоншиносӣ маълум намудааст, ки дар давраи асри XX иқтибосшавӣ ҳамчун як воситаи бойшавии таркиби луғавии забонҳо маҳсуб меёбад.

Мувофиқи маълумотҳо аз Википедия, аз соли 1803 то соли 1806 Н.М.Яновский дар Академияи илмҳои Россия луғатеро таҳти унвони «Новый словотолкователь, расположенный по алфавиту» аз ҷоп баровард, ки дар он калимаву ибораҳои гуногуни хориҷӣ ҷой дода шуда буданд ва мафҳуми баъзеи онҳо барои аксари мардум нофаҳмо буд. [14, с.87]. Охирҳои асри XIX ва аввалҳои асри XX олимони соҳаи забоншиносии рус таснифоти калимаҳои иқтибосшударо аз рӯи самтҳо оғоз намуданд.

Вожаҳои соҳаи иқтисодӣ анқариб дар тамоми забонҳои рӯи олам вучуд дошта, таърихи ҷансадсола доранд ва дар ин давра ҷандин маротиба тағйир ёфтаанд. Баъзан калимаҳо мафҳумҳои асосии худро аз даст дода, барои забони дигар барои баёни дигар мафҳум истифода мешаванд. Дар асри XXI – асри технологияи информатсионӣ, ки интиқоли маълумот ҳеҷ мушкил нест, иқтибосшавии калимаҳо ба як ҳодисаи маъмулӣ мубаддал гаштааст.

Асри XXI бо характери маҳсуси худ, ки дар он масъалаи глобализатсияи иқтисоди ҷаҳонӣ, ва вобаста ба ин мафҳуми маҳсуси худро соҳиб гардидани терминологияи соҳаи иқтисодӣ, ки бештар диққатимуҳаққиқонро ҷалб менамояд, аз асрҳои пешин фарқ мекунад. Айни ҳол, тадқиқотҳои зиёде дар тамоми самтҳои соҳаи калимашиносӣ аз болои вожаҳои самти иқтисодӣ идома доранд. Баёнсозии роҳу усулҳои гуногуни калимасозииро, ки дар давраҳои навтарини иқтибосшавии вожаҳои самти иқтисодӣ истифода шудаанд, дар қори Оути Тервала ва Кати Толванен [10, с.14] вохӯрдан мумкин аст. Ҳангоми тадқиқоти худ муаллифон муайян намуданд, ки суффиксатсия (пасвандӣ) ин воситаи фаъолтарини иқтибосшавии калимаҳо дар самти иқтисодӣ аст: (ваучеризация, долларизация).

Муаллифони луғатҳои соҳаи иқтисодӣ вожаҳои соҳаи иқтисодиро гурӯҳбандӣ ва ба ҷунин зайл таснифот намудаанд:

- Калимаҳои соҳаи сиёсати иқтисодӣ дахл доранд (санкция (нем.));
- Калимаҳои соҳаи молия дахл доранд (конвертация (нем));
- Калимаҳои ба биржа дахл доранд (брокер (англ));
- Калимаҳои соҳаи тичорат дахл доранд (коммерция (нем));
- Калимаҳои соҳаи мафҳуми корхонаро мефаҳмонанд (холдинг (нем));
- Калимаҳои соҳаи вазифаҳои дохили корхонаҳоро мефаҳмонанд (аудитор (польск));
- Калимаҳои соҳаи маркетинг ва менечмент дахл доранд (брэнд(англ.)) ва ғ.

А.Г. Дедухова [2, с.32] раванди иқтибосшавии вожаҳои забони англисиро ба забони русӣ ҳамчун як раванди муттасили бисёрзинагии мушкиле маънидод намудааст, ки панҷ зинаи асосии вожаҳои забони англисӣ дар даврони муосир фаро мегирад: графикӣ, фонетикӣ, морфологӣ, семантикӣ ва услубӣ. Ҷу рекламари дар тадқиқоташ ҳамчун предмети асосии паҷуҳиш ҷой додааст. Воқеан, соҳаи рекламари ҳамчун як роҳи асосии намоиши тағйирот дар соҳаи забон дар даврони муосир ҳамчун фаҳмиши алоқаи фарҳангию иқтисодии миёни кишварҳои гуногун ва иқтибосшавии калимаҳоро ҳамчун як проблемаи мубрами соҳаи забоншиносӣ арзёбӣ қардан мумкин аст.

Катри Палмгрен иқтибосшавии калимаҳои забони англисиро ба забони русии муосир омӯхта, дар тадқиқоташ ҷобачогузориҳои системаноки вожаҳои соҳаи иқтисодиро дар се гурӯҳи тематикӣ пешниҳод менамояд:

- Вожаҳои соҳаи тичорат (*варрант* (англ.);
- Вожаҳои соҳаи молия (*клизинг* (англ.);
- Калима ва вожаҳои соҳаи иқтисодӣ (*импорт* (англ.)) [6, с. 25-33].

В.Н.Алиева алоқаи системаноки вожаҳои соҳаи иқтисодӣ, раванди фаъолгардии истифодаи калимаҳои иқтибосшударо омӯхта, панҷ гурӯҳи тематикӣ пайдоиши калимаҳои забонҳои дигарро дар забони русӣ ҷудо намудааст:

- Номи сохторҳои давлатӣ ва ғайридавлатие, ки ҷамъиятҳои гуногунро ба миён овардаанд: ((*Консалтинг* (англ.));
- Номгӯи гуногуни барнома ва фаъолиятҳои иқтисодӣ: (хариду фурӯши молҳо, қироя, миёнаравии тичоратӣ ва ғ.): ((*Ауттрейд* (англ.));
- Номгӯи ашхосе, ки фаъолияти иқтисодӣ дорад (дарача, касб, шакли фаъолият ва ғ.): (Джоббер (англ.));
- Номгӯи қоғазҳои қиматбаҳо: (Евробонд (англ.));
- Номгӯи таҳассусҳои нав, ки модели нави иқтисодиро муайян менамояд: (менечер, пиар менечер) [1, с.56].

М.Ю.Семина ва Н.А.Трофимова матнҳои дорой тематикаи иқтисодиро тадқиқот бурда, ду шакли вожаҳои беэқвивалентро пешниҳод менамоянд, ки дар матнҳои ҳисоботи молиявӣ бо забони англисӣ вохӯранд:

- Вожаҳои соҳаи иқтисодиёти Федератсияи Россия ба ҷои фаҳмишҳои муваққатан дастнорас

истифода мешаванд: (*сумо&ан*– институт ё бонки молиявие, ки бо пасандозҳои дигарон кор мекунад);

- Вожаҳое, ки дар соҳаи иқтисодии Федератсияи Россия ҳолатҳои нав пайдо гардидаро баён менамоянд (саҳмияҳое, ки ба компанияҳои хусусӣ тааллуқ доранд).

Барои дуруст ва дар сатҳи макони зарурии аз ҷиҳати илмӣ дуруст баён намудани вожаҳои иқтибосшудаи беэқвиваленти соҳаи иқтисодӣ аз забони англисӣ ва дигар забонҳои хориҷӣ пеш аз ҳама дарки маънии асосии он зарур аст, ки инро бояд тарҷумонҳои касбӣ дар сатҳи лозимӣ маънидод намоянд [8, с.57].

Б.Н.Рахимбердиев дар тадқиқоти худ «Эволюция семантики экономической терминологии русского языка в XX веке» мубрамиати истифодаи фарҳангҳои (луғатҳои) сатҳи заруриро барои таҳлили тағйиротҳои лексикӣ семантикӣ вожаҳои соҳаи иқтисодии забони русӣ дар асоси калимаҳои иқтибосшуда дар асри XX асоснок кардааст. Ин муҳаққиқ методикаи худкори муайянсозии синонимҳои диахрониро аз тарҷумаи паралелии матнҳои забони хориҷӣ коркард карда, луғати диахронии калимаҳои соҳаи иқтисодиро таҳия намудааст [7, с.13].

Н.А. Назаренко низ, қори тадқиқотии худро ба омӯзиши вожаҳои соҳаи иқтисодии забони муосири рус бахшида аст. Ӯ истифодаи вожаҳои соҳаи иқтисодиро дар самтҳои маркетинг, биржаи молӣ ва фаъолияти иқтисодии байналмилалӣ мавриди тадқиқот қарор додааст. “Пайдоиши терминосфера” ва “Иқтисоди бозаргонӣ” дар асоси терминосфераи забони англисӣ ва аксар вақт дар асоси пайгирию ҳамгирии калимаҳои англисии бисёртаркиба, азхудкунии фонди калимаҳои байналмилалӣ ва ҳамчунин тавассути иқтибосшавии калимаҳо аз забонҳои хориҷӣ ба амал меояд” [11, с.197-198]. Ҳамин тариқ, муаллиф ба хулосае омадааст, ки роҳҳои асосии пайдоиши вожаҳои иқтисодӣ бозаргонӣ дар забони русӣ ин синтаксикӣ (пайдоиши ибораҳо ва иқтибосшавии моделҳо); лексикӣ (иқтибосшавии вожаҳо аз забони англисӣ) ва семантикӣ мебошад.

Н.О.Труфанова дар тадқиқоти худ диққати асосиро ба самти номҳо ва номгузориҳо равона намудааст. Яъне, ба ақидаи ӯ воҳидҳои забонӣ, ки ба номи шахсиятҳо вобаста аст, ҷанбае мебошад, ки аксаран аз ҳисоби онҳо гурӯҳи вожаҳои соҳаи иқтисодӣ иқтибос шуда, лексикаи забонҳои гуногунро пурра менамояд. Бояд қайд кард, ки самти тадқиқонамудаи ин муаллиф дар ҳақиқат манбаи калонтарини калимаҳои иқтибосшудаи вожаҳои соҳаи иқтисодӣ дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ мебошад [11, с. 68].

Н.А. Фазилова се сабаби фаъолгардии босуръати ин ё он воҳидҳои забониро дар системаи забонии забони қабулқунанда нишон додааст:

- омилҳои экстралингвистие, ки дар натиҷаи онҳо калимаҳо навапайдо ва ё иқтибосшуда босуръат дар воситаҳои ахбори омма ба гардиш ворид мешаванд;

- амиқии дастрасии вожаҳое, ки ин ё он маъноро дуруст ва дастрас маънидод менамоянд;

- артикулятсия, зуд қабул гардидан ва ворид шудан ба парадигмаи грамматикӣ забон [12, с 54].

М.Г. Луннова вожаҳои таърихӣ соҳаи иқтисодиро дар забони русӣ муайян намуда, маҷмуи онҳоро бо фоизи калимаҳои аз забонҳои гуногун иқтибосшуда таҳлил намудааст [4, с. 56-58]. Мувофиқи омили овардаи ӯ қисмати асосии вожаҳои соҳаи иқтисодиро дар забони русӣ калимаҳои сирф русӣ ташкил дода (70,9%), калимаҳои вожаҳои лотинӣ (34,6%), вожаҳои иқтибосшуда аз дигар забонҳо (6%) боқимондари дарбар мегиранд. Ҳамчунин вай муайян намудааст, ки дар забони русӣ вожаҳои соҳаи иқтисодии иқтибосшуда аз ҳама зиёд ба исм, дар ҷои дуоим сифат, дар ҷои сеюм ба феъл ва баъдан ба дигар ҳиссаҳои нутқ дахл доранд. Шумораи умумии калимаҳои забони англисии дар рекламаҳои истифодашуда миёни ҳамаи калимаҳои иқтибосшуда 4% ташкил медиҳад [25, с.42].

Муҳаққиқ ва забоншинос Каштанова Е.А. иқтибосшавии фаъоли калимаҳои забони англисиро ба забони немисӣ як ҳолати нофориамии забонӣ номидааст. Ӯ масъалаи мушкилоти дар натиҷаи ин раванд пешомадаро омӯхта баромада, чунин тарзи иқтибосшавии калимаҳои соҳаи иқтисодиро резиши нофориамии вожаҳои забони англисӣ ба забони олмонӣ номида, чунин танқид намудааст:

- Мушкилиҳои мутобиқшавии грамматикӣ англо-американизмҳо;

- Истифодаи калимаҳое, ки баъзе овозашон дар забони немисӣ вучуд надорад;

- Мушкилиҳои имлоӣ;

- Мушкилот дар фаҳмиши матнҳои рекламавие, ки калимаҳои англисӣ истифода мешаванд;

Дар асри XXI, ки вожаҳои калимаҳои соҳаи иқтисодӣ бо таври бечуну чаро аз як забон ба забон дигар, махсусан аз забони англисӣ ба дигар забонҳо иқтибос мешаванд, самти асосии пешрафти фарҳанги иқтисодии мардум, назарияҳои иқтисодӣ ва дар маҷмуи системаи лексикӣ забонҳои муайян месозад. Пешрафт ва ҳамкориҳои бемайлони иқтисодии миёни кишварҳо имрӯз боиси пайдоиши вожаҳову калимаҳои нави соҳаи иқтисодӣ дар бисёр забонҳо гардида, аз як забон ба забони дигар нисбати калимаҳои дигар соҳаҳо зудтар иқтибос мешаванд. Аслан вожаҳову калимаҳои соҳаи иқтисодӣ дар аксари забонҳои рӯи олам-ин вожаҳои калимаҳои иқтибосшуда мебошанд, чунки пешрафти босуръати соҳаи иқтисодӣ дар арсаи байналмилалӣ ба лексикаи забонҳои гуногун ва махсусан ба вожаҳои соҳаи иқтисодӣ бетаъсир намоида. Бо пайдоиши фаҳмишҳои нави соҳа

вожаҳои нав низ пайдо мегарданд. Дар раванди иктибосшавӣ ва азхудкунии вожаҳои нав, вожаҳои иктибосшуда дар нагиҷаи мувофиқгардонӣ ба қоидаҳои граматикино фонетикии пешрафти забонҳои гуногун баъзан вақт ба тағйирёбии таркибӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Бо мурури замон, баъзе вожаҳои иктибосшуда ҳамчун воҳиди лексикии худӣ забон қабул гардида, баъзеи дигарашон ҳамчун вожаҳои иктибосшуда боқӣ мемонанд.

АДАБИЁТ

1. Алиева В.Н. Заимствованные экономические термины в лексической системе современного русского языка // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 23 (62). - № 3. - 2010. - С.191 - 195.
2. Дедюхина А.Г. Англиязычные заимствования в российской рекламе: / А.Г. Дедюхина автореф. дис. ... канд. фи-лол. наук. - Краснодар, 2011. - 21 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь // Гл. редактор В.Н.Ярцева. - М.: Сов.энциклопедия, 1990. - 682 с.
4. Луннова М.Г. Экономическая лексика с точки зрения происхождения. // Известия Пензенского государственного педагогического университета им.В.Г.Белинского. - Выпуск № 8. - 2007. - С. 56-58.
5. Назаренко Н.А. Структурно-семантические и функциональные характеристики экономической терминологии (в рамках сегмента терминосферы рыночная экономика): дис. ... канд. филол. наук.
6. Палмгрен К. Заимствования в русском языке и в особенности английские заимствования в экономической лексике современного русского языка.
7. Рахимбердиев Б.Н. Эволюция семантики экономической терминологии русского языка в XX веке. - М.: Мос. гос. лингв. ун-т, 2003. - 188 с.
8. Семина М.Ю., Трофимова Н.А. Способы перевода безэквивалентной лексики с английского языка на русский в текстах экономической тематики // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им.М.А.Шолохова. Филологические науки. - №4. - 2013. - С.67 - 71.
9. Сухомлинов М. И. История Российской академии, вып. 5. СПб., 1880; вып. 7. СПб., 1885. - С.432.
10. Тервала О., Толванен К. Заимствованные слова в русском языке в лексике по экономике. - Ювя-скюль: Ун-т г. Ювяскюля, 2006. - 76 с.
11. Труфанова Н.О. Проблема номинации лиц в финансово-экономической терминологии: на материале русского и английского языков: дис. . канд. филол. наук. - Москва, 2006. - 213 с.
12. Фазылова Н.А. Функциональные особенности новой экономической терминологии в публицистическом тексте: на материале печатных СМИ 2002-2007 годов: дис. . канд. филол. наук. - Казань, 2008. - 221 с.
13. Федорова И.Р. Лексемы со значением негативно оцениваемой возможности в языке современных газет // Семантические единицы русского языка в диахронии и синхронии.- Калининград: Кали-нингр.гос.ун-т, 2000. - С.160 - 174.
14. Яновский _Н.М. Новый словотолкователь: (дата обращения:23.07.2014).

ИЗУЧЕНИЕ ЦИТИРОВАННЫХ СЛОВ С АНГЛИЙСКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ И РУССКИЙ (ПРИМЕР ЭКОНОМИЧЕСКИХ СЛОВ)

В статье подвергается исследованию заимствованная лексика сферы экономики в таджикском, русском и английском языках, которые появились в XXI веке. Основной целью исследования является изучение и определение менее изученной части экономических терминов например таджикского, русского и английского языков. В связи с расширением экономических и торговых отношений между разными странами в процессе глобализации вопросизучения экономической терминологии является одной из актуальной проблемой. Из-за серьезных изменений в мировой экономике много экономических терминов заимствовались с одного языка в других языках.

Ключевые слова: *Заимствование, связь или примирение языков, принимающий язык, система экономических терминологий.*

RESEARCH OF BORROWED WORDS FROM ENGLISH TO TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF ECONOMIC TERMINOLOGY)

The vocabulary on the economic sphere in the Tajik, Russian and English languages which borrowed in the XXI century is researched in this article. The main purpose of this research is to study and define the less studied part of economic terms in Tajik, Russian and English languages. In relation with the expansion of economic and trade cooperation between different countries in the process of globalization, the study issue of economic terminology is one of the urgent problems. Due to major changes in the global economy, many economic terms have been borrowed from one language to other languages.

Keywords: *Borrowing, connection or reconciliation of languages, language accepting borrowed terms, system of economic terminology, Linguist.*

Сведения об авторе:

Орифов Орзу Обидхужаевич - старший преподаватель кафедры Методики преподавания иностранных языков, Кулябского государственного университета имени

А. Рудаки, Адрес: 735360, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16, тел: (+992) 987218589, E-mail: orifov.02orzu@mail.ru

About the author:

Orifov Orzu Obidkhudzhievich - Senior lecturer of the Department of Methods of teaching foreign languages, Kulob State University named after A. Rudaki, Address: 73 53 60, Kulyab, S. Safarov street, 16, phone: 987218589, E-mail: orifov.02orzu@mail.ru

ТДУ 809.155.0+51

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ ОМУЗИШИ ВОХИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СОМАТИКӢ (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЧИНӢ)

Абдурахимова Ш.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Мусаллам аст, ки яке аз қабатҳои хоссаи низоми грамматикӣ ҳар як забонро воҳидҳои фразеологӣ ташкил медиҳанд. “Фразеологизмҳо яке аз воситаҳои равшану возеҳ ва бо тобишҳои махсус ифода кардани фикр буда, қонунмандҳои ташаккул ва ифодаи маъноӣ онҳо хусусияти махсусан, муҳимми ҳар як забонро ташкил медиҳад.” [1, с.4]

Воҳидҳои фразеологӣ дар адабиёти бадеӣ, забони гуфторӣ, хусусан дар забони мардум ба таври фаровон мавриди истифода қарор доранд. Чӣ хеле ки муҳаққиқон зикр менамоянд, фразеология яке аз қисмҳои лексикографӣ ба шумор рафта, нисбат ба дигар соҳаҳои забоншиносӣ ҷавонтар мебошад. Олимони фразеологияро категорияи таърихӣ меноманд ва манбаи асосии он забони халқро мешуморанд. Қадамҳои аввалин дар таҳқиқи омӯзиши масъалаҳои гуногуни фразеология дар забоншиносии тоҷик ба солҳои 40-ум - 50-уми асри гузашта рост меояд. Аммо онҳо махсус ба масъалаи фразеология бахшида нашуда, балки зимни омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни грамматика ё забону услуби адабони ҷудогона оид ба ибораҳои рехта низ қайдҳои алоҳида кардаанд.

Солҳои 60-70-уми асри гузашта солҳои дастовардҳои бехтарин дар илми фразеологияи тоҷик ба шумор мераванд. Олимони машҳури тоҷик дар соҳаи фразеология бахусус М. Фозилов ва Ҳ. Мачидов доир ба фразеология, асарҳои алоҳида навишта, мақоми онро дар забон бо фикрҳои аҷибу назаррас баён доштаанд [2, с.3]. Солҳои охир асару мақолаҳои зиёде роҷеъ ба масъалаҳои ҷудогонаи фразеология навишта шуда, инчунин рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ таълиф ёфтаанд. Дар монографияи ба тозагӣ ба нашр расида профессор Ҳ. Мачидов назарияҳои имрӯзаи фразеологияи забони тоҷикӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифта, вазъи тадқиқи имрӯзаи он муайян карда шудааст. Ба ақидаи ӯ, «воҳидҳои фразеологӣ яке аз унсурҳои муҳими забон ба ҳисоб мераванд. Воҳидҳои фразеологӣ ё ибораҳои рехта ҳамчун масолеҳи тайёри дар солҳо рехтаву устуворшудаи забон ба маъноҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд» [7, с.96].

Дар забони чинӣ . тадқиқотҳои аввалин доир ба воҳидҳои фразеологӣ дар Чин аз солҳои 1915 ханӯз дар луғати забони чинӣ “Тсиюан” (辞源cìyuán) ба мушоҳида мерасад, вале тадқиқи омӯзиши илми ҷанбаҳои забоншиносии он аз солҳои 1950 оғоз гардидааст. Дуруст аст, ки доништан ва истифодаи бамаврид ва бамавқеи воҳидҳои фразеологӣ дар кишвари Чин мафҳуми шахси бомаърифат ба ҳисоб меравад.

В.И. Горелов роҷеъ ба воҳидҳои фразеологияи забони чинӣ чунин назар дорад: “Дар забоншиносии муосири чинӣ истилоҳи 熟语shúyǔ (қисмати забоншиносӣ, ки системаи фразеологияи забонро меомӯзад) истифода бурда мешавад. Маъноӣ таҳтуллафзии калимаи 熟语shúyǔ ин “ибораи тайёр” мебошад, ки дар ибораҳои устувор, дар умум, воҳидҳои фразеологӣ истифода бурда мешавад.

Забоншиносии чинӣ 马国凡 (Ма Гуо Фан) оид ба фразеологияи чинӣ саҳми махсуси худро гузоштааст. 马国凡(Ма Гуо Фан) дар осори хеш 成语简论(Очеркҳо оид ба фразеология) воҳидҳои фразеологиро чунин тасниф мекунад:

1. 成语 chéngyǔ (чэньюй – ибора (ибораҳои тайёр)),
2. 俗语 sùyǔ (зарбулмасал),
3. 谚语 yànyǔ (мақол),
4. 歇后语 xiēhòuyǔ (истиора, киноя),
5. 惯用语 guànyòngyǔ (ибораҳои маъмул),
6. 敬语 jìngyǔ (мақол),
7. 言格 géyán (панд, суҳанҳои ҳикматнок)[18].

成语 chéngyǔ чэньюй – иборасе мебошанд, ки дар байни ибораҳои рехтаи забони чинӣ хеле маъмул ва серистеъмол ба ҳисоб мераванд.

Хусусияти фарқкунандаи ибораҳои забони чинӣ аз ибораҳои дигар забонҳо ин бо чор иероглиф ифода ёфтани онҳо мебошад. Дар луғати 中国成语大辞典 («Луғати бузурги чэньюй») тақрибан 18.000 ибора оварда шудааст (зиёда аз 3.000 ибораи он серистеъмол мебошад).

Таркиби фразеологизмҳо то ҳол мавзӯи баҳси муҳаққиқон ба ҳисоб меравад. Дар асоси устувори фразеологизмҳо ва муодили онҳо баъзе аз олимони ба монанди Л. П. Смит, В. П. Жуков, В. Н. Телия, Н. М. Шанский, А. Маккай (Makkai), Ю. Вейнрейх (U. Weinreich) ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ доираи васеи ибораҳоро дохил мекунад: мақол, масал, панду андарз; муҳаққиқони дигар бошанд, ҳуди ибораҳои рехтаро мансуб медонанд (В. В. Виноградов, Н. Н. Амосова, А. М. Бабкин, А. И. Смирницкий).

Воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои гуногун қабати қадима ва васеъро ташкил медиҳад (ба ақидаи В.П. Шубина он тақрибан 15 % -ро ташкил медиҳад ва Р.М. Вайнтрауб бошад ин рақамро то 30% зиёд кардааст), ки бо тақроршавӣ ва вобастагии маъноӣ диққати махсуси муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад.

Гарчанде омӯзиши масъалаҳои назариявии фразеологияи тоҷик дар замони Шӯравӣ ба амал омада бошад ҳам, дар бисёре аз фарҳангу кумушҳои пешинаи мо воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воҳиди махсуси таркиби луғавӣ ёдрас гардидаанд. Воҳидҳои фразеологӣ ба асарҳои бадеиву забони халқӣ бештар хос бошанду дар асарҳои илмӣ ва таърихиву публицистӣ истисноаҳои онҳо камтар ба назар расад ҳам, баъзе муаррихону уламо ҳангоми таълифи асарҳои таърихӣ илмӣ аз чунин воситаҳои образнокӣ забон моҳирона истифода бурдаанд, ки инъикоси худро дар луғату фарҳангҳо ёфтаанд [8, с.3].

И.А. Туркулетс дар мақолаи худ оид ба “Хусусиятҳои воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои соматизм” қайд менамояд, ки таърихан фразеология ҳамчун як падидаи нави забоншиносӣ аз асари Шарл Балли “Услубшиносии фаронсавӣ” сарчашма мегирад, ки таснифи воҳидҳои фразеологӣ бори аввал дар он пешниҳод шуда буд.

Имрӯз дар соҳаҳои гуногуни илми фразеология дастовардҳои зиёде ба назар мерасанд, вале паҳлӯҳои таҳқиқнашудаи он ҳоло ҳам боқӣ мондаанд. Яке аз масъалаҳои муҳиму ҳалталаби ин соҳа воҳидҳои фразеологияи соматикӣ мебошад.

Ҳуди калимаи “**сома**” аз калимаи юнонӣ “**soma**” яъне аъзои бадан гирифта шудааст. Дар забоншиносӣ аввалин маротиба истилоҳи соматикӣ аз тарафи муҳаққиқ Ф.О. Вакк паҷуҳиш гардидааст. Вакк ҳангоми омӯзиши воҳидҳои фразеологияи забони эстонӣ, номҳои аъзоҳои бадани инсонро, ки дар таркиби калимаҳо вохӯрданд, соматикӣ номид. Ф. Вакк ба таркиби чунин воҳидҳои луғавӣ номи қисмҳои бадани инсон ё ҳайвон, бофтаҳо ва моеъҳои баданро (“хун”, “устухон”, “асабҳо” ва ғайраҳо.), инчунин ибораҳои устуворе, ки имову ишораи рамзӣ ва ифодаи рӯйро тавсиф мекунад, дохил кардааст [1, с.13].

Истилоҳи соматикӣ дар илми биология ва тиб ҳамчун “аъзои бадан, бо аъзои бадани инсон алоқаманд” истифода бурда мешавад. Дар илми забоншиносӣ бошад, истифодаи ин истилоҳ, аллакай аз нимаи асри ХХ дар қорҳои таҳқиқотии олимони пайдо гардид.

Воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи соматизм бештар диққати забоншиносонро ба худ ҷалб менамояд ва дар солҳои охир мавзӯҳои таҳқиқотии худро низ оид ба сохтори семантикӣ, таҳлили муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъи соматизм бахшидаанд. Забоншиносони зиёди ватаниву хориҷӣ ба омӯзишу таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни воҳидҳои фразеологияи соматикӣ машғул гардида, ҳиссаи худро дар ин ҷода гузоштаанд. Қайд кардан ба маврид мебошад, ки нақши забоншиносон аз қабали М. Собирова, Н. Ш. Раҳмонова, Д. Мачидова, М. Гулбекова, Ф. Аҳмедова, Л. Сакаева, Е.Н. Соколова, Т.С. Чумичева, С. Султонходжаева, И.Е. Городецкая, Ван Вэй Вэй, Тянь Тэсюн, Чжан Сюеин, Тэзин Данва дигарон дар омӯзиши воҳидҳои фразеологияи соматикӣ бисёр муҳим арзёбӣ мегарданд.

Забоншиноси тоҷик М. Собирова дар мақолаи худ бо номи: «Соматизмҳо дар ибораҳои устувори ашъори Камоли Хучандӣ» дар хусуси соматизмҳо маълумот дода, чун сарчашма ашъори яке аз шоирони адабиёти классикии тоҷикӣ форс Камолиддини Хучандиро интихоб намудааст. М. Собирова дар мақолаи хеш чунин қайд мекунад: «Фразеологизмҳои соматикӣ яке аз унсурҳои муҳими тасвири бадеии тафаккури эҷодкор аст. Аз ин ҷост, ки шоирони дигарон имрӯз пайваста ба он рӯй меоранд, ки яке аз онҳо булбули назми классикии тоҷикӣ Камоли Хучандист. Вақте ба калимаҳои соматикӣ фразеологизмҳои ашъори Камоли Хучандӣ назар меандозем, мебинем, ки шоир қори як рассом ва як пайкаршинос (анатом) - ро ба анҷом расондааст ва дар шеър бо услуби хоса ва фардии худ дар истифодаи калимаҳои ифодагари узвҳои андарунӣ ва берунӣ пайкари инсон доди суҳангустарӣ додааст». Аз рӯи таҳлилҳои М. Собирова бармеояд, ки аксари ибораҳои устувори шоир бо узвҳои сохта шуда, бо мақсади ҳарчи баланд бардоштани ҷолибу ҷозибии тафаккури бадеӣ хизмат кардаанд ва миёни онҳо вожаҳои дил, даст, сар, чашм ва лабу даҳон мақоми хоса доранд [12, с.92].

Забоншиноси чинӣ Гэ Тэзиншэн (Ge Jingshen) дар мақолаи хеш бо номи «Хусусиятҳои муқоисавии структурӣ ва семантикии фразеологизмҳои соматикӣ дар забонҳои муосири англисӣ ва чинӣ» дар бораи воҳидҳои фразеологияи соматикӣ, монандӣ, фарқият, таҳлил ва хусусиятҳои муқоисавии структурӣ ва семантикии он дар забонҳои англисӣ ва чинӣ таҳқиқот анҷом додааст [4].

Иштироки соматизмҳо дар сохти синтаксии воҳидҳои фразеологӣ аз он вобаста аст, ки номҳои аъзои бадани инсон ва ҳайвонҳо ба лексикаи қадим дахл доранд. Номҳои аъзои бадан бештар чун

мачоз истифода бурда мешаванд, зеро хангоми обекти навро гуфтан, инсон бештар обекти ба ӯ наздикбуда шабоҳат мекунад. Дар навбати аввал инсон ашёҳои дар наздаш бударо бо худаш, яъне бо аъзои бадани худ муқоиса ва шабоҳат медиҳад [13, с.82]. Аз ин бармеояд, ки инсон тавассути муҳити атроф, ҳиссиёт ва тасаввуроти ҳешро ҳис менамоянд.

Чуноне ки В.А. Маслова қайд мекунад: “Ҳиссиёт ва эҳсосоти халқҳои гуногун дар узвҳои гуногуни бадан ҷойгир шудаанд. Масалан, ҳиссиёт ва эҳсосоти мардуми Чин дар гурда, аз мардуми Африқо дар чигар ва бинӣ, аз мардуми Фаронса дар испурҷ ҷойгир шудааст” [6, с. 38].

Воҳидҳои фразеологии соматикӣ серистемол ин бо ҷузъҳои сар, даст, чашм, гуш, забон, дандон, дил, пой ба ҳисоб мераванд:

Сартафаккур ва ақли инсонро идора мекунад. Мафҳуми асосии соматизми ақл, доштан ва надоштани хирадмандӣ низ аз инҷо бармеояд. Масалан, «*сарӣ калобаи худро гум кардан* « —»摸头不着 *mo tou bu zhaо*» [17].

Даст як қисмати муҳими бадан буда, воситаи фаъолият мебошад. Масалан, ибораи **дасташ гул**, яъне моҳирона; дар забони чинӣ эквиваленти ин ибораи 心灵手巧 *xīnlíng shǒuqiǎо* аст. Дар ин ибораи калимаи 手 *shǒu*-даст 巧 *qiǎо* маънои моҳир, моҳиронаро ифода мекунад.

Чашм манбаи асосии қабули маълумот мебошад. Масалан, ибораи «*шаҳри якҷаиша рафти якҷаиша шав*» муодили он дар забони чинӣ 入乡随俗 *ru xiang sui su* мебошад. [17].

Чуноне ки аз таҳқиқотҳои забоншиносони ватанию хориҷӣ дар хусуси воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ маълум гардид, воҳидҳои фразеологии соматикӣ номҳои аъзоҳои бадани инсонро, ки дар таркиби калимаҳо вохӯрданд, дар бар мегиранд.

АДАБИЁТ

1. Азимова М.Н. Оид ба сарчашмаҳои пайдоиши воҳидҳои фразеологӣ. / М.Н. Азимова // С.вопросы лингвистики// РТСУ. Душанбе, - 2004. – 3 с.
2. Азимова, М.Н. Сопоставительный анализ фразеологических параллелей английского и таджикского языков. / М.Н. Азимова Душанбе, - 2004. -3 с.
3. Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук -Таллин, 1964-24 с.
4. Гэ Тэзиншэн, Структурно –семантические особенности фразеологических единиц с соматическим компонентом “голова” на материале китайского и английского языках. Диссертация. Белгород, 2007. -193с.
5. Джаллилов, Х. Структурно –семантические особенности и синтаксические функции фразеологических единиц в современном таджикском литературном языке: /Х. Джаллилов // Автореф. дис. канд. филол. наук. – Душанбе, - 1976. - 52 с.
6. Маслова В.А. *Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. Москва: / В.А. Маслова Издательский центр «Академия», 2001.
7. Мачидов Х., Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х.Мачидов - Душанбе, 1982
8. Мачидов Х.,- Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.Мачидов - - Душанбе: Деваштич, 2006 - 409 – 196с.
9. Мехди, Нассири. Соматические фразеологизмы с компонентом рука и их качественно-характеризующее значение. Преподаватель 21 век, 2014. С. 313-322
10. Назаров, О. Сопоставительный анализ соматических фразеологизмов в русском и туркменском языках: Автореф. дисс.канд. филол. наук. / О.Назаров -Ашхабад, 1973. – 26 с.
11. Раҳманова, Н. Ш. Соматические фразеологические единицы в таджикском и русском языках./ Н.Ш. Раҳманова: Автореферат дисс. канд. филол. наук.-Душанбе, 2006.-22с.
12. Собирова, М.А. Соматизмҳо дар ибораҳои устувори Камоли Хучандӣ
13. Федорова М.А., Никонюк М.С. Фразеологические соматизмы как средство вторичной номинации лексико-семантической системы немецкого языка. *Журнал Гродненского государственного медицинского университета*. 2012; - 3: С.81 – 83.
14. Фозилов, М., Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. /М. Фозилов - Душанбе, 1963.-987 с.
15. Чумаев Т., Фарҳанги ибораҳои рехта. / Т.Чумаев Душанбе, - 2015.-42с.
16. 在线成语词典-<http://chengyu/t086/com/cy/paihang/html>
17. <https://bkrs/info/>
18. <https://zdamsam.ru/a19810.html>

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена теме «История изучения соматических фразеологических единиц в таджикском и китайском языках». В статье рассматривается история и изучение соматических фразеологизмов в двух языках. Следует отметить, что тема соматических фразеологизмов

является одним из самых интересных и многогранных, которое привлекла внимание многих исследователей.

Первые шаги к изучению фразеологизмов в таджикском языкознании начинаются с 40-50-х годов прошлого века. Первые исследования о фразеологических единицах в Китае начинаются с 1915 года в китайском словаре «Цьюань», но в китайском языкознании изучение и исследование фразеологизмов начинается с 1950 года.

Понятие «соматический» впервые было употреблено эстонским лингвистом Ф.О. Вакком. Термин соматический является очень интересной и распространенной темой, который требует от языковедов и исследователей выражать относительно этой спорной темы свои научные мысли.

В языкознании данный термин ещё в 20-ом веке было использовано в исследованиях тогдашних исследователей и всё более вокруг этого термина было много дискуссий. Было конкретизировано, что языковеды этой сферы использовали научные материалы в обоих языках из надежных источников и относительно соматических фразеологических единиц в своей статье изложили свои мысли.

А также в данной статье в целом рассматриваются эквиваленты соматических фразеологизмов. Нужно отметить, что во время анализа было выявлено роль фразеологических единиц в китайском языке, которые имеют особое значение. Хотя об этой теме существует множество научных статей.

Ключевые слова: соматика, фразеологизм, слова, история, стиль, термин, заимствование, китайский язык, таджикский язык.

HISTORY OF THE STUDY OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES

The article is devoted to the topic «The history of the study of somatic phraseological units in the Tajik and Chinese languages». The article deals with the history and study of somatic phraseological units in two languages. It should be noted that the topic of somatic phraseological units is one of the most interesting and multifaceted, which has attracted the attention of many researchers.

The first steps to the study of phraseological units in Tajik linguistics began in the 40-50s of the last century. The first research on phraseological units in China begins in 1915 in the Chinese dictionary «Qiyuan», but in Chinese linguistics, the study and study of phraseological units begins in 1950.

The concept of «somatic» was first used by the Estonian linguist F. O. Vakk. The term somatic is a very interesting and controversial topic, which requires linguists and researchers to express their scientific thoughts on this controversial topic.

In linguistics, this term was used in the research of the researchers of that time in the 20th century, and more and more there were many discussions around this term. It was concretized that linguists of this field used scientific materials in both languages from reliable sources and presented their thoughts on somatic phraseological units in their article.

And also in this article, the equivalents of somatic phraseological units are generally considered. It should be noted that during the analysis, the role of phraseological units in the Chinese language, which have a special meaning, was revealed. Although there are many scientific articles about this topic.

Keywords: somatics, phraseology, words, history, style, term, borrowing, Chinese language, Tajik language.

Сведения об авторе:

Абдурахимова Шабнам – докторант (Phd) кафедры филологии Восточной и Южной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзаде. Адрес: 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6 Тел.: (+992) 931331666. E-mail: abdurahimovashabnam@mail.ru

About the author:

Abdurahimova Shabnam-doctorate (PhD) at the Department of Philology of East and Southern institute of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6. Tel.: (+992) 931331666. E-mail: abdurahimovashabnam@mail.ru

НАҚШИ ИСТИОРА ВА ЗАБОНИ МАҶОЗӢ ДАР МАФҲУМҲОИ ЭҲСОСОТӢ

Эмомов Н.И.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳангоме, ки донишмандон бо забони эҳсосот сару кор мегиранд, бисёре аз онҳо вонамуд мекунанд, ки ин забон ба содаги фақат аз дахҳо калимот иборат аст.

Ба монанди ғазаб, тарс, ишқ, хурсандӣ ва ғайраҳо. Аммо Золтан Ковексес исрор мекунад, ки ин танҳо бахше аз эҳсосоти забонии мо мебошад. Калимотҳои эҳсосотӣ баёни ва тавсифи вучуд дорад (ё лафзи ё ифодаҳо). Бархе аз калимотҳои эҳсосотӣ метавонанд ҳиссиётро баён намоянд. Масалан калимаи «Чизи қолиб ё ваҳм!» ҳангоме, ки шумо таҳти таъсир қарор доред. Ин саволи аён аст, ки оё тамоми эҳсосот метавонад бо ин роҳ баён карда шавад ва қадоме аз онҳое ҳастанд, ки наметавонанд ва чаро. Дигар калимотҳои эҳсосотӣ (ҳаяҷоновар) метавонанд эҳсосотҳоро, ки ифода мекунанд, нишон медиҳанд ё ин, ки «онҳо дар мавриди калимаҳои ба монанди ҳашму ғазаб ва асабонӣ, хурсандӣ ва хушбахтӣ, ғамгинӣ ва афсурдагӣ дар назар гирифта мешаванд, ки дар ин раванд мавриди истифода қарор мегиранд. Онро бояд тавачҷуқ кард, ки дар ҳолатҳои махсус тавсияи истилоҳоти эҳсосот ҳамчунин метавонанд эҳсосотӣ ҳосро баён намоянд. Мисоли «Ман туро дуст медорам», ки дар он тавсифи эҳсосот лафзи ишқ истифода бурда шудааст, ҳар ду барои тавсиф ва ифодаи эҳсосотӣ ишқ аст. [1, с.5-12, 56-68].

Дар байни гурӯҳи калимотҳои ва вижаҳои тавсифии эҳсосот, чунин шароит метавонад дар асоси кам ё беш дида шавад.

Суханронии забони додашуда ба назар чунин меарсанд, ки бархе аз калимотҳои эҳсосотӣ нисбатан пурмаъно ва асоси нисбати дигарон ҳастанд. Нисбатан пурмаъно ва асоситар аз онҳо ба забони англисӣ тааллуқ дорад, ғазаб, ғамгини, тарс, хурсанди ва ишқ. Ба онҳое нисбатан камтар асос ёфтаанд, тааллуқ дошта афсусхурӣ, қаҳру ғазаб, ҳашм, ва нафрат дар қаҳр ва ваҳшат, тарсу ҳарос ва ваҳшат аз тарс мебошанд.

Асосноки будан ду маъниро шарҳ дода метавонад: яке аз онҳо ин аст, ки калимотҳо (мафҳуми марбут ба онҳо) ишғол намудани дараҷаи мобайни дар мафҳумҳои умдаи силсилаҳои маротиби мебошанд. Дар ин маъно, мегуянд, ҳашм нисбатан асоситар нисбат ба озор ё эҳсосот. Ҳашм бо далели он, ки як гурӯҳи эҳсосот дар дараҷаи асоси аст, байни гурӯҳҳои эҳсосотии дараҷаи болои ва гурӯҳи дараҷаи болои афсусхури қарор дорад.

Маънои дигари «асоснок будан» ин аст, ки гурӯҳи ҳоси ҳаяҷону эҳсосотҳоро метавон қазоват кард бештар будани эҳсосоти «прототипи ё намунаи асли» (масалан, намунаи беҳтарин) нисбат ба дигар ҳамон сатҳи уфуқӣ. Чунин сатҳи уфуқӣ ҳамзамон бо дараҷаи асоси мафҳумҳои созмонҳои уфуқи мувофиқат мекунад. Масалан, ҳашм дар ин мафҳум асоситар аст нисбат ба, гӯем, ки умед ё ифтихор, ки ба ин маънии қабли, дар ҳамон сатҳ мебошад.

Мутобиқи Экман ва Давидсон панҷ гурӯҳи умумӣ ва эҳтимолӣ умумичаҳонии эҳсосот вучуд дорад. Ба ин гурӯҳи асосии эҳсосотҳо хушбахтӣ, ғамгинӣ, ҳашм, тарс ва ишқ дохил мешаванд. [6, с.87-89].

Навъҳои дигари аз истилоҳи марбут ба эҳсосот вучуд дорад, гурӯҳи истилоҳҳои маҷозӣ ва ҳиссиётҳо иборат аст. Дар ҳоле, ки истилоҳҳои маҷозӣ низ эҳсосотҳоро тавсиф мекунад (ва дар дараҷаи аввал баён карда нашуда), ин як зергурӯҳ дар ҳудуди ифодаи истилоҳҳо мебошад. Ин зергурӯҳ метавонад калонтар аз ду гурӯҳи дигари таркибёфта бошад. Дар ин ҷо, бархилофи гурӯҳҳои қабли, калимотҳо ва навъҳои ҳоси эҳсосотҳо ба маънои маҷозӣ ифода намекунанд, ва маъсала дар бораи он, ки чи тавр асос ё калимоти прототипи (намунаи асли) ё ин ки ҳиссиёт мебошад. Калимотҳои маҷозӣ ва эҳсосотҳо, ки ба ин гурӯҳ тааллуқ доранд ин нишондиҳандаҳои паҳлуҳои мухталифи мафҳумҳои эҳсосот мебошанд, ба монанди шиддат, сабабу иллат, назорат ва ғайраҳо. Онҳо метавонанд истиораги ва кинояги ё маҷозӣ бошанд.

Эҳсосотӣ истиораги зухуроти истиораҳои мафҳуми мебошанд дар мафҳуми Лакоф ва Чонсон (1980). Истиораҳои мафҳумии ду доираи фосилаҳоро (ё мафҳумҳоро) бо иртибот бо ҳамдигар мерасонанд. Яке аз чузъҳо ба таври маъмул бештар қисмонӣ (физикӣ) ё воқеӣ нисбат ба дигар бошад (ки бештар мафҳуми аст. Иртибот бо мақсади дарки бештари мафҳум аз лиҳози бештари воқеят таъсис ёфтааст. [3, с.23-45].

Мо метавонем се навъи эҳсосотӣ забониро дар Расми 1.3. пешниҳод кунем. Аз байни ин се гурӯҳи шиносӣ, (истилоҳи эҳсосоти, истилоҳи таҳту лафзи навъҳои ҳоси эҳсосотҳоро ифода кунанда ва паҳлуҳои ҳоси истилоҳоти маҷозиро ифода мекунад) гурӯҳи эҳсосотҳои маҷозӣ то ҳадде бузургтар аст ва дар айни ҳол омӯзиши забони эҳсосотӣ ҳадди ақал мавриди тавачҷуқ қарор гирифтааст. Эҳсосотҳои маҷозӣ аз тарафи таҳқиқотчиён ба таври комил дилгиркунанда ва бемаврид ба ҳисоб меравад, ки аз рӯи коида онҳо тамоили дидани онро чун эпифеномена, тарзҳои ғайриоддии ном бурдани баъзе чизҳо, ки метавонад таҳту лафзи гуфта шавад, роҳи одди ба ҳисоб меравад.

Баъдан, истилоҳот дар гурӯҳи як одатан тахту лафзи барраси карда мешавад. Инро ба назар гирифта, мо хубтар мефаҳмем, ки чаро истилоҳотҳо дар гурӯҳи сеюм тавачҷуҳи камро зохир мекунад. Агар он ҳолатро ба назар гирем, ки танҳо истилоҳоти тахту лафзи метавонад таъсис ёбад, шумораи афзоиши теъдоди муҳаққиқон чунин нуқтаи назари фаъолияти забонро қабул намекунад, ки чи тавр одамон воқеияти ҳаяҷонӣ ё эҳсосоти худро таъсис медиҳанд.

Чи муносибате ҳаст байни истиораҳои истифодашуда дар забони одӣ ва онҳое, ки дар адабиёт истифода бурда мешаванд, аз ҷумла дар шеър? Оё истиораҳои адаби гурӯҳи возеҳ ё алоҳида ва мустақилро аз истиораҳои одӣ таъсис карда метавонанд? Мафҳуми густурда дар миёни ғайрикасбӣ ва муҳаққиқон мавҷуд аст, ки ҳамин тариқа манбаъи воқеи истиораҳо дар адабиёт ва санъат вучуд дорад. Ҳангоме, ки мо ин мафҳумро аз нуқтаи назари забоншиносии шинохти мавриди барраси қарор медиҳем, ки ин ақида то ҳадде дуруст аст ва ҳар як забон ва ҳар як усули мафҳуми рӯзмарра сахми намоёнро дар кори истеъдоди адаби ҳунар мегузорад.

Ин талабот нест, аммо, шоирон ва нависандагон ҳеч гоҳ истиораҳои нав ва аслиро наофариданд. Онҳо ба возеҳ анҷом медиҳанд. Ва ҳангоме, ки онҳо истиораҳои нав ё ҷадидро меофаранд, он аз матн меҷаҳад; қобили тавачҷуҳ аст, ки онҳо рағбат ба муъҷиби симо ва шахсияти аксари ғайриоддӣ худро доранд. Мавриди барраси қарор додани мисолҳои зерин аз романи «Ишқ дар Давраи Ҳолера» -и Габриел Гарсия Маркиса, ки аз тарафи Рай Гибс таҳлил карда шудааст:

Як дафъа вай тамъи чои бобунаро чашид ва онро баргардонид, танҳо гуфт, ки «Ин чой тамъи тирезаро дорад». Ҳам духтар ва ҳам пешхизмат дар таачҷуб афтоданд, чунки онҳо ҳеч гоҳ аз касе нашунида буданд, ки вай чои тирезаи чушонидашударо нушида бошанд, аммо ҳангоме, ки онҳо чойро чашиданд, барои кушиши фаҳмидани тамъи он, онҳо дарк карданд, ки чой тамъ ва маззаи тирезаро дошт.

Ин возеҳан истиораи гайри маъмули ё гайриоддӣ аст, ки аз тарафи муаллиф бо мақсади назар ба паҳлуҳои воқеии нав ва гуногун пешниҳод карда шуда буд. Истиораҳои асли ва эҷодии адаби монанди он, ки онҳо одатан камтар фаҳмо ҳастанд аммо дар маъно ғанитар ҳастанд нисбат ба истиораҳои рузмарра ва истиораҳо дар илм.

Аммо истиораҳои асли ва эҷодии адаби намуди сохтори, дар адабиёт камтар ба назар мерасад нисбати он истиорасо, ки дар тартиби мафҳуми рузмарра ва одди асос ёфтааст. Яке аз кашфиётҳои аҷиб дар кори забони шоирона шуда тавассути забонҳои шинохти, ки эътироф шудааст, забони шоиронатарин аст, ки дар истиораҳои мафҳумии маъмули ва одди асос ёфтааст.

Чорч Лакоф, Марк Турнер ва Рай Гибсон таъкид карданд, ки шоирон аксар баъзе аз дастгоҳҳои мухталифро барои офаридани забони ғайримаъмулии роману қиссаҳо ва тасвиру симоҳо аз маводҳои маъмули аз забон ва тафаккури рузмарра аксар истифода мебаранд.

Ба инҳо дохил мешаванд: густариш, такмидиҳи, пурсиш ва муттаҳид шудан.

Густариш.

Дар густариш, истиораи мафҳуми маъмули бо бархе аз истилоҳотҳои маъмули шартӣ ба воситаҳои нави забони ифода меёбад, ки дар муаррифи бар асоси унсурҳои мафҳуми дар доираи манбаъ алоқаманд мебошад.

Такмидиҳи.

Такмидиҳи аз густариш фарқ дорад, дар он, ки вай унсурҳои мавҷудаи манбаъро ба тариқи ғайримуқаррари тақвият мебахшад. Ба чои илова намудани унсурӣ нав ба доираи манбаъ, вай мавҷудияти чизи навро бо тарзи ғайриоддӣ ба даст мебарорад.

Пурсиш.

Дар дастгоҳи шоиронаи пурсиш, шоирон метавонанд худ мувофиқи мақсад будани истиораҳои рузмарраи умумии моро дар тахти шубҳа гузоранд. Бинбар ҳамин ҳам, тартиби шинохти пурсиши истиораҳои қабулшудаи боасос буда, метавонад бахши вазифаи асосии офаранда ё рассом бошад.

Муттаҳид шудан.

Муттаҳидшави шояд тартиби ё механизми аз ҳама пурқуввате, ки аз чаҳорҷубаи рузмарраи тартиби мафҳуми берун барояд (аммо ҳануз аз бо истифода аз маводҳои тафаккури рузмарраи маъмули). Раванди муттаҳидшави метавонад фаъол бошад ва ба ин тартиб бар асос шавад, дар як вақт баъзе аз истиораҳои рузмарра.

Таҷассуми шахсият.

Таҷассуми шахсият дастгоҳи истиораи мебошад, ки онро низ ба таври умумӣ дар адабиёт истифода мебаранд. Ин нуқтаи назари забони шоирона ба таври васеъ аз назари забоншиносӣ шинохти аз тарафи Чорч Лакоф ва Марк Турнер омӯхта шуда буд. Яке аз мафҳумҳои маҷозӣ, ки аксар дар адабиёт таҷассум меёбад ин замон - вақт мебошад. Замон ин дузд ва хирс ва ғайра мебошад.

Таҷассуми шахсият ба мо ба истифода аз дониш дар мавриди худамон ба дарк кардани ҷанбаҳои дигари ҷаҳони имконият медиҳад. Ба монанди вақт, марг, қувваҳои табиӣ ашёҳои бечон, ва ғайраҳо.

Истиораҳои тасвирӣ.

Шеър тасвир ё тасавури истиораҳоро фаровон мекунад, ки аз ҷузъиётҳои шуоъ ғани мебошанд.

Чунин истиораҳои мафҳуми нақшаи тасвири истифода намебаранд, балки тасвириҳои ғаниро истифода мебаранд. Намунаҳои зерини Золтан Ковексесро, ки дар шеър вохурдаанд меорем:

Зани ман... ки камараш соати регдор мебошад ё соатшиноси мебошад.

Ду тасвириҳои дақиқ: якеаш тани зан аст ва дигараш барои соатшиноси аст.

Симоҳо ё тасвири дар шакли ду чиз ё восита асос ёфтаанд. Вобаста ба истиора, мо тасвири ба шакли дақиқи соатшиносиро мегирем ва нақшаи онро бар рӯи шакли дақиқи бадани зан инъикос мекунем. [4, с.3-4].

«Истиораҳои бузург»

Баъзе аз метафораҳо, маъмули ё нав, метавонанд аз ҳамаи матнҳои адабиёт гузаранд, безарурати қарор гирифтани дар асоси ин истиораҳо, истиораҳои бузург, ки боис мешаванд, ки сатҳи ин микро истораҳо умуман дар матн равшан мекунад. Аз рӯи қоида дар шакли он, ки олимони номидаанд яъне микро истиора зоҳир меёбанд.

Дар ин бахш мо дар бораи истиора дар адабиёт назар кардем ва мо фаҳмидем, ки бисёре аз шоирон ва нависандагон ҳамин гуна истиораҳои мафҳумиро, ки оддианд истифода мебаранд, барои он, ки истиораҳои оддии мафҳуми мунтазам аз тарафи шоирон ва нависандагон бо як қатор роҳҳо дигаргун сохта мешавад. Бо густариш, такмилдиҳи, пурсиш ва муттаҳид шудан.

Таҷассум яке аз воситаҳои паҳншуда ва умумие мебошад, ки дар матнҳои адаби истифода бурда мешаванд. Мо нишон додем, ки чаро мафҳуми маҷозии замон роҳи он аст ба таҷассуми шахсият.

Матнҳои адаби низ дар истиораҳои асосёфта ба тасвири фаровон аст. Ин тасвириҳои як дараҷа, ки якҷанд унсурҳои нақшабардорӣ як тасвириро ба дигараш талаб мекунад. Ҳарчанд, ки одамон дар мавриди дастур додани бечуну чаро оиди қадом унсуре, ки аз як нақшаи тасвири, ки бар рӯи унсури дигар, онҳо метавонанд нигошторо бемуваффақиятона ба анҷом расонанд, дар раванди тарҷумани танҳои адаби. Баъзе аз истиораҳо аз тариқи тамоми матнҳои адаби густариш меёбанд ё бахши бештари онон. Инро истиораҳои густурда ё истиораҳои бузург меноманд. Онҳо метавонанд, ки ба таври васеъ дар матнҳо вохӯранд аммо одатан ба он шакле вохӯранд, ки олимони онро микро истиораҳо меноманд.

АДАБИЁТ

1. Ковексес З. Истиора ва Эҳсосот: Забон, фарҳанг ва Бадан дар Ҳиссиёти Инсонӣ. / З.Ковексес // Донишноҳи Кембриҷ. Матбуот-2003. С.56-68.
2. Ковексес З. Истиора: Муаррифии амалӣ / З.Ковексес // матбуоти Донишноҳи Оксфорд -2002. С. 4-19
3. Лакоф Ч. Чонсон М. Истиораҳо, ки мо бо он зиндаги мекунем. / Ч.Лакоф // Чикаго: Матбуоти Донишноҳи Чикаго. - 1980. - С.23-45.
4. Лакоф Ч. Турнер М. Бештар аз далели сард: Роҳнамои дурусти истиораи шоирона. / Ч.Лакоф Чикаго. Матбуоти Донишноҳи Чикаго. -1989. - С.3-4.
5. Чонсон М. хулосаҳои философи дар маънишиноси. / М.Чонсон // забоншиносии шинохти. 1992-С.345-366.
6. Экман П. Давидсон Ричард Й. табиати эҳсосот: Саволҳои асосӣ.// Матбуоти Донишноҳи Оксфорд. Оксфорд -1994. – С.87-89.
7. Ю. Нинг. Истилохотҳои истиорагии хашм ва хушбахти дар забони англиси ва хитои. Истиора ва амалиёти рамзи. / Ю.Нинг - Пекин-1995. - С.59-92.
8. Blokh M.Y. A Course in Theoretical English Grammar. / M.Y. Blokh -M., 2000.
9. Curme G.O. A Grammar of the English language, v.3. / G.O. Curme - Syntax, N.Y. 1931.
10. Curme G.O. Principles and Practice of English Grammar, / G.O. Curme N.Y., 1947.
11. Fillmore Ch. The Case for Case. - Universal in Linguistic Theory. / Ch. Fillmore - N.Y. 1968.
12. Ganshina M., Vasilevskaya N., English Grammar, / M.Ganshina, N.Vasilevskaya - M., 1964.

РОЛЬ МЕТАФОРЫ И ОБРАЗНОГО ЯЗЫКА В ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ КОНЦЕПЦИЯХ

Когда ученые имеют дело с языком эмоций, многие из них делают вид, что язык просто состоит из десятков слов.

Такие как гнев, страх, любовь, радость и так далее. Но Золтан Ковексес настаивает на том, что это только часть нашей языковой эмоции. Эмоциональные слова - это выражения и описания (или слова или фразы). Некоторые эмоциональные слова могут выражать эмоции. Например, слово «интересно или страшно!» когда вы находитесь под влиянием. Возникает очевидный вопрос: все ли эмоции можно выразить таким образом, а какие нет и почему. Другие слова эмоции (возбуждение) могут выражать эмоции, которые они выражают, или могут относиться к таким словам, как гнев и нервозность, радость и счастье, грусть и депрессия, которые используются в процессе. Получать. Следует отметить, что в особых случаях рекомендация эмоциональных терминов также может выражать определенную эмоцию. Пример «Я люблю тебя», в котором слово «эмоция» используется для описания эмоции, используется как для описания, так и для выражения эмоциональной любви.

Ключевые слова: гнев, страх, любовь, радость, эмоции, нервозность, счастье, грусть, депрессия, возбуждение.

THE ROLE OF METAPHOR AND FIGURATIVE LANGUAGE IN EMOTIONAL CONCEPTS

When scholars deal with the language of emotions, many of them pretend that the language simply consists of dozens of words.

Such as anger, fear, love, joy and so on. But Zoltan Covexes insists that this is only part of our linguistic emotion. Emotional words are expressions and descriptions (or words or phrases). Some emotional words can express emotion. For example, the word «Something interesting or scary»! when you are under the influence. The obvious question is whether all emotions can be expressed in this way and which ones are not and why. Other words of emotion (excitement) may express the emotions they express, or they may refer to words such as anger and nervousness, joy and happiness, sadness and depression, which are used in the process receive. It should be noted that in special cases the recommendation of emotional terms can also express a specific emotion. The example of 'I love you', in which the word emotion is used to describe emotion, is both used to describe and express emotional love.

Keywords: anger, fear, love, joy, emotion, nervousness, happiness, sadness, depression, excitement.

Сведение об авторах:

Эмомов Некруз Исмаатуллоевич – докторант (PhD) кафедры сопоставительный типологии языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел: (+992) 985131392 E-mail: nekruz.emomov92@mail.ru.

About the author:

Emomov Nekruz Ismatulloevich – Doctor (PhD) Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel: (+992) 985131392 E-mail: nekruz.emomov92@mail.ru.

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ ВА СОҲТОРИИ ИБОРА-ИСМҲОИ ХОСИ «ӢДДОШТҲО»-И С.АЙНИ

Имомбердиева С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айни

Омуҳтану аз нигоҳи вижагиҳои забонӣ мавриди баррасӣ қарор додани ибора-исмҳои хоси осори бадеӣ дар айни ҳол хеле муфидовар буда, бо ин роҳ дараҷаи қорбурди ҷойномҳо, номи ашҳос ва дигар навъи марбути исмҳои хоси дар шакли ибора ифода ёфта дар офаридани манзара ва тасвири ҳодисаи таърихи бадеӣ муайян кардан мумкин аст. «Ӣддоштҳо»-и устод С.Айни низ яке аз асарҳои тарҷумаиҳолӣ буда, фарогири ҳаводису воқеоти гуногуни охири асри XIX ва ибтидои асри XX халқи тоҷик маҳсуб ёфта, дар инъикоси ин ҳодисаҳо ибора-онумҳо, яъне номҳои марбут ба одамон, наботот, ҷойномҳо ва дигар навъи исми хос зикр гардидаанд. Мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин мақолаи илмӣ исмҳои хоси дар қолаби ибора ифодаёфтаи асарро аз нигоҳи луғавӣ ва соҳторӣ мавриди баррасӣ қарор дода, то андозае вижагиҳои онҳоро муайян намоем.

Гуфтаи ҷоиш аст, ки як қисми асосии маводи марбути ибора-исмҳои хоси «Ӣддоштҳо»-ро ҷойномҳои маҳалӣ ё навъи ойконим-ибора фаро мегиранд. Аз баррасии ин гурӯҳи ҷойномҳо маълум гардид, ки онҳо дар асоси қолаби иборайи озоди нахвӣ ташаккул ёфтаанд. Маводи аз асари мавриди назар гирифтаамон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бештари вожагони таркиби ин навъи ҷойномҳо мансуби забони тоҷикӣ буда, дар ҳамин замина ташреҳ намудани онҳо имконпазир аст. Ҳоло барои тақвияти андешаамон чанд мисол меоварем: *Маҳаллаи Боло, Деҳнави Абдуллоҷон, Мири Араб, Болои Рӯд, Боғи Афзал, Қӯҳи Қоф, Работи Қазоқ, Мадрӯҳони Бухоро, Болои Ҳавз, Тахти Қӯрғон, Осиёи Миёна, Мадрасаи Чағфархоча, Маҳаллаи Шофирқом, Тоқи Заргарон, Тоқи Тиргарон, Мазори Баҳоуддини Нақибанд, Мазори Хоҷа Исҳоқи Калободӣ, Мадрасаи Мирзо Улӯғбек, Мадрасаи Заргарон, Гузари Дегрезӣ, Гузари Мехчагарон, Гузари Калобод, Мазори Чилдӯхтарон, Тағи Шӯр, Бозори Нав, Бозори Хӯҷа, Сарӣ Бозори Ҷозиён, Кавкази Шимолӣ, Хонаи Каъба, Дарвозаи Имом, Майдони Машиқи Сарбоз, Тағи пушта, Чорбоғи Ашӯрихона, Шаҳри Сабз, Қӯҷаи Сангин, Ҳаммоми Кунҷак, Тағи Манор ва ғ.*

Ибора-исмҳои хоси асари «Ӣддоштҳо»-и устод С. Айниро боз аз рӯи қолабҳояшон ва мазмуну муҳтавоияшон ба чандин зергурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

-Ибора-урбанонимҳо. Ба ин гурӯҳ, асосан, он ҷойномҳо ё **урбано- нимҳо** дохил мешаванд, ки навъе аз топонимҳо буда, номи дилхоҳ, мавзеи дохилишаҳрӣ, яъне агороним, годоним, хороними шаҳрӣ, эклезионим, ойкodomонимро фаро мегиранд. Ин навъи топонимҳо аз ҷузъҳои агbs (шаҳрӣ) ва opim (ном)-и латинӣ шакл гирифтаанд. Ҳоло доир ба ин гурӯҳ аз асари «Ӣддоштҳо» чанд мисол меоварем: *Работи Қазоқ, Мадрӯҳони Бухоро, Болои Ҳавз, Тахти Қӯрғон, Маҳаллаи Шофирқом, Тоқи*

Заргарон, Тоқи Тиргарон, Гузари Дегрезӣ, Гузари Мехчагарон, Гузари Калобод, Таги Шӯр, Майдони Маишқи Сарбоз, Кӯчаи Сангин, Ҳаммоми Кунҷак, Таги Манор ва ғ. Ин ибора-исмҳои хос, асосан, дар қолаби ибораи сода ва баъзеашон дар қолаби ибораи мураккаб ифода ёфтаанд. Ба қолаби ибораи сода ибора-исмҳои хоси зерин мансубанд: *Работи Қазоқ, Маддоҳони Бухоро, Болои Ҳавз, Тахти Қӯрғон, Маҳаллаи Шофирком, Тоқи Заргарон, Тоқи Тиргарон, Гузари Дегрезӣ, Гузари Мехчагарон, Гузари Калобод, Таги Шӯр, Кӯчаи Сангин, Ҳаммоми Кунҷак, Таги Манор*. Ба қолаби ибораи мураккаб ибора-исми хоси **Майдони Маишқи Сарбоз** мансуб аст, ки аз се ҷузъ ё компонент иборат аст. Ба қолаби ибораҳои сода мансуббудаҳо танҳо аз ду компонент ё ҷузъ таркиб ёфта, ба воситаи бандҳои изофии **-и** бо роҳи алоқии тобеъ шакл гирифтаанд.

Ҷузъҳои компонентҳои ибора-исмҳои хоси асари мавриди таҳлили устод С.Айнӣ низ мутааллиқи ҳиссаҳои гуногуни нутқ буда, онҳоро метавон чунин дастабандӣ кард: **исм-исм**: *Работи Қазоқ, Маддоҳони Бухоро, Тахти Қӯрғон, Маҳаллаи Шофирком, Тоқи Заргарон, Тоқи Тиргарон, Майдони Маишқи Сарбоз*; **зарф-исм**: *Болои Ҳавз, Таги Манор*; **зарф-сифат**: *Таги Шӯр, исм-сифати нисбӣ: Кӯчаи Сангин, Ҳаммоми Кунҷак*, **асоси замони ҳозира-исм**: *Гузари Дегрезӣ, Гузари Мехчагарон, Гузари Калобод* ва ғ.

Ҷузъҳои таркиби ибора-исмҳои хоси асар аз нигоҳи мансубияти забони ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд: **тоҷикӣ-тоҷикӣ**: *Гузари Дегрезӣ, Гузари Мехчагарон, Гузари Калобод, Таги Шӯр, Майдони Маишқи Сарбоз, Кӯчаи Сангин*; **тоҷикӣ-арабӣ**: *Болои Ҳавз*; **арабӣ-тоҷикӣ**: *Работи Қазоқ, Маддоҳони Бухоро, Маҳаллаи Шофирком* ва ғ.

-Ибора-антропоним. Ба ин гурӯҳ номи одамон, яъне антропонимҳое, ки дар қолаби ибораи изофӣ шакл гирифтаанд, дохил мешаванд. Дар луғатҳои соҳавӣ вожагони антропонимро чунин шарҳ додаанд: “антропоним гурӯҳи онимҳо буда, номи дилхоҳе мебошанд, ки ба инсон ва ё гурӯҳи одамон мансубанд. Ин истилоҳ аз забони юн. **antropos** - одам ва **onim** - ном таркиб ёфта, маъноаш шарҳи номи одамон ва онҳо иртиботдоштаро фаро мегирад. Дар асари «Ёддоштҳо»-и антропонимҳо хеле зиёданд ва онҳоро вобаста ба дараҷаи қорбурдашон метавон ба чанд зергурӯҳ ҷудо намуд:

а) номи шоирону адибон: Шайх Саъдӣ, Саъдии Шерозӣ, Абдулвоҳиди Садри Сарир, Бобо Соиб, Соиби Исфahонӣ, Шарифчон-Махдум, Садри Зиё, Мавлоно Чалолӣдини Румӣ, Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим, Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, Аҳмад-Махдуми Дониш, Хоҷа Ёбон, Хисрави Деҳлавӣ, Соиби Исфahонӣ ва ғ.; **б) номи одамони ҳунарманд**: Усто Барот, Лутфулло-Гӯшпон, Устодӯстбои Қаландар, Қорӣ Ибод, Ботурбои рангрез, Рустами Ашқӣ, Мулло Муҳиддини лаввоҳ, Муроди пахтақаш, Насими Хархӯр, Мулло Назруллои саҳхофи Лутфӣ ва ғ.; **в) номи одамон, ки бо нишондоди мулло шакл гирифтаанд**: Мулло Деҳқон, Мулло Бобочон, Мулло Ҳамроҳ, Мулло Абдулвоҳид, Мулло Собит, Мулло Наврӯз, Мулло Исомиддин, Мулло Абдулғафурӣ Лорӣ, Мулло Қосим, Мулло Бозор, Мулло Авез, Мулло Ҳомид, Мулло Абдулҳаким, Мулло Туроб, Мулло Қамар, Мулло Баҳром, Мулло Шоҳ, Мулло Раҳмат, Мулло Оқил, Мулло Бурҳон ва ғ.; **г) номи одамон барои ифодаи маҳал**: Деҳнави Абдуллоҷон, Боғи Афзал, Мазори Баҳоуддини Нақшбанд, Мазори Хоҷа Исҳоқи Калободӣ, Мадрасаи Мирзо Улуғбек,

Дарвозаи Имом, Гузари Мирзо Ғафур, Чорбоғи Ашӯрихона ва ғ.; **г) номи маҳал барои ифодаи таҳаллуси адибон**: Саъдии Шерозӣ, Соиби Исфahонӣ, Мавлоно Чалолӣдини Румӣ, Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ, Мазори Хоҷа Исҳоқи Калободӣ, Амир Абдуллоҳи Яманӣ, Нурбои Вағонзегӣ, Хисрави Деҳлавӣ, Соиби Исфahонӣ ва ғ.

-Ибора-библионим навъи идеонимҳо буда, маҷмӯи номи осори бадеӣ, илмӣ ва таърихӣ дар қолаби ибора шаклгирифта фаро мегирад: «Деви Ҳафтсар», «Лутфулло-Гӯшпон», «Мақтаби кӯҳна», «Марги судхӯр», «Аҳмади девбанд», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Шарҳи Мулло», «Ҳошияи Кутбӣ», «Ақоиди Насафӣ», «Ҳикмат-ул-айн», «Мулло Чалол», «Шарҳи Мулло Ҷомӣ», «Нисоб-ус-сибиён», «Хоҷа Ҳофиз», «Чаллодони Бухоро» ва ғ.

Ибора-ҳемероним. Ҳемероним навъи идеонимҳо буда, номи органҳои матбуоти даврӣ, аз ҷумла рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, бюллетенҳои иттилоотиро ифода мекунад. Ин истилоҳ аз забони юнонӣ шакл гирифта, аз ҷузъҳои *hemer* – «рӯз», «шабонарӯз» ва *onim* – оним таркиб ёфтааст. Дар асар мансуби ин зергурӯҳ инҳоянд: «Шарҳи Мулло», «Бухорои шариф» ва ғ.

Қайд кардан бамаврид аст, ки номҳои ашхос ё ба истилоҳ антро-понимҳо дар ташаккули қолаби ҷойномҳои мазкур ширкати ғаёл дошта, дар аксар маврид мансубияти гузар, замин, дукон, раста ва дигар нишондодҳо ба ин ё он шахс нишон медиҳанд.

Хулоса, навъи ибора-исмҳои хоси асари «Ёддоштҳо»-и устод Садрӣдин Айнӣ инъикосгари тарзи зисту зиндагонӣ, машғулиятҳои мардум, урфу одат ва анъанаҳои мардуми шаҳри Бухоро, ки воқеаҳои асосии асари тарҷумаиҳолӣ дар ҳамин шаҳр гузаштааст, ба ҳисоб рафта, омӯзиши онҳо барои бахшҳои дигари илм, аз ҷумла таъриху этнография ва ғ. аҳамияти бузургро молик аст ва метавон тавассути онҳо баъзе суннату анъанаи мардумии минтақаро мушаххас намуд.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 11. / С. Айни. - Душанбе, Ирфон, 1976. - С.11-120.
2. Алимӣ Ҷ, Ташаккул ва таҳаввули микротопонимияи минтақаи Кӯлоб. / Ҷ.Алимӣ. - Душанбе, 1995.- С. 82 - 110.
3. Девонакулов А. Асрори номҳои кишвар. / А.Девонакулов.-Душанбе, Ирфон, 1989.- С.48.
4. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ. / А. Мирбобоев.-Душанбе, 2016. – 320 с.
5. Нафасов Т. Ёзбекистон топонимларнинг изоҳли луғати./ Т.Нафасов. -Тошкент: Ўқитувчи, 1989.- 288 с.
6. Олимҷони Муҳаммадҷон. Баррасиҳо дар номашиноси тоҷик. / О. Маҳмадҷонов. - Душанбе, 2004. - С.19.
7. Офардиев Н. Ойконимияи вилояти мухтори қӯҳистони Бадахшон. / Н. Офаридеов.-Душанбе, 2001. - С.125.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М., СЭ, 1969.-Ҷ.1.-908 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М., СЭ, 1969.-Ҷ.2.-910 с.
10. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд./ Д. Ҳомидов.- Душанбе, 2015.-166 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ И СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ТОПОНИМЫ-СЛОВСОЧЕТАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ВОСПОМИНАНИЯ» САДРИДДИНА АЙНИ

Лексико-семантический и структурный анализ отдельных топонимы-словосочетания произведения «Воспоминания» Садриддина Айни охватывает основное содержание статьи. Автор отмечает, что согласно их структуре словосочетаний из двух собственных имён существительных произведения «Воспоминания» Садриддина Айни как ономастические термины можно разделить на простые и сложные словосочетания. Также по языковой принадлежности они делятся на таджикско-таджикские, таджикско-арабские и смешанные языковые группы. Это произведение является одним из выдающихся художественных произведений таджикской литературы. Топонимы-словосочетания, которые отражены в произведении относятся к образу жизни, занятиям, обычаям и традициям жителей городов и районов и их изучение имеют большое значение для других отраслей науки, в том числе истории и этнографии и т.д. По ним можно идентифицировать некоторые народные традиции и обычаи региона.

Ключевые слова: *топоним, ойконим, эргоним, хороним, агрономия, полоним, комоним, урбаноним, простой, производный, сложный, словосочетание-топоним, язык, структура, таджикский язык, топонимы, полезный, красивая земля, древний, синоним.*

LEXICO-SEMANTIC AND STRUCTURAL ANALYSIS OF TOPONYM PHRASES OF YODDOSHTHO (MEMOIRS) WORK BY SADRIDDIN AINI

The lexico-semantic and structural analysis of individual toponym phrases of the work “Yoddoshtho (Memoirs)” by Sadriddin Aini covers the main content of this article. The author notes that according to their structure of toponym phrases consisting of two proper nouns existing in “Yoddoshtho (Memoirs)” of Sadriddin Aini as onomastic terms can be divided into simple and complex phrases. Also, according to linguistic affiliation, they are divided into Tajik-Tajik, Tajik-Arabic and mixed language groups. This work is one of the outstanding works of fiction in Tajik literature. Toponym phrases that are reflected in the work refer to lifestyle, occupations, customs and traditions of residents of cities and regions and their study is of great importance for other branches of science, including history and ethnography, etc. Some of the folk traditions and customs of the region can be identified from them.

Keywords: *toponym, oikonym, ergonym, khoronim, agronomy, polonym, comonym, urbanonym, simple, derivative, complex, toponym phrase, language, structure, Tajik language, toponyms, useful, beautiful land, ancient, synonym.*

Сведения об авторе:

Имамбердиева Саломат Менгликуловна – старший преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 45, Тел: (+992) 904415100 Email: SalomatI1966@mail.ru

About the author:

Imamberdieva Salomat Menglikulovna – senior teacher of chair of method of teaching Tajik language and literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Address: 45 Rudaki avenue, Tel.: (+992) 904415100, Email: SalomatI1966@mail.ru

ЗАРФ ҲАМЧУН ҲИССАИ МУСТАБҚИЛМАЪНОИ НУТҚ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ФАРОНСАВӢ

Раҷабова С.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

«Зарф ҳиссаи мустақили нутқбуда, аломати амал, предмет ва аломати аломатро мефаҳмонад. Зарф хусусият ва аломатҳои махсусе дорад, ки муҳимтаринашон иборат аз инҳост: Бо калимаҳои дигар ҳамеша бо роҳи ҳамроҳӣ алоқаманд мешавад. Дар таркибҳои изофӣ намеояд, яъне ба воситаи изофат ба калимаҳои дигар тобеъ намегардад» [7, с.266]. Дар китоби «*L'grammaire Larousse du français contemporain*» таърифи зарф чунин маънидод карда шудааст. «L'adverbe est un mot invariable dont le rôle est d'apporter un élément complémentaire a **un verbe**»

Il écrit souvent—Вай зуд-зуд менависад;

Il est remarquablement intelligent—вай бениҳоят боақл аст;

Ба воситаи изофа ба исм тобеъ шудани калимаҳои бисёр, **кам** (гапи бисёр, пули кам), ки ба гуруҳи зарфҳои миқдору дараҷа дохил мешавад, аз ин қоида истисноат: калимаҳои мазкур ҳоло ҳарчанд ҳамчун зарф бештар истифода шаванд ҳам, аслан сифат мебошанд ва дар ибораҳои боло ин хусусияти худро нигоҳ доштаанд.

Қисми асосии зарфҳо дар назди феъл омада, ба он вобаста мегардад:

Vaizud-zud ба назди падару модараш мерафт. = *Il vas souvent chez ses parents.*

Дар ҷумлаҳои боло дар забони тоҷикӣ зарфи *зуд-зуд* пеш аз феъл, дар забони фарансаӣ зарфи *souvent* баъд аз феъл омада ба он вобаста гардиданд.

Аз ин сабаб онҳо дар ҷумла ҳамеша ҳелҳои гуногуни ҳолро ифода намуда, аз ягон ҷиҳат амалро шарҳ медиҳанд. Аз баски масдар ва сифати феълӣ шаклҳои ғайри тасрифии феъл мебошанд, зарф ба шарҳу эзоҳи онҳо низ меояд. Гоҳ ба сифат, зарф ва исм тобеъ шудани зарф (асосан зарфи миқдору дараҷа) низ мушоҳида мешавад. Баъзе аз зарфҳо (асосан зарфҳои миқдор ва тарз) дарҷумла ба вазифаи хабар низ меояд:

Дар миёни донишҷӯёни гурӯҳи мо духтарон аз писарон дида бисёртар аст. = *Parmis les étudiants de notre group les filles sont (plus nombreuses que les fils).*

1. Шакли ҷамъ надорад. Суффикси-ҳо, ки ба баъзе калимаҳои зарфи (қайҳо, аввалҳо, сонҳо, ким-қайҳо) меояд, ба онҳо намаънои ҷамъ, балки тобиши тахминии миқдор мебахшад.

2. Бо пешоянду пасояндҳо намеояд. Ибораҳои исмии онҳо, ончоро, ки дар таркиби ҷумла бо пешоянд низ воқеъ мешаванд (баонҷо рафтанд, ба инҷо омаданд), ба зарф мансуб доништан дуруст нест.

3. Зарфҳо (зарфҳои макон, тарз, дараҷа) дараҷаи оддӣ ва қиёсӣ доранд.

4. Баъзе зарфҳо (асосан зарфҳои замон) дар назм бо тақозои вазн бандак ҷонишин мегиранд, мисли *акнунам, ҳанӯзаш* дар байтҳо изер:

Хуни худ бу кунам гар акнунам,

Бӯ ихуни вай ояд аз хунам [7, с.266].

«Зарф аз ҳисоби ҳиссаҳои номии нутқ тақмил меёбад. Аз ин сабаб калимаҳои зиёде (амсоли боло, зер, тез, сахт, ҳаракӣ) вобаста ба маврид истифода қисман тағйири маъно карда, ба вазифаи зарф истифода мегарданд» [7, с.266].

Калимаҳои мазкур аслан зарф (боло, зер) ва сифат (тез, сахт, ҳаракӣ) бошад ҳам, вобаста ба мавқеи истифода аломат ё ҳолати амалро муайян карда, ба вазифаи зарф истифода мешаванд. Як гурӯҳи зарфҳо ҳукми архаистӣ (калимаҳои кӯхнашуда) гирифтаанд. Чунончи: сароҳатан, киборан ва амсоли инҳо. Чунин калимаҳо ҳоло дар услуби бадеӣ бо ниятҳои услубӣ баъзан истифода мешаванд. Дар забони франсаӣ муосир низ зарфҳои мавҷуданд, ки аз забони лотинӣ гузашта, дар истифода мебошанд. Дар китоби «*L'grammaire Larousse dufran çaiscontem porain*» чунин омадааст: «Онҳо аз унсурҳои забони лотинӣ сохта шудаанд: *ainsi, assez, ensemble, expresse, mal, mieux, pis, têt, tard, là, loin, hier*».

Қайд кардан зарураст, ки дар байни ин зарфҳо, ҳар яке аз онҳо дар тадқиқоти этимологӣ бо-s ба охир мерасанд: *mats (magis), plus (plus), moms (minus), (res (ircms)*. Ин ҳамсадо барои шарҳи зарф истифода шуда фарқияти онро аз дигар зарфҳо ифода мекунад: *nitidis (tarndin), volontiers (volantarie + s)*. Ҳамаи зарфҳо ин ҳамсадоро то асри 17 бо худ мегиританд, аммо баъд ин аз истифода берун монд: *gueres, pagueres, encores, meines, jusques* (шаклҳои қобили қабул дар назм). Зарфи *Jusques* бошад дар ибора -s- ро нигоҳ дошт: *jusques à quand, jusques et y compris*» [8, с.92].

Категорияи дараҷа ба ҳама ҳелҳои зарф хос нест. Зарфҳои тарз, дараҷа, миқдор, замон ва макон дорои чунин шакли грамматикӣ мебошанд. Ин қабил зарфҳо зоҳиран ба сифа монанд бошанд ҳам, аз хусуси вазифаи синтаксисӣ аз он фарқ мекунанд. Зарфҳои дараҷаи қиёсӣ аломати феълро муайян карда, ба он нигаронида мешаванд, сифатҳо бошанд, аломати предметро муайян мекунанд ва аз рӯи ин

хусусият тобеи исм мебошанд. Зарф ду дараҷа: дараҷаи оддӣ ва қиёсӣ дорад. Зарфи дараҷаи оддӣ аломати амал ва ё аломати аломатро бе муқоиса ифода мекунад:

Lola est venu vite. = *Лола зуд омад.*

Дараҷаи қиёсӣ аз дараҷаи оддӣ бо иловаи суффикси-**тар** сохта мешавад. *Lolaest venu plusvite.* = *Лол атезтар омад.*

Маъноӣ луғавӣ ҳама хелҳои зарф имконият намедиҳад, ки онҳо суффикси мазкурро қабул кунанд. Инчӣхат ба зарфҳои замон, макон, миқдору дараҷа ва тарз мансуб аст. Аз зарфҳои мазкур зарфи тарз ва дараҷа маъноӣ қиёсиро нисбатан кам ифода мекунад. Зарфҳои мақсад, сабаб ва монандӣ аз ҳар гуна категорияи грамматикӣ фориғанд. Ба ғайр аз ин, дараҷаи қиёсии зарф бо чунин роҳҳои синтаксисӣ ифодамеебад:

а) бо алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ шудани зарф ба зарф:

б) ба воситаи пешоянди **аз** тобеъ шудани исм ва қонишинҳо:

Мамараҷаб аз онҳо неутар аз меҳмонхона берун омада, ба Одил Саркор гуфт [7, с.266].

Албатта, ҳамаи хелҳои зарфҳои замон, макон, миқдор, дараҷа, тарз дараҷа надоранд. Зарфҳои тарз, миқдор, дараҷа, замон ва макон камӣ ё зиёдӣ, хурдӣ ва навозишро ифода мекунад.

Зарфҳо аз рӯи маъно ба ду гурӯҳ: зарфҳои ҳосаи тавсифӣ ва ҳоли ҷудо мешаванд.

Ба гурӯҳи якум зарфи тарз, монандӣ, миқдор ва дараҷа ба гурӯҳи дуюм зарфҳои замон, макон, сабаб ва мақсад дохил мешаванд.

Зарфи тарз: «Зарфи тарз тариқи воқеъ шудани амал ва чиғунагии ҳолату вазъиятро мефаҳмонад ва вобаста ба ин хусусияти худ ба феъл ва предикативҳои аз дигар ҳиссаҳои нутқ сохташуда нигаронида мешавад» [7, с.268].

Зарфи тарз инчунин аломати аломатро, ки ба воситаи сифат ва зарф ифода меёбад, нишон медиҳад. Вай нисбат ба дигар хелҳо аз зарф миқдоран бисёр буда, тобишҳои гуногун дорад. Ин хел зарф ба се гурӯҳи калон ҷудо мешавад.

1. Зарфҳои тарзе, ки чӣ тарз иҷро шудани амал, яъне аломати амал ро мефаҳмонанд. Онҳо аз ҷиҳати миқдор ва маъно хеле бисёранд ва нишон додани аломати амал тобишҳои гуногун воситаи иҷро, такрор, сӯй, лаҳзагӣ ва давомнокии амалро низ ифода мекунад:

Ҳар ҳам хеле ҷолокона қадам мезад [7, с.268].

2. Ба гурӯҳи дуюм зарфҳои тарзе дохил мешаванд, ки аломати аломатро мефаҳмонанд ва бештар ба зарф, феълиҳол, масдар тобеъ мешаванд:

3. Гурӯҳи сеюмро зарфҳои тарзе ташкил мекунад, ки ҳолати давомияти амалро мефаҳмонанд.

Дар забони фаронсавӣ зарфи тарз дорои чунин вазифаҳо мебошад. Les adverbess de maniere. (Зарфитарз).

Даркитоби «La Grammaire Larousse du français contemporain» маълумотҳои ҷолибе оварда шудааст, ки донишмандон барои донишҷӯёни забони фаронсавӣ аз манфиат холи нест. Чунинчи, қоидаҳои зеринро аз забони асл меорем:

Зарфи монандӣ: Зарфи монандӣ тарзи иҷрои амалро ҳамеша бо роҳи муқоиса ба аломат ва хусусияти предметиконкретӣ баён менамояд. Зарфи монандӣ шакли содда надорад. Вай аз исм (асосан, аз исмҳои конкрет) ба воситаи суффиксҳои **-вор, -она, -сон, -ваш** сохта мешавад:

Баъд аз он ҷӯбчаро пробкавор тарошида ба он тарафи сӯроҳии най зада банд кард [7, с.269].

Рӯдворона зиндагонӣ кун,

ҷӯш зан, ҷӯш зан, ҷавонӣ кун [7, с.270].

Зарфи миқдору дараҷа: Зарфҳои миқдор ва дараҷа ба ҳамдигар хеле наздик мебошанд. Як гурӯҳи зарфҳо аз қабилӣ кам (каме, камтар), зиёд (зиёдтар), андак (андаке), чанде, мутлақо, мутлақона, бисёр, бағоят, беҳад, қадре, хеле (хело), бисёр (бисёртар), лабалаб муштарак, вобаста ба маъноӣ калимаи тобеъкунандашон ҳам маъноӣ миқдор ва ҳам маъноӣ дараҷаро ифода карда метавонанд. Зарфи зиёд (зиёдтар) асосан миқдорро далолат мекунад. Дар баробари шакли дараҷаи қиёсии он зиёдтар вобаста ба калимаи шарҳдиҳандаш маъноӣ дараҷаро низ ифода менамояд.

Чунинчи, дар ҷумлаи «Аз ин қадаре зиёдтар суфро аз болоӣ китфи чап ва зерӣ бағали рост гузаронида, ба танамон паҳнкарда мепартоем» [7, с.271]. зарфи зиёдтар миқдорро, аммо дар ҷумлаи «Аммо ин остинзании ӯ аз як бодӣ суфт зиёдтар таъсир надошт» [7, с.272]., дараҷаро ифода кардааст. Ё ин ки зарфи бағоят бештар дараҷаро ифода мекунад. Ин зарф хеле кам бошад ҳам, миқдорро низ мефаҳмонад.

Қоидаҳои зарфи миқдору дараҷаро дар забони асл дар забони фаронсавӣ мушоҳида мекунем:

Les adverbess de quantité et d'intensité (Зарфи миқдору тарз).

«Certains ne s'appliquent qua un verbe (beaucoup, tant, auiant, davantage), d'autres a un adjectif (ou adverbe ou participe) : très, tout, si; d'autres, enfin, aux uns et aux autres, beaucoup, très.

Beaucoup ne complete qu'un verbe: J'aime beaucoup les gateaux.

Il complete aussi un comparatif (adjectif ou adverbe), sous la forme beaucoup quand il est placé devant, de beaucoup quand il est placé derrière:

C'est beaucoup mieux. Il est plus savant de beaucoup.

Remarque. — *Bien* peut se substituer a *beaucoup* dans ces divers emplois (sauf dans le cas *dede beaucoup*), et il le doit devant *meilleur* et *pire*. *Beaucoup meilleur*, admis par l'Academie, est en usage; cf. cependant Gide: *La situation faite aux indigenes n'est pas beaucoup meilleure* (on dit plutot *guerre*).

Très complete un adjectif, un adverbe:

Il est tres content. Il est très tot; **ou un equivalent:**

Ils sont très vieille France. Je suis très en peine de vous, chère Madame. Je suis très a court d'argent.

Comme très est une marque de superlatif, il ne peut s'employer devant un adjectif a valeur superlative : très excessif, très primordial sont donc incorrects.

Remarque. — Jusqu'au xixe siecle (Academie, 1878) *très* se liait dans l'écriture au mot suivant par un trait d'union : *Voire très-humble et très-obeissant serviteur*.

Зарфи микдор: Зарфи номбурда микдори предмет ва микдори воқеъ шудани амалу ҳолатро нишон медиҳад. Ба зарфи микдор калимаҳои зерин дохил мешаванд: *бисёр* (бисёртар), *бисёр-бисёр*, *зиёда*, *зиёд* (зиёдтар), *андак* (андаке), *кам* (камтар), *каму беи*, *яктагӣ*, *қадре*, *як миқдор хеле* (хело), *басе* (басо), *лаболаб*, *танҳо-танҳо*, *гурӯҳ-гурӯҳ*, *саҳифа-саҳифа*, *тӯда-тӯда*, *як каф-як каф*, *бисёр-бисёр*, *андак-андак* ва ғайра. Зарфҳои микдор асосан дар шарҳи ҳиссаҳои нутқи истифода мешаванд.

Зарфи дараҷа: Зарфи дараҷа, дараҷаи воқеъ шудани амалу ҳолат ва дараҷаи аломатро нишон медиҳад. Зарфҳои *бағоят*, *мутлақо*, *басе*, *беҳад*, *бисёр*, *камакак*, *зиёдтар*, *қадре*, *хеле*, *торафт*, *тамоман*, *як дараҷа* ва ғайра ҳамингуна хусусият доранд.

Зарфизамон: Зарфи замони вақту

вақту замони воқеъ шудани амалу ҳолатро нишон медиҳад. Калимаҳои, ки ҳамчун зарфи замони омада метавонанд, аз инҳо иборатанд: *пеш*, *доимо*, *ҳоло*, *гоҳо*, *дер*, *аллақай*, *зуд*, *минбаъд*, *ҳамеша*, *акун*, *ҳозир*, *рӯзона*, *шабона*, *ҳанӯз*, *алҳол*, *ҳамоно*, *асло*, *дарҳол*, *аввал*, *фаврӣ* (фавран), *барвақт*, *беист*, *мудом*, *дина*, *дирӯз*, *минбаъд*, *қаблан*, *абдан*, *баъзан*, *ҳаргиз*, *баъд*, *навақт*, *пеш-пеш*, *пагоҳ-беғох*, *сонӣ*, *дам ба дам*, *рӯз ба рӯз* ва ғайра:

Вай шаби дароз як қатор чораҳои автоматӣ тарҷима шуданро фикр карда баромаду пагоҳӣ барвақт ба ҷои қораи омада, бошавқу ҳаяҷон ба машинистка розӣ дил кард [7, с.272].

Падари Ҳалимҷон бошиад, навақт ба корхонаи худ, ба айдораи газета рафта буд [7, с.272].

Гоҳ-ногоҳ хабар мегурифт [7, с.273].

Гоҳо монанди тирамоҳи гузафта ба ёди шаҳрҳои дур меафтадам [7, с.273].

Зарфи замони дар забони фаронсавӣ сер маҳсул аст:

«Les adverbess de temps. Ils accompagnent généralement le verbe, dont ils soulignent les valeurs terne (*hier, demain...*) ou aspectuelles (*souvent, longtemps, bientôt, déjà...*). Mais les glissements d'une categoric de sens a une autre (lieu, temps) risquent de provoquer des confusions.

Avant et devant, prepositions et adverbess, avaient, au xviie siecle, le double sens local et temporel :

Gras Jean comme devant. Les ci-devant (— précédemment nobles).

Devant, adverbe, est exclusivement local, en français moderne.

Auparavant marque l'antériorité, *dorenavant* la postériorité.

Jadis etn ago ere (il n'y a **guerc**) s'opposent comme le temps **ancien** s'oppose au temps recent (cf. *Jadis et Naguere*, de Verlaine).

Tôt (du lat. *tostum*, « grille ») a conduit de l'idée de chaleur a celle de rapidité (cl. la métaphore griller une station).

Inversément, *fraichement* joint a son sens concret celui de *nouvellement*: *Des voyageurs fraîchement débarques* (— qui viennent de débarquer)»

Зарфи замони асосан бар эзоҳи феъл меояд. Баробари ин барои шарҳи сифат, сифати феълӣ ва масдар истифода мешавад: Доираи истифодаи баъзе аз зарфҳои замони маҳдуд буда, онҳо бештар дар забони зинда дучор мешаванд.

Зарфҳои *даррав*, *асло*, *сонӣ* баҳамин гурӯҳи маҳдуданд. Зарфҳои маҳдуд дар адабиёти бадеӣ, бештар дар нутқи персонажҳо дучор мешаванд ва қобилияти умумӣ шудан доранд.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. / Ҳ. Аҳмадов Дастури таълими. — Душанбе, 1982. — 234 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. / Ш. Балли — М.: Изд-во иностр. лит. 1955. — 416 с.
3. Бардоши В. Фразеологизмы французского языка: словарь-практикум. / В. Бардоши — Екатеринбург: Урал, изд-во, 2002. — 247 с.
4. Березин Н. Грамматика персидского языка. — Казань: / Н. Березин Типография Казанского Университета, 1853. — 480 с.
5. Болдина Л.А. История французского языка. / Л.А. Болдина — Ростов-на-Дону. 2006.
6. Васильева Н.М. Теоретическая грамматика. Ускоренный курс. / Н.М. Васильева — М.: Высшая школа, 1991. — 293 с.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Зериртаҳрири: Ш. Рустамов, Ҳ. Каримов, А. Маниёзов, А. Мирзоев, Д. Точиев, Р. Фафоров. — Душанбе: Дониш, 1985. — 354 с.
8. Chevalier J-C. Grammaire du français contemporain. — Paris: Larousse, 1994. — 495 p.

НАРЕЧИЕ КАК САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ ЧАСТЬ РЕЧИ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье авторы привели и изучали структуру, смысл, а так же выражения наречия и её место в таджикском и французском языках. А также авторами данной статьи проведено исследование по изучению наречия как самостоятельной части речи, её свойства и её специальные признаки. По результатам сравнительного анализа наречия в таджикском и французском языках можно судить об общих признаках и способы употребления его в сравниваемых языках.

А также в данной статье изучено различие и сходство наречия как самостоятельной части речи примерами и анализированы эти свойства в сравниваемых языках. Наречия как самостоятельная часть речи являются одним из основных средств определяющих сравнительную категорию и признаки глагола.

Ключевые слова. Категория, стиль, степень, количество, время, место, суффикс.

ADVERB AS A PART OF SPEECH IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGE

In this article, the authors have given and studied the structure, meaning of the expression, the adverb and its place in the Tajik and French languages. And also by the authors of this article conducting research on the study of the adverb as an independent part of speech and a property and its special features. Based on the results of a comparative analysis of the dialects in the Tajik and French languages, one can judge about the common features and ways of using it in the compared languages.

And also in this article, the difference and similarity of the adverb as an independent part of speech is studied with examples and the analysis of these properties in the compared languages. The adverb as an independent part of speech is one of the main means of defining the comparative category and features of the verb.

Keywords. Category, style, degree, quantity, time, place, suffix.

Сведения об авторе:

Раджабова Саодат Наджмидиновна – Таджикский национальный университет, ассистент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: rajabova07@inbox.ru Тел.: (+992) 987132863.

About the author:

Rajabova Saodat Najmidinovna – Tajik national university, assistant of the Department of German and French languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: rajabova07@inbox.ru Тел.: (+992) 987132863.

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ФУТБОЛ, ВОЛЕЙБОЛ ВА ТЕННИС ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Аттоев Ф.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Истилоҳот дар худ структураи мушкили семантикӣ дошта ҳамчун як қисмати мушкили забон ба ҳисоб меравад. Истилоҳот ҷаъми калима, аббревиатура, адад ва баъзе қисматҳои забон мебошанд, ки бо ҳам омада дар соҳаи худ маъноҳои гуногунро баён мекунанд барои на ҳама афрод фаҳмо аст. Барои дарк кардани истилоҳоти ин ё он соҳаи хос мо бояд аз ҳуди ҳамон соҳа боҳабар бошем. А. Реформатский истилоҳро ҳамчун “калимаҳои беназир ва аз лиҳози экспрессивии озод” мешуморад [6, с. 192]. Глушко қайд мекунад “Истилоҳот ин гуруҳи калимаҳо ки барои ифода намудани мафҳумҳои ашӯҳое истифода мешаванд, ки фаҳмидани онҳо душвор аст ва аз ҳамин лиҳоз онҳо аз баъзе қоидаҳои забон берун ҳастанд [1, с.198].

Табиати лингвистикӣ истилоҳот чист? Сараввал, истилоҳот – ин қисмати ҷудонашавандаи системаи забони адабиёт аст. Дуюм, истилоҳот аз дигар қисматҳои забон бо сермаъноии худ фарқ мекунад. Дар истилоҳоти илмӣ маъно нисбат ба истилоҳоти иқтисодӣ ва дигар истилоҳот саҳеҳу дақиқ оварда мешаванд. Чӣ хати асосии истилоҳот ин беҳамтоии он аст. Дар нақшаи умумии истилоҳот ин талабот бо ду роҳ амалӣ мешавад зеро ду категорияи истилоҳот мавҷуд аст. 1) истилоҳоти умумии илмӣ ва умумитехникӣ 2) истилоҳоти махсус.

Истилоҳот на танҳо дар дохили системаи забон вучуд дорад балки он дар дохили истилоҳот низ мавҷуд аст. Истилоҳносии ҳамчун системаи истилоҳоти илмӣ тамоми системаи лексикӣ забонро дар бар мегирад Ба гуфтаи А. Реформатский, истилоҳносии – ин системаи даркунии илми мазкур

буда, бо калимаҳои махсус ифода меёбад. [6, с.121]. Агар дар забони умумӣ (на дар истилоҳот) калима маъноҳои гуногунро дар бар гирад пас ҳангоми дар истилоҳот дохил шуда он ба худ беҳамтоиро касб мекунад. Хусусияти истилоҳот ҳамчун дар баргирандаи калимаҳои лексикӣ дар он аст, ки онҳо дар натиҷаи ихтирооти корҳои илмӣ ба амал омада аз ҳамин лиҳоз он дар доираи олимону профессорон маълум аст, ки чунин нафаронро макроконтестҳо ном мекӯянд. Истилоҳ ба калимаи оддӣ ба контекст нисбат надорад зеро он 1) аъзои яке аз ғуруҳи истилоҳот 2) метавонад ҷудо истифода шавад [2, с.158].

Як истилоҳ метавонад дар як лаҳза ба ҳама соҳаҳои забон дохил шавад, ки дар худ омоними байниилмиро пайдо мекунад, мисол: reduction 1) дар иқтисодиёт, 2) дар адвокатура, 3) дар фонетика: Бо тадриҷ мафҳуми илмӣ ин мафҳумҳо ба забони мо дохил мешаванду забонро бой мекунад.

Дар забон калима ва иборасозӣ аз маънии худ ҷудонашавандаанд ва мафҳуми илмӣ оҳиста-оҳиста як қисми забони илмӣ шуда истодаанд. Маънои илмӣ, ифодаи худро дар калима ёфта дар истилоҳ ба ҷараёни нави худ мегузарад, ки ба структураи семантикӣ ва сохтори ин ё он забони илмӣ дохил шуда ба як ҷузъи системаи лексико-семантикӣ забон мубаддал мегардад. Мавзӯи баҳси истилоҳ ва истилоҳшиносӣ шомили назарияи забоншиносӣ умумист. Ҳар он ки бо шарҳи мафҳуми истилоҳ вобаста аст, забоншиносиро на танҳо бо соҳаҳои гуногуни донишҳои илмӣ, балки бевосита бо риштаҳои мухталифи истеҳсолот ва меҳнати касбӣ пайванд месозад.

Дар байни таҳқиқоте, ки ба назарияи истилоҳшиносӣ бахшида шудаанд, асару мақолаҳои С.Назарзода, С.М. Бурдин А.М. Тернигорев А.А. Реформатский, А.Н. Баскаков, В.С. Кулебакин, Я.А. Климовитский ва ҷанде дигаронро номбар кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки истилоҳшиносӣ ба таври кулӣ дар забоншиносӣ ҷаҳонӣ шояд нисбатан ҷавон аст. Нахустин назарияҳои истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои асри XX пайдо шуданд. Муҳаққиқи рус А. Д. Хаютин қайд мекунад, ки Гриноф ва Китрич истилоҳотро бо формулаи риёзӣ, Э. Жилбер бо формулаи риёзӣ кимиёвӣ қиёс мекунанд, яъне чун истилоҳот танҳо барои ифодаи мафҳумҳои мушаххас истифода мешаванд, онҳоро набояд ба таркиби луғавии забон дохил кард [7, с.129].

Бино ба тақозои қонунҳои сохтмони фарҳангҳои тафсири дар онҳо таърифи мафҳумҳо ва шарҳу эзоҳи маънои онҳо бояд ҷомеъ ва муфассалтар дода шавад. Истилоҳоти махсус (баёнгари мафҳумҳои махсуси соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, илм, санъат, техника, истеҳсолот ва ғ.). Вожагон ва ибораҳои, ки барои ифодаи ягон чиз дар ин ва ё он муҳит, касбу кор қабул шудаанд.»

Дар луғатҳои соҳавӣ бошад, вазъ дигар ҳел аст. Сабаб шояд дар он аст, ки намоёндогони риштаҳои гуногуни илм ҳангоми баррасӣ ва таърифсозӣ ба ин масъала аз нуқтаи назари проблемаҳои умумӣ ва методологии соҳаи худ бархӯрд кардаанд. Масалан, мантиқшиносон ҳангоми мутолиа ва таҳқиқи истилоҳ маъмулан ба масъалаи аниқӣ, ҷигунагии табақабандӣ, мутобиқати онҳо ба категорияҳо, мафҳумҳо ва ғ. диққат медиҳанд. Барои забоншиносон бошад, истилоҳ маводи забонӣ аст. Бинобар ин онҳо истилоҳро аз ҷиҳати лексикӣ (вожагонӣ), дастурӣ, шаклҳои калимасозӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд: «Истилоҳ. 1. Калимаи якмаъно, ки мафҳуми муайяни илм, техника, санъат ва ғ.-ро сабт мекунад. 2. Дар мантиқ ҷузъи зарурии ҳукм (субъект ва предикат) ва ё силлогизм. 3. Дар асоси Рими бостонӣ худованди сарҳадот ва аломатҳои сарҳадӣ».

Дар луғати мантиқ: «Истилоҳ (лот Terminus – худуд, охир, марз) вожа ва ё таркиби вожагон, ки номи дақиқи мафҳуми аниқи муайяни илм, техника ва ғ. мебошад. Вожагони махсус ва ибораҳои, ки барои баёни чизе дар ин ва ё он касбу кори аниқ қабул шудаанд низ истилоҳ номида мешаванд. Дар мантиқи зоҳирӣ субъект ва предикати ҳукм (муҳокима), субъект ва предикати бурҳонро (муқаддимат-ул-бурҳон) дар силлогизм истилоҳ меноманд».

Зоҳиран имрӯз ҳам метавон суханони яке аз муҳаққиқони варзидаи соҳа Г. О. Винокурро, ки ҳанӯз соли 1939 гуфта буд, беиба тақрор кард: «Масъала роҷеъ ба он ки истилоҳ (термин) ба ҳайси нави махсуси вожа чист, то он ҷо ки ба ман маълум аст, дар адабиёти марбут ба забоншиносӣ ҳанӯз ҳалли муқаммалу муфассал надорад» [Назарзода, 2014, с 33].

Нахустин таърифи нисбатан муқаммал ва илмӣ вожаи «истилоҳ»-ро дар забони тоҷикӣ низ фарҳангсозон додаанд. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар ду ҷилд, 1969) мурағибони он таърифи «истилоҳ»-ро мутобиқи талаботи фарҳангҳои тафсири чунин муайян кардаанд:

«Истилоҳ» арабӣ 1. ба ҳам сулҳ кардан, оштии кардан; 2. Калима ё иборае, ки хоси як ғуруҳи мардум (мас. аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маънои махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маънои махсуси ғайри аслии қабул шудааст.

Агар ба фарҳангҳои англисӣ – тоҷикӣ назар афканем пас мебинем, ки дар фарҳанги англисӣ – тоҷикии Мамадназаров Абдусалом калимаи “term” бо панҷ маънӣ шарҳ дода шудааст:

1. мӯҳлат, давра, мӯҳлати хизмат;
2. семестр; нимсолаи таҳсил, чоряк;
3. вожа, ибора, истилоҳ;
4. шарт;
5. равобит; [Мамадназаров, 3, с.326]

Баъди 10 сол дар «Энциклопедияи Советии Тоҷик» чунин меҳонем: «Истилоҳ (арабӣ – сулҳ кардан, ошғӣ кардан), термин, калима ё ибора, ки предмет, мафҳуму чараёнҳои илм, санъат, техника ва ғ.-ро ба таври аниқ ифода мекунад. Истилоҳ аз калимаҳои маъмулӣ бо мафҳуми махсус, якмаъноӣ ва муайянии худуди маъноии худ фарқ мекунад.»

Дар Фарҳанги Муин ин луғат чунин таъриф шудааст: «истилоҳ (арабӣ)

1 – (масдари лозим) баҳам сохтан, созиш кардан, сулҳ кардан (ғайри мустаъмал);

2 – (исми масдар) созиш, сулҳ (ғайри мустаъмал);

3 – (масдари мутамодӣ) иттифоқ кардани чамъе махсус барои вазъи калимае;

4 – (исм) луғате, ки чамъе барои худ вазъ кунанд ва ба қор баранд;

Аз муқоиса ва муқобилаи чанд намунаи боло мебинем, ки таъриф ва ташреҳи мафҳуми истилоҳ дар забони тоҷикӣ ва форсӣ аз забонҳои аврупоӣ, тафовутҳои қобили мулоҳизае надорад. Дар ҳар ду маврид фарҳангсозон таърифҳои ҳамдигарро такмил ва гоҳҳо назар ба тақозои қоидаҳои фарҳангсозии энциклопедӣ, тафсири ва умумӣ матолибро каму беш ва ё пасу пеш кардаанд.

Вале ҳамзамон дар намунаҳои боло чанд хислат ва аломату тарзи истилоҳсозӣ ба хубӣ ошкор шудааст:

«1. Барои муқаррар кардани луғати мавриди назар забонҳои аврупоӣ тибқи суннатҳои вожасозии худ аз забони лотинӣ ва забони форсӣ аз забони арабӣ истифода кардаанд; лотинии «термин» ва арабии «истилоҳ».

2. Забони лотинӣ забони мурда аст ва имрӯз қасе ба он сухан намегӯяд. Аммо дар вожасозии забонҳои аврупоӣ он манбаи бисёр муҳимме мебошад ва донишмандон луғоти онро мутобиқи ҳадафҳои худ бо каме тағйири шакл ба маъноӣ нав истифода мебаранд. Мисоли равшан ҳамина вожай лотинии «terminus» мебошад ба маъноӣ «марз», «аломатҳои марзӣ», ки дар шакли «термин» онро барои баёни як гурӯҳи калимаҳо баргузидаанд.

Забони арабӣ забони зинда ва қорӣ аст. Вожаи «истилоҳ» – ро дар тоҷикӣ ва форсӣ аз он гирифта, ба маъноӣ нав ба қор мебаранд, ҳол он ки вай дар гузашта, чунон ки пештар дидем маъноӣ «ба ҳам сохтан, созиш, сулҳ ва ошғӣ кардан» доштааст. Аммо имрӯз ин калима ба он маъно дар забони арабӣ дигар истифода намешавад, ки ин яке аз вижагиҳо ва аломатҳои истилоҳсозии муосир мебошад ва ғ.

Ҳадафи асосии ҳар гуна таърифу қолабҳо, тағйини марзу ҳудудҳо ва сохтани қонуну қоида барои соҳаи мавриди баҳс ба хотири осон кардани омӯзиш ва пешгирии саҳву хато ҳангоми истифодаи амалии ин гурӯҳи калимаҳо мебошад. Ҳамина тарик, метавон чанд хусусияти хоси истилоҳро фарқ кард:

«1. Истилоҳ пеш аз ҳама вожаест, ки дар сохтори истилоҳии як соҳаи муайян ба таври дақиқ ва қатъиву мушаххас як мафҳумро ифода мекунад.

2. Истилоҳ дар доираи соҳаи муайян бо ифодаи маъноӣ мушаххаси худ ба ҳамина соҳаи муайян ва соҳаҳои вобастаи он бо якмаъноӣ вобастагии зич дорад.

3. Истилоҳ дар баробари вижагии хос доштан дар таркиби сохтори забонӣ мутобиқ бо қоидаҳои дастурӣ амал намуда, дар калимасозӣ ҳамчун воҳиди истилоҳӣ иштирок менамояд.

4. Истилоҳ ё воҳиди истилоҳӣ берун аз соҳаи муайян маъноӣ истилоҳии худро аз даст дода, ба сифати калимаи маъмул ва одии забон истифода мешавад.

5. Истилоҳ бештар аз як калимаи одӣ, сохта, мураккаб сохта шуда, ибораҳои истилоҳӣ ҳанӯз хусусияти томи як истилоҳро надоранд.» [Назарзода, 2014 с 41-42].

Истилоҳоти варзишӣ барои дарки қутоҳи баъзе амалҳои ин соҳа пешбинӣ шудаанд. Ба сармураббӣён, доварон ва тарҷумон лозим меояд, ки мафҳуми истилоҳоти варзиширо хуб дарк кунанд. Донишҷӯи хуби истилоҳоти варзишӣ ба онҳо имкон фароҳам меоварад, ки бидуни мушкилӣ бо намоёндагони мамлақати дигар иртибот дошта бошанд.

Олимон, мураббӣён ва муаллимон кӯшиши зиёд ба ҳарч додаанд то ин ки мафҳуми истилоҳоти варзиширо дақиқ ва наздик ба забони асл ба хонандагон бидиҳанд. Истилоҳотҳои соҳаи варзиш бояд қутоҳ ва фаҳмо бошанд. Истилоҳоти варзишӣ бо мурури замон ва рушди ин ё он соҳаи варзиш пайдо шуда истодаанд. Ба қадом забон таалуқ доштани истилоҳоти қадими соҳаи варзиш аз он вобастагӣ, ки ҳамоно навъи варзиш дар қадом мамлақат пайдо ва шухрат қасб кардааст. Намуди истилоҳоти варзишии варзиши сабук дар замонҳои ҳело ҳам қадим пайдо шудаанд. Давидан ва чаҳидан аз замони офариниши одам пайдо шудаанд ва дарки онҳо на он қадар мушкил аст. Чуноне ки ба ҳамагон маълум аст бозиҳои Олимпӣ ва худ варзиши сабук асли пайдоишаш ин Юнон ба ҳисоб меравад. Дар аввал варзиши сабук бисёртар дар ҳуди Юнон маълум буд аммо баъдан бо гузашти солҳо дар тамоми ҷаҳон шухрати беандоза қасб кард. Дар Юнони қадим солҳои қадим баҳусус дар ибодатҳои Зевс мактаби махсусе бунёд гардида буд, ки онҳо ба кӯдакону наврасон ва ҷавонон навъҳои гуногуни варзиш омӯхта мешуд [4, с.3].

Тавре ки забоншиноси тоҷик Назарзода С. овардааст, забоншиноси америкӣ Л.Блумфилд вожаро калимае муаррифӣ кардааст, ки аз лиҳози сохторӣ аз ду тараф фосила дорад. Вай таъкид мекунад, ки вожа сурати озодест, ки шомили ду ё чанд сурати баста буда, ба унвони хурдтарин воҳиди луғавӣ

метавонад ба танҳои ба кор равад. Бехтарин намунаи вожа, ба ақидаи ӯ, вожаи навишторӣ аст, ки дар ҳар ду тарафи он фосила рӯя мешавад. Ба гуфтаи донишмандон вожа мучаррадтар аз калима буда, дар фарҳанго ба сурати мадҳали мустақил оварда мешавад, ки калима ори аз чунин мақоме мебошад. Аммо истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар ҳавзаи амалкарди илми мушаххас маъноӣ хося дорад ва мафҳуми мушаххасро ба сурати дақиқ баён мекунад, истилоҳи як соҳа дар соҳаи дигар метавонад маъноӣ истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи оддӣ ва маъмул истифода шавад [Назарзода, 2004 с 22].

Соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, ба таъмини оммавигардонии варзиш, таҳким бахшидани тарзи ҳаёти солим ва омодаасозии варзишгарони касбии тоҷик барои иштирок дар мусобикаҳои байналмилалӣ равона гардидааст.

Марҳалаи навини рушди соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши кишварамон дар солҳои аввали истиқлоли давлатӣ бо таъсису барқарор намудани муассисаҳои варзиш, баргузор намудани чорабиниҳои оммавии варзишӣ, солимгардонӣ ва таъмини иштироки варзишгарон дар мусобикаҳои байналмилалӣ оғоз гардид.

Дар даврони соҳибистиқлолӣ аз ҷониби Ҳукумати мамлакат бо мақсади таҳкими заминаҳои меъриии ҳукукии соҳаи варзиш ва ҳалли мушкилоти мавҷуда барномаҳои миёнамуҳлати давлатӣ қабул ва амалӣ гардиданд.

Қабули барномаҳои маҷмӯии “Рушди тарбияи ҷисмонӣ ва инкишофи варзиш” ва “Рушди футбол барои солҳои 2017-2021” ҳамчун маҷмӯи амалҳои Ҳукумати кишвар ба пешрафти минбаъдаи соҳаи варзиш мусоидат менамояд.

Дар муддати ду даҳсолаи охир бо дарназардошти муҳим будани рушди инфрасохтори соҳа бунёду азнавсозии ҳазорҳо иншооти варзиш амалӣ гардид.

Ҳоло дар қаламрави мамлакат қариб 11 ҳазор иншооти варзиш, аз ҷумла 122 варзишгоҳ, беш аз 7200 майдончаи варзиш, 1803 толори варзиш, 93 ҳавзи шиноварӣ, 37 маҷмаа ва 804 иншооти махсуси варзиш фаъолият мекунад.

Бо ифтихор изҳор менамоям, ки варзишгарони тоҷик бо иштироки фаъолонаи худ нуфуз ва эътибори сарзамини соҳибистиқлоламонро баланд мебардоранд ва Тоҷикистони азизро дар арсаи ҷаҳонӣ ба таври шоиста муаррифӣ карда истодаанд.

Агар дар 70 соли даврони гузашта варзишгарони мо аз мусобикаҳои сатҳи байналмилалӣ ҳамагӣ 133 медал ба даст оварда бошанд, пас дар даврони соҳибистиқлолӣ ин рақам ба зиёда аз панҷ ҳазор расидааст.

Танҳо соли 2019 варзишгарони тоҷик ба гирифтани 203 медал, аз ҷумла 65 медали тилло, 57 медали нуқра ва 81 медали биринҷии мусобикаҳои байналмилалӣ мушарраф гардидаанд, ки назар ба соли 2018-ум 87 медал зиёд аст [<http://president.tj/node/23424>].

Назар мекунем ба якчанд истилоҳоти варзишии соҳаи футбол, ки варзиши рақами як дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Аввалин истилоҳе, ки мо ба таҳлил ва сохтораш назар мекунем ин “save” аст. Калимаи “save” дар асри XIX дар замони “Middle English” аз калимаи фаронсабии “sauver”, латинии “salvare” ва “safe” ба англисӣ ворид гардидааст. Калимаи мазкур дар фарҳанги Oxford ба панҷ маънӣ омадааст ва инчунин аз якқатор ибораҳо иборат мебошад [<https://en.oxforddictionaries.com/definition/save>].

Дар фарҳанги англисӣ – тоҷики Мамадназаров калимаи save ба мафҳумҳои зерин оварда шудааст:

- 1.Начот додан, раҳой бахшидан
- 2.Нигоҳ доштан
- 3.Пасандоз кардан
- 4.Раҳой ёфттан, раҳой додан, рафъ кардан

Ҳамчун пешоянд ба маъниҳои: магар он ки, ҷуз он ки, ҳол он ки, фақат, танҳо, ҷуз, ба ҷуз он ки

Дар соҳаи варзиш бахусус дар футбол калимаи “save” дар ҳолате истифода карда мешавад, ки дарвозабони даста дар ҳолатҳои хело ҳам мушкил дарвозаашро аз гол эмин нигоҳ бидорад [Мамадназаров Абдусалом, с.301].

Агарчи дар соҳаҳои дигар ин калима тарҷума шудааст аммо дар соҳаи варзиш ва бахусус дар футбол калимаи мазкур то ҳол тарҷума нашудааст:

Fowler did so, but in a manner that enabled the goalkeeper **to save it**

Фаулер пробил, но так, чтобы вратарь **поймал мяч**

Фаулер зарба зад, аммо бо чунин тарз, ки дарвозабон тўбро **дошта гирифт**

Дар ҷумлаи зерин калимаи “save” оварда шудааст аммо дар матни асл мо калимаи тўбро намебинем вале дар тарҷумаҳои русӣ ва англисӣ калимаи тўб ба назар мерасад. Ҳамчунин дар ҷумлаи англисӣ зарба бо феъли “do” (did) инъикос ёфтааст.

Калимаи дигаре, ки ба варзиш ва футбол рабт дорад, ки “pass” аст. Дар фарҳанги англисӣ-тоҷикии Абдусалом Мамадназаров “pass” ба маъниҳои зерин оварда шудааст:

Ҳамчун исм:

1. Гузароргоҳ, роҳ
2. Рухсатнома, иҷозатнома
3. Имтиҳон

Ҳамчун феъл:

1. Гузаштан, убур кардан, тай кардан
2. Гузаштан (вақт)
3. Гузаронидан (вақт)
4. Додан, дароз кардан
5. Супоридан
6. Қабул кардан [3, с.243].

Калимаи мазкур дар фарҳанги Oxford ҳамчун феъл ба нӯҳ маъно, ҳамчун исм ба ҳафт мафҳум оварда шудааст. Инчунин дар зиёда аз даҳ ибораҳои зерин истифода мешавад.

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон калимаи “pass”-ро барои соҳаи варзиш бо чунин тарз тарҷума кардаанд: боздихӣ кардан, додан, пас додан ва ба ҳамдигар додани тӯб [<https://en.oxforddictionaries.com/definition/pass>].

Як қатор ҳолатҳое ҳастанд, ки истилоҳоти бисёрмаъно дар варзишҳои гуногун истифода мешаванд ва барои дуруст тарҷума кардани он дарки ҳамон варзиш муҳим аст. Агарчи дар фарҳангҳо зери мафҳуми ин ё он калима ба соҳаи варзиш таалуқ доштани он ишора шуда бошад ҳам ҳанӯз ҳам барои тарҷумон пайдо кардани маънии дуруст кофӣ нест.

Score – калимаи мазкур «ҳисоб» (дар варзишҳои гуногун), «имтиёз» (дар дзюдо), «чамъи имтиёзҳо» (дар варзиши сабук). Калимаи зерин дар фарҳанги oxforddictionaries ба чунин маъниҳо омадааст.

1. The number of points, goals, runs, etc. achieved in a game or by a team or an individual.

‘the final score was 4–3 to Royston’

informal An act of buying illegal drugs.

‘she made her first score from a dealer in Times Square’

[<https://en.oxforddictionaries.com/definition/score>].

Дар фарҳанги tg.oxforddictionaries.com:

Ҳамчун исм

1. хат, хорош, хорошидагӣ, буридагӣ, нишон

the scores of the whip on a slave's back — нишонаҳои қамчин дар пушти ғулом

2. ҳисоб

They won by a score of five to three — Онҳо бо ҳисоби 5: 3 ғолиб омаданд

3. (нафар) бист

A score or more were present — Бист нафар ё зиёдтар иштирок карданд

4. чандин, фаровон, шумораи зиёди одамон, анбӯҳи одамон

Scores died in the epidemic — Шумораи зиёди одамон дар давраи паҳншавии касалии фавтиданд

5. далел, иллат, восита

6. (мусобиқа) имтиёз

7. (имтиҳон ва ғ) хол, рақам, номра

Ҳамчун феъл:

1. аломат гузоштан, ҷои захм гузоштан, хорошидан

пай гузоштан

хат кашидан

a face scored with scars — рӯи изи теғдор

2. ҳисоб кардан, ҳисоб бурдан (дар бозӣ), шумурдани холҳо

Who will score? — Ҳисобро кӣ мебарад?

3. буридан, холҳо гирифтани

to score 10 points 10 — хол гирифтани [<https://tg.oxforddictionaries.com/score>].

«Draw» дар бисёр намудҳои варзиш ҳамчун “куръакашӣ” фаҳмида мешавад. Ҳамчунин истилоҳи мазкур метавонад ба маънии мусовӣ ояд. Дар футбол истилоҳи дар боло оварда шударо “мусовӣ” тарҷума мекунанд. Агар чунин калимаро мо дар кёрлинг бинем пас он ба мафҳуми “партофти муқарарӣ” ва “воҳӯрӣ” оварда мешавад.:

We have a draw tonight. – Шоми имрӯз мо воҳӯрӣ дорем.

Kick – дар футбол ва тэквандо «зарба» ё ин ки «зарба бо пой», дар кикбоксинг «кик» ё «зарба бо пой» (*side kick* – «зарбаи паҳлӯӣ бо пой» ё «сайди кик»). Дар шиноварӣ мафҳуми истилоҳи мазкур чунин аст – «зарба» ё «ҳаракати пой» ва дар варзиши конкитозию шорт-трек бошад, «партофти чана дар марра» (замоне ки варзишгар ба марра наздик мегардад чанаи худро ба пеш мепартояд то ин ки пештар аз дигар рақибонаш соҳиби имтиёз шавад) [Писарев Я.А, с. 3-4].

As part of preparations for the 2022 World Cup **qualifiers** against Japan and Myanmar, the national football team of Tajikistan will play **friendly matches** against Iraq and Thailand in May. - Дар доираи омодагӣ ба бозиҳои **интихобии** Чемпионати ҷаҳон-2022 ба муқобили дастаҳои миллии Япония ва Мянма дастаи мунтахаби футболи Тоҷикистон моҳи май бо дастаҳои мунтахаби Ироқ ва Тайланд **бозиҳои дӯстона** доир менамояд.

Qualifier – Дар соҳаи варзиш ин калима дар истифодаи умум қарор дорад. Дар футбол “qualifiers” ҳамчун марҳилаи муқаддамотӣ ё ин, ки интихобӣ фаҳмида мешавад. Яъне қабл аз иштирок дар марҳилаи асосии ин ё он мусобиқа дастаҳо дар марҳилаи муқаддамотӣ ширкат меварзанд.

Дар фарҳанги Oxford-Dictionary калимаи qualifier чунин шарҳ дода шудааст:

1. a person or team that has defeated others in order to enter a particular competition – шахс ё дастае, ки барои иштирок дар мусобиқаи махсус, рақибӣ худро ноком мекунад.

2. a game or match that a person or team has to win in order to enter a particular competition – бозие, ки варзишгар ё даста барои шомил шудан ба мусобиқаи зарурӣ, пирӯз шавад.

a World Cup qualifier – марҳилаи муқаддамотии Ҷоми Ҷаҳон

[<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/qualifier?q=qualifier>]

Калимаи “qualifier” ҳамчун феъл ва сифат низ омада метавонад. Дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ калимаи “муқаддамотӣ” дида намешавад ва вожаҳои “муқаддимавӣ” ва “интихобӣ” бештар ба калимаи “qualifier”-и англисӣ наздик ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Глушко М.М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования. / М.М. Глушко – Москва., 2004. – 198 с.

2. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. / Д.С. Лотте – Москва, 2001. – 158 с

3. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ, / А.Мамадназаров Душанбе “ЭР-Граф”, 2015. – 1016 с.

4. Мирзоев З. диссертация по теме «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание»

5. Писарев Я.А. Перевод многозначных спортивных терминов с английского языка на русский язык / Я.А. Писарев // Современные научные исследования и инновации. 2014. - № 11. - Ч. 3

6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. Вопросы терминологии. / А.А. Реформатский – Москва.: Издательство АН, 2000. – 192 с.

7. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура (Учеб. пособие). / А.Д. Хаютин – Самарканд, 1972. – 129 с.

Сомонаҳои интернетӣ:

1. [<https://en.oxforddictionaries.com/definition/score>]

2. [<https://en.oxforddictionaries.com/definition/pass>].

3. [<https://tg.oxforddictionaries.com/score>]

4. [<http://president.tj/node/23424>]

5. [<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/qualifier?q=qualifier>]

АНАЛИЗ СТРУКТУР И ЗНАЧЕНИЕ ТЕРМИНОВ ФУТБОЛА, ВОЛЕЙБОЛА И ТЕННИСА НА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Термины имеют сложную семантическую структуру и считаются частью языковой проблемы. Термин - это набор слов, сокращений, чисел и некоторых частей языка, которые объединяются для выражения различных значений в своей области и не всем понятны. Чтобы понять терминологию конкретной области, нам необходимо знать об этом поле. Спортивная терминология должна быть краткой и понятной. Спортивные термины складываются со временем и развитием любого вида спорта. Язык новой спортивной терминологии зависит от страны, в которой этот вид спорта зародился и стал известен. Форма спортивной терминологии восходит к древним временам.

Ключевые слова: термин, слово, аббревиатура, спорт, языку.

ANALYSIS OF STRUCTURES AND MEANING OF THE TERMS OF FOOTBALL, VOLLEYBALL AND TENNIS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Terms have complex semantic structures and are considered part of the language problem. A term is a collection of words, abbreviations, numbers and some parts of the language that are combined to express different meanings in their field and not everyone understands. To understand the terminology of a particular area, we need to know about this field. Sports terminology should be concise and understandable. Sports terms

evolve over time and the development of any sport. The language of the new sports terminology depends on the country in which the sport originated and became famous. The form of sports terminology dates back to ancient times.

Keywords: term, word, abbreviation, sport, language.

Сведение об авторе:

Аттоев Фаридун Шарифович - докторант 1 курса общегуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета Тел: (+992) 982222321 E-mail: attoev.faridun@gmail.com

About the autor:

Attoev Faridun Sharifovich - 1st year doctoral student at the General University Department of English, Tajik National University Tel: (+992) 982222321 E-mail: attoev.faridun@gmail.com

УДК, 802.0+809.155.0

ТАҲЛИЛ ВА МУОДИЛНОКИИ КАЛИМАҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ ДАР МИСОЛИ АСАРИ «ПИРАМАРД ВА БАҲР» - И ЭРНЕСТ ҲЕМИНГВЕЙ

Мустафоева М.Р.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Истилоҳи «муодилнокӣ» мафҳуми умумии ба ҳам баробари воҳидҳои забон ва нутқро ифода мекунад. Истилоҳи «тарҷумаи мақамал» ба мафҳуми васеъ синоними «тарҷумаи хуб» буда, робитаи пурраи байнизабониро дар шароитҳои аниқ таъмин менамояд. Масалан, мафҳумҳои «муодилнокӣ» ва «муқаммадӣ» ба ақидаи бархе аз онҳо мафҳумҳои гуногунанд, яъне «муқаммадӣ» - мутобиқати матни асл ба асари тарҷумашударо ифода карда, «муодилнокӣ» - мутобиқати матни тарҷумашуда ба талаботҳои матни асл мебошад [9, с.67].

Муодилнокии калимаҳо гуфта, баробарарзиши баъзе унсурҳои грамматикӣ забонро меноманд, ки дар ҳама ҳолат вучуд дошта наметавонанд. Дар тамоми забонҳои рӯи дунё ягон воҳиде вучуд надорад, ки арзиши баробар дошта бошад.

Аз ин рӯ, барои ягон унсури забон дар раванди муодилнокии тарҷума ба дигар унсур бештар нисбат дода мешавад, ки ин ҳам дар навбати худ гуногун аст. Масалан, дар илми тарҷумашиноӣ мафҳумҳои «муодил», «муқаммад» ва «айният» вучуд доранд, ки ҳамаи онҳо дар навбати худ маънои гуногунро ифода мекунад: таҳти мафҳумҳои «муодилнокӣ» – баробарарзиши калимаҳо, «муқаммад» - қисман пуррагии калимаҳо ва «айният» - мутобиқати пурраи калимаҳоро мефаҳманд.

Ба ақидаи В.Н. Комисаров мафҳумҳои «муодилнокӣ» ва «муқаммадӣ» ба ҳам алоқаманданд [3, с.45].

Истилоҳи «муодилнокӣ» мафҳуми умумии ба ҳам баробари воҳидҳои забон ва нутқро ифода мекунад. Истилоҳи «тарҷумаи мақамал» ба мафҳуми васеъ синоними «тарҷумаи хуб» буда, робитаи пурраи байнизабониро дар шароитҳои аниқ таъмин менамояд [7, с.45].

А.Д. Швейтсер мафҳумҳои «муодилнокӣ» ва «муқаммадӣ» -ро аз ҳам ҷудо мекунад. Ба ақидаи вай, «муқаммадӣ» - мутобиқати матни асл ба асари тарҷумашударо ифода карда, «муодилнокӣ» - мутобиқати матни тарҷумашуда ба талаботҳои матни асл мебошад [11, с.7].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки «муқаммадӣ» ба раванди тарҷума ва «муодилнокӣ» ба натиҷаи тарҷума дохил мешаванд, яъне муқаммадӣ ва муодилнокӣ метавонанд дар асари тарҷумашуда гуногун ифода ёбанд.

Аслан, таҳти мафҳуми «муодилнокӣ» дар раванди тарҷума баробарарзиши калимаҳо аз ҷиҳати мафҳум, мундариҷа, сохтор, вазифа ва услуб фаҳмида мешавад, ки дар матни асл ва асари тарҷумашуда мӯҳтавои якхела доранд.

Чӣ тавре ки қайд карда гузаштем, таҳти мафҳуми «муодилнокӣ» дар раванди тарҷума баробарарзиши калимаҳо аз ҷиҳати мафҳум, мундариҷа, сохтор, вазифа ва услуб фаҳмида мешавад, ки дар матни асл ва асари тарҷумашуда мӯҳтавои якхела доранд.

Повести «Пирамард ва баҳр» на фақат барои Эрнест Ҳемингвей (21.07.1899 - 02.07.1961), балки барои тамоми адабиёти амрикоӣ як повести қалибӣ ва намунаӣ мебошад ва омӯзиши муодилнокии калимаҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти илмӣ амалӣ дорад.

Баробарарзиши калимаҳо дар раванди тарҷума қариб дар ҳамаи намуди матнҳо ба ҷашм мерасанд.

Масалан: “I know it,” the boy said. “I’ll be right back. Have another coffee. We have credit here” [7, с. 30].

Тарҷума: – Медонам, - гуфт писарак. – Ман ҳамин замон бармегардам. Ту як қаҳваи дигар гир. Ин ҷо ба мо насия медиҳанд [7, с.31].

Дар чумлаҳои мазкури забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муодилоҳои калимаҳои мушоҳида кардан мумкин аст, чунки қариб ҳамаи мафҳумҳои чумлаҳои англисӣ дуруст ва пурра интиқол ёфта, дар забони тоҷикӣ муодилоҳои худро пайдо кардаанд.

Дар натиҷаи тарҷумаи шифоҳӣ ҳолатҳои воҳурдан мумкин аст, ки “он чизе ки дар ҳақиқат дар матни асл вҷуд дорад, интиқол дода намешавад, балки ҳулосаи тарҷумон, ки чун иштирокчи бевоҳиди раванди тарҷума буд, гуфта мешавад” [2, с.18].

If sharks come, God pit him and me [7, с.88].

Тарҷума: – Наҳангҳо, ки ҳамла карданд, Худо ба ман раҳм мекунад ба ӯ ҳам [7, с. 89].

Дар ин чумла калимаи *come* муодилои дурусти худро дар асари тарҷумашуда наёфта, ҳамчун калимаи *ҳамла карданд* интиқол ёфтааст, аммо мазмуни онро аз матни асл ҳамин тавр маънидод кунем ҳаго намекунем, чунки мафҳуми аслии калимаи мазкур *омаданд* тарҷума карда мешавад. Вай аз ҷиҳати сохтор қисман мутобиқат накарда, мафҳум ва вазифаи худро дар асари тарҷумашуда пурра инъикос намудааст.

Аз ин рӯ, ҳангоми на танҳо тарҷумаи шифоҳӣ, балки дар тарҷумаи хаттӣ низ бояд ҳамаи меъёрҳои матни асл ба асари тарҷумашуда аз ҷиҳати сохтор, маъно ва вазифа ба ҳам мутобиқат намоянд ва В.Н.Комисаров инро мазмуни умумӣ (ё тобишҳои маъноии наздик)-и матни асл ва тарҷумаи истилоҳи «муодилоҳои тарҷума» номид, ки дар натиҷаи тарҷума қисми мазмуни матни асл нигоҳ дошта шуда, намуни сатҳи муодилоҳои тарҷумаро муайян мекунад.

But God knows he has had enough chances to learn [7, с. 110].

Тарҷума: – Аммо Худо шохид, ки худааш ҳам метавонист ёд бигирад [7, с.111].

Чумлаҳои боло пурра ба ҳам мутобиқат намуда, танҳо ибораи *enough chances* дар асари тарҷумашуда муодилои худро наёфтааст. Аз ин бармеояд, ки чумлаи мазкур ба таври мукамал тарҷума шуда, дар матни тарҷумашуда қисман пуррагии калимаҳои мушоҳида карда мешавад, яъне мафҳуми матни асл аз ҷиҳати мазмун ба матни тарҷумашуда мутобиқат мекунад.

Таҳлили чумлаҳои боло нишон доданд, ки ҳангоми интиқоли матни бадеӣ мукамалӣ ва муодилоҳои мушоҳида карда мешавад.

“I could not fail myself and die on a fish like this. Now that I have him coming so beautifully, God help me endure. I’ll say a hundred Our Fathers and a hundred Hail Marys. But I cannot say them now” [7, с.114].

Тарҷума: – Худо кунад, ман сустӣ кунаму аз дасти чунин як моҳӣ мурам, - гуфт ӯ. – Хусусан дар ҳоле, ки ин қадар хуб пешам меояд. Худоё тобу тавонам деҳ! Ман сад бор “Падари Мо” ва сад бор “Маряи Муқаддас”-ро мехонам. Аммо ҳоло ҳонда наметавонам [7, с.115].

Дар чумлаи боло ба мисоли таҳвили лексикӣ калимаҳои Our Fathers ва Hail Marys омадаанд, ки дар асари тарҷумашуда муодилоҳои худро ёфта, “Падари Мо” ва “Маряи Муқаддас” тарҷума шудаанд.

Дар ин ҳолат мо дар тарҷумаи чумлаи зерин конкретӣ будани калимаҳои додашуро мушоҳида менамоем, яъне ивази калимаҳои дорои мафҳуми васеъ ба калимаҳои дорои мафҳуми маҳдуд. Масалан, калимаҳои Our Fathers ва Hail Marys дар забони англисӣ бо мафҳумҳои васеи динӣ истифода шаванд, дар забони тоҷикӣ ба мафҳуми маҳдуд истифода бурда мешаванд. Ягона хусусияти фарқкунандаи тарҷумаи чумлаҳои зерин дар сохтори калима ба чашм мерасад, чунки тартиби калима дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба кулӣ фарқ мекунад.

Дар чумла тағйироти воҳиди лексикӣ зеринро мушоҳида кардан мумкин аст. Ин тағйирот дар мисоли қисмати дуюми чумла “I have seen big ones” ба чашм мерасад, ки дар асари тарҷумашуда чун “ман тӯли умрам наҳангҳои калонро кам надидам” тарҷума шудааст. Чумла мазмуни дуруст интиқол ёфта, аз ҷиҳати сохтор дар он дигаргунии кулӣ мушоҳида карда мешавад, ки онро овоз аз матн ё аз чумлаи пешин барқарор кардан мумкин аст. Аз ин бармеояд, ки чумлаи мазкур мукамал тарҷума шуда, на ҳамаи калимаҳои он дар матни тарҷумашуда муодилоҳои худро пайдо намудаанд.

Пас аз таҳлили мисолҳо ва усули ба даст овардани «тарҷумаи мукамал» ва «муодилоҳои дар раванди тарҷума» ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки истифодаи калимаҳои бомуодил ва мутобиқ кунондани матни асл ба матни тарҷумашуда аз ҷиҳати сохтор, мазмун ва вазифа тарҷумаи мукамал ба даст меояд.

Барои ноил шудан ба тарҷумаи мукамал бояд ҳамаи меъёрҳои тарҷума риоя карда шавад.

Ҳамчунин, воҳидҳои грамматикӣ бемуодил – «шакл ва сохти грамматикӣ матни асл, ки дар матни тарҷумашуда таносуби яхела надоранд» мебошанд [4, с. 407], ки онҳо яке аз масъалаҳои асосии грамматикӣ тарҷума маҳсуб меёбанд.

Масалан:

Can I go out to get **sardines** for you for tomorrow? [7, с.10]

Тарҷума: - Маҳаллӣ барои фардо **сардина** биёрамат [7, с.11].

Аз таҳлили чумлаи мазкур бармеояд, ки калимаи **sardines** дар забонҳои русӣ ва англисӣ муодилои комил надошта, дар забони русӣ чун *сардина* (баъзан вақт *сельдь*) ва дар забони тоҷикӣ низ чун *сардина* тарҷума карда шудааст, яъне калимаи мазкур реалияи забони англисӣ буда, танҳо хоси он

забон аст.

Мисоли дигар,

“You are my alarm clock”, the boy said [7, с.26].

Тарчума: – Ту барои ман занги саҳарӣ, - гуфт писарак [7, с. 27]. Дар ҷумлаи мазкур воҳиди бемуодил калимаи *alarm clock* буда, дар забони русӣ муодили “будильник” дошта, ин мафҳумро дар забони тоҷикӣ пайдо кардан имконнопазир аст ва тарҷумон онро *занги саҳарӣ* тарҷума кардааст, ки ба мафҳуми “будильник” наздикӣ дорад, аммо калимаи “занги саҳарӣ” –и тоҷикӣ ба “alarm clock”-и забони англисӣ он қадар наздикии комил надорад, чунки мафҳуми “занг” аз “соат” ба ҳам муодил нестанд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки баъзе воҳидҳои грамматикиро, ки дар дигар забон муодил доранд, бояд пайдо намуд ва дар сурати вучуд надоштани муодил дар асари тарҷумашаванда онро бо якҷанд роҳи тарҷума муқоиса кардан лозим аст.

Масалан:

And the trade wind is rising [7, с.126].

- Боди мусоид ҳам мевазад [7, с.127].

Ҷумлаи матни асли мазкур аз ҷиҳати маъно ба асари тарҷумашуда каме мутобиқат кунад, ҳам аз ҷиҳати сохтор дар он тағйироти кулӣ мушоҳида карда мешавад. Дар ҷумлаи калимаи *and* гарчанде ҳам, яъне мукамал тарҷума шуда бошад ҳам, хабари ҷумлаи матни асл дар замони ҳозираи давомдор ифода шудааст, ки инро дар забони тоҷикӣ низ вохӯрдан мумкин аст. Замони мазкур дар забони тоҷикӣ бо ёрии асоси феъл бо илова аз феъли ёридиҳандаи “истодан” ва бандакҳои хабарӣ сохта мешавад. Калимаи *is rising* дар забони тоҷикӣ муодили дурусти худро дорад, ки он *вазид* *истодааст* тарҷума карда мешавад. Тарҷумаи калимаи мазкур аз сабаби шояд дар заминаи забони русӣ тарҷума шудан ва вучуд надоштани замони мазкур дар ин забон сурат гирифтааст. Вале ивази он ба **калимаи** “мевазад”-и забони тоҷикӣ як қадар монанд аст, танҳо ба сохтори ҷумла каме таъсири манфӣ мерасонад, чунки сухани муаллиф дар матни мазкур оид ба вазидани шамол дар як вақти муайян ифода шудааст. Агар дар матни мазкур муаллиф оид ба вазидани бод дар он минтақа сухан меронд, он гоҳ калимаи “мевазад” дар асари тарҷумашуд ифода мегардид.

Мисолидигарро муқоиса менамоем:

The shark was not an accident [7, с. 130].

Тарчума:–Наҳанг тасодуфӣ пайдо нашуда буд [7, с.131].

Just then he saw a man-of-war bird with his long black wings circling in the sky ahead of him [7, с.31].

Тарчума: - Ҳамин замон ӯ паррандаеро дид, ки бо болҳои сиёҳи дароз рост дар болои сари ӯ давр мезад [7, с.39].

Дар мисолҳои дар боло овардашуда низ муодилнокии калимаҳо ба ҷашм мерасанд. Дар мисоли якум ҳамаи калимаҳои ҷумлаи мазкур ба ҳам муодиланд. Ҳам аз ҷиҳати сохтор ва ҳам аз ҷиҳати мазмуну маъно онҳо ба ҳам мувофиқат мекунанд. Дар ҷумлаи дуҷумла бошад, номуодилии калимаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳар яки онҳоро алоҳида таҳлил карда мебароем. Ҳамбастагии калимаҳои *just then* –и матни асл дар асари тарҷумашуда чун *ҳамин замон* тарҷума шудааст, ки онҳо ба ҳам муодили муқобиланд, чунки ибораи *just then* на *ҳамин замон*, балки *ҳамон замон* тарҷума карда мешавад.

Ҳамчунин, дар ҷумлаи мазкур ибораи *a man-of-war bird* муодили дурусти худро пайдо накарда, ҳамчун парранда тарҷума карда шудааст, ҳол он ки калимаи парранда чун *bird* тарҷума карда шудааст. Дар сурати ифода намудани муаллиф мафҳуми паррандаи оддиро вай танҳо шакли *bird* –ро пешниҳод мекард, на шакли *a man-of-war bird*.

Аз ин рӯ, калимаи мазкур дар ҳолати муодил надоштан аққалан таҳтуллафз тарҷума карда мешуд, ё шарҳ дода мешуд.

Мавриди зикр аст, ки ҷумлаҳои матни асл ва асари тарҷумавӣ ба ҳам аз ҷиҳати сохтор мувофиқат намекунанд, вале мӯҳтавои қариб якхела доранд. Дар ҷумлаи англисии матни мазкур сифати феълии I дар шакли *circling* истифода бурда шудааст, дар асари тарҷумавӣ муодили худро наёфтааст. Яъне аз ин бармеояд, ки паррандаи чархзадаистодаро дид.

АДАБИЁТ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. /О.С. Ахманова - Москва, Просвещение, 1966 - 456 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. / Л.С. Бархударов М., 1975.
3. Комиссаров В.Н. «Теория перевода (лингвистические аспекты)», / В.Н. Комиссаров / Издательство «Высшая школа», Москва, 1990. - 235 с.
4. Латышев Л.К. Курс перевода, / Л.К. Латышев - М., 1981. - 150 с.
5. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик: Дастури таълими / муҳаррирон В. Капранов, Х. Раувоф. – Душанбе, 1982. – 104 с.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. / А.В. Федоров М., 1983.

7. Хемингвей, Э. Пирамард ва бахр/ Э. Хемингвей. -Душанбе, 2014- 167 с.
8. Хемингуэй Э. Собрание сочинений: в 4-х т. / Э. Хемингвей Художественная литература, М., 1968. - Т. 4. - 735 с.
9. Хемингуэй Э. Избранные произведения: В2-х т. / Э. Хемингвей – М., 1959. – Т. 2. – С. 652.
10. Чугунова Н. А. Пространственно-временные отношения в повестях Э. Хемингуэя «Старик и море» и Ч. Айтматова «Легкий пес, бегущий краем моря» //Национальная специфика произведений зарубежной литературы XIX-XX веков /отв. ред. А. Н. Таганов. Иваново, 1984. - С. 28-29.
11. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика / Швейцер А.Д. — М.: Воениздат, 1973.
12. Longman, Dictionary of Contemporary English. Eds.: Chris Fox, Elizabeth Manning, Michael Murphy. Printed in China: Pearson Education Limited, 2003. – 1950.

АНАЛИЗ И УРАВНЕНИЕ СЛОВ НА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ (НА ПРИМЕРЕ «СТАРИК И МОРЕ») ЭРНЕСТА ХЕМИНГУЭЯ

Следует отметить, что понятие «эквивалентность» в процессе перевода означает равенство слов по концепции, содержанию, структуре, функции и стилю, которые имеют одинаковое содержание как в исходном тексте, так и в переведенном произведении.

Термин «эквивалентность» относится к общей концепции равных единиц языка и речи. Термин «безупречный перевод» в широком смысле является синонимом «хорошего перевода» и обеспечивает полное межъязыковое общение в точном контексте. Например, термины «эквивалентность» и «полнота» в некоторых отношениях различаются, значение «полнота» относится к соответствию исходного текста переведенной работе, а «эквивалентность» относится к соответствию переведенного текста требованиям исходного текста.

В «Старике и море» Э. Можно заметить эквивалентность Хемингуэя некоторых слов. Эквивалентность слов в процессе перевода заметна практически во всех типах предложений, так как практически все понятия английских предложений правильно и полностью переданы и нашли свои эквиваленты в таджикском языке. Однако следует отметить, что в некоторых случаях в результате перевода «то, что действительно есть в исходном тексте, не передается, но высказывается заключение переводчика, который был непосредственным участником процесса перевода».

Следовательно, в зависимости от требований исходного текста, полная единица, имеющая эквивалент, эквивалентна тексту на таджикском языке, то есть переведенному тексту, и по содержанию, структуре и семантике (значению) практически идентичны выражения.

Ключевые слова: эквивалентность слов; стилистический инструмент; равноценный объект, анализ, дизайн; темы и группы; структурный тип.

ANALYSIS AND EQUILIBRIUM WORDS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF «THE OLD MAN AND THE SEA») ERNEST HEMINGWAY

It should be noted that the concept of «equivalence» in the translation process means the equality of words in concept, content, structure, function and style, which have the same content both in the original text and in the translated work.

The term «equivalence» refers to the general concept of equal units of language and speech. The term «flawless translation» is broadly synonymous with «good translation» and ensures complete inter-lingual communication in a precise context. For example, the terms “equivalence” and “completeness” differ in some respects, the meaning “completeness” refers to the conformity of the original text to the translated work, and “equivalence” refers to the compliance of the translated text with the requirements. source text.

In «The Old Man and the Sea» E. You can see Hemingway's equivalence of some words. The equivalence of words in the translation process is noticeable in almost all types of sentences, since almost all concepts of English sentences are correctly and completely conveyed and found their equivalents in the Tajik language. However, it should be noted that in some cases, as a result of translation, «what really is in the original text is not transmitted, but the conclusion of the translator, who was a direct participant in the translation process, is expressed.» ...

Consequently, depending on the requirements of the source text, a full unit that has an equivalent is equivalent to the text in the Tajik language, that is, the translated text, and expressions are almost identical in content, structure and semantics (meaning).

Keywords: equivalence of words; stylistic tool; equivalent object, analysis, design; themes and groups; structural type.

Сведения об авторе:

Мустафоева Музаяна Рахматбоевна – докторант (PhD) кафедры анлийской филологии, Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзода. Адрес:

About the author:

Mustafoeva Muzayana Rahmatboevna—doctorate (PhD) of the Department of English philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: Republic of Tajikistan, 734019. Dushanbe, 17/6 F. Mukhammadieva str., tel.: (+992) 938614961.

УДК: 4
ББК:81.3

РАЗЛИЧИЕ ГЕРУНДИЯ И ПРИЧАСТИЯ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ (PARTICIPLE I) АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Сабуров А.С.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Несмотря на то, что герундий и причастие настоящего времени (Participle I) английского языка образуются путём прибавления к основе инфинитива суффикса *-ing* между ними есть различия по значению, и по функциям, выполняемым ими в предложении. Герундий имеет особенности глагола и имени существительного, а причастие настоящего времени (Participle I) имеет признаки глагола и имени прилагательного. Л.С Маркова отмечает: «сходство герундия, и причастия настоящего времени состоит в том, что они оба образуются одинаково, путем прибавления к основе инфинитива суффикса *-ing*, и имеет признаки глагола» [6, с.124]. Другие лингвисты замечают, что причастие настоящего времени английского языка (Participle I) – это неличная глагольная форма, которая имеет особенности глагола, имен прилагательного или наречия» [5, с.189]. В этой статье мы постараемся проанализировать все различия между этими двумя неопределёнными формами глагола на основе примеров и их таджикских уравнений.

Герундий и причастие настоящего времени английского языка (Participle I) оба могут выполнять синтаксическую функцию определения в предложении, но между ними есть различие, то есть в функции определения герундий употребляется с предлогом, а причастие настоящего времени без предлога. М.А.Беляева отмечает, что герундию в качестве определения большей частью предшествует предлог *of* (иногда *for*) [2, с.171]. And he wrote *laughing* letters to his wife about it, and tried not to think of it any more. [11,10]- Ва ӯ дар ин бора ба завчааш номаҳои *хандаовар* навишт ва кӯшиш кард, ки аз ин дигар фикр накунад [С.А.]*. A quick flash *of lightning* lit up the sky. [17, с.37]- Дурахши зуди *барқ* осмонро равшан кард [С.А.]. В первом предложении *laughing* - это причастие настоящего времени английского языка (Participle I), которое в предложении выполняет синтаксическую функцию определения, а его таджикское уравнение является имя прилагательное *хандаовар*, которое также выполняет синтаксическую функцию определения в составе предложения. Во втором примере *lightning* - это герундий, который в предложении с предлогом *of* выполняет синтаксическую функцию определения, и их уравнением в таджикском языке является существительное *барқ*, которое выполняет синтаксическую функцию определения в предложении. Исходя из этого, можно сказать, что герундий выполняет синтаксическую функцию определения с предлогом, а причастие настоящего времени (Participle I) выполняет эту функцию без предлога.

Л.С Маркова отметила, что герундий и причастие настоящего времени английского языка (Participle I), могут определяться наречием [6, с.125]: After they had all finished, they sat *looking hungrily* at the copper.[9,5]- Пас аз он ки ҳама чизро ба охир расонданд, онҳо *гуруснавор* ба дег *нигоҳ карда* нишастанд [С.А.]. We started *running swiftly* over the moon. [8, с.106]- Мо дар болои Моҳ *тез давиданро* оғоз кардем [С.А.]. В нашем первом примере *looking* – это причастие настоящего времени английского языка, которое определено наречием *hungrily*, и таджикским уравнением данного примера является составной глагол *нигоҳ карда*, который определен наречием *гуруснавор* в составе предложения. Во втором примере *running*- это герундий и его определяет наречие *swiftly*, а их таджикским уравнением является инфинитив в форме *давидан* и наречие *тез* в составе предложения.

Т.А Барабаш отмечает, что употребление герундия с препозитивным предлогом характерно и для функции обстоятельства [1, с.147]. Исходя из этого, можно сказать, что герундий и причастие настоящего времени английского языка (Participle I), они оба выполняют синтаксическую функцию обстоятельства в предложении, но между ними существует различие, и в этом случае, они отличаются друг от друга. Герундий в функции обстоятельства употребляется с предлогом, а причастие настоящего времени английского языка выполняет эту функцию без предлога: People must have a reason *for saying* such things. [10, с.63]- Мардум бояд *барои гуфтани* чунин чизҳо сабаб дошта бошанд

* Перевод автора статьи упоминается как С.А.

[C.A.]. *Closing their eyes, the four boys threw water into one another's faces.* [17,8]- Чаҳор писар чашмонашонро *нӯшида*, ба рӯи якдигар об пошиданд [C.A.]. Здесь в первом предложении *saying* – это герундий, который вместе с предлогом *for* в составе предложения выполняет, синтаксическую функцию обстоятельства причины, а их уравнениями в таджикском языке являются инфинитив *суфтан* и предлог *барои*, которые также выполняют, синтаксическую функцию обстоятельства причины в предложении. Во втором примере *closing* - это причастие настоящего времени английского языка (Participle I), и он выполняет функцию обстоятельства образа действия в предложении. Таджикское уравнение второго примера является причастием прошедшего времени таджикского языка в форме *нӯшида*, и оно также выполняет синтаксическую функцию обстоятельства образа действия в предложении.

Наряду с функциями обстоятельства и определения герундий употребляется в функции подлежащего, именной части сказуемого и дополнения, но причастие настоящего времени английского языка (Participle I) не выполняет синтаксические функции подлежащего, именной части сказуемого и дополнения в предложении. Л.С. Маркова отмечает: «причастие настоящего времени английского языка не употребляется в функции подлежащего, именной части сказуемого, не может быть дополнением» [6, с.125]. *Waking the girl up was out of the question.* [14, с.187]- Духтарро *бедор кардан* мункин набуд [C.A.]. *His first job was getting her tea* [7, с.246]- Якумин кори *ӯ ба вай чой тайёр кардан буд*. *He started laughing* [14, с.171]- *ӯ хандиданро* оғоз кард [C.A.]. В нашем первом примере герундий *waking up* выполняет синтаксическую функцию подлежащего и его таджикское уравнение составной инфинитив *бедор кардан* также употреблен в функции подлежащего в предложении. Можно сказать, что в нашем первом примере инфинитив *бедор кардан* выполняет синтаксическую функцию подлежащего, потому что в [4, с.61] отмечено, что инфинитив таджикского языка может выполнять функции подлежащего. Во втором примере герундий *getting* придя с *was* вместе выполняет, функции именной части сказуемого, а таджикским уравнением данного примера являются составной инфинитив *тайёр кардан* и вспомогательный глагол *буд*, которые также выполняют синтаксическую функцию именной части сказуемого в предложении. В последнем примере *laughing*- это герундий, который употреблен в функции дополнения в предложении а его таджикским уравнением является инфинитив *хандидан* с послелогом *-ро* и он также выполняет функцию дополнения в составе предложения.

Как глагол, причастие настоящего времени английского языка (Participle I) и герундий имеют совершенные формы, но между ними есть различия, которые помогают нам отличать их друг от друга. Совершенная форма герундия и причастие настоящего времени они оба выражают действия, которые предшествуют действию выраженному глаголом сказуемым в предложении. Л.С. Маркова отмечает, что перфектное (совершенное) причастие употребляется в предложении в функции обстоятельств [6, с.121]. Можно сказать, что совершенная форма герундия и причастие настоящего времени английского языка в составе предложений выполняют синтаксическую функцию обстоятельства, но между ними есть различие, совершенное причастие настоящего времени английского языка выполняет эту функцию без предлога, а совершенный герундий выполняет эту функцию с предлогом. Надо отметить, что совершенная форма герундия и причастия настоящего времени английского языка, они оба образуются с добавлением суффикса *-ing* к глаголу *to have* и причастием прошедшего времени смыслового глагола (Participle II): *having arrived*. Следующие примеры могут подтвердить вышеуказанные слова: *His grandson, having enjoyed the advantages of travel built a new wing.* [15,1]. Набераи *ӯ аз бартариҳои саёҳат ҳаловат бурда* боли нав *баровард* [C.A.]. *I rested comfortably, after having washed my blistered feet in a stream.* [13, с.269] - Пас аз пойҳои обилаамро дар *ҷўйбори мустан*, ман *бароҳат* истироҳат кардам [C.A.]. Можно сказать, что в первом примере *having enjoyed*- это причастие настоящего времени (Participle I) в перфектной форме, и оно в предложении предшествует, действию неправильного глагола *to build* в прошедшем времени *built*, также можно сказать, что *having enjoyed* употреблено в функции обстоятельства образа действия. Таджикское уравнение *having enjoyed* –это причастие прошедшего времени таджикского языка в форме *ҳаловат бурда*, которое предшествует действию глагола в прошедшем времени *баровард* и в данном примере *баровард* является уравнением неправильного глагола английского языка в прошедшей форме *built*. Исходя, из перевода первого примера можно сказать, что в данном примере *ҳаловат бурда*, который является уравнением, совершенная форма причастия настоящего времени английского языка в форме *having enjoyed*, употреблено в функции обстоятельства образа действия. Во втором предложении *having washed* – это герундий в совершенной (перфектной) форме придя с предлогом, *after* предшествует действию, выраженному глаголом *to rest* в прошедшем времени *rested* и вместе с предлогом *after* выполняют функцию обстоятельства времени. В таджикском языке уравнением второго примера являются инфинитив *мустан* в совершенной форме, и предлог *пас аз*, и их действие предшествует действию, выраженному составным глаголом в прошедшем времени *истироҳат кардам*, также надо отметить, что в составе предложения инфинитив *мустан* и предлог *пас аз* вместе выполняют функции

обстоятельства времени. Из примеров и их анализа можно сделать вывод, что герундий и причастие настоящего времени английского языка имеют совершенные формы, но между ними есть различия и это заключается в том, что они оба в совершенной форме употребляются в функции обстоятельств, но причастие настоящего времени выполняет эту функцию без предлога, а герундий в этом случае употребляется с предлогом.

Т.А. Барабаш отмечает, что несовершенная форма причастия I, образованная от глаголов движения, физического восприятия и некоторых других (put, take, find, etc.), может выражать как одновременность, так и предшествование: *Crossing the street he slipped and fell down.* [1,149]- Кўчаро *убуркардаистода ӯ лағжид* ва *афтод* [C.A.]. *Coming up to the door I found it locked.* [1,149]- Ба назди дар *омада*, кулф будани онро *фаҳмидам* [C.A.]. Из примеров можно сделать вывод, что в первом примере действие выраженное причастием настоящего времени *crossing* выполнено одновременно с действиями *slipped* и *fell down*, и также мы можем видеть одновременность в их таджикских уравнениях *убуркардаистода*, *лағжид* и *афтод*. Во втором примере действие выражено причастием *coming up* предшествует, действию выполнением с неправильным глаголом *to find* в прошедшей форме *found* и также в их таджикских уравнениях мы можем видеть предшествование, то есть действие выраженное с глаголом обстоятельством *омада* выполнено перед действием, выраженным глаголом в прошедшем времени *фаҳмидам*.

Несовершенная форма герундия может после предлогов *after, on (upon)* и глагола *remember* выражать предшествование [13, с.269]: *I remember meeting you somewhere before.* [2, с.167] - Дар ёд дорам, ки қаблан бо шумо дар ҷое *воҳӯрда будам* [C.A.]. *The first thing I did after shutting the door behind me was to go to the bathroom mirror and examine my face.*[14,38] - Аввалин коре, ки *нас аз* дарро аз пасам *пӯшидан* иҷро кардам, ин ба назди оинаи ҳаммом рафтани ва *рӯямро аз назар гузаронидан* буд [C.A.]. *On reaching Casterbridge he left the horse and trap at an inn.*[5, с.220]- *Пас аз* ба Кастербрич *расидан* ӯ асп ва домро дар меҳмонхонае *гузошт*[C.A.]. В первом предложении *meeting-* это герундий в несовершенной форме и его действию предшествует действие, которое выражено глаголом *remember*. Таджикскими уравнениями первого предложения являются составной глагол в настоящем времени *дар ёд дорам* и составной глагол в прошедшем времени *воҳӯрда будам* и его действие выполнено до действия *дар ёд дорам*. В нашем втором примере герундий *shutting* в сочетании с предлогом *after* выражает предшествование, то есть их действие выполнено перед действием неправильного глагола *to do* в прошедшей форме *did*, а их таджикскими уравнениями являются инфинитив *пӯшидан*, предлог *нас аз* и составной глагол в прошедшем времени *иҷро кардам*. Надо отметить, что действие выражено инфинитивом *пӯшидан* с предлогом *нас аз* выполнено до действия составного глагола в прошедшем времени *иҷро кардам*. В третьем примере действие выраженное *on reaching* предшествует действию, которое выражено неправильным глаголом в прошедшей форме *left* и таджикскими уравнениями данного примера являются предлог *нас аз*, инфинитив *расидан* и глагол сказуемое в прошедшем времени *гузошт*, а также можно сказать, что действие выражено с предлогом *нас аз* и инфинитивом *расидан* предшествует действию выраженному глаголом сказуемым в прошедшей форме *гузошт*. Из примеров и их анализа можно сделать вывод, что герундий и причастие настоящего времени английского языка в несовершенной форме наряду с одновременностью могут выражать предшествование, но между ними есть различие, то есть несовершенная форма причастия настоящего времени, образованная от глаголов движения, физического восприятия и некоторых других имеет такие особенности, а герундий может выражать это после предлогов *after, on (upon)* и глагола *remember*.

Герундий и причастие настоящего времени английского языка, они оба имеют активные и пассивные формы. Их несовершенные пассивные формы образуются одинаково с помощью вспомогательного глагола *to be* в форме простого герундия и причастия II смыслового глагола: *being seen*, а их совершенная пассивная форма образуется с помощью вспомогательного глагола *to be* в форме перфектного герундия и причастия II смыслового глагола: *having been seen*. М.А. Беляева в своей книге отмечает, что пассивная форма герундия обычно употребляется для выражения действия, одновременно с действием выраженным глаголом-сказуемым в предложении [2, с.167]. В свою очередь Т.А. Барабаш тоже отмечает, что в страдательном залоге (пассивной форме) причастие-I может употребляться как в неперфектной, так и в перфектной форме [1,147]. *I hate being told what to do.* [16, с.205] – Тоқат надорам, ки ба ман чи кор карданамро *гӯянд* [C.A.]. *We know of wood having been used as structural material in prehistoric times.* [Беляева 168] Мо медонем, ки чӯб дар давраҳои қадим ҳамчун маводи сохтмон *истифода мекунад* [C.A.]. *Being written in pencil the letter was difficult to make out.* [5, с.192]- Мақтуби бо қалам *навишташуда* фаҳмидан душвор буд [C.A.]. *Having been written long ago the manuscript was illegible.* [5, с.192]- Дастанвиси хеле пеш *навишташуда* нофаҳмо буд [C.A.]. В первом предложении *being told* - это несовершенная форма герундия в пассивной форме, и его таджикское уравнение *гӯянд* является глаголом сказуемым таджикского языка в пассивной форме. В нашем втором примере *having been used* является совершенной формой герундия в пассивной форме,

и таджикское уравнение данного примера является пассивной формой составного глагола в прошедшем времени *истифода меиуд*. В следующем примере *being written*- это несовершенная форма причастия настоящего времени английского языка в пассивной форме, а таджикское уравнение этого примера *навиштаиуда*, которое после себя имеет послеслога *-ро* является совершенное причастие таджикского языка в пассивной форме. В последнем предложении *having been written* является совершенным причастием настоящего времени английского языка в пассивной форме, и мы можем сказать, что его уравнение *навиштаиуда*- это совершенное причастие таджикского языка в пассивной форме. В [3, с.330] отмечено: «причастие таджикского языка имеет категории залога». Исходя из этого, можно сказать, что причастие таджикского языка имеет активную и пассивную формы.

Герундий и причастие настоящего времени английского языка они оба употребляются в различных предикативных конструкциях. М.А. Беляева отмечает: «причастным оборотом называется причастие с относящимися к нему словами. Причастный оборот может выполнять в предложении функцию определения и обстоятельства» [2, с.127-128]. I noticed *Leach coming up* with a massage. Ман бо як хабарномае *омада истодани Личро* пай бурдам. [7, с.223]. В этом примере причастие настоящего времени английского языка *coming up* с именем существительным *Leach* вместе выполняют функцию сложного дополнения, потому что придя после существительного *Leach* причастие настоящего времени английского языка *coming up* его интерпретирует как сказуемое и в английском языке это называется *Objective with the Participle Construction*. Таджикским уравнением данного примера являются составной инфинитив таджикского языка в форме *омада истодан* и существительное *Лич* с послеслогом *-ро*, которые также выполняют функции дополнения в предложении. В следующем предложении причастие настоящего времени английского языка употреблено в функции сложного подлежащего: *The horse was seen descending the hill*. [5,202]- Аз адир *фаромадани асп* ба назар расид [C.A.]. В данном примере существительное *the horse* и причастие настоящего времени английского языка *descending* выполняют функции сложного подлежащего и таджикским уравнением данного примера являются имя существительное *асп* и инфинитив *фаромадан*, можно сказать, что *асп* выполняет функцию определения, а *фаромадан* выполняет функцию подлежащего в составе предложения. В другом примере причастие настоящего времени английского языка (Participle I) употреблено в функции сложного обстоятельства: *He returned away from the window, rubbing his forehead*. [17,28] - *Ў* пешониащро *молида* аз назди тиреза баргашт [C.A.]. В этом примере действие выражено причастием настоящего времени английского языка в форме *rubbing* касается к личному местоимению *he* и в этом случае *rubbing* употреблено в функции обстоятельства образа действия в предложении. Таджикским уравнением этого примера являются личное местоимение *ӯ*, и причастие прошедшего времени таджикского языка в форме *молида*, действие которого касается к личному местоимению *ӯ*, и в этом случае причастие прошедшего времени *молида* выполняет функцию обстоятельства образа действия в предложении.

Л.С. Маркова в своей книге отметила: «герундиальный оборот-это сочетание притяжательного местоимения или существительного в притяжательном падеже с герундием. Герундиальный оборот употребляется в предложении в функции сложного подлежащего, сложного дополнения (прямого или предложного), сложного определения, сложного обстоятельства» [6, с.128]. М.А. Беляева отмечает, что сложный герундиальный оборот – это сочетание притяжательного местоимения или существительного в притяжательном или общем падеже с герундием, выступающего в предложении как единый (сложный) член предложения [2, с.172]. *Jon's doing it at once is absolutely imperative*. [2, с.174] - Инро якбора *ичро кардани Чон* хело мухим аст [C.A.]. *Your visiting us was so necessary*. [6, с.129] – Моро *хабар гирифтани ту* хело мухим буд [C.A.]. В первом примере существительное в притяжательном падеже *Jon's* и герундий *doing* выполняют синтаксическую функцию сложного подлежащего в предложении и в таджикском языке их уравнением являются имя существительное *Чон*, которое выполняет функцию определения и составной инфинитив *ичро кардан* с морфемой *-и* выполняющий функцию подлежащего. В другом примере притяжательное местоимение *your* и герундий *visiting* они также выполняют синтаксическую функцию сложного подлежащего. Данный пример на таджикский язык переведён с личным местоимением *ту* и составным инфинитивом в форме *хабар гирифтани* с морфемой *-и*. Исходя из таджикского уравнения данного примера можно сказать, что в этом примере личное местоимение *ту* выполняют функцию определения, а составной инфинитив в форме *хабар гирифтани* употреблен в функции подлежащего. Различия между двумя последними примерами, в том, что в английском языке в первом примере герундий употреблён с

существительным в притяжательном падеже, а во втором примере он употреблен с притяжательным местоимением, а в обоих примерах в английском языке он употреблен в функции сложного подлежащего.

Надо отметить, что герундиальный оборот наряду со сложным подлежащим употребляется в функции сложного дополнения, сложного определения и сложного обстоятельства. He finished *his shopping* in a book shop. [12,30]- *Ў харидаширо* дар мағозаи китобфуруши ба анҷом расонд [С.А.]. She wondered *at his caring* for things like that. [13, с.275]- Вай *аз* ба чуни чизҳо *гамхори кардани* ӯ ҳайрон шуд [С.А.]. I don't know the reason *of your leaving* Moscow. [6, с.129]- Ман сабаби Маскавро *тарк кардани* туро намедонам [С.А.]. *By our increasing* the pressure we increase the force of friction. [2, с.174] *Бо зиёд кардани* фишор, мо қувваи соишро зиёд мекунем [С.А.]. В первом примере герундий *going* с притяжательным местоимением *tu* употреблен в функции сложного дополнения, и таджикским уравнием этого предложения является имя существительное в форме *харидаширо*, которое выполняет функцию дополнения. В следующем примере герундий *caring* с предлогом *at* и притяжательным местоимением *his* выполняет функцию сложного предложного дополнения, то есть, употреблен в функции сложного предложного дополнения. Таджикским уравнием второго примера являются личное местоимение *ӯ* составной инфинитив *гамхори кардан* и предлог *аз*, и в этом примере *гамхори кардан*, которое является уравнием английского герундия (*caring*) выполняет функцию дополнения. В третьем предложении *leaving*- это герундий с предлогом *of* и притяжательное местоимение *your* употреблены в функции сложного определения, а таджикским уравнием данного примера являются личное местоимение *туро* и составной инфинитив *тарк кардан* с морфемой *и* которые выполняют функции дополнения в предложении. В нашем последнем примере герундий *increasing* с предлогом *by* и притяжательное местоимение *our* выполняют функции сложного обстоятельства. В таджикском языке уравнием последнего примера являются предлог *бо* и составной инфинитив *зиёд кардан*, которые выполняют функции дополнения в предложении.

Другой лингвист М.А. Беляева сказала, что если в состав сложного герундиального оборота входит существительное, обозначающее неодушевленный предмет, то такое существительное обычно стоит в общем падеже: We know *of the earth behaving* as a large magnet.[2, с.173] - Мо ҳамчун оҳанрабои бузург *рафтор кардани* заминро медонем [С.А.]. В этом предложении *the earth* является неодушевленным предметом, поэтому перед герундием *behaving* употреблен в общем падеже и они вместе выполняют функцию сложного подлежащего. В таджикском языке данный пример можно проанализировать следующим образом: *заминро-* и *рафтор кардани* вместе выполняют функцию дополнения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барабаш Т. А. Грамматика английского языка / Т. А. Барабаш - М., 1983. - 240 с.
2. Беляева М.А. . Грамматика английского языка / М.А. Беляева - М., 1971.- 325 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қисми I.- Лексикология, фонетика ва морфология.- Душанбе: Нашр Ирфон,1973.- 450с.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис.- Душанбе: Нашр Ирфон,1970.-265с.
5. Каушанская В.Л., Ковнер Л.Р., Кожевникова О.Н., Прокофьева Е.В., Райнес З.М., Сквирская С.Е., Цырлан Ф.Я . Грамматика английского языка / В.Л. Каушанская., Л.Р. Ковнер., О.Н. Кожевникова., Е.В. Прокофьева., З.М. Райнес., С. Е.Сквирская., Ф.Я. Цырлан. 9-и изд.-М.: Айрис –пресс, 2018.- 384с.
6. Маркова Л.С. Краткий грамматический справочник / Л.С. Маркова - М., 1972. - 208 с.
7. Усмонов К.У., Курбонова Н., Грамматикаи амалии забони англисӣ / К.У. Усмонов., Н. Курбонова. Душанбе : 2012. - 280с.
8. Conan A. D. The hound of the baskervilles/ A. D. Conan. - М., 2019. - 160 p.
9. Dickens.Ch. Oliver Twist/ Ch. Dickens. М., 1981.-107p.
10. Dreiser. T. Jennie Gerhardt/ T. Dreiser. М.: Progress publishers, 1972.- 357p.
11. Dreiser. T. Will you walk into my parlor?/ T. Dreiser. М.: Foreign Languages Publishing House, 1956.- 61p.
12. Forsyth. F. No comebacks/ F, Forsyth.- G. Britain., 1985.-331p.
13. Ganshina, M.A. ,Vasilevskaya N. M. English Grammar / M.A. Ganshina, N.M Vasilevskaya. - М.: Higher School Publishing House, 1964. -543p.
14. Garland. A. The Beach/ A, Garland.- England. 2000.- 438p.
15. Georgette. H. The quiet gentleman/ H, Georgette.- G. Britain., 2005.-308p.
16. Walker. F. Love hunt / F,Walker. - England., 2010. -536 p.
17. Wright.R. Tom's children/ R,Wright.- Leningrad., 1969.-131p.

РАЗЛИЧИЕ ГЕРУНДИЯ И ПРИЧАСТИЯ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ (PARTICIPLE I) АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена отличительным особенностям герундия и причастия настоящего времени английского языка (Participle I) и их уравнениям в таджикском языке. Несмотря на их сходство по виду между ними можно увидеть много различий. Герундий выполняет синтаксическими функции подлежащего, именной части сказуемого, дополнения, определения и обстоятельства, но причастие настоящего времени английского языка выполняет только функции определения и обстоятельства. Герундий может выполнять синтаксические функции определения и обстоятельства с предлогом, но причастие настоящего времени английского языка выполняет эту функцию без предлога. Герундий на таджикском языке переводится инфинитивом, имени существительным и составным глаголом, а причастие настоящего времени чаще всего переводится причастием таджикского языка, именем прилагательным составным глаголом и глагол обстоятельством. В статье показаны все эти отличительные черты герундия и причастия настоящего времени английского языка (Participle I) отдельно и в сравнении на таджикском языке.

Ключевые слова: герундий, причастие настоящего времени, подлежащее, дополнение, определение, обстоятельство, активная форма, пассивная форма, совершенная форма, инфинитив.

DIFFERENCE OF GERUND AND PRESENT PARTICIPLE - I OF THE ENGLISH LANGUAGE AND THEIR EQUIVALENTS IN THE TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to the distinctive features of the gerund and the present participle of the English language (Participle I) and their equations in the Tajik language. Despite their similarity in appearance, a lot of differences can be seen between them. The gerund performs the syntactic functions of the subject, the nominal part of the predicate, object, attribute and adverbial modifier, but the present participle of the English language performs only the functions of attribute and adverbial modifier. Gerund can perform the syntactic functions of the attribute and adverbial modifier by preposition, but the present participle of the English language performs it without preposition. Gerund in Tajik language is translated by infinitive, noun and compound verb, but the present participle is mainly translated by the participle of the Tajik language, adjective and compound verb. The article shows all these distinctive features of the gerund and the present participle of the English language (Participle I) separately and through comparison in the Tajik language.

Keywords: gerund, participle-I, subject, object, attribute, adverbial modifier, active form, passive form, perfect form, infinitive.

Сведения об авторе:

Сабуров Алишер Салохидинович - соискатель кафедры перевода и грамматики английского языка, ГОУ «Худандского государственного университета имени академика Б. Гафурова». Тел: (+992) 918981042 E-mail: alishkoniilm@mail.ru

About the author:

Saburov Alisher Salohidinovich - claimant for candidate of translation and English grammar department under the SEI «Khujuand State University named after acad. B.Gafurov». Tel: (+992) 918981042 E-mail: alishkoniilm@mail.ru

ПРОЗВИЩА И КЛИЧКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Баротзода Ф.К.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

В современную эпоху одним из главных источников, где чаще всего используются прозвища и клички являются художественная литература. Писатели используют их для того, чтобы более ярко передать образ героя, как это сделано, например, в «Смерти ростовщика» Садриддина Айни. Анализ теоретического материала свидетельствует о том, что до сих пор в современной лингвистике нет единой точки зрения относительно понятие «прозвище». И в художественной литературе, и в быту это понятие используется для того чтобы указать на какой-нибудь недостаток человека – это своего рода дополнительное имя. Безусловно, прозвища и клички содержат в своем составе информацию о какой-нибудь особенности человека, по которой окружающие могут его узнавать. Сегодня, при такой динамике бытования прозвищ и кличек в художественной литературе, появилась необходимость рассмотреть эту сферу в художественной литературе, что позволит проанализировать структурно-семантический и функционально-динамический аспекты использования прозвищ в художественных

произведениях и показать формирование культуры общества. Материалом для данного исследования послужили произведения писателей таджикской литературы С. Айни, Дж. Икромии.

Путем различных методов: описательного, семиотического сравнительно-сопоставительного, лингво-психологического, статистического – мы рассмотрели прозвища в таджикской прозе. Как отмечает Е.Н. Полякова, «много интересного заключено в прозвищах. Видны в них и буйная фантазия авторов, и наблюдательность, умение выделять в человеке какие-то черты, которые характеризуют и тех, кому дают, и тех, кто дает. Свидетельствуют об их доброте или юморе, или даже недоброжелательности» [8, 132с.].

Прозвища способны выполнять функцию имени собственного – выделять, конкретизировать какое-то лицо из общего числа людей. Выявлению этого аспекта помогают имя или контекст.

Таджикская ономастика оценивает это понятие как дополнительное имя, выделяющее характерную черту человека, связанную с «сопутствующими его жизни обстоятельствами, или по какой-нибудь аналогии» [6, 180]. В связи с этим исследователи чаще всего ищут конкретные мотивы, приводящие к возникновению прозвища. Д.И. Ермолович считает, что мотивация прозвища может оказаться подвижной, она уточняется и меняется, и предлагает рассматривать прозвища с точки зрения использования. По его мнению, «прозвище – неофициальное, экспрессивно-образное или эмоционально-оценочное имя, употребляемое в дополнение к антропониму или вместо него» [4, 200 с.].

Исследованию прозвищ и кличек в произведениях таджикских писателей, как нам видится, этот подход более обоснован, так как в ходе анализа мы полагаемся на ту информацию, которую получаем от автора произведения. По нашему мнению, многие писатели в своих произведениях обычно не всегда объясняют причину появления конкретного прозвища, то есть чаще эта информация остается за пределами, но в повести «Смерть ростовщика» прозвище главного героя имеет объяснение внутри самого текста. Для примера приведем отрывок из текста повести о значении прозвища «Кори-Ишкамба»: «Один из моих друзей, узнав, в каком я положении, сказал мне: «– Есть в Бухаре человек по имени Кори Ишкамба. У него несколько художр, может, он сдаст тебе одну из них. Странное имя, названное моим приятелем, заинтересовало меня куда больше, чем перспектива найти художру [3, 224].

Прозвища в художественном тексте прямо или косвенно несут семантическую информацию, что и делает текст более красочным «говорящим», оценочным и двуплановым [12, 103 с. 45].

Непосредственно прозвища являются, «прежде всего, фактом территориально и социально ограниченной речи, функционируют в диалектной, сленговой и жаргонно-арготической среде [9, 171с.]. В связи с этим в художественных произведениях имеется целый комплекс прозвищ. С помощью прозвищ можно ярко передать не только иронию автора произведения, но и показать его статус, занимаемый в обществе, отношение к национальным, социальным группам.

Садриддин Айни пользуется этим качеством прозвищ прекрасно, прозвища его героев – это богатая палитра национального характера, истории. Анализ повести выявил, что С. Айни пользуется разнообразными суффиксами, оригинальными оборотами, сравнениями. Его художественная изобретательность, уместное и яркое использование разговорного языка способствовали тому, что писатель завоевала ведущие позиции в таджикской литературе как прозаика, виртуозно владеющего родным языком. Порой, в образном описании тех качеств, которые становятся главным мотивом данного прозвища, мы наблюдаем черты преувеличения, которые могут доходить до абсурда. К примеру, эпизод в парикмахерской, где *Кори-Ишкамба*, сняв с головы чалму, хотел повесить ее на деревянный кольшешек, поверх полотенец парикмахера, но тут мастер поспешно положил бритву и брусок на полочку у зеркала и обеими руками принял у Кори-Ишкамбы его чалму.

«– Ваша чалма чуть не в пуд весом, – сказал он полушутливо. – Если ее повесить на этот кольшешек, он наверняка обломится, полотенца полетят на землю и перепачкаются. – С этими словами он положил чалму на небольшую суфу в углу комнаты» [3, 224].

Автор красочно описывает образ Кори-Ишкамбы, чалма которого действительно была чрезмерно велика – вдвое больше чалмы любого муллы, однако кольшешек, разумеется, не обломился бы под ее тяжестью. Мастер просто побоялся, что чалма испачкает его полотенца: в складках ее густо залегла пыль, сбившаяся в липкую грязь, – можно было подумать, что Кори Ишкамба наворачивал на голову не кисею, а тряпку для мытья котлов. Такое поведение парикмахера Кори-Ишкамба воспринял как заботу:

«– Это хорошо, что вы позаботились о своих полотенцах, заодно поберегли и мою чалму, – сказал в ответ парикмахеру Кори-Ишкамба. – Если бы кольшешек обломился, то и моя чалма оказалась бы в пыли, и я бы понес убыток: ведь на ее стирку потребуется по меньшей мере пять золотников мыла!

– Ну уж вы скажете, – заметил парикмахер. – Вашей ли чалме бояться пыли! Видать, давненько ей, бедняге, не приходилось полоскаться в лохани. По правде сказать, она грязнее вот этого земляного пола.

– Не думаете ли вы, что такую большую чалму можно класть в лохань каждую неделю? – возразил Кори-Ишкамба. – И так недолго разориться на мыле!

– Что же вы не заведете чалму поменьше? И материи пошло бы не так много, и стирать легче. Ну, и на мыле скопили бы себе состояние!

– Эх, что вы понимаете! Моя чалма не простая, – без тени улыбки ответил Кори-Ишкамба, – она помогает мне и на свадьбах получше угоститься, и на похоронах получить кусок ткани побольше. Когда я в такой чалме являюсь на похороны, то мне дают по два аршина бязи или ситца, хотя всем другим отрезают по одному. А на свадебном пиру предо мной ставят блюдо побольше и плов накладывают пожирнее да с мясом» [3, 224].

Таким образом, мы понимаем, что герою прозвище дано из-за его огромного веса.

Творчество С. Айни, в основном, изучают литературоведы, но здесь налицо видно мастерство писателя в использовании лингвистических средств и склонность к экспериментам, которая выражается в конструировании языковой структуры произведения с привлечением архаизмов, различных диалектов и жаргонизмов.

Анализ прозвищ в произведениях С. Айни открывают перед нами любопытную картину – у него нет почти произведений, где бы не было хотя бы одного прозвища.

В повести многие персонажи, особенно более или менее важные для сюжета, имеют прозвище, к примеру *Раҳими-Қанд* (Рахим-сахар). Однако структуру и значение этих прозвищ мы узнаем из повествования самого автора и развития сюжета.

Отрывок из повести о *Раҳими-Қанд* с торговце сладостями, который обычно сидел со своим подносом со сладостями у входа в караван-сарай, свидетельствует о том, что действие происходит в старой Бухаре. Рахими-Канд был на редкость занятым человеком. Общение с ним приносило немалое удовольствие, людям нравилось слушать его рассказы о жизни, и рядом с ним частенько присаживался кто-нибудь на соседнюю суфу, чтобы побеседовать с ним. Отметим, что некоторые прозвища сопровождаются ироническими комментариями автора: «*Раҳими-Қанд* не мог прокормить свою семью на две тенги, перепадавшие ему, увы, не каждый день, да на случайную подачку раз в несколько недель, а иногда и месяцев на свадьбах и пирушках. Никаким ремеслом он не владел, ничему другому не был обучен, поэтому подрабатывал немного, продавая сласти. Для настоящей большой торговли у него не было капитала. Весь его товар состоял из кучи наколотого сахара и небольшого количества леденцов и конфет. Кусочки сахара побольше он продавал по два пула за кусок, а мелкие куски – по одному пулу. Разложив на одной стороне подноса сахар, на другой – дешевенькие конфеты и леденцы из патоки, он каждое утро выходил к караван-сараяу Джаннатмакони, садился на суфу и поджидал покупателей; товар его имел спрос в основном среди уличных мальчишек.

Из-за этого побочного занятия к имени Рахими-Тамбуриста прибавилось слово «*Қанд*» – «*Сахар*», под этим прозвищем он и был известен среди бухарцев» [Айни, 1987, с.224].

Изобретательные и самобытные прозвища в произведениях С. Айни завораживают читателя, кажется, он не может удержаться от соблазна перечислить разные прозвища, которые порождают интересный эффект. Например, в произведении «*Бухарские палачи*» это *Хамра-Силач*, *Курбан-Безумец*, *Кодир-Козел*: «- Вы, оказывается, простак, братец *Хамра*, - стал успокаивать его *Курбан-Безумец*. При чем здесь мы? Наше дело сторона. Хозяин государства — эмир, он издает указы-приказы, муллы - хозяева шариата благословляют их, а мы всего-навсего с их приказа и благословения убиваем. Ответственность и грех на их совести. Божий суд - это вам не суд эмира, там вину одного не перекладывают на другого. - Молодец, Безумец! - воскликнул Кодир-Козел и добавил: - Видно, стареете вы, уважаемый *Хамра*! Взгляните-ка, братцы, на того, кто долгие годы прозывался «Силачом». Несколько дней резни и руки, ноги у вас дрожат? И пустились еще в раздумья, подходящие разве для курильщиков опиума? Изменившись в лице, *Хамра-Силач* вспыхнул.

- Послушай-ка ты, Козел! Ты и есть один из мерзавцев, которых я тут крыл. Не смей мерить каждого на свой аршин. А ну, выкладывай, что ты сделал доброго за всю свою жизнь? Ну, хоть спас когда-нибудь котенка, свалившего крынку с молоком? Ты с утра до ночи подлаживаешься к этим злодеям и кроме этого ничего не знаешь. С тех пор, как ты встал на дурную дорожку, что у тебя за заботы? Картежная игра, дебоширство, кутежи? Или еще ты мастак перелезть через заборы к старухам, когда те отправляются на свадьбу или похороны, и тащить, что плохо лежит, ну, к примеру, кувшин для умывания? Ах, да, вот еще твое ремесло - выследить красивых девушку и парня, навести на них эмирскую стражу, а потом грозить им позором. А как получают блюстители нравов выкуп за них, ты за свою «услугу» слизываешь остатки с общего блюда. Если уж на то пошло, ты - ворон, питающийся мертвечиной. Летаешь ты за волком и, как он растерзает ягненка, кидаешься на объедки. Ты падаль — и все тут! Ты недостойн разговаривать со мной! А вон этого, - *Хамра-Силач* кивнул на *Курбана-Безумца*, - метко прозвали [1, 348с.].

Экспрессивными и показательными является прозвища *Рузи-Помешанный*, *Хайдарча*, *Хаким-мясник*, *Турды-волк*: «— Вот так-то, брат мой *Хайдарча*. Если не умаслю их за неделю, я пропал, — подытожил *Хаким-мясник*. — Сегодня же ночью мне позарез нужно отыскать Турды-Волка, пусть «поохотится». Может, притащит какую тварь. А не то — и подумать страшно... Повезет тебе, брат *Хайдарча*, с добычей — не забудь и ты обо мне. В накладе не останешься, а перепадет и тебе на дорожные расходы».

Махмуд – Араб: «*Махмуд-Араб*. Родом он был из нашего тумана — из Пешкуха, но в Кукельташе обосновался давным-давно, лет тридцать. Как опытный мулла, он получал денежное пособие из эмирской казны. В удалестве, кутежах и скандалах в Бухаре могли соперничать с ним один от силы два человека, а вот в благородстве он не имел себе равных. Убей ты его отца и попроси у него же, *Махмуд-Араба*, убежища, он спрячет тебя и тайны твоей не выдаст. В то самое время, как я чуть не попался в Пешкухе и сбежал в Бухару, и скрывался в келье *Махмуд-Араба*. Обитал я там месяц или два. Медресе Кукельташ — рай земной. Там есть все, кроме разве змеиной ноги, птичьего молока и души человеческой. Туда приводят самых что ни есть красавчиков и красоток и развлекаются с ними вволю».

Абдурахман Рафтор: «Превратится наш Абдурахман Рафтор, как всеми покинутый пророк, в наставника без учеников». *Сиродж-дахбоши* — начальник полицейского отряда, *Безумец Маджид*.

Кори-Усмон Ғозиёни (Кори-Усмон из Ғозиёна): «Среди друзей Кори-Усмон был известен под кличкой «гозиёни». Сначала я думал, что он происходит из квартала Ғозиён и по этой причине его называют «гозиёни». Однако позднее мне стало известно, что это прозвище было дано ему по другой причине: хотя он и приходил иногда на пятикратные намазы в мечеть, опасаясь упреков религиозных людей и наказания от городского председателя, который присуждал к ударам плетью людей, не читающих намаз, но пятничных намазов не посещал никогда. Случалось, какой-нибудь любопытный фанатик спрашивал его:

— Кори, вас что-то не было видно в пятничной мечети, где же вы были?

Тогда он отвечал:

— Я читал пятничный намаз в соборной мечети Ғозиён.

Квартал Ғозиён находился далеко от Ляби-хаузи-Арбоб, и ни один из верующих этого квартала не ходил туда по пятницам молиться. Поэтому никто не смог бы сказать, присутствовал ли на молитве Кори-Усмон. Вот почему друзья дали ему прозвище «гозиёни» [2, с.663-664].

Медресе Ляби-хаузи-Арбоб-Домсилетен: «Короче говоря, старейшины и приверженцы религии этого квартала запрещали своим сыновьям посещать «дом сплетен» и в то же время собственными руками, сами того не сознавая, толкали «свет своих очей» в грязные вертепы, где происходили картежные и другие азартные игры и где занимались курением опиума.

Прозвище, данное медресе Ляби-хаузи-Арбоб, до некоторой степени было оправданным. Здесь критиковали миршаба, казия, раиса, эмира, его придворных, а также вообще правителей города и деревни, подвергались осуждению низкие поступки баев, мулл и ишанов, приносивших вред народу [2, с.678].

«Мулло-Амон под впечатлением собственного рассказа грустно поник головой и помолчал. Затем, подняв голову, продолжал:

— Меня называют внуком Файзи-Авлиё. Прозвище это мне дали потому, что я происхожу из деревни Розмоз и «святой» Файзи также из этой деревни» [2, с.705].

«В первые годы ислама старейшины одного из арабских племен курейш, сидя в здании Каабы, решали судьбы людей, выносили приговоры о казнях, высылке или закапывании в землю живыми. В истории арабов их называют «старейшинами курейшитов» (санадид курайш). Чтобы выразить сходство с ними, Хайрат дал такое прозвище бухарским муллам, заседавшим на почетных местах под аркой медресе Кукельташ» [2, с. 717].

Барно-тайёр (Барно-Подготовленный): «Согласно своему прозвищу «тайёр» — «подготовленный», он носил сапоги на высоких каблуках и корзиноподобную чалму с коротким концом. По силе Барно-тайёр считался первым среди «подготовленных», и те без спора признавали его превосходство» [2, с.487].

Таким образом, как показал анализ, прозвище обладает огромным потенциалом в художественных произведениях таджикских писателей, придавая образу экспрессивность или эмоциональность. Часто именно благодаря прозвищам образ или действие приобретают ироничный характер, становится очевидным сарказм автора в отношении персонажа.

Прозвища имеют ярко выраженную национальную, социальную и экспрессивную окраску. К примеру, в трилогии Джалола Икрами «Двенадцать ворот Бухары» [5, 414с.] мы наблюдаем увеличение частотности прозвищ эмоциональной, экспрессивной нагруженности:

«Примерно за год того в городе стала пользоваться известностью женщина, которую называли *Оймулло Танбур*, потому что она прекрасно играла на танбуре, пела газели, и сама сочиняла стихи» [с. 20].

«Сама Оймулло Танбур – настоящее имя ее было *Карима* – содержала школу для девочек и получала с нее хороший доход» [с. 20].

«*Ганиджан-байбача*, сын покойного Каракулибая, – того у кого отец Фирузы и все ее предки были рабами» [с. 24].

«Даже стражники миршаба ничего не могли с ней поделать. «Идите скажите своему толстяку (так прозвали в народе миршаба Абдурахмана), что я еще жива», заявила она стражникам».

«Садовник был одиноким, его одиночество делил с ним только пес Доно, почти не отходивший от хозяина». Далее, в сноске, дается объяснение кличке: «Доно – знающий, ученый, мудрый [с. 49].

В произведении Дж.Икрами, посвященном исторической теме, прозвища выполняют несколько функций, например, для обозначения того или иного лица, в общении, человека, имеющего положение в обществе, чин и т.д.

«Джура-караулбеги был когда-то азартным картежником, а шесть лет назад попал в тюрьму за воровство и убийство» [с. 53].

По мнению Н.Н. Ушакова, серьезное изучение прозвищ требует четкого определения, что необходимо подразумевать под этим понятием [11, С.99-122]. Прозвище, согласно «Словарю русской ономастической терминологии» Н.В. Подольской, – это «неофициальное имя, данное человеку окружающими людьми в соответствии с его характерной чертой, сопутствующим его жизни обстоятельством, по какой-либо аналогии, по происхождению и другим мотивам» [7, 111с.].

В.К. Чичагов дает такое определение неофициального личного имени: «Прозвища – слова, даваемые людям в разные периоды их жизни по тому или иному свойству или качеству этих людей и под которыми они известны обычно в определенном, часто довольно замкнутом кругу общества». [14, 130с.].

У Дж. Икрами: «Сваха, знавшая все на свете, рассказала, что дочь Оллоёр-би Магфират, которую прозвали госпожа Гафабанд – Ожерелье, очень чванливая девушка, что она курит чилим, играет на дутаре, одну невольницу почти задушила, другой откусила ухо – такая свирепая, просто людоедка...» [с. 91-92]. По поводу определения В. К. Чичагова, в свою очередь, П.П. Чучка отмечает: «Определение В. К. Чичагова в целом правильное, но не совсем полное. Во-первых, оно указывает только на отдельные признаки прозвища, а во-вторых, на основании такого определения не всегда можно отличить прозвище от фамилии, имени или отчества» [13, 671с.]. П.П. Чучка расширяет толкование термина прозвище В.К. Чичагова таким образом: «индивидуальное прозвище – это:

1) не обязательное наименование для каждого человека;

2) в своем большинстве не наследственное;

3) первоначально является не только номинативной, но и характеризующей единицей, сохраняющей на протяжении длительного времени апеллятивное значение и, таким образом, вторичную мотивацию; вместе с тем прозвище часто имеет определенный эмоциональный оттенок, который преимущественно проявляется в негативной форме;

4) в основном ограничивается разговорно-бытовым стилем, в письменной традиции почти не фиксируется [13, 671с.].

Б.О. Унбегаун обращает внимание на то, что прозвища: а) присваиваются человеку по его моральным, интеллектуальным или физическим свойствам и б) образуются путем переноса по аналогии названия от животного, растения, предмета и т. д. [10, 346с.].

Таким образом, посредством анализа особенностей функционирования прозвищ в художественных текстах выявляется, что прозвища-клички являются одним из важнейших пластов в системе литературных антропонимов. Находясь рядом с именем, они играют значительную роль своеобразного символа, того знака, который помогает выделить героя среди других действующих лиц. Прозвища-клички помогают осознать всестороннюю характеристику персонажа, а также показать отношение к нему других героев произведения. Наряду с этим, прозвища являются такими номинативно-информационными единицами, которые усиливают экспрессивность повествования, прибавляя тексту произведений национальный колорит.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Бухарские палачи. Смерть ростовщика. Ятим / С.Айни. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 348 с.
2. Айни, С. Воспоминания / А. Розенфельд, А.А. Семенов, Н.А. Кисляков, А.Н. Болдырев. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 1087 с.
3. Айни, С. Смерть ростовщика. – Душанбе: Адиб, 1987. – 224 с.

4. Ермолович, Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. – М.: Р. Валент, 2001. – 200 с.
5. Икрами, Дж. Двенадцать ворот Бухары: Трилогия. Кн.1. Дочь огня. Роман. – М.: Худ. лит., 1979. – 414 с.
6. Насрудинов, С.М. Сопоставительный анализ антропонимов таджикского и английского языков / С.М. Насрудинов. – Душанбе.: Ирфон, 2014. – 180 с.
7. Подольская, Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Н.В. Подольская. – М.: Наука, 1988. – 111с.
8. Полякова, Е.Н. Лексика говорения в пермских прозвищах конца XVI - начала XVIII в. / Е.Н. Полякова // Вопросы региональной лексикологии и ономастики. – Вологда, 1994. – 132 с.
9. Супрун, В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал: монография / В.И. Супрун. – Волгоград: Перемена, 2000. - 171 с.
10. Унбегаун, Б.О. Русские фамилии / Б.О. Унбегаун. – М.: Прогресс, 1989. – 346с.
11. Ушаков, Н. Н. О грамматических особенностях прозвищных имен / Н. Н. Ушаков, В. Д. Васильева, Н. П. Клоева // Ономастика и грамматика. – М.: Наука, 1991. – С. 99-122.
12. Фоякова, О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фоякова. – Л.: ЛГУ, 1990. – 103 с.
13. Чучка, П. Антропонимия Закарпаття / П.Чучка. – К.: ТОВ. – Папирус, 2008. – 671 с.
14. Чичагов, В. К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий / В. К. Чичагов. - М.: Учпедгиз, 1959. – 130 с.

ПРОЗВИЩА И КЛИЧКИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

В современную эпоху одним из главных источников, где чаще всего используются прозвища и клички являются художественная литература. Анализ теоретического материала свидетельствует о том, что до сих пор в современной лингвистике нет единой точки зрения относительно понятие «прозвище». И в художественной литературе, и в быту это понятие используется для того, чтобы указать на какой-нибудь недостаток человека – это своего рода дополнительное имя. Безусловно, прозвища и клички содержат в своем составе информацию о какой-нибудь особенности человека, по которой окружающие могут его узнавать. Сегодня, при такой динамике бытования прозвищ и кличек в художественной литературе, появилась необходимость рассмотреть эту сферу в художественной литературе, что позволит проанализировать структурно-семантический и функционально-динамический аспекты использования прозвищ в художественных произведениях и показать формирование культуры общества.

Прозвища способны выполнять функцию имени собственного - выделять, конкретизировать какое-то лицо из общего числа людей. Выявлению этого аспекта помогают имя или контекст.

В исследовании прозвищ и кличек в произведениях таджикских писателей, как нам видится, этот подход более обоснован, так как в ходе анализа мы полагаемся на ту информацию, которую получаем от автора произведения.

Таким образом, как показал анализ, прозвище обладает огромным потенциалом в художественных произведениях таджикских писателей, придавая образу экспрессивность или эмоциональность. Часто именно благодаря прозвищам образ или действие приобретают ироничный характер, становится очевидным сарказм автора в отношении персонажа.

Ключевые слова: прозвища, язык, материал, анализ, метод, исследования, характер, человек, внимание, культура.

NICKNAMES IN WORKS OF TAJIK WRITERS

In the modern era, one of the main sources where nicknames are most often used are fiction. Analysis of the theoretical material indicates that there is still no single point of view on the concept of «nickname» in modern linguistics. Both in fiction and in everyday life, this concept is used in order to indicate some kind of human flaw - this is a kind of additional name. Of course, nicknames contain information about some feature of a person by which others can recognize him. Today, with such a dynamic of the existence of nicknames in fiction, it is necessary to consider this area in fiction, which will analyze the structural and semantic and functional and dynamic aspects of the usage of nicknames in the works of art and show the formation of the culture of society.

Nicknames are capable of performing the function of the proper names, i.e. highlight, concretize a person from the total number of people. Name or context helps to identify this aspect.

In the study of nicknames in the works of Tajik writers, as we see it, this approach is more justified, since in the course of the analysis we rely on the information that we receive from the author of the work.

Thus, as the analysis has shown, the nickname has enormous potential in the works of fiction of Tajik writers, giving the image an expressiveness or emotionality. Often, thanks to nicknames that an image or action acquires an ironic character, it becomes obvious the author's sarcasm in relation to the character.

Keywords: nicknames, language, material, analysis, method, research, character, person, attention, culture.

Сведения об авторе:

Баротзода Файзиддин Камолiddин – кандидат филологических наук, доцент Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Tel: (+992) 93-455-50-66.

About the author:

Barotzoda Faiziddin Kamoliddin, Ph. D. in Philology, Associate Professor, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, Tel: (+992) 93-455-50-66.

ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИИ НОДИР ДАР ТАЪРИХНОМАҶОИ САДАҶОИ X-XIII

Чӯраева С. Б.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Маълум аст, ки таърихномаҳои асримиёнагӣ, ки аз назари баъзе аҳли таҳқиқ саргузашт ё силсилаи воқеоти қобили тазаккур ба шумор мераванд ва ба пиндори қисми дигарашон инъикоскунандаи рӯйдодҳои муҳимми даврони муайяни ҳаёти башар ҳисоб меёбанд [10, с. 359], дар қатори дигар осори илмиву адабӣ дар ҳифзи вижагиҳои забони ниёгонамон нақши боризу шоиста дошта, маҳз ба туфайли онҳо хонанда бо захираи луғот ва қолабҳои баёни забони адабии тоҷикӣ дар марҳалаҳои мухталифи таърихӣ ошноии комил пайдо мекунад. Тафовути ҷиддии чунин осор аз сарчашмаҳои дигари то замони мо баёдгормонда дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ба ҷуз маъхази беназири луғоту ифодаҳои забон ба шумор рафтанишон инчунин сарчашмаи муфиди матолиби таърихӣ ва илмиву адабӣ низ ҳисоб меёбанд. Бархе аз онҳо ҳам инъикоскунандаи тағйироти дар забону услуб рӯйдода, ҳам ниғоддорандаи вижагии забони осори куҳан, мисли содагӣ, эҷоз, пухтагиву санҷидагӣ низ ҳастанд, ба маънои дигар, ин гуна осорро маҳфуздорандаи сабки қадим ва ҷадид метавон ҳисоб намуд.

Дар чунин осор дар радифи миқдори фаровони калимаву таркиб боз ҳиссаи калони воҳидҳои рехтаву устуворе мушоҳида мегарданд, ки қисми зиёдашон дар тӯли ҳазорсолаҳо дар забони мардуми тоҷик ҳамчун унсурҳои зарури ифода ба қор мераванд, вале, мутаассифона, як ҳиссаи муҳимми онҳо бо сабабҳои мухталифи айниву зеҳнӣ дар даврони баъдии инкишофи забон аз таркиби луғавии забон хориҷ шудаанд, яъне ифодаҳои собиқ машҳур имрӯз маҳҷур шудаанд. Таҳлили муқоиса нишон медиҳад, ки чунин ибораву ифодаҳо аз ҷиҳати замони имтидодашон ягона набуда, бархе танҳо як давраи муайян гардиш карда, сонӣ фаромӯш шудаанд, қисми дигарашон низ агарчи дар он шакли собиқашон аз хотирҳо хориҷ шуданд, вале дар шакли ба таври ҷузъӣ ё ҷиддии таҳаввулфташон то ҳол дар забони гурӯҳе аз мардум истифода мешаванд. Одатан чунин ибораҳо монанди ташбеҳу тамсил, чунон ки М. Баҳор ишора менамояд, “аз қадимтарин замонҳо дар адабиёти ориёӣ (ҳиндуэронӣ) мақоми шомихе дошта ва бунёди адабиёти ҳиндиву эронӣ бар онҳо будааст” [3, ҷ. 2, с. 286].

Вобаста ба ин масъала бояд афзуд, ки дар ҳар қадом таърихномаҳои садаҳои X-XIII миқдори воҳидҳои фразеологӣ ба андозаи гуногун ба қор рафта, аз асри X ба баъд тадриҷан шумори қорбурди онҳо афзудааст. Сабаби чунин ҳолат ба тадриҷан суръат гирифтани тақлид ба насри фаннии араб, ки оғозаш дар қарни X дар Бағдод шурӯъ гардид, робита дошта, он баъдан пас аз қарне дар Хуросон густариш пайдо намуд. Инро метавон дар мисоли қиёси забони ду таърихнома: “Таърихи Байҳақӣ” ва “Таърихи Систон” нишон дод, яъне асари аввал ҷаҳор сол қабл аз дуҷум таълиф шудааст, аммо дида мешавад, ки дар таърихномаи Байҳақӣ теъдоди ҳикоятҳои тамсилӣ ва ашъоре, ки муносиби таърих ва барои шоҳид ва муддао ва афзунии панду ибрат овардааст бештар аст. Агарчи қорбурди он мисли осори даврони минбаъда ба ҳадди ифрот нест, “аммо ифтиҳоҳе аст дар овардани амсол ва зикри шавоҳиди шеърӣ...” [3, ҷ. 2, с. 86-87]

Истифодаи ифодаҳои фразеологиро дар қатори дигар сарвати луғавии мардумӣ на танҳо дар таърихномаҳои бо забони форсии тоҷикӣ таълифшуда дучор мегардем, балки ин гуна хусусият ҳоси осори тарҷумавӣ низ ҳаст, зеро ин навъи таълифот танҳо тарҷумаи ҳарф ба ҳарф аз забони бегона набуда, онҳоро мутарҷимон бо назардошти табиати забони модари хеш аз як забон ба забони дигар баргардониданд. Дар бораи сифати тарҷумаи яке аз чунин осор- “Таърихи Табарӣ” донишманди

эронӣ М. Баҳор навиштааст, ки “ин китоб ба *форсии ҳар чӣ неқӯтар тарҷума шуда* (таъкиди мо-Ҷ.С.)” [3, ҷ. 2, с. 29].

Худи Абӯалии Балъамӣ дар сурати ноқис будани ривояти Муҳаммад Ҷарири Табарӣ онҳоро аз маъхазҳои дигар пайдо намуда, ба матни китоб афзудааст ва дар ҷунин мавридҳо таъкидҳоеро, мисли “ҳарчанд Муҳаммад ибни Ҷарир ривоят накардааст”, “ҳарчанд, ки Муҳаммад ибни Ҷарир нагуфтааст бад-ин китоб андар”, “ин хато гуфтааст”, “ин на дуруст аст ва бо хабари Куръон мувофиқ нест”, “Муҳаммад ибни Ҷарир ёд накардааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир се ривоят кунад андар ин китоб аз марги Мӯсо ва ҳар се гуна дуруст ва рост нест”, “Муҳаммад ибни Ҷарир андар китоб ин ҳадис ғалат гуфтааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир дар ин китоб нагуфтааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир дар ин китоб даст боздоштааст ва ёд накардааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир нагӯяд”, “Муҳаммад ибни Ҷарир андар ин китоб тамом нагуфтааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир тамом нагуфта буд”, “Муҳаммад ибни Ҷарир аз ин ҳеч нагуфтааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир ду-се байт беш нагуфтааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир ҳадиси Баҳроми Ҷубин нагуфтааст ва ман ба китоби “Аҳбори Аҷам” тамом ёфтаам ва бигӯям”, “Муҳаммад ибни Ҷарир ин ёд накардааст”, “ин ки Муҳаммади Ҷарир гӯяд, муҳол аст”, “ин на дуруст аст”, “ин хабар на дуруст аст”, “на ҷунин аст”, “ин ҳадиси қовин Муҳаммад ибни Ҷарир ривоят накардааст”, “Муҳаммад ибни Ҷарир мухтасар кардааст” афзудааст [2, ҷ. 1, с. 121, 135, 194, 262, 278, 307, 352, 355, 358, 412, 414, 430, 505, 533, 570, 591, 701, 724, 727, 740, 769; ҷ.2, с. 845, 848, 965, 1059, 1255, 1275, 1277, 1278, 1336].

Табиист, ки забони осори дар муддати беш аз се қарн таълифгардида баробари умумият боз аз ҳамдигар бо сабку услуби алоҳидаашон тафовут доранд, вале дар маҷмӯъ онҳо идиомаи яқдигар буда, муаллифон бисёр вижагии забони даврони қуҳанро идиома додаанд. Дар байни ин гуна осор “Таърихи Байҳақӣ” мақоми хоссаеро дорост. Таърихномаҳои пас аз он таълифёфта, чун “Зайн-ул-аҳбор”-и Гардезӣ “ба забони форсии бисёр пухтаву равон ба сабки қадим таҳрир шуда...” [3, ҷ. 2, с. 67], дар муқоиса ба забони Байҳақӣ ба сабки Балъамӣ бештар шабоҳат дорад. Сабаби ҷунин ҳолатро М. Баҳор дар он дидааст, ки тақлиди шеваи Байҳақӣ ба воситаи мухтасассоте...душвор будааст, вале тақлиди шеваи қадим барои мутарассилон, хосса афсонанависон ва муаррихон осонтар менамудааст, бинобар ин, дар “Искандарнома” ва қутуби дигар аз шеваи Байҳақӣ ҷашм пӯшида ва ба сабки қадим тавачҷӯх шудааст” [3, ҷ. 2, с. 101].

Бояд гуфт, ки ҳар кадоме аз ҷунин осор дар истифодаи воҳидҳои рехтаи фразеологӣ низ аз яқдигар тафовутҳои муайян доранд. Агар қулли ин гуна унсурҳои луғавии таърихномаҳои садаҳои зикргардидаро аз назари таҳлил гузаронем, онҳоро метавон ба ду дастаи қалон ҷудо кард: 1. воҳидҳои фразеологие, ки мо шарҳашонро аз фарҳангномаҳо пайдо кардем; 2. онҳое, ки тафсирашон аз ҳеч қадом маъхаз дастрас нагардиданд. Дар ҷараёни таҳлил ҳар қадоме ҷунин ибораву ифодаҳои рехта, дар навбати худ, ба ҷанд дастаи дигар тақсим карда мешаванд (дар ин мақола мо воҳидҳои фразеологиеро, ки шарҳашон дар луғатномаҳо дучор нашуданд, баррасӣ намекунем, зеро онҳо баҳси алоҳидаро тақозо доранд).

1. Воҳидҳои фразеологиеи дар фарҳангномаҳо шарҳгардида. Таҳлили қулли ин гуна аносири луғавии дар осори таърихӣ ин даврон истифодашуда гувоҳи он аст, ки қулли онҳо дар заминаи қалимаҳои аслии тоҷикӣ ташаккул ёфта, шумори таъбироти аз ҳисоби вожаҳои мансуб ба забонҳои мухталиф бунёдёфта кам ба мушоҳида мерасанд.

Ҷунин воҳидҳои рехта аз лиҳози дараҷаи қорбурдашон шабеҳи ҳамдигар набуда, қисме дар таълифоти соири аҳли адаб дучор меоянд, ҳиссаи дигар танҳо хоси як таърихнома ҳастанд.

Ибораву ифодаҳои дар осори дигар адибони гузашта мавриди истифода қарордошта, дар навбати худ, боз ба се даста тақсим мешаванд:

1. Онҳое, ки танҳо дар осори муаллифони алоҳидаи садаҳои X-XI мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ин ҷо ба сифати намуна метавон ибораву ифодаҳои *дастзад қарданро* ёдовар шуд, ки дар “Таърихи Табарӣ” ба қор рафтааст: Чун хурмо *дастзад қардандӣ* ва бидаравидандӣ, нимаи он бидоданд [2, ҷ.2, с.847].

Аллома А. Деххудо дар моддаи *дастзоди* луғатномааш навиштааст, ки: “дастзада, ба даст ламс қарда, қалондан ба даст”. Баъдан ҷун далел ду ҷумла овардааст, ки яке аз “Муншаот”-и Ҳоконӣ ва дигаре ҷумлаи зикргардидаи “Таърихи Табарӣ” аст [6, ҷ.7, с.9548].

Агар бархе аз ин навъи ибораҳо баъдан бақулӣ аз забони тоҷикӣ хорич гардида бошанд, пас ҳиссаи дигарашон агарчи ба он гунаи дар таърихномаҳо забтгардида ба назар намерасанд, аммо дар намуди дигар байни мардум гардиш доранд. Чунончи, корбурди ибори *дег ба касе бисёр ба ҷӯш наёмаданро* дар таърихномаи Абулфазли Байҳақӣ дучор мешавад: Бағтуғдӣ гуфт: «Ман банди фармонбурдорам, аммо гуфтаанд, ки *дег ба ҳанбозон бисёр ба ҷӯш наёяд*, танде чанд номзаданд дар ин лашкар аз солорони номдори маҳмудӣ ва чанде баркашидагони худованд ҷавонони корнодида ва мисол бояд, ки яке бошад ва сипаҳсолор диҳад...» [1, с.515].

А. Деххудо дар “Амсолу ҳиком”-аш шакли *дег ба ду тан андар ҷӯш наёядро* тазаккур дода, баъдан ручӯъ намуданро ба ибори *обанбори шулуз кӯза бисёр мешиканад* тақозо намудааст [5, ҷ. 2, с. 832]. Маълум мешавад, ки ҳар ду ибори фавқ муродифи таъбири *хонае, ки ду қадбонуст, хок то зонуст* махсуб мегардад [5, ҷ. 1, с. 2].

Ҳамин муҳаққиқ ва луғатшинос дар ҷои дигар ибори *дег ба ҳанбозон бисёр ба ҷӯш наёядро* зикр намуда, ҷумлаеро аз “Таърихи Байҳақӣ” ба сифати далел овардааст. Ба ҷуз ин, шоҳиди зеро бидуни ишораи маъхаз овардааст: Чун шуғле фармой, ду танро мафармой, то халал аз шуғлу фармони ту дард бувад, ки гуфтаанд: “Дег ба ду тан андар ҷӯш наёяд [5, ҷ. 2, с. 832].

Аз услуби баёни муаллиф метавон ба ин хулоса омад, ки ҷумлаи фавқ бояд аз “Қобуснома”-и Кайковус бошад.

Ҳоло дар забони тоҷикӣ агарчи таъбири фавқ дар истифода нест, вале муродифи он-ибори рехтаи *хона бо ду қадбону норӯфта мемонад* гардиш дорад.

2. Ҳиссаи дигари таъбиротро онҳое дар бар мегиранд, ки то садаи XIII фақат дар таърихномаҳо мавриди истифода қарор дошта, баъд аз қарни мазкур дар осори дигар аҳли адаб дучор мешаванд. *Гилем андар сар кашидан* аз ҷумлаи ҳамин гуна ибораҳо махсуб мегардад: Ва чун хабари Бахтиёр ва Абушшучоъ ба амми ишон Ҳасан ибни Бӯя расид, тофта шуд ва бигиристу *гилем андар сар кашид* ва касро бор надод [4, с.127].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ибори ёдшуда дар шакли *сар дар гилем кашидан* зикр гардида, он: а) сар гиребон кашидан; сар дар чома печидан; б) хомӯш нишастан; канорагирӣ қардан шарҳ ёфтааст ва ба ҳайси шоҳид як байти Мавлавӣ оварда шудааст [14, ҷ. 1, с. 199].

Ҳаёт Неъмат моддаи «гилем»-ро, ки дар «Маснавии маънавий» омадааст, «қоли, фарш» шарҳ дода, байтеро аз асар овардааст, ки дар он ибори *сар дар гилем кашидан* мавҷуд аст, аммо ӯ вучуди ин ибораро дар маснавии мазкур ишора накардааст:

Аҳмақон сарвар шудастанду зи бим,

Оқилон сарҳо кашидан дар гилем. [16, с.68]

Аз байт аён аст, ки ин ҷо вожаи *гилем* дар таркиби таъбир дар баёни маънои “хомӯш нишастан; канорагирӣ қардан” ба қор рафтааст.

Оби рехта ба кӯза натавон бурдан низ дар радифи ҳамин гуна воҳидҳои фразеологӣ қарор дошта, он муродифи таъбироте, монанди *тушаймонӣ суд надоштан, тир аз камон ҷастан* аст: Ва баъд аз инқишоъ абри тамаи борон доштан муҳол аст ва чун девор бияфтод, баъд аз он гард бархостан номумкин аст ва аврати занро бипӯшонидан пас аз он ки манзури чашмҳои аҷониб ва маҳорим шуд, ҷӣ асар аз мастурӣ монад? *Обе, ки рехта шуд, бо кӯза натавон бурд* [17, с.322].

Дар бархе фарҳангномаҳо гунаи *оби рехта бо кӯза наёяд* ишора гардида, он «оби рехта чамъ нагардад» ташреҳ шудааст ва чун шоҳид ҷумлае аз «Таърихи гузида»-и Ҳамдуллоҳи Муставфӣ ба қайд омадааст [5, ҷ. 1, с. 11].

Ҳиссае аз таъбироти дар таърихномаҳои қарнҳои мавриди таҳлил мустаъмал бо ҳамон шаклашон дар осори дигари асримиёнагӣ ба назар намерасанд, вале гунаҳои ба онҳо наздикро метавон дучор омад. Чунончи, Абулфазли Байҳақӣ дар як мавриди ибори феълии *сари ҷони хеш гирифтанро* ба қор бурдааст: Низ кас ба кас нарасад ва ҳар кас *сари ҷони хеш гирифт* ва молеву таҷаммулеву олате бад-он азимӣ ба дасти муҳолифони мо уфтод... [1, с.519].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ибори *сари худ / хеш гирифтан* омада, маънояш “аз пайи қори худ рафтани” қайд шуда, мурағибон чун шоҳид як байти Саъдиро қайд кардаанд [14, с.197].

Ҳаёт Неъмат дар «Маснавии маънавий» корбурди ибори *сари худ гирифтанро* дар ифодаи маънои «аз баҳри ҳама чизу моли дунё ва хонаву манзил гузашта, тарк қарда рафтани» ёдовар шуда

овардааст, ки «таъбири мазкур, ки махсуси забони зиндаи гуфтугӯии тоҷикӣ асту аз ҷумла, дар Самарқанд имрӯз ҳам бисёр маъмул аст, дар ҳеч як фарҳанг оварда нашудааст» [16, с.261, 353].

Вобаста ба қайди охири Неъматӣ Ҳаёт ин нуктаро метавон афзуд, ки дар осори қарнҳои X-XIII, ба хусус таърихномаҳо шумори зиёди таъбиру ифодаҳои вомехӯранд, ки онҳоро аз мукамалтарин фарҳангномаҳои то имрӯз таълифшудаи форсиву тоҷикӣ пайдо намудан аз имкон берун аст. Ин низ як далели муҳими нодир ҳисоб гардидани чунин аносири луғавӣ махсуб мегардад. Маҳз нодиру диққатҷалбкунанда будани ҳамин гуна иборотро дар назар дошта, муаллифи китоби “Забони миллат-ҳастии миллат” Президенти ҷумҳурӣ Э. Раҳмон дар хусуси дар “Таърихи Систон” мавҷуд будани бисёр калимаву таркиби асили забони тоҷикӣ ишора намудааст ва дар қатори чанд унсури луғавӣ ибораи *фародид наомаданро* ба маънои “ба ҷашм нанамудан” зикр кардааст [18, с. 338]. Дар таърихномаи фавқуззикр ибораи *фародид овардан* низ дар ифодаи маънои “ба вучуд овардан” дучор мегардад: Эзад, таоло, он ҷо рӯшноӣ *фародид овард*, ки акнун оташгоҳ аст [12, с.39].

Ба ин тариқ, дар осори таърихии даврони мазкур теъдоди ибораҳои рехтаи баъдан низ дар ҳамон шакл ё гунаи тағйирёфта дар гардиш вучуддошта фаровон дида мешаванд, ки таҳлили кулли онҳо ин ҷо аз имкон берун аст, аз ин рӯ, мо бо таҳлили ду таъбири дигар иктифо хоҳем кард. Дар як маврид Байҳақӣ ибораи *моҳиеро монистем аз об бияфтода ва дар хушкӣ мондаро* истифода намудааст: *Аз устод Абдурраҳмони Қаввол шунудам, ки чун лашкар аз Тагинобод сӯйи Ҳирот рафтанд, ману монандаи ман, ки хидматгори амир Маҳмуд будем, моҳиеро монистем аз об бияфтода ва дар хушкӣ мондаву ғорат шудаву бенаво гашта...* [1, с.115].

А. Деххудо агарчи таъбири болоро ба ҳамон гунаи фавқ ёдовар намешавад, вале шакли *моҳӣ аз дарё дар сахро фитоданро* зикр намуда, байтеро аз “Ихтиёро”-и Алии Ҳамадонӣ овардааст:

Моҳӣ аз дарё чу дар сахро фитад,

Метапад то боз дар дарё фитад [5, ҷ.3, с.1395].

Маънои “бо каси аз худ тавоно ситеза намудан”-ро соҳибони таърихномаҳои ин давра тавассути таъбири *бо шер чахидани рӯбоҳ* баён кардаанд: Ва ҷокарону бандагонро забон нигоҳ бояд дошт бо худовандон, ки муҳол аст *рӯбоҳонро бо шерон чахидан* [1, с.231].

Ин воҳиди фразеологиро низ мо аз осори дигарон ба ҳамин гуна дучор нашудем, Ҳаёт Неъмат дар “Маснавии маънавий” қорбурди муродифи он- *бо думи шер бозӣ карданро* ёдовар шудааст [16, с. 349].

3. Воҳидҳои фразеологие, ки ҳам дар осори пешиниён, ҳам баъдинаҳо ба қор рафтаанд. Таҳлил ва муқоисаи дараҷаи қорбурди воҳидҳои фразеологӣ дар таърихномаҳои садаҳои X-XIII мустақиман нишон медиҳад, ки аз байни дигар навъҳои ин гуна таъбирот бартарии онҳое ба мушоҳида мерасад, ки аз нахустасрҳои миёна сар карда, то дер гоҳ дар гардиш қарор доштаанд. Чунин таҳмини моро ин нукта низ собит месозад, ки мурағибони фарҳангномаҳо дар ҷараёни шарҳи ин гурӯҳи таъбирот аз осори адибони даврони мухталифи инкишофи забони тоҷикӣ байту ҷумлаҳои фаровоне овардаанд. Чунончи, дар таърихномаҳо мафҳуми “таслим шудан, сар фурувардан” тавассути ибораи *ситар бияфкандан* ифода шудааст: Ва маншур бар се даста қоғаз ба хатти ман муқармат набишта шуд ва онро пеши амир бурду бихонад ва саҳт писанд омад ва аз он маншур нусхатҳо набишта шуд ва Тоҳир ба якборагӣ *ситар бияфганду* андоза ба тамомӣ бидонист [1, с.196].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” таъбири мазкур дар шаклҳои *ситар андохтан / афкандан* “очиз шудан; таслим шудан” зикр гардида, муқобили *ситар ангехтан* “ғолиб шудан” буданаш ишора шудааст ва ҳамчун шохид аз Саъдиву Сайидо чанд байт омадааст [14, ҷ. 1, с. 242].

А. Деххудо низ дар “Амсолу ҳикам”-аш ин ибораро дар ду қарина: *ситар афкандан / андохтан* ба маънои фавқ шарҳ додааст. Бино ба ишораи ӯ, ибораи мазкур дар осори ниёгон серистеъмол буда, онро шоироне, амсоли Саной, Фарруҳӣ, Масъуди Саъди Салмон, Саъдӣ, Муиззӣ, Сӯзанӣ, Мучири Байлақонӣ, Ҳочу ба қор бурдаанд [5, ҷ.2, с.943].

Ба назари мо, таъбири мазкур шояд шакли таҳфифёфтаи *ситар бар об афкандан \ андохтан* бошад. Соҳибони бархе фарҳангномаҳо низ дар як маврид ҳамин гунаи онро ёдовар гардида, маънояшро “таслими ҳасм шудан, ба бартарии душман хасту шудан” эзоҳ додаанд [5, ҷ.2, с.944].

Иддае аз чунин ибораҳо ба андозае нодиранд, ки дар назари аввал таъбир будани онҳоро эҳсос қардан душвор аст. *Аз буни дандон* аз ҷумлаи ҳамин гуна ибораҳост: Ва он Сипоҳон вайро басанда бошад ба халифатии мо ва солору қадхудое, ки имрӯз фиристем, бар сару дили вай бошад ва Раю Қибол моро бошад ва Писари Коку *аз буни дандон сар ба зер медорад* [1, с.317].

Чунон ки дида мешавад, дар чумлаи фавк ду иборои рехта: *аз буни дандон ва сар ба зер доштан* ба кор рафтааст. Маъноии иборои дуом «мутеъ будан» аст, *аз буни дандон* бошад, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «бо рағбати тамои, аз тағи дил» шарҳ ёфта, аз Хоқонӣ байти шоҳид оварда шудааст [14, ҷ. 1, с.212].

Аллома А. Деҳхудо низ иборои мазкурро ба маъноии ишорагардида қайд мекунад ва аз Саной, Хоқонӣ, Н. Хусрав, Салмони Соваҷӣ, Манучехрӣ, Сӯзанӣ ва дигарон як силсила байт меорад [5, ҷ. 1, с.106-107].

Доир ба бархе аз чунин ибораҳо иддае аз соҳибони фарҳангномаҳо танҳо аз як адиб шоҳид овардаанд, вале мурағтибони дигар луғатномаҳо аз чанд аҳли адаб силсилаи байтҳоро зикр намудаанд. Масалан, дар таърихномаҳо маъноии “сухани бефоида ва беҳуда гуфтан; ҳарзагӯӣ кардан” бо ёрии таъбири *жозж хойидан* ифода шудааст: Ва вай рӯй ба Хоча карду гуфт: «Зиндагонии Хочаи бузург дароз бод, ба рӯзгори султон Маҳмуд ба фармони вай дар боби Хоча *жозж мехоидам*, ки ҳама хато буд [1, с.237]. Ва мешунавем, ки тане чанд ба боби эшон ҳасад менамоянд ва *жозж мехоянду* дили эшон машғул медоранд [1, с.280].

Агар муаллифи “Амсолу ҳикам” роҷеъ ба ин ибора фақат аз Рӯдакӣ як байт зикр карда бошад [5, ҷ.2, с.937], пас дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба сифати далел аз Хоқонӣ ва Ҷомӣ байтҳои шоҳид оварда шудаанд [14, ҷ. 1, с.422].

Агарчи бархе аз чунин ибораҳо дар осори ниёгон мувозиҳои мухталиф доранд, аммо корбурди гунаи дар таърихномаҳо мустағмалро мо дар ин гуна осор дучор нашудем. Чунончи, Абӯалии Балғамӣ дар як маврид мафҳуми “дарди бадро давои бад”-ро тавассути иборои *оҳанро ҷуз оҳан натавон буридан* баён кардааст: Чун ӯро азл кард, як соли тамои наистоданд, то биёмаданд ва ӯро бар он ҳол бикӯштанд. *Оҳанро ҷуз оҳан натавонад буридан* [2, ҷ.2, с.1242].

Бо вучуди аз ҷониби А. Деҳхудо зикр гардидани се мувозии таъбири фавк: *оҳан ба оҳан тавон кӯфт*, *оҳан ба оҳан нарм шавад*, *оҳанро ба оҳан нарм кунанд* шакли дар “Таърихи Табарӣ” тазакурёфта ишора нашудааст. Мурағтиби “Амсолу ҳикам” барои се шакли зикргардида аз Хоқонӣ, Ф. Гургонӣ, Низомӣ ва Ҳазрати Адиб байтҳо овардааст [5, ҷ.1, с. 38].

Ҳамин гуна ҳолатро метавон бо иборои *оҳани сард кӯфтан* дучор шуд: Ва...пӯшида намонад, ки тамаи салоҳ ва таваққуи мағфирату игмоз *оҳани сард кӯфтан* бошад ва худро ба ишваи муҳол дар доми бало андохтан [17, с.99].

Маъноии таъбири номбурда “кори беҳуда кардан” буда, онро шоироне, амсоли Н, Ганҷавӣ, Ф. Гургонӣ, И. Ямин ва Мавлавӣ (охирӣ бештар-Ҷ.С.) истифода кардаанд [5, ҷ. 1, с.75]. Аз таҳлили шакли корбурдаш бармеояд, ки мафҳуми кори бенатиҷа карданро ниёгон боз бо гунаҳои *оҳани сард \ афсурда кӯфтани* иборои фавк баён намудаанд [14, ҷ. 1, с.948].

Баррасии чанд таъбири боло баёнгарии он аст, ки дар қисме аз онҳо танҳо ҷузъи феълӣ дигар шуда, боиси ташаққули мувозияшон шудааст, дар ҳиссаи дигар ғайр аз он ҷузъҳои дигар низ тағйир ёфтаанд. Чунончи, дар чумлаи зайл мафҳуми “пинҳон доштани амри ошкор” тавассути иборои *табл дар зерӣ гилем задан* ифода шудааст: Ин рӯз чун ба хидмат омад ва бор бигусаст, султон Масъуд... халват кард бо вазир ва он халват то намози пешин бикашид ва гурӯҳе аз бим хушк мешуданду *табле буд, ки зерӣ гилем мезаданд* [1, с.206].

Соҳибони фарҳангномаҳо корбурди ин ибораро дар шакли *табл дар зерӣ гилем кӯфтан* низ қайд карда, чумлаи фавқи Байҳақӣ ва байтҳое аз Ибни Ямин [14, с.295], Анварӣ, Фирдавсӣ, Н. Хусрав, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Масъуди Саъд, А. Рунӣ, Ш. Ғазнавӣ, Котибӣ, С. Исфарангӣ-хулоса понздаҳ шоир шоҳид овардаанд [5, ҷ.2, с.1066-1067].

Ҳаёт Неъмат моддаи *гилемро*, ки дар «Маснавии маънавӣ» омадааст, «қолий, фарш» шарҳ дода, байтеро зикр намудааст, ки дар он иборои *духул ба зерӣ гилем задан* омадааст, аммо дарк накардааст, ки ин ҷо *гилем* ҳамчун ҷузъи воҳиди фразеологӣ мавриди истифода қарор гирифтааст:

Духул ба зерӣ гилем, эй писар, нашояд зад,

Алам бизан чу далерон миёнаи саҳро! [16, с.68]

Чунон ки мушоҳида мегардад, аз “Таърихи Табарӣ” сар карда, то “Зайн-ул-аҳбор”-у “Тарҷумаи “Таърихи Яминӣ” таркибу ибороти латифу ширине дар гардиш қарор доштанд, ки баъдтар дар натиҷаи хучуми тӯфонвори луғоти арабӣ мақому мавқеи худро аз даст дода, ба ҳукми фаромӯшӣ рафтанд ва нишоне аз онҳо боқӣ намонд. Яке аз чунин ибораҳо *роҳ ба деҳ бурдан* аст, ки маъноии

“муваффақ шудан, ба мақсад расидан”-ро дорад: Ва Хоча Аҳмади Ҳасан сухани ӯ бишнид ва *роҳ ба деҳ бурд* ва даристод, то руқъати ўро ба ҳилат ба амир Маҳмуд...расониданд... [1, с.446]. Ва амиро ин тақарруб нохуш наёмад ва бар он қарор доданд, ки қозӣ Бӯнаси Синиро фиристода ояд бо ин донишманди бухорӣ, то биравад ва сухани аъёни туркмонон бишнавад ва агар зарке несту *роҳ ба деҳе мебарад*, он чӣ гуфтаанд, дархоҳад, то бо вай расулон фиристанд ва сухан кушода бигӯянд ва қоидаи рост ниҳода шавад, чунонки дилҳо қарор гирад [1, с.523].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ин ибора ба гунаҳои *роҳ ба ҷое бурдан \ доштан* зикр гардида, киноя аз комёб шудан, ба мақсад расида тавонистан буданаш ишора шудааст ва ба сифати шоҳид аз Ҳофиз байте омадааст [14, ҷ. 2, с.148], А.Деххудо бо вучуди қайди иборай мазкур бидуни шарҳ се ҷумларо аз «Таърихи Байҳақӣ» ва якбайтӣ аз шоироне, монанди Анварӣ, Н. Хусрав, Манучехрӣ, Фаррухӣ, К. Исмоил, И. Ямин овардааст [6, ҷ. 2, с.861].

Аз корбурди фароҳаш дар осори аҳли адаб метавон ба бардоште расид, ки иборай фавқ дар гузашта мавриди истифодаи васеъ қарор доштааст. Ҳатто муҳаққиқ М. Баҳор дар хусуси ҳамчун унсури фаъоли гуфтугӯӣ маҳсуб гардидани *роҳ ба ҷое бурдан* чунин менависад: “Яъне ҳақиқате дорад ва *роҳ ба ҷоёе мебарад* ва беасос нест. Ва аз ин қабил луғоту амсолу таркибот бисёр дорад...Мо медонем, ки ин шева мунҳасир ба Байҳақӣ ё устодаш Абӯнаси набудааст. Маълум аст, ки дар он рӯзгор лутфу зебоии ҳосе дар муҳовараи мардуми Ғазнину Хуросон буда ва забони форсӣ дар дарбори Маҳмуд зебову лутфу ширинии ҳосе пайдо карда буд ва ҳамон таъсир аст, ки насири дарборӣ ва муншаоти девони рисолати Маҳмудро чунин зебо сохтааст ва аз он ҷоёе, ки ин шеваи латиф аз тарафи соҳибдевони рисолат ихтироъ ё пазируфта шуда ва сипас шогирдони вай, ки дабирони бузурги ҳазрат будаанд, онро ихтиёр кардаанд, шакке нест, ки соири нависандагони он аср ҳам ин шеvaro дунбол кардаанд ва низ шубҳае нест, ки то дере ҳамин луғату истилоҳоту тарзи таҳрир, ки дар ин фасл вонамуд шуд, дар таҳриротӣ асотиди аср роиҷ будааст, зеро ба таҷриба дарёфтаем, ки дар ҳар аср ва замоне калимоту алфозу таркиботи онҳо ва тарзи адои калимот ва ба кор доштани луғот аз тозиву форсӣ шабеҳ ба ҳам ва аз рӯйи тақлиди якдигар аст ва ин ҳолро дар давраи баъд аз асри Байҳақӣ низ ба дурустӣ мебинем ва аз ин рӯ мӯътақидем, ки ин шева бо тамоми ҷузъиёташ дар аср, ки нишонҳои оғозу анҷоми қарни панҷуми ҳиҷрӣ буд, ривож доштааст” [3, ҷ. 2, с. 100].

Мисли иборай боло дар бархе осори таърихӣ ин давра як таъбири ба он шабеҳ, вале аз нигоҳи маъно мутафовит, яъне *роҳ бар деҳа рафта* ба мушоҳида мерасад: Агар *роҳ ба деҳа биравад*, вайро бихонем ва навохта ояд ва ҳар аҳкомеву васиқат, ки қарданест, қарда ояд, ки марде чалду қорӣ ва шучоъ аст ва фавҷе лашқари қавӣ дорад, то ўро лашқаре тамом ва солоре дар рӯйи туркмонон кунем ва сомони ҷанги эшон беҳтар донад [1, с.592].

Мо шарҳи иборай фавқро ба истисноӣ “Фарҳанги забони тоҷикӣ” аз аксари луғатномаҳо (ҳатто комилгарин) пайдо накардем. Дар луғатномаи зикргардида *роҳ ба деҳа бурдан \ доштан* ҳамчун киноя аз маъқул ва мувофиқ будани чизе ба қайд омадааст ва шоҳиде аз К. Исмоил ва Фаррухӣ зикр гардидааст [14, ҷ. 2, с. 148].

Ҳамин тавр, кулли воҳидҳои фразеологӣ дар таърихномаҳои ин даврон мустаъмал аз лиҳози доираи гутаришашон ягона набуда, баъзеяшон дар чанд асар, қисми дигар дар як асари муайян ба кор рафтаанд.

Баъзеи чунин таъбирот дорои чанд муродиф буда, дар даврони баъдӣ инкишофи забони тоҷикӣ аз байни онҳо яке идома ёфта, то замони мо ҳамчун унсури фаъол ба кор мераванд.

ПАЙНАВИШТ

1. Байҳақӣ, Хоча Абулфазл Муҳаммад ибни Хусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо С. Муллоҷон. –Душанбе: Бухоро, 2014.-774 с.
2. Балъамӣ, Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 1. Бо муқаддима ва тавзеҳоти М. Умаров ва Ф. Бобоев.Техрон, 1380/2001.-817 с.
3. Баҳор, М. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насири форсӣ. Ҷилди 1, -496 с.; ҷилди 2. -436 с.–Техрон: Интишроти «Заввор». 1386.
4. Гардезӣ, Абӯсаид Абдулхай. Зайну-л-аҳбор. Ба ҳағти кирилий баргардонӣ Қ. Рустам.–Душанбе: Бухоро, 2014.-415 с.
5. Деххудо А. Амсолу ҳикам. Ҷилдҳои 1-4. -Техрон: Амири Кабир. 1363. -2064 с.
6. Деххудо А. Луғатнома. Муқаддима. Ба қалами гурӯҳе аз нависандагон. –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишқадаи Техрон, 1373. -405 с.
7. Деххудо А. Луғатнома. Ҷилдҳои 2, 7. Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373. -10826 с.

8. Муллоҷон С. Рӯзгору осори Абулфазли Байҳақӣ \ \ Байҳақӣ, Хоча Абулфазл Муҳаммад ибни Хусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо С. Муллоҷон. –Душанбе: Бухоро, 2014.-774 с.
9. Нафисӣ С. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. То поёни қарни даҳуми ҳиҷрӣ. Ҷилди аввал. Техрон, 1344. -664 с.
10. Салимов Н. Марҳалаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII). –Хучанд: Нури маърифат, 2002. -396 с.
11. Саолибии Нишопурӣ, Абӯмансур Абдулмалик ибни Муҳаммади Таърихи «Ғура-ус-сияр» маъруф ба «Шоҳнома»-и Саолибӣ. Таҳиягар ва муаллифи сарсухан Низомиддин Зоҳидов. –Душанбе: Бухоро, 2014.-441 с.
12. Таърихи Систон. Таҳияи матн, муқаддима, тавзеҳот ва феҳристҳо аз М.Имомов ва А. Абдусаттор. –Душанбе: Бухоро, 2014. -352 с.
13. Толстов С.П. Бируни и его время/Бируни (сборник). –Ленинград, 1950. -218 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ.–М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷилди 1, -951 с.; ҷилди 2, -949 с.
15. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақд ва афоризмҳои тоҷикии форсӣ. Ҷилди 3. –Душанбе: Нашри Камол, 2014. -638 с.
16. Ҳаёт Неймати Самарқандӣ. Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлавӣ. –Душанбе: Адиб, 2017. -399 с.
17. Ҷурфодиконӣ, Абушшараф Носеҳ ибни Зафар. “Тарҷуман “Таърихи Яминӣ”. Муқаддима, таҳия, таҳшия, таълиқот, луғот ва феҳристи Н.И. Ғиёсов. –Хучанд: Ношир, 2013.-416 с.
18. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. –Душанбе: Нашриёти муосир, 2016. -491 с.

РЕДКИЕ СОВРЕМЕННЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ИСТОРИИ X-XIII ВЕКОВ

Статья посвящена особенностям употребления современных фразеологизмов, употребляемых в историях X-XIII вв.

На основе лингвистических материалов, собранных из историй этого периода, автор показал, что такие письменные произведения, наряду с другими источниками, сохраняют богатую лексическую структуру языка.

В статье описаны различные типы фразеологизмов историографии с точки зрения их объема, времени использования и приведены конкретные примеры из таких работ для достоверности идей.

В результате анализа и сравнения показано, что большинство этих идиоматических выражений в настоящее время устарели и заменены их синонимами.

Ключевые слова: *истории, словари, язык и стиль исторических произведений, фразеологизмы, глагольные словосочетания, параллельные глаголы, редкие толкования.*

RARE MODERN PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE HISTORY OF X-XIII CENTURIES

This article deals with the peculiarities of the use of modern phraseological units used in the histories of the X-XIII centuries.

On the basis of linguistic materials collected from the stories of this period, the author showed that such written works, along with other sources, preserve the rich lexical structure of the language.

The article describes various types of phraseological units of historiography in terms of their volume, time of use, and provides specific examples from such works for the reliability of ideas.

As a result of analysis and comparison, it was shown that most of these idiomatic expressions are now obsolete and replaced by their synonyms.

Keywords: *stories, dictionaries, language and style of historical works, phraseological units, verbal phrases, parallel verbs, rare interpretations.*

Сведения об авторе:

Джуроева Сарвиноз Бобокүловна, доцент, заведующая кафедрой культурологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжана Гафурова. 92 774 05 01. E-mail: sarvinoz.79@mail.ru

About the author:

Juraeva Sarvinoz Bobokulovna, Associate Professor, Head of the Department of Culturology, Khujand State University named after B. Gafurov. 92 774 05 01, E-mail: sarvinoz.79@mail.ru

ЗАРУРАТИ ГЕРМЕНЕВТИКИИ АШЪОРИ САДРИДДИН АЙНӢ

Элбоев В. Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Як қисми муҳими эҷодиёти Устод Садриддин Сайидмуродзода Айниро ашъори дилангез ташкил медиҳад ва давраи аввали фаъолияти адабии устодро худашон шоирӣ ва ба навиштани шеър машғул шуданашон таъбир кардаанд: «Аввалин бор, ки ман дар майдони адабиёт қадам гузоштам, ҳавасгори ашъор будам, пеш аз он ки хату саводам барояд, ба шеърнависӣ ва шеърёдкуни ҳаваси тамом доштам; гуфта метавонам, ки хату саводи ман ба воситаи шеърхонӣ ва шеърнависӣ баромадааст. Албатта дар он миён ба тақлиди он шеърхое, ки меидам ва мешунидам, худам ҳам шеър мебофтам... рафта-рафта номам ба қатори шоирони он замон гузашт. Хулоса, то Инқилоби октябр ман ягон парчаи адабии наср ба майдон наёвардам ва ҳар кас маро шоир мепиндошт» [1, с. 452].

Устод Айни шеъри «Гули сурх»-ро бо таҳаллуси Айни соли 1895 навиштаанд. Қабл аз ин, Садриддин Айни мувофиқи ёддошти худашон «аз синни 14-15 солагӣ ба шеърғӯй чилдан шуруъ намуда, барои худ чанд таҳаллус интихоб намудаанд», [2, с. 449] Аз ҷумлаи таҳаллусҳои Садриддин Айни «Сифлӣ», «Муҳтоҷӣ» ва «Чунунӣ» мебошад, ки бо ин таҳаллусҳо аз устод ашъори хеле кам боқӣ мондааст. Аз шеърҳои бо таҳаллуси «Муҳтоҷӣ» навиштаи ӯ чизе боқӣ намондааст. Таҳаллуси «Чунунӣ»-ро дар як шеъри Ҳайрат ба мушоҳида мегирем:

*«Бо Чунунӣ мекушодӣ гоҳ тӯмори итоб,
Гаҳ китоби ҳарфи ширин бар Камолӣ доштӣ». [1, с. 206]*

Бо таҳаллуси «Сифлӣ» мувофиқи нишондоди мураттибони чилди 8-и Куллийёт як ғазал ва як мухаммас бар ғазали Чунайдуллоҳи Ҳозиқ боқӣ мондааст. Ин ғазал ва мухаммас соли 1967, 20-уми апрел дар газетаи «Маориф ва маданият» аз ҷониби А. Абибов таҳия ва ба чоп расидааст. Ин ҷо аз ин ғазал, ки аз 20 мисраъ иборат аст, байтҳои матлаъ ва мақтаъро меорем:

*Умри худро сарфи ёри бевафо кардам галат,
Меҳри ҳар сангиндиле бар сина ҷо кардам галат.
Бевафоевро вафо ҷустам, ҷафоям руҳ намуд,
Ин қадар донам, ки ин кори хато кардам галат...
...Нест хубонро вафое ҳеҷ дар бозори даҳр,
Сифлиш бечораам, сар то ба по кардам галат. [1, с. 450]*

Агар ба ин ғазали Устод Айни, ки бо таҳаллуси «Сифлӣ» тақрибан дар соли 1890-1892 эҷод шудааст, аз нигоҳи вазн, муҳтаво, устухонбандӣ, баробарии ҳичоҳо дар мисраъҳо ва қофияву радифи он диққат кунем, як ғазали шоир Фигорино ба хотир меорад, ки байтҳои оғозу анҷомаш чунин аст:

*Бе тамошои ҷамолат дидаи бино галат,
Бе ту дар базми муҳаббат ширати дунё галат.
Сад ҳазорон дафтари маънӣ навиштам солҳо,
Хат галат, маънӣ галат, имло галат, иншо галат...
...Эй Фигорӣ, ҳайф қадру қиматат маълум нест,
Зиндагонӣ дар миёни мардуми расво галат. [3, с. 28]*

Шояд Устод Айни ин ғазали худро дар пайравӣ ва истиқбол аз ғазали Фигорино Самарқандӣ суруда бошанд, ки ин намуна таҳқиқи алоҳидаро талаб доранд.

Баъд аз инқилоби октябр ашъори Садриддин Айни дар китобҳои «Ахғари инқилоб», Бухоро, 1923, «Намунаи адабиёти тоҷик», Москва, 1926 ва «Ёдгорӣ», Самарқанд, 1935 аз ҷониби ҳуди ӯ нашр гардидаанд. Минбаъд, ашъори Айни дар маҷмӯаҳои гуногун ва Куллийёт»-и ӯ, чилди 8 ба чоп расидаанд.

Аз замони эҷоди ашъори Устод Айни то рӯзгори мо беш аз 120 сол сипарӣ гардида, холо ҳам дар шинохти воқеии ашъори асосгузори адабиёти муосири тоҷикӣ заъфҳои зиёд ҷой доранд. Дар чилди 8-и Куллийёт, ки ашъори Устод ҷамъоварӣ шудааст, дар маҷмӯъ ғазалиёт (152 адад), муқаттаот (25 адад), мухаммасот (11 адад), мусаддас (5 адад), қасидаҳо (12 адад), маснавиҳо (12 адад), рубоӣҳо (48 адад), байтҳо ва ашъори нотамом (27 адад) фароҳам омадаанд.

Дар чилди 8-и Куллийёт, ки дар маҷмӯъ ҳамаи ашъори Устод Айни фароҳам омадааст, мо қариб ҳамаи анвои шеърро ба мушоҳида мегирем, ки дар охири ҳамин китоб, аз саҳифаи 459 то 505 (66 саҳифа) қисмати «Эзоҳот» бо қалами фарзанди Айни Холида Айни ҷой дода шудааст, ки хусусияти ёддошти ва хронологӣ дошта, аз моҳияти баланди илмӣ бархурдор аст.

Аммо, ашъори Устод Айни ба шарҳу бозғӯии аз ин хеле бештар ниёз дорад, чунки бисёр рамзу розҳо ва он дурри маънӣ, ки шоир суфтааст, ханӯз шарҳу маънидоди воқеӣ нашудаанд. Ва Устод Айни таълимдидаи мадрасаҳои Бухоро, донандаи хуби илми шеърро маъониву баён ва луғатдони

фавкулода тезхуш буданд. Дар шеъри Устод Айни фалсафаи сухан, таърих, фольклор, дину мазҳаб, дороиҳо ва қабатҳои лексикӣ забони форсии тоҷикӣ, луғати арабӣ ва туркӣ ифода ёфтаанд, ки дар ҳоли ҳозир ба хонандаи имрӯз бисёр аз вожаву ибораҳо ва таъбирҳо нофаҳмогӣ. Масалан, хонандаи имрӯз вожаҳои инқилоб, хуррият, тӯдаи пролетарии СССР, марши хуррият, инқилоби октябр ва ғайраро намефаҳмад ва зарурат ба шарҳу бозгӯии ингуна вожаҳои ашъори Айни пеш омадааст. Қисмати «Эзоҳот»-и ҷилди 8-и Куллийёт то ҷое ин мушкилотро осон мекунад, вале ҷавобгӯи талаботи герменевтикӣ ва матншиносии ашъори шоир буда наметавонад. Мисоли ин гуфта шеъри «Гули сурх» аст, ки дар навишти он ғалат ҷой дорад ва бояд иборати «Гули сурх» дар ноҳунак ҷой дода шавад ва барои хонандае, ки маънии аслии ин ибораро надонад, онро навъи гул – гули сурх ё сафед ё кабуд мепиндорад. Дар «Куллийёт», ҷ.8, саҳ.103 дар ин ғазал иборати «Гули сурх» ба тарзи гули сурх оварда шудааст:

*Рози дил мегуфтам, ар як маҳраме медоштам,
Шикваҳо мекардам аз ғам, ҳамдаме медоштам...
...Аз тамошои гули сурх аз чӣ мемондам ҷудо,
Гар ба каф, чун аҳли олам дирҳаме медоштам.*

Ҳамин гуна гуногуннависиҳо дар ашъори Устод Айни зиёданд, ки дарки матлаби асосии шоирро ба дуриҳо мебарад.

Дар саҳ.102-и ҷилди 8-и Куллийёт ғазалест бо ин матлаб:

*Карда маддоҳи рӯи ту тақаббул булбул,
Ҷуста аз сарв ба қадди ту тавассул сулсул.
Ҷоми азёр шуда аз асаби лаблаб-лаб,
Бо ман аз чист зи тунди тағофул фулфул?
Баста бо пайки ту пайванди таохуд худхуд
Карда бо асти ту иқрори таодул дулдул.
Шуда бо лағли лабат дур ба тавалло лоло,
Карда бо савти хушат тарки тақобул булбул.
Гарчи Айни ба раҳи шиқ тааддӣ дидӣ,*

Аз адаб нест, дар он кокули чун гул гул-гул., ки дар қисмати «Эзоҳот», саҳ.470 чунин шарҳро меҳонем: «ин ғазал бо сарлавҳаи «Ҳар ду мисраъ ба се ҷинос», дар ҶА 3 (дафтари ашъори рақами 3 – В.Э.), 125 сабт шудааст. Ин ғазал дар «Тазкираи Мухтарам», [5,с.119] низ оварда шудааст». Ин бозгӯиро на танҳо хонандагони имрӯз, балки аксари омӯзгорон, ки шеъри Устод Айниро дар мактабҳо таълим медиҳанд, дарк намекунанд.

Дар саҳ.70-и ҷилди 8-и Куллийёт ғазалест, бо унвони «Базм», ки дар дохили он 19 исми хос – номи 17 хунарманди рӯзгори шоир ва исми сайёраҳои Нохиду Зухра омадааст, ки дар мавриди худ шарҳи бештарро, нисбат ба он ки дар «Эзоҳот» омадааст, талаб дорад, ки ин гуна мисолҳо дар ашъори Устод Айни хеле зиёданд ва мо бо овардани ин мисолҳо иктифо мекунем.

Гузашта аз ин, дар ашъори Айни моддаи таърих, байтҳои зиёди тазмин, талмеҳот, вожаву таъбирҳои арабиву туркӣ, номҳои одамон, кишварҳо, шаҳрҳо хеле зиёд истифода шудаанд, ки зарурати бозгӯии онҳо аз амалҳои зарурист. Калимаҳои шевагӣ ва русӣ, ки нодуруст талаффуз мешуданд ва дар забони гуфтугӯии мардуми Бухоро ва Самарқанд роиҷ буда, ба ҳамон шакли вайрон дар ашъори Устод ҷой гирифтаанд, аз ҷумлаи «Бух»-бог, «зайнит»-занято, «лучни»-ложа, «утун»-огонь ва даҳҳо вожаҳои русиву туркии дигар дар ҳамин шакл омадаанд, ки ҳамагӣ ба шарҳ ниёз доранд.

Вожаҳову ибораҳои тӯтиучмат, англ., самуми фурқат, яди байзо, эҷози Исо, маше (ки вожаи яҳудист ва дар мисраи 5-и ғазали саҳифаи 22 ба шакли муше оварда шудааст–В.Э.), рабим, ғамзаи зоҳидфиреб, ҷоҳи занаҳдон, ақзалқуззот, барги суман, офтоби ҳусн, қомати қанд ва садҳо дигар низ зарурати шарҳи ашъори Устод Айниро пешорӯи мо қарор додаанд ва зарурати дигар – таҳияи «Фарҳанги ашъори Айни» низ пеш омадааст.

Хулоса, таҳияи «Фарҳанги ашъори Айни» яке аз муҳимтарин ва заруртарин корҳост, ки дар роҳи хубтар шиноختан ва бозгӯӣ кардани садҳо вожаву калимаҳо ва ибораҳои осори Айни, ки дар китобхояшон ғалат навишта шудаанд ва маънидод кардани уқдаҳои мероси адабии Устод Айни ёри мерасонад.

АДАБИЁТ

1. С.Айни. Куллийёт. Ҷ. 8. / С.Айни. - Душанбе: «Ирфон», 1981.
2. А. Абибов. Мухаммаси Айни бар ғазали Ҷунайдуллои Ҳозик. «Маориф ва маданият» 20-уми апрели 1967.
3. Коллектив. Гулшани адаб. Ҷилди 5.-Душанбе: «Ирфон», 1981.
4. С.Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. / С.Айни. - Душанбе: «Адиб», 2012.
5. Неъматуллоҳи Мухтарам. «Тазкират-уш-шуаро». Дастнависи захираи дастхатҳои Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон, №304.

НЕОБХОДИМОСТЬ ГЕРМЕНЕВТИКИ ПОЭЗИИ САДРИДДИНА АЙНИ

Основоположник современной таджикской литературы Садриддин Айни на ряду с высокохудожественной прозой и написал прекрасные поэзии, что в современной литературе занимает достойное место. С момента сочинения поэзией Садриддина Айни уже прошло более 120 лет, что нынешний читатель затрудняется с пониманием сущности слова великого мастера. Исходя из этого, сегодня возникло необходимость комментировать поэзии Садриддина Айни и подготовить книги «Фарҳанги ашъори Айни» (Словарь поэзии Айни).

Ключевые слова: Садриддин Айни, основоположник, современная литература, произведение, проза, достойное место, стихотворение, комментарий, толкование, «Словарь поэзии Айни».

THE HERMENEUTIC NECESSITY OF SADRIDDIN AINI'S POETRY

The founder of the modern Tajik literature Sadriddin Aini along with high artistic prose wrote beautiful works and they take a worthy place in the modern literature as well. From the moment of the composition of Sadriddin Aini has passed 120 year and nowadays readers are facing with difficulties of understanding of the meaning of the words of the writer. Thus it is necessary to comment the prose of Sadriddin Aini and prepare the book by name "The dictionary of Aini's poetry".

Keywords: Sadriddin Aini, founder, modern literature, work, prose, worthy place, verse, comments, interpretation, "The dictionary of Aini's poetry".

Сведения об авторе:

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел: (+992) 935314408; E-mail: vafo_1965@mail.ru

About the author:

Elboev Vafo Juraqulovich, Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 935314408; E-mail: vafo_1965@mail.ru

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ШЕЪРҲОИ ОЗОДИ ГУЛНАЗАР

Ҳамроев Р.З.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Устод Гулназар Келдӣ аз шоирони навпардозии муосир буда, дар эҷодиёти ӯ бар замми ашъори суннатӣ шеърҳои нав (ба истилоҳи ғарбиён- **мудерн**) низ мақоми муайян дорад. Мо шеърҳои нави ӯро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем: шеърҳои **озод** ва **сафед**. Дар ин мақола шеърҳои озода ӯро баррасӣ менамоем. Тавре ки маълум аст, шеъри нави тоҷикӣ маъмулан аз "**Марши хуррият**" (Суруди озода)-и устод Садриддин Айни сарчашма мегирад. Аммо мафҳумҳои шеъри озода ва арӯзи нави дар он айём ҳанӯз роиҷ набуд. Баъдан ин истилоҳот дар адабиёти тоҷик маъмул гардиданд. Шеъри нави дар эҷодиёти Абулқосим Лоҳутиву Пайрав Сулаймонӣ шакл гирифта, тобишҳои он дар эҷодиёти Мирзо Турсунзодаю Муъмин Қаноат, Аминҷон Шукӯҳиyo Ғаффор Мирзо, Қутбӣ Кирому Мастон Шералиӣ, баъдтар дар эҷодиёти Лоик Шералию Гулрухсор, Бозор Собирӯ Гулназар Келдӣ ва ҳамсолони онҳо зина ба зина қисман рушду такомул ёфтааст.

Нимо Юшиҷро падари шеъри нави форсӣ арзёбӣ кунанд ҳам, хидматҳои Аҳмади Шомлу ва Аҳавони Солис пас аз Нимо дар ташаккули он чашмгир бошад ҳам, шеъри нави форсӣ ба Тоҷикистон асосан ба тавассути шеъри Нодири Нодирпур роҳ ёфт. Зеро сабки Нимою Шомлу ва Солис ба завқи шоирони тоҷик, ки бо шеъри суннатӣ комилан хӯ гирифта буд, бегонагӣ дошт ва ба зехну табъи онҳо созиш накард. Аммо шеъри Нодирпури навҷӯ ва тасвиргаро зуд ба дили эҷодкорони тоҷик роҳ ёфт. Сабабаш дар он буд, ки Нодирпур назар ба дигар пешоҳангони шеъри нави эҳтиёткортар буд. Ӯ сабки чадидро бо сабки суннатӣ ошғӣ дода тавонист. Тасвирҳои тару тозаӣ ӯ, забони нарму баёни муассираш барои шоирони тоҷик қобили пайравӣ буданд. Ба ибораи дигар, шеъри Нодирпур пуле буд, ки шеъри қадими форсиро бо шеъри нави он мепайваст. Агар шеъри нави тоҷикӣ аз шеъри Нодирпур рӯидааст гӯем, шояд иштибоҳ нашавад.

Албатта, шеъри нави пешрави имрӯзи Эрон бе заминаҳои амсилави ташаккул наёфтааст. Онро мунтақидони худӣ Эрон, аз он ҷумла, Шафеии Қадқанӣ **шеъри комилан ғарбӣ** арзёбӣ кардаанд. Тавре ки ӯ мефармояд: "Ҳар қадар ки бо масоили зиндагии имрӯзи мо муртабит бошад, ҳар қадар бихоҳад сибғаи иқлимии худро ҳифз кунад, ҳар қадар дар ҷиҳати ҳифзи забон ва ҳатто исроф дар

чанбаҳои суннати забон кӯшо бошад, боз ҳам шеъри пешрави Эрон шеърест комилан ғарбӣ ва ин хусни кор аст, на айби он”. [7, с.266].

Аз таҳқиқоти адабиётшиносони Эрон бармеояд, ки шеъри нав ба сарзамини эшон аз Фаронса сараввал ба тавассути тарҷума ворид шуда, баъдан шуарои форсиабон дар ҳолу ҳавои он тарҷумаҳо навпардозӣ карда, ба шеъри чадид поя гузоштаанд. Таърихи вориди забони форсӣ шудани истилоҳоти шеърҳои озод ва сафед ҳанӯз мушаххас нест. Тавре ки шоир ва мунтақиди Эрон Шафеии Кадканиӣ иброи ақида мекунад: “Намедонам дақиқан истилоҳи шеъри озод ва шеъри сафед дар чӣ таърихе вориди забони порсӣ шудааст. Он чи мусаллам аст, ин аст, ки ҳарду истилоҳ тарҷумаи **blankverse** ва **freeverse** – и англисӣ аст, вале мо имрӯз ҳеҷ як аз ин ду истилоҳро ба маъное, ки фарангиҳо ба кор мебаранд, ба кор намебарем” [6, с.277].

Чунончи худи Гулназар сидқан андешаронӣ мекунад: “Марҳилаи нави шеъри мо, ки аз Лоик Шералӣ шурӯъ мешавад, арзандаи омӯзиши амиқтар аст... Агар шеърҳои чавонии Лоикро ба ёд оред, хоҳед дарёфт, ки онҳо басо шоиронаанд ва аз рангу бори косибӣ озоданд... Шеъри наве, ки аз Лоик шурӯъ шуд, така бар дарозиву кӯтоҳии мисраъҳо дошт. Ва имрӯз чунин шеър, дар баробари шеъре, ки бо риояти чиддии вазну қофия гуфта мешавад, зиндагӣ ва нашвунамо дорад. Аммо шоирони ҳамзабони мо хеле пеш рафтаанд ва акнун шеърҳои низ мегӯянд, ки як ё ду рукни аввал дар вазн аст ва боқӣ ҳама озод. Яъне, як навъ ба ҳам омезиш ёфтани шеъри арӯзиву шеъри сафеду шеъри озод аст” [4, с.22-29].

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки шеъри навро дар навбати аввал Гулназар аз Лоик ва Лоик аз Нодири Нодирпур омӯхтааст. Тадричан шоирони навпардозӣ мо, ки Гулназар дар сафи аввали эшон қарор дорад, шеъри озод ва сафедро бевосита аз эҷодиёти худи Нимо Юшич, Аҳмади Шомлу, Аҳавони Солис ва Фурӯғи Фаррухзоду Сӯҳробӣ Сипехрӣ жарфтар омӯхтаанд. Аз адабиёти рус дар ин ҷабҳа таъсири Владимир Маяковский ва Сергей Есенин ба адибони мо бештар расидааст.

Бояд ёдовар шавем, ки: “шеъри озод дар Фаронса ба таҷрибаҳои Виктур Хугу (1802-1885) оғоз мешавад” [7, с.277]. Таъсири он, албатта ба шуарои навҷӯи Эрон маҳсус аст.

Иддае аз муҳаққиқони тоҷик, аз он чумла, Рустами Ваҳҳоб шеъри озодро **арӯзи нав** арзёбӣ кардаанд. Чунончи ӯ дар рисолаи худ менависад: “Дар арӯзи нав воҳиди асосии вазн -мисраъ ва воҳиди асосии ритм - рукн мебошад” [1, с.168].

Шеърҳои озоди Гулназар тадричан аз така бар дарозиву кӯтоҳӣ (ба таъбири муҳаққиқони эронӣ – пастиву баландӣ) - и мисраъҳо фаротар рафта, дар меҳварҳои уфуқиву амудӣ рушду такомул ёфтанд ва ба мартабаи беҳтарин ашъори озоди имрӯзи Тоҷикистон расиданд. Пораеро аз “**Шеъре озод дар рӯзи озодӣ**” шоҳид меорем:

Тоҷикистон!

Ман надонам солу умри зодрузи ту кадом аст.

Лек медонам, ки доим будай,

Лек медонам, ки доим дар паноҳи чарх хоҳӣ буд.

Дар Авастро хондаам ҳарфи Алифбои умеди зиндаатро,

Субҳи бинои туро ман дидаам дар чаимҳои хираи тири хуросонӣ,

Парчами ту парфшон аст аз дами боди ливои кивиёнӣ.

Оре, оре,

Ман зи соли ту намегӯям,

Баски ҳамсолӣ ба сӯзи синаи ман,

Баски ҳамрозӣ ба гармии лаби ошиқ,

Баски ҳамумрӣ ба субҳи хандаи тифлони гаҳвора,

Лек дар дунё зи қулли зодану эҷозу эҷёҳо

Зодане набвад, чунон тавлиди озодӣ.

Муъҷизе набвад, чунон уммеди озодӣ.

Рӯзи Озодӣ муборак, Тоҷикистон!

Шеъри озоди маро бигзор,

То шавад хоки раҳи озодиш ту,

Меҳри озоди маро бигзор,

То бичинад хорҳоро аз раҳи озодиш ту... [2, 3].

Гулназар дар эҷоди чунин ашъор чун як зумра суҳанварони бетачриба гумроҳ нашудааст. Ӯ моҳияти шеъри озодро ба пуррагӣ пай бурдааст. Гулназар дарк кардааст, ки шеъри озод на танҳо бо дарозу кӯтоҳ кардани аркони арӯзӣ асос меёбад, балки ин шеър фазои озод ва судҷӯӣ аз ангораҳои нахвиرو низ тақозо менамояд. Дар шеъри озод қофия нақши ҳалқунанда надорад. “Агар ҳам қофияе дар шеъри озод зоҳир шавад, ба шевае озод хоҳад буд, бо озодии комил. Дар шеъри расмӣ ва маъмулӣ воҳиди шеърро мисраъ ё по – foot ташкил медиҳад ва дар шеъри озод воҳидҳо васеътар аз ин ҳудуд аст ва гоҳ то ҳадди як фикра (порограф) ё як stroph тавсеа меёбад”. [7, с.278].

Агар мо ҳамин як пора шеъри Гулназарро шартан як фикра (параграф) ҳисоб кунем, зимни таҳлил чунин натиҷа ҳосил мешавад: аввалан, ин фикра аз бист сатр таркиб ёфтааст; сониян, ҳамаи сатрҳо бо як вазн оғоз меёбанд; сеюм ин ки сатри аз ҳама кӯтоҳ аз як рукн иборат буда, сатри аз ҳама дароз (сатри шашум) аз шаш рукну як ҳиҷои иловагӣ иборат аст; чорум ин ки ҳамаи рукнҳо бо як вазн (**фоилотун**) эҷод шудаанд ва ҳиҷоҳои иловагӣ бо вазни **фаъ** тавлид гардидаанд; панҷум ин ки сатрҳои шашуму ҳафтум ба ҳамдигар ҳамқофия шудаанд (**хуросонӣ – ковиёнӣ**); сатрҳои чордахуму понздаҳум мураддафанд (**озодӣ**) ва ҳамқофияанд (**тавлид - уммед**); сатрҳои ҳабдахуму нуздаҳум нисбати ҳамдигар мураддафанд (**озоди маро бигзор**) ва қофияи шойгон доранд (**шеър- меҳр**; дар сатрҳои ҳаҷдахуму бистум радиф (**раҳи озодии ту**) мавҷуд аст, аммо қофия нест. Албатта, инро нуқси шеър номидан норавост. Шашум ин ки сатрҳои зиёди ин шеър дар танҳои истиқлолият надоранд ва якдигарро тақвият мебахшанд, муҳтавои шеър аз ваҳдати онҳо ташаккул меёбад. Тавре ки дидем, ин намуна ба меъёри шеъри озод пурра ҷавобгӯ буда, дар асоси таҷрибаҳои худ Гулназар эҷод шудааст. Чунин таҷрибаҳо дар осори шоир кам нестанд.

Гулназар таҷрибаҳои тоза ба тозаи худро дар шеъри озод муттасил идома медиҳад ва аксар вақт комёб ҳам мешавад. Шеъри манзаравие дорад, ки аз як фикра (параграф) - и панҷсатрӣ шомил буда, дар ду сатри он қофияву радиф мавҷуданд. Дар чор сатри аввал рукни **муфтаъилун** се маротибагӣ ва дар сатри панҷум ин рукн ду маротиба қорбурд шудааст:

Кӯҳи фарбеҳ,

кӯҳи танбал,

кӯҳи ғартут

Навҷавон иҷуд, тоза иҷуд, нозукмиён иҷуд:

Аз варои хоби сангини чақоди моту ҳайрон

Бо латофат,

бо тароват ,

бо назокат

Духтари шаб - “МАҲ ” аён иҷуд [2, с.6].

Дар миёни аҳли адаби форсидагон шеъри озод бо унвони шеъри нимой низ шуҳрат дорад. Доктор Юсуф Олӣ Аббособод дар китоби “Ҷараёншиносии шеъри муосир” инқилоби адабии Ниморо дар панҷ асл устувор доништааст: “1) таҳаввул дар фурми берунии шеър; 2) таҳаввул дар фурми дарунӣ ё сурати зеҳнӣ; 3) тағйири шеваи маънопардозӣ; 4) таҳаввул дар кайфият ва низоми имоҷӣ; 5) инқилоб дар ҷаҳонбинии шоирона” [5, с.89-92].

Агар аз рӯи ҳамин меъёр ба ашъори Гулназар низ назар афканем, таҳқиқоти мо ҳам тӯл мекашад. Чунин инқилоби эҷодӣ баъд аз солҳои навадуми асри гузашта дар шеърҳои озоди Гулназар низ ба мушоҳида мерасад. Албатта, на ҳама таҷаддудҳо ба осонӣ аз тарафи омма пазируфта мешаванд. Гулназар низ ба хулосае омад, ки дигар маъниро қурбони шакл набояд қард, бояд шакл ба хидмати маънӣ камар бандад. Бар замми ин, ҷое ки иҷборан баробар қардани мисраъҳо ба муҳтаво ҳалал мерасонад, ба ҷуз зиён чизи дигаре ба бор нахоҳад овард. Дарозу кӯтоҳ (баланду паст) қардани мисраъҳо бояд ба манфиати муҳтаво сурат бигирад. Иҷборан қофияро ба сари ҳар байт бор қардан зарурат надорад. Аз ҳамин сабаб шеърҳои озоди Гулназар аз қофиябозӣ орианд. Гулназар дар эҷоди шеъри озод аз ноқомии шоирони классик панд гирифт. Зеро гузаштагон асосан ба меҳвари уфуқии шеър мутаваҷҷеҳ мешуданд аз меҳвари амудии он сарфи назар мекарданд ва ваҳдати муҳтаворо аз даст медоданд, яъне иртиботи байтҳои алоҳида барҳам меҳурд. Аксари ифодаҳои Гулназар мармузанд ва **бар системаи сермаъноӣ** асос ёфтаанд. Гулназар тарзи тасвирсозиро аз шуарои муосири Эрон ва Русия омӯхт ва таҷрибаи шахсии худро тақмил дод. Ҳолатҳои зиндагиро вориди шеъри озод қард. Баъзе тасвирҳои печидаро низ ба сарҳади шеър кашид. Ба тасвири отифаҳое даст зад, ки онҳо ҳосси замони моянд. Чун шоири навапардоз заминро замони бо чашми худ дид. Гулназар шоирест, ки бо ду ҷода ба кишвари шеър роҳ мепаймояд: **ҷодаи тааққул ва ҷодаи таҳайюл**. Ин ҷодаҳои мушкилгузар аз фарти таҷриба барои ӯ осонгузар шудаанд. Падидаҳои романтикӣ дар шеъри Гулназар фаровонанд, аммо ӯ шоири афтодарӯх ва бадбин нест. Акнун лозим меояд, ки барои исботи ин гуфтаҳои шеъри озодеро аз Гулназар пурра шоҳид оварем, зеро қисман овардани он ба манфиати таҳқиқ нахоҳад буд. Масалан, ӯ шеъре дорад бо унвони “Паёме ба Ҳақназар Ғойиб”:

Ҳақназар,

Эй дӯсти аз дӯстӣ як даст болотар!

Ҳар гаҳе дар кӯчаҳои шаҳр гардам, саҳт метарсам,

Ҳар гаҳе байте ба лаб орам, дилам дар сина меларзад,

Ин қадар кам мондаем!

Ағбаи Шар-шар зи тундиҳо гузашту меҳрубон аст,

Офтоби хандаҳои ту ҷаро аз дида пинҳон аст?

Дар анористонии ту бо номи ман як бех анор аст,

Интизорӣ дар даруни ман анори пора-пора.

*Дар Душанбе марди кӯлобӣ душанбегист,
Дар Душанбе дар сари ҳар як қадам як марди кӯлобист.
Бе ту аммо шаҳри ман холист,
Ончунон ки шаҳри Кӯлоби ту бе армони ту холист.
Ҳақназар,
Эй оғӯши чонпарвари Кӯлоб,
Эй навои думбура,
Эй маҳфили гарми фатирии қурутоб!
Ҳочамуъмин бе намак монад,
агар дар хони ту нону намак нест!*

*Ними шаб ёди ту омад бар сарам, хобам парешон шуд,
Хастаат дидам, чу Сурхоби ту набзи ман ба афгон шуд.
Мисраи ман бе чароғи ёди ту хира-ст,
Хонаи ман бе ту саҳрост.*

*Эй найи нолони Румӣ аз найистон,
Эй гами танҳоии шоир ба хоки Тоҷикистон!
“Ҳар ду оламро ба душман дех”
Ва худро кам мадон дар олами камбин.
Ин қадар кам мондаем,
Ҳақназар,
Эй дӯсти аз дӯстӣ як даст болотар! [3, с.93].*

Дар ҳалқи ин шеър устод Гулназар сараввал даст ба таҳаввулгарой задааст. Ӯ зимни дарозу кӯтоҳ кардани мисраъҳо намуди зоҳирии шеърро дигаргун кардааст, аммо баланду пасти мисраъҳо танҳо ба хоҳири шакли берунии шеър нест, балки ба хоҳири мазмун ва муҳтавои он аст. Қофия ва радиф дар шеър иҷборан ба сари мисраъҳо бор нашуда, дар гулгаштҳои он озодона сайр мекунад. Ин шеър аз шаш фикра (параграф) таркиб ёфтааст ва ҳар фикра истиқлолият дорад, аммо дар мачмуъ ваҳдати фикраҳо ҳифз карда шудааст. Агар содатар иброз дорем, дар фикраи аввал танҳо дар мисраъҳои якуму дуум қофия мавҷуд аст: **Ҳақназар - болотар**. Фикраи дууми шеър дар шакли маснавӣ: қофиябандии **а - а, б - б** эҷод шуда, мисраъҳо мусовианд. Дар фикраи сеюм мисраъҳои дууму чорум мусовӣ ва ҳамқофияанд: **кӯлобист - холист**; аммо мисраъҳои якуму сеюм аз чиҳати ҳиҷо баробар нестанд. Фикраи чорум аз шаш мисраи нобаробар иборат буда, мисраи шашум мантиқан давоми мисраи панҷум аст. Қофия дар мисраъҳои дууму чорум омадааст: **Кӯлоб - қурутоб**. Дар фикраи панҷум мисраъҳои якуму дуум баробарвазн буда, онҳо шакли қофиябандии маснавиرو гирифтаанд, инчунин мураддафанд: **парешон шуд - ба афгон шуд**. Мисраъҳои сеюму чорум на мусовианду на ҳамқофия. Фикраи охир шомили ҳафт сатр аст ва мисраи чорум давоми мантиқии мисраи сеюм аст, ки онро Гулназар аз ним мисраи Ҳоча Ҳофиз вом гирифтааст (Ҳар ду оламро ба душман дех, ки моро дӯст бас). Аз ин ҳисоб ягон сатр бо сатри дигар зоҳиран мусовӣ нест. Қофия дар сатрҳои якуму дуум мавҷуд аст: **найистон - Тоҷикистон**. Байти матлаъ дар мақтаи шеър тақрор ёфтааст:

*Ҳақназар,
Эй дӯсти аз дӯстӣ як даст болотар!*

Тавре ки аён аст, мисраъҳо ба истиснои дарозию кӯтоҳӣ аз доираи вазни арӯз хорич нашудаанд ва мучибӣ ташаккули мусиқии берунии шеър шудаанд. Мусиқии канорӣ шеърро ҳамон қофияву радифҳое, ки дар боло номбар кардем, таъсис додаанд. Мусиқии дохилии шеър аз тариқи ҳамоҳангии вожаҳо сурат гирифтааст:

Эй дӯсти аз дӯстӣ як даст болотар!

Се вожаи ин сатр: **дӯсти – дӯстӣ - даст** ҳамоҳанганд. Мусиқии маънавӣ дар баъзе байтҳо мавҷуд аст. Масалан, дар ин байт, ки он ба тавассути санъати чинос сурат гирифтааст:

*Дар анористони ту бо номи ман як бех анор аст,
Интизорӣ дар даруни ман анори пора- пора- ст.*

Вожаи **анор** бар замми таҷнис буданаш дар ин шеър истиораи **дил** аст. Шакли дарунӣ ва сурати зеҳнии ин шеъри Гулназар мароқангез мебошад. Ӯ зимни ҳалқи дарунмоияи шеър ба эътидоли меҳвари уфуқии он тавачҷуҳ зоҳир кардааст, яъне, мисраъҳоро бо тақозои матолиби матраҳшаванда шикаста ё тӯл додааст ва даст ба корбурди **бахри тавил** задааст. Дигар ин ки ба риояи меҳвари амудии шеър диққати маҳсус додааст. Муҳтавои шеър, ки тавсифи **дӯстист**, бо баёнҳои асливу фаръӣ сурат гирифта, ваҳдати мазмун таъмин гардидааст. Мухотаби шеър Шоири ҳалқии Тоҷикистон **Ҳақназар Ғойиб** аст. Қасе, ки боре бо ин марди поксиришт ва шоири одамепеч ҳамсуҳбат шуда бошад, ба

вукӯъгӯиҳои Гулназар бори дигар тан медуҳад. Оҳанги отифии шеър ба дараҷаест, ки касро ба рикқат меорад: **“Ин қадар кам мондаем!”** – ҳасрат мекунад Гулназар. Аз ин тасвири отифӣ симои шоирони азизи миллат Лоиқу Қутбию Ашӯр Сафару Ҳабибуллою Мастону Муъмин Қаноату Бозор Собиру дигарон пеши назар меояд. Дар ин шеър, ки саршори ҷанбаи иҷтимоист, масоили бесарҳадии шеърӯ сухан, этнографияи минтақаи Қӯлоб, меҳмоннавозиҳои самимино бетақаллуф ва амсоли он матраҳ шудааст. Мисраъҳо ва тасвирҳои шоирона дар ин шеър фаровонанд, аммо беҳтарин мисраъ **“Эй дӯсти аз дӯсти як даст болотар!”** аст. Тасвири **“наии нолони Румӣ аз найистон”** зебост. Мисраи **“... худро кам мадон дар олами камбин”** тасаллиятбахш аст. Рӯҳи замони мо бо забони отифии шоирона дар ин шеър мавҷ мезанад.

Элиот дар мақолаи **“Тааммулот дар боби шеъри озод”** зимни ёдоварии ин ки **шеър** ҳеҷ гоҳ наметавонад **озод** бошад, мегӯяд: **“Агар шеъри озод як фурми асил аст, бояд таърифи мусбат дошта бошад, вале ман аз он як таърифи манфӣ фақат метавонам ироа кунам, ба ин сурат, ки шеъри озод қаламрави ғиёби тарҳ ва ангора, ғиёби қофия, ғиёби вазн аст. Ба далели ғиёби ҳамин мабонӣ буд, ки Волт Витман онро ба “бозии теннис бидуни тур” ташбеҳ кард”** (Т. S. Eliot New York, 1965, p.184) [7, с.279].

Тавре ки дидем, иддае аз мунтақидони амриқоӣ дар солҳои 60- и қарни сипаришуда ҳам ба **шеъри озод** аз сабаби дар он набудани тарҳу ангораи муайян ва вазну қофия хушбин набудаанд ва ба он баҳои мусбат намедодаанд. Албатта, ин баҳо ба шеърҳои озоди шуарои онвақтаи Амрико мансуб аст, ки чунин хусусиятҳои манфӣ доштанд. Аммо тавре ки мо дар боло ҷанд шеъри озоди дар солҳои охир эҷоднамудаи устод Гулназарро мавриди таҳлил қарор додем, онҳо бидуни иштибоҳ, сазовори баҳои баланданд. Зеро шеърҳои озоди Гулназар вазни муайяни арӯзӣ доранд. Фақат ҳангоми зарурат мисраъҳо пасту баланд шудаанд. Шоир ба ваҳдати муҳтавои шеърҳояш дар меҳварҳои уфуқиву амудӣ эътибори махсус додааст. Қофияҳо низ дар мавриди худ қорбурд шудаанд. Муаллиф дар истифодаи онҳо ба ифроту тафрит роҳ надодааст. Аз ин рӯ, месазад, ки дар асоси таҷрибаҳои шоиронаи Гулназар дар эҷоди шеъри озод ва амсилаҳои гуногуни онҳо минбаъд низ пажӯҳишҳои густурдатар анҷом дода шавад.

АДАБИЁТ

1. Ваҳобов Р.И. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмӣ дар назми муосири тоҷик (дар мисоли ашъори Муъмин Қаноат). Рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология. / Р.И. Ваҳобов - Душанбе, 2007.- 188 с.
2. Гулназар. Ҳар мисраи шеър Тоҷикистони ман аст. / К.Гулназар - Хучанд, 1997.- 88с.
3. Гулназар. Туву хубиву раъноӣ. / К.Гулназар - Душанбе: Адиб, 2010.- 408 с.
4. Гулназар. Растохези сухан. / К.Гулназар - Хучанд: Нури маърифат, 2015. - 300 с.
5. Оли Аббособод, Юсуф. Ҷараёншиносии шеъри муосир. / О.А. Юсуф - Техрон: Сухан, 1390.- 440 с.
6. Ҳаким Аскар. Дар қаламрави сухан. / А. Ҳаким – Душанбе: Ирфон, 1982 – 203 с.
7. Шафеии Қадқанӣ, Муҳаммадризо. Бо ҷароғ ва оина. – Техрон: Сухан, 1390.- 768 с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЛЬНЫХ СТИХОВ ГУЛНАЗАРА

Народный поэт Таджикистана, лауреат государственной премии имени Абуабдуллаха Рудаки, автор национального гимна устод Гулназар создавал приемлемые и одобренные стихи и в традиционной форме и в форме модерна. В целях достоверного анализа, мы разделили стихи на две части, сочиненные в форме модерна: вольный и белый стихи. В этой статье идет речь о некоторых особенностях вольных стихов устод Гулназара.

Как видно из нашего исследования, вольные стихи Гулназара постепенно отходя от опоры на длительность и краткости стихотворных строк, развивались и совершенствовались в горизонтальной и вертикальной стержни и дошли до лучшего степени вольного стиха сегодняшнего Таджикистана. Он входит в арене вольного стиха с большим формированием и воображением. В его стихах полны романтические явления. Если в этом виде стиха ритм является стопой, то рифма используется только по необходимости. К тому же, строка или стих не имеет решительный роль, а проявляет решающий роль в параграфе (раздел или фраза).

Поэт в этой сфере имел творческие опыты и постепенно достиг своей цели. Следует отметить, что он по всякому поводу ради формы стиха не разбивал стихотворную строку, а выслеживал по необходимости содержания и содержимое. Единство содержания и содержимого ясно наблюдалось в его вольных стихах. Для совершенствования своего вольного творчества, устод использовал из опытов поэтов нынешнего Ирана и современных поэтов Запада. Как традиция в вольных стихах Гулназара соблюдается система аруза за исключением разбивки строк или их затягивания, но интересное явление, которое нас побуждает к исследованию и пересказу, то, что поэт уклонялся от многословия и старался вводить новые содержания в форму этого вида стиха.

Ключевые слова: традиционная форма и модерн, творческие опыты, горизонтальные и вертикальные стержни, стихотворная строка, байт, параграф, единство содержания и

содержимого, сфера воображения, романтические явления, разбивка строк, система аруза, уклонение от многословия.

SOME FEATURES OF GULNAZAR'S FREE POEMS

In this given article the author researched the problems of some features of Gulnazar's free poems. The Tajik national Poet, laureate of Governmental Prize by name Abuabdullohi Rudaki, author of the National Anthem Gulnazar is recognized in both traditional and modern forms of poetry. With the aim of an accurate diagnosis, we have divided the currency of his modern form and his creation, into two parts: the free poetry and the white poetry. This article discusses some features of the free poetry of Gulnazar.

According to our research, the free poems of Gulnazar gradually have been beyond the length and brevity (according to modern Iranian scholars - the ups and downs) of wide line of the poetry, and along the horizontal and vertical of the most developed and the best free poetry and perfect in modern Tajikistan. He entered to the middle of free poetry through the imagination. Romantic events in his poems are numerical strength. If in this kind of poetry weight will be an important element, in this type of poetry, rhyme can only be used when necessary. In additional, line or verse does not have a decisive role, but the decisive role is reflected in the paragraph (paragraph or thought).

Poet had been achieved in many creative experiences and gradually works. It should be noted, that he did not write the poem in the form of a rhyme, but in accordance with the need for content and substance he followed it. That is why in the line, freedom and form do not narrow the place of content. Only in axial is the horizontal or vertical expression of the content important in the poet's work, but the expression of the content in both axes is equally important. The unity of content and harmony is clearly visible in his free lines. To perfect his free poetry, Gulnazar were used the poems of contemporary Iranian poets and contemporary poets.

Traditionally, in Gulnazar's free poems, the weight of the day is kept to a minimum, except for breaking lines or lengthening them, but the most interesting thing that makes us explore and criticize is that the poet avoided eloquence and generalizations and tried to present, fresh content in the format of this type of poem.

Keywords: traditional and modern form, free poetry, length and brevity of line, creative experiments, horizontal and vertical axis, verse, byte, paragraph (thought), unity of content and content, the path of imagination, dream, dream phenomenon, romantic phenomenon. from eloquence and generality.

Сведение об авторе:

Хамроев Равшанкул Замонович – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка и литературы факультета дошкольного и начального обучения Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Адрес: Республика Таджикистан, проспект Рудаки 121. E-mail: ravshan60@mail.ru. Тел.: (+992) 927692017.

About the author

Hamroev Ravshanqul Zamonovich - Tajik state pedagogical University named after Sadriddin Aini, candidate of philological Sciences, senior lecturer of the Department of language and literature. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. E-mail: ravshan60@mail.ru. Phone: (+ 992) 927692017.

УДК: 070.1 (575.3)

ВКЛАД САЙИД АХМАД - ХАНА В РАЗВИТИЕ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ИДЕОЛОГИИ ИНДИИ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВВ

Гоибова Ф.М.

Таджикский национальный университет

Сайид Ахмад - хан - один из самых динамических и просвещённых деятелей XIX столетия. Он как богослов, учёный, социальный реформатор, педагог, публицист и политический деятель внёс существенный вклад в развитие истории Индии. Один из его хорошо осведомлённых современников писал: «Среди могущественных сил, которые тихо и незаметно изменяли положение дел в Индии в течение прошлых сорока лет, имя Сайид Ахмад - хана занимает заметное место» [9, с.132]. В целом он стал социальной и моральной силой, которая ускорила процессы перехода от средневековья к нашему времени. Сайид Ахмад - хан в своих работах пытался примирить исламские достижения Востока с научными исследованиями Запада.

Английская газета «Академия» от 19 декабря 1885 года пишет о сэре Сайиде: «Довольно странно, что человек с благородными арабскими генами и который не владеет английским языком, проявляет такой явный интерес к западному образованию и западной мысли». Сайид Ахмад - хан является идеологом реформы образования и одним из основоположников исламского модернизма в Индии.

Наибольшую известность ему принесла общественная и просветительская деятельность, основным результатом которой было открытие в 1878 году мусульманского колледжа в Алигархе, организованного по образцу британских университетов Оксфорда и Кембриджа. Этот колледж впоследствии, в 1920 году, получил статус университета. Сайид Ахмад - хан очень хотел, чтобы этот колледж действовал как мост между старым и новым, Востоком и Западом. По мнению этого просветителя, который стремился увидеть Восток таким же развитым, как Запад, необходимо для достижения этой цели изучать, осваивать практику других передовых государств, поскольку, разумеется, нет других причин процветания западных стран, кроме широкого освоения передовой современной науки [3, с.90]. Естественно, считал мыслитель, процесс взаимоотношения европейской культуры и науки в странах Востока должен проходить с учётом специфики национального восприятия.

Концепция образования, которую развивал Сайид Ахмад - хан, вытекала из характера его мировоззрения. Образование, считал мусульманский реформатор так же как и его европейские предшественники, является критерием, определяющим ценность личности, её общественное значение, и средством формирования достойного человека. «Цель образования, - писал реформатор, - состоит в том, чтобы пробудить в человеке сознание, способность различать добро и зло, понимать явление окружающей его природы. Овладевая знаниями, мы совершенствуем нравы, легче можем заработать на жизнь, приобретаем умение правильно оценивать свою жизнь» [3, с.50]. Сайид Ахмад - хан утверждал, что в основу содержания обучения необходимо ввести позитивные знания, данные естественных и гуманитарных наук, а не слепую веру и схоластику. Таким образом, реформатор противопоставляет светскую науку схоластической религиозной системы образования. В связи с этим просветитель в 1859 году организовал персидское медресе в Морадабаде и написал небольшую брошюру на урду и на английском языках о потребности и ценности образования. Система образования многих западных стран, в том числе буржуазной Англии, представлялось Сайид Ахмад - хану воплощением просветительского идеала в этой области. Он считал, что эти страны решили многие свои экономические задачи путём всеобщего образования. Здесь вполне уместно было бы привести слова видного деятеля и поэта Индии Абул Калам Азада, который сказал: «Мне попались работы сэра Сайид Ахмад - хана. Его взгляды на образование произвели на меня большое впечатление. Я понял, что теперь нельзя быть по-настоящему хорошо образованным, если не изучать современные естественные науки, философию и литературу. И я решил, что должен непременно выучить английский язык» [8, с.3].

Нужно отметить, что в эти годы, на основе идей национально - освободительного движения, продолжалось развитие национальных литератур. Возникла литература нового типа на урду, хинди и фарси. Становлению прозы и публицистики на данных языках в огромной степени способствовала просветительская деятельность Сайид Ахмад - хана и созданного им журнала «Тахзиб ул - ахлак» («Совершенствование нравственности»). Данный журнал начал издаваться по инициативе Сайид Ахмад - хана в период с 1870 по 1897 годы. на создание этого журнала Сайид Ахмад - хана вдохновили два английских журнала - «Зритель» и «Татлер», с которыми он ознакомился в 1869 году в Лондоне, и в них обсуждались вопросы социальной реформации. Ещё в письме своему другу Мохсин - уль - Мулку из Англии сэр Сайид обсудил с ним идею создания такого же журнала в Индии. В первом номере журнала «Тахзиб ул - ахлак» Сайид Ахмад - хан писал: «Этот журнал основан с целью возбудить среди мусульман желание овладеть высшей ступенью культуры, с тем, чтобы цивилизованные народы не имели оснований относиться к мусульманам с презрением, и чтобы во всех странах мира они также могли считаться культурным и образованным народом... Устремления всего человечества, мораль, жизнь, общество, культура и пути её развития, наука и искусства всех времён - все это должно стать предметом глубокого изучения» [2]. Далее он отмечает, что основной задачей этого журнала является борьба против всего того, что затрудняет путь продвижения мусульман к цивилизации. Из 459 статей, которые были опубликованы в этом журнале, 208 были написаны непосредственно самим реформатором. Эти статьи дают, в основном, общее представление о природе и воздействии его деятельности в области социальных реформ, и в них больше затрагивались социальные образовательные вопросы, чем политические. В журнале «Тахзиб ул - ахлак», известном в Англии под названием «Мусульманский Социальный Реформатор», особое место занимали вопросы морали и нравственности, где Сайид Ахмад - хан, как великий гуманист, отстаивал самые благородные нормы поведения в обществе [4, с.30].

Следует особо отметить, что издание этого журнала положило начало журналистике на языке урду в Индии и проложило путь просветительскому движению среди мусульман. Затем намного позже, в 1881 году, верный сторонник движения Алигарх и выпускник Алигархского Университета Сайид Хамид, тогдашний вице - канцлер Алигархского Мусульманского Университета, возобновил издание «Тахзиб ул - ахлак» в качестве двухмесячного частного журнала. В апреле 1885 года под руководством вице - канцлера Сайид Хашима Али Алигархский Университет приобрёл «Тахзиб ул -

ахлак» и выделил необходимый административный персонал и здание, и с тех пор данный журнал публиковался регулярно.

Сэр Сайид был не только одним из величайших социальных реформаторов, но также был и великим национальным строителем современной Индии. Он начал готовить базу для образования мусульманского университета, открывая различные школы. Также в 1863 году учредил Научное Общество в Газиपुरе, чтобы пробудить научный интерес среди мусульман и сделать западные знания доступными для индийцев на их родном языке. Данное Общество занималось переводом стандартных классических работ с английского языка на урду и фарси и таким образом знакомило людей с английской литературой. По этому поводу известный американский учёный Дж. Грэм, близко знакомый с Сайид Ахмад - ханом, писал: «Впервые в истории Индостана один только мусульманский джентльмен без какой - либо помощи организовал Общество, чтобы принести знания и литературу Западного мира в пределы досягаемости огромных масс людей Востока» [6, с.38].

Кстати, это была честная попытка сэра Сайида привести индуистов и мусульман на одну общую мирную платформу. Лейтенанты - губернаторы Пенджаба г - н Маклеод и Северо - Западных областей г - н Драммонд стали вице - покровителями этого Общества. В 1864 году Сайид Ахмад - хан переехал в Алигарх. Его Научное Общество тоже переместилось туда. В. Дж. Бримли, судья Алигарха, был избран президентом Общества. Он проявил огромный интерес к работе Общества и дал толчок его литературной деятельности. Для Научного Общества было построено новое здание, и сам Сайид Ахмад - хан контролировал строительство этого здания. 14 февраля 1866 года специальный уполномоченный г-н Уильямс выполнил церемонию открытия нового здания и в своей речи отдал дань уважения искренним усилиям Сайид Ахмад - хана в популяризации знаний в Индии. Научное общество развило очень активную деятельность, несколько раз в месяц проводились встречи, читались лекции на популярные темы. У общества был свой ежемесячный бюджет, довольно большой. Благодаря усилиям Сайид Ахмад - хана очень много важных и ценных работ английских авторов было переведено на урду. Предметы, на которых он сделал большой акцент, включали математику, механику, философию и современное сельское хозяйство. Только по математике было переведено более 17 книг. Особенный интерес он проявлял к истории, так как одной из важных проблем, которые занимали его ум после восстания 1857 года, был анализ факторов, которые привели к взлёту и падению стран Британского содружества наций. «Зная различные повороты всемирной истории, можно предотвратить много кризисов», - говорил Сайид Ахмад - хан. Под его руководством на урду были переведены «История Персии» Малкольма, «История Древнего Египта» Родена. Он сам лично контролировал всю эту работу по переводу и часто просил переводчиков дать дополнительные указания, и чтобы добавили иллюстрации к этим работам. Непосредственно при участии мыслителя на язык фарси была переведена его историческая работа «Чоми Чам» («История Могольских Императоров»), а также на фарси был переведён трактат аль - Газали «Кимиёи саодат» («Химия счастья») [1, с.80].

Интересно отметить, что один из объектов деятельности научного общества, которое он создал, состоял в том, чтобы выявить наиболее эффективные методы сельского хозяйства. С этой целью он обратился к правительству Англии с просьбой нанять специалиста для него, который помог бы подготовить книгу по сельскому хозяйству, так как считал, что торговля и сельское хозяйство являются ключом к прогрессу Индии. Все, кто имеет какое - либо отношение к земле, сельскому хозяйству, утверждает Сайид Ахмад - хан, хорошо осведомлены о производительной способности почвы и должны знать, что она постепенно уменьшается. Одна из причин необходимости устранения этого зла заключается в том, что следует проводить культивирование почвы или применять некоторые новые изобретения для улучшения её плодородия. И поэтому, естественно, настало время перевода необходимых трудов по сельскому хозяйству и земледелию. Эти проблемы были обсуждены на встрече по вопросам сельского хозяйства, проведённой в Бенаресе, а также на такой же встрече, проведённой в Калькутте через несколько дней Вице - губернатором Бенгалии, которые являются первыми мероприятиями такого рода в Индии. Орган Научного общества, бюллетень Института Алигарха, известный под названием «Aligarh Institute Gazette» («Алигархская Институтская газета») был издан в марте 1866 года. Вначале это был еженедельник, но впоследствии он издавался два раза в неделю. Передовая статья всегда писалась Сайид Ахмад-ханом. Это была двуязычная газета. Статьи печатались в смежных колонках на урду и на английском языке. Наряду с отчётами и обзорами текущих политических и социальных событий, в газете также печатались тексты лекций, прочитанных членами Научного общества. В течение тридцати двух лет её существования «Алигархская Институтская газета» была хранителем политического и общественного сознания индийской интеллигенции. Являясь правдивым репортёром, проникающим аналитиком, бесстрашным критиком и мудрым консультантом, это газета не только знакомила народ и правительство с сообщениями обо всех важных событиях, имеющих влияние на прогресс страны, но также помогала каждому понять

точку зрения и проблемы других, и как сотрудничать друг с другом в решении задач развития своей страны [10, с.143-145].

В своей речи, посвящённой открытию Научного общества, Сайид Ахмад - хан особо отмечает, что это начатое им движение предназначено, естественно, в соединении со многими другими мерами, чтобы сделать Индию более богатой, чем она есть в настоящее время, и что гораздо важнее превратить её в просвещённую страну, так как, подчёркивает он, увеличение просвещения эквивалентно увеличению богатства. И здесь же он призывает не только к изучению английского языка, но также считает, что его изучение нужно поддерживать на высоком уровне для достижения поставленной высокой цели. Научное Общество, в свою очередь, приложит все свои усилия, чтобы вывести эту страну из столетнего сна, и кто будет рьяно содействовать этому, будет награждён заметным местом в списке благотворителей его страны [6, с.45]. В целях усовершенствования знаний своих соотечественников Сайид Ахмад - хан приложил немало усилий для того, чтобы Научным Обществом были переведены книги по древней и современной истории. Правда, некоторые небольшие выпуски работ по истории были переведены Департаментом общественного обучения для использования в школах; однако большинство из них не содержало необходимых деталей или полного описания нравов, достоинств и недостатков тех стран, которые были необходимы, чтобы выявить реальную картину. Хотя Научное Общество только начинало свою работу, Сайид Ахмад - хан настоятельно рекомендовал перевести одну из частей книги о древней истории Египта, состоящую только из ста страниц, которая являлась одной из старейших историй мира в области развития искусств и наук. Сайид Ахмад - хан перевёл и опубликовал в частной прессе две статьи из газеты «Edinburgh Review» («Эдинбургское обозрение») члена палаты лордов Дэлхоузи, и на свой запрос в Лондон относительно автора этих эссе получил ответ, что их автором является герцог Аргайл, и что он был очень доволен переводом своих статей на язык урду. Это, естественно, сильно повлияло на сэра Сайида, и он написал письмо герцогу Аргайлу о том, что мог бы получить помощь от герцога как покровителя Научного Общества и получил его согласие. Это был первый английский аристократ который предоставлял поддержку Обществу, основанному индийским джентльменом. По любопытному и счастливому совпадению шесть лет спустя именно из рук герцога Аргайла в 1888 году Сайид Ахмад - хан получил орден Звезды Индии Британской короны II степени.

Приводим следующий краткий список переводов, изданных Обществом с самого начала его деятельности: «Древняя история Египта»; «Персидский перевод Истории Китая»; «Древняя История Китая»; «Современное сельское хозяйство» Скотта Бума; «Политическая Экономия»; «История Персии» сэра Джона Малькольма; Тодхантер Айзек. «Тригонометрия»; «Алгебра Евклида»; Бернард Смит. «Арифметика (для школ)»; Уильям Гэлбрейт. «Простая Тригонометрия»; Тодхантер Айзек. «Интегральное исчисление».

Несомненно, организация данного Научного Общества являлась одной из ступенек для претворения в жизнь просветительской программы сэра Сайида.

Объективно оценивая деятельность реформатора, необходимо отметить, что он действительно стремился пробудить «дух независимости» в индийских мусульманах, вдохнуть в них уверенность в своих силах и призвать их к достижению руководящих позиций в индийском обществе [7, с.55]. Подводя итоги рассуждениям о роли и значимости личности Сайид Ахмад – хана, безусловно, надо отметить, что его взгляды оказали огромное влияние на формирование всего комплекса общественно – политических и религиозных идей Нового времени в Индии.

Здесь также уместно вспомнить высказывание писателя Хали Алтаф Хусейна, автора биографии Сайид Ахмад - хана «Хаят - е Джавид», который, подчёркивая личные достоинства этого видного мыслителя, в своей книге приводит старую поговорку о том, что хороший друг похож на лиственное дерево. «Когда дерево в полном расцвете, - пишет он, - оно даёт тень, которая спасает людей от жары, затем его плоды с удовольствием вкушают люди, и когда дерево высыхает, его древесина используется во многих целях. Сэр Сайид был таким же другом для мусульман. Когда он был жив, он трудился для людей своими словами, пером и своими деньгами. Когда он умер, он оставил память о своей работе запечатлённой в их сердцах, чтобы они могли собраться вместе и продолжать благородное дело, основы которого он заложил».

ЛИТЕРАТУРА

1. Акбаршох, Али. Сэр Сайид Ахмад-хан / Али Акбаршох. - Дарёганч, 2006. - 112 с.
2. «Алигархская Институтская газета» - Специальный выпуск, посвящённый памяти сэра Сайида. - Алигарх, 1953/54 - 1954/55.
3. Ахмад-хан, Сайид. Тақрири мақолат (Речи и выступления) / Сайид Ахмад-хан. - Лахор, 1973. - С.90.
4. Беллджон, Дж., младший. Реформы и религиозные идеи сэра Сайид Ахмад-хана / Дж. Беллджон [на англ. яз., второе издание]. - Лахор, 1958. - 140 с.

5. Гордон-Полонская, Л.Р. мусульманские течения в общественной мысли Индии и Пакистана (Критика «мусульманского национализма») / Л.Р. Гордон-Полонская. - М., 1963. - С.326.
6. Грэм, Г.Ф.И. Жизнь и работа Сайид Ахмад-хана / Г.Ф.И. Грэм. – Лондон, 1974. - 427 с.
7. Степанянц, М.Т. Мусульманские концепции в философии и политике XIX - XX вв. / М.Т. Степанянц. - М., 1982. - 248 с.
8. Azad, A.K. Indian Wins Freedom. / A.K. Azad. - New Delhi. 1959. - P. 3.
9. Sir Seyd Speaks to You. / Ed. By K.A. Nizami. / - Aligarh, 1968. - P. 132.
10. Fazale Kareem. Sir Sayed Ahmad Khan. Reformer and First Protagonist of Muslim Nationalist / Kareem Fazael. - Pakistan, Islamabad. - P. 143-145.

ВКЛАД САЙИД АХМАД - ХАНА В РАЗВИТИЕ ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ИДЕОЛОГИИ ИНДИИ В КОНЦЕ XIX - НАЧАЛЕ XX вв.

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты просветительской деятельности Сайид Ахмад - хана, и его вклад в развитие просвещения, культуры, литературы и общественной мысли народов Индии. Основным результатом его общественной и просветительской деятельности было открытие в 1878 году мусульманского колледжа в Алигархе, который впоследствии, в 1920 году, получил статус университета. Сайид Ахмад - хан очень хотел, чтобы этот колледж действовал как мост между Востоком и Западом, так как стремился увидеть Восток таким же развитым, как и Запад. В рамках своей просветительской деятельности Сайид Ахмад - хан организовал школы в Морадабаде и Газипуре, по его инициативе начал издаваться журнал «Тахзиб ул - ахлак», основной задачей которого являлась борьба против всего того, что затрудняет путь продвижения мусульман к цивилизации. Следует особо отметить, что издание этого журнала положило начало журналистике на языке урду в Индии и проложило путь просветительскому движению среди мусульман. В 1863 году сэр Сайид учредил Научное Общество в Газипуре, чтобы пробудить научный интерес среди мусульман и сделать западные знания доступными для индийцев на их родном языке. Данное общество занималось переводом стандартных классических работ с английского языка на урду и фарси и таким образом знакомяло людей с английской литературой. Также одним из объектов деятельности Научного Общества было изучение наиболее эффективных методов сельского хозяйства, т.к. просветитель считал, что торговля и сельское хозяйства являются ключом к прогрессу Индии. Несомненно, организация данного Научного Общества являлась одной из ступенек для претворения в жизнь просветительской программы сэра Сайида.

Ключевые слова: Просвещение, идеология просветительства, образование, Алигархский Мусульманский колледж, Научное Общество, литература, западное образование, европейская наука и культура, сельское хозяйство, прогресс.

CONTRIBUTION OF SAYID AHMAD - KHAN TO THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL IDEOLOGY IN INDIA AT THE END XIX - BEGINNING XX CENTURY

This article examines some aspects of the educational activities of Sayyid Ahmad Khan, and his contribution to the development of education, culture, literature and social thought of the peoples of India. The main result of his social and educational activities was the opening in 1878 of a Muslim college in Aligarh, which later, in 1920, received the status of a university. Sayyid Ahmad Khan really wanted this college to act as a bridge between East and West, as he strove to see the East as developed as the West. As part of his educational activities, Sayyid Ahmad Khan organized schools in Moradabad and Gazipur, on his initiative the magazine «Takhzib ul - ahlak» began to be published, the main task of which was to fight against everything that hinders the advancement of Muslims and civilization. It should be emphasized that the publication of this magazine marked the beginning of Urdu journalism in India and paved the way for the educational movement among Muslims. In 1863, Sir Sayyid established the Scientific Society in Gazipur to spark scientific interest among Muslims and to make Western knowledge available to Indians in their own language. This society was engaged in the translation of standard classical works from English into Urdu and Farsi, and thus introduced people to English literature. Also, one of the objects of activity of the Scientific Society was the study of the most effective methods of agriculture, since the educator believed that trade and agriculture were the keys to India's progress. Undoubtedly, the organization of this Scientific Society was one of the steps for the implementation of Sir Sayyid's educational program.

Keywords: Enlightenment, ideology of enlightenment, education, Aligarh Muslim College, Scientific Society, literature, Western education, European science and culture, agriculture, progress.

Сведения об авторе:

Гоибова Фируза Махмадовна – Таджикский Национальный Университет, кандидат филологических наук, ассистент кафедры иностранных языков, факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: Gaibova_firuz@list.ru. Телефон: (+992) 934044447.

About the author:

Goibova Firuza Mahmadvna – Tajik National University, candidate of Philology science, assistant Department of foreign languages of the faculty of journalism. Address 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: gaibova_firuza@list.ru. Tel.: (+992) 934044447.

**МАКРУ ҲИЛАИ ЗАНОН ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ
ФИРДАВСӢ ВА «ХАМСА»-И НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ**

Аишурова Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Ҳақим Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и безавол ва Низомии Ганҷавӣ дар «Ҳамса»-и худ занро ба сифатҳои шоиставу олии ситоиш намудаанд. Чунин андеша ҳам чой дорад, ки онҳо дар симои занони хирадманд ва ёварони подшоҳон то ҳудуде ҳамсарони худро бозтоб намудаанд.

Ҳамсари меҳрубони Ҳақим Фирдавсӣ дар офариниши «Шоҳнома» ёру ёвараш буд. Дар миёни андешапешагон чунин фарзия низ вучуд дорад, ки дар офариниши «Шоҳнома» ба ҳангоми баргардони матнҳои паҳлавӣ ҳамсари шоир ба ӯ кӯмак мекардааст. Ин аст, ки Ҳақими Тӯс ба ин маънӣ ишораҳо дорад:

*Бигӯям, назирам зи Яздон ситос,
Аё меҳрубон чуфти некишинос.
Бихонд он бути меҳрубон достон,
Зи дафтар навишта гаҳи бостон [12, с.343].*

Пас аз марги бемаҳали ҳамсараш – Офок шоири инсондӯст Низомии Ганҷавӣ ба ҳангоми ба назм даровардани қиссаи «Хусраву Ширин» ҳиссиёти дӯстдории худро нисбат ба завҷаи ҷавонмаргаш дар он бозтоб намудааст. Таҳқиқотчиёни Низомӣ тахмин мекунанд, ки дар образи зебои Ширин адиби хушсухан Офокро тасаввур кардааст. Яъне, ба истилоҳи адабиётшиносии муосир прототипи образи Ширин, завҷааш Офок мебошад. Дар баъзе байтҳо аз достони «Хусраву Ширин», масалан дар фасли «Гуфтор андар панд ва гардиши фалаки бемадор» ишораҳоеро ба ин маънӣ метавон мушоҳида кард:

*Дар ин афсона шарт аст ашк рондан,
Гулобе талх бар Ширин фишондан.
Ба ҳукми он ки он камзиндагонӣ
Чу гул барбод шуд рӯзи ҷавонӣ.
Сабукрав чун бути қитчоқи ман буд,
Гумон афтод худ, к-Офоқи ман буд.
Ҳумоюнпайкаре нагзу хирадманд
Фиристода ба ман дорои Дарбанд [4, с.432].*

Низомӣ баъд аз бист соли вафоти Офок аз ӯ дар «Искандарнома» ба некӣ ва ҳасрат ёд кардааст [7, с.273].

Гуфтаҳои боло далели равшани он андешаанд, ки адибони хирадманду тавоно ва тозаандеши адабиёти форс-тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ ва Низомии Ганҷавӣ ба ҳангоми зиндагии шахсии худ низ нисбат ба занон меҳру садоқати бепоён доштаанд ва дар баробари ин ҳамсарони мушфиқу ғамхорашон низ дар офаридани шоҳкорҳояшон ба онҳо мададрасон будаанд.

Ақсарияти образи занони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ одамони солим, оқила, чораҷӯӣ, далеру тавоно, модарони мушфиқу меҳрубон, ватандӯст ва қаҳрамонони номианд, ки дар ҳама ҳол тайёранд, барои мақсадҳои олии халқу ватан қурбон шаванд, дар роҳи ишк аз худ вафодорӣ нишон дода, барои расидан ба дилдодагони худ то охир талош варзанд. Умуман, ақсарияти образҳои занони ин ду шоҳасар мусбат ва дорои хислатҳои неки инсонӣ мебошанд.

Аммо чунин пиндошт иштибоҳ мебуд, агар гумон равад, ки дар «Шоҳнома»-и Ҳақим Фирдавсӣ ва «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ васфи занон яқсон аст. Дар ҳар ду асар гоҳо метавон ба образҳои бархӯрд, ки дар онҳо хислатҳои бади инсонӣ, монанди макру ҳиллагарӣ, тухматзанию дурӯғгӯӣ ва булҳавасию ҳавасронӣ барин хислатҳои зишти инсонӣ ба мушоҳида мерасад.

Ҳарчанд дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Ҳамса»-и Низомии Ганҷавӣ гаҳ-гоҳе ба зишткорию табоқкорию занон метавон дучор омад, лекин наметавонем андешаеро инкор созем, ки дар ҳар ду достон чунин образҳо вучуд надоранд ва ё дар образи занони ин асарҳо зишткорию аҳримантинатӣ, инчунин ҳолатҳои истифодаи макру ҳилла барои расидан ба мақсад дида намешавад. Ҳатто дар баъзан маврид дар асарҳои мавриди назар метавон амалҳои носавобро дар образҳои аз ҷиҳати характер мусбат ҳам ба мушоҳида гирифт.

Мавзӯи макру ҳилаи занон паҳлуҳои зиёд дорад, ки дар доираи муносибатҳои гуногуни қаҳрамонони асосӣ ва шахсиятҳои дostonҳо зоҳир мегардад. Бинобар ин, дар ин ҷо ба таври кӯтоҳ

натанҳо мазмун ва амали ба кирдорҳои зишту табохкориҳо даст бурдани занони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Ҳамса»-и Низомӣ ва судҷӯии занон аз макру ҳиллаи хешро ба андеша бигирем, балки масъаларо перомуни рафтору кирдори занон, ки зиштию бадкирдорӣ дар сиришташон ниҳон аст, ба андеша гирифтак, аз ҳар ду асар далел оварда мешавад.

Донишманди маъруфи тоҷик Холиқ Мирзозода дар иртибот ба ин мавзӯ, вобаста ба кирдору хислатҳои занони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ андешаҳои худро баён карда, иброз доштааст, ки ягона образи манфии асар ин образи Судоба – ҳамсари Ковус – шоҳи Эрон, духтари шоҳи Ҳомоварон мебошад: «Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» мувофиқи ақидаи замони худ ҷо-ҷо ҳисси занбадбиниро аз забони қаҳрамонҳои худ баён карда бошад ҳам, аксарияти образи занони эҷодкардаи ӯ мусбат ва дорои хислатҳои неки инсонӣ мебошанд. Агар образҳои занони ҷодугарро мустасно кунем, ягона образи манфии Судоба низ дар аввали ҳол мусбат аст ва тадриҷан ба ҳисси шаҳвонӣ дода шуда, хислатҳои ношоиста пайдо мекунад» [6, с.444].

Дар баъзе аз нусхаҳои «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ метавон ба мисраъҳои барсохтае дучор омад, ки дар онҳо ситезидагии занон ба авҷи аъло бурда шудааст, вале як идда аз пажӯҳишгарони ин шоҳкори беҳамто он сатрҳоро аз Фирдавсӣ надониста, ҳамчун байтҳои илҳоқӣ шинохтаанд.

Фирдавсӣ аз забони шоҳи Яман, дар баҳши «Афсунгарӣ озмудани Сарв бар писарони Фаридун» бо ҳамин мазмун чунин овардааст:

*Бад аз ман, ки ҳаргиз мабодам нишон,
Ки мода ишуд аз тухми нарракаён.
Беҳахтар касе дон, ки духтар-и нест,
Чу духтар бувад, равиан ахтар-и нест [9, с.143-144].*

Дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Ҳаким Низомӣ низ шоир дар бораи зан аз забони Марям – ҳамсари Хусрави Парвиз чунин андешаҳоро иброз кардааст:

*Басо зан, к-ӯ сад аз панҷаҳ надонад,
Аторудро ба зарқ аз раҳ биронад.
Занон монанди райҳони сафоланд,
Дарунсӯ хубсу берунсӯ ҷамоланд.
Нашояд ёфтан дар ҳеч барзан
Вафо дар асту дар шамиери дар зан.
Вафо мардист, бар зан чун тавон баст,
Чу зан гуфтӣ, бишӯ аз мардумӣ даст.
Басе карданд мардон чорасозӣ,
Надиданд аз яке зан ростбозӣ.
Зан аз паҳлӯи чап, гӯянд, бархост,
Маҷӯӣ аз ҷониби чап ҷониби рост.
Чӣ бандӣ дил дар он дур аз Ҳудое,
К-аз ӯ ҳосил надорӣ ҷуз балое?
Агар ғайрат барӣ, бодард бошӣ,
В-агар беғайратӣ, номард бошӣ [3, с.270].*

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ Судоба аз образҳои манфии занон буда, дар ин росто аз ҳама намоёнтар аст. Судоба духтари шоҳи Ҳомоварон (Яман), зани Кайковус, модарандари Сиёвуш буда, образи ӯ аввал мусбат, баъд манфист. Донишманди Эрон Муҳаммадали Исломии Надушан ӯро «мӯҷиби бадномии занони «Шоҳнома» шуморидааст [8, с.120]. Адабпажӯҳи дигари эронӣ Сайид Ҳамидиён Судобаро яке аз нобакортарин зан дар «Шоҳнома» дар ҳамаи адвор доништааст [14, 215].

Ҳаким Фирдавсӣ дар симои Судоба тамоми хислатҳои зишти занон, чун бевафой, макр, ҳавасронӣ, дурӯғ ва дигар кирдори занони ноҳалафро бозтоб кардааст. Ин аст, ки паёмбари сухани порсӣ аз забони Рустами Дастон таъкид мекунад, ки набояд ҳамеша ба раъӣи занон гӯш фаро дод. Ончунон ки Рустам ҳашмигину ошуфта барои кинҳои Сиёвуши бегуноҳ Судобаи гунаҳгорро аз шабистони шоҳ берун кашида мекушад ва ба Ковусшоҳ мегӯяд:

*Касе, к -ӯ бувад меҳтари анҷуман,
Кафан беҳтар ӯро зи фармони зан!
Сиёвуш зи гуфтори зан ишуд ба бод,
Хуҷаста зане, к -ӯ зи модар назод [11, с.144-145].*

Дар достони «Сиёвуш»-и Фирдавсӣ оварда шудааст, ки Судоба бо ҳар баҳона барои расидан ба висоли Сиёвуш бо исрор аз ҳамсари худ – Ковус иҷозаи фиристодани шоҳзодаро ба шабистон назди хоҳаронаш талаб мекунад. Ӯ бо ҳар баҳона се маротиба Сиёвушро бидуни хоҳиши шоҳзода (Бад-ӯ гуфт: «Марди шабистон наям, / Маҷӯям, ки бо банду дастон наям») [10, с.354] ба шабистони шоҳ даъват кард. Ҳангоми мулоқот дар ҳар се маврид ӯ ба Сиёвуш изҳори ишқ менамояд. Вақте ки Судоба аз Сиёвуш дар мулоқоти сеюми худ ҷавоби рад гирифт, даст ба тухмат зад, ки гӯё ин таклифро шоҳзода ба вай карда бошад. Ӯ бо роҳи худро ба ғашён (истерика) задан шавҳарашро бовар кунонд, ки

на ӯ, балки Сиёвуш изҳори шаҳват карда бошад: «Чун Сиёвуш бо хашм аз бари ӯ бармехезад, Судоба, ки рози хеш фош, хештанро расво ва маъшукро бе мехру вафо мебинад, бо найранг чома бар тан медарад ва рӯй мехарошад ва аз тахт хешро ба зер меафканад» [5, с.149].

Мочарои Сиёвуш ва Судоба ба асогири юнонӣ Ҳипполит хеле шабеҳ аст. Дар асоси ин ривоят фоҷианависи Юнони қадим Еврипид «Ҳипполит», адиби римӣ Сенака «Федра» ва драматурги барҷастаи классисизми Фаронса Расин «Федра» барин фоҷиаҳо таълиф кардаанд. Асоси ин фоҷиаҳоро мочарои зани шоҳи Афин Федра бо нописари худ Ҳипполит ташкил медиҳад. Федра аз сафари дарозмуддати шавҳар Тесей истифода бурда, ба Ҳипполит арзи муҳаббат мекунад, вале ин ҷавон чун Сиёвуш хоҳиши модарандари хешро рад менамояд. Федра бошад, чун Судоба дар ҳаққи Ҳипполит тухмат мекунад. Мочарои Судоба ва Федра ҳарчанд ба ҳам шабеҳанд, вале Федра чун Судобаи Фирдавсӣ шахси манфур, бадкор ва разил нест. Ӯ чуноне ки муҳаққиқон қайд кардаанд, ҳам дар фоҷиаи Еврипид ва ҳам дар фоҷиаи Расин шахсияти табиатан шарифу пурэхсос буда, соҳиби вичдон ва эҳсоскунандаи ишқи инсонист [15, с. 144].

Аз бисёр ҷиҳат образи Судоба ба симои Зулайҳо аз достони маъруфи «Юсуф ва Зулайҳо» шабоҳат дорад, ки аз адабиёти Мисри қадим, асогири яҳудию масеҳӣ ва сураи Куръон манша мегардад [Куръони қадим, сураи 12; Библия 1992, 69-71]. Дар достони мазкури «Юсуф ва Зулайҳо» низ ишқи нобаҳангом ва бемавқеи Зулайҳо, ба сабаби иҷро нашудан, ба қаҳру ғазаб ва кинахоҳӣ табдил ёфта, Юсуф ба зиндон андохта мешавад. Умумият миёни достонҳои «Сиёвуш ва Судоба» ва «Юсуф ва Зулайҳо» дар ин аст, ки дар муқобили ишқи зани шавҳардор ҷавони ноболиғи маъсум истодааст [1, с.40].

Танҳо тафовут байни ин ду образ дар он аст, ки Зулайҳо охируламр ислоҳ мешавад, аммо Судоба бо иллати бо кирдорҳои разилонааш сабаби марги шохзода, вориси тахти Эрон – Сиёвуш гардидан ба марг маҳкум карда шуда, ба дасти Рустам кушта мешавад.

Фирдавсӣ дар ин дoston баҳри бештар нишон додани хислатҳои разилонаи Судоба лаҳзаи дигареро бозтоб мекунад, ки он низ аз бадгинатии Судоба дарак медиҳад. Судоба бо ин рафтори худ қаноат накарда, барои олулудани домани шохзода чораҷӯӣ мекунад. Зани ҷодуеро, ки ҳомила буд, зару зевари зиёд бахшида, ӯро дору дода, пеш аз вақт таваллуд кунонид ва кӯдакони ӯро аз они Сиёвуш эълон кард. Ин бӯхтони саҳттарин буд, чи бар Сиёвуш ва чи бар падари ӯ:

*Яке ташти зарин биёвард пеш,
Бигуфт ин сухан бо парастори хеш.
Ниҳод андар ӯ баччаи Аҳриман,
Хурӯшиду бифканд бар чома тан.
Ниҳон кард занрову ӯ худ бигуфт,
Фигонаш баромад ба кох аз нуҳуфт....
Чу бишинид Ковус аз айвон хурӯш,
Биларзиду букишод аз хоб гӯш....
Ду кӯдак бад-он гуна бар ташти зар
Ниҳода ба хориву хаста ҷигар.
Биборид Судоба аз дида об,
Ҳаме гуфт: Равшан бибин офтоб.
Ҳаме гуфтамаст, к-ӯ чӣ кард аз бадӣ,
Ба гуфтори ӯ хира эмин шудӣ.
Дили шох Ковус шуд бадгумон,
Бирафту дар андеша шуд як замон.
Ҳаме гуфт, к-инро чӣ дармон кунам?
Нашояд, ки ин бар дил осон кунам [10, с.377-378].*

Ва ё:

*Ба гетӣ ба ҷуз порсозан маҷӯӣ,
Зани бадқуниши хорӣ орад ба рӯй...
Чу фарзанд шоиста омад падид,
Зи меҳри занон дил бибояд бурид.
Забон дигару дил-ш ҷои дигар,
Аз ӯ пой ёбӣ, ки ҷӯӣ ту сар [10, с.393].*

Муҳаққиқи тоҷик Абдоллов Назарбек дар монографияи «Достонҳои ишқӣ дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ» дар мавриди ишқи ғайриахлоқӣ ва яктарафаи Судоба нисбат ба писархондаш Сиёвуш чунин ақидаронӣ намудааст: «Дар достони «Сиёвуш ва Судоба» тарафи дигари муносибатҳои инсонӣ – шавқу ҳаваси пайваста ба хоҳишҳои ҷисмонӣ дар ҷои аввал меистад. Инсонҳо, дар ҳақиқат, хоҳишҳои нафсонии ҷисмонӣ ҳам доранд. Вақте ки ин гуна хоҳишҳо қувват меёбанд ва аз андозаи меъёрҳои ахлоқӣ, русуми инсонӣ хонаводагӣ берун мебароянд, дар ҳақиқат, сурати одамиро аз байн

мебаранд. Судоба ҳамин гуна кас аст. Ў гирифтори шавки висол ва ҳирси ҳайвонӣ буда, дигар неку бадро намешинсад, ба роҳи дурӯғ, хиёнат, тухмат ва ҳатто куштори кӯдакони навзод меравад. Ин ҳам як сифати ахлоқи одамист, ки танҳо марг пешӣ роҳи онро мегирад» [1, с.74].

Ишқи олудаи ҳавасу хоҳишҳои модарандар Судоба нисбат ба писархондаш Сиёвуш – шоҳзодаи Эрон, ки хилофи роҳи кирдигор буд, ҳамин гуна анҷом меёбад. Вай ба мақсади некӣ ва созандагӣ нест ва нифоку чудой ва дар охири кор фочиа ба бор меорад. Судоба дар муносибат бо Сиёвуш ба шавҳари худ хиёнат кард ва бо роҳи ишқи ҳаром рафт (ва бо ин сабаб кушта шуд). Аз касофати тухматҳои Судоба Сиёвуш аз падар дилхунук шуда, ба Тӯрон рафт, охируламп кушта шуд ва аз он фитнаҳои зиёде ба вучуд омад.

Фирдавсӣ дар рафтори Судоба кирдори фаҳшу фиску фасоди занони дарбор ва оқибатҳои бади онро, ки ҳатто, ба кори давлатдориву шоҳӣ ҳалал мерасонад, ба назар гирифтааст.

Дар ин маврид адабиётшиноси тоҷик Холиқ Мирзозода андешаҳои худро чунин иброз намудааст: «Фирдавсӣ ўро (Судобаро – А. Н.) дар охир бо баҳшиш талабидани Сиёвуш ислоҳ карда бошад ҳам, барои гуноҳи давлатиаш, ки боиси аз амалиёти фаҳши ў охируламп Сиёвуш аз дасти душман кушта шуда, тахт беворис ва хавфи парокандагии кишвар ба миён омада буд, набахшида, ўро ба дасти начотдиҳандаи ягонаи Эрон – Рустам ҷазо додаст» [6, с.444].

Дар иртибот ба ин мавзӯ гуфтан мумкин аст, ки кирдорҳои ношоиста ва гоҳо бераҳмию ғайриахлоқиро дар симои занони аз ҷиҳати характер мусбати ҳам достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва ҳам асари «Ҳамса»-и Низомӣ метавон ба мушоҳида гирифт. Ҳатто дар образи зебо ва ҷолиби Ширин ҳам дар ҳар ду асар нуқсу камбудӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар натиҷаи безътиной ва бепарвоии Хусрав нисбат ба Ширин пас аз хонадор шудан ба Марям – духтари Қайсари Рум аз рашки зиёд Ширин ба Марям захр дода, ўро мекушад, аммо аз ин касе огоҳ намешавад. Ширин пас аз вафоти Марям шаҳбонуи Эрон мешавад. Ҳамин ҳолатро Низомӣ дар як байти достони «Хусраву Ширин» аз забони қиссахонон дар нисбати Ширин овардааст. Чунин нуқсонҳо ҳислатҳои инсондӯстии Ширинро дар ҳар ду дoston доғдор мекунад.

Дар оғози достони “Хусрав ва Ширин”-и Фирдавсӣ оварда шудааст, ки пас аз он ки Ширин ҳамсари шоҳ шуд, Хусрав ба духтари Қайсари Рум – Марям низ хонадор мешавад ва бештари вақти худро бо Марям мегузаронад:

Ҳама рӯз бо духти Қайсар будӣ,

Ҳамон дар шабистон-и меҳтар будӣ [13, с.212].

Аз ин Ширинро хуш намеояд ва руҳсораш аз рашк зард мегардад. Ширин ба фарҷом ўро захр дода кушт, аз ин кор касе огоҳ набуд.

Зи Марям ҳаме буд Ширин бадард,

Ҳамеша зи раиқаи ду руҳсора зард.

Ба фарҷом Ширин варо захр дод,

Шуд он духтари хуби қайсарнажод.

Аз он кор огаҳ набуд ҳеҷ кас

Ки ў дошт он роз танҳову бас [13, с.212].

Баъди як соли вафоти Марям шоҳ шабистони зарринро ба Ширин супорид [1, с.127].

Фирдавсӣ ба ин рафтори Ширин баҳои мусбат ё манфӣ намедихад. Шояд ин муносибати шоири бузург ба ин кори ношоиста чунин маъно дорад, ки Фирдавсӣ бисёр ҳодисаҳоро мувофиқи ривоятҳои таърихӣ бозтоб медиҳад ва аз пайи хабарҳои дар даст доштааш рафта, дар онҳо маънои дигар ҷустуҷӯ намекунад. Шояд кайфари ҳамин гуноҳашро Ширин дар охир мебинад. Пас аз кушта шудани Хусрав аз дасти писараш Ширӯя Ширин захр хӯрда, дар паҳлӯи шавҳараш, ки ўро хеле дӯст медошт, дар дахма ҳалок мегардад:

Нигаҳбон дари дахмаро боз кард,

Зани порсо мӯя оғоз кард.

Бишуд, чехр бар чехри Хусрав ниҳод,

Гузаита суханҳо ҳама кард ёд.

Ҳамон гоҳ захри ҳалоҳил бих(в)ард,

Зи ширин равонаи баровард гард.

Нишаста бари шоҳ нӯшидарӯй,

Ба тан-дар яке чома кофурбӯй.

Ба девор пуштаи ниҳода, бимурд,

Бимурду зи гетӣ ситоиши бибурд [13, с.308].

Дар достони “Хусраву Ширин”-и Низомӣ Ганҷавӣ низ дар чехраи Ширин чунин нуқсонҳои маънаӣ ба ҷашм мерасанд.

Ҷолиби диққат аст, ки дар достони худ Низомӣ лаҳзаҳои захр дода кушта шудани Марям аз ҷониби Ширинро аз забони нақлқунанда ва ё донандаи қисса “соҳибсухан – пири куҳансол” [3, 373]

овардааст:

*Чунин гӯянд Ширин талхзаҳре
Ба хурдаиш дод, аз он к-ӯ хӯрд баҳре [3, с.312].*

Новобаста аз хислатҳои оличанобона ва нотақрор доштани Ширин дар ин образ нуқсҳои психологӣ низ мушоҳида мешаванд, ки дар ин бора муҳаққиқи шинохтаи тоҷик Холиқ Мирзозода андешаҳои ҷолиб овардааст: “Образи зебо ва қариб бе нуқси Ширин аз ошиқро насанҷида дар паи ҳавову ҳаваси ҷавонӣ рафтани худ дар назари хонанда хира намуда, азоб кашад ҳам, бо ишқи софу беғашаш ин айби худро мепӯшад, дар паҳлӯи хислатҳои оличанобонаи ӯ нуқсонҳои психологӣ, аз қабилӣ хурсанд шудан аз вафоти Марям ва Шакар, ки хислати инсондӯстии ӯро доғдор менамояд, низ мавҷуд аст, ки он аз хислатҳои сусти замонаи вай ба вучуд омадааст ва образи реалистонаи ӯро ба вучуд овардааст” [7, с.321].

Чунонки дар боло оварда шуд, ин гуна хислати ношоями ӯ ҳангоми хурсандӣ қардани Ширин ба марги Марям зоҳир гаштааст:

*Чу Ширинро хабар доданд аз ин қор,
Ҳамаиш гул дар ҳисоб афтоду ҳам хор.
Ба навъе шодмон гашт аз ҳалокаи,
Ки раст аз раиқ бурдан ҷони покаи.
Ба дигар навъ ғамгин гашту дилсӯз,
Ки оқил буду метарсид аз он рӯз.
Зи баҳри хотири Хусрав яке моҳ
Зи шодӣ қард дасти хеш кӯтоҳ.
Пас аз моҳе, ки хор аз реиш бархост,
Ҷаҳонро ин гӯбор аз пейш бархост,
Дилаи тухми ҳавас фармуд киштан,
Ҷавоби номаи Хусрав навиштан [3, с.313].*

Ширин дар номаи худ ба Хусрав ӯро аз марги Марям тасалло дода, дар зимни он аз марги рақибӣ худ қаноатмандӣ ҳосил намуда, шоҳро ба бепарвой, ғам нахӯрдан ва ба айшу нӯш тақлиф кардааст, ки низ дар шаъни зани боақл сазовор нест:

*Маранҷ, эй шоҳи нозукдил, бад-ин ранҷ,
Ки ганҷ аст он санам, дар хок беҳ ганҷ.
Махур ғам, к-одамӣ ғам барнатобад,
Чу ғам гуфтӣ, замин ҳам барнатобад.
Ба май бинишин, ба миҷгон май чӣ резӣ,
Ғамат хезад, гар аз ғам барнахезӣ [3, с.314-315].*

Ба ин тарик, образи Ширин дар тасвири Низомӣ тамоман идеалӣ нест.

Дар симои Ширин як силсила хислатҳои начибе ҳам ба ҷашм мерасад, ки амсоли онҳоро дар симои на ҳама қаҳрамонзанони “Шоҳнома” метавон дид. Аз ҷумла, сарфи назар он ки Хусрав аз худ бевафой нишон дода, ду дафъа бо дӯшизаҳои дигар, аз ҷумла Марям – духтари Қайсари Рум ва Шақари Исфahонӣ ҳамёр буд, вале Ширин, ҳатто меҳри бепоеи Фарҳодро напазируфта, бо амри дил вафодор менамояд. Дар ин маврид симои Ширин тимсоли зани муқаррариест, ки дар ниҳоди вай ҳам меҳр ва ҳам кин ба ҳам омадаанд. Зухури яке аз ин пиндорҳо ба моҳияти иҷтимоӣ ва равиши зиндагии зан дар ҷамъият бастагӣ дорад.

Макру ҳилаи занон ҷанбаи мусбат ҳам дорад. Дар ин росто мебояд ҳилаҳои аҳурии занонро низ ба ёд овард, ки дар ин маврид макру ҳилаи занон барои наҷоти ватан аз дасти ҳамлаварон ва иҷрои қорҳои неқ равона гардидаанд. Ба монанди лаҳзаҳои ҷолиби разми Гурдофарид бо Сӯҳроб, ки Ҳакими Тӯс бо як маҳорати хосса он манзараро ба тасвир овардааст.

Ба ҳангоми набард, дар он лаҳза, ки Гурдофарид «Ба Сӯҳроб-бар тирборон гирифт», Сӯҳроб ҳашмигин гашта, духтарро бо найза аз асб меафканад, вале шердухтар бо шамшер ҳамон найзаеро, ки Ҳажрири диҷборро «чу гӯй аз рӯи зин» барафканда буд, дуним мекунад. Аммо табиист, ки духтар тавони разми фарзанди Таҳамтанро надорад, бинобар ин, аз зӯри равонии худ қор гирифта, ба шикаст тан дар намедихад ва бо асп аз Сӯҳроб рӯй метобад.

Дар охири разми Сӯҳроб духтарро ба каманд гирифтӣ мекунанд ва чун Гурдофарид мебинад, ки дигар чораи раҳой нест ва ҳар лаҳза ӯ низ метавонад мисли бародараш ба дасти ин паҳлавони тӯронӣ асир гардад, аз тадбири оқилона ва гӯё ҳилаи занона қор гирифта, чунин мегӯяд: ман агар мӯямро нишон бидихам, сипоҳи ту хоҳад дид, ки ҳамааш шуда бо духтаре размидай, бинобар ин, беҳтар аст ту маро раҳо кунӣ:

*Кунун ман кушода чунин рӯю мӯй,
Сипоҳ аз ту гардад нур аз гуфтугӯй,
Ки бо духтаре ӯ ба дашти набард,
Бад-ин сон ба абр андаровард гард [10, с.237].*

Духтар бо нишон додани рухсори зебо паҳлавонро бо хусни худ афсун намуда, бо таъбири соҳиби «Шоҳнома», «ду чашми гавазну ду абрӯ камон» ба дарвозаи диҷ наздик мешавад ва якбора лаҳзае дар кушода мешаваду ба диҷ ворид мегардад:

*Инонро бупечид Гурдофарид,
Саманди сарафроз бар диҷ кашид [10, с.239-240].*

Пас аз он ки диҷбонон дари қальаро ба рӯи Сӯҳроб мепӯшанд, паҳлавон аз ҳилаи Гурдофарид пай бурда, ба ӯ бо қаҳр таҳдид мекунад. Дар миёни Гурдофариду Сӯҳроб аз болои диҷ гуфтугӯе сурат мегирад:

*Бад-ӯ гуфт Сӯҳроб, к-Эй хубчехр,
Ба тоҷу ба тахту ба моху ба мехр,
Ки ин бора бо хок наст оварам,
Туро, эй ситамгар, ба даст оварам.
Чу бечора гардиву печон шавӣ,
Зи гуфтори ҳарза пушаймон шавӣ,
Пушаймонӣ он гаҳ надорад-т суд,
Чу гардуни гардон қулоҳат рабуд [10, с.239-240].*

Гурдофарид бо нозу карашмаи занона ба ҳамлавар мегӯяд: «Ки туркон зи Эрон наёбанд чуфт» ва «Туро бояд, ки рух сӯи Эрон кунӣ». Аммо чун дар дили Гурдофарид меҳре бар Сӯҳроб тухм пошида буд, аз ба наҷоди туркон тааллуқ доштани паҳлавон шак меоварад ва дарег меоварад, ки чунин гурд ба дасти эронӣён кушта хоҳад шуд.

Бо роҳи ҳилла ва бо хусну зебоии худ мафтун сохтани мард дар достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ низ ба чашм мерасад. Дар достони «Хусрав ва Ширин» пас аз итоб кардан ва Хусравро ба кохи худ роҳ надодани Ширин бо мақсади қасд гирифтани аз шоҳдӯхтари назарбаланди арманӣ шоҳ роҳи сафарро ба Исфаҳон барои мулоқоту дидорбинии зани дилрабо ва дар зебӣ овозадори исфаҳонӣ – Шақкар пеш мегирад.

Бояд гуфт, дар достони пургудози “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ ба тасвирҳои чунин зане метавон дучор омад, ки ишқварзиаш дигаргуна аст, ишқро дар пушти пардаи шаҳватронӣ пинҳон карда, худро ҳамчун як зани зебои маъшӯқбоз овозаманд мекунад. Хабарӣ чунин зан бо номи Шақари Исфаҳонӣ ба Хусрави Парвиз мерасад ва шоҳаншоҳ бо вучуди дар мушқӯи (ҳарамсарои) худ доштани занони зиёд майли дидор бо ӯ мекунад:

*Сараш савдои бозори Шақар дошт,
Ки Шақкар ҳам зи ширинӣ асар дошт...
Дар ин андеша собир буд як сол,
Нашуд воқиф касе бар ҳасби он ҳол.
Пас аз соли рикоб афшонд бар роҳ,
Суи мулки Сипоҳон ронд бунгоҳ [3, с.322].*

Аммо Шақар, ки як симои ғайриоддӣ буд, ишратхонае дошт, ки канизакони зиёдеро ниғаҳ дошта, чеҳраҳояшонро ҳамсони худ ороишу пиرويш мекард ва яке аз онҳоро ба болини марди айшшоҳ (дар ҳолати мазкур ба болини шоҳ) равон мекард:

*Канизон доштӣ румию чинӣ,
К-аз эшон ҳечро мисле набинӣ.
Ҳама дар ними шаб наврӯз карда,
Ба кори айи дастомӯз карда....
Гулоберо ба талхӣ роҳ меод,
Ба ширинӣ ба дасти шоҳ меод [3, с.323].*

Ба ин тартиб бо Хусрави Парвиз низ яке аз он канизонро ҳамболин карда буд:

*Канизеро, ки ҳамболои ӯ буд,
Ба хусну чобукӣ ҳамтои ӯ буд,
Дар ӯ нӯшид зарру зевари хеш,
Фиристоду гирифт он шаб сари хеш....
Зи ширинӣ, ки он шамъи саҳар буд,
Гумон афтод ӯро, к-он Шақар буд [3, с.323-324].*

Пас аз соли Хусрав дубора меҳмони он ҳарамсаро гашта, афсӯс меҳӯрад, ки чаро Шақар бо чунин зебоӣ ба ин кори зишт даст мезанад. Шақари Исфаҳонӣ сирри худро ба Хусрав ифшо карда, мегӯяд ба ҷои худаш дӯшизаеро ҳамбистари шоҳ кардааст:

*Канизони мананд инон, ки бинӣ,
Ки дар хилват ту бо эшон нишинӣ.
Бале, ман бошам он, к-аввал дароям,
Ба май бинишаму шират фазоям,
Вале он дилситон, к-ояд дар оғӯи,*

На ман, чун ман буге бошад қасабтӯи [3, с.326].

Шоҳ вақте ки мебинад Шакар дӯшиза аст, аз ӯ хостгорӣ карда, ба ойини занашӯӣ шавҳараш мешавад:

*Маликро фаррух омад фоли ахтар,
Ки аз чандин магас чун раст шаккар.
Фиристод, аз сарои хеш хондаи,
Ба оини занашӯӣ нишондаи [3, с.326].*

Чунонки ба мушоҳида расид, Шакари Исфаҳонӣ барои расидан ба ҳадафи худ аз ҳилаҳои берун аз ҷаҳорҷубаи ахлоқ кор мегирад. Хусрав чанде бо Шакар айшу ишрат меронад ва Шакар ҳама ҳунару зебоии худро ба кор мебарад, ки Хусрав Ширинро аз ёд бибарад, аммо рӯзе Хусрав, ба ёди Ширин, Шакарро тарк карда, ба курсинишинии хеш бармегардад.

Ин нуктаро набояд нодида гирифт, ки пажӯҳишгароне низ ҳастанд, ки иллатҳои асосии даст бурдани занонро ба қорҳои зишт дар ночорӣ занон ва носозгорӣ замонаву муҳит дидаанд. Аз ҷумла, донишманди тавоно Қонон Бобокалонова чунин пиндори хайрхоҳона дорад, ки Судобаро ишқи ноком ба он ҳол овардааст: «Дилро аз ҳис ва ҳисро аз дил чудо накардани Фирдавсӣ дар образи Судоба барҷаста ифода шудааст... инсонро ишқе боло мебардорад, ки хусни ӯро расо гардонад ва ақлона идора шавад» [2, с.139].

Ба ин тартиб метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки бузургони сухани тоҷикӣ, чун Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ва Низомии Ганҷавӣ дар осори беҳамтои худ ба ҳангоми тавсифи нақши занони нексиришту покизарой гаҳ-гоҳе симои занонро низ бозтоб намудаанд, ки бар хилофи некиву нақӯкорӣ аз ҳилаву найрангҳо ва чехраҳои дилрабои хеш кор гирифта, ҳадафҳои ғайриахлоқиро ба роҳ андохтаанд. Чунин занон боиси ошӯфтасозии кишвар ва низоббарангезӣ гашта, ҳатто дар миёни давлатмардон ва давлатдорӣ чундоиҳо эҷод намудаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдолов, Н. Достонҳои ишқи дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ / Н. Абдолов. – Душанбе: Сино, 2007. – 180 с.
2. Бобокалонова Қ. Нақши занон дар номаи шоҳон / Қ. Бобокалонова. – Душанбе: Адиб, 1998. – 163 с.
3. Ганҷавӣ, Низомӣ. Ҳамса: Махзан-ул-асрор, Хусраву Ширин / Низомии Ганҷавӣ – Душанбе: Адиб, 2012. – 480с.
4. Ганҷавӣ, Низомӣ. Куллиёт. Искандарнома / Низомии Ганҷавӣ: ба ҷоп ҳозиркунанда ва муаллифи сарсухан З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
5. Дехбӯшӣ, Алӣ. Фирдавсӣ ва «Шоҳнома. Мачмӯи 36 гуфтор / Алӣ Дехбӯшӣ. – Техрон, 1370. – 647 с.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 [1] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 с.
7. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 [2] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
8. Нудушан, Муҳаммадалӣ Исломи. Зиндагӣ ва марги паҳлавонон дар “Шоҳнома” / Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан. – Техрон: Обон, 1349. – 435 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷилди 2. – 480 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 3. – 480 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 4. – 480 с.
13. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, З. Ахрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – Ҷилди 10. – 410 с.
14. Ҳамидиён, Сайид. Даромаде бар андеша ва ҳунари Фирдавсӣ / Сайид Ҳамидиён. – Техрон: 1372. – 467 с.
15. Чистякова, Н. История античной литературы / Н. Чистякова, Н. В. Вулик. – Москва: Высшая школа, 1971. – 454 с.

КОВАРСТВО ЖЕНЩИН В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И «ХАМСА» НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

В статье рассмотрен вопрос коварства женщин в некоторых поэмах “Шахнаме” Фирдоуси и «Хамса» Низами в свете теории сравнительного анализа литературного текста. Автор, выбирая схожие эпизоды поэм, рассматривает вопрос в сравнительном ключе и в необходимых случаях приводит примеры из литератур других народов.

Большинство женщин в “Шахнаме” Фирдоуси и «Хамса» Низами это здоровые, умные, предприимчивые, смелые люди, заботливые матери, любящие свою родину, прославленные герои, готовые в необходимых случаях жертвовать собой ради достижения высших целей своего народа и родины, верные в любви и борющиеся до конца за своего возлюбленного.

Вместе с тем в ткани поэм “Шахнаме” и в составе некоторых поэм “Хамса” встречаемся с образами женщин, прибегающих к коварству для решения своих соблазнов. В статье с этой точки зрения с приведением конкретных примеров анализированы образы Судоба, Марям, Ширин,

Гурдофарид и Шакар.

Ключевые слова: «Шахнаме», Фирдоуси, «Хамса», Низами Ганджави, тема, коварство, сравнительный анализ литературного текста.

CRAFTINESS OF WOMEN IN “SHAHNAME” FIRDOUSI AND “HAMSA” NIZHI GANJAVI

The article considers the issue of women's insidiousness in some poems “Shahname” by Firdousi and “Hamsa” Nizami in the light of the theory of comparative analysis of the literary text. The author, choosing similar episodes of poems, considers the issue in a comparative vein and, if necessary, gives examples from the literature of other people.

Most of the women in Shahname Firdousi and Hamsa Nizami are healthy, intelligent, entrepreneurial, brave people, caring mothers who love their homeland, illustrious heroes who are ready to sacrifice themselves, if necessary, for the achievement of the highest goals of their people and homeland, faithful in love and fighting to the end for their love.

At the same time, in the fabric of the poems “Shahname” and in the composition of some poems of “Hamsa” we meet with images of women resorting to treachery to solve their temptations. From this point of view, the article analyzes the images of Sudoba, Maryam, Shirin, Gurdofarid and Shakar from this point of view.

Keywords: “Shahnameh”, Firdousi, “Hamsa”, Nizami Ganzhavi, theme, deceit, comparative analysis of the literary text.

Сведения об авторе:

Ашурова Нодира Джумаевна - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы филологического факультета Кулябского государственного университета им. Абуабдуллаха Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, 735340, г.Кулябул. С.Сафарова 16. E-mail: Shokhnoma@mail.ru.

About the author:

Ashurova Nodira Jumaevna - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Philological Faculty of Kulyab State University. Abuabdullah Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, 735340, Kulyab city, Str.S. Safarov 16. E-mail: shokhnoma@mail.ru.

КОРБУРДИ ИСТИОРА ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРӢ

Шарифов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар шинохти истиораҳои таъвилӣ мавриди назар доштани мафҳумҳои «нигоҳи истиорӣ» ва «истиораҳои сайёл» аз аҳамият ҳолӣ нест.

Шоирони сабки ҳиндӣ аз ибтизоли тасвирҳои тақрор иҷтиноб гирифта, ба ашӯ ва ҳаводиси ҷаҳон бо нигоҳи мушикофона дида дӯхта, суварӣ ҳаёли ҳешро бо навоарӣ омезиш дода, ҳама аҷсоми оламро бо диди дубора, валекин комилан ҷадид нигаристаанд. Аз мутолиаи шеърӣ онҳо дар назари аввал чунон менамояд, ки гӯё нигариши амиқ ба ҳастӣ ва ҷаҳонбинии мунсаҷимеро фарогир нестанд ва аз ин ҷост, ки тасвир дар ашӯри ин шоирон печида буда, омезиши ранг дар тасвирҳои ғайримуқаррарист ва аксаран дар таомул бо яқдигар ба ваҳдат намерасанд. Дар сабки ҳиндӣ пайвандсозии ашӯ ба ашӯ ва ё ашӯ бо ҳодиса ҷиҳати офаридани як тасвири тоза ва номуқаррар навъе аз шигарди шеърӣ буда, Зухурӣ аз ин шигарди адабӣ фаровон корбаст кардааст. Тасовири интизоии Зухурӣ, ки аз табиат гирифта шудааст, бо зеҳнияти ҳос ва нигоҳи вижаи адабии ӯ даромехта, дар маърифат ва моҳияти ашӯ тағйир ворид карда, хонандаи шеърӣ худро водор менамояд, ки ҷаҳонро ба ранге нигарад, ки аз ранги зеҳни ӯ озин баста, ва аз шакли пиндори ӯ шакл гирифтааст. Абдулқодири Бедил «зеҳнгаро» [1, с.75] ва Зухурӣ чун аксари шоирони сабки ҳиндӣ «табиастгаро» буда, ҷаҳон ва ҳастиро Зухурӣ ба мисли Бедил ба гунаи дигар, ҳатто зеботар аз воқеоти онҳо мебинад ва мутаносибан бо номгузории ҳос ба ҳар ҳодиса ва ё ашӯ ҷаҳони фалсафӣ, интизоӣ ва ё истиорӣ бунёд мекунад. Ба қавли сер Филипп Сидней «табиат ҳаргиз ҷаҳонро бо ин ҳама нақшаҳои рангоранг, ки шоирони муҳзталиф ибдоъ кардаанд, арза намекунад. Дар табиат рӯдхонаҳо бо дилпазирӣ ва дарахтон бо он пурборӣ ва гулҳо бо он хушбӯӣ, ки шоирон нақш мекунанд, нест. Инҳо дар осори шоир дилработар менамояд. Олам табиати биринҷин аст ва шоир-заррин» [9, с.161]. Дар ин ҳошия нигоҳи заррин ва истиории Зухурӣ ҳама чизро (ҳатто ашӯи мисин ва нуқрагинро) бо гунаи ҳос, бо тобиши тоза ба

* Шояд ин ҷо категорияҳои (мақулаҳои) мувофиқтар аст.

риштаи тасвир мекашад ва як навъ ҳамсӯй ва ҳамсониро дар шинохти ашё ва мафохим эҷод мекунад, ки дар нагичаи он ҳама чиз, бар амсоли гул, по, сар, чашм, чилва, аҷз, пар, парвоз, шикаст, ашк, умед, наззора, ранг, урёнӣ, ҳайрат, ҳасрат ва ғайра метавонанд чой иваз намоянд, қобили ҳаракат бошанд, бишуранд, ҳайрат офаранд, растахез кунанд ва баръакс ҳар чизе метавонад дар шеъри Зухурӣ гул, по, сар, чашм, чилва, аҷз, умед, наззора, ранг, урёнӣ, ҳайрат, ҳасрат ва ғайра бошад.

Чунончи, дар байти зер «май» ба «нигоҳ» мубаддал гардидааст:

*Май нахурдаст, голибан, ҳаргиз,
Он, ки гуфтаст май нигоҳаширо.*

Гулбонг хоси зог нест, аммо Зухурӣ гуфта:*

*Гардида бахти тира ҳумоюн зи фарри ишиқ,
Гирад ҳумой фол ба гулбонги зоги мо.
Дар байти зер «доғ» ба «чароғ» мубаддал гардида:*

*Набинам рӯи торикӣ, ки кардам
Ба доғи дил чароғони дил имтиаб.*

«Моҳтоб» дар «шабнишинӣ»-и Зухурӣ ба «офтоб» мубаддал аст:

*Дигар фарш аст дар ишватсароям моҳтоб имтиаб,
Шабам хуш шабнишинӣ мекунам бо офтоб имтиаб.*

Агар Зухурӣ хостааст, ки маърифати зиндагониро таҷассум намояд, пас ҳама чиз дар шеъри ӯ гул мекунад ва мешукуфад ва агар ҳасрат ва ҳайрат мебофад пас ҳама ашёи бакоргирифтаи ӯ ҳасрат ва ҳайратзадаанд ва агар оромӣ ва сукутро дар чавҳари суvari хаёл гузошта, пас ҳама каламоти мавриди баҳрабардорӣ қарордодааш дар айни як мисраъ ва ё байт ва ҳатто ибора оромӣ ва сукут доранд, ки ин тарзи ифода баёни формулаи дигари шигарди шеърии ӯст.

Дар шеъри Зухурӣ ҳамин минвол гул метавонад, ки ҳар чизе бошад, ё пову сар, чашму чилва дар ҳар ашё ёфт шавад ва агар нигоҳамон ба гул, оина ва ё ҳайрати шеъри ӯ афтад, бар асоси шинохти маъмулӣ наметавон истиораи онҳоро дарёфт, зеро ин чо гул, оина ва ё ҳайрат метавонанд, истиора аз ҳар чиз ё мафҳуме бошанд. Зухурӣ истиораҳои каламотро ба як қоида муқаррар насохта, доираи қорбурд ва сохти онҳоро на маҳдуд ва на мутлақ карда, ҳавзаи истифодаи истиораҳои дар шеъри худ сайёл карда, онҳоро вобаста ба замону макон ва воқеот тобишҳои мухталифи лафзию маъноӣ бахшидааст. Истиораҳо дар шеъри Зухурӣ дар сайёлияти рӯёгуна ҳар лаҳза ба маддули дигар ишора карда, сайёлияти лағжанда онҳоро ба якдигар табдил дода, боиси он шуда, ки шеъри ӯ чандмаъноӣ ботаъвил, ҳатто ҳайратовар гардида ва гоҳо дар тазоҳуми дигар таркиби суvari хаёли мутеъдад ибҳомро бар шеър таҳмил кардааст.

Зухурӣ дар эҷоди шеър аз истиораҳои таъвилӣ фаровон истифода намудааст, ки танҳо бо дарки маъноӣ байт ва шинохти чанбаҳои гуногуни тасвирҳо дар онҳо метавон аз маъноҳои истиориашон огаҳ шуд ва аз ҷониби дигар ибҳомӣ шеъри Зухурӣ маъниҳоро «алвонч дода», фаҳми маъниро душвор кардааст ва зехни моро ба истикболи андешаи Гадамер раҳнамун менамояд, ки гуфтааст: «Дар ҳолате, ки дарк мухтали(л)-дарҳаму парешон ва ё душвор мегардад, фазои фаҳмишҳои гуногун-ҳар гуна фаҳм эҷод мешавад»[5, 203]. Фаҳмиши таъвилӣ (герменевтикӣ) низ ношӣ аз ҳамин нукта - дарки гуногун аст ва қобилияти пазириши маонии мухталифро доро буда, дар баробари ашъори шоирони сабки ҳиндӣ, бар амсоли Бедил ва Соиб, Малики Қумӣ ва дигарон, ба шеъри Зухурӣ низ хос аст. Чунончи, аз байти зерин метавон на камтар аз се маънии мухталифро истинбод кард:

*Ба Зухурӣ вафои ваъда сугурд,
Нусхаи дарди интизор имтиаб.*

1. «Дарди интизор» метавонад изофаи ташбеҳӣ бошад ва шоир «интизор»-ро ба «дард» ташбеҳ додааст.

2. «Дарди интизор» метавонад изофаи баёнӣ бошад ва ифодаи «дард»-е аст, ки дар «интизори дидор» ҷисму ҷонро фаро гирифтааст.

3. «Дарди интизор» метавонад истиора аз «умед»-у «ормон» бошад.

«Чигаргудохта» хоси инсон буда, шоир аз иртиботи сифати мазкур «дарди интизор»-ро қобили ҳаракат карда, маъноӣ нотақрор эҷод кардааст:

*Аламфарохтаи ваъдаи хилоф туй,
Чигаргудохтаи дарди интизор манам.*

* Гулбонг-овози хуш, навои форум (мислихониши булбул

Аз гули чаннат гиребон иҷтинобе мекунад,

Хор гӯӣ ихтилоте карда бо домони мо.

Дар байти боло метавон аз ибораи «гули чаннат» маъниҳои зайлро истинбод кард:

1. «Гули чаннат» - гуле, ки тибқи таълимоти исломӣ дар бихишт мерӯяд.
2. «Гули чаннат» - киноя аз нақҳати ёр
3. «Гули чаннат» - ишора ба орзуи умеди мусулмон ва муъмин
4. «Гули чаннат» - киноя аз гули рӯӣ, гули рухсори маъшуқа, ки дар байти дигаре ба ҳамин маънӣ

ишора кардааст:

*Ҳокистарам барои **гули чехра** шабнам аст,*

Хуррам тафе, ки гард кунад ҳосиле чунин[6, 811].

Зухурӣ гоҳо гули воқеиро ба чаннат (гули чаннатгиребон) ва чузӣ либоси инсон (гиребон) иртибот дода, таркиб ва маънии тоза афаридааст. Чунончи:

Орзу дорем хоре аз барои пои чон,

*Аз таманнои **гули чаннатгиребон** фориғам.*

*Бар **гули намдида** обе рехтан осонтар аст,*

Сӯзи шиқи хеш бар дилҳои шайдо арз кун.

1. *Гули намдида - гули воқеӣ*

2. *Гули намдида - киноя аз рухсораи ёр, ки гиряолуд аст*

Айёми бенавоиву пажмурдагӣ гузаист,

***Гулгашти завқ** дар чамани баргу соз кун.*

1. *Гулгашти завқ - аз шукуфоии гулҳои завқ дар гулистони баргу соз ҳаловат бурдан;*

2. *Гулгашти завқ-ҳаловат аз завқ*

Дарнаёяд ба назар ҳар чӣ дарояд ба назар,

*Напазируфта ба чуз акси ту **оинаи мо**.*

Дар байти боло метавон аз оина, ки сафо ва дурахшандагӣ аз сифоти он буда, дар гузашта аз оҳан тайёр карда мешудааст, маъниҳои зайлро истинбод кард:

1. Оина - киноя аз дил.

Тамошои назокатҳои аксаш диққате дорад,

Чилои чашми диду софии **оина** мебояд.

Чунончи, ба ин маъно низ гуфта:

Ҷоми Ҷами хеш шав, Зухурӣ,

Оинаи дил чило гирифтаст.

2. Оина - ишора аз чашм. Чунончи Зухурӣ дар мавриди дигар гуфтааст:

Оинаҳез гашт зи доғи ту остин,

Иқбол бин, ки чашми Сикандар ба дасти мост.

3. Оина - киноя аз хаёл, он гуна, ки тасвири таҷаллии чилваи маъшуқа дар оинаи хаёли ошиқ, ки

дар чоен Зухурӣ гуфтааст:

Туро касе, ки дар **оинаи хаёл** надорад,

Хабар зи чилваи хуршеди безавол надорад.

4. Оина - ишора ба аз назар.

Акс ҳар - чо накунад чилвагарӣ,

Бешгар **оина**ҳо зангорист.

5. Оина истиораи таъвилӣ аз чехраи маъшуқа.

Дарнаёяд ба назар ҳар чӣ дарояд ба назар,

Напазируфта ба чуз акси ту оинаи мо.

Дар байти шоҳид (боло) шояд ишора ба ояти 79, сураи «Анъом»-и Куръони карим аст, ки мефармояд: «Ман – дар ҳолате, ки ханифам-рӯи худро ба сӯи Он Зоте мутаваҷҷеҳ сохтам, ки осмонҳову заминро биофарид ва ман аз мушрикони нестам».

Аз таҳлилҳои боло дармеёбем, ки маъноии истиории вожаҳо дар ашъори Зухурӣ мутағайир аст ва чанбаҳои гуногуни фаҳмиш дошта, бо ибҳом омезиш дорад, ки боиси муҳтал гардидани дарки байт шудааст. Зухурӣ бо ин шигарди шеърӣ-савқ додан ба шеъри герменевтикӣ бар он кӯшидааст, ки зеҳни моро ба сӯи маонии мухталиф кашонад ва бад-ин васила ба ҳар гуна ашъ ва ҳаводис аз паҳлуҳои мухталиф дида дӯзем, то маърифати ашъ ва ҳодиса бароямон мукамалтар гардад. Аммо ба пиндори Гадамер маъноии матн ҳамвора фаротар аз маъноест, ки муаллиф мавриди назар дошта [4, 138] ва корбасти вожаҳо ва эҷоди таркиботи тозаи абъоти Зухурӣ дар ин замина моро водор менамояд, ки аз равзанаи таъвил бар онҳо назар афканда, маонии эҳтимолӣ онҳоро дарёбем. Манзур аз истиораҳои таъвилӣ он истиораҳоеанд, ки бар пояи таъвил бино шуда, чанд маъноро инъикос кардаанд ва дар таъбири дигар метавонанд истиора набошанд.

*Ба гулиане, ки гузори ту навбаҳор афтад,
Нигоҳ бӯи гулу ранги лола мегирад.*

Дар байти боло «бӯи гул» метавонад ба маънии ҳақиқии худ қорбаст шавад ва дар мавриди дигар дар либоси истиора ҳам фаҳмида мешавад, ки ишора ба «маъшуқа» аст ва бӯи диловези ӯ димоғро муаттар, нигохро ранги лола (сурхӣ - киноя аз маст шудани чашм) ато мекунад ва ба мисраи аввал ҳамоҳангӣ дар «афтодани гузор» дошта, дар вожаи «бӯӣ» ихомӣ зарифест (бар амсоли бӯӣ гул-нақҳати гул ва орзуи гул), ки эҳтимолияти истиораи «гул»-ро аз «маъшуқа» қавитар менамояд.

Иҷбори матн яке аз усулҳои шинохти шеърӣ Зухурӣ буда, моро водор менамояд, ки ба назари таъвилӣ ба шеърӣ ӯ дида андӯзем ва маонии эҳтимолии абёташро пайгирӣ намоем. Ҷиҳати ифодаи густариши доираи таъвил дар шеърӣ ӯ байти зеринро мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод:

Ба нӯшбод нишонем зухду тақворо,

Чунин ки ринду қадаҳнӯш кардаӣ моро [6, 48].

Аз байти боло метавон дар назари аввал дастикам се маъниро истинбод кард:

Аввалан, «ба нӯшбод нишондани зухду тақво» шоир ба ҳеч гуна ибодате рабт надорад ва риёзати зухду тақво накашида, аҳли дину ибодат набуда, умрро ба нӯшбод ва қадаҳнӯшӣ, ишрат ва лаззати дунё сарф карда, калимотро ба маънои аслашон қор бастааст.

Дувум, ҷумла аъмоле, ки ба чашми дигарон ибодат ва риёзат тобида, дарвоқеъ, ҷиҳати иҷрои аркони зухду тақво азобу сахтиҳои зиёдро тақозо менамуд, барои ман (қаҳрамони лирикӣ, шоир) дар ҳукми ишрат лаззат, нӯшбод - ҳаловати ҷон ва қадаҳнӯшӣ (осон ва гуворо) буд. Аз назари дуюм шоир ба мисли соликест, ки лаззати худро аз ғулуви муҳаббат иваз карда, ба таъбири аллома Йқбол «ки хоре диду тасвири чаман гуфт», риёзати роҳи висолро, ки сангину тақатфарсост, як навъ кайфият ва роҳати равон пиндошта, аз ин манзар шоир дар байти мазкур бо ташбеҳи музмар «ба нӯшбод нишонидан» ва қадаҳнӯширо ба зухду тақво ташбеҳ додааст.

Сеюм, шоир бар он матлаб аст, ки дар роҳи расидан ба маъшуқ зухду тақво пеша накарда, зухду тақворо бо нӯшбод (мастӣ ва беҳудӣ) ҳамқарин сохта, қадаҳнӯшӣ (ошиқона сайри сулук қардан) намуда, на соликест, ки парҳези зоҳидона ва ё сӯфигарии зоҳидона дорад, балки соликест, ки дар диёри мастӣ ва беҳудӣ сайр мекунад. Дар ин маънӣ низ калимот ба маънои истиорӣ қорбаст шуда, мафохим маънои ирфонӣ гирифта, маҷоз аз нӯшбод ва қадаҳнӯшӣ ва ё истиора аз ҳар чизи масткунанда на шароби ангурӣ, балки бештар ба шароби орифона ва ишорат ба ояти «... ва сакқоҳум раббуҳум шаробан таҳуран» [3, Сураи 76, ояти 21] аст.

Агар байти мазкур дар девони шоироне бар амсоли Манучехрӣ, Фаррухӣ ба чашм мерасид, бештар маънои аслии он пеши назар меомад. Аммо андешаҳои ирфонӣ, завқи адабӣ, ҳунари шеърӣ, рӯзгор ва муҳити шоир моро водор менамояд, ки маъниҳои дигари онро ҷустуҷӯ дошта бошем.

Ринди шоир дар ин ҷо ҳамрадифи қадаҳнӯш аст ва дар бештар ҳолат порсою тақводор аст: Чунончи,

*Лаб сар мадеҳ ба таънаи **риндони порсо**,*

Дар зухд хушкӣ аз тариқи домани ман аст.

Ринд бояд, ки дурди ноб хурад,

В-аз дили хештан кабоб хурад [6, с.254].

Зи ҷоми соқии хумхона нӯшам,

*Ки **ринди** ўст, ҳар ҷо **порсоест** [6, с.142].*

*Бо ҳар баду нек **соф будан***

*Андозаи **ринди** дурднӯш аст [6, с.149].*

Зи риндонам Зухурӣ гарчи донӣ,

*Сазад, к-аз **риндиям тақво** бисозанд [6, с.229].*

Майи хумхонаи муҳаббати худ

*Ҷуз ба **риндони порсо** надиханд [6, с.230].*

Омад зи кӯи ҷилваи ӯ боди домане,

Хаспӯш буд оташи дил, аз шарар шукуфт [6, с.127].

Чашми ҷон бохтаанд аҳли назар, то назаре

Қобили дидани нозукбадане сохтаанд [6, с.259].

Маънии суратаи афганда ба бутхона назар,

Аз санам ҳар тарафе барҳамане сохтаанд [6, 259].

*Зи ҳасрати ту чунон мурдаам, ки бояд мурд,
Сазад зи риштаи оҳам агар кафан бикаши [6, с.627].*

*Оина ба сайқалгари ғам дод Зухурӣ,
Эмин зи дами айшу фароғ аст дили мо [6, с.92].*

*Дили моро чу обгина шикаст,
Соғари Чам намешиносад, ҳайф [6, с.439].*

Зухурӣ дар байти болдо дилро ҳам обгина ва ҳам соғари Чамшед донистааст.

Хулоса, метавон гуфт, ки дар баробари мавҷудияти таъвилҳои мухталиф дар байт мутаносибан маворид ва нуқоти баёнии байт низ тағйир хоҳад ёфт ва дар ин замина, чӣ тавре ки дар боло сухан рафт, бо назардошти омилҳои таъвил вожҳо метавонанд истиора ва маҷоз аз чиз ё чизҳо бошанд ва ё баръакс ба маънии аслиашон қорбаст гардида, аслан истиора ё маҷоз набошанд. Ҳамин тавр, дар ашъори Зухурӣ абёти фаровоне ба назар мерасад, ки дар онҳо истиораҳо бар пояи таъвил бино шуда, боиси сермаъноии байт гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Акрамӣ, Муҳаммадризо. Истиораҳои таъвилӣ дар ғазали Бедили Дехлавӣ. / Акрамӣ Муҳаммадризо Китобмоҳи “Адабиёт”. - №19, паёпайи 133. Обони 1387.-136 с.
2. Бедил Абдулқодир.Куллиёт.Чилди 8. / Б.Абдулқодир - Душанбе: Ирфон, 1988. - 456 с.
3. Қуръони маҷид, сураи Инсон(76), ояти 21.
4. Миқдодӣ, Баҳром. Фарҳанги истилоҳоти нақди адабӣ. Чопи аввал. / Б. Миқдодӣ - Техрон: Ингишороти фикри рӯз, 1378. – 466 с.
5. Нитше Фридрих, Ҳайдагер Мартин ва Ҳанс Гаврик Гадамер. Герменевтикаи модерн. Тарҷумаи Бобаки Аҳмадӣ, Мехрони Муҳочир ва Муҳаммад Набавӣ.Чопи дуюм. - Техрон: Нашри марказ, 1379. – 882 с.
6. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. – Техрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1622 с.
7. Шарипов, Ш.Р. Равишҳои ошноизудой дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ/маҷ.Паёми Донишқадаи забонҳо.- Душанбе:Лингвопарк, 2017, -№ 2-3(26-27).- 186 с.
8. Шарипов, Ш.Р. Хусусиятҳои хоси ғазалиёти Зухурии Туршезӣ / маҷ.Паёми Донишқадаи забонҳо.- Душанбе: Лингвопарк, 2017, -№ 1(25). - 174 с.
9. Юсуфӣ, Гуломҳусайн. Тасвири шоиронаи ашъ дар назари Соиб/ маҷаллаи Андеша. - №1. 2012. – 112 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТАФОРЫ В ГАЗЕЛЯХ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В данной статье делается попытка рассмотреть и изучить интерпретационные метафоры в поэзии Зухури Туршези и их роль в создании художественных образов. В его поэзии метафорический взгляд смешивается с разными приемами индийского стиля и, в итоге, поэт создает новые смысловые и стилиевые значения описания предметов.

В данном случае Зухури использует приемы интерпретации и формирования слова, что делает его творчество неповторимым. В процессе изучения поэзии Зухури сначала исследователь встречает неконкретное описание, а затем находит выразительные художественные образы. Поэзия Зухури Туршези вынуждает читателя, воспринимать поэтическое творчество именно с точки зрения самого поэта.

Ключевые слова: жанр, приём, газель, поэзии, художественные образы, парадокс, Зухури, стиль, форма, интерпретация, литературоведение, норма, слова, поэтические ритмы, метафора, аллегория, смысл, индийский стиль.

METAPHORS IN THE POETRY OF ZUHURI TURKSHEI

In this article, an attempt is made to examine and study the interpretational metaphors in the poetry of Zuhuri Turshenzi and their role in the creation of artistic images. In his poetry the metaphorical view is mixed with different techniques of Indian style and, as a result, the poet creates new semantic and stylistic meanings of the description of objects.

In this case, Zuhuri uses techniques of interpretation and word formation, which makes his work unique. In the process of studying the poetry of Zuhuri, the researcher first meets an unspecific description, and then finds expressive artistic images. Poetry of Zuhuri Turshenzi compels the reader, perceives poetic creativity from the point of view of the poet himself.

Keywords: genre, reception, gazelle, poetry, artistic images, paradox, Zuhuri, style, form, interpretation, literary criticism, norm, words, poetic rhythms, metaphor, allegory, meaning, Indian style.

Сведения об авторах:

Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственной управления при Президенте Республики Таджикистан, телефон +992(92) 7573228; ssssharif@mail.ru

About the author:

Sharipov Sharif Rakhmonovich - candidate of Philology, associate of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

**ПРОБЛЕМА ПОИСКА ЭКВИВАЛЕНТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПОВЕСТИ «БЭЛА»
М.Ю. ЛЕРМОНТОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК**

В данной статье затрагиваются проблемы перевода, связанные с поиском эквивалента, неточностями воссоздания художественного текста на таджикском языке. Материалом для сопоставительного анализа послужила повесть М.Ю.Лермонтова «Бэла» и его перевод на таджикский язык, выполненный Вадудом Махмуди. Неточности перевода, выявленные в таджикском варианте, достаточно типичны для воссоздания прозаических произведений вообще. В статье рассматриваются несколько отрывков, связанных с неадекватностью перевода. В их числе следует отметить особенности передачи фразеологизмов при переводе. В ходе анализа автор подчеркивает, что русский и таджикский языки относятся к разным языковым группам – славянской и иранской, поэтому при переводе потери неизбежны, но в то же время переводчик должен постараться, чтобы они были сведены к минимуму. Далее отмечается, что преодоление выявленных неточностей может сыграть особую роль для адекватного восприятия деталей лермонтовской прозы таджикским читателем, а также в дальнейшем предотвратить аналогичные ошибки и получить возможность буквально приблизить восприятие перевода к восприятию оригинала.

Ключевые слова: художественный перевод, эквивалент, адекватный перевод, образность, фразеологизм, композиция, эмоциональность.

**THE PROBLEM OF FINDING THE EQUIVALENT WHEN TRANSLATING THE NOVEL
“BELA” BY M.YU. LERMONTOV INTO TAJIK**

This article addresses the translation problems associated with the search for the equivalent, inaccuracies in the reconstruction of the Tajik literary text. The material for comparative analysis was the story by M.Yu.Lermontov “Bela” and its translation into Tajik, made by Wadud Mahmudi. Translation inaccuracies identified in the Tajik version are typical enough to recreate prose works. The article discusses several passages related to the inadequacy of translation. Among them, it should be noted the features of the transfer of phraseological units in the translation. During the analysis, the author emphasizes that the Russian and Tajik languages belong to the linguistic groups – Slavic and Iranian, therefore, when translating, losses are inevitable, but at the same time, the translator should try to minimize them. The article emphasizes that overcoming the identified inaccuracies can play a special role for the Tajik reader to adequately perceive the details of Lermontov’s prose, as well as to prevent similar errors in the future and be able to literally bring the translation perception closer to the perception of the original.

Keywords: literary translation, equivalent, adequate translation, imagery, idiom, composition, emotionality.

Сведения об авторе:

Кувватова Саломат Мусоевна - Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры методики преподавания русского языка и литературы факультета русского языка и литературы. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Тел.: (+992) 988554141

About the author:

Kuvvatova Salomat Musoevna – Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Candidate of Philology, senior teacher of Department of Methods of Teaching Russian language and Literature Faculty of Russian language and Literature. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Prospect Rudaki, 121. E-mail: salomat.kuvvatova@bk.ru. Tel: (+992) 988554141, Phone: (+992) 988374237.

МУЛОҲИЗОТИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР БОРАИ АҲМАДИ ДОНИШ

Олимӣ Х.Х.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Насри бадеӣ ва таърихӣ дар ганҷинаи маъонии тоҷик фаровон буда, омӯзиш ва таҳқиқи он дар назди муҳаққиқон вазифаҳои зиёди ҳалталабро мегузорад, зеро дар ҳар саҳифаи он ҳаёти гузашта нухуфтааст. Ба хусус, насри бадеии маорифпарварӣ баёнгари авзои сиёсӣ ва иҷтимоии мардуми тоҷик буда, бо вижагиҳои хоси тасвирифарӣ аз осори носирони гузашта фарқ мекунад. Ҳангоми омӯзиши осори адабӣ вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии давр ба назар гирифта мешавад, зеро он ба чараёни адабии як марҳила таъсиргузор аст. Чараёни адабӣ ифодагари авзои ҷамъият буда, ба ҷаҳонбинии сиёсӣ ва иҷтимоии адиб марбут аст. Масалан, асри Сомониён тавлиди нави ҷаҳонбинӣ ва тафаккури адабӣ дар адабиёти форсу тоҷик доништа мешавад ва он пеш аз ҳама дар иртибот бо фарҳанги исломӣ ва қавонди адабиёти араб инкишоф ёфтааст. Ташаккули раванди адабӣ аз тафаккури адибон низ вобастагӣ дорад ва раванд ё чараёни адабӣ ягонагӣ ва ё қаробати тафаккур ва сабки нигориши як гурӯҳ адибон ба шумор меравад.

Раванди бузурги фарҳангӣ дар ҳавзаи тамаддун ва фарҳанги Мовароуннаҳр ва дигар кишварҳои мутамаддини Шарқ аз лиҳози ҳадаф ҳамоҳанг буда, аҳли зиё ва адибони ин давра тавассути осори худ раҳой аз ғафлатро тақозо менамуданд. Маорифпарварони Бухоро аз зумраи заминагузориҳои ҳаракати маорифпарварӣ ва тавсеакунадагони фарҳанги миллий ба шумор мерафтанд. Онҳо зиёиёни тараққиҳоҳ ва ислохотпарваре буданд, ки аз муҳити сиёсӣ ва иҷтимоии Бухоро норозӣ буданд ва ислохоти амалӣ дар ҷомеа мегарданд.

Маорифпарварон бо андешаҳои ислохотхоҳӣ, тасвири воқеият дар осор ва инъикоси вазъи иҷтимоӣ асосгузори адабиёти навин буданд, барои раҳой аз ҳаёти ақибмондагӣ ва гузаштани гом сӯйи ҷомеаи мутамаддин ислохоти ҷадидро дар ҷомеа хоҳон мешаванд. Мушқилот ва масоибҳои иҷтимоӣ бо дарки авзои иҷтимоӣ ва сиёсӣ сабаб гардид, ки маорифпарварон тасмими тоза ба дӯш гирифта, аз ҷониби дигар ба хотири баланд бардоштани маърифати мардум талошҳо мекунанд.

Таҳқиқи осори маорифпарваронаи адибони тоҷик бе баррасӣ намудани авзои сиёсӣ ва бархурдҳои геополитикии кишварҳои Аврупо натиҷа намедихад, чунки афкор ва андешаҳои онҳо ба ҳаводиси сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии аморати Бухоро дар нимаи дувуми садаи XIX вобаста мебошад. Нахустин падидаи таърихӣ дар ин давра, ба қавле ҳамроҳшавии аморати Бухоро ба императории Русия маҳсуб мешавад, ки дар таърихи сиёсии мардуми ин сарзамин нақши боризе гузоштааст. Ҳангоми дар давлати Шӯравӣ шомил будани сарзамини мо олимони ин андешаро изҳор медоштанд, ки Осиёи Миёна, аз ҷумла аморати Бухоро, ба давлати Русия ба таври ихтиёрӣ ҳамроҳ шудаанд. Баробари истиқлолияти давлатӣ пайдо намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони дохили кишвар андешаҳои навро пешниҳод намудаанд, ки тибқи он Осиёи Миёна аз ҷониби артиши рус ғасб гардидааст.

Бояд гуфт, ки тазкираҳои дар охири асри XIX ва аввали асри XX иншо гардида, аз ҷумлаи «Тухфат-ул-аҳбоб фи тазкират-ил-асҳоб» - и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Афзал-ут-тазкор фи зикр-иш-шуаро вал ашъор» - и Афзал Маҳдуми Пирмастӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Мирсиддиқхони Ҳашмати Бухорӣ, «Тазкират-уш-шуаро» - и Абдуллоҳочаи Абдӣ, «Тазкират-уш-шуаро» - и Хоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳтарам, «Тазкори ашъор» - и Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё, «Тазкираи Фаҳмӣ» ва «Намунаи адабиёти тоҷик» - и Садриддин Айнӣ дар бораи осор ва аҳволи Аҳмади Дониш, Шамсуддин Шоҳин, Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, Савдо ва дигар адибони маорифпарвар маълумоти кофӣ додаанд.

Таваҷҷуҳи Р. Ҳодизода ба «Наводир-ул-вақоъ» нисбатан мукамал буда, дар он таҳлили ғоявии насри адиб ба мушоҳида мерасад. Минҷумла дар он омадааст: «Нусхаҳои нави асарҳои маълуми ӯ, махсусан нусхаҳои тоза ва муътабарӣ «Рисолаи таърихӣ» ва «Наводир-ул-вақоъ» пайдо гардид.

Ҳамаи ин заминаи илмӣи нашри осори Аҳмади Донишро ба вучуд овард. Дар натиҷа аз соли 1957 ин тараф чопи илмию интиқодии «Рисолаи таърихӣ» оғоз ёфт, ду тарҷумаи нисбатан мукаммали асарҳои ӯ бо забони русӣ ба нашр расидааст. Проблемаи дигар таҳқиқи афкори иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фалсафии Аҳмади Дониш, инчунин муайян намудани мақом ва таъсири адабии ӯ ба адабиёти нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX буд. Дар асарҳои А.Баҳоваддинов, З. Раҷабов, Б. Гафуров, И. Муъминов ва дигарон афкори фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсии Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ дар нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX то андозае тадқиқ ва таҳқиқ гаштааст» [1, с.5].

Соли 1967 Р. Ҳодизода повести ҳуччатиеро бо номи «Аҳмади Дониш» менависад, ки дар асоси он В. Максименков филми бадеии «Ситорае дар тирашоб»-ро (1974) меофарад. Асари мазкур тағйироти куллии андешаҳои Донишро пас аз сафари Русия таҷассум намудааст. Асоси тадқиқоти назариявӣ роҷеъ ба осори Дониш аз ҷониби олими маъруф Р. Ҳодизода ба анҷом расида бошад ҳам, чи хеле ки ҳуди ӯ дар баҳси «Ҷадидия ва дурнамои таърих» қайд мекунад: «...ханӯз андешаҳои Аҳмади Дониш чун маорифпарвар дуруст омӯхта нашудааст» [2, с.15].

Андешаҳои иҷтимоии Дониш дар асари С. Исломов «Проблемаҳои иқтисодӣ дар осори Аҳмади Дониш ва С. Айний» ифода гардидааст. Дар ин асар муҳаққиқ кӯшиш намудааст, ки назария ва ақидаи иҷтимоии Донишро таҳлил намояд. Рисолаи Ш. Ҷабборов «Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш» асосан ақидаи сиёсии Донишро баррасӣ намуда, мавсуф эҷодиёти Донишро ба ойнае ташбеҳ додааст, ки «тавассути он вазъи иҷтимоӣ-сиёсии асри XIX акс ёфтааст» [3, с.84]. «Наводир-ул-вақоъ» ҳамчунин ба забонҳои русӣ аз ҷониби мутарҷимон Османова М. Н. ва Л. Н. Демидчик бо унвони «Путешествие из Бухары в Петербург» соли 1960 нашр мегардад.

Муҳаққиқи хоричӣ Ян Рипка аҳамияти назариявии «Наводир-ул-вақоъ»-ро дар «История персидской и таджикской литературы» зикр намудааст. Дар адабиётшиносӣ то ханӯз «Наводир-ул-вақоъ» чун асари бадеию публицистӣ маъруф мебошад. Хусусиятҳои услубӣ, унсурҳои бадеӣ ва мундариҷаи асосии «Наводир-ул-вақоъ» ба таври пурра баррасӣ нагардидааст.

Баъд аз солҳои 50-уми асри гузашта дар бораи рӯзгор ва осори Аҳмади Дониш асарҳои зиёде таълиф гардидаанд. Дар ин замина осори Е.Э. Бертелс, И.С. Брагинский, С.Табаров, М.Шакурӣ, З.Раҷабов, А.Мирзоев, Р.Ҳодизода, У.Каримов, Т.Неъматзода, С.Амиркулов, А.Маҳмадаминов метавон мисол овард.

Хидмати Сотим Улуғзода низ дар шинохти Аллома Аҳмади Дониш назаррас мебошад, ки ханӯз дар соли 1946 китобе бо номи “Аҳмади Дониш” иншо менамояд. Сотим Улуғзода ин асари худро “очерк” номидааст ва бо сабабҳои ба мо маълум тазақкур менамояд, ки “Мақсади ин китобча хонандагонро ба тариқи умумӣ ба ҳаёт ва фаъолияти адабии Аҳмад маҳдуми Дониш ошно кардан аст. Вай даъвои ба таври чуқур ва ҳама тарафа таҳлил кардани асарҳои ӯро надорад” [4,3].

Ҳамзамон сарчашмаи асосии иншои очерки мазкурро аз осори ҳуди Дониш медонад.

Дар ин очерк нависанда ҳам аз услуби бадеӣ ва ҳам аз услуби илмӣ истифода намуда, баъзан хотираҳои аҷибро низ зикр намудааст. Дар оғози рисола портрети Аҳмади Дониш аз ҷониби Улуғзода тавсиф гардидааст, ки шояд аз шунидаҳои нависанда сарчашма гирифта бошад. Ӯ чунин менависад: “Аз ин панҷоҳ-шаст сол пеш мардуми Бухорои шариф гоҳ-гоҳе дар Регистон, дар кӯчаҳои танг ва рӯи ҳавлии мадрасаҳои шаҳр як шахси қадбаланди саллаву чоманокро медиданд, ки каллаи калонаш дар болои гардани борик гӯё аз вазнинӣ андак ба як сӯ ҳам буд, аксар вақт дар дасташ ба ҷои асо як ҷуби якунимгазӣ дошта, оҳишта-оҳишта қадам мезад. Вай ба касе аҳамият надода, роҳ мерафт, киёфааш ҳамчун касе, ки аз чизе ё аз коре нохушнуд бошад, як қадар қаҳролуд буд” [4,4].

Бояд гуфт, ки чунин хислати Аҳмади Дониш аз диди адибону муҳаққиқони зиёде ёд шудааст, аммо ҳуди Дониш дар асараш “Наводир-ул-вақоъ” меорад, ки омилҳои асосии чунин рафтораш аз он буд, ки дар ҳалли ягон масъала ё андармон буд ва ё ба нафари нохуш намеҳост салом бидиҳад: “Ва басо дар даруни маорик созу навоз ва муколамаи асҳобро на шунида, ё шунида мисли он ки аз дур овозе бишунавад ва ташхис накунад. Ва басе дар раставу бозор мардумро ба сароҳат надида ва на шинохтаам ва ба бисёре салом надода, ё ба ҷавоб напардохта. Аз ин ҷиҳат касоне, ки маро шунида ба ман нарасида буданд, маро мутақаббир ва мағрур мепиндоштанд. Ва дар ҳучуми омм ҷунбиш ва ҳаракати халқ маҳсули ман мешуд ва аз дигар ҳоли эшон маъзул будам” [5, с.223].

Дар воқеъ, Сотим Улуғзода дар мавриди муносибат ақибро ва муллоҳои мадрасаҳо ба ӯ ишора мекунад, ки “агар вай аз наздашон гузарад, аз ҷой хеста даст ба пеш гирифта ба ӯ салом медоданд ва

баъд ҳар гоҳ ки вай дуртар рафт, аз қафояш “зиндик”, “кофир” ва “шиа” гӯён ба вай нафрати худро баён мекарданд” [4,5].

Ба қавли Садриддин Айни дар мадрасаи Мири Араб мударрисони иртиҷоӣ оид ба Аҳмад маҳдуми Дониш носазо зиёд мегуфтанд ва бештар ўро ғайбат мекарданд: «...дар он вақт муҳаббат ва тарафдорӣ ман ба Аҳмад-Маҳдум вичдонӣ буда, ин натиҷаи акси таъсире буд, ки ба сабаби ҳучуми бемантиқонаи муллоён ба ў дар дили ман пайдо шуда буд. Вагарна ман дар он вақт ва дар он синну сол аз маслак ва мақсади Аҳмадмаҳдум хабардор набудам ва хабардор шуданам ҳам мумкин набуд» [6, с.180].

Мусаллам аст, ки дар «Наводир-ул-вақоъ» Аҳмади Дониш ба ҳайси муаллиф дар самти марказӣ ва пас аз ноқилони вақоъ чой дорад ва ин барои дарки ҳақиқати бадеии асар кӯмак мерасонад, зеро муаллиф андеша баён менамояд ва аз рӯзгори мисолҳо меорад. Дар ин маврид метавон зикри муносибати Донишро ба иҷтимоъ, замона ва ҳамзамонон гуфт, ки меорад: «Ва дар ҳақиқати ҳар қавле ва феъле нигаристаме ва бар зоҳири чизҳо назар наандохтаме ва бар ботини он тавачҷуҳ сохтам. Ва чун замона ва аҳли он мустаъидди инчунин шуғл набуд, ман худро бад-ин тариқа машғул доштам, то бад-ин восита ҳикоят ривоёт аз он чи дидаву шунида будам, дар шаклоти авроқ чамъ шуда, абноӣ чинс барои таъҷуб мебарданд ва мутолаа мекарданд, боз меоварданд» [5, с.21].

Яъне. он чизе ки Сотим Улуғзода дар бораи Аҳмади Дониш ва муносибати атрофиён гуфтааст, воқеияти ҳоли рӯзгори Дониш ва ҳамзамонии ў мебошад. Сотим Улуғзода аз мероси адабии илмӣ Аҳмади Дониш фақат ду асар – «Наводир-ул-вақоъ» ва рисолаи таърихи бо номи “Рисола” зикр намуда, дар мавриди ҳар яке он маълумоти муҳтасаре додааст. Ба гуфти ў “ин асарҳои Аҳмади Дониш дар ҳолати дастнавис мебошанд” ва дар чанд “китобхонаҳои Иттифоқи Советӣ” маҳфуз мебошанд. Омиди асосии ҷопи сангӣ нағштани осори Донишро дар замони амронии давр бинобар муҳтавои танқидӣ доштани он мешуморад.

Ба замми ин муаллиф хидмати Э.Е. Бертелсро дар омӯзиши матни илмӣ-интиқодии “Наводи-ул-вақоъ” зикр менамояд.

Тавачҷуҳи нависанда ба услуби Улуғзода дақиқ баён мегардад ва ўро аз ҷумлаи нависандагони “содданавис” номида, меорад, ки дар “Дар ин маънӣ номи вайро ба сардафтари адабиёти “давраи нав”-и тоҷикӣ гузоштан мумкин аст. Дар ин очерк Улуғзода сайри кӯтоҳи таърихӣ намуда, замони гулгулшукуфии Сомониёнро бо замони пурфитнаи Аҳмади Дониш зид мегузорад. Қисмати дувуми китоб дар мавриди рӯзгори Аҳмади Дониш нақл карда, бар хилофи назариячиёни баъдина соли таваллуди Донишро ба 1827(28) донистааст [1, с.12].

Қисмати чорум дар бораи сафарҳои Дониш ба Петербург ва нашри “Наводир-ул-вақоъ” нақл мекунад.

Яке аз баҳсҳои асосие, ки устод Сотим Улуғзода доир намудаанд, ин ихтилофи андешаҳои ў роҷеъ ба мафҳуми “маорифпарварӣ” ва ба адабиёти охири асри XIX итлоқ намудани он мебошад. Ҳамон тавре ки дар боло зикр гардид, Сотим Улуғзода Аҳмади Донишро асосгузори адабиёти нав медонад. И.С. Брагинский низ дар таҳқиқи адабиёти замони маорифпарварӣ бо дарназардошти таҳаввулоти мавзӯ ва мароми адибон Аҳмади Донишро асосгузори адабиёти нави тоҷик мешуморад ва аҳамияти муҳимро дар пайдоиши адабиёти нав аз таъсири Русия медонад [7, с.214]. Ба андешаи И.С. Брагинский, Аҳмади Дониш тавонист, ки пайравони худро пайдо намояд ва соҳиби мактаби хосаи худ гардад, ки аз ҷумлаи нафарони дар атрофаш гирд омада инҳо Шоҳин, Савдо ва баъдтар С. Айни, Т. Асирӣ ва дигарон буданд [7, с.220].

Олими маъруфи рус Е. Э. Бертелс ҳанӯз соли 1936 оид ба даврабандии адабиёти асримиёнагии тоҷик муҳокима ронда, дар ин ҷода ба адабиёти нимаи дууми садаи XIX ва намоёнҳои барҷастаи он Аҳмадмаҳдуми Дониш бештар тавачҷуҳ карданро таъкид мекунад: “Дар омӯзиши таърихи адабиёти тоҷик бештар ба адабиёти нимаи асри XIX диққат бояд кард, зеро маҳз дар ин давра дар адабиёти буржуазияи Осиёи Миёна он пешрафт дида мешавад, ки дар аввали асри XX ба пайдоиши адабиёти ба номи “ҷадидӣ” оварда расонд... ва вақте ки ба омӯхтани адабиёти тоҷики асри XIX шурӯъ мекунем, пеш аз ҳама ба симои барҷастаи “падар”-и адабиёти нави тоҷик- Аҳмади Қалла воҷеҳурем, ки фаъолияти вай ба тамоми адабиёти бадинаш ин давра таъсир доштааст [8, с.23].

Агар ба андешаҳои боло така намоем, пас ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки адабиёти нави тоҷик аз охири асри XIX оғоз мегардад. Замони бедории фикрӣ ва таҷассуми онро дар адабиёти тоҷик омиди пайдо гардидани марҳилаи комилан ҷадид дар адабиёти тоҷик метавон шумурд.

Дар ҳоле ки дар адабиётшиносии ҷаҳонӣ, аз ҷумла Эрон ва Афғонистон, ин истилоҳот бо дарназардошти марҳилаҳои таърихӣ ва таъсирпазирӣ адабиёт аз ҳаёти иҷтимоӣ ҷудо шудааст. Дар гузориш андешаҳои И.С. Брагинский ва танқиди С. Улуғзода дар бораи моҳияти маорифпарварӣ ва истилоҳи «насли аввал ва насли дувум» дар маърузаи Улуғзода дар пленуми 4-уми Правлениаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон дар мавзӯи “Дар бораи баъзе масъалаҳои танқиди адабӣ ва адабиётшиносӣ дар Республика” суҳан меравад. Дар воқеъ ба қавли С.Улуғзода И.С. Брагинский ба «ҳаҳоии дурушти идеологӣ дар омӯзиши мероси адабии нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX -уми тоҷик» роҳ додааст [9, с.113].

Ҳамин тариқ, агар гӯем, ки Улуғзода пас аз устод Айни дувумин шахсе буд, ки дар мавриди рӯзгор ва осори Аҳмади Дониш пажӯҳише ба анҷом расонидааст, хато намекунем. Ба ғайр аз ин, намоишномаи Сотим Улуғзода «**Алломаи Адҳам ва дигарон**», ки соли 1976 ба сахна гузошта мешавад, худро хеле барҷаста меёбад.

Ҳамин тариқ, очерки “Аҳмади Дониш”-и устод Сотим Улуғзода нахустин асарест, ки дар солҳои баъди Ҷанги Бузурги Вағанӣ то солҳои 70-ум хонандаро роҷеъ ба фаъолияти Аллома Аҳмади Дониш ошно намудааст.

Масъалаи омӯхтан ва таҳқиқи мероси адабию фарҳангӣ дар замони Истиқлолият, ки диди нав ва пажӯҳишҳои тоза бидуни ҳар гуна идеологияю саддироҳшавӣ ба роҳ монда шудааст, яке аз масъалаҳои муҳимми адабиётиносӣ ба шумор меравад. Ҷунки таърихи адабиёти тоҷик дар доираи таърихи миллат ва суннатҳои милли бояд баррасӣ гардад, вагарна аз идеологияи коммунистӣ, ончуноне ки гурӯҳе аз муҳаққиқон ҳарф мезананд, ба идеологияи дигари аҷнабӣ ворид хоҳем гашт. Ба ин масъала андешаҳо дар бораи баъзе истилоҳоти воридгардида ва даврабандии адабиёт дохил мегардад. Ба ҳар сураг ҳодисаҳои адабӣ, ба мисли иваз гардидани сабк, жанрҳо, мавзӯҳо ва мисли ҳамин, аз нуқтаи назари воқеаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ бояд баҳогузорӣ карда шаванд ва дар замони муосир, ки имкониятҳои зиёде дар таҳқиқи баррасии илми мухталифи ҷомеа озодона ба роҳ монда шудааст, дар омӯхтани мероси адабии ниёгони худ бояд муносибаҳои дуруст кард ва илми назарияи таърихи адабиётро ташаккул дод.

АДАБИЁТ

1. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. /Р.Ҳодизода - Душанбе: Дониш, 1968. - С.96-109.
2. Ҷабборов Ш. Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш. /Ш.Ҷабборов - Душанбе: 2005. -196 с.
3. Ҷадидия ва дурнамои таърих // Садои Шарқ, 1990 - №3
4. Сотим Улуғзода. Аҳмади дониш. - Нашр. дал. Тоҷикистон, Сталинобод, 1946.- 64 с.
5. Дониш, Аҳмад. Наводирулвақоъ. Китоби 1. /Аҳмади Дониш - Душанбе: Дониш, 1988. -288 с.
6. Айни С. Ёддоштҳо. /С. Айни //Куллиёт, ҷ.6 - Сталинобод: Наш. дав. тоҷик, 1962. -404 с.
7. Брагинский И.С. От Авесты до Айни. /И.С.Брагинский - Душанбе: Ирфон, 1981.-256 с.
8. Бертельс Е. Э.Рукописи произведений Ахмада Калъэ. Тр. Таджикистанской базы, т. 3. Лингвистика, / Е.Э. Бертельс - М.-Л., 1936. - 23с.
9. Улуғзода С. Дар бораи баъзе масъалаҳои танқиди адабӣ ва адабиётшиносӣ дар Республика/аз маъруза дар пленуми 4-уми Правлениаи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон // Шарқи сурх, 1954. - №7

СООБРАЖЕНИЕ СОТИМА УЛУГЗОДА ОБ АХМАД ДОНИША

Таджикская литература - бесценное сокровище человеческих знаний, не имеющее аналогов в создании смыслов и образов, а литературный этап второй половины XIX века имеет высокую эстетическую ценность и является продуктом этого этапа. В образовательной прозе этого периода есть идея национального освобождения, нового уровня социального мировоззрения, интеллектуальной независимости эпохи Просвещения, современная поэтика, изображение реальной жизни, баланс воображения и реальности, мемуары и современное общение, а также традиция. В этой статье исследуются некоторые взгляды Сотима Улуғзода на Ахмади Дониша.

Ключевые слова: проза, история, образование, исследователь, задачи, политическая ситуация, люди, литературный процесс, мировоззрение, литературное мышление, культура, интеллигенция, реформаторы.

SOTIM ULUGZODA'S REMARKS ON AHMADI DONISH

Tajik literature is an invaluable treasure of human knowledge, which has no analogues in the creation of meaning and images, and the literary stage of the second half of the XIX century is of great aesthetic importance, the product of this stage are great literary works, historical treatises, travelogues and commentaries. The educational prose of this period has the idea of national liberation, a new level of social worldview, intellectual independence of the Enlightenment, modern poetics, depiction of real life, the balance of imagination and reality, memoirs and contemporary communication, as well as tradition. This article examines some of Sotim Ulugzoda's views on Ahmadi Donish.

Keywords: prose fiction, history, education, researcher, tasks, political situation, people, literary process, worldview, literary thinking, culture, intellectuals, reformers.

Сведения об авторе:

Олими Хосият Хоким - Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел: (+992) 917160791; Почта: hosiyaat.olimova@mail.ru

About the author:

Olimi Khosiyaat Hakim - Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzod, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mukhammadieva 17/6, tel: (+992) 917160791; Mail: hosiyaat.olimova@mail.ru

ТДУ:891.550-93.

АФКОРИ АДАБИЁТШИНОСИИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Норова Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Абдусалом Деҳотӣ дар давоми умри худ вобаста ба ҷанбаҳои масъалаҳои гуногуни адабиёти классикӣ, адабиёти советии тоҷик, намояндагони адабиёти советӣ, адабиёти бачагона, тарҷумаи бадеӣ, забони тоҷикӣ, санъат, публицистика, маданияти сухан ва ғайра тақризу мақолаҳои пураарзиши зиёде навиштааст, ки ин ҳама маҳсули илмӣ-таҳқиқотии ӯ дар “Куллиёт”, ҷ.У (Мақолаҳо), 1966 асосан гирд оварда шуда, аз рӯи мавзӯ ва муҳтаво ба 8 қисм тақсим шудаанд.

Мо кӯшидем, асосан мақолаҳои қисми аввал “Мақолаҳои мансуб ба адабиёти классикӣ”, дар қисми дуюм “Мақолаҳои мансуб ба адабиёти советӣ” ва қисми сеюм “Мақолаҳои бахшида ба намояндагони адабиёти советии тоҷик” мавриди таҳқиқи пажӯҳиш қарор додаем. Ҳамин тавр, дар “Куллиёт”-и А.Деҳотӣ ҷилди У(1) мақолаи аввал таҳти унвони “Дурдонаҳои мероси адабии мо” [1, с.7] ба таърифи расидааст. А.Деҳотӣ дар мақолаи аввал аз китоби “Очеркҳо аз таърихи СССР” (китоби аввал) дар зери таҳрири проф. А.Б.Шестаков аз боби “Аввалин давлатҳои, ки дар хоки СССР ба вучуд омадаанд”, чунин андешаро иқтибос меорад: “Дар канорҳои дарёи Зарафшон ва дарёчаҳои дигаре, ки ба вай мерезанд, дар мобайни дарёҳои Сир ва Аму давлати Суғдиён мавҷуд буд ва маркази ин давлат дар Мароканд (Самарқанди имрӯза Н.Г.) ҷой гирифта буд...халқи қадимаи суғдӣ аҷдоди тоҷикони ҳозира мебошад” [1, с.7]. А.Деҳотӣ аз ин андеша ба хулоса омадааст, ки худӣ ҳамин ду се ҷумлаи мухтастар ба мо дар бораи таърихи чандҳазорсолаи доштани халқи тоҷик мазмуни бисёрро мефаҳмонад. Аз ҷумла дар мақола аз таърихи дуру дароз ва гузаштаи хеле бой доштани халқи тоҷик ва барои имрӯзиён мероси бузургии беинтиҳо ва бою пурғановат гузоштани Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Абӯалӣ Сино, Саъдӣ ва Камолӣ Хучандӣ барин симоҳои номдори илм ва адабиёт ишора мекунад.

Дар мақола таъкид мешавад, ки пас аз таъсисёбии РАСС Тоҷикистон ба назди адибон ва ходимони илмӣ он вазифаи гузошт, ки мероси адабии илмӣ гузаштагони худро гирдоварӣ намуда, муаррифӣ намоянд. Таълифи китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”-и С.Айнӣ соли 1925 дар ин бобат кӯшиши аввалин ба шумор меравад.

А. Деҳотӣ дар мақола инчунин дар бораи он менаҳеҷад, ки пантуркистҳо ва душманони мероси адабии халқи тоҷик эҷод менамуданд ба тафсил иброи назар намуда, исбот мекунад, ки мероси адабии халқи тоҷик ҳанӯз пеш аз Фирдавсӣ, Умари Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, Убайди Зоконӣ ва даҳҳо адибони номдори, сарзамини Эрон арзи вучуд дошта, чун шоирону нависандагони мазкур ва мероси адабии онҳоро ба тоҷикон ва эронӣён баробар нисбат додааст.

Абдусалом Деҳотӣ дар мақола шоирону донишмандони, кишвари Мовароуннаҳр: Дақиқӣ, Абӯалӣ Сино, Камолӣ Хучандӣ, Носири Хисрав, Адиб Собирӣ Тирмизӣ ва чанди дигарро ва душманони мероси адабии халқи тоҷик инкор менамуданд, саҳт маҳкум менамояд. Соли 1940 бо ибтикори Иттифоқи нависандагон “Намунаҳои адабиёти тоҷик” бознашр гардид, ки А.Деҳотӣ яке аз муаррифони он маҳсуб меёбад.

А.Деҳотӣ дар нашри “Намунаҳои адабиёти тоҷик”-и соли 1940, маҳсусан, дар ҳалли масъалаи адабиёти тоҷикӣ хамчун адабиётишинос чунин натиҷагирӣ дуруст кардааст:

1. Адабиёти хаттии тоҷик бархилофи ақидаҳои схоластикӣ ва ғайри илмӣ баъзе шарқшиносон на аз асрҳои ХУ-ХУ1, балки аз асрҳои IX-X сар мешавад. А. Деҳотӣ дар бораи омӯхтани мероси адабии Носири Хисрав, Умари Хайём, Камолӣ Хучандӣ, Мирзо Абдуқодири Бедил, Аҳмад Маҳдуми Дониш иброи андеша намудааст, ки хеле ҷиддӣ ва ҷолиби тавачҷуҳанд.

2. А.Деҳотӣ талаб мекунад, ки кори омӯхтан ва чоп кунонидани адабиёти классикӣ ва тооктябриро мисли дигар республикаҳои СССР танҳо ба ихтиёри Иттифоқи Нависандагон ва Нашриёти Давлатӣ нагузошта ба ин қор олимони муҳаббатдор сафарбар кунем.

3. Ба гузаронидани маросимҳои ёдоварӣ ва юбилейҳои якҷанд симоҳои номдори адабиётгамон тайёрии васеъ бинем: мисли дар охири соли 1940, 1000-солагии вафоти устод Абӯабдуллои Рӯдакӣ, соли 1943 юбилеи 840- солагии таваллуди ҳаким Носири Хисрав ва ғ. Мо ба ин роҳ имконияти бештар муаррифӣ намудани симоҳои адабиётгамонро пайдо мекунем.

Абдусалом Деҳотӣ дар мақолаи “**Адиб Собир Тирмизӣ**”, ки соли 1940 дар китоби “Намунаҳои адабиёти тоҷик” ба таърифи расидааст [2, с.17-18], ба таври хеле фишурда хонандаро ба симо ва мақоми Адиб Собир шинос мекунад. Маълумоти А.Деҳотӣ дар асоси тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ “Тазкират-уш-шуаро” “... аслаш аз Бухорост, дар Хуросон нашъунамо ёфта, дар аҳди Султон Санҷар аз Тирмиз ба Марв афтад” ва мувофиқи маълумоти тазкираи “Оташқада”-и Лутф-алибеки Озар дар Ҳирот таҳсил кардан ва дар аксари илмҳои замони маҳорати беш доштани ӯро таъкид мекунад. Инчунин дар масъалаи соли вафоти Адиб Собир ба маълумоти Давлатшоҳ таъкид кардааст. “Адиб Собир дар назди Султон Санҷар ва одамони вай ҳурмати зиёд дошт. Вақте ки Отсиз бинни Муҳаммади Хоразмшоҳ зидди Санҷар исён кард, Султон Санҷар Адибро махфӣ ба Хуросон фиристод, то ки аз воқеаҳои он ҷо навишта истад. Як рӯз Отсиз шахсро раво кард, ки Санҷарро захм зада ҳалок кунад. Адиб Собир, ки дар Хоразм буд сурати он шахсро айнан кашида ба Султон фиристод. Султон он шахсро ёфта ҷазо дод. Отсиз аз ин кори Адиб Собир хабар ёфт ва дасту ӯро бандонда ба дарёи Аму ғарқ кунонд” [2, с.18]. Ин фочиа дар соли 546-ми ҳиҷрӣ рӯй додааст, ки ба 1152-ми мелодӣ баробар меояд. Адиб Собир девони мукаммале дорад, ки бештари он қасида аст.

Мақолаи дигари А. Деҳотӣ “**Камол Хучандӣ**” соли 1940 дар китоби “**Намунаи адабиёти тоҷик**” ба таърифи мерасад. Мувофиқи ишораи муҳаббатдор дар навиштани ин мақолача “Камол Хучандӣ” ном мақолаи устод Айни Ҳамчун асос истифода шудааст. Дар мақолаи мазкур А.Деҳотӣ асосан хонандаро ба фишурдаи тарҷумаи ҳоли Камол Хучандӣ шинос менамояд. Номини шоири бузург ва лирики машҳури тоҷик Камолиддин буда, лақабаш Масъуд мебошад ва таҳаллуси адабиаш Камол аст. Камол дар аввали асри XIУ дар Хучанд таваллуд ёфта, соли 1390 дар шаҳри Табреш вафот кардааст. Дар мақола дар бораи ҳуҷуми Тухтаиш, ҳамроҳи дигар ғаниматҳо ба шаҳри Сарой бурда шудани Камол, аз ҷумла рӯбиё, ки дар тавсифи Табреш гуфтааст:

*Табреши маро ба ҷои ҷон хоҳад буд,
Пайваста маро вурди забон хоҳад буд.
То дарнакашам оби Чарандобу Гаҷил,
Сурхоб – зи чаши ман равон хоҳад буд.* [4, с.127]

маълум мешавад, ки ҷор сол дар Сарой худро дар маҳбас тасаввур кардааст. Воқеан ӯро мувофиқи маълумоти “Қомусулаълум”- Шамсид- дин Сомӣ ва “Оташқада”- и Озар Камолро дар Қалъасанг ном қалъа ҳабс кардаанд, ки рӯбиёи зерин ба ин ишора мекунад:

*“Қай бошад аз ин танг бурун омаданам,
Ном аст аз ин нанг бурун омаданам.
Гӯӣ магар аз санг бурун меояд,
Парвонаи аз санг бурун омаданам”.*

А.Деҳотӣ инчунин дар бораи тавачҷуҳи ҳамасри Камол Ҳофизи Шерозӣ ба шеъри ӯ, ки ҳардуяшон дӯсти ғоибона будаанд низ ибрози андеша намудааст. “Ҳагто як бор Ҳофиз як ғазали Камолро, ки мо ба ин китоб даровардем ва байти охири ин ғазал ин аст:

*“Гуфт агар сар дар биёбони ғамам хоҳӣ ниҳод,
Ташинагонро муждае аз мо бубар! – гуфтам: ба чаши!”
Ҳофиз аз гояти таъсираш гиря кардааст”* [4, с.21].

Камол устоди забон аст. Бо вучуди фикр ва баланд будани маз-мун хеле сода, раво ва ҳамафаҳм будани забони шеърҳои натиҷаи ҳамин маҳорат аст. “Дар аксарияти байтҳои вай санъати лутф, яъне ба мавқеъ ва устодона ба қор бурдани суханҳои ду ё чанд маънидор дида мешаванд. Намунаи ин санъат дар ғазали “Гуфтам ба чаши”, ки дар боло як байт намуна овардем, равшан мушоҳида мегардад [4, с.21].

Аз ҳамин ҷиҳат Камол ба ҳадаш фаҳр карда мегӯяд:

*“Гар бичӯянд ба сад қарн наёбанд Камол,
Булбуле ҷун ту хушишхон ба чаманҳои Хучанд.*

Дар мақолаи А.Деҳотӣ як ишораи ҷолиб аст, “ҳаёти Камол дарвешона ва аксар вақт бо қарздорӣ гузашта бошад ҳам, бархилофи одати қариб тамоми шоирони кӯҳна, ҳеч як подшоҳ ё бадавлатро мадҳ накардааст. Нақл мекунанд, ки дар девони шеърҳои Камол ду чиз нест: яке калимаи сағ, дуюм мадҳи подшоҳон” [4, с.22].

Мақолаи “**Чунайдулло - Махдуми Ҳозик**”-ро низ А.Дехотӣ барои “**Намунаҳои адабиёти тоҷик**” (1940, с.208-215) навиштааст, ки ниҳоят фишурдааст. Дар “Куллиёт” ҷ.У(2, 22-23) омадааст, ки “Аслаш аз Ҳирот аст ва дар замони амир Ҳайдар (баъд аз соли 1801) ба Бухоро омада, баъд аз чанд вақт ба Хучанд ба даргоҳи Умархон рафтааст (дар ин ҷо сахв шудааст, чунки амир Умархон дар доираи адабии Хучанд не, балки дар Фарғона ҳукмронӣ мекард Н.Г.). Маълумоти шарҳиҳои А.Дехотӣ дар мақола хеле кутоҳ буда, мувофиқи он Ҳозик дар Фарғона ҳам осуда ва муддати дароз истиқомат карда натавонист ва баъд аз вафоти амир Умархон боз гашта ба Бухоро омад, ки дар ин ҷо амир Насрулло ҳукмронӣ дошт.

А.Дехотӣ ҳолати рӯҳии Ҳозикро дар мақола чунин баён мекунад:

“Ҳозик дид, ки амир Насрулло дар зулму тааддӣ аз амир Ҳайдар зиёд аст, ки кам нест, ба таъбири дигар гӯем, Ҳозик “аз борон гурехта ба новадон дучор шуда буд”[2, 23].. Хуллас Ҳозик бо супориши амир Насрулло аз дасти дузди айёре дар хобаш ба қатл расонида мешавад. А.Дехотӣ таъкид мекунад, ки таърихи вафоти Ҳозик маълум нест. Маълум мешавад, ки солҳои чилум ҳаёт ва эҷодиёти Ҳозик ҳоло пурра омӯхта нашуда будааст. Вале худӣ шоир пеш аз ба қатл расиданаш таърихи қатли худро пай бурда гуфтааст:

*Кори ҳар кас нест аз таърихи қатлаш дам задан,
Аз тани Ҳозик бичӯ таърихи сар буриданаш.*

Дар мисраи дуҷуми байти боло таърихи қатли шоир дар ибораи “тани Ҳозик”қайд гардидааст, ки ба ҳисоби абҷад соли 1259-и ҳиҷриро ифода мекунад, ки ба соли 1843-и мелодӣ мутобиқ аст. Доир ба мероси адабии Ҳозик танҳо достони “Юсуф ва Зулайҳо”-и ӯ, ки соли 1905 дар Тошканд дар ҳошияи девони Абдурахмони Ҷомӣ чоп карда шудааст[2, с.23]. Дар девони Ҳозик дар баробари достони “Юсуф ва Зулайҳо”, қисми зиёди эҷодиёти ӯро ғазал ташкил медиҳад, вале дар мақола ишора нашудааст (чуноне ки гуфтем, мақола хеле фишурдааст Н.Г.).

Мақолаи “**Мирзо Абдуқодир Бедил**”-ро низ А.Дехотӣ барои китоби “**Намунаҳои адабиёти тоҷик**”соли 1940 (сах.186-191) бо ҳамроҳии М.Раҳимӣ навиштааст. Гузаштагони Бедил аслан аз Шаҳри Сабз буда, пас аз зиёрати хонаи Каъба ҳангоми бозгашт дар Ҳиндустон мемо- нанд. Аз рӯи маълумоти сарчашмаҳо Абдуқодир дар шаҳри Азимо- боди Ҳинд таваллуд мешавад ва дар синни 79-солагӣ дар Ҳиндустон вафот мекунад. Абдуқодир Бедил шоири ниҳоят сермаҳсул буда, “Куллиёт”- и ӯ дар ду намуди адабӣ назму наср 14 асареро, ки ҳар кадом ба сари худ мустақил аст дар бар мегирад: “Тӯри маърифат”, “Нуқот”, “Ишорот ва ҳикоёт”, “Руқоот”, “Чор унсур”, “Маснавии муҳити аъзам”, “Тилисми ҳайрат”, “Ғазалиёт”, “Рубоӣёт”, “Қасоид”, “Қитъатут- таворих”, “Таркибот”, “Тарҷеот”, “Тамсилот ва ташбеҳот” иборатанд” [2,24]. “Агар ҳамаи ин асарҳоро якҷоя карда, -менависад А.Дехотӣ ба ду қисм чудо кунем,- тақрибан 125 ҳазор мисраъ шеър ва тахминан 50 листи чопи наср мебарояд”[2, с.24]. “Куллиёт”-и Бедил чандин чопҳо дорад ва машҳуртарини онҳо чопи Бамбай аст, ки дар соли 1882 баромадааст.

Дар мақола А. Дехотӣ хеле огоҳона роҷеъ ба сабку мақоми Бедил аз ҷумла таъкид мекунад, ки “Ҳаёт ва эҷодиёти адабӣ ва идеявии Бедил ҳанӯз аз тарафи таҳқиқотчиёни адабиёт (ногуфта намонад, ки мақолаи мазкур ҳанӯз соли 1939-1940 таълиф ёфтааст, ки дар ин давра роҷеъ ба рӯзгор, таҳқиқи паҳлуҳои осори рангину пурғановати Бедил дар адабиётшиносии ин давра таҳқиқоти ҷиддии монографияе анҷом наёфта буд Н.Г.) ба таври кофӣ омӯхта нашудааст. Бинобар ин ҳам дар пайравӣ ва тақлидҳои худ то ҷӣ андоза муваф- фақ шудан ё нашудани тақлидкунандаҳо ва пайравҳои Бедил ҳукм кардан ҳоло аз имконият берун аст”[5, с.24].

А. Дехотӣ аз ҷумла ишора кардааст, ки Бедил дар баробари пӯшидагӯӣ баъзе фикру андешаҳои як қадар кушодаву рехтатар ҳам мегӯяд. Пас аз “Ғазалиёт”- и Бедил чанд мисол намуна меорад:

1. Дар чунин мисолҳо равшан дида мешавад, ки Бедил бо вучуди ин ки даҳрӣ будан ва худоро инкор карданаш ҳанӯз маълум нест, ба дин рӯҳониён, ки халқҳоро ба кофиру мусулмон ё гунаҳкору бегуноҳ чудо карда, боиси низои бисёре мешуданд, саҳт ҳучум мекунад, чунончи:

*“Нағи камолу нуқси замину замон туй,
Тӯҳматгари хатои ниҳону аён туй,
Ислому куфр нест яқин беғумон туй,
Эй гарраи тамиз! вуболи чаҳон туй
Оина бишкану ҳамаро беғуноҳ гир!”*

2.Вай ақидаҳои оид ба охираат, биҳишту дӯзах ва абадӣ будани рӯҳро афсона ва ҳаваси пуч мешуморад ва мегӯяд, ки “ҳаёт ғанимат аст, баъд аз мурдан чизи дигаре нест”:

*“То чанд касий заҳмати карру фарӣ дунё?
То кай равӣ аз ҳуш, ба афсонаи иқбо?
Хатми ҳаваси пуч кун, аз хеш бурун о!
Фурсат шумори туст, ҷӣ имрӯз, ҷӣ фардо,
Ҳаргаҳ ту намондӣ, ҳама якбор намонад!”[2, с.25].*

“Бедил, - менависад А.Дехотӣ,- зоҳидҳоро, ки дар таърифоти бихишт сафсатаҳои беандоза фурӯхта, майнаи халқро заҳролуд мекар- данд, фош мекунад. Вай дар ин фошкунӣ аз кор фармудани баъзе алфози қабех ҳам худдори намекунад:

1. “Қаландарона ҳадисест зоҳидо маъзур,

Ту ғарраи ба бихиште, ки ҷои р... нест”.

2. “Дар ин замона з- илму ҳунар кӣ метурсад?

Ду хар гувоҳи камолат бас аст, инсон бош!”[5, с.25].

3. Бедил ба рафтор ва кирдори рӯҳониён, ки “одамро Худо аз хок офаридааст” гуфта даъво мекунанд, аз нуқтаи назари илмӣ –материя –листӣ – даҳрӣ баҳо медиҳад ва аз маймун пайдо шудани одамро тасдиқ мекунад:

“Ҳеҷ шакле бе ҳайло қобили сурат нашуд,

Одамӣ ҳам пеш аз он одам шавад, бузина буд ”[5, с.25].

Мақолаи “**Шоирони кӯҳистонӣ**”-и А.Дехотӣ низ дар “**Намунаи адабиёти тоҷик**” (1940, саҳ.217-218) ба таъб расидааст. Муҳаққиқ дар оғози мақола ишора мекунад, ки “Ҷуноне ки таърих нишон медиҳад, аксарияти симоҳои бузурги адабиёти классикии тоҷик аз Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва Истравшан (Уротеппа) расидаанд, ки ин шаҳрҳо аз замони хеле қадим марказҳои илмӣ ва маданияи тоҷикон мебо- шанд” [2, 28]. Аммо бисёр афсӯс, ки он таърих ва тазкираҳои то имрӯз баромадагӣ тақрибан дар хусуси ҳеҷ қадами он шоирон маълумоти қаноатбахш дода наметавонанд, бештар ба навиштани як ё ду ҷумлаи умумӣ, хронологӣ ва нишон додани ду- се мисраъ шеър маҳдуд мешаванд.

А.Дехотӣ барои муайян намудани “шоирони кӯҳистонӣ” ба маълумоти “Музокир-ул- асҳоб”- и Малехои Самарқандӣ, ки соли 1100 ҳиҷрӣ ва 1689-и мелодӣ навиштааст, таъя намуда, Мулло Ҷомии Ҳисорӣ, Хусайнии Бадахшонӣ, Мулло Хоксори Ҳисорӣ, Хоҷа Шоҳии Ҳисорӣ ва Раббаи Андарони Бадахшонӣ барин якҷанд шоирони номашҳури кӯҳистониро номбар мекунад. “Аммо камбудии Малехо дар он аст, ки менависад А.Дехотӣ, - аз асарҳои онҳо хеле кам намунаи нишон медиҳад ба ҳаде, ки баъзан бо овардани як сатр қаноат мекунад”[2, с.29].

Муҳаққиқ таъкид мекунад, ки “Ягона маъхазе, ки дар ин хусус ба мо каму беш материал медиҳад, “Намунаи адабиёти тоҷик”-и адиб С.Айнӣ мебошад, ки ба он аз шоирони кӯҳистонӣ 6 нафар бо баъзе намунаҳои эҷодиёташон дохил шудаанд”[2, с.29]. Пас А.Дехотӣ бо таъя ба маълумоти устод С.Айнӣ дар бораи намунаҳои ашъори Мулло Рача-

би Парии Ҳисорӣ, Мирзо Олимҷони Ҳасрати Ҳисорӣ, Баҳрини Дарвозӣ, Ирсии Ҳисорӣ ибрази андеша кардааст ва байте барои намуна аз Парии Ҳисорӣ меоварад:

“Парӣ чун рағзани поки Бухорост,

Шундан дораду дидан надорад”[2, с.29].

“**Шоир, донишманд ва гуманисти бузург**” ном мақолаи А.Дехотӣ аввал (6.09.1940) дар газетаи “Тоҷикистони Сурх” ва баъд газетаи “Стахановчӣ”(25.09.1940) chop шудааст. Ин мақолаи А.Дехотӣ хусусияти тарҷумаи ҳоли дорад. Муаллифи мақола дар таъя ба маълумоти “Маҷмӯа-ул-фусаҳо”- и Ризоқулихони Ҳидоят, Эдуард Браун, Абдурах- монӣ Ҷомӣ боби ҳафтуми “Баҳористон”, Алишер Навоӣ “Маҷолис -ус- нафоис” соли таваллуд, ҷои таваллуд, мероси адабии Низомиро баён намуда, ўро аз Ганҷаи Озарбойҷон медонад.

А.Дехотӣ Низомиро асосгузори нахустин асари панҷгона “Ҳамса” (панҷ китоб) доништа, ба таври фишурда дар бораи ин панҷ асар - 1 маснавию 4 достони ў маълумот медиҳад:

1.“Махзан-ул- асрор” (“Ҳазинаи сирҳо”), ки соли 1166-68 таълиф ёфта, аз 20 боб дар мавзӯи панду насиҳат эҷод шудааст.

2. Достони “Хусрав ва Ширин” соли 1175-1176 ё (1180) эҷод шу- дааст. Достони “Хусрав ва Ширин” ишқномаи подшоҳи қадимии Эрон Хусрави Парвиз ва маликаи соҳибҷамоли Арман Ширин аст.

3. Низомӣ достони сеюмаш - “Лайлӣ ва Маҷнун”- ро соли 1189-1190 эҷод намудааст. Ин достон аз тасвири ишқи бадбахтона ва фочи- анокӣ Лайлӣ ва Маҷнун иборат буда, сюжети он дар байни мардуми Шарқ шӯҳрати зиёд дорад. Шоир дар муқаддима бо таъби равон ва дар муддати кӯтоҳ эҷод шудани достон ишора кардааст:

Ин чор ҳазор байти аксар,

Шуд гуфта ба чор моҳ камтар.

Гар шугли дигар ҳаром будӣ,

Дар чордаҳ шаб тамоми будӣ!”[9, с.32-33].

4. Достони чоруми “Ҳамса”- и Низомӣ “Баҳром ва Ҳафт пайкар” солҳои 1197 – 1198 эҷод шудааст.

5. Достони панҷуми “Ҳамса”- и Низомӣ “Искандарнома” аст, ки соли 1201 эҷод мешавад ва аз ду қисм: “Шарафнома” ва “Иқболнома” иборат мебошад. А.Дехотӣ инчунин дар таъя ба маълумоти

тазкираи “Оташкада”-и Лутфалибеки Озар мегӯяд, ки Низомӣ 20 ҳазор байт қасида, ғазал, рубой ва қитъа низ эҷод карда будааст.

Мақолаи “**Як-ду сухан дар бораи достони “Ҳафт пайкар”**”- и Низомӣ”- и А. Деҳотӣ соли 1941 ба муносибати 800-солагии Низомии Ганҷавӣ, ки ӯ достони Низомӣ “Баҳром ва Ҳафт пайкар”- ро ба чоп тайёр карда буд, ки ин мақола чун сарсухан дар он китоб дохил шудааст. Мақола бо он шурӯъ мешавад, ки ба қавли Низомӣ достон бо супориши Алоуддин Кӯри Арслон (1174-1207) навишта шуда, Низомӣ онро соли 1197 дар синни 56-солагӣ таълиф намудааст.

Муратгиби матни достон таъкид мекунад, ки дар муқаддима пор- чаҳои “Дар фазилати сухан” ва “Дар маслиҳати фарзанд” гуфташуда, хеле муҳим ва шоёни диққатанд. Масалан шоир ба сухан чунин баҳо медиҳад:

*...Қиссаи ношунанда ӯ донад,
Номаи нанавишта ӯ донад.
Ёдгоре к-аз одамизод аст,
Суханаст он, дигар ҳама бод аст!* [9, с.36].

Дар порчаи “Насиҳат ба фарзанд” Низомӣ ба писараш Муҳаммад бо суханҳои ҳикматноки донишмандона дар бораи омӯхтани илму ҳунар ва ахлоқи шоистаи инсонӣ насихат мекунад, баъд ҷавониҳои худро ба ёд оварда, ба пириаш афсӯс меҳӯрад:

*...Хизмати мардвор мекардам,
Ростиро кунун на он мардам...*

ва ба писараш таълим медиҳад, ки баландҳимат бошад, аз рӯи меҳнат ва дониш рӯз гузаронад ва аз тамаъ чашм пӯшад:

*...Гардане дорам аз расан раста,
Накунам зери бори кас хаста!...*

Аз рӯи андешаҳои А. Деҳотӣ Низомӣ медонад, ки Фирдавсӣ низ дар бораи Баҳроми Гӯр маълумот додааст, бинобар кӯшидааст, ки он чӣ Фирдавсӣ нагуфта ё нимқора қор кардааст, пурра кунад. Ин маъни- ро дар фасли “Сабаби назми китоб ва шарҳи он” бо шикастанафсӣ эътироф мекунад:

*... Чобукандешае расида нахуст,
Ҳамаро назм карда буд дуруст ...
Ман аз он хурда чун гуҳарсанҷе
Бартарошидам инчунин ганҷе...*

Аз таҳлилу муҳокимарониҳои А. Деҳотӣ ҳамчун муҳаққику мурат- тиб маълум мешавад, ки диди адабиётшиносиаш хеле баланд аст. Аз ҷумла ӯ аз рӯи ин байт:

*“З-он чи дидам, ки рост буду дуруст
Мондамаи ҳам бар он қарори нахуст.”*

таъкид мекунад, - “...чунин фаҳмидан дуруст нест, ки Низомӣ ҳар як порчаи аз назми Фирдавсӣ маъкул ёфташро айнан ба достони худ кӯчонда бошад, ин амалро Низомӣ барин шоири забардаст намекард, баъд карданаш ҳам мумкин набуд. Чунки вазни “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ аз вазни “Ҳафт пайкар” тамоман фарқ мекунад. А. Деҳотӣ мутмаин аст, ки Низомӣ аз тасвири образи Баҳроми Гӯр аз достони Фирдавсӣ сюжетҳои умумии ба ҳудаш маъқулшударо гирифта, аз нав қор карда, ба он либоси пурҳашамати шеърӣ ҳудашро пӯшондааст” [9, с.38].

Ҳатто А. Деҳотӣ дар ҷои дигар дар фасли “Оғози пайванди сухан”-и “Ҳафт пайкар”- и Низомӣ, ки ӯ мазмуни болоро шарҳ додааст, чунин ишора мекунад. “...асли воқеа як бошад ҳам, вай (яъне Низомӣ) дар роҳи аз санъати Фирдавсӣ фарқ қунонидани санъати ҳудаш ҳунарҳо ба қор бурда, аз палос – ҳарир ва аз нуқра – зар сохтааст:

*... Чун набошад зи бозғуфт гузир,
Донам ангехт аз палос ҳарир...
Он зи мис қард нуқра - нуқраи хос,
В- ин қунад нуқраро ба зар хуллос...”* [9, с.39].

Илова ба ин, А. Деҳотӣ дар мақола Баҳроми Гӯрро аз подшоҳони сулолаи Сосониён шуморида, ҳатто дар асоси навиштаҳои тадқиқот- чиёни Эрон таъкид мекунад, ки аз соли 420 то 438 (ба ҳисоби мелодӣ) ҳукмронӣ кардааст. Баҳром аз падараш Яздгирд фарқ дорад, вай шоҳи адолатпарвар, ватандӯст, оқил, пуртадбиру қаҳрамон аст. Пас аз вафоти падараш тоҷро дар байни ду шери дарранда гузошта, гаравро мебарад ва ӯро шоҳ эълон мекунад.

Ба қавли А. Деҳотӣ, “достони “Баҳром ва Ҳафт пайкар” аз ҷиҳати идея баландтарин, аз ҷиҳати композитсияи дохилии худ мураккаб- тарин асарҳои Низомӣ мебошад. Фантазияи рангоранг, забони шоиронаи бой ва ширин, кинояҳо, истиора ва ташбеҳҳои дилнишин сар то пой достонро зинат додаанд” [9, с.45]. Ҳаҷми достон 9000 мисраъ (4500 байт) аст. Вале аз ин миқдор мураттиб 4500 мисраъ, яъне 2250 байт намунаи матни интиқодӣ интихоб ва нашр намудааст.

Мақолаи “**Достони ишқи бемарг**”-и А. Деҳотӣ дар журнали “Шарқи Сурх”, 1946, 01 (саҳ. 23-28) ба таъби расидааст. А. Деҳотӣ таъкид мекунад, ки “Дар байни мунтахаботи асарҳои Мирзо Абдуқодири

Бедил, ки аз тарафи адиби мухтарам Садриддин Айни ба чоп тайёр карда шудааст, достони романтикии “Комде ва Мудан” низ ҳаст, ки он яке аз бисёр ҳикоя ва достонҳои “Ирфон” ном манзумаи шоири маш-хур мебошад”[9, 46]. Муаллифи мақола барои дар тавсифи достон осоншавии суҳанронӣ, пеш аз ҳама хонандаро аввал ба мазмуни умумӣ ва сужети мухтасари он ошно менамояд.

“Яке аз подшоҳони бузурги Ҳиндустон дар ҳарамсарои худ Комде ном раққосаи соҳибчамол ва санъаткоре дошт, дар як гӯшаи қаламрави ин подшоҳ Мадан ном мутриби хӯшовозе буд, ки вай овозаи хусн ва санъати Комдеро шунида, ғойбона ошиқи шайдои ӯ мешавад. Мудан бо тақозои муҳаббат ғарибӣ ихтиёр карда, ба пойтахти ин подшоҳ меояд. Барои тамошои хунари ин ду санъаткор базм барпо мегардад. Подшоҳ ба хушхонии Мудан мафтун шуда, шаддаи гавҳари гарданаширо ба гардани вай меандозад. Чун Комде ба рақс мебарояд, Мудан аз рақси ҳайратангези маъшуқаи худ ба ҳаяҷон омада, ҳамоили инъомкардаи подшоҳро ба пеши пой вай партофта:

*“Он чи ман дорам аз сарафрозӣ,
Бех, ки халқоли пой худ созӣ”.*

мегӯяд. Подшоҳ дар ғазаб шуда амр мекунад, ки Мудан барои беада- биаш аз мамлакат бадарға карда шавад. Комде аз паи Мудан овора шуда, оқибат ба ивази ришваю пора фақат як шаб Муданро аз дасти сарбозони шоҳ халос мекунад. Дар ин шаби висол онҳо ба ҳамдигар муҳаббат ва садоқат изҳор намуда, аз бахти бадашон ҳасрат менамоянд. Мудан Комдеро тасалло дода мегӯяд, ки дар мамлақати Шимол дарахти азиме ҳаст ва агар ҳар кас дар сояи он нишинад, ба муродаш мерасидааст:

*“Меравам то ба он дарахт расам,
Шояд аз сояи ба бахт расам”.*

Хангоми видоъ ба Комде гуле дода таъин мекунад, ки гоҳ-гоҳ ба ин гул назар кун: агар гул шукуфтаву хуррам бошад – ман зинда ҳастам ва агар ҳазон шавад – дон, ки ҳаёти ман ба охир расид.

Мудан дар зери дарахти мурод муддатҳо беҳобу хӯрок монда аз ақл бегона мешавад, номи Комдеро чунон зиёд зикр мекунад, ки мурғони он биёбон “Комденаво” мешаванд. Рӯзе подшоҳи мамлақати Шимол дар аснои шикор дар зери он дарахт Мудани харобу адо ва беҳуш хобидаро дида, вайро ба хуш меораду саргузашташро шунида, бо хашму ғазаб ба подшоҳи Ҳиндустон мактуб навишта, беадолатии ӯро сарзаниш карда, талаб мекунад, ки ё Комдеро фиристода Мудани мазлумро ба матлаб расонад ё ки ба чанг тайёр бошад. Оқибат дар байни ду мамлакат чангу хунрезӣ шуда подшоҳи Ҳиндустон мағлуб мешавад. Мудан бо шунидани муждаи зафари Ҳимоядгари худ хуррам мешавад. Дар Ҳиндустон Комде ҳам ҳар замон ба гули ёдгории Мудан нигоҳ карда аз тару тоза будани он зинда будани ӯро фаҳмида шод мегардад[9, с.46-47].

Подшоҳи Шимол фикр мекунад, ки “Мудан-ку дар фиरोқи Комде ин қадар месӯзад, оё хотири Комде ба Мудан майл дошта бошад, ё не?”. Пас барои санҷидан фитнагари мохиреро ба назди Комде мефиристад. Фитнагар ба шаҳри Комде рафта ба ӯ хабар медиҳад, ки Мудан дар чанг шаҳид шуд. Комде бо шунидани ин хабар аз хуш мера- ваду баъд ба хуш омада мебинад, ки гули ёдгорӣ тамоман шукуфтаву хуррам аст, вале ба фикраш мерасад, ки ин мардак ин хабари шумро бардурӯғ, маҳз барои имтиҳон муҳаббати ӯ расонидааст. Баъд аз ин худро “бевафо” номида:

*“Марги дилбар шуниду хок нашуд,
Рафт ҷон аз тану ҳалок нашуд”*

гӯён сарзаниш карда, бо ҳамин алам ҷон медиҳад. Қосид ба хузури подшоҳи Шимол омада сурати воқеаро баён мекунад. Мудан, ки дар байни ҳозирони маҷлиси подшоҳ буд, аз хабари марги Комде нога- ҳон мемирад. Подшоҳ аз кардаи худ пушаймон шуда :

*“Марги ин бекасон ба чаҳди ман аст,
Қотили шон манам, аҷал – суҳанаст...”*

гӯён афсӯс хӯрда мефармояд, ки “маро зинда ба зинда ҳамроҳи мурдаи ин ошику маъшук ба хок гӯронед”[9, с.48].

Бо шунидани ин фармон аҳли маҷлис фиғон мебардоранд. Ҳакимон чорачӯй карда ба подшоҳ арз мекунанд: “Инҳо (Комде ва Мудан) дар ҳақиқат намурдаанд, балки ба дарди сакта гирифта шудаанд. Агар шоҳ фармон диҳад, мо як таъбир кор фармуда бинем. Агар тадбири мо натиҷа надихад, дар он сурат бояд ҳамаи мо ходи- мони даргоҳат низ ҳамроҳи ту ҳалок шавем”[9, с.48 – 49]. Пас аз рӯи ҳикмат, часадҳои Комде ва Муданро ҳамроҳ карда ба фарши ҳаммом мехобонанд. Чанд соат мегузараду бо таъсири гармӣ дили онҳо ба ҳаракат даромада ба худ меоянд ва худҳошонро дар канори ҳамдигар мебинанд. Шоир дар ин ҷо достонро бо ҳамин байтҳо ба охир мерасонад:

*“...Гул дамиданд ё баҳор шуданд,
Кас чӣ донд, чӣ ошкор шуданд?
Гуфтугӯ монд аз ин баён бебарг;
Гаит ин ҷо фасона шодимарг”[9, с.49].*

Чуноне ки аз мундариҷаву ғояи достон мебинем, достони “Комде ва Мудан” аз ҷиҳати мазмун хеле баланд ва аз ҷиҳати сохти худ ориги- налӣ ва шавқовар аст. Пас аз ин муаллифи мақола

кӯшидааст, ки ба чунин суол - “Асоситарин хусусиятҳои эҷобии ин асари Бедил чист? Ҳамчун адабиётшинос посух диҳад:

“Аввалин хусусияти эҷобиаши, - менависад А.Деҳотӣ, - ин аст, ки шоир дар ин асар ишқи озод, ё ки дурустгараш, ғояи озодии ишқро тараннум мекунад. Мо бисёр дostonҳои ишқиро медонем, ки дар онҳо ҳамчун анъана роли қаҳрамонҳои асосиро шоҳон ва шоҳзодаҳо, мали-қаҳо ва шаҳзодадонимҳо ё умуман одамони табақаҳои “начибу” бар-тариноки чамъият мебозанд ва, албатта, ишқу муҳаббати онҳо бо муборизаҳои сиёсӣ барои ҳукмронӣ, барои давлат ва шӯҳрат буда бо чангу хунрезӣ анҷом меёбад”[9, с.49]. “Аммо, - таъкид менамояд А.Деҳотӣ, - бархилофи он дostonҳои анъанавӣ Бедил дар дostonи худ ду фарди оддӣ чамъият – ду санъаткорро қаҳрамони асосӣ ва эҷобӣ қарор додааст. Дар ин ҷо ишқ аз ҳаргуна қайду алоқаи манфиатҳои моддӣ озод аст. Дар ин ҷо хусн ва санъати олий якҷоя воситаи ишқ шудаанд. Мудан аз ҷоми ишқ сармаст шуда қиматгарини чизҳо – ҳамоили инъом кардаи подшоҳро дар пеши пой маъшуқаш мепартояд. Комде барои изҳори садоқати худ, дарбори ҳашаматноки подшоҳро тарк карда аз паи халос кардани Мудан дар кӯчаҳои хорино зорӣ овора мешавад”[9, с.49-50].

Дуруст аст, ки дар ин асар ҳам чангу хунрезӣ тасвир ёфтааст. Аммо ин чанг – чанги адолат ба муқобили зулм, чанг барои озодии ишқ аст. Шоир видои аламноки Мудани рондашударо тасвир карда аз забони вай, бо кинаву адовати оташин ба подшоҳони золим, ки ба заифон ҷабр мекунад, нафрат меҳонад:

*“Ин чунунфитратони ғарраи чоҳ,
Аз ҳавас бар ҳаво фиканда кулоҳ...
Ҳайф бошад зи мағзи хӯрда ҳаво
Бар заифон баланд чиданҳо!...”*

“Дуюмин хусусияти барҷастаи дostonи “Комде ва Мудан”, - таъкид мекунад А.Деҳотӣ, - ин аст, ки дар он ишқу муҳаббат ба марғ ғалаба мекунад. Вале аксарияти дostonҳои романтикии Шарқ, чунончи: “Лайлӣ ва Мачнун”, “Хусрав ва Ширин”, Тоҳир ва Зӯҳро” ва ғайра бо яъсу навмедӣ анҷом меёбанд, яъне албатта ошику маъшуқ ҳарду нокому номурод ҳалок мешаванд”[2, с.50]. Бедил дар ин бобат ҳам бархилофи анъанаҳои муқарраршуда рафтор мекунад. Вай қаҳрамонҳои худашро аз рӯзҳои сиёҳи фироқ гузаронида, аз бисёр ранҷу кулфатҳои ҳалоқат- овар халос карда ба рӯзи висол мерасонад.

А.Деҳотӣ хеле огоҳона таъкид мекунад, ки “Дар бобати устодона ёфтаи, сохтан ва ба мавқеъ кор фармудани ташбеҳу кинояҳои нав ба нави латифу нозук ва муболиғаҳои аҷибу ғариб ҳам ин дoston ибрат- шаванда аст. Чунончи, Комде дар мавридҳо ва ҳолатҳои гуногун чунин тавсиф карда мешавад:

*Комде ном лӯббати найранг,
Дошт раққосаи тарабохонг.
Сад қиёмат зи ишқиаш гарде,
Сад баҳор аз гулаш раҳварде...[2, с.52].*

Дар хотимаи дoston А.Деҳотӣ ба хулоса меояд, ки эҷодиёти Бедил монанди як қалъаи азими сарбаста буда, ҳанӯз дараши кушода нашудааст.

Мақолаи дигари А.Деҳотӣ бо унвони “Баҳористон”- и Ҷомӣ бори аввал дар журнали “Шарқи Сурх” соли 1946, № 3 саҳ.33-34 ба таъб расидааст. “Баҳористон” дар пайравии “Ғулистон”- и Саъдӣ барои Зиёуддин Юсуф соли 892 х., ки ба соли 1487 м. баробар аст, эҷод мешавад:

*“... Ба вақте шуд охир ки таърихи ҳичраи,
Шавад нӯҳсад, ар ҳаши бар вай фазой”.*

Муаллифи мақола афзудааст, ки “... дар ин айём Ҷомӣ 73 сола буда ва баъд аз 5 сол вафот ёфтааст”[2, с.53]. “Баҳористон” мисли “Ғулистон”- и Саъдӣ ҳам ба 8 боб тақсим шуда, ҳар бобаш як “равза” (боғ) но- мида шудааст. Муаллиф равзаи якумро ба гуфтори намояндаҳои маш- ҳури суфизм – машоихҳо ва авлиёҳо бахшида, дар равзаи дуюм аз ҳикоятҳои пандомез, суҳанҳои ҳикматноки ҳакимон, донишмандон, лашкаркашҳо ва подшоҳони номдори қадим, монанди: Искандари Зулқарнайн, Кисро, Нӯшервон, Бузургмехр ва ғайраҳо намуна меорад.

Дар равзаи сеюм аз хусуси инсофу адолат суҳан меравад. Ин ҷо муҳаққиқ маҳсус таъкид мекунад, ки “Зотан, Абдурахмони Ҷомӣ яке аз адолатпарварон ва инсондӯстони бузурги дунё буда, дар тамоми асар- ҳояш бар зидди зулм ва золимон часуруна хуруҷ кардааст. Ин аст, ки вай боби адолати “Баҳористон”-ро хеле боҳарорат ва самимона навишта, дар бобати нопойдорӣ бунёди зулму ситам ва ҳосиятҳои инсофу адолат аз донишмандон ва подшоҳони гузашта нақлҳо ва нуқ- таҳо меорад. Чунончи, муаллиф дар яке аз ҳикояҳои ин равза ҳокимоне, ки дину шариятро аслиҳаи сиёсии ҳокимияти худ карда, халқро тороч менамуданд, бе ҳеҷ истиҳола нафрат карда мегӯяд:

*“Адлу инсофро на куфру на дин,
Он чи дар ҳифзи мулк даркор аст.
Адли бедин низоми оламро,
Беҳтар аз зулми шоҳи диндор аст”[2, с.54].*

Дар мақола, аз ҷумла омадааст, ки “ Ҷуду карам, накӯкорӣ, бахшиш, саховат, олиҳимматӣ ва ҷавонмардӣ –ин аст мавзӯи равзаи чорӯм. Инчунин аз ҷиҳати баландии мазмун ва дарбар гирифтани ғояҳои пешқадами умумииinsonӣ равзаҳои сеюм ва чоруми “Баҳо- ристон” дорои аҳамияти махсусанд”[2, с.54].

Мавзӯи равзаи панҷум “Дар баёни ҳолати ишк” буда, дар он аз саргузаштҳои ошиқону маъшукон ҳикояҳои аҷибу ғариб оварда мешавад. “Ҷомӣ ба замми ҳамаи фазилатҳои, -менависад А.Деҳотӣ,- дӯстдор ва ривочдиҳандаи ҳаҷву мазҳакаи адабӣ (сатира ва юмор) ҳам мебошад. Вай (яъне Ҷомӣ) дар равзаи шашуми китобаш дар таҳти сарлавҳаи “Мутоибот” (хуштабӣҳо) як қатор ҳикояҳои ҳаҷвӣ кӯтоҳ ё чунон ки машҳур аст, латифаҳоро ҷамъ карда ба ин восита аҳмақӣ, хиёнаткорӣ ва ҳарисии подшоҳон, вазирон, қозиён, табибон, боён ва тавонгарони ҳасисро бо истехзои саҳт фош мекунад”[2, с.55].

Равзаи ҳафтум, мувофиқи таъбири Ҷомӣ ба “**достони мурғони қофиясанҷ ва ҳазордостони суханпарварӣ ва тӯтиёни шакарестони назмгустурӣ**” – шоирон ва адибон бахшидааст. Пас муаллиф дар аввали ин боб дар тавсифи шеър ва қисмҳои он муқаддимае навишта, сухани бадеиро ба маҳбубаи соҳибҷамоли мафгункунада: вазну қофия, радиф, ташбеҳу таҷнис ва маҷоз барин унсурҳои зарурии назмро ба асбоби ороиши он маҳбуба ташбеҳ мекунад. Чунончи:

*“Ҳеч шохид чун сухан мавзун нест,
Сари хубӣ зи хатаи берун нест.
Кашад аз вазн ба бар хилъати ноз,
Кунад аз қофия домони дароз.
По ба халҳои радиф орояд,
Бар ҷабин ҳоли ҳаёл афзояд.
Рӯ ба ташбеҳ диҳад ҷилва чу моҳ,
Бувад ақли сад афтода зи роҳ...” [2, с.55].*

Ҷомӣ баъд аз ин сатрҳо аз султони шоирон –Рӯдакӣ сар карда, то Дақиқӣ, Фарруҳӣ, Носири Хусрав, Муизӣ, Амъак, Адиб Собир, Ҳофиз, Камол, Котибӣ намунаҳо меорад.

Ниҳоят, равзаи ҳаштум-боби хотимагии “Баҳористон,” – як сил- сила афсонаҳои хурд оид ба ҳайвонотро дарбар мегирад, ки сарчашмаи асосии онҳо қиссаи “Ҷалила ва Димна”-и донишманди Ҳинд Бедпой аст. “Баҳористон” аз ҷиҳати услуби баён услуби баёни “Гулистон”-и Саъдӣ ва устухонбандии онро ба ёд меорад. Забони “Баҳористон” нисбат ба дигар асарҳои адабӣ ва таърихӣ он вақта, мисли “Бадоеъ-ул-вақоеъ” хеле сода, равои образнок ва насраш қофиядор аст.

Мақолаи “**Лайлӣ ва Мачнун**”-и А.Деҳотӣ ба таҳлили хусусиятҳои ғоявию бадеии достони Низомӣ “Лайлӣ ва Мачнун” бахшида шуда- аст ва бори аввал дар газетаи “Тоҷикистони Сурх” 27.09.1947 ба нашр мерасад. Мақолаи мавриди назар чунин оғоз мешавад. “Дар байни достонҳои машҳуртарини ишқӣ – романтикии Шарк, аз қабилӣ “Вомиқ ва Узро”, “Юсуф ва Зулайҳо”, “Хусрав ва Ширин”, “Вис ва Ромин”, “Тоҳир ва Зухро” ва ғ. достони ишқӣи “Лайлӣ ва Мачнун” аз ҷиҳати шӯҳрат ва вусъати доираи нуфузаш ҷои якумро мегирад”[2,57].

Сабаби чунин шӯҳратёбии ин қиссаи ишқӣ-романтикиро дар муқаддимаи наشري тоҷикии “Лайлӣ ва Мачнун” Е.Э.Бертельс чунин қайд мекунад: “... яке аз сабабҳои ин гуна шӯҳрати бузург пайдо кардани ин қисса аз тарафи Низомии Ганҷавӣ ба шакли достони ман- зум дароварда шудани он мебошад”[2, с.57].

Вобаста ба ин А.Деҳотӣ таъкид мекунад, ки “...дар хусуси сарчаш- маи пайдоиши достон олимони ба як қарор наомадаанд ва дар ин бо- ра фикрҳои мухталиф мавҷуданд. Баъзе олимони арабӣ будани лақаби Қайс –Мачнунро, ки ба маънои гирифтори чунун аст. Инчунин дар достон будани як қатор мавзӯҳои ҷуғрофии Арабистон ва номи қабилҳои араб, чунончи: кӯҳҳои Начд, Бӯқубайс, қабилҳои Омирӣ, Бани Асад ва Бани Саъдро ба назар гирифта даъво мекунанд, ки мавзӯи достон махсуси ҳаёти арабҳо мебошанд. Ин фикр аз он сар зада- аст, ки як маҷмӯаи шеърҳои арабӣ буд, ки ба Мачнун нисбат дода мешавад. Ин маҷмӯа дар асри У11 мелод ба вучуд омадааст”[2, с.57].

Илова ба ин, муаллифи мақола аз журнали “Восток”, № 2, 1934, саҳ.263 аз муқаддимаи русии достон маълумоте овардааст, ки дар он сухан дар бораи қиссаи адабиёти хаттии Бобул меравад, ки дар он сужети “Лайлӣ ва Мачнун” дар шакли мукаммалаш дида мешавад ва номи қаҳрамонҳои асосиаш мувофиқ меоянд, чунончи: Лилакес (Лайлӣ), Кис (Қайс), Нӯфал писари Саламис (Саламон) фақат хотимаи он дигар аст, яъне дар он қисса Кис (Қайс) аввал ба висоли маҳбубааш мерасад баъд вайро тарк карда, ба зани дигар дил мебандад ва Лилакес (Лайлӣ) дар фироқ ҷон медиҳад” [2, с.57]. Муаллифи мақола ин маълумотро чунин натиҷагирӣ намудааст “...сужети “Лайлӣ ва Мачнун” танҳо мавзӯи ҳаёти арабҳо ва маҳсули асри У11 набуда, балки қариб ду ҳазор сол пеш аз замони Низомӣ ва дар байни халқҳои дигар ҳам будааст ва баъдҳо аз ҳамин манбаъҳои ибтидоӣ ба фолклори араб гузашта, баъзе тағйирот пайдо кардааст”[(2, с.58)]. Фақат ҳамин қадараш муайян аст, ки дар замони Низомӣ варианти арабии сужети достон маълум будааст, аммо шоир сужетро бевосита аз ягон китоби

навишташудаи тайёр нагирифта, балки аз адабиёти шифоҳӣ, аз афсонаҳои халқии ҳамонвақтаи Озарбойҷон ва Эрон гирифтааст.

Ҳатто дар саршавии бисёр қисмҳои дoston ба осонӣ ҳис кардан мумкин аст, ки шоир воқеаро бевосита аз забони ровиён – дostonгӯи халқӣ шунида ба риштаи назм кашадааст:

Гӯяндаи дoston чунин гуфт:

Он лаҳза, ки дурди ин сухан суфт.

К-аз мулки Араб бузургворе

Будааст ба хубтар диёре [2, с.58].

Дар баҳори соли 1188 Шервоншоҳ – Аҳсатон ё ки Аҳтисон бинни Манучеҳр ба Низомӣ мактуб фиристода талаб мекунад, ки вай қиссаи ишқи Лайлӣ ва Мачнунро ба назм дарорад. Ин талаби подшоҳ зоҳиран Низомиро сарфароз карда бошад ҳам, дар ҳақиқат вайро ба ташвиш андохта буд, зеро мавзӯи дoston дилхоҳи шоир набуд. Вай дар мавзӯи як ошиқи аз ақл бегона, банду занҷир, биёбони хушки пур аз реғи тафсон ва кӯҳи саҳти луч ва дилгир баромадани суханро далел оварда мегуфт:

...Бар шефтагию банду занҷир,

Бошад сухани бараҳна дилгир.

Бар хӯиқи реғу саҳтии кӯҳ,

То чанд сухан равад дар андӯҳ? [2, с.59]

Ҳатто Низомӣ аввал дудила мешавад, вале дар охир бо мас- лиҳати писараш Муҳаммад ба иҷрои тақлиф сар мекунад. Вале пас аз ба эҷод шурӯъ кардан онро дар муддати кутоҳ ва ҳайратовар ба анҷом мерасонад:

Ин чор ҳазор байти яқсар,

Шуд гуфта ба чор моҳ камтар.

Гар шугли дигар ҳаром будӣ,

Дар чордаҳ шаб тамои будӣ [2, с.59].

Ниҳоят, А.Дехотӣ адабиётшинос боз “ як аҳамияти дostonи “Лайлӣ ва Мачнун»- ро кашф намудааст, ки он аз ҷиҳати бадеӣ ба дараҷаи баланди санъаткорӣ будани вай аст. Қатъи назар аз ин, ки Низомӣ ин асарашро дар муддати хеле кӯтоҳ навиштааст, тавонис- тааст, ки дар он санъати олии поэзияро қор фармояд, ё агар ба таъбири маъруфи суханварони форсу тоҷик гӯем, доди суханро додааст. Образҳои эҷодкардаи вай: Қайси ситамрасидаю чунунзада, Лайлии бовафо ва соҳиби иродаи саҳт, падару модари дилсӯзи Мачнун, падари бераҳм ва яқрави Лайлӣ... ҳамаи инҳо чунон барҷаста ва пурраанд, ки дар хотири хонанда ба таври абадӣ нақш мебандад”[2, с.64].

Худи ҳамин чанд мақолаву сарсухане, ки аз осори адабиётши- носии А.Дехотӣ вобаста ба адабиёти классикӣ намуна овардем аз масъулиятшиносӣ, нуктасанҷиву огоҳии хеле комили ӯ аз матну таърихи адабиёти классикӣ форсу тоҷик далолат мекунанд ва симои А.Дехотиро ҳамчун адабиётшиноси дақиқназару нуктасанҷ нишон медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Адиб Собирӣ Тирмизӣ. Намунаҳои адабиёти тоҷик. /А.С. Тирмизӣ - Сталинобод, 1940.-С.74-75.
2. Дехотӣ А. Куллиёт. Ҷилди 5.(Мақолаҳо). / А.Дехотӣ -Душанбе: Ирфон, 1966.-472с.
3. Дурдонаҳои мероси маданияи мо.-Тоҷикистони Сурх, - 4.06.-1940.
4. Камоли Хучандӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. / -Сталинобод,1940. - С.127-13.
5. Мирзо Абдулқодирӣ Бедил. Намунаи адабиёти тоҷик, / М.А. Бедил – Сталинобод, 1940-С.186-191.
6. Намунаи адабиёти тоҷик. Сталинобод.-Нашр.давлат.Тоҷикистон - 1940.
7. “Очеркҳо аз таърихи СССР”(китоби аввал) дар зери таҳрири проф. А.Б.Шестаков, Москва.-1937.
8. Устоди бузурги сухани бадеӣ.Тоҷикистони Сурх. 9.03.-1939.
9. Як-ду сухан дар бораи дostonи “Ҳафтпайкар”-и Низомӣ”.-Сталинобод:Нашр.давлат.Тоҷик, 1941.-С.5-15

ЛИТЕРАТУРНЫЕ МЫСЛИ АБДУСАЛАМА ДЕХОТИ

Данная статья посвящена литературным идеям Абдусаломы Дехоти и анализу 5-го тома его авторского сборника. В данной статье исследователь рассматривает классическую литературу и советскую литературу, представителей советской литературы, а также предоставляет информацию и примеры по каждой из статей в разделах.

В разделе классической литературы размещена статья «Жемчужины нашего культурного наследия», в которой представлена информация о тысячелетней истории таджикской литературы, о классических литературных деятелях Рудаки, Фирдавси, Носири Хусраве, Абуали Сино, Саади, Камоли Худжанди.

«Образец таджикской литературы», написанный в 1925 году основоположником современной таджикской литературы Садрриддином Айни, является первым шагом в изучении литературы наших предков. Вторая статья под названием «Произведения Пушкина на таджикском языке», упоминает издание на таджикском языке более 100 000 экземпляров нескольких произведений Пушкина в нём

отмечается роль писателей и поэтов таджикской классической литературы в развитие мышления таджикских писателей и читателей художественной литературы. Произведения Пушкина содержат информацию о Низами, Бедиле, Камоли Худжанди, Адиб Собир Тирмизи и некоторые примеры из произведений других писателей и поэтов.

Ключевые слова: Абдусалом Дехоти, полное собрание сочинений, исследователь, образ, классик, предок, Низами, Бедил, Тирмизи, Камоли Худжанди, история литературы.

LITERARY THOUGHTS OF ABDUSALAM DEHOTI

This article is devoted to the literary ideas of Abdusalom Dehoti and analysis of the 5th volume of his author's collection of works. In this article, the researcher examines classical literature and Soviet literature, representatives of Soviet literature, and also provides information and examples for each of the articles in sections.

The section of classical literature contains the article «Pearls of our cultural heritage», which provides information about the thousand-year history of Tajik literature, about the classic literary figures such as Rudaki, Firdavsi, Nosiri Khusrav, Abuali Sino, Saadi, Kamoli Khujandi.

The “Sample of Tajik Literature”, written in 1925 by the founder of modern Tajik literature, Sadriddin Aini, is the first step in studying the literature of our ancestors. The second article, entitled “The Works of Pushkin in Tajik Language”, reminds the publication 100,000 copies of several of Pushkin's works in Tajik language and the role of writers and poets of Tajik classical literature in the development of the thinking of Tajik writers and readers of fiction is pointed out in this work. Pushkin's work provide information about Nizami, Bedil, Kamoli Khujandi, Adib Sobir Tirmizi and some examples from the works of other writers and poets.

Keywords: Abdusalom Dehoti, collected works, researcher, image, classic, ancestor, Nizami, Bedil, Tirmizi, Kamoli Khujandi, history of literature.

Сведения об авторе:

Норова Гулчехра - старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ: тел: (+992) 935314731.

About the author:

Norova Gulchehra - senior lecturer in the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni: tel: (+992) 935314731.

АНДЕШАҶОИ АХЛОҚӢ ДАР ҶАЗАЛИЁТИ УРҶИИ ШЕРОЗӢ

Муҳаммадҷони А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Яке аз муҳимтарин омилҳо ва фароҳамоварандаи заминаи мусоид чихати боз ҳам васеъ намудани доираи фаҳму дарк ва баландбардории маданияти аҳли ҷомеа ва ба-дин васила огоҳ гардидан аз тамаддуну фарҳанги оламгири форсу тоҷик-ин омӯзиши мероси адабии гузаштагон ба ҳисоб ҳоҳад рафт.

Боис ба ифтихор ва шарафи бузурги миллати тоҷик аст, ки бо ибтикорот ва ташаббусҳои фарзандони фарзонаи миллат, хосатан Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дар амал татбиқ намудани сиёсати хирадмандонаву маорифпарваронаи ин чехраи саршинохт дар заминаи фарҳангу тамаддун ва бозшинохтии аслу асолат заминаи онро фароҳам овард, ки доираи васеи хонандагону донишҷӯён, тадқиқотчиёну пажӯҳишгарон ва муаллимону олимони тоҷик ба таҳқиқи омӯзиши яке аз муҳимтарин соҳаҳои маданияти имрӯзаи тоҷик, шинохти чехраҳои намоеъи таърихии миллату мероси адабии гузаштагон, бештару бештар рӯй биёваранд.

Сиёсати пешгирифтаи давлату ҳукумат ва имкониятҳои соҳибистиклолии кишвар боис гардид, ки чехраҳои барҷастаи адабиёти классикии форсу тоҷик ба ҷомеаи кишвар муаррифӣ шаванд ва нашри осори пурғановати онҳо сол ба сол афзояду ба доираи васеи хонандагону дӯстори илму адаб дастрас гардад. Зимнан, бояд ибраз намоем, ки гуфтаҳои боло маъноӣ ба таври кулӣ омӯхта шудани эҷодиёти ҳамаи классикони адабиёти моро надорад.

Бо омӯзиши таърихи шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ маълум мегардад, ки дар дарозии таърихи адабиёти классикии мо миёни аҳли шеърӣ суҳан шоирони соҳибистеъдоду соҳибмартабае ба назар мерасанд, ки ба манзалати воқеӣ ва ҷойгоҳи баланди шеърӣ худ қадр наёфтаанд. Дар ин миён чехраҳои низ ҳастанд, ки омӯзишу пажӯҳиши рӯзгору ҳаёт ва паҳлуҳои мухталифи осори таълифшудаи онҳо мусоидкунанда ва талқинкунандаи ахлоқи шоистаи инсониву ҳисси баланди ҳештаншиносӣ дар миёни ҷомеа буда

метавонад. Аз зумраи чунин чехраҳои намоёни адабиёти классикии форсу тоҷик Урфии Шерозист. Бояд таъкид намоем, ки доир ба рӯзгор ва осори Урфии Шерозӣ дар илми адабиётшиносӣ баъзе омӯзишу ҷусторҳо сурат гирифтаанд. Мухтавои ин пажӯҳишҳо рӯзгору замони зиндагонӣ ва ишораҳои доир ба осори Урфиро фаро мегирад, вале пахлуҳои васеъ ва мухталифи ашъори адиб боз ҳам назари ҷиддӣ ва пажӯҳишу таҳлилҳои амиқро талаб менамояд.

Дар таҳия ва омодагии мақола дар баробари кутуби тазкира ва сарчашмаҳо ҳамчунин пажӯҳишҳои Аминҷонова Р. [1; 2] ва Насриддинзода Б. [5] мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Дар мақола бар он кӯшиш шудааст, ки доир ба масоили ахлоқӣ дар ғазалиёти чехраи адабии асрҳои XVI-XVII-и адабиёти форсу тоҷик, Урфии Шерозӣ-шоири шахдкаломи ширинсухан, ки «назмаш узубату салсабил ва насраш хосияти Фирот ва Нил дорад ва ҷазолату саломату латофат бо матонат ангехта, назмаш андар ҳар иборот ҷаннате ораста, насраш андар ҳар ишорот оламе пероста» [7, с.237], изҳори андеша намоем.

Сайид Ҷамолуддин Муҳаммад Урфии Шерозӣ ба соли 1556 дар шаҳри Шерози Эрон дар хонадони марди бофарҳангу ҳудогоҳ дида ба олами ҳастӣ мекушояд. Урфӣ марҳилаҳои ибтидоии таълимоти адабро дар Шероз фаро гирифта, аз овони ҷавонӣ дар аксари илмҳои роиҷи давронаш табаҳхур ёфт, ба ҳақде ки то расидан ба 20-солагии илми хатнависӣ (дар насх), рассомӣ, мусиқӣ ва улуми адабиёро пурра фаро гирифта буд.

Мусаллам аст, ки адабиёти пурғановати форсу тоҷик аз замони қадим на фақат дар сарзамини бостонии тоҷикону эронӣ-Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон, инчунин дар сарзамин ва мамлакатҳои ҳамсоя низ зухур менамояд. Аз зумраи ин сарзаминҳо кишвари Ҳиндустон аст, ки шеърҳои адаби форсӣ замоне аз зодбуми худ дида, дар ин кишвар тараққӣ карда, ба авҷи худ расида буд. Чунонки адабиётшинос Озод Саидҷаъфаров дар ин маврид қайд менамояд, «Фарҳанг ва адаби форсӣ дар асрҳои XVI-XVII ба дараҷае дар шибҳи қораи Ҳинд инкишоф ва камол ёфт, ки ба ҳақиқат дар зодбум ё сарзамини аслии худ-Эрону Мовароуннаҳр он рушду тараққиро пайдо накард, чунки дар ин асрҳо Ҳиндустон аз асоситарин маркази талиа ва таҷаллуи шеъри форсӣ ва интишоори сабки наво дар шоирии форсӣ ва аз асоситарин нуқтаи сермашғалаи таҷаммуи шоирони форсӣ ба шумор мерафт...» [8, с.3]. Урфии Шерозӣ низ аз зумраи шоиронест, ки бо вучуди он ки дар Шероз ба дунё омадаву кори суханвариро дар сарзамине, ки модари чехраҳои воқеии илму адаби форсӣ-тоҷикӣ, шуруъ карда буд, ба авҷи аъло расидани хунару истеъдодаш ба кишвари Ҳиндустон алоқаи зиёд дорад.

Риштаи умри Урфӣ ба ҳақде кӯтоҳ аст, ки ҳамагӣ 36 солро дар бар мегирад. Ӯ то 20-солагии дар Шероз ва боқимондаи умрро дар кишвари Ҳиндустон мегузарад ва дар соли 1596 дар ин кишвар аз дунё дармегузарад.

Аммо дар ин муддати кӯтоҳи умр тавонист, дар осмони шеъри форсӣ-тоҷикӣ, дар миёни шоирон ва намоёндагони сабки ҳиндӣ ҷойгоҳи яке аз дурахшонтарин ситораҳоро ба худ касб намояд. Доир ба маҳорат ва тавонмандии Урфӣ ба нақл аз Ҷавоҳири Ваҷдӣ баён месозем, ки “Дар таърихи адабиёти Эрон (форсу тоҷик) касеро суроғ надорем, ки ба овони ҷавонӣ ба ин ҳад шуҳрати суханаш баланд шуда бошад ва равиши ӯ мавриди баҳс ва тақлид қарор гирифта бошад” [13, с.19].

Доир ба баркамолӣ ва шахси фозилу донишманд будани шоир ишора меравад, ки «Урфӣ монанди муосирини худ шоири фозилу босавод ва фарогирандаи улуму маорифи асри худ буд ва ҳамин сабаб шуд, ки шеъри ӯ омехта ба истилоҳоти улум ва маонии назариявӣ ва дар натиҷа аз ҳақди фаҳми муқаррарӣ қадре дуртару болотар бошад» [13, с.36].

Бо шиносӣ бо эҷодиёти Урфӣ, махсусан анвои шеърии ӯ, метавон роҷеъ ба ҷиғунагии назари вай нисбат ба муҳит ва ҷомеа ва умуман вижагии равонӣ ва ахлоқии ӯ то ҷое табаҳхур пайдо кард.

Ашъори Урфӣ, ба хусус фахрияҳои вай, василаи асосии шинохти ахлоқи шахсии ӯ ва муносибаташ бо муҳиту абнои рӯзгорон ба ҳисоб меравад.

Калимаи «**ахлоқ**» вожаи арабӣ буда, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «**хулқ**» ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба ду маъно: «1. қоидаҳои рафтору одоб, хислатҳои рӯҳиву маънавӣ ва фарҳангии пазируфта миёни мардум ва риояи онҳо аз тарафи ҳар як фарди ҷамъият; ахлоқи нек хулқу одоби писандида; ахлоқи одоби рафтор, тарзу равиш, хулқу атвор; 2. хислат, таъб; илми ахлоқ як соҳаи илми фалсафа, ки бо омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои ахлоқ машғул аст, омадааст [3, с.105; 4, с.98].

Дар мақола ба маънои якум қор фармудани калима дар назар дошта мешавад. Ин калима ҳам дар робита ба сириштҳо ва ҳӯйҳои неки инсонӣ ва ҳам дар баёни хислатҳои зиштӣ нописанд низ ба қор меравад, яъне ба ҳангоми ифода намудани рафтору кирдори неку бади инсонҳо ва фарқ гузоштан дар миёни амалқарди онҳо аз ибораҳои “ахлоқи хуб” ва “ахлоқи зишт” истифода мебарем.

Тавре ишора намудем, Урфӣ ниҳоят умри кӯтоҳ дидааст. Дар лаҳзоти начандон тулонии ҳаёт, тавонистааст, ки аз худ осори мухталифе ба мерос гузорад. Кулиёти ашъори ӯ муштамил бар 14000 байт дар қолабҳои қасида, ғазал, рубоӣ, маснавӣ ва қитъа, ду маснавӣ бо номҳои «Маҷмаъ-ал-абкор» «مجمع الابكار», «Фарҳод ва Ширин», «Сокинома» дар қолаби маснавӣ ва рисолае ба наср дар бораи тасаввуф ба номи «Нафсия» мебошад. Таълифоти шоир чун дурри маъонӣ бо гузашти солҳо ӯро ба

мисли ситорагони тобони осмони илму адаб дурахшонтару пурнуртар гардонида, ба дилҳо сурур, ба дидагон нур ва ба вучуди ҳар фард ғайрату часорат бахшида, роҳи зиндагиву мубориза ва талошҳоро равшан месозад.

Маврид ба таъкид аст, ки он чӣ дар баёни ахлоқ ва одоти Урфӣ аз тазкираҳо ва осори ӯ, аз чумла ашъори фахрияш ба назар мерасад, бештар мунҳасир ба ғуруру камбинӣ, худхоҳиву фахр аз аслу насаб ва бадғӯии пешгузаштагон, мебошад.

Дар шиносӣ ба ашъори фахриявии Урфӣ мушоҳида мешавад, ки ӯ дар ҳаққи пешгузаштагону бостониён забони танз кушодааст. Вале ба аҳли назар мусаллам аст, ки ин яке аз хусусиёт ва талаботи фахриянигорист, на худхоҳии шоир. Ин ҳолат дар адабиёти форсу тоҷик хуб намоён аст. Машхуртарин фахриясаро ва пешгузаштагони Урфӣ Хоқонии Шарвонист, ки чунин ҳолатро дар ашъораш ба тақрор дидан мумкин аст.

Агарчи дар тазкираҳову сарчашмаҳо Урфии Шерозӣ шоири мағрур ва худхоҳу худписанд зикр гардидааст, ҳангоми азназаргузаронии девони ашъор ва паҳлуҳои эҷотиёти шоир маълум мегардад, ки Урфӣ алорағми ҳасисаҳои нақӯҳида аз афъоли шоистае низ бархурдор мебошад.

Ин ҷо барои исботи фикр ва чиҳати кушодани масъалаи мазкур, байтеро аз ғазалиёти шоир мисол меорем, ки шояд яке аз беҳтарин ва зеботарин афкори ахлоқии адабиёти классикии мо ба ҳисоб равад, ки талкинқунандаи ҳислатҳои комили инсонӣ ва роҳнамо ба сӯии ҷодаҳои пургули зиндагонӣ-хубиву растакорӣ бошад:

Чунон бо неку бад, Урфӣ, ба сар бар, к-аз паси мурдан,
Муслумонат ба замзам шӯяду ҳинду бисӯзонад [12, с.256].

Афкори ахлоқӣ дар эҷодиёти Урфии Шерозӣ махсусан дар ғазалиёти ӯ чилваи назаррастар дорад. Урфӣ яке аз пешгузаштагону поягузрони мактаби шеърӣ сабки ҳиндист ва жанри ғазал дар эҷодиёти ӯ ҷойгоҳи назаррасро касб менамояд. Тамимдорӣ дар ин маврид қайд мекунад, ки “Урфӣ кори худро бо ғазалсароӣ оғоз намуд ва бо шоирони ғазалсаро ҳамдам буд ва қасидасароиро чиҳати рӯзӣ ёфтани таъкиб менамуд. Ғазалҳои дилпазир бисёр дорад ва бештари онҳо аз таркибҳои бадеъ ва оҳангҳои хуш ва пуштагиву устуворӣ бархурдор аст” [10, с.420].

Доираи дарбаргирандагии мавзӯоти ғазал (яъне фарогирандагии мавзӯоти мухталиф, ҳосатан панду ҳикмат, дар баробари масоили марбут ба ишқ) дар сабки ҳиндӣ аз нуқтаи назари мазмунёбиву мазмунофаринӣ васеътар мегардад. Чунонки Сирусӣ Шамисо ишора менамояд, “...ғазал дар асл шеърӣ ишқӣ аст, яъне мазмуни асли ва куллии ғазал ҳамеша ишқ ва баёни ошӣқӣ будааст. Аммо дар ғазали сабки ҳиндӣ мазмунёбӣ боис шуда, ки ба ин маҳдуда иктифо нашавад. Дар натиҷа ҳар мазмун вориди ғазал шудааст ва мушоҳида мешавад, ки ғолибан ғазал саҳнаи пандфармоӣ ва андарзгӯӣ ва матолиби ирфониву ирсоли масал гардидааст. Рост ҳаст, ки Саъдиву Хофиз ҳам дар ашъори худ гоҳ панду ҳикмат фармудаанд, аммо ин маворидро ғолибан дар бофт ва заминаи ишқ матраҳ кардаанд. Вале дар ғазали сабки ҳиндӣ асл ғолибан бар меҳвари танбеҳ ва мавъизаву ҳикмат аст (аз нуқтаи назари мазмунёбӣ) ва гоҳ фаразан мазомини ишқӣ матраҳ мешавад” [11, с.183].

Бо тақя ба доманаи фароҳи мавзӯоти ғазалиёти шоир метавон баён кард, ки Урфӣ асосан шоирест ахлоқӣ ва дар офаридаҳояш назари ҷиддӣ ба ислоҳи ахлоқи ҷомеа ва мардум дорад. Ҳамин аст, ки доманаи мавзӯоти бахше аз ғазалиёти ӯро масоили ахлоқӣ дар бар мегиранд. Чунин ба назар мерасад, ки Урфӣ ислоҳотгари иҷтимоӣ бошад.

Андешаҳои ахлоқӣ дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ ниҳоят муҷазу дилчасп, муассиру таъсирбахш, пурқувват ва тарғибқунандаи ҳислатҳои начибӣ инсонӣ мебошанд. Доираи мавзӯҳои пандуахлоқӣ дар ғазалиёти шоир фарогирандаи тамоми масоили марбут ба ахлоқи неку шоиста, кирдорҳои саодатмандона, ба монанди, донишҷӯи иззати нафс, ҳимматбаланд будан, назари фароҳ доштан, дӯстдорӣ инсонӣ ба қадри ҳамдигарӣ расидан, тарғибу ташвиқи саъю кӯшиш чиҳати ба даст овардани мақсуду аҳдоф, садоқату вафодорӣ, ба анҷомрасонии кирдорҳои неку, покшириштиву покчиҷдонӣ, хушсуханиву баёни малеҳона доштан, босаодат зистану беозор будан, боинсофиву адолатпарвариро пеша кардан, меҳнатдӯст будану талоши пайваста доштан, ҳаётро дӯст доштану хоксориро пеша намудан, танкиду мазаммати ҷаҳолату пастфитратӣ, ҳирси ҷамъ кардани молу сарват, нуқӯҳиши кибру ғурур ва ғайраҳо мебошад.

Тавре маълум гардид, доманаи дарбаргирандагии масъалаҳо ва андешаҳои ахлоқӣ дар ғазалиёти Урфӣ ниҳоятан васеъ аст. Дар миёни андешаҳои ахлоқии Урфӣ яке аз масъалаҳо, ки дар эҷодиёти шоир бештар ба назар мерасад, иззати нафс ва ҳимматбаландӣ аст. Ҷойгоҳи ин мавзӯ дар ашъори шоир ба ҳадде ҳаст, ки дар қиёс ба кутуби ашъори шоирони ҳамдавраи чилваи бештар дорад. Дар робита ба ин паҳлуи ашъори шоир Шиблии Нуъмонӣ дар “Шеър-ул-ачам” ишора менамояд, ки “Улуви нафс (яъне бузургманишӣ-М.А.), ҳимати баланд ва вусъати назар, ки умуман дар шеърӯ шоирӣ кам буда, Урфӣ онҳоро ба касрат баён карда ва чун ниҳоятдараҷа ғайору назарбаланд будааст, нигоҳаш нисбат ба одот ва ахлоқе, ки нестқунандаи иззати нафс набуданд, лекин бунёдашон дар асл бар пастфитратӣ будааст, амиқ шуда ва ба тайи онҳо расидааст” [6, с.109].

Урфӣ дар робита ба масъалаи қаноатмандиву бузургманишӣ на танҳо дар ғазалиёташ ҳамчунин дар дигар осораиш низ андешаронӣ кардааст. Аз ҷумла, ӯ рисолаи насриё бо номи “Нафсия” дорад, ки дар он низ оид ба мавзӯи мавриди назар баёни андеша кардааст.

Дар андешаи Урфӣ сифатҳои чун пастӣ, муфтхӯрӣ, ниёзмандиву гадоӣ писандида нест. Аз дидгоҳи шоир бояд ба сифатҳои чун бузургманишиву баландназарӣ ва бузургвориву баландҳиммати арҷ гузошта шавад. Ҳамин аст, ки дар андешаи ӯ афроди дунҳиммат, гадо шинохта шудааст. Дар ин мавзӯ ӯ ҳагто ба Сулаймон ҳам гузашт накардааст:

Гар Сулаймон аст ва гар муре, ба ин маънӣ гадоист,

Ҳар ки даст аз обрӯ иусту лаби ноне шикаст [13, с. 278/68-6].

Худшиносӣ изҳори назари шахсии инсон дар робита ба арзиш ва аҳаммияти худ мебошад. Эҳтиромии инсон нисбат ба шахси худро бо омилҳои гуногун шарҳ додан мумкин аст. Аз ҷумла, шахсе, ки худро эҳтиром мекунад, боварӣ дорад, ки инсон муқаддас аст ва ба туфайли ин эътиқод худро наметавон дар баробари дигарон қурбон кард. Омилҳои дигар дар тафзили милливу қавмӣ ва наҷодӣ инсонро нухуфта аст. Яъне, байни одамони мухталиф бо наҷодҳо ва наҷодҳои гуногун ҳеҷ тафовуте вучуд надорад ва инсонро баробаранд. Авомилҳои дигар дар худшиносӣ-ин худбаварӣ ва ҳисси қаноатмандии инсонро, инчунин шарм надостан аз мавҷудияти худ ва талошҳои пайгирифта барои фароҳам офардани зиндагии шоиста барои худ ба ҳисоб меравад.

Нуктаи муҷалло дар худшиносии Урфӣ- ин иззати нафс ва истиқлоли он дар баробари гадоиву бадеҳкорӣ аст. Урфӣ ҷиҳати ҳифзи иззати нафс бар зидди муфтхӯрӣ бархоста, ҳама гуна хайру сахоро омилҳои нузули нафси инсонӣ мешуморад. Дар ғазалиёти Урфӣ ҳагто Ҳотами Той, ки солҳо ҳамчун тилисми саховатмандӣ дар шеърӣ форсӣ ситоиш мешуд, баръакс, мавриди сарзаниш қарор мегирад. Шиблии Нуъмонӣ дар иртибот бар судхурии мардум аз саҳои бузургон бачо қайд кардааст: “Овозаи эҳсонӣ саховатмандии Ҳотам дар саросари Осиё печида, тамомии мардум ҳикоят ва афсонаҳои ҷавонмардӣ ва бахшандагии ӯро баён карда ва аз он лаззат мебаранд ва шодӣ мекунад ва ин ба зоҳир қори баде нест, балки далели ҳисси қадридонӣ аст. Лекин ҳақиқат ин аст, ки чун бозори муфтхӯрӣ дар машриқзамин аксаран ривож доштааст, яъне мардум аз умаро ва салотин атоҳо ва инъомоти муфт ва ройгон ба даст меоваранд, аз ин рӯ, ин гуна бахшандагӣҳо ба ғоят мадҳсароӣ менамуданд” [4, с. 309].

Аз ҳамин нигоҳ аст, ки Урфӣ саҳои Ҳотами Тойро ҳимматфурӯшӣ мешуморад, чун дар ивази он обрӯву нишон меҳарад:

Биё ба мулки қаноат, ки дарди сар нақашӣ,

Зи қисаҳо, ки ба ҳиммат фурӯши Тай бастанд [6, с. 110].

Яъне ба андешаи шоир, фард агар қаноатро пешаи худ созад, аз он афсонаҳову ҳикоятҳои, ки ба Ҳотами Той бастаанд, лаззат ва хушиё ҳосил нахоҳад кард.

Ё дар ҷойи дигар, дар робита ба ҳамин масъала қуфрони неъматӣ гиламандони беадабро аз шуқурғзори гадоёна беҳтар медонад:

Қуфрони неъматӣ гиламандони беадаб

Дар кеши ман зи шуқри гадоёна беҳтар аст [13, с.309/106-7].

Муфтхӯрӣ дар андешаи Урфӣ аз зумраи аъмоли зиштӣ нописанд аст. Муфтхӯр касест, ки таъминии зиндагиву маишати худро аз ҳисоби меҳнати дигарон фароҳам меоварад. Ин амалро шоир омил ва сабаби пастии иззати нафс дониста, дар мазамматии ин амали нафратовар меғӯяд:

Гирифтам он ки бихиштам диҳанд бетоат,

Қабул кардану рафтан на шартӣ инсоф аст [13, с.304/99-5].

Бихишт маконест, ки тамомии муъминон орзуи доштани дар он буданро доранд. Шартӣ доштани он аъмоли неку тоати Парвардигор дониста мешавад. Вале дар андешаи шоир рафту ҳолате шавад, ки он ба шахс бетоат дода шавад, қабул кардану ворид шудан аз рӯи инсоф нест, яъне шартӣ инсоф ба маънои том инсонӣ комил будан аст.

Дар нигоҳ бар девони Урфӣ Шерозӣ мушоҳида мешавад, ки ӯ на танҳо дар байтҳои алоҳида, ҳамчунин дар қуллии матни ғазал ба мавзӯҳои ахлоқӣ дахл намуда, чун дар девони ӯ ғазлҳои воҳӯрдан мумкин аст, ки аз ибтидо то интиҳо дарбаргирандаи яке аз мавзӯоти ахлоқӣ аст. Ин ҳолатро дар ғазали 76 мушоҳида намудан мумкин аст, ки мавзӯи он марбут ба қаноатпешагист. Масалан, дар яке аз байтҳои ғазали мазкур таъкид менамояд, ки қаноат омилҳои осудагӣ ва оромии буда, бениёзӣ аз ҳар чӣ ва аз ҳар касро дар вучуди инсон меафзояд:

Чунон зи файзи қаноат ба айши хеш маиғулам,

Ки нафси комталаб дар азои хештан аст [13, с. 285/76-3].

Ё:

Бениёзӣ кун, ки гарди кӯчаи уфтодагӣ

Домани дарюза то нағрифт, осон барнаҳост [13, 297/89-6].

Аз рӯзгоре, ки шеърӯ шоирӣ ба зиндагии мардум ворид гардидааст, андешаҳои ахлоқӣ-панду ҳикмат ва суханони хирадмандонаи адибон дар ҳар даври замон дар ҳаёти моддиву маънавии ҷомеа нақши бузургро бар ҷой гузошта, яке аз воситаҳои муҳимми тарбиявӣ гардидааст.

Яке аз мавзӯоти қобили тавачҷуҳ дар ахлоқиёти Урфӣ- ин нахӯ инкори илму дониш ба ҳисоб меравад. Зимнан бояд қайд кард, ки назари мунафӣ ба илм дар ин маврид дар ахлоқиёти Урфӣ аз нуқтаи андешаи ирфониву ботинӣ сар задааст ва эҳтимол меравад шоир ҳамчунин назарро дар баробари ишқу ҷозибҳои қалби қиёсан овардааст. Аз ҷумла:

*Урфӣ, битоз, бар асари нури донишам,
К-аз моҳу офтоб туро раҳнамотарам [13, 786/990-11].*

Ё ин ки:

*Бишӯӣ номаи дониш, бичӯ рисолаи мастӣ,
Бувад, ки фоли муроде аз ин рисола барояд [13, с. 529/423-2].*

Урфӣ дар мавриди илм бар ин назар аст, ки агарчи инсон дар баҳри пурталотуми илм роҳбари арзандае дорад, ӯ гирифтори мабҳасу шубҳа мегардад ва ин киштии шубҳаро бар канор расонида наметавонад:

*Дар баҳри илм агарчи сазовор роҳбарест,
Киштии шубҳаро набарад бар канор баҳс [13, с. 420/261-4].*

Бояд зикр кард, ки чунин назари муҳолифона нисбат ба илм аз вижаҳои тафаккури фалсафии шоир маншаъ мегирад ва онро аз тарзи андешаи аксари шоирони собиқ ва муосири ӯ, ки сафаҳоти девонҳои худро аз таърифу ситоиши илму дониш пур карда буданд, фарқ мениҳад.

Дар миёни андешаҳои ахлоқии Урфӣ яке аз масъалаҳои дигаре, ки ба он диққат додан лозим меояд, мавзӯи саъю талош ва кӯшишу ғайрати пайгириона аст. Шоир дар ашъораш ҷиддан таъкид менамояд, ки сирри муваффақият ва ба ҳадаф расидан маҳз талошу кӯшиши доимист, зеро муваффақият бо “ё Раб” гуфтани така бар илтифоти яздонӣ кардан бидуни заҳмату талош ба кас муяссар намешавад:

*Урфӣ, дари мақсуд ба ё Раб накушиояд,
Тавфиқ калидест, ки дар дасти дӯо нест [14, с. 266].*

Баёни ин нуқта ҷолиб ва бамаврид аст, ки Урфӣ дар гуфтори байти фавқ аз байти маъруфи Сийдои Насафӣ бетаъсир набудааст:

*Рӯзи насиби кас ба нишастан намешавад,
Бояд чу осӣ зи пайи обу дона рафт [9, с. 26].*

Дар андешаи мутафаккиронаи Урфӣ назари нави дигар наҳӣ сабру таҳаммул аст. Урфӣ бар хилофи аксар шоирон шиштанро баҳри ноил шудан бар тойири мақсуд садди роҳ меҳисобад:

*Тавфиқ баҳона аст, агар озими роҳӣ,
Биштоб, ки сармоҷи тавфиқ иштоб аст [13, с. 311/108-7].*

Ба андешаи шоир, шахс дар майдони зиндагӣ, бояд ба худ така бикунанд ва аз дигарон интизорӣ надошта бошад. Яъне, Урфӣ дар масоили марбут ба ҳаёт-пайдорӣ ва устуворӣ муҳтоҷи дигарон набуданро арзиш медиҳад ва интизор доштан аз дигаронро мазаммат мекунад:

*Ғамхор нест, ҳар ки бувад ғамгусори хеш,
Бечора он ки мунтазири чораи касест [13, с. 342/148-3].*

Чунин андеша намогари ташвиқи истиқлоли шахсӣ дар инсон аст. Урфӣ истиқлоли шахсро низ иззати нафс медонад.

Истиқлоли шахсӣ дар инсон саъю талоши мудовимро тавлид месозад. Дар ғазалиёти Урфӣ мавзӯи саъю талош аз мавзӯоти калидӣ маҳсуб мешавад. Ӯ мудом кӯшишу талошро тарғиб намуда, хонандаро аз коҳиливу бефарҳангӣ барҳазар медорад.

Аз ҷумла, шоир таъкид медорад, ки ҷаҳон макон ва ҷойи талошу кӯшиш аст, ки дар он ҷо сустиву беғайратӣ кори хирадмандон нест. Баён месозад, ки инсон барои ба мақсуд расидан ҳамвора бояд кӯшиш намояд ва дар ин ҷода яъсу ноумедиرو дар ҳештан ҷой надиҳад:

*Паймони сайъ магсил, агар кори мушиқил аст,
Раҳрав малул гар нашавад, роҳ дароз нест [13, с. 359/169-3].*

Ҳамчунин дар алоқамандӣ ба мавзӯи саъю талош мавзӯи дигар, ки дар сархати ахлоқиёти Урфӣ ҷой дорад, ин пайғом аз рӯзи хуш ва фарҷоми нек мебошад. Урфӣ яъсу навмедиро қабул надорад ва бар хилофи он хушбиниро ташвиқ менамояд:

*Гар нахли вафо бар надихад, чашии таре ҳаст,
То реша дар об аст, умеди самаре ҳаст [13, с. 344/151-1].*

Урфӣ дар миёни кулли суханварони порсӣ ба ғурури шоирӣ ва иззати нафс шухрат дорад. Вале, бо ин ҳама, дар ашъори ӯ нуқтаҳои ҷолибу хонданӣ ба назар мерасанд, ки шоир дар онҳо ғурур ва худбузургбиниро, ки боиси эҷоди ихтилоф дар байни ҷомеа мегардад, мазаммат мекунад. Ба андешаи шоир, ҳатто, агар тақво ва парҳезкорӣ низ сабаби ҳавобаландиву худхоҳӣ бошад, онро мебояд канор гузошт ва бар хилофи он амал бояд кард. Ин андеша дар байти зер бо таври равшан инъикос

гардидааст:

*Гар гурурат медиҳад, тақво раҳи майхона гир,
Эй басо тақво, ки дар зими қадаҳнӯши бувад [13, с. 459/314-4].*

Яъне, дар ин байт шоир гуфтанд меҳоҳад, агар тақво боиси гурур ва такаббури ту мешавад, бехтар он аст, ки ба майхона рафта ва шаробе бинуши, то кибру худхоҳиро дар вучуди худ решақан кунӣ. Зеро тақвое, ки нишон аз кибр медиҳад ё кибре, ки омезиш бо тақво дорад, дар асли худ чуз аз майхорагиву мастӣ нест.

Дар байти зер ҳам шоир инкори худпарастӣ мекунад ва таъкид мекунад, шахси худхоҳ бар асари феъли бади худ ҳеч гоҳ назараш бар хоксорон намерасад:

*Кучо афтад назар бар хоксорон худпарастиро,
Ки сад чо ҳар қадам раҳ бар хаёли хештан гирад [13, с. 540/437-7].*

Паҳлуи дигар дар андешаҳои ахлоқии Урфӣ масъалаи адолатпарвариву инсондӯстист. Барои зиндагии шарафмандона адолат яке аз меҳварҳои асосист, зеро адолат дар ҷомеа монеи зулму ситам ва поймол гардидани ҳаққи ҳамдигар аст. Ба андешаи Урфӣ, риоя накардани адолат ва ноиди гирифтани мазлумон оқибатҳои ногувор дар пай хоҳад дошт:

*Дастӣ адл, эй синарешон, гар набахшид марҳаме,
Тоқи кисро бишканад чоки гиребони шумо [13, с. 255/^-^].*

Ба андешаи шоир, дар ҷомеае, ки адолат барқарор ва ростиву дурӯсткорӣ қорӣ бошад, зулме ва ситамгаре вучуд надорад, зеро ҳар мучрим ба сазои аъмоли худ мерасад:

*Ба мулки сидқ гунаҳро ба авф душманист,
Ҷазову ҷурм дар ин хитта коҳу коҳрубост [13, с. 296/88-3].*

Дар ахлоқияти Урфӣ яке аз мавзӯоти калидӣ- ин афкори инсонпарварона ё, ба истилоҳ, гуманистӣ аст, ки сафаҳои девони ӯро мудом зиннат мебахшад.

Дар заминаи афкори инсонпарварона шоир озурдани хотири касро аз зумраи кирдорҳои ношоиста ва нописанд шуморида, одамнро панди беозор будану инсондӯст будан медиҳад:

*Ҳангоми узрҳои товон захрнӯшист,
Гар ҷоми Ҷам надорӣ, маиқан сафоли мардум [13, с. 720/706-6].*

Ҳамчунин, ба андешаи шоир, инсон бояд дар ғами дигарон низ шарикӯ ғамхор бошад ва тавонад, ки ба ҳангоми зарурат ашкери пок кунад:

*Ба дил тухми ғаме мекору мечин хӯшаи ашк,
Ки деҳқони вафо ҷамъ оварад з-ин кишт ҳосилҳо [13, с. 237/13-14].*

Дар мавриди дигар шикасти дили дигарнро раво намедонад, зеро нолаи озурдагон асарбахш аст:

*Мақун, ки нолаи озурдагон асар дорад,
Шикасти хотирам, эй қавм, саҳл коре нест [13, с. 383/209-2].*

Таъкид кардан бамаврид аст, ки дар ҷунин тарзи андеша афкори Урфӣ шабоҳат бар ашъори Саъдии Шерозӣ дорад, ки дар “Гулистон”-у “Бустон” мудом ба ҷашм мерасад. Ҷунончи метавон гуфт, ки Урфӣ дар гуфтори байти фавқ аз ин байти маъруфи Саъдӣ бетаъсир набудааст:

*Оташи сӯзон нақунад бо ситанд,
Он чи кунад дуди дили дардманд [15, с. 32].*

Тараннуми дӯстӣ ва сулҳу субот яке аз мавзӯоти меҳварӣ дар ахлоқияти Урфӣ ба шумор меравад. Урфии Шерозӣ низ баҳгу саодати инсониро дар муттаҳидиву иттифоқӣ ва дӯстии аҳли башар мебинад. Ҳамин аст, ки шоир бо муҳаббату дӯстдорӣ зистанро барои аҳли башар ба ҳаде судманд медонад, ки ба андешаи ӯ аҳли муҳаббат дар рӯзи бозхост низ азобе намебинанд:

*Суоли неку бад аз мо намеқунанд ба ҳашир,
Гуноҳи аҳли муҳаббат ба чуз раҳой нест [13, с. 340/145-7].*

Аз ашъори ба ин мавзӯ бахшидааш маълум мегардад, ки Урфӣ бо вучуди мунодии сулҳу дӯстӣ будан, душманро дар воқеъ душман мешиносад. Аз ҷумла, дар байти зер Урфӣ талкин мекунад, ки дӯстии ӯ бо дӯстонаш на аз барои муҳаббат аст, балки аз он аст, ки ӯ дӯстиро мепарастад ва бо адоват зид аст:

*Дӯстӣ бо душманам не баҳри меҳрангезӣ аст,
Дӯстиро дӯст дорам, варна душман, душман аст [13, 307/104-6].*

Ё худ:

*Сарриштаи муомила дар дастӣ қисмат аст,
Бо душманон ба меҳр наҷӯшид кас ҷаро [13, с. 270/59-3].*

Ҷунин нуқтаи назаре нисбат бар душманон низ маншаи худро аз истиқлоли нафси шоир мегирад ва биниши ӯро дар ин мавзӯ аз дигар шоиру орифу мутафаккир ҷудо месозад.

Бо азназаргузаронии куллияти ашъори шоир маълум мегардад, ки дар бисёр шеърӣ шоир мавзӯи дӯстӣ, рафоқат ва аҳаммияти он мавриди тараннум қарор гирифта, бар хилофи он, душманӣ ва адовати инсонҳо танқиду мазаммат гардидааст. Шоир одамнро ба нақуқорӣ, муносибати дӯстона ба

хамдигар даъват намуда, чазо додани душманро вазифаи таъхирнопазир ва омили боз ҳам мустаҳкам гардидани муносибатҳои дӯстона медонад:

Кин зи дуиман бикаши имрӯз, ки бо раҳмати дӯст

Тақя бар кашимакани рӯзи чазо натвон кард [13, с. 580/497-9].

Мавзӯи сулҳу дӯстӣ дар миёни андешаҳои ахлоқии Урфӣ ҷойгоҳи назаррасро касб менамояд. Дар девони ғазалиёти шоир на танҳо байтҳои алоҳида, ғазалҳои низ ба назар мерасанд, ки ба таври куллий фарогирандаи ҳамин мавзӯ мебошанд.

Хулоса, аз нигоҳи Урфии Шерозӣ ахлоқӣ будану ахлоқӣ зистан дар таъмини саодати инсонӣ аз аҳаммияти бузург бархурдор аст. Аз андешаҳои ахлоқӣ дар ғазалиёти Урфии Шерозӣ маълум мешавад, ки инсоният он замон метавонад хушбахту босаодат бошад, ки илова бар доштани сармояҳои моддӣ ба ҳамон андоза ба маърифату маънавиёт ҳамчун омили камоли рӯҳии инсон тавачҷу қунад. Яъне, шоир тарғиб мекунад, ки шахс аз ахлоқ баҳра барад, худро бо сифоти олии инсонӣ оро диҳад, дар масъалаи омӯзиши илму адаб ва талошҳои пайгирона дар набардҳои зиндагӣ масъулиятшиносу дурусткор бошад, баландҳиммативу инсондӯстиро сармашқи амали худ қарор диҳад, худро мағрур набуда, инсондӯстӣ ва адлу адолатро пеша намояд ва инсонӣ начиб буданро шиори худ созад.

АДАБИЁТ

1. Аминҷонова Р. Урфӣ ва Бедил / Р.Аминҷонова - [манбаи электронӣ]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/urfi-and-bedil> (санаи истифодабарӣ: 20.10.20[•])
2. Аминҷонова Р. Ҳаёт ва фаъолияти Урфии Шерозӣ / Р.Аминҷонова - (автореферат барои гирифтани номзоди илми филология) [манбаи электронӣ]. URL: <http://netess.ru/3filologiya/208231-1-zhizn-tvorchestvo-urfi-shirazi.php> (санаи истифодабарӣ: 18.10.20[•]).
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. А - О //Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим. Н.А. Масъумӣ.-М.: «Советская энциклопедия».- 1969. - 949 с.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз ду ҷилд). Ҷилди I. А - Н //Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон.-Душанбе.-2008. - 949 с.
5. Насриддинзода, Бахтиёр. Урфии Шерозӣ ва лирикаи ӯ / Бахтиёр Насриддинзода (рисола барои гирифтани номзоди илми филология). Душанбе.- 1975.-194 с.
6. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шер - ул - Ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Саидмуҳаммад Фаҳр Доии Гелонӣ /Нуъмонӣ, Шиблӣ.-Техрон: Суруш, 1378.-515 с.
7. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим / Амин Аҳмади Розӣ. Ба тасҳеҳ Ҷавод Фозил.- Техрон.-1360.- 520 с.
8. Саидҷаъфаров О. Симои Урфии Шерозӣ - ғазалсарои бузурги дарбори Темурӣни Хинд дар сарчашмаҳо /О. Саидҷаъфаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ.-2014.-№4/2. С.151-158.
9. Саидҷоҷа, Мирзоиброҳим. Ахлоқи ҳамиди /Мирзоиброҳим Саидзода.- Хучанд.-2012.-239 с.
10. Тамимдорӣ, Аҳмад. Ирфон ва адаб дар асри Сафавӣ /Аҳмад Тамимдорӣ. Дар се ҷилд.- Ҷилди I. Интишороти Ҳикмат.-1372.- 522 с.
11. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ (аз оғоз то имрӯз) /Сирус Шамисо. Нашри савум.- Техрон: Интишороти Фирдавс.- 1370.-316 с.
12. Шерозӣ, Урфӣ. Девони ашғор /Урфии Шерозӣ. Шомии рисолаи «Нафсия», қасоид, тарҷеъбанд, таркиббанд, ғазалиёт, рубоӣёт, соқинома, маснавиёт. Ба кӯшиши Ҷавоҳири Ваҷдӣ.-Чопи севум. -Техрон: Саной.- 1369.- 503 с.
13. Шерозӣ, Урфӣ. Куллиёт /Урфии Шерозӣ. Ба кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюллоҳаки Ансорӣ (муштамил бар қасидаҳо, таркиббандҳо, тарҷеъбандҳо, қитъаот, бар асоси нусхаҳои Абулқосими Сирочӣ Исфохонӣ ва Муҳаммадсодиқи Нозими Табретӣ). - Дар се мучаллад. - Ҷ. 1. – Техрон.-1378.- 1014 с.
14. Шерозӣ, Урфӣ. Куллиёт /Урфии Шерозӣ. Ба кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюллоҳаки Ансорӣ (муштамил бар қасидаҳо, таркиббандҳо, тарҷеъбандҳо, қитъаот, бар асоси нусхаҳои Абулқосими Сирочӣ Исфохонӣ ва Муҳаммадсодиқи Нозими Табретӣ). - Дар се мучаллад. – Ҷ. 2. – Техрон.- 1377.- 881с.
15. Шерозӣ, Саъдӣ. Гулистон /Саъдии Шерозӣ. Нашриёти давлатии Тоҷикистон.-Душанбе.-1962.-143 с.

НРАВСТВЕННЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ В ГАЗЕЛЯХ УРФИ ШИРАЗИ

В статье речь идёт об этике или нравственных размышлениях Джамалиддина Урфи Ширази. Урфи Ширази является одним из основоположников индийского стиля в персидской литературе, который своим богатым творческим наследием признан как один из величайших представителей литературного круга XVI-XVII веков Индии. Как отмечает автор, Урфи по красноречию в большинстве жанров персидской поэзии считается мастером своего времени. Но, так как в диване поэта жанр газель превосходит других форменных разновидностей, в поэзии индийского стиля он признан больше всего как великий мастер жанра газель.

Газели Урфи Ширази, - как отмечает автор статьи, - по содержанию и тематике очень богаты и в них поэт касался большинству тем, использующимся в поэзии его времени. Остроумные и этические мысли Урфи наряду с его философско-мистическими взглядами в его газелях являются

центральными и основными темами, посредством которых изложены лучшие нравственные рассуждения поэта. По словам автора, в примудростях Урфи духовная и нравственная свобода занимает особое место. Поэтом подвергнуты острой критике отрицательные человеческие качества, подобие скаредность и корыстолюбие, дармоедство и попрошайничество, а напротив, те которые имеют свободу личности, не умаляют своё достоинство перед мирскими нуждами и ради приобретения хлеба насущного не склоняются перед другими людьми, которые подвергнуты хвалением. Такой метод мышления, по словам автора, в свою очередь является бесподобным и считается самой заметной тематической особенностью газелей Урфи и представляет особый стиль поэта относительно свободы его личного мышления.

Другая тема, которая место присуща этическим мышлениям Урфи и маловстречающей среди поэтов индийского стиля, а в общем всех мастеров красноречия литературного круга XVI-XVII веков Индии, является пропаганда мира и дружбы и терпимости относительно других религий и вероисповеданий. Автор отмечает, что в рассмотрении миролюбивых и гуманистических мыслей идей Урфи своей глубиной явно отличаются от его современников и превосходят. В этике Урфи человек и его достоинство, не зависимо от религии и вероисповедания, занимает высокое место. Он, как терпеливый и миролюбивый поэт, выражает уважение относительно искренних мыслей и верований, и не растаптывает человеческое достоинство перед религиозными идеями.

Ключевые слова: Урфи Ширази, газель, этика, нравственные мысли, скаредность и корыстолюбие, дармоедство и попрошайничество, достоинство личности, духовная и нравственная свобода, свободо личности, человек, миролюбивые и гуманистические мысли, терпеливые мысли (андешаҳои таҳаммулгароёна).

MORAL REFLECTIONS IN URFI SHIRAZI'S GAZELLES

The article deals with the ethics or moral reflections of Jamaliddin Urfi Shirazi. Urfi Shirozi is one of the founders of the Indian style in Persian literature, who for his rich artistic heritage is recognized as one of the greatest representatives of the literary circle of the XVI-XVII centuries in India. As the author notes, Urfi is considered a master of his time for eloquence in most genres of Persian poetry. But, since in the poet's sofa the gazelle genre surpasses other uniform varieties, in Indian style poetry he is recognized most of all as the great master of the gazelle genre.

The gazelles of Urfi Shirazi, - as the author of the article notes, - are very rich in content and subject matter, and in them the poet touched most of those used in the poetry of his time. Urfi's witty and ethical thoughts, along with his philosophical and mystical views, in his gazelles are the central and main themes through which the best moral reasoning of the poet is expounded. According to the author, spiritual and moral freedom occupies a special place in the wisdom of Urfi. Therefore, negative human qualities, a semblance of stinginess and greed, parasite and begging, are subjected to sharp criticism, but on the contrary, those who have personal freedom do not belittle their dignity before worldly needs and for the sake of acquiring their daily bread do not bow down to other people who are subjected to praise. This method of thinking, according to the author, in turn is incomparable and is considered the most noticeable thematic feature of the Urfi gazelles and represents a special style of the poet regarding the freedom of his personal thinking.

Another theme that is inherent in the ethical thinking of Urfi and rarely encountered among the poets of the Indian style, and in general all the masters of eloquence of the literary circle of the XVI-XVII centuries of India, is the promotion of peace and friendship and tolerance in relation to other religions and faiths. The author notes that in the consideration of peaceful and humanistic thoughts, Urfi's ideas are clearly different from his contemporaries and surpass in their depth. In Urfi's ethics, a person and his dignity, regardless of religion and faith, occupies a high place. He, as a patient and peaceful poet, expresses respect for sincere thoughts and beliefs, and does not trample human dignity in front of religious ideas.

Keywords: Urfi Shirazi, gazelle, ethics, moral thoughts, stinginess and greed, parasite and begging, personal dignity, spiritual and moral freedom, personal freedom, man, peaceful and humanistic thoughts, patient thoughts (терпеливые мысли).

Сведение об авторе:

Мухаммаджон Абдувохид - старший преподаватель кафедры таджикского языка, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллохи Рудаки. Тел: (+992) 988123234

About the author:

Muhammadjon Abduvokhid - Senior Lecturer of the Department of Tajik Language, Kulyab State University named after Abuabdulloha Rudaki. Tel: (+992) 988123234

**ВИЖАГИҲОИ ШАКЛИ (ШАКЛ, ВАЗН, ҚОФИЯ) ДАР ШЕЪРИ
МУОСИРИ ФОРСИИ ДАРӢ**

Муҳаммадқосим М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳеҷ гоҳе намешавад тасаввур кард, ки шеър бозтобе мустақим аз зиндагии шоир набошад. Пастӣ ва баландиҳои рӯзгор, муҳимоти сиёсии кишвар ва хастагиҳо аз такрори қофия, вазну шакл, мӯчиби он шудааст, то шоирони мо чизеро ба номи шеъри нав ибдоъ кунанд, ки барои дигарон дар қадами аввал аз назари фурм ё истуруктури нав бошад, дар қадами дувум кайфияти бештаре ба бор оварад. Ва саввум шикасти низоми куҳани шеъриро аз манзари қофия, радиф ва афобили мусовӣ дар мисраъҳо дар бар дошта бошад.

Шомлу шоири шинохташудаи адаби форсӣ шеъри навро аз назари суварӣ чунин медонад:

“Шеъри имрӯзи мо шеъре огоҳ ва баланд, шеъре дилпазир ва тапида аст, ки дерест аз марзҳои таъсипазирӣ гузашта ва ба давраи асарбахшӣ пой ниҳодааст. Аммо аз ҳақ набояд гузашт, ки ин шеър, пас аз он ҳама қарн, ки дар хоб ва хушӣ гузашт, бедорӣ ва огоҳӣ аз ҳисори танги қасида ва ғазалу рубой парвозамон доданд. ва чашмандозе чунон густурда, ки ҳатто шинохти утонде бузург чун Ҳофизу Мавлавино низ аз назаргоҳи тоза ва бо меъёрҳои савоии “Маъойири ашъор-ил- Аҷам”, мадонӣ ҳидоят ва тарбияти ононем [1].

Шеъри нав ё шеъри озоди муосир навъе аз шеър аст, натиҷаи даврони таҷрибаи чандин садаи шеърро ба намоиш мегузорад. Ҳамчунон ки рубой ё ғазал навъе аз шеър аст, ки шеъри озод ҳам шеъре аст, ки вазни он аз вазни шеъри форсии куҳан ан назари кӯтоҳ ва баландии афобил мутафовит аст ва шакли сабуку сангин шудани вазн дар мисраъҳои аввал ва дувуми онро бозгӯ мекунад. Шеъри озод бо шакли чадидаи худ дар тахайюл ва истифода аз мавзуоти мухталиф, дасте озод дорад ва аз як баҳри арӯзе нух маҷмуа афобилро, балки танҳо як воҳиди онро ба қор мегирад. шеъри озод гирифтори боястиҳои вазн, қофия ва радиф нест. Андеша метавонад ба содагӣ дар шаклу матн озод чойи худро ба осонӣ ва мутаносиб бархостаҳои шоир пайдо мекунад. Шеъри озоди муосир аз вучуди қофия низ ба дилхоҳ ё ба иҷбор сар боз месозанд ва онро чуз сурат ва шакли худ намедонад, балки он ро чуз дарунмоя сирати худ медонад.

Навӣ дигари шеъри нави муосир шеъри сапед аст, ки наметавон онро ба содагӣ шеър номид. Бениёзии шеъри сапед аз вазн, ки ҳамеша сугуни аслии шеър дар ҳама адвор будааст, мӯчиби он мешавад, ки шоирон ва андешамандон мо онро камтар дар радифи шеър қарор диҳанд.

Шеъри нави форсӣ шеърест, ки мухтавои он нав бошад. Аз ҳамин раҳгузар онро шеъри нав номидаанд. Шеъри нав бештарина ба ашъоре гуфта мешавад, ки побанди қавонини арӯзи шеъри куҳан набошад. Монанди шеъри нимойӣ ва шеъри сапеди шомлӯйӣ. Аммо дар шаклу қолибҳои куҳани шеърӣ, забони имрӯзии шеър тавачҷуҳи шоиронро ба худ ҷалб кардааст ва муосирро ба унвони пасванд бар ин навъ шеър офаридаанд. Аммо он чи қобили ёдоварист, ин ки дар ин авохир шаклро асоси аслии шеъри муосир намедонанд ва аз ин рӯ мафҳуми шеъри нави муосир бар санҷишҳои вожагонӣ ва мухтавои тағйир кардааст. Дар ин миён ғазалҳои нави муосир дар шаклҳои куҳан низ низ падида омадааст.

Анвоъи шеъри навро метавон ба се дастаи кулӣ тақсим кард:

шеъри нимой, сапед, мавҷи нав.

1. **Шеъри нимой:** вазни арӯзӣ дорад, аммо ҷои қофияҳо мушахас нест.
2. **Сапед:** ҳарчанд оҳангин аст, аммо вазни арӯзӣ надорад ва ҷои қофияҳо дар он мушаххас нест.
3. **Мавҷи нав:** на қофия дорад ва на вазни арӯзӣ ва фарқи он бо наср дар тахайюл аст.

Бо падида омадани шеъри нав, роҳҳои содатаре барои шоироне, ки мехостанд таъбозмӯй кунанд, боз шуд. Сабқҳои, мисли сабки байнобайн ва шеърҳои бевазн, дигаре ва ҳам шеъри мансур ё сапед низ аз ҳамин раванд сар боло овардааст.

Бардоштҳои интизоӣ аз шеър ба вучуд омад ва шеъри бевазн роиҷ шуд, ки таъриф ва марзбандии шаффофи илмӣ надоранд. Ин гуна шеърҳо ба шеъри сапед, озод, ҳаҷм, мавҷи нав, шеъри гирифтӣ ва... марзбандӣ шудааст, ки ҳадду ҳудуди мушаххасеро наметавон ба онҳо қоил шуд. Шеъри муосир то ҳадде аз лиҳози шаклу навӣ гуфтӣ он бо шеъри классики форсии дарӣ мутафовит аст. Аммо шеъри нав аз назари фарм ва техник метавонад монанди шеъри классик мавзун бошад, ё набошад. Метавонад дорои вазни арӯзии комил бошад ё вазни арӯзии ноқис. Гоҳе иттифоқ афтадааст, ки дар охири мисраъҳои аз шеъри нав ҳамсониҳои вожагоне вучуд дорад, ки мешавад онро навъе қофия донист, аммо истифода бурдан аз қофия ва ё набурдани он дар шеъри нав озод аст.

Дар Афғонистон Маҳмуди Тарзӣ бар асоси теорихое (назарияҳое), ки дар бораи шеър дошт ба сурати метудик ба тачрибахое даст зад, ки аз назари шакл, вазн, забон ва тасвир аз ашъоре, ки дар он замон дар Афғонистон ва соири кишварҳои даризабон, монанди Эрон ва Тоҷикистон мавриди алоқаи удабо буд, фарқ дошт. Тарзӣ кӯшиши фаровон кард, то “Мустағнӣ”, ки яке аз бузургтарин шоирони асри ӯ бударо қаноат диҳад, ки бо дидгоҳи ҷадид даст ба офариниш бизанад. Гузашта аз инҳо, Тарзӣ барои ошноии мардум бо падидаҳои нав ва мазоҳири маданияти ҷадид, аз ироаи мавзун истифода мекунад, ки бояд ин ироаҳо дар ҷаҳорҷӯби метудҳои арзишманде ва фарҳангии ҷадид мавриди баррасӣ қарор гирад.

Пурсиш ин аст, ки навоари Тарзӣ (шикастондани афобил, вазн ва қофия) дар шеъри форсии дарӣ то чи ҳадде муваффақ буда ва пазируфта шудааст?

Пуҳонд Абдулқайюми Қавим навгароии Маҳмуди Тарзиро истиқбол мекунад ва бар ғинобахшии кори Тарзӣ таъкид мекунад. Ӯ муътақид аст, ки навоариҳои Тарзӣ дар қорбурдҳои адаби форсии дарӣ то он замон вучуд надоштааст. Аз ӯ мехонем:

“Навоариҳои Тарзӣ ва ҳамроҳони вай дар ростои адабиёт, аам аз назму наср чандинчониба аст. Иҷолатан бо ду буёд онро метавон мушаххас кард.

1. Навоари нисбӣ дар навъу шакли шеър.

2. Навоарӣ дар ғано бахшидан ба осори адабӣ аз лиҳози мазмун ва муҳтаво.

Тарзӣ бо эҷод ва таълифи ашъор ва осори мансури адабӣ ва нашри онҳо чи дар “Сироч-ул-ахбор” ва чи ба сурати мустақил, заминаи тачаддуди адабиро дар кишвари мо фароҳам сохт. Дар робита ба навоари Тарзӣ аз лиҳози шакли шеърӣ ҳам, чизе ки лозим ба ёдоварист, ин аст ки шакли шеърӣ ки вай бар асоси он “Марсияи мино”-ро сурудааст бо ин сохтмон дар адаби дарӣ собиқа надорад. Бинобар он, онро аз навоариҳои Тарзӣ доништа ки дар чанд ҷаҳорпораи ӯ низ метавон дид [2].

Шеъри нави муосир дар Афғонистон мисли шеъри нави муосир дар ҳавзаҳои дигари адабиёти форсии дарӣ амал намекунад. Шоирони навпардозии Афғонистон гаҳ гоҳе ба навпардозӣ мепардозанд ва дар муқобили он шоирони навпардозии Эрон ҳар рӯз бештар пештар мешаванд ва бинои шеъри нави муосирро дар ҷои мустаҳкамаи он мегузоранд. Шеъри нави муосир дар Афғонистон ҷаста ва гурехта ба пеш меравад ва қасоне зимни баргузории ашъори қлоссики худ ба навпардозӣ ҳам даст мезананд. Пурсиш ин ҷост, ки чаро шеъри нави муосири Афғонистон аз истиқболи камтаре бархурдор будааст ва шоирони мо чаро ҳаму шами худро бар қанда сохтани ин ниҳоли навпо ба харҷ надодаанд?

Дар ҷавомеъ бастагиҳои амалҳои руҳ мемиҳанд, ки бар мазоқи ҷомеа ҷой намегирад ва ҳамзамон бо ҷомеа ба пеш намеравад. Фарҳанге ки таваққуф шудааст ва барои ҳаракати он ҳадди ақал сад сол зарурат аст наметавонад бо гомҳои бузурги фарҳангӣ худро ҳампойи ҷомеа бисозад ва аз ин рӯ дар ҷомеаи ақибмонда фақат ҷисми ҳар падида дар он намоён мешавад ва рӯҳи он саргардон боқӣ мемонад. Шеъри нави муосир дар Афғонистон низ натавонистааст ҳамгом бо фарҳанги ҷомеаи қуҳнагаро ба пеш равад ва рӯйи ин асл аст, ки шеъри муосири мо ҳаракате бисёр батӣ доштааст.

Ин пурсиш ки шоирони мо чаро ҳаму шами худро бар қанда сохтани ин ниҳоли навпо ба харҷ надодаанд, метавон дар пешинаи сиёсӣ ва фарҳангии кишвар ҷустуҷӯ кард. Ҳокимони мустабиди Афғонистон ҳоҳони он буданд, то мардуми ин сарзамин раъият боқӣ бимонанд ва аз ҷаҳону навоариҳои он огоҳии камтар дошта бошанд. Дидгоҳи ин ҳокимон аз ҷомеа ҳамон ҷомеаи қуҳна ва фарсудаи моқабли торих будааст. Равшан шудани зехни ҷомеаро барои худ як навъ рақобат мединистанд ва қасонеро ки дар ин росто чизе барои гуфтан доштаанд, фурсати ин гуна тафаккур намедонанд. Намеҳоҳам бори тамоми масъулиятро ба дӯши ҳокимони ин даврон бияндозем. Дар мавориде ҳам намешавад рӯзгузариҳои бемафҳуми ашҳосро, ки дар ҳафо мунтақиди давлат буданро ҳам нодида гирифт (миллатҳои сазовор давлатҳои ҳастанд, ки бар онҳо ҳукумат мекунанд).

Муҳаммад Қозими Қозимӣ шоиру паҷӯшишгаре, ки солиёни мутаомдӣ дар Эрони қунунӣ зиндагӣ ба сар бурдааст, шеъри муосири форсии дариро маҳсули прусаи замони медонад, ки оҳиста-оҳиста бо гомҳои устувор тавонистааст мароҳили таҳаввулу тақомули худро бипаймояд. Ӯ як қарни шеъри муосирро қадомат мемиҳад ва шеъри навро барангезтарин мавзӯ дар дохили Афғонистон медонад.

“Аз огози раванди тачаддуд ва навгароӣ дар шеъри муосири дарӣ наздик ба як қарн мегузарад ва шеъри нави дарӣ замоне ором ва бидуни сару садо гоҳе тавъам бо мушқилот ва мавонеи бешумор, ки садди роҳаш мешавад тавонист оҳиста-оҳиста бо паймудани мароҳили тақомул ва таҳаввули хеш бо қорвони замон ба пеш биравад ва тайи ҳамин муддат шеъри нав баҳсбарангезтарин мавзӯ дар ҳалқоти адабии кишвар шуда, мувофиқон ва муҳолифони сарсахтеро бо худ доштааст. Яке авомили ин муҳолифатҳо тозагии ин падида буд, зеро зехнияти қуҳна дар муқобили фурӯғи тоза ва муҳолиф одати навъе ҷабҳагирӣ дорад, аммо дар қанори ин аъмол адами шинохт аз шеъри навро низ метавон дар эҷоди ин воқунишҳо саҳим доништа ин адами шинохти ду ҷониба буда, яъне иддае аз муҳолиф пиндошта ва ҳам иддае аз тарафдорони шеъри нав бо ноогоҳӣ нисбат ба зарофатҳои ин шева, осори бемуҳтаво ва қамарзишери ҳалқ намедонад, ба ин тарбият на танҳо худашон муваффақ нашуданд, ки шеъри қобили қабул ва эътиноиро ба ҷомеаи адабӣ ироа кунанд, бал боиси ташдиди воқуниши

муҳолифин шуданд ва низ баъзеҳо бидъят ва навоарӣ дар шеърро фақат дар шикастани қолабҳои шеъри қадим ва онро сарфи масъалае марбут ба вазну қофия донистаанд. Дар ҳоле ки доманаи ин навоарӣ бисёр фаротар аз ин ҳудуд буда ва ҳама ҷавониби шеър, назари ҳаёл, забон, шакл ва дар маҷмӯъ нигоҳи тоза ва ҷаҳонбинии инсонӣ имрӯзро дар бор мегирад” [3].

Пажӯҳишгарони адаби форсии дарӣ дар Афғонистон муътақиданд, ки Тарзӣ тавонистааст услуби содари асосгузор бошад. Пурсиш ин ҷост, ки шеъри нави муосир бо услуби содаи худ барои ҷамъи қалиле, ки хоҳони расидан ба номае чун (шоир) то ҳадде қобили пазириш будааст. Ё шоирони боном, ки хостаанд ин равиши навро низ таҷриба кунанд. Аммо барои оми ҷомеа, ки бо шеъри муғлақ ва печидаи Бедил ва сабки ҳиндӣ хӯ гирифта буданд, душвор будааст, ки аз он нави пурмаъно ва пурмафҳуми шеър ба ин нави сода ва омталабонаи шеър роҳ боз намеояд ва қаноати худро ҳосил кунанд. Дар Эрони он замон ҷунбиши адабии Исфаҳон (бозгашти адабӣ) [4] роҳро барои шеъри нави муосир ва ё бехтар бигӯем барои қабули афозили шикаста боз мекунад. “Бозгашти адабӣ”, ки аз авоҳири қарни дувоздахуми хуршедӣ оғоз мешавад, сари носозгории худро бо сабки ҳиндӣ шеър шурӯъ мекунад ва шоироне бозгашт ба шеър сурудан ба муҳтаво ва сабки хуросонӣ мекунанд. Сабки хуросонӣ ба содагӯӣ маъруф аст. Баҳсҳои зиёде миёни анҷуманҳои адабии Техрон ва Исфаҳон бар муғлақгӯйҳои сабки ҳиндӣ сурат мегирад. Шеъри нави муосир низ дар ибтидо вачҳае ба насбаи бехтаре аз шеъри хуросонӣ пайдо мекунад. Ин тафаккур, ки шеъри сабки ҳиндӣ дигар роҳро барои шеъри дӯстони Эрони он замон бастааст, вучуд доштааст. Ба ин тартиб (бозгашти адабӣ) ба таври кулл тавонистааст дар замони мушаххас ниҳодина шавад ва роҳро барои пазириши шеъри нави муосир бо шикасти шакл, афозил ва қофия ҳамвор кунад.

Дар ҷомеаҳои ақибмонда, ба вижа Афғонистон, бо тағйири ҳукуматдорӣ, нави таҷаддудхоҳӣ ва навоарӣ бештар дар ашъор – низ тағйир мекунад. Дар Афғонистон ҳукмдорони вақт навоарӣ ва таҷаддудхоҳии равшанфикрони ҷомеаро таҳдиде бар ҳукуматдории хеш медонанд. Дар ин миён шоиронро низ ҳамон тавр ки аз мадеҳасароии онон хушвақт мешуданд, аз ашъори таҷаддудхоҳӣ ва навагароияшон хурсанд набуданд. Бо омадани ҳукумати Нодирхон боз ранг иваз мешавад. Ў эътимоди комиле ба шоирон надошт. Ў тарс аз ашъоре ки баёнгари авзои сиёсии кишвар бошад, доштааст. Бо ин дидгоҳи худ шох дар ҷаласоти шеърҳои хузур пайдо мекунад ва то ҳадде шоиронро ба маддоҳӣ савқ медиҳад. Шоирони навагаро ҷуръати гуфтани ҳарфҳои ҷадидро дар хузури шох надоштанд, гарчи анҷумани адабии Кобул дар замони Нодиршоҳи Муҳаммадзодӣ ифтиҳо мешавад, аммо кантрули авзоёро худи Муҳаммад Нодиршоҳ ба уҳда дорад. Аз ин рӯ бо вучуди барқарории анҷуманҳои адабӣ, ихтилоқи ҳоким вазъи фарҳангу адабро дар масири комилан ғайри қобили таҳаммул савқ медиҳад.

Пас дарунмоияи шеъри муосир низ мустақим ва ё ғайримустақим ба ҳукуматҳои мустабид тааллуқ пайдо мекунад, ки шоиронро аз озодиҳои нисбӣ ҳам бебаҳра мегузоранд ва иҷозаи парвоз бар фарози баланде шеърро намедиханд.

Шоирони адаби форсии дарӣ вазни классик ва қофияро дар шеър ғуборе бар сурати шеъри ноб медонанд, ки муқайяд шудан ба он шеърро муқаддар месозад. Ба гуфтаи Мавлоно қолибҳои шеърӣ ҳамон пӯст аст:

*Қофия ва муғлатаро гӯ ҳама селоб бибар,
Пӯст буд, пӯст буд дархури мағзи шуаро.*

АДАБИЁТ

1. Аҳмади Шомлу. Ашъори шабонаҳо ва ошқонаҳо. Ношири Ҳирманд, тарҷумаи Соҳиб Ихтиёрӣ, соли 1390, барги 81.
2. Абдулқайюми Қавим. Зиндагии адабии Маҳмуди Тарзӣ. Маҷаллаи Хуросон, шумораи 53, ҷадди 1382, барги 14.
3. Муҳаммадқозим Қозимӣ. Равзана, ҷилди дувум. Интишороти Конуни шоирони Машҳад, 1372.
4. Муҳаммадризо Шафеии Кадқанӣ. Мусиқии шеър, ҷопи савум, тобистони 1370, ҷопи Нақши ҷаҳон, барги 10.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ПЕРСИДСКО-ДАРИ ПОЭЗИИ

В поэзии отражаются различные стороны жизни поэта и общества. Современные поэты в персидско-дари литературы с использованием древние традиции классической литературы постарались искать новые методы для сочинения новых стих. Автор статьи наряду с исследованием проблемы нового стиха, особенно использованием вида, ритма, рифма дискутирует по поводу того, что в новом стихе не обязательно использованием рифма и редифа. Хотя эти особенности в классическом литературе являются обязательным. Новая персидская поэзия такая поэзия, что в нем должен быть новая содержания. Исходя из этого его называют новое стих. Новый стих сочиняется, где он не должен быть зависим от стихосложных форм классической поэзии.

Нового стиха можно делить на три группы:

1. Стихи на подражание иранского поэта Нимо Юшидж: эти стихи имеют ритма, но места рифма не конкретны.

2. Белый стих: хотя имеет музыкальность, но не имеет ритма и место рифма не определён.

3. Новая волна: ни рифма ни ритма не имеет, и можно различать его от прозы только в воображении или фантазия.

Ключевые слова: структура, ритма, рифма, стих, современная, персидско-дари, поэт, новый стих, свободный стих, белый стих, стихи на подражание Нимо Юшиджа, новая волна, Ахмад Шомлу, тема, язык стиха, стиль, Махмуд Тарзи, Мухаммад Косим Косими, Афганистан, Таджикистан, Иран.

STRUCTURAL FEATURES IN MODERN PERSIAN-DARI POETRY

Poetry reflects various aspects of the poet's life and society. Modern poets in Persian-Dari literature, using the ancient traditions of classical literature, have tried to find new methods for composing new poems. The author of the article, along with the study of the problem of the new verse, especially the use of form, rhythm, rhyme, discusses the fact that the new verse does not necessarily use rhyme and rediff. Although these features in classical literature are mandatory. The new Persian poetry is such poetry that it must have a new content. Based on this, it is called the new verse. A new verse is composed where it should not be dependent on the versified forms of classical poetry.

The New Verse can be divided into three groups:

1. Poems in imitation of the Iranian poet Nimo Yushidj: these poems have a rhythm, but the rhyme places are not specific.

2. White verse: although it has musicality, it has no rhythm and the place of rhyme is not defined.

3. New wave: neither rhyme nor rhythm has, and it can be distinguished from prose only in imagination or fantasy.

Keywords: structure, rhythm, rhyme, verse, modern, Persian-Dari, poet, new verse, free verse, white verse, poems imitated by Nimo Yushidja, new wave, Ahmad Shomlu, theme, language of verse, style, Mahmoud Tarzi, Muhammad Cosim Cosimi, Afghanistan, Tajikistan, Iran.

Сведения об авторе.

Мухаммад Косим Салджуки - соискатель первого курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, тел: (+992) 988374237.

About the author:

Muhammad Qasim Saljuki - first-year candidate of the Department of Theory and History of Literature at Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992) 988374237.

НИГОҶЕ ГУЗАРО БА САРНАВИШТИ ҲАСАН ИРФОН

Боронов У.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Дар бораи Ҳасан Ирфон, ки ҳамчун нависанда ва тарҷумони огоҳу боҳунар дар таърихи адабиёти тоҷик нақши хос гузошта, осори асили хунариаш дар муҳити фарҳангии мо аз солҳои сии садаи бист ба ин тараф мавриди қабули хосу ом қарор гирифтааст, мутаассифона, хонанда хеле кам медонад. Ҳол он ки осори арзишманди бадеии ӯ, аз ҷумла қиссаҳои “Ду ёр аз ду диёр” (1964), “Духтари Алҷазоир” (1965), романи “Дар кулбаи косибон” (китоби яқум) (1963), тарҷумаҳои “Бади Қафқоз”-и Лев Толстой, “Бачагӣ”, “Дар байни мардум” (1936), “Университетҳои ман”-и (1937) Максим Горкий, “Робинзон Крузо”-и (1936) Даниел Дефо, “Бачаҳои капитан Грант”-и (1938) Жюль Верн, повести “Нон”-и (1949) А. Толстой, “Достони марди ҳақиқӣ”-и (1951) Б. Полевой, “То абад бо Масква”-и (1954) Н. Рибак, “Чӣ бояд кард”-и (1955) Н. Г. Чернышевский, “Чанобони Головёвҳо”-и (1959) Салтиков-Шедрин, “Варта”-и (1956) Гончаров, “Ҳикояҳои Ҳинду Покистон” (1956), “Завол”-и (1958) Р. Тагор, “Мактаби Ҳаёт”-и (1960) С. Муқанов, “Ситораҳо дар осмони Самарқанд”-и (1961) С. Бородин ва даҳҳои дигар солҳост, ки мавриди таваҷҷуҳи хонандаи тоҷик қарор гирифта, аксари ин асарҳо имрӯз низ барои алоқамандони адабиёт пурарзиш боқӣ мондаанд.

Ҳасан Ирфон фаъолияти адабиашро аз тарҷумонӣ шуруъ карда, то поёни умр ба ин қор машғул будааст. Вай дар тӯли фаъолияти касбиаш, бахусус хангоми қор дар маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” аз соли 1919 сар карда, нахуст ба тарҷумаи осори насрӣ ва илмиву сиёсӣ машғул шудааст ва гоҳи дигар ёддошти мақолаҳои мувоҳисавӣ низ навишта, аз иштирокдорон ва таъсиргузори фаъоли чараёни адабию фарҳангӣ будааст. Баъдтар бо таълифи ду повест ва як роман маҳорати хунариашро дар эҷоди насри бадеӣ низ собит сохта, миёни хонандагон ва аҳли адаб маъруфият пайдо намуд.

Ҳасан Ирфон 22-уми марти соли 1900 дар гузари Чорроҳаи шаҳри Самарқанд ба дунё омадааст. Падараш Алихон Мамадхонов аз курдҳои паноҳандаи Самарқанд буда, касиби шоҳибобф ва модараш нилгар (рангрэз) будаанд (9). Назар ба ёддошти нависанда падараш “ҳамлу нақли молҳои чанде аз савдогарон ва хариду фурӯши дӯкониҳои шоҳибобфиро” [6, 4] низ бар ӯҳда доштааст. Аз ёддоштҳои нависанда маълум мешавад, ки падараш хеле саҳтгир ва ҳагто бераҳм будааст. Ба ин далел нависанда то ба мактаб рафтани хонаи падариро ба “зиндони хоссе” монанд карда, дар он ҷо пуразоб гузаштани умри бачагашро таъкид кардааст.

Даврони бачагии Ҳасан Ирфон бе кулфат набудааст. Ба сабаби як ҳодисае чашмаш захм бардошта, дигар аз камии нируи бинои то охири умр ранҷи кашааст. Он воқеаро нависанда баъди солҳо ба ёд оварда навиштааст: “Дар баҳори соли, ки ман акнун пой ба панҷ ниҳода будам, ҳодисае ба ман рӯй дод, азобу зиллати он якумри домангири ман шуда, ҳанӯз ҳам аз кулфати он ҳалосӣ наёфтаам, балки сол то сол бар саҳтии аҳволам меафзояд. Шабе дар аснои бозӣ аз лаби айвони болохона парида, ба рӯи хиштфарши ҳавлӣ ғалтидаам. Модарам ва меҳмонзанон вақте бар сарам мерасанд, ки ранги ман канда, беҳуш хоб рафтаам” [1, с.6]. Бо вучуди камии нируи бинои ва ниҳоят дар поёни умр тамоман нобино шудан, Ҳасан Ирфон то лаҳзаҳои охири ҳаёташ аз эҷод даст накашидааст.

Падари Ҳасан Ирфон, ки шахси таҳсилдида будааст, аввал писарашро худаш таълим медиҳад ва писар дар зери дасти падар “ба хондани қуръон ва китоби алифбо ба усули нав шуруъ” [6, с.11] карда, баъд аз Ҳочишайх Шоҳабдулқосими Ганҷӣ сабақ гирифтааст. Мулло Шоҳабдулқосим аз рушанфикрони Озарбойҷон буда, замоне барои фаъолияти сиёсӣ ба Сибир бадарға шуда, баъди озодӣ ба Самарқанд меояд ва мактабдорӣ мекунад. Ҳасан Ирфон маҳз дар мактаби ин марди равшанфикр бо илмҳои табиӣ ошно мегардад.

Баъд аз фирори Ҳочишайх Шоҳабдулқосим ва қатъи шудани таълим дар мактаби ӯ, падар Ҳасан Ирфонро ба “мактаби Қориака (Абдуқодир Шакурӣ)” (6, 77) медиҳад. Ин мактаб бо усули тадриси нав, ки савтия мегуфтаанд, роҳи дониш ва ҷаҳоншиносиро барои Ҳасан боз менамояд. Ӯ дар ёддоштҳои аз фидокории муаллимоне мисли Мулло Исматулло (Раҳматулло Исматуллоев) ва Абдуқодир Шакурӣ бо муҳаббат ёд намудааст [6, с.79-80]. Сонитар Ҳасан Ирфон дар “Мадрасаи тарбият” ном мактаб ва гимназияи писарона низ таҳсил кардааст. Дар ин мактабҳо ӯ забони русиро низ омӯхтааст.

Дар замоне, ки Ҳасан Ирфон дар гимназия таҳсил мекард, баъди таҳҷуми русҳо ба Осиеи Миёна Инқилоби Октябр ғалаба мекунад ва ӯ ба мактаби шӯравии дараҷаи савум дохил шуда таҳсилро идома медиҳад. Забони русиро Ҳасан Ирфон, чунон ки худаш таъйид кардааст, аз “Идрис ном ҷавони тоҷик”, ки “дар магазини мошинфурӯшии “Зингер” тарҷумонӣ ва насиячинӣ” [6, с.93] мекардааст, меомӯзад. Вале ба сабаби “русиро пӯхта надонистани” муаллимаш “ба мактаби тоҷикии савуми “Тарбият” дохил мешавад ва аз муаллими қазоқ-Каримқулов таълими русӣ мегирад [6, с.94]. Ҳасан Ирфон ҳамроҳ бо ҳамдарсонаш тамошо кардани спектакли “Падарқуш”-и Маҳмудхоҷаи Бехбудиро дар Самарқанд ҳамчун ҳодисаи муҳими фарҳангӣ дар ҳаёташ ёд меоварад.

Фаъолияти меҳнатии Ҳасан Ирфон аз соли 1919 оғоз меёбад. Вай аввал дар шӯроҳо, иттифоқи касаба ва комиссариати корҳои дохилӣ фаъолият намуда, сипас баробари таъсиси маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” фаъолиятро дар идораи ин нашрия идома медиҳад ва мақолаву гузоришҳоро аз забонҳои русӣ ва тоҷӣ ба тоҷикӣ тарҷума мекунад ва онҳо дар маҷалла ҷой мешаванд. Фаъолият дар ин нашрия сабаб мешавад, ки ӯ аз тачрибаи Саидризо Ализода ва Фаҳриддини Рӯҷӣ баҳраманд гардида, бо тарҷума ва интишори муҳимтарин хабару гузоришот ба пешрафти он ёрӣ мерасонад. Ба ифодаи дигар, ӯ аз аввалин рушанфикрон ва маорифпарварони оғози садаи бист буд, ки дар пайдоиш ва ташаккули таҳаввули матбуоти нави тоҷикӣ фаъолона саҳм гузоштааст. Фаъолияти тарҷумониаш низ маҳз дар ҳамин идораи “Шуълаи инқилоб” оғоз ёфта, роҳи минбаъдашро ба тарҷумаи осори бадеӣ боз менамояд.

Соли 1921 маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” баста мешавад ва Ҳасан Ирфон фаъолияти тарҷумониашро дар рӯзномаи “Зарафшон” давом медиҳад. Бо таъсиси рӯзномаи “Овози тоҷик” муҳаррири он Абдулқайюм Қурбӣ ӯро ба қори рӯзнома ҷалб мекунад. Дар идораи ин рӯзнома низ Ирфон ҳамчун тарҷумон фаъолият кардааст.

Баъди таъсиси Нашриёти давлатии Тоҷикистон Ҳасан Ирфон ҳамроҳ бо Садриддин Айнӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Раҳим Ҳошим ва Туракул Зехнӣ фаъолиятро дар ин нашриёт идома дода, дар тарҷума ва нашри осори адабиву сиёсӣ саҳм мегирад. Баҳусус дар ин давра хидмати ӯ дар тарҷума ва нашри китобҳои дарсӣ, ки мактабҳои тоҷикӣ ба онҳо саҳт эҳтиёҷ доштанд, қалон аст. Ӯ аз забони русӣ китобҳои дарсии ихтисосҳои гуногун ва осори классикони марксизм-ленинизмо тарҷума карда, ба ин васила дар пешрафти мактабу маорифи нав ва маърифати сиёсӣ иҷтимоии шаҳрвандон саҳм мегузорад. Дар ҳамин солҳо хонанда бори аввал ба василаи тарҷумаҳои ӯ бо асарҳои Ф. Энгелс “Пайдоиши оила, мулки хусусӣ ва давлат”, асарҳои нависандагони рус А. Гончаров ва И. Куприн ошно гардидааст [11, с.210].

Дар солҳое, ки Ҳасан Ирфон дар маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” ва Нашриёти давлатии Тоҷикистон фаъолият намудааст, бо устод Айнӣ, Саидризо Ализода ва дигар рушанфикрони доираи адабиву фарҳангии Самарқанд робитаи зичи инсонӣ ва ҳамкорӣ доштааст. Бо устод Айнӣ на фақат ҳамкор буд, балки аввалин тарҷумаҳояш зери назари он кас нашр шуда, “дар чандин базмҳои хос...шарафи хидматгузори ба устод ва санъаткорони” дигар, аз ҷумла Ҳочӣ Абдулазиз насибаш гашта буд [2, с.30]. Ҳасан Ирфон, ки вазифаи саркоотибӣ ва мугарҷимии маҷаллаи “Шуълаи инқилоб”-ро бар ўҳда дошт, шогирд ва ҳамкори устод низ буд. Дар мақолаи “Ёддоштҳои ман дар бораи устод Айнӣ” он рӯзҳо ва робитаи бо устодро ба ёд оварда менависад: “Дар шароити қор аз замоне, ки ман бо устод Айнӣ сару қор пайдо кардам (аз баҳори соли 1919, ки ман саркоотиб ва мугарҷими маҷаллаи тоҷикии “Шуълаи инқилоб” гардидам), ҳаргиз дар ин мард кибру ғуруре мушоҳида накардаам. Илова бар ҳамкаторони устод, ҷавонони навқалам ва муаллимони пиру ҷавоне, ки аз вай маслиҳате мепурсиданд, ў бо камолу сабру ҳавсала ва маҳорати устозона саъй мекард, ки пурсандаро бо ҷавоби худ қонеъ гардонад. Ҳаргиз бо “вақт надорам, сонитар биед” ва монанди инҳо дасти рад бар синаи касе намениҳод, борҳо дидам, ки сармуҳаррири маҷаллаи мазкур Ализода мақола ё ашъори хоми баъзе навқаламонро барои ислоҳ ба устод Айнӣ меод ва он марди муҳтарам бе ин ки рад ё таъхире раво наонад, дарҳол дар паҳлуи мизи ман нишаста (хонаи қори ҳодимони маҷалла фақат аз як хонаи ҳафтболорӣ иборат буд, дар шафати Комиссариати вилоятии қорҳои миллӣ воқеъ гардида, базӯр дар он се миз меғунҷид), ба таҳрир ва ислоҳи мақола ё ашъор мепардохт ва ҳол он ки идораи маҷалла аз камбизоатӣ ба ин қорҳо музде дода наметавонист...” [5, с.31].

Миёни Ҳасан Ирфон ва дигар кормандони маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” ва сонитар Нашриёти давлатии Тоҷикистон муносибати самимонаи эҷодиву ҳамкорӣ ва ҳамраъӣ барқарор будааст. Махсусан робитаи ў бо сармуҳаррири маҷалла Сайидризо Ализода то охир пурмуҳаббат ва қавӣ будааст, ки аввал сарманшай ҳунариву эҷодӣ, сонитар хешу таборӣ доштааст. Яъне дар ҳамон солҳо Ҳасан Ирфон бо духтари Сайидризо Ализода Сайида Ализода хонадор шуда, аз ў соҳиби ду фарзанд-Хурмузу Парвиз мегардад, ки писари дувумаш то солҳои наздик дар Донишгоҳи давлатии Самарқанд аз фанни физика дарс мегуфт.

Ҳасан Ирфон аз соли 1938 сар қарда, аз қорҳои эҷодӣ қанор меравад ва чандин сол дар фабрикаи пиллакашии “Хучум”-и шаҳри Самарқанд дар вазифаҳои гуногун, аз ҷумла ҳисобдор, сардори сеҳ ва муҳандиси қоргоҳ фаъолият менамояд. Аммо муҳаббате, ки ба адабиёт ва ҳунари асил дошт, ўро дубора қазб месозад ва минбаъд ҳаёташро ба тарҷумаи осори бадеии адабиёти ҷаҳон ва эҷоди певесту роман сарф месозад. Маҳз дар ҳамин давра муддате дар Душанбе ҳамроҳи М. Бехбудӣ иҷоранишинӣ қарда, ба тарҷума машғул мешавад. Фаъолияти индавраинаи ў ба соли 1952 рабт мегирад.

М. Бехбудӣ он рӯзҳоро ба ёд оварда навиштааст, ки “иҷоранишинии мо дар як ҳавли ин тавр рост омад. Соли 1952 (он вақт мудирӣ шуъбаи адабиёти бадеии Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ҳоло “Ирфон” будам) масъалаи тарҷумаи “Чӣ бояд қард?”-и Н. Г. Чернишевский ба миён омад. Ба кӣ супурдани тарҷумаи ин асар муҳокима шуд. Хоҳиш қардам, ки тарҷума ба Ирфон супурда шавад. Хоҳиши ман ба директори нашриёт М. Нурматов, ки ҳамма Мирако мегуфтанд ва сармуҳаррири нашриёт Ҳ. Аҳрорӣ писанд омад. Мирако хоҳиш намуд, ки ба Ирфон мактуб навишта, фикри ўро фаҳмам (Бинобар торафт қамқувват шудани биноии чашмаш чанд муддат бо таҳриру тарҷума машғулӣ намекард). Ҳамон рӯз мактубро фиристодам ва дере нагузашта бо изҳори миннатдорӣ ҷавоб омад, боз илова қардаст, ки ба Душанбе рафтагор аст. Ў ба хонаи ман омад. Баъди ду-се рӯз яке аз хонаҷаҳои холии ҳавлиро иҷора гирифт ва ҳар ду дар як ҳавли қариб як сол иҷоранишин шудем” [2].

Ҳасан Ирфон дар ҳамин фурсати иҷоранишинӣ дар Душанбе “Достони марди ҳақиқӣ”-и Борис Полевой, “То абад бо Москва”-и Николай Рибак ва “Чӣ бояд қард?”-и Н. Г. Чернишевскийро тарҷума ва нашр менамояд. Баъди ба Самарқанд бозгаштан, бо вучуди он ки биноии чашмашро тамомоман аз даст дода буд, ба қори тарҷумаву эҷоди осори дигар идома медиҳад. Назар ба шаҳодати М. Бехбудӣ дар ҳамин ҳоли нобиноӣ “як кас матни русиро мехондасту Ирфон гӯш қарда, баъд ба шахси дуҷум тарҷумаашро имло мекардааст” [2]. Ин шахс хоҳарарӯсаи Ҳадича Ализода будааст. Яъне пеш аз он ки нависанда ин ё он асари тозаи худро ба рӯи қоғаз оварад, онро ба Ҳадича Ализода дахонӣ нақл мекунад. Матн, ки навишта шуд, онро бори дигар ҳамроҳ мехонанд ва ҷойҳои зарурӣ таҳрир қарда мешавад. Сипас писараш матнро дар машинка ҷоп мекунад. Ҳамин тариқ, ҳангоми тарҷума низ матни русиро ҳамсараш Сайида Ализода қироъат мекунад ва Ҳасан Ирфон онро тарҷума қарда, ба Ҳадича Ализода нақл менамояд. Дар ин қори душвор ба падари нобино писаронаш низ ҳамеша ёрирасон будаанд [9].

Ба ин тартиб, нигоҳе гузаро ба рӯзгори Ҳасан Ирфон нишон медиҳад, ки вай фаъолияти адабиашро аз тарҷума шуруъ қарда, дар ин замина қорҳои шоёнро ба анҷом расонидааст. Вай аз оғози фаъолияташ тарҷумаро дар ҳаёти маънавии миллати тоҷик пураҳамият шинохта, онро дар робитаи миллат бо халқҳои дигар муҳимтарин омили мубодилаи афкори миллӣ ва байналмилалӣ,

воситаи шиносӣ бо ҳаёт ва маданияти қавму миллатҳо ва ба ҳам наздикшавии мардумони ҷаҳон доништааст. Бахусус дар солҳои бистуму сиюм барои Ҳасан Ирфон “тарҷума кори муҳими давлатӣ” ва “як шакли комилҳуқуқи эҷодиёт [1, с.115] ба шумор омада, уро водоштааст, ки муҳимтарин осори адабӣ ва сиёсӣ иҷтимоиро ба тоҷикӣ баргардонад ва ба ин васила дар ташаккули мафкураи мардум таъсири судманд расонад. Таҷрибаи кори тарҷумонӣ на фақат дониши Ҳасан Ирфонро афзуд, балки услуби хоси тарҷума ва нигориши осори бадеиро барояш шакл дод ва дар ин равиш дидгоҳҳои назарӣ ва амалии адабӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиаш тавсиа ёфт.

Мавзӯи таъсири тарҷумаро ба фаъолияти нависандагии Ҳасан Ирфон алҳол як сӯ гузошта, таъкид карданием, саҳми вай дар қатори Сотим Улуғзода, Ҳабиб Аҳрорӣ, Раҳим Ҳошим ва баъзе мутарҷимони дигар дар шаклгирӣ ва ташаккули бунёди назарӣ ва амалии тарҷума дар адабиёти навини тоҷик назаррас аст. Бо саъй, талош ва заҳматҳои ӯ ва адибони ёдшуда намуди комилан нави тарҷумай насри бадеӣ ва сиёсӣ идеологӣ, ки хости замон буд, пайдо шуд ва тадричан таҳаввул пайдо кард. Бо қўшиши огоҳона ва содиқонаи ӯ ва ёрони ҳамроҳаш дар баробари ташаккули равиши тарҷумай тоҷикӣ, ҳамзамон “забони тарҷума-забони адабии ҳозираи тоҷик” [3, с.120], ки забони насри бадеӣ ҷузъи он буд, дар тобеият ба хостҳои идеологии замон шакл гирифт. Ин таҷриба барои Ҳасан Ирфон осон набуд. Дар ин замина мушкilotи чиддие дар миён буд, ки дар бештарин ҳол марбут мешуд ба сабки тарҷума, истилоҳоти таҳассусӣ, донишани маводи тарҷумашаванда, забони асл ва забони тоҷикӣ.

Дар таҷрибаи мутарҷимии Ҳасан Ирфон ду нукта, яъне фаҳмидани асари тарҷумашаванда ва дар забони тоҷикӣ ифода карда тавонистани он муҳим будааст. Барои ӯ фаҳмидани асари тарҷумашаванда, пеш аз ҳама зарурати донишани моҳияти маънавӣ ва бадеии он, яъне дарки бадеии воқеиятҳои зиндагиро ба миён гузоштааст. Дар ин замина Ҳасан Ирфон дониши кофии назарӣ ва таҷрибаи амалиро низ соҳиб будаст, ки баъзе мақолаҳои назарии эҷодкардаш ба ин гувоҳ мебошанд. Аз ҷумла мақолаи ӯ “Ба назари ман” концепсияи хоси андешаву орояшро оид ба мушкilotи назарӣ ва амалии тарҷумай тоҷикӣ ифода мекунад, ки бо гузашти замон арзишаш кам нашудааст. Дар ин мақола муаллиф камбудии асосии осори тарҷумашудаи солҳои панҷоҳуми садаи гузаштаро як-як баршумурда, омилҳои зуҳури ин раванди носолимро бо мисолҳо нишон медиҳад. Мутарҷим сабаби заъфи тарҷумай тоҷикиро, пеш аз ҳама, бемасъулияти нақди ҳолисона доништа, аз ҷумла менависад, ки танқиди тарҷума “муташаккилона аз рӯи усул ва услуби дурусте намеравад, мақолаҳои танқидӣ хеле кам навишта мешаванд” [7, с.67].

Аз вазъи тарҷумай он солҳо ӯ ба ин натиҷа расидааст, ки “аҳли қалам-адибон, шоирон, муҳаррирон, нависандагон, муаллимон, умуман урафо ва фузалои мо мачбуранд имрӯзро ба фардо нагузошта, мурағабан дар ин вазифаи умумӣ ба мубориза миён банданд, барои ин бояд тӯда ва яҷейқаҳои музокира ва муҳокимаи мақола, пешниҳод, натиҷаҳои таҳлил ва мулоҳизаҳо ташкил намоянд; натиҷаи ин музокираҳо бояд бо як марказ ҷамъ ва барои истифодаи умум дар матбуот мурағабан эълон гардад; ягон шумора аз рӯзномаю журналҳо, ягон суҳбат ва ахбороти радиой, ягон китобу китобчаи тарҷумашуда бояд бе муояна ва тафтиш гузошта нашавад. Фақат дар сояи чунин назорати дақиқ “вайрокорӣ” дар забони мо баргараф шуда метавонад, набошад-не” [7, с.68].

Ин андеша далели он аст, ки Ҳасан Ирфон аз ибтидо масъулияти касби тарҷумониро ба ҷон ҳис карда ва пазируфта, аксари осори тарҷумакардашро аз забони русӣ ба тоҷикӣ баргардондааст. Устод Айнӣ, ки ба андешаи Раҳим Ҳошим “ба зарурати ба забони тоҷикӣ нашр намудани осори Горкий ... беш аз дигарон пай бурда буд” [10, с.224], худ таҳрири аввалин осори дар солҳои сиюми садаи гузашта тарҷумакардаи Ҳасан Ирфон-сегонаи тарҷумаҳои Максим Горкий “Бачагӣ”, “Дар байни мардум” ва “Университетҳои ман”-ро бар ӯҳда гирифт. Ин тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон солҳои сию панҷоҳ ва ҳафтод низ ба ҷоп расида, миёни хонандагон то ҳанӯз маҳбубият доранд.

Солҳои сӣ ва баъди он давраи авҷи тарҷума аз адабиёти рус ва дигар халқҳои ҷамоҳири Шӯравӣ ба забони тоҷикӣ буд. Дар ин равиш забони русӣ ҳамчун забони сеюми миёнарав дар ҷараёни инкишофи тарҷумай тоҷикӣ нақши созанда дошт, ки Ҳасан Ирфон аз он устодона истифода кард ва як силсила осори адибони ҷумҳуриҳои собиқи Шӯравӣ, аз ҷумла повести нависандаи украин Н. Рибак “Ҳамеша бо Москва”, романи нависандаи туркман С. Муқанов “Мақтаби ҳаёт ва ғайраро ба тоҷики тарҷума кард. Ҳамчунин ба воситаи забони русӣ осори муҳими адабиёти ҷаҳон-“Робинзон Крузо”-и Даниэл Дефо, “Фарзандони капитан Грант”-и Жюль Верн, “Спартак”-и Р. Ҷованолӣ, “Завол”-и Р. Тагор, ҳикояҳои нависандагони Ҳинду Покистон ва ғайраро ба тоҷикӣ гардонд.

Равиши тарҷумай бадеӣ дар солҳои фаъолияти тарҷумонии Ҳасан Ирфон нафақат омилӣ ташаккули завқи хонандаи тоҷик буд, балки заминаи воқеиро барои ташаккул ва таҳаввули адабиёти навини тоҷикӣ, аз ҷумла насри бадеӣ ба вуҷуд овард. Зери таъсири ҳамин равиш ӯ повести “Ду ёр аз ду диёр” ва романи “Дар кулбаи косибон”-ро навишт, ки ҳиссаи ӯ дар бавуҷудой ва инкишофи “жанри тарҷумай ҳоли бадеӣ” дар насри муосири тоҷикӣ мебошад [12, с.171-172]. Дар ин асарҳо, ба таъйиди М. Шукуров (М. Шакурӣ) “принсипҳои асосии жанри таърихӣ адабиёти тоҷик, принсипҳои ғоявӣ

эстетикии дарки воқеияти иҷтимоии гузаштаи дур ва наздик такмил ёфта, боиси амиқтар рафтани реализми тасвир гардид” [12, с.172].

Дар таҷрибаи тарҷумонии Ҳасан Ирфон усули интиҳоб низ муҳим ба назар меояд. Мутарҷим зери таъсири сиёсати идеологии давр, ки эҳтиёҷоти сиёсӣ ба иҷтимоии замон дар ҷои аввал меистод, осори тарҷумавиро интиҳоб ва баргардон мекард. Дар интиҳоб барои Ҳасан Ирфон маҳаки асосӣ ҷанбаи ахлоқӣ ва маърифатии осор будааст. Аз ин рӯ тавачҷуҳи ӯ дар аввалин қадамҳои фаъолияти тарҷумониаш ба ҷунин осори адибони рус бештар будааст. Адабиётшинос Лариса Демидчик усули интиҳоби тарҷумонҳои ин давра ва маорифпарварони ибтидоӣ асри бистӣ тоҷикро ба ҳам наздик доништа, ҳамҷунин “вобаста ба шароити таърихӣ ва инкишофи муносибатҳои мутақобилаи миллатҳо” васеъ шудани доираи тарҷумаи бадеӣ ва мураккабтар шудани вазифаҳои ғоявӣ ба эстетикӣ онро таъкид менамояд [3, с.120]. Ба ин далел Ҳасан Ирфон дар ин фосолаи замонӣ аз адабиёти рус ва халқҳои дигари Шӯравӣ нафақат ҷизҳоеро тарҷума кардааст, ки ба ҳаёт ва тафаккури бадеӣ тоҷикон қаробат дорад, балки зисту зиндагӣ ва рӯҳияи халқи тоҷикро низ то ҷое ифода мекард. Дар интиҳоби осори тарҷумавӣ барои Ҳасан Ирфон ва дигар мутарҷимоне, ки дар он солҳо фаъолият мекарданд, меъёр ҳамин буд.

Ҳамҷунон ки таъкид шуд нақши замон дар интиҳоб ва тарҷумаи он давра таъсиргуздор буд. Ин омил дар интиҳоби асар, забон ва фонди луғавӣ осори тарҷумавӣ нақши хос дошт. Ба ин далел баъзе тарҷумаҳои солҳои сӣ ва баъди онро муҳаққиқон кӯҳнашуда ҳисобидаанд. Аз ҷумла Нусур Холмуҳаммадов дар қатори ҷунин тарҷумаҳои кӯҳнашуда “Бандии Кавказ”-и Лев Толстойро низ зикр кардааст, ки онро Ҳасан Ирфон солҳои сиюм ба тоҷикӣ баргардон карда буд [8, с.119]. Ин равиши номатлуб ба афзоиши маъракаи аз ҷиҳати миқдор зиёд кардани тарҷума ва тавачҷуҳи ҳоси Маскав ба густириши робитаҳои адабии кишварҳои Осиёи Миёна ба Русия саҳт вобастагӣ дошт. Комиссияи миллие, ки дар назди комитети ташкилии умумитифоқии Иттифоқи нависандагони Шӯравӣ таъсис ёфта буд, дар ин самт таъсиргуздор омад. Аввалин иқдомҳои ин комиссия соли 1932 дар Самарқанд амалӣ карда шуд, ки дар Ҳамоҳангсозии он дар қатори Устод Айнӣ, Абдусалом Дехотӣ ва дигарон Ҳасан Ирфон низ бевосита иштирок намудааст. Ҳамин гуна гуруҳ соли 1935 ба Душанбе низ сафар карда буд [13, с.28].

Кӯшиши Маскав дар таблиғи адабиёти рус ва ҷалби тарҷумонҳое мисли Ҳасан Ирфон ба маъракаи тарҷумаи осори адибони рус ҳадафи сиёсӣ ва таблиғӣ дошта бошад ҳам, амалан дар роҳи ҷалби тавачҷуҳи адибони тоҷик ба осори нависандагони рус аҳамияти фаровон дошт. Ин ҳодиса, бешак, омилӣ таъсиргуздор ба раванди инкишофи тарҷума дар Тоҷикистон мебошад. Аксари онҳое, ки ба ин кор даст задаанд, аз ҷумла Ҳасан Ирфон, ҷавононе буданд, ки забони русиро медонистанд, “асарҳои адибони русро аз матни асли мутолиа мекарданд ва мехостанд сарватҳои онро ба оммаи хонандаи тоҷик низ дастрас намоянд” [3, с.119]. Бинобар ин дар интиҳоби осори тарҷумавӣ низ Ҳасан Ирфон аксаран мустақил будааст ва дар заминаи бехтарин намунаҳои насри дунёро барои хонандаи тоҷик тарҷума намудааст. Аз ин ҷиҳат интиҳоб ва тарҷумаи романи Р. Ҷованоли “Спартак”, Р. Такур “Завол”, повести А. И. Куприн “Ҷанги тан ба тан” ва ғайра аз ҷониби ӯ ҳодисаи тасодуфӣ набуд.

Ҷараёни навсозӣҳои ҳаёти ҷомеаи Шӯравӣ он солҳо Ҳасан Ирфонро тақон дода буд, ки асареро интиҳоб ва тарҷума кунад, ки дар шинохти воқеиятҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ мардумро раҳнамоӣ карда тавонад. Дар ин замина якҷанд асарҳои нависандагони дунё ва русро тарҷума кард, ки якеи он повести А. И. Куприн “Ҷанги тан ба тан” мебошад.

Повести мазбур барои тарҷумон намоди ибрат дар шинохти низоми мурдаистода ва эҳёи арзишҳои созандаи ахлоқӣ иҷтимоӣ дар ҷомеа буд. Ҳасан Ирфон нируи бузурги ин асарро дар он дида буд, ки “нависанда воқеа ва образҳоро бо ҷашми худ дида, ҳаққонӣ тасвир кардааст” [4]. Воқеан ҳам афзалияти ин повест дар он аст, ки тамоми ҳислатҳои ботинии шахсиятҳо кушода дода шудаанд. Ҳамаи шахсиятҳо бо хусусиятҳои фардӣ худ аз ҳам фарқ мекунанд. Мутарҷим ин асарро бо забони бою рангин тарҷума карда, барои хунари шахсиятпардозии А. И. Купринро дар тарҷума ба хонандаи тоҷик намудан забони ҳамаи шахсиятҳоро таъминӣ (типӣ) ва фардӣ сохтааст, ки ин хунар на ба ҳар тарҷумон даст мебахад [4].

Ба ин тартиб, аз ин мурури кӯтоҳ метавон ба хулоса омад, ки Ҳасан Ирфон рӯзгори шоистаеро паси сар карда, бо хидматҳояш дар роҳи ташаккули матбуоти тоҷик, фаъолиятҳои нависандагӣ

тарҷумонӣ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги тоҷик барои худ ҷойгоҳи арзандаеро таъйин кардааст. Нақши ӯ дар ин замина бо гузашти солҳову сиёсатҳо ҳамчунон барҷо хоҳад монд.

АДАБИЁТ

1. Аҳрорӣ, Ҳ. Сӯҳбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. – 1984. – 5. – С. 115-128.
2. Бехбудӣ, М. Марди покфитрат / М. Бехбудӣ // Маданияти Тоҷикистон. – 1983. – 5-уми апрел.
3. Демидчик, Л. Н. Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик / Л. Н. Демидчик // Садои Шарқ. – 1985. – 10. – С. 118-125.
4. Ёров, Р., Қайум, Р. Чанги тан ба тан / Р. Ёров, Р. Қайум // Маориф ва маданият. – 1964. – 4-уми июл.
5. Ирфон, Ҳ. Ёддоштҳои ман дар бораи устод Айни / Ҳ. Ирфон // Шарқи сурх. – 1963. – 11. – С. 28-44.
6. Ирфон, Ҳ. Дар қулбаи косибон / Ҳ. Ирфон. – Душанбе: нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. – 415 с.
7. Ирфон, Ҳ. Ба назари ман / Ҳ. Ирфон // Шарқи сурх. – 1962. – 6. – С. 67-73.
8. Холмуҳаммадов, Н. Як ҳикмати тарҷума / Н. Холмуҳаммадов // Садои Шарқ. – 1983. – 5. – С. 115-120.
9. Ҳамидзода, Ҳ. Ҳасан Ирфон / Ҳ. Ҳамидзода // Маориф ва маданият. – 1964. – 4-уми июл.
10. Ҳошим, Р. Горкий дар забони тоҷикӣ / Раҳим Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 221-227.
11. Ҳошим, Р. Омилҳои ҳамдигаршиносӣ / Раҳим Ҳошим. Солҳо дар саҳифаҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 209-213.
12. Шукуров, М. Пайванди замони ҳақиқӣ ва ҳалқӣ. Маҷмуаи мақолаҳо / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
13. Шукуров, М. Аз таърихи тарҷумаи асарҳои Лев Толстой ба забони тоҷикӣ / М. Шукуров // Паёми бародарӣ. – Душанбе, 1972. С. 27-33.

ВЗГЛЯД НА ТВОРЧЕСТВО ХАСАНА ИРФОНА

В этой статье автор показывает свои отношения к творчеству известного писателя и переводчика Хасана Ирфона. Автор статьи на основе обширного материала анализирует творчество известного таджикского писателя Хасана Ирфона.

Надо отметить, что творчество Хасана Ирфона занимает новый этап развития переводческого дела в республике обещает стать самым плодотворным за всю послереволюционную эпоху. Это обусловлено тем, что с середины 1980-х годов начинается новый этап жизни нашего государства. Вместе с долгожданными перестроечными процессами возвращаются труды многих деятелей культуры, становится возможным приобщение к опыту видных писателей, ученых, переводчиков. Интерес к произведениям Некрасова и любовь к родному языку, к проблемам его развития и приспособления к требованиям современности. Немаловажную роль играет также то, что к художественному переводу все активнее обращаются писатели (С.Айни, А.Лахути, Дж. Икромӣ, Р.Джалил и др.), в вузах готовятся кадры профессиональных переводчиков.

Ключевые слова: Хасан Ирфон, перевод, выбор, основа, теория, практика

A LOOK AT THE WORK OF HASAN IRFON

In this article, the author shows his relationship to the work of the famous writer and translator Khasan Irfon. The author of the article analyzes the works of the famous Tajik writer Khasan Irfon on the basis of extensive material.

It should be noted that the work of Hasan Irfon occupies a new stage in the development of translation in the republic and promises to be the most fruitful in the entire post-revolutionary era. This is due to the fact that a new stage in the life of our state begins in the mid-1980s. Together with the long-awaited perestroika processes, the works of many cultural figures are returning, it becomes possible to familiarize with the experience of prominent writers, scientists, translators

Interest in the works of Nekrasov and love for the native language, for the problems of its development and adaptation to the requirements of our time. An important role is also played by the fact that writers (S. Aini, A. Lakhuti, J. Ikromi, R. Jalil, etc.) are increasingly turning to literary translation, and professional translators are being trained in universities.

Keywords: Hasan Irfon, translation, choice, basis, theory, practice

Сведения об авторе:

Боронов Умеджон Худжамуродович - старший преподаватель кафедры стилистика и теория перевода Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Тел. (+992) 901030025

About the author

ҶОЙГОҲИ ҒАЗАЛ ДАР ОСОРИ САЛИМИ ХАТЛОӢ

Гурдакова З.М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Новобаста аз тохтутози аҷнабиён, ҷангҳои таърихӣ, омезиши фарҳангиву маданӣ ва гироишҳоро пазиришҳои диниву мазҳабии гуногун ва ворид гардидани халали зиёде ба русуму оин, забону фарҳанг, ва сарватҳои модию маънавии сарзамин, меҳвари офариниш ва хунари шоирӣ маърифати халлоқи худро дар тӯли асрҳо аз даст надода, балки баракс симои аслии фарҳангу адабиётро бештар сайқал бахшида ва саликаи офарандагии адибон ва баҳусус шеърӣ ғиноиро дар дидгоҳи тасвиринос бо таҷассумгари образҳои писандида ва ҷаззоби шоирони ҳар давра замон бо дарку эҳсоси худшиносӣ ва мубориза барои ҳасту буди миллату тамаддун боз ҳам тавону сароҳат бахшид. Дар баробари ин адабиёт, чунон ки аз таҳлили нахустин падидаҳои шеър, аз оғоз то кунун, аён гардидааст, рушд кард ва осори гаронбаҳое низ дар ин давра болои қор омаданд ва дар миёни офариниши шаклҳо ва навъҳои тозаӣ шеърӣ, силсилаи гуногунсабки ғазал бо мазомини ошиқонаву иҷтимоӣ ва маъонии ирфониву сиёсӣ, бо намунаҳои пураарзише овозадор гардид ва то ин айём ба сурати яке аз дурахшонтарин нави шеърӣ дар адабиёти тоҷикӣ-форсӣ ба авҷ расид.

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи ғазали нави тоҷик ва ташаккули он дар шеърӣ муосир, дар мисоли ғазалиёти Салими Хатлонӣ пажӯҳиш ба анҷом расонидааст.

Адабиётшиносон, муҳаққиқон ва муаррихон даврони ба авҷи аъло расидани шакли шеърӣ ғазал, ё тағаззул қарданро ба собиқаи пеш аз асри X нисбат додаанд. Дар ин ҷода адабиётшиносон ва муҳаққиқон назарҳои гуногун доранд, адабиётшинос Худой Шарифов рушди ғазалро ба асри X нисбат додааст: “Дар эҷоди ғазал дар асри X аввалин қадамҳо гузошта шудаанд. Ғазали ин давра аз пораҳои шеърӣ ғиноӣ иборат буд ва қолаби шакли хосро ёфта бошад ҳам, вале он аз тағаззули ғазал қуллан нагусафтааст”. [9, с.20].

Аммо ифтихороти сурудани шеърро дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ки ҳанӯз ба замон ва забони Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва устодони дигари доираҳои адабии ин давр бештар ва пештар нисбат додаанд, дар тӯли пешрафти адабиёти пасин, чунон ки ба таҳқиқ мебинем, қариб аксаран дар доираи ин шаклу услуби пешиниён пойбанд мондаанд ва аз ин ҷост, ки ҳар шоири баъдӣ дар назар ба сурати пайгиру бархурдор аз сабки ин устои адабиёти қуҳанбунёд ва ба вижагии гуфтани шеър гунаҳои ашъорӣ ғиноӣ худро бо арзи шогирдӣ бар мактаби ӯ мурағбат тавдвин кардаанд ва аз ӯ ҳамчун пешвову падари мактаби оғозини шеърӣ нави дарӣ ё форсӣ-тоҷикӣ ёд овардаанд.

Аз ин лиҳоз аст, ки шоири номовари қарни X Абулқосими Унсурӣ бо ифтихори қабул ва эҳтиром аз ин мактаби адабӣ, худро бо кӯчак дидан дар пеши ин нобиғаи шеърӣ пешин ва манзалати ӯ, мегӯяд:

Ғазал рӯдакивор некӯ бувад,

Ғазалҳои ман рӯдакивор нест.

Агарчи бикӯшам ба борикваҳм,

Бад-ин парда-андар маро бор нест. [5, с.697].

Дар баррасии ин мазмун аз қавли адабиётшинос Худой Шарифов омадааст, ки: “Ғазали рӯдакивор ҳамон гуна ғазал аст, ки сабки хос дорад ва назари Унсурӣ аз “парда”-и он гузаштан ва бо саъйи андеша “бор” наёфтган таҳаммули сахтиро надоштан”-ашро ошкор карда аст”. [9, с.108].

Дар ҳар сурат адабиётшиносон ва муҳаққиқони ҷӣ Тоҷикистону Эрону Афғонистон ва ҷӣ мустафриқини Ғарбу Амрикову Россия ва дигар мамолики олам, ки дар мавриди таҳқиқи баррасиҳо дар шеърӣ форсӣ қор бурдаанд, давраи шаклгирӣ, замони расоӣ ва меҳварии адабиёт гардидани ғазалро ба пештар аз асри V-VI ва ба авҷи қамол расидан ва бо рамзу тасвир ва дигар саноҳои бадеӣ орошта гардидани онро дар сурату симои тозаву навин, ба забон ва замони устод Рӯдакӣ иртибот додаанд.

Чунон ки маълум аст, нави ғазалро дар осори тамоми адибони гузаштаву муосир метавон вар хурд, аммо истифодаи ин санъати шеърӣ дар қарнҳои минбаъда ба писандидатарин нави ва сабки шеърӣ дар осори адибони зиёди форсиабон шухратёб гардид, ки намунаи онро дар эҷодиёти Носири Хисрав, Низомии Ганҷавӣ, Ҳоконии Шарвонӣ, Саноиву Аттору Саъдиву Ироқиву Мавлонову Ҳофизу Қамоли Хучандӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Амир Хусраву Соибу Сайидову Қашонӣ, Мушфиқӣ, Бадриддини Ҳилолӣ, Шамсиддини Шохин, Ҳоҷӣ Хусайн, Туғрали Аҳрор ва садҳо шоири дигар ба сифати дурахшандатарин сабки шеърӣ метавон махсуб донист, ки ҳар қадоме ба шеваву услуби хос

дар заминаи тасвиргароёна ва рӯнамоии лафзу маъниву илтифот дар ин навъи шеърӣ хунари худро ба намо гузоштааст. Аммо, чунон ки ба сароҳат омадааст, навъи ғазал рафта-рафта то қарнҳои баъдӣ ба як санъати навгарову тасвирпардоз ва шаклдихандаи тарзу усули тасвиргарой дарунмоияи худро фаротар аз мавзӯ ва мундариҷа ва ғояҳои ошқона ба кулӣ дигар кардааст ва бо навпардозии маънаӣ ва суварӣ ҳар шоири ғазалсароеро дар мақому ҷойгоҳи худ мавриди омӯзиш ва пазириши ҳаводорон қарор додааст. Айни чунин ҳаводориҳоро метавон дар қабули мактабҳои гуногун ва услуби офариниш ва нигорандагӣ дар шеъри даврони мухталиф дучор омад, ки дар чанд қарни охир падидаҳои мактаби сабки ҳиндӣ Абдулқодири Бедил намунаи шохиси он буда метавонад, зеро ба ҳаде, ки маълум аст, то кунун шоирони замони муъосир аз ӯ пайгирӣ мекунанд ва аз санъати офариниши сабки ӯ бархурдорӣ меҷӯянд. Албатта, чунон ки ин сабк ба хубӣ истиқбол шудааст, осори баҳусус Бедили Дехлавӣ бо саликаи офариниши тасвир бесобиқа ва дар айни замон бо нерӯи таъсиргузор, ки ба тариқи маъниву мазмуну бештар тасвирҳои мармузу мубҳаму ҷаззоб ба қор бурдааст, хеле муваффақ ҳам аст, ки шеъраш бо ҳама мушқиладой мондагӯр аст ва ҳамчунон аз ин ҷаззобият собит кардааст, ки ғазал ва умуман шеъри Бедил бештар мавриди пайгириву омӯзишу истиқболи шуъарои ҳамзабонӣ ӯ дар Эрону Ҳинду Покистону Афғонистону Тоҷикистон ва дигар қаламрави забони форсӣ гардидааст.

Шоири шаҳир ва чеҳраи сиёсии Афғонистон, Халилуллоҳи Халилӣ, ки ба таълифи рисолаҳои бар рӯзгору осори Мавлоно Балхӣ ва дигар сармояҳои маънавии адабиёти дарӣ-форсӣ-тоҷикӣ даст ба қор задааст, дар пешсухани “Девони Бедил” дар мавриди пайравии шоирони тоҷик низ ёдовар шуда, меғӯяд: “...ошқор аст, ки ғазалҳои Бедилро шуъарои Тоҷикистон таҳмису истиқбол ва тазмини бисёр кардаанд ва аз назари навъи таъбиrotу таркибот ва қолабҳои шеърӣ ҳануз ҳам таъсири ӯро дар шеъри имрӯзаи Тоҷикистон метавон ҳустуҷӯ кард” [2, с.4].

Боиси зикр аст, ки ғазал низ дар радифи навъҳои гунаи шеърии адабиёти классикӣ ба адабиёти муосири тоҷик ворид шудааст, аммо ба далели таъғири сиёсати вақт, баҳусус замони шахспарастӣ ва шиъорпартоӣҳои Иттиҳоти Шӯравӣ, на танҳо дар ғазал, балки дар навъҳои мухталифи шеърӣ муҳтавои ҳуди адабиётро мазмуни ситоишвию тавсифотии идеологияи замон бештар фаро гирифтааст ва ин нуқта мусаллам аст, ки бо мутолиаи ашъори ин давраи адабиёт, сиёсати ҳоким ба маъниороиву тарзи тафаккурронии шоирон, хусусан ба шоирон хеле таъсиргузор будааст, ки аксариятро маддоҳ кардааст.

Адабиётшинос Юрий Бобоев бо бардошт аз ин давраи эҷодии адибон қайд кардааст, ки: “Ишқу муҳаббат, садоқат, вафодорӣ чун ҳиссиёти лирикии одами нави даврони сотсиализм дар ғазалҳои ишқии шоирони тоҷик бисёр тараннум ёфтааст. Лекин ҳуди мавзӯ ва мазмуни ғазалҳо дар изҳори муносибатҳои дустӣ ва шахсӣ ранги дигар гирифта, ифодаи меҳру муҳаббат ҳам ба дигар усулу услуб тасвир меёбад. ...Ғазалҳои шоирони муосир бештар мазмунҳои сиёсӣ ва иҷтимоиро баён мекунанд” [1, с.290].

Дар замони шӯравии адабиёти тоҷик, баҳусус дар шеър, бо ба миён омадани жанрҳои тоза, ғазал низ мавқеи худро ниғаҳ дошт ва дар сурудани ин навъи шеър устодон Садриддин Айни, Пайрав Сулаймонӣ, Абулқосими Лоҳутӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Абдусалом Дехотӣ, Муҳиддин Фарҳат, Аминҷон Шукӯҳӣ, Тилло Пӯлодӣ ва баъдан солҳои ҳафтод ва ҳаштодуми қарни ХХ ва баҳусус оғози замони соҳибистиклолии Тоҷикистон, ки озодии суҳан бештар раванқ ёфт, шеър низ бо перояҳои тоза ва орояҳои маънии нави тасвирбор ва мазомини амиқ ҷаззобияти бештар касб кард ва шоирони хушсалиқаеро аз зумраи Лоиқ Шералӣ, Ашур Сафар, Ҳақназар Ғойиб, Гулназар, Муҳаммад Ғойиб, Муҳаммад Ҳолиқ, Фарзона, Назар Халил ва чанд тани дигар дар эҷоди ғазал комёб гардонд, ки Салими Хатлонӣ низ аз ин баҳраҷӯйи худро қанор нагирифтааст ва ҳамчунон дар ин силсила яке аз шоирони барқамолу хеле муваффақ дар иншои ғазал ва дигар анвои шеърӣ маҳсуб буда, бояд иқрор кард, ки дар ин радиф шоири аз дидгоҳи эҷодӣ бештар сермаҳсул, ва дар қоргоҳи эҷодии хеш ба тасвиргарой ва сайқалнигории ойинаи маънӣ комёб мебошад.

Ғазал дар эҷодиёти Салими Хатлонӣ дар радифи шеърҳои ҷудоғонаи суннатӣ, аз ҷумлаи байт, манзума, достон, рубоино дубайтӣ ва соири анвои шеърӣ, аз қисмати вижаи осори ӯ маҳсуб меёбад. Маҳорату мартабаи суҳанварии шоир дар осори ӯ, бавижа дар ғазалҳояш низ, аз иттилои фаровон доштан бар сабку услуб, санъатҳои бадеии шеър ва осори гаронарзиши удабои пешин ва муосир гувоҳ мебошанд. Бар ин далел аз ғазалҳои шоир равшан аст, ки ӯ дар эҷоди ин навъи қуҳанперояи шеърӣ бо бархурдорӣ аз ҳикмат ва азамати осори ғаноманди удабои классики форс-тоҷик, аз ҷумла ба сабку услуби Саъдӣ, назару афкори Мавлоно Чалолиддини Балхӣ, маънипардозии Абдулқодири Бедил, рангинҳаёлии Соиб ва сароғоз аз часорати суҳангустари Ҳоқонии Шервонӣ ва назару таҳаюлотии дигар фарзонағони адабиёти асилро бо самимияту эҳтироми хос шавқ меварзад ва аз мактаби шеърӣ ва бардоштҳои маънаӣ бар фалсафаву ирфон ва фикру шаклу услуби баёни онҳо баҳра бурда ва илҳом гирифтааст, ки инро метавон намунаи бардошти таҷриба ва омӯзиши пайвастаи ӯ дар ин замина маънидод кард ва аммо бидуни тақлид, танҳо ба тавассути биниши сарех аз масири мустақими хеш ва

дидгоҳу назари санчидаи ҳунари суҳанварӣ гом ниҳодааст. Ба таври мисол ин ихлосу самимияти шоирро дар заминаи тавачҷӯҳ ва изҳори алоқаи ӯ ба осори Ҳокони Шервонӣ метавон ба мушоҳида гирифт, ки ин байти ғазалаш мегӯяд:

Башират чист бар табъи салим аз пайки иршодам?

Ба иззат ёфтам дар сабки Ҳокони Шервонӣ! [8, с.237].

Ин нуктаро Мирзо Муллоаҳмад, адабиётшинос ёдовар шуда ва таъкид кардааст, ки: “Дар як зумра ғазалҳои Салими Хатлонӣ маъниофариниҳои бедилона ба назар мерасад, ки дар офариниши чунин тасвирҳои шоир метавонад бо истифода аз рамзу тамсилу ташбеҳи тоза, ҷаҳони маърифатии хешро ганӣ ва рангоранг ба намоиш бигзорад” [7, с.5].

Салими Хатлонӣ аз зумраи он шоирон аст, ки шеъри ӯ, баҳусус ғазалиёташ, на аз васфи соҳти ҷомеъаву аҳзобу шахспарастии тамаллуқгаро, балки аз мазмуни маърифату маънавияти ирфонӣ ва тавсифи хусусиёти маънавии одаму олам ва ишқу самимият, ки бар маърифат рисолат овардаанд, обишӯр доранд ва соири мавзӯот дар ғазалҳои ӯ аз тасвирҳои бахшида ба зебоишиносӣ ба мавқеъ бархурдор мебошанд ва маҳз ҳамин гунаи ғазалиёт, ки мутобиқи шумори мо беш аз ду ҳазорро дар осори ӯ дар бар гирифтаанд, мутобиқ ба мавзӯёҳояшон бо ду номгӯ “Ғазалҳо” ва “Армуғони Муғон” мураттаб ва дар ҳама китобҳои банаширсондаш сабту мунташир гардидаанд.

Ба ақидаи адабиётшиноси маъруф Раҳими Мусулмониён “Яке аз хусусиятҳои ба назар намоёни ғазал - зикри таҳаллуси шоир мебошад, ки он аксаран дар байти охирин ё яке аз байтҳои охир воқеъ мегардад. [4, с.173]. Аммо ғазал ҳамчунон метавонад бе ифодаи таҳаллуси шоир низ соҳибият ба шакли мазмуни худро аз даст надихад ва намунаи ғазалиёти бе мақтаи байти таҳаллусиро мо дар тамоми ғазалиёти Салими Хатлонӣ шоҳид гардидем. Дар асл дар саросари ғазалиёти ин шоир ҳатто ҷое бо ифодаи байти таҳаллусӣ вар нахӯрдем.

Бартариати дигари ғазалсароии Салими Хатлонӣ ҳамчунон дар ин шева бештар равшан аст, ки тамоми ғазалиёти худро ба пуррагӣ иборат аз дувоздаҳ мисраъ мураттаб намуда, дар ин дувоздаҳ мисраъ ё шаш байт маъноии ирфонии ишқу майу маъшуқаву муҳаббатӣ самимият ва дигар мучиботи эҳсосоти инсонро, ки ба худ ва табиат мансуб дидааст, гунҷоиш дода ва дар зимни силсилабандии абёти ҷудогона хеле муваффақона кор гирифтааст. Барои мисол ғазали зеринро дар муқоиса ба гуфтаҳои фавқ манзур мегардонем, ки барои огоҳиву бедории ҳиссиёти маърифатии инсон мегӯяд:

Болида кист ин ҷо, раҳ дар ҳавас кашида?

Ё офият газанд аст, бедод бас кашида?

Гар чаим парда гирад, гӯянд иллат об аст,

Аз фанд дона резад, бори адас кашида!

Маҳруса банд-банд аст, асрори девпоро,

Бори шикасту бастаи, боли магас кашида!

Отаи забонкаи омад, аз расми хасдавонӣ,

Хаскаи кучо писандад тобе, ки хас кашида?

Бас ҳиммати заъифон, хок аст пеши қисмат,

Сар бохт тӯтии бахт, пой аз қафас кашида!

Роҳи раво хато нест, эҳсос аз хатар ҷӯ,

Ҷон мебарад саломат, кас пой нас кашида! [6, с.198].

Чунон ки равшан аст, шоир дар ин дувоздаҳ мисраъ аз истифодаи чандин санъат кор мегирад ва ҳатто бо корбурди ибороти ҳақимонаи халқӣ, монанди ин, ки дар ҳоли “иллати чашм” ва табобати он бо “донаҳои адас” усули даворо ба кор мебаранд, ё ин, ки кушодани сирри тортани “дево”, ки унвони анкабӯт аст, бар “боли магас”, ё рози “хас”-у “хаскаш”-у “оташ ва ё дарёфти “саломат” бар асари огоҳӣ аз расму равиши “роҳ” ва “хатар”, як силсила мучиботи ҳикматборро матраҳ мегардонад, ки бо ин усул ҳаводорони каломашро ба омӯзишу хушмандӣ ва ёдоварӣ аз ҳунари собиқай мардум мутаваҷҷеҳ мекорад.

Бо бархурдори дар заминаи омӯзиши ин навъи куҳанбунёди шеър ҳамчунон дар мавриди вобастагиву алоқамандии фикру мазмун ва ғояҳое, ки ба мавзӯ дахл доранд, изҳори тавачҷӯҳ намуда, адабиётшинос Раҳими Мусулмониён шарҳ медиҳад, ки: “...байте бо маънии худ байти дигарро қувват медиҳад ва ҳама дар якҷоягӣ мавзӯро равшан менамоянд” ва дар айни замон “...робитаи мундариҷавии байтҳо бо ҳамдигар гоҳе қавӣ мешаваду гоҳе заиф”, ки ин шева аз ҳар ҷиҳат ба “моҳияти мундариҷаи ғоявии шеър” ва ҳам “ба равияи пешгирифтаи шоир” вобастагии амиқ дорад. [4, с.170]. Ва ҳамон ҷо илова мекунад, ки: “Дар ғазал эҳсосот инъикос меёбанд, эҳсосоте, ки аз дастаи ҳиссиёти нек фароҳам омада, ғояҳои неку қаринро талқин менамоянд. Ин ғояҳои неку бо ҳамдигар қарин ба силсилаи мавзӯёҳое дахл доранд, ки моҳиятан ба ҳамдигар алоқаманданд. [4, с.171].

Чунон ки пайдост, аз сароғози ғазалиёт ва дигар навъҳои шеърӣ дар осори Салими Хатлонӣ маълум мешавад, ки муаллиф ба шеъри ирфонӣ майлу рағбати зиёде дорад ва мақсади ӯ бо ин далоил рӯнамоиву кушодани сирри ниҳонест, ки дар ботин парвардааст ва ин баёнгари ҳамон эҳсосоти нек

бар ғояҳои фитрии инсонии ҷӯяндаву худсоз аст ва маҳз ҳамин мударракоти писандида ӯро водор кардаанд, ки бештар ба сарчашмаҳои рӯ оварад, ки бозгӯкунандаи шарҳи ҳоли инсон бошанд.

Таъсири руҳафтадагиву навмедӣ, ки аз омилҳои пурбаҳстарин дар ирфони ошиқона ба шумор меравад ва донишмадонду машоихи бузурги суфия ҳам ба теъдод аз ин авомил ва ҳалли бенатичаи он шикваву шикоятҳо бурдаанд, ин шоирро низ, ки парвардаи мактаб ва пайгири онҳост, дар канор нагузоштааст, чунон ки дар ағлаби ҳолат аз оқибати он ёд мекунад. Аз ин рӯ бештар ба фазои иҷтимоиву фарҳангии инсон, муҳит, таърих, ҳаводис ва оқибати пешомадҳо ба андеша менигарад ва бардоштҳои маънавии ҳешро бо хулосагирӣ бар муҳтавиёти боздидҳояш мавриди тасвир дар мавзӯи эҷод қарор медиҳад:

*Зи хок оинаам сайқал гирифт, эъҷози рангам бин,
Шикасти ишиаам санг офарад, эъмори сангам бин!
Сафо дар чехраам барқи тамошо дод фурсатро,
Арақ гул зодааст аз ин ҳаё, пардозии нангам бин!
Сабо аз ашкбӯси гул ба ҷуз шабнам чӣ мечӯяд?
Ҳавои бӯ, ниҳон дар нофаам, адвори тангам бин!
Тамошо довари ҳақ чӯяд аз чашими назарбозон,
Булӯри ақро занг аст, бо ин шева ҷангам бин!
Назофат аз гили мо гул физояд чашими биноро,
Тамошо мактаби фанд аст, расми ишҳиангам бин!
Зи авроқи назар берун намонад нуқтаи вочиб,
Гурези хат баланду наст дорад, мавҷи лангам бин! [6, с.199]*

Масъалаи бозкобиҳову баҳаргириҳо аз зуҳури андеша дар меҳвари ишқ ва дарёфти маънии салиси он аз ангезаҳои хунарии Салими Хатлонӣ ба шумор меравад, ки барои расонидани ӯ ба зинаҳои камолот ва баҳусус дар пайдоиши ашъори ҷудогонаву мухталифи маърифатии ӯ нақши боризе гузоштаанд.

Ашъори Салими Хатлонӣ саршор ва мамлу аз масоили ҳидоятгар ба тарбия ва одобу ахлоқ дар заминаи ин ишқи тавсифӣ буда, шоир ҳамзамон бо ин далоил хонандаи худро ба шинохтани арзишҳои маънавий ва маърифатӣ, мӯъҷизоти эҳсосотӣ дар шинохти Ҳақ ва ҳақиқатнигариву бархурдори бар латофату назофати он сармоияи ишқе, ки таҷассумгари симову ҳаёли Ҳақ аст, бештар талқин менамояд ва аз ин ишқи ҳақиқӣ, ки ӯро сармасти орзуҳо доштааст ва бар шинохти ҳастиву адам ва тақдири вучуд маҳсусият додааст, доимо истиқбол мегирад ва онро ба сифати шоистаи сӯзу соз бо ҷон мепазирад:

*Зиҳӣ, эй ишқ, эй мастӣ, зиҳӣ, то бо ту сармастам!
Зиҳӣ, то ҳастиву ҳастам! Зиҳӣ, то ҳастиву ҳастам!
Ба дом овардиву бандам, ба қанд аз фанд бар фандам,
Ту барбастиву бигсастам! Ту барбастиву бигсастам!
Ҳамегуфтӣ, ки: «Ман аслам, ки уммеди ту бар васлам!»
Ту ин гуфтиву бишкастам!.. Ту он гуфтиву бишкастам!
Ту сӯи худ каши чандон, ки ман дар ҷисм андармон,
Ҳазорон парда раҳ дорад, сар аз як фитна пайвастам!
Ман он ҷонам, ту ҷононӣ, маро дар ман ту медонӣ,
Бигир аз ошиқӣ дастам, ки рӯзе бе ту аз дастам!
Ҳаво овард сӯи ту, наво овард бӯи ту,
Ҳаводори ту, бори ратл бар кӯи ту барбастам! [8, с.271].*

Ва ё айни таҷассуми ин ишқро дар ғазали зер ба мушоҳида мегирем, ки шоир пойбанди тамошои ин манзар аст, ки ба ҳадди худсозӣ созгор расида ва ӯро барои кашфи асрори вучудии худ водор кардааст, ки дар ин вучуд ҳастии асло ба эҳсос дарёфтааст ва меҳодад ин симои нопадоро аз пардаҳову ноаёнӣҳо ба аён кашад ва розҳои пинҳони “ҳастӣ” ва “адам”-ро дар чашими ҳаводорони каломаш бо сароҳати бештар рӯнамоӣ кунад:

*Аз ҳар саре бар манзаре, як чашим бино кардаем!
То ҳастро ҳастӣ кунем, дилро тасалло кардаем!
Дар кашф, кашфи дайни ту, моро аён кун айни ту,
Дар ҳар чӣ нопадодӣ ту, айни тамошо кардаем!
Дар «Ло»-ву нопадодӣ ту, ҷонҳо ҳама шайдои ту,
Дар сабри пинҳонманзалат, расми ту пайдо кардаем!
Маҳҷуби пушти пардаӣ, дар ноён биспардаӣ,
Моро ба мо овардаӣ, то чашими дил во кардаем!
Ту пушти абри баҳманӣ, осуда дар он мағманӣ,
Ҳар қатра оби раҳматат, дар худ гуҳарҳо қардаем!
Маҳви ту ин олам ҳама, дар мо туй бар дам-дама,*

Дар чони мо чо кардаӣ, “ин чо”-ву “он чо” кардаем! [7, с.195]

Сайри мухтасари ин шоири андешаманд дар бодияи тасаввуф низ ба маврид ба мушоҳида мерасад, ки ин ҳам ба хотири бархурдорӣ ва маҳсул аз таълимоти мактабу равияи он буда, ўро ба тавсифи маърифату худшиносӣ, ифшои беадолатиҳои ҷомеа, темордорӣ ба ранчурии ҳоли одам, ки бештар ба масоили омӯзиши жанрҳои адабиёти ирфонии тасаввуфӣ далолат мекунад, водор сохтааст, чунон ки ин иқдом бевосита ба комёбии инсон дар ин вартагоҳ таъкид менамояд ва Салими Хатлонӣ дар ин заминаи фароҳам ва мусоид бо ифодаи ашъор бардоштҳои маънавии худро рангинтар ва фазои руҳонии инсонро дар ҳадди камолёбӣ шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Манбаъи дигари илҳами шоиста бар тавсифоти сармастонаву хушбаёнӣ бо қофияпардозҳои дарунбаст ва дохили мавзӯ дар ғазалҳои Салими Хатлонӣ, офаридани тасвирҳо бар асари васфи пайвасти майи ирфонӣ ва дарёфти маърифати ошиқона бо ҳаловати оромбахшу руҳафзо мебошад, ки шоирро пайваста дар водии маърифат бо мақсади худшиносиву камол раҳнамун доштааст ва ин ҳидоят дигар низ аз раҳнамоиву бархурдорӣ бар сароғози иборати хитобии “Ало, ё айюҳассоқӣ...” аз ғазали “Девон”-и Ҳофиз аст, ки эҷодиёти ўро бо ин тасвир саршор гардондааст:

*Видоӣ чархи гардон гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ!
Қадаҳгардони мардон гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ!
Видоӣ умри фонӣ гӯ, санои бахти сонӣ гӯ,
Ба як паймона паймон гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ!
Бақои мо тӯӣ, боқӣ, умеди кори муштоқӣ,
Чӣ эҳсон аст, эҳзон гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ!
Яке дар худ зи худ гофил, яке аз рози дил, бедил,
Ба чамъи ин парешон гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ!
Баиорат деху созар каиш, ки чамъе бо ту ояд хуш,
Ба ҳазён гӯ, ба исён гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ!
Ки бе рӯи ту беморем, не агёр, гар ёрем,
Ба ҷоме нӯши ин чон гӯ, ало, ё айюҳассоқӣ! [7, с.192]*

Хулоса дар шеър ва баҳусус дар ғазали Салими Хатлонӣ марбут ба ифшои волотарин орзуи инсон, фарорафт аз доираи таассубҳо, ноил гардидан ба кашфи асрори ботин ва расидан ба камоли маърифат аст ва истифода аз вожаҳои ирфонии “ишқ” ё “май”-у “сабӯ” ва дигар калимаҳои маъруфи адабиёти классикӣ, ки ба сифати маънавии хеш дар саросари осори ин шоир сайр мекунад, метавонад ҷаззобтарин масъалаи мавриди тадқиқ ва таҳлил қарор дошта бошанд.

Аз ин ҷост, ки дар ҳолати корбурди навъҳои бадеъият дар ғазал, бештар бар мавзӯи ғоявии “ишқ” ва ё “май” таваққуф мекунад ва назари хешро дар ифодаи ин вожаҳои ирфонӣ бо лаҳну забони аҳли тасаввуф, ба услуби гоҳе возеху сарех ва гоҳе ба расми рамзбаёнӣ ташбеҳофарона ва ё маъниҳои мубҳаму пардапӯшона мувофиқи мақсад мешуморад. Аммо Салими Хатлонӣ дар ҳар мавриду ҳолат такя ба завқи саликаи шоирӣ худ дорад ва саъй мекунад, ки дар доираи муаррифии хунари хеш ба норасоие роҳ надихад ва шеъраш аз нуқсон дур бошад. Чунон ки дар ин ғазали зер меҳонем:

*Мо сабӯ бишкастаем, чандон ки созар даркашӣ!
Мо зи созар хастаем, аз мо чӣ бовар даркашӣ?
Ҳам қасам бишкастаем, чандон ки паймон бастаем,
Қаҳр мегирӣ зи мо, то пой аз дар даркашӣ!
Менабинӣ сӯи мо, эй ҳамдами бадхӯи мо,
Нуҳ фалакро дар сари як шӯр бар сар даркашӣ!
Мекашӣ аз гӯши мо, то панд гардад нӯши мо,
Мо фаро сар мекашем, чандон фаротар даркашӣ!
Мо зи худ вораастаем, дар қайди дил побастаем,
Нотавоне, ҳамчу моро, то тавонгар даркашӣ!
Мекашӣ, то пой дар бандам ниҳӣ, фандам диҳӣ,
Тавба оро кардаӣ, дар пой маҳшиар даркашӣ! [7, с.211]*

Мавриди дигар дар ғазалиёти Салими Хатлонӣ ба мушоҳида расидани корбурди мафҳуми маъонии устураҳои таъриху фарҳанги куҳанбунёд ба шумор меравад, ки шоир дар ин азм низ хеле муваффақ аст ва чунон ки бар меояд бо истифода аз асомии ҷовидонпояндаи тамаддуни башарӣ, монанди Сому Золу Таҳмтан, Чамшеду Доро, Ҷоми Чам, Ойинаи Сикандар, Фарҳоду Ширин, Сулаймону худхудо мӯр, Яъқубу Канъон, Юсуф ва бӯи пирохан ва ғайра тавонистааст, ки дар ғазалҳои хеш манзараҳои ҷолиберо мавриди тавачҷуҳи хонанда воғузур намояд ва ҳаводорони каломашро ба сайри гузаштаҳои таърихиву маданияи ниёгонамон ҳидоятгар бошад. Ин, ки ҷо-ҷо мефармояд:

Чунуни шухратам бардоиш, ҳирсам пушти ном омад,

*Таҳмтан довари хун гаит, то бар нанги Сом омад!
Наёмӯзанд дар ман шеваи афсонаи таълим,
Ки табъи мактаби завқам фузунтар аз калом омад!
Сари нозе, ки чоми айи гирам, ақл мелофад,
Басе Ҷамшиед хоки раҳ шуду хокаи ба чом омад!
Далели муддаъо меоварад завқи фусунбозам,*

Ки: -Эй теги тагофул, чора кун, аҷзи наём омад. [6, с.212].

Ва ё дар мавриди Юсуфу фитнабозиҳои айём, фирефта шудани Яъқуб ва бӯи пирохан, ки як қиссаи устуравии бесобиқаро метавонад фарогир бошад, дар ин байт тавсифи хеле барҷой ёфтааст, ки метавонад розкушоӣ асрори ин маъони нухуфта бошад:

*Хок мепишад чунон дар чаими Яъқуб интизор,
Кист, то ўро наём аз бӯи пирохан барад? [7, с.124].*

Бе тардид аз осори Салими Хатлонӣ бар меояд, ки ў ҳам шоири боистеъдод ва ҳам муҳаққику донандаи хуби осору аҳволи удабоӣ пешин ва таърихи қадимаи мардум мебошад ва бо бардошт аз шеваҳои тавсифӣ ба тавассути қорбурди калимаҳои асотирӣ тавонистааст, ки ҳам ба маърифату футуввату часорату мардонагӣ даъват намояд ва ҳам бо ифтихор ба қорномаҳои маърифативу ошиқонаи аҷдоди худ ва сар аз ҳама ҳисси масъулият бар дарки зебоишиносии огоҳонаи инсон роҳ бинмояд, чунон ки меҳонем:

*Дар фитнаи худ маҳви таманнои чунунем,
Ин водӣ гарон аст, сар аз по напазирад!
Юсуф, ки шуд аз чоҳ, бадар нест зи маънӣ,
Дар пардаи исмат, чу Зулайҳо напазирад! [7, с.122].*

Аммо инсонӣ ҳамидаҳӯ ва дарроку огоҳ, аз назари ў, бояд дар ростии талқини ин ғановати маънавӣ ба ормонҳои худшиносӣ ва огоҳиҳои барои ҳуқуку озодаҳои ҳеш, ки бар пояи намунавии чехраҳои асотирӣ мабно мегиранд, муваффақ бошад, ки намунаи онро ҳатто дар байтҳои қудогонаи ғазалҳо ба тадриҷ метавон дучор омад:

*Бо рағият сохт бояд дар хати ҳолу маҳол,
Чунбиши ашқи аз садди Сикандар бишканад. [6, с.204].*

Дар мавриди дигар услуби истифодаи калимаҳои якнавишт, аммо гуногунмаъноро дар саросари ғазалҳои Салими Хатлонӣ метавон дучор омад, ки бемуболиға ин тарзи қорбурди маъноиро ҳозирем, ки ба тавсиф санъати маънӣ арзёбӣ кунем. Чунон ки аз мушоҳидаҳо бар меояд, як калима дар мисраъ ё байте ба чандин маънӣ истифода мешавад ва ин ҳунар дар ғазалҳои шоир ба тадриҷ ҷойгоҳи худро нишон додаанд:

*Хаёл аз ибрати маънӣ, ки дар пардозии шанг омад,
Ҳаво турчанг шуд, чанги наво моро ба чанг омад.[7, с.142].*

Мавриди дигар дар ғазалҳои Салими Хатлонӣ метавонанд тавсиф аз ҷойгоҳи хаёл ва зехни ў дар зимни тасвирифаринӣ бошад, ки шоир дар ин самт бо мушоҳидоти ҳеш қор мегирад ва бештар аз дидаҳо ва пардозгоҳи рӯёбияш қаломашро рангомезӣ медиҳад ва суварӣ офаридаашро дар байтҳои алоҳида бо шакли санъати далел ва исбот, дилнишину зебо рӯнамоӣ мекунанд. Чунон ки мегӯяд:

*Ҳасм худро пушти сад тиндор тинҳон кардааст,
Об наст ояд, ки чон дар сояи рағван барад. [7, с.124].*

Дар ҳолати дигар ҳатто расидани ҳолат ва ё гирифтории ҳоли инсонро метавонад дар айни мушоҳидаи ҳеш, ки манзараи диду тамошоро музайян мегардонад, бо рангомезии хаёл сувар илқо кунад:

*То дил ба ҳочат аз нафасе танг мебарад,
Ойнаи ҳам фусурда шавад, занг мебарад!
Рози ниҳон маломати ифшо намекашад,
Ҳолест, дар бараҳнагӣ аз нанг мебарад! [7, с.126]*

Салими Хатлонӣ дар ғазалҳои ҳеш дар баробари қор гирифтани аз санъатҳои бадеъӣ, бештар дар мавзӯҳои иҷтимоӣ ишқии ирфонӣ, ҳамчунон ифтихори қомеъӣ бар асолати маънӣ ва муваффақияти ҳеш бо истеъдоди ҳудод ва фитрати суханофаринаш аз сабқ ва тарзи ниғориш мутмаъин аст, ки бо табъи боланда менозад ва, чунон ки дар абёти ин ғазали ҳеш ба шеваи навӣ “фаҳрия” ба тасвир овардааст:

*Бахт дорад офарин фикри фалактози маро,
Тобиши андеша нозад ҳарфи алфози маро!
Завқи волофитратам оҳанги истеъдод суфт,
Шӯри дил дорад раҳи табъи назарбози маро! [6, с.195].*

Ин шакли баён ва услуби ситоишро муҳаққиқи шинохтаи адабиёти тоҷик Боймурод Шарифзода дар рисолаи илмӣ худ таҳти унвони “Ҳоконӣ ва нақди шеър” чунин арзёбӣ менамояд: “...фаҳрия дар

шароите зухур меёбад, ки шоир аз чихатҳои назарраси маҳсули эҷодиаши қаноъат ҳосил карда, афзалияти самарани халлоқияти худро пайҳас кардааст”. [10, с.14].

Чунон ки аз таҳлилҳои бармеояд, шоир дар эҷоди ғазал тамоми санъатҳои бадеии шеърро зебо, мӯъҷаз ва раван мавриди истифода қарор дода, махсусан мавзӯҳои гуногуни интиҳобнамудаи ӯ дорандаи зеботарин ташбеҳу тавсиф ва рамзиёт дар ғазалҳои буда, ин падидаҳои ҳунари ба унвони бунёдгузори тавлиди маънаҳои ифодагари маърифат ва кашшофи эҳсосоти ботиниву қалби дар шеъри ӯ мебошанд. Айни тасвирҳои шоиронаро дар поре аз ин ғазал мехонем, ки хеле равону зебо ва дилнишин васф шудааст:

*Дида дод раҳзумаи, дар сиёҳи чашимонат,
Тира-тира мечӯям раҳ ба моҳи чашимонат!
Хоби ноз дар ҳам баст тора-тора миҷгонат,
Мекашам нафасдуздон, аз гиёҳи чашимонат!
Саф-сафи хати миҷгон, мардуме ниҳон гирад,
Чони ман нишон омад бар сипоҳи чашимонат!* [8, с.205].

Ин навъи тасвири бадеи дар адабиёт санъати такрор ё тақрир ном гирифтааст. Дар китоби Санъати сухан дар мавриди санъати такрор чунин ишора рафтааст, ки: “Шоир барои боз ҳам сарех ва равшантар гардонидани ифодаи баён калима ва ё таркибе ва ё ибораеро интиҳоб менамояд, ки фикри асосӣ ба он беҳтар зоҳир мешавад. Ин калима ва ё ибора ба тарзи таъкид дар як байт ва ё чанд байт гаштаву баргашта такрор меёбад”. [3, с.200].

Дар ин ғазал Салими Хатлонӣ вожаҳои “тира-тира”, “тора-тора” ва “саф-саф”-ро барои таъкид ва шарҳи бештар додан ба ҷамоли ёр ба кор бурдааст. Ва ё тавачҷуҳи хонандаро бештар ба шарҳи ҳусни ёр ҷалб сохтааст, ки ҳамзамон ба ғазал равониву дилнишинӣ ва зебоӣ зам мекунад. Дар байти аввал вожаҳои ҳампахлӯи “тира-тира” ба унвони шарҳу тафсир ба кор рафтааст, яъне дар тирагӣ ва бо мушқил роҳ пайдо кардан ба ҷашми маҳбуба ва раҳо кардани “мардум” аз новаку адовату захм овардани “сипоҳи ҷашм” аст.

Дар байти дуввум калимаҳои ҳампахлӯи “тора-тора”, ҳамчун сифат, ифодакунандаи зебоии миҷгон ишора шудааст, ки шоир ҳамзамон онро ба гиёҳ низ ташбеҳ медиҳад. Вожаи муқаррари “саф-саф” низ дар байти сеюм дар шакли ташбеҳ омада, ки шоир зебоии миҷгонро ба саф ё қатори сипоҳиён монанд кардааст.

Дар ғазали дигар шоир санъати такрорро дар вожаи “бишқаст” ифода намудааст:

*Бишқастани имон, сари ҳар тавба тасаллост,
Бишқастани аҳд аст ба бишқастии қасам чанд!* [7, с.131].

Дар ин байт шоир вожаи “шиқастан”-ро дар се маврид ва се мафҳум - шикастани имон, шикастани аҳд ва шикастани қасам ба кор бурдааст, ки ҳам фикри худро иброз медорад, ҳам ғазалро пурра ва комил месозад ва ҳам дар он зебоӣ ва дилрабоӣ зам мекунад.

Дар ғазали навбатӣ санъати ташбеҳу такрор бо савтиёги ҷолиб васеъ мавриди истифода қарор ёфта, дар як мисраъ чанд калима ва вожаҳои гуногуни ҳамнаво пахлӯи ҳам қарор гирифта, якдигарро аз лиҳози ҳамовозӣ комил мегардонанд, ки ин ҳам бо шевоии хос лаззатбахши шунавоӣ дар мисоли калимаҳои тақроршавандаи ҳамовози “баҳ-баҳ”, “баҳорон”, “бонг”, “нӯш”, “гӯш”, “нинош” ва ғайра манзури назар расидааст:

*Аз “баҳ-баҳ”-ат, эй “баҳ-баҳ”-ӣ, зикри баҳорон мерасад!
Ин савти хуш, ин зикр, бар осоиши чон мерасад!
Ин бонг, бонги нӯш, нӯш, омад фароғатдори гӯш,
Эй бодии ҳикматниюш, нак, бода чандон мерасад!
Эй бодакаш, эй боданӯш, мекуш чандон дар хуруш,
Он соқии соғар ба каф, дар ин хумистон мерасад!
Аз ҳайраташ овахзанон, ҳай-ҳайзанон, тай-тайзанон,
Халқе ба истиқболи май, афтону хезон мерасад!
Нак, маҳв мегардад дар ӯ, бесаҳв мегардад дар ӯ,
Ноёб мегардад дар ӯ, пайдо ба тинҳон мерасад!* [7, с.171].

Ба ин минвол санъати такрор дар ғазалҳои шоир ба таври васеъ ва гуногун ба кор бурда шудааст, ки метавонем намунаи зерини як байти ин ғазалро ҳам барои мисол намуна дошта бошем:

*Зи чон гуфти! Зи чон гуфти! Зи чон як зарра бар гуфтам!
Ниҳон гуфти! Ниҳон гуфти! Аён гуфтам, агар гуфтам!* [8, с.262].

Возеҳ аст, ки хонанда дар ғазалҳои Салими Хатлонӣ ғаввосеро менамояд, ки ба дарёи мазмуну мундариҷаи ғоявии мавзӯи фуру рафта, аз он бо дарки комёби ба мафҳуми ғановати маънавий ва дарёфти дурри маърифат аз аъмоқ бармегардад. Шоир ба тавасути як байт асрори як ҷаҳонро ба тасвир меорад ва бар ин муваффақияти хеш таъби болидаву салимашро истиқбол мекунад:

*Дар ин баҳр чӣ иҷрест, ба саршор гувоҳ аст!
Чӣ роз аст? Чӣ сиррест?.. Ба асрор гувоҳ аст!*

*Сари мавҷ чӣ гирад, ки ором пазирад?
Дили ман намирад, ки бар ёр гувоҳ аст!
Фаро медамад хун, чӣ ҳолест дигаргун?
Ки ин кор нашоёд, чу инкор гувоҳ аст! [7, с.218].*

Масъалаи ахлоқ ва огоҳӣ бар заковати инсонӣ яке аз мавзӯҳои вижа дар ғазалҳои Салими Хатлонӣ ба шумор рафта аст. Шоир пайваста аз ашхосе, ки нисбат ба ватан ва арзишҳои милливу мероси муқаддаси ниёгон беаҳамиятанд, шикоят мекунад ва ба тариқи байту ғазалҳои пурмухтаво ва расояш инсониятро ба ватанпарварӣ, шинохти маънавии хеш ва эҳтиром ба расму оинҳои тақдиси аҷодӣ ҳидоят мекунад.

Асоси чунин бархурдори шоир бар он мабност, ки аз соҳибият ба зехни қавӣ ва заминаи устувори завқӣ, фаросати ҷӯяндагӣ ва хунари офарандагии ўро дар иншои шеър таквият додаанд ва ин ҳама далолат ба заҳамоти пайвастаи ў дар заминаи нигаристан ба дарунмояи маънӣ ва дарёфти тобишҳои ирфонии калимаҳо, таъбироту иборот ва умуман шинохти маърифатии хеш ва дилбастагӣ ба адабиёти куҳансоли форсӣ доранд. Барои мисол дар ин ғазали зер меҳонем:

*Кист, бар меъмори ҳастӣ эътимод овардааст?
Ҳар нафас аз ин бино, хиште ба бод овардааст!
Ҷинси маънӣ пардапеч омад ба рамзи ин нишон,
Маҳви ҳайрат, ҳушмандиро зи ёд овардааст!
Дар тағофулхонаи найранг ифшо нест ранг,
Азми бедодӣ далели расми дод овардааст!
Ҳосил аз савдои бозори муҳаббат, мушти оҳ,
Эътибори шиқро бар ин мазод овардааст!
Ҳарфи офат дошт панде дар саводи офият,
Бими номардӣ чу моро марди род овардааст!
Заҳм марҳамбанд меҳоҳад, ки то бандад даҳан,
Иллати нобастанаи дар ин фасод овардааст! [7, с.114].*

Сабки эҷодӣ, хунару истеъдоди расо, хулосагириҳои муваффақона ва услуби баёни шоиронаи Салими Хатлонӣ дар матлаби писандидаву хостааш натиҷагирӣ мешаванд, ки барои афзудани арзишҳои бадеӣ дар адабиёт имкониятҳои тозаву назаррас фароҳам меоранд.

Тасвиргароӣ, ки дар шеъру адаби чандҳазорсолаи форс-тоҷик ва махсусан назми тасаввуфӣ-ирфонии он, аз арзишҳои зиёди маънавӣ, хунарӣ ва ҳаводории бемисли аҳли завқ бархурдор будааст, дар шеъри Салими Хатлонӣ низ дорои паҳлӯҳо ва аҳамияти махсуси худ мебошад ва ҳамзамон ба таҳқиқоту таҳлилҳои тозатару фарогиртари муҳаққиқон ва донишмандони соҳаи адабиёт ниёз дорад, ки ин иқдом метавонад барои минбаъд бештар омӯхтани дарунмояи пурмаъонии ғазал ва дигар навъҳои санъатҳои бадеӣ дар саросари осори ў мусоид бошад ва ашъоре, ки аз ҷониби як шоири соҳиби завқи салим ва донандаи мабнои ирфону тасаввуф эҷод шуда ва аз арзишҳои муҳими илмӣ ва адабӣ саршор аст, аз нигоҳи омӯзиш бешак метавонад муфид бошад.

АДАБИЁТ

1. Бобоев Ю.Ю. Бобоев. Назарияи адабиёт (муқаддимаи адабиётшиносӣ) қисми якум. / Ю.Ю. Бобоев -Душанбе: Маориф, 1992.-290 с.
2. Гузидаи ғазалиёти Бедил. Бо қўшиши Қиёмиддин Наимзода.-Душанбе,-2016-236с.
3. Зехнӣ Т.Санъати сухан. / Т.Зехнӣ — Душанбе: Адиб, -2007.-200 с.
4. Мусулмониён Раҳим. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмониён Душанбе: Маориф, 1990. — С.336-173
5. Саид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ. / С.Нафисӣ Душанбе, Нашриёти Нодир,-2008. - С.934-697
6. Салими Хатлонӣ. Мунтахаби ашъор, ҷ. 1). / С.Хатлонӣ -Душанбе, Эҷод-2005. - 800 – 199 с.
7. Салими Хатлонӣ. Мунтахаби ашъор (ҷ. 5). / С.Хатлонӣ -Душанбе, Истеъдод,-2015. 560 – 114 с.
8. Салими Хатлонӣ. Мунтахаби ашъор, (ҷ. 7). / С.Хатлонӣ - Комбинати полиграфии ш. Душанбе,- 2017.-С.592-237
9. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти милли. / Х.Шарифов -Душанбе, Пайванд.-2009-476 – 20с.
10. Шарифзода Боймурод- Ҳоқонӣ ва нақди шеър. / Б. Шарифзода Душанбе: Шарки озод, 2010. - 186-14 с.
11. Ғазали муосири Эрон. Ҳавзаи хунарӣ. -Техрон, 1997.-202 с.

МЕСТО ГАЗЕЛЬ В ИСТОРИИ САЛИМИ ХАТЛОНИ

За время своего существования персидская и таджикская литература внесла значительный вклад не только в регион, но и в развитие литературы, создание ценных произведений и нравственное воспитание всех народов мира, представляя писателей, гениев и ценные научные знания. и нравственные работы. Газель, уникальный стиль классической персидской и таджикской поэзии, также представляет интерес в современной литературе как для писателей, так и для любителей поэзии и литературы. В произведениях современных писателей место газели, наряду с другими жанрами поэзии, сохранило свой статус и престиж и даже адаптировано к тематике современного

общества. Газаль - особая часть творчества Салима Хатлони, наряду со стихами, поэмами, рассказами, рубайи и дубайти и другими видами поэзии. Стихи Салима Хатлони, особенно его газели, посвящены воспитанию и нравственности в контексте описательной любви, и поэт также приглашает читателя к признанию духовных и познавательных ценностей через художественное изображение.

Ключевые слова: литература, поэзия, свидетельства, таджикский поэт, союз, газель, дни, романтика, речь, криминальная поэзия, исследования, предшественники, классики, Таджикистан, Иран.

GAZELLE'S PLACE IN THE HISTORY OF SALIMI KHATLONI

Throughout its existence, Persian and Tajik literature has made a significant contribution not only to the region, but also to the development of literature, the production of valuable works and the moral education of all peoples of the world by presenting writers, geniuses and valuable scientific and moral works. Ghazal, which is a unique style of poetry in classical Persian and Tajik poetry, is also a style of interest in modern literature, both for writers and lovers of poetry and literature. In the works of modern writers, the place of the ghazal, along with other genres of poetry, has maintained its status and prestige, and even adapted to the theme of life in modern society. Ghazal is a special part of Salim Khatloni's work, along with verses, poems, short stories, rubai and dubayti, and other types of poetry. Salimi Khatloni's poems, especially his ghazals, cover issues of guidance and morality in the context of descriptive love, and the poet at the same time through artistic depiction invites the reader to recognize the spiritual and cognitive values.

Keywords: literature, poetry, evidence, Tajik poet, union, ghazal, days, romance, speech, crime poetry, research, predecessors, classics, Tajikistan, Iran.

Сведения об авторе:

Гирдакова Зарангез Махмадуллоевна – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного институт языков имени С. Улугзоде Тел: (+992) 935400990 E-mail: zaranben@mail.ru

About the autor

Girdakova Zarangez Makhmadulloevna - Applicant for the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Institute of Languages named after S. Ulugzode Tel: (+992) 935400990 E-mail: zaranben@mail.ru

ТДУ 891.550
ТКБ 83.3 (2 точик)
К - 25

НАЗАРЕ БА ЗИНДАГИНОМА ВА МЕРОСИ АДАБИИ ЮСУФ АКОБИРОВ

Қаландарзода Ш.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Юсуфҷон Ақобир аз он қаламкашонест, ки аз оғози роҳи эҷодӣ аз мактаби адабӣ ва ҳузури пурфурӯғи устодоне чун Мирзо Туреунзода, Сотим Улугзода, Чалол Иқромӣ ва дигарон баҳраҳо бурдааст. Маҳз суҳбаг бо ин устодони даргоҳи маърифат ва руҳияи тоза бардоштан аз андешаҳои ин нависандагони барҷаста барои дар роҳи эҷод камар бастанӣ Юсуф Ақобиров дари наве боз шуд. Барои эҷоди қиссаву романҳои роҳи васеъ пайдо гардид, ки адиб то охири ҳаёт пайрави ин роҳ буд. «Хонандагони тоҷик нахуст тавассути моҳномаи «Садои Шарк» ба осори Юсуф Ақобиров ошно гардиданд. Қиссаҳои «Баъде, ки осие бозмонд», «Духтаре, ки чустуҷӯяш мекунам», «Мунира», «Балоғат» ва «Осмони соф» аз ҷониби хонандагон ва аҳли нақд хуб пазироӣ ёфтанд» [4, с.101].

Юсуфҷон Ақобиров 1 октябри соли 1937 дар деҳаи Соктаре (ҳозира Садриддин Айни)-и ноҳияи Ғиждувони вилояти Бухоро таваллуд шудааст.

Баъди касби номаи камали мактаби миёнаи зодгоҳаш соли 1954 ба Университети давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин (ҳозира ДМТ) факултети филологияи тоҷик дохил шуда, онро соли 1959 ба анҷом расонид. Пас аз хатми университет муддате Юсуф Ақобиров мудири шӯбаи моҳномаи «Садои Шарк» таъин гардид.

Юсуф Ақобиров аз солҳои донишҷӯи машқи қалам карда, охири солҳои панҷоҳум ба арсаи адабиёт қадам ниҳодааст. Аввалин асари адиб драмаи «Рӯдакӣ» мебошад, ки соли 1958 рӯйи чоп омадааст. Драмаи мазкур дар Театри давлатии Хучанд ба сахна гузошта шуд.

Соли 1961 Курси олии филмноманависиро дар шаҳри Москва хатм намуда, баъдан чун ходими адабии рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ», котиби масъули моҳномаи «Садои шарк», котиби масъули Кумитаи муқофоти давлатии адабии Тоҷикистон будааст.

Повести «Баъде, ки осие бозмонд» соли 1963 ба таъб расид, ки аз истеъдоди нависандагии Юсуфҷон Ақобиров гувоҳӣ медиҳад. Дар ин асар сарнавишти ҳаяҷонбахшу ибратомези қаҳрамони асосӣ Азизхӯча ба эътибори тасвири бадеӣ ба дараҷае мӯътамад нишон дода шудааст. Воқеаҳои мушкили давраи ҷанг ва бештар баъдиҷангӣ мавзӯи асосии повестҳои «Духтаре, ки ҷустуҷӯяш мекунам» соли 1963, «Мунира» соли 1964, «Балоғат» соли 1966, «Осмони соф» соли 1969 буда, зисту зиндагӣ, фикру зикри мардуми деҳот, муҳаббатгу ишқварзӣ ва ташаккули характери ҷавонон диққати ӯро ба худ ҷалб кардааст.

Аз рӯи повестҳои «Баъде, ки осие бозмонд» ва «Балоғат» студияи «Тоҷикфилм» «ду филми бадеӣ ба навор гирифта аст. Кинофилми «Асрори оила» (аз рӯи повести «Балоғат») дар шаҳри Гамбург соли 1968 мукофоти «Дукаги тиллоӣ»-ро сазовор гардидааст.

Нахустин романи Юсуф Ақобиров «Замини падарон» соли 1974 ба мавзӯи меҳнати садоқатмандонаю фидокориҳои мардуми мо дар роҳи аз худ кардани заминҳои лабташна ва умуман сохтмони колхозӣ, тағйироти маънавию ахлоқии бунёдкорони ҳаёти нав дар водии Вахш бахшида шуда, дар он ҳақиқати зиндагӣ ва воқеаҳои муҳими иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодию маишӣ, вазъияту ҳолат ва авзои мамлакат ва мардуми он муфассал тасвир ёфтааст.

Ҳамагуна таҳаввулоте, ки дар ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа ба вучуд меояд таъсири худро ба адабиёт мерасонад. Бешак, ин дигаргуниҳо ба ҳислату характер, маънавиёту ҷаҳонбинӣ ба тамоми ҷаҳонияти ҷамъиятиву шахсии инсон ба тарзе осори худро мегузорад. «Бинобар ин дар адабиёти тоҷик доир ба мавзӯи Вахш шеърӯ дoston, очерку ҳикоя ва повесту романҳои зиёд ба вучуд омадааст. Дар ин асарҳо қорномаҳои мардуми советӣ ба дараҷае ба таври реалӣ инъикос ёфтанд» [8, с.6].

Юсуф Ақобиров адиби ҷӯянда, пурқор ва заҳматкаш буда, ҷаҳонбинӣ ба бикр дар Вахш зарнисор ба нависанда имконият дод, то мавзӯи мазкурро дар романи «Замини падарон» пайгирӣ намояд. Набарди инсон бо табиат, таҳаввули маънавию ахлоқӣ, офариниши симои инсонии ҳақталаб ва созанда меҳвари асосии баҳсу баррасии нависанда дар романи «Замини падарон» аст.

Романи «Норак» ҳамчун давоми мантиқии асари зикршуда падида омад. Нигорандаи он ба ҳайси вассофи бунёдгари сохтмони бузурги аср Нерӯгоҳи обии барқии Норак мавриди ситоиш қарор гирифт. Романи «Норак» соли 1978 ба масъалаи ҷустуҷӯӣҳои маънавию илмию техникаӣ дар мисоли сохтмони азими аср ГЭС –и Норак бахшида шудааст. Соли 1980 барои романи «Норак» Лауреати мукофоти давлатии Тоҷикистон ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакиро соҳиб гардид ва худӣ ҳамин сол шарафномаи ҷоиҳои адабии ВЦСПС ва Иттифоқи нависандагони Шӯравӣ гардидааст.

Юсуф Ақобиров сабк ва равияи реализмро чун устодони пешинаи худ дар адабиёти муосири тоҷик рушд ва нумӯ бахшид. Ӯ соли 1980 романи «Водии муҳаббат» ба мавзӯи хоҷагии кишлоқ, мавзӯи аз худ кардани заминҳои бекорхобидаи Бешкент бахшида шуда ва соли 1983 ба сифати китоби алоҳида ба таъб расидааст. Романи «Дунё ба умед» (1984) аз воқеаҳои охири асри XIX ва аввали асри XX таҳқиқи авзову рӯҳия ва зисту зиндагии зиёӣҳои тоҷик дар ин давраи пурошӯб ҳикоят мекунад. Услуби Ақобиров дар повестҳои «услуби воқеанигорист ва ӯ ба воқеа бештар аҳамият медиҳад» [6, с.116].

Инчунин адиб муаллифи як қатор ҳикояю очеркҳои «Қандак гул кард» (1965), «Сайри дирӯзу фардо» (1982), китоби ҳуҷҷатӣ публицистии «Садриддин Айни» (бо ҳамқаламии Ш.Ҳарисов) мебошад.

Хусусияти хоси асарҳои Юсуф Ақобиров васфи инсонии бунёдкор, инъикоси муҳаббати поки инсонӣ, дӯстиву рафоқат байни миллату халқиятҳои гуногун, тасвири амали воқеияти зиндагӣ, дастаҷамъона талош варзидан баҳри ояндаи нақӯ, дақиқназарона андеша намудан ба ҳар як амали содиршаванда, худшиносиву меҳанпарастӣ ва қадр кардани ҳар зарраи поки хоки диёр мебошад.

«Тамоми повестҳои нависанда ба мавзӯи замони ҳозира бахшида шудааст ва ба як шаклу услуб таълиф гардидаанд. Адиб ҳамеша дар асарҳои аз номи шахси яқум ҳикоят мекунад» [7, с.128]. Дар повестҳои «Баъде, ки осие бозмонд», «Духтаре, ки ҷустуҷӯяш мекунам» ва «Балоғат» як қатор лавҳаҳои реалистонаи воқеият ва ба таъбири мунаққид А.Сайфуллоев «образҳои зинда» мушоҳида мешаванд. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки онҳоро дар муҳити оила ва майдони меҳнат, дар ҷараёни зиддиятҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ тасвир карда, мавқеи шахси меҳнатдӯсту бошарафро дар ҷамъияти советӣ нишон медиҳад. Тасвири меҳнати ҳалол ва саҳми ҳар фард дар тараққиёти хоҷагии халқ, муҳаббат ба оила, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, фoш намудани унсурҳои нопоки ҷамъият ва мубориза дар роҳи амалӣ гардидани орзуо омолоҳои наҷиби ҷавонӣ мазмуну муҳтавои повестҳои нависандаро нишон медиҳад.

Аксари қиссау романҳои дар нашрияҳои бонуфузи Маскав ва дигар шаҳрҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо таъдоди зиёде ба таъб расидааст. Асарҳои ҷудоғонааш ба забонҳои халқҳои ҷаҳон ба забони русӣ, қисме аз онҳо ба украинӣ, литвонӣ, узбекӣ, қазоқӣ, қирғизӣ, бошқирдӣ, англисӣ, арабӣ, италиявӣ тарҷума ва ҷоп шудаанд.

Драмаи «Лайлатулқадр»-и ӯ дар театри Давлатии академии драмавии ба номи Абулқосим Лоҳутӣ ба сахна гузошта шудааст. Баъзе аз асарҳои Ф. Достоевский, А. Чехов, М. Авестов, А. Мухтор, С. Аҳмад, М. Левин, З. Дӯстматовро ба тоҷикӣ гардондааст.

Адиб аз соли 1963 узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буд.

12 октябри соли 2011 Юсуфҷон Ақобиров дар синни 74- солагӣ баъди беморӣ аз олам даргузашт.

Хулоса, Юсуфҷон Ақобиров аз зумраи ки нависандагонест, ки тавонистааст, бо офаридани роману повест ва ҳикояҳои ҷовидонаи худ дар адабиёт саҳифаи наvero бунёд намояд. Асарҳои офаридаи нависанда мазмуни баландро доро буда, тавонистааст, ки доираи зиёди хонандагонро чамъ оварад. Юсуф Ақобиров бо андешҳои мушикофонаю дақиқназаронаи худ зиндагӣ ва ҳаёти мардумро рӯйи авроқи китоб овардааст.

Узви Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, барандаи Ҷоизаи адабии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ (1990), «Ялдо» (2004), Ҷоизаи ба номи Садрриддин Айни (2005) ва Ҷоизаи байналмилалӣ адибони форсиабон, Нависандаи халқии Тоҷикистон Юсуф Ақобиров тавонистааст бо офаридани як зумра асарҳои баландмазмуну тарбиявӣ кохи бузургеро аз илму адаб бунёд намояд ва дар пешрафту тараққиёти адабиёти муосири тоҷик нақши муассир бозад.

АДАБИЁТ

1. Юсуфҷон Ақобиров. Саҳифаҳо аз рӯзгори миллат. / А. Юсуфҷон - Душанбе: - «Ирфон» - 1999-118 с.
2. Юсуфҷон Ақобиров. Духтаре, ки ҷустуҷӯи мекунам. / А. Юсуфҷон - Душанбе: «Маориф» - 1982- 86 с.
3. Сӯғворӣ /Адабиёт ва санъат, 20 октябри соли 2011- 10 с.
4. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик, ҷилди 1 - 1986.
5. Адибони Тоҷикистон Душанбе: «Адиб» – 2014
6. Муҳаммадҷон Шуқуров. Воқеа ва характер /М. Шуқуров - Садои Шарк 1969-110 с.
7. Атаҳон Сайфуллоев. Ҷустуҷӯ ва бозёфт / С. Атаҳон - Садои Шарк 1969-94 с.
8. Бақозода Ҷ. Достони корномаи Ваҳш / Ҷ. Бақозода Маориф ва маданият, 25 ноябри соли 1975-13 с.

ВЗГЛЯД НА ЖИЗНЬ И ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ЮСУФА АКОБИРОВА

В данной статье рассматривается жизнь и творчество известного писателя Юсуфа Ақобирова и автор обращает внимание учёных на основные вопросы творческой личности писателя, статуса и места его рассказов и романов в современной таджикской прозе. Отмечается, что сюжеты и особенности романов «Водии муҳаббат» (Долина любви) и «Норак» Ю. Ақобирова во второй половине XX-го века в таджикской литературе позднее в таджикском литературоведении и потом в многонациональной литературе Советского Союза были одобрены как важными литературными и творческими явлениями. По сути, эти произведения сыграли важную роль в развитии так называемой «производственной» и «рабочей» таджикской прозы.

В статье обсуждается содержание полемики вокруг отдельных произведений автора и представлены интересные идеи.

Ключевые слова: рассказ, мастерство, роман, реалистическая проза, советская литература, Норак, жанр, психологическая проза

A VIEW TO LIFE AND LITERARY HERITAGE OF YUSUF AKOBIROV

The article explores the life and work of the famous writer Yusuf Akobirov and the author of article draws attention of scientists to the main issues of creative personality of the writer, status and place of his stories and novels in modern Tajik prose. It is noted that the plots and features of novels «Vodii muhabbat» (Valley of Love) and «Norak» written by Yusuf Akobirov in the second half of the twentieth century in Tajik literature later in Tajik literary criticism and then in the multinational literature of the Soviet Union were approved as important literary and creative phenomena. In fact, these works played an important role in the development of so-called «production» and «working» Tajik prose.

The article discusses content of the controversy around individual works of the author and presents interesting ideas.

Keywords: story, skill, novel, realistic prose, Soviet literature, Norak, genre, psychological prose.

Сведения об авторе:

Каландарзода Шукрона Назарали – докторант (Phd) третьего курса кафедры теории и истории таджикской литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 907757273

About the author:

Kalandarzoda Shukrona Nazarali – third year (Phd) student of the Department of Theory and History of Tajik Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Tel.: (+992) 907757273

**МАВҶЕИ ЖАНРИ ПУРСИШ-ПОСУХ ДАР ТАРҶИБИ МАСЪАЛАҶОИ ФАРҶАНҶИ
ДАР МАТБУОТ (ДАР МИСОЛИ СОМОҶА ВА ҶАФТАНОМАҶОИ “ОЗОДАҶОН”,
“ҶАВОНОНИ ТОҶИКИСТОН”, “МИЛЛАТ”)**

Олимиён С. Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Матбуот аз рӯи асосии набзи ҷомеа аст. Бинобар ин таъсири он ба равандҳои ҷомеа хеле бориз арзёбӣ мешавад. Ҷамин таъсир боиси устуворгардӣ, дигаргуншавӣ ва ташаккули арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ мегардад.

Таъсири ВАО бо роҳҳои гуногун метавонад сурат гирад. Яке аз маъмултарин усули таъсир истифодаи имконоти жанрҳои мебошад. Жанр воситаест, ки мақсад тавассути онҳо равшантар, нишонрастар ва таъсирбахштар ифода мегардад. Гуногунрангии жанрҳои аз имконоти васеи таъсир ба афкори омма маҳсуб мебошад.

Аз ҷамин рӯи журналистикаро бе жанр тасаввур кардан имконнопазир мебошад, зеро эҷоди журналисти сирф аз жанр оғоз меёбад. Ҷар як маводи журналисти дорои шакл ва мазмун аст. Албатта, мазмуни онро масъалаҳои ташкил медиҳанд, ки журналистон баррасӣ мекунанд, аммо ҷамин мазмун ва мундариҷа дар қолаби муайян баён карда мешавад. Ҷамин қолабҳои жанрҳои журналистианд. Муҳаққиқи тоҷик Муродов М. дар ин маврид чунин ибрази ақида намудааст: *“Фаъолияти эҷодии рӯзноманигориро бе жанр тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро, маҳсули эҷоди рӯзноманигор маҳз тавассути жанрҳои гуногун, аз як тараф, ба низом медиҳад, мавзунӣ ва мушаххасӣ пайдо мекунанд, аз ҷониби дигар, ҷамъбасти мегардад”* [5, с.88].

Аз ин рӯи, тадқиқоти соҳаи журналистиро бе таҳлили ҷанбаҳои жанри тасаввур кардан ғайриимкон аст. Зеро жанр эҷоди журналистиро ба тартиб дароварда қолаб ва шакли онро муайян месозад.

Умуман, масъалаи жанр дар журналистика яке аз масъалаҳои хеле мурабба буда, бахсҳои зиёде атрофи он вучуд доранд. Дар мавриди жанр агарчи тадқиқотҳои зиёде ҷой доранд, бештари муҳаққиқон ба гуфтаҳои В. Ученова, А. А. Тертичний, М. Черепанов таъя мекунанд. Аммо дар баробари ин ҷамии муҳаққиқон низ оиди жанр дар як ақида набуда, андешаи гуногун доранд. Чунончи В. В. Ученова онро *“як василаи хуби инъикоси воқеияти омӯхташуда”* [11] меҳисобад. В. Д. Пелт *“Жанрро намуди аломатҳои ва хусусиятҳои устувордоштаи эҷод”* медонанд [7].

В. Уҷёнова ва М. Черепанов жанрро ҳамчун *“василаи тасвири воқеият”* медонанд [11,12].

Дар журналистикаи тоҷик низ ба масъалаи жанр муҳаққиқони зиёд тавачҷух намудаанд, агар ба масъалаҳои умуминазариявии он бештар А. Нуралиев, И. К. Усмонов, М. Муродов тавачҷух карда бошанд, дар тадқиқоти А. Саъдуллоев, С. Гулов масъалаҳои жанрҳои ҷудогона бештар мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Чунончи М. Муродов менигорад: *“Шаклҳои гуногун ва мухталифи инъикоси воқеа, ҳолати рӯйдод, ҷараён ва вазъият, ки аз ҷиҳати аломат, хусусият ва сохт унсурҳои умумӣ, такроршаванда ва хоса доранд, жанр номида мешавад”* [5, с.89].

Ҷадафи нигоранда тавассути интихоби жанр нишонрас мегардад, агарчи хонанда ба жанри мавод сару қор надорад ва барои ӯ муҳим мазмун ва муҳтавои мавод аст. Аммо дар ин маврид ҳолат ва мавриди истифодаи жанрро донишмандони рӯзноманигор муҳим аст.

Дар матбуоти тоҷик аз гуногунрангии жанрҳои истифода намуда, барои ҷалби тавачҷухи хонанда иқдоми зиёде анҷом дода мешавад. Бо талаби завқи аудитория нақши баъзе жанрҳои бештар ва мавқам гуруҳи дигарашон маҳдудтар мегардад.

Инчунин бо дигаргун шудани сохти иҷтимоӣ дар гуруҳи жанрҳои ахборӣ чанд жанрҳои дигар, аз қабилӣ жанрҳои назарпурсӣ, пурсиш-посух ва некролог, илова шудаанд. Ин жанрҳоро дар матбуоти даврий низ дидан мумкин. Мо дар мақолаи худ, жанри пурсиш-посухро, дар ҷафтаномҳои “Озодагон”, “Ҷавонони Тоҷикистон”, “Миллат” таҳлил ва баррасӣ хоҷем дод.

Дар ташкил ва қолабрезӣ шудани жанри “пурсиш - посух” хонандагон боис мешаванд, ки дар саҳифаҳои пайдо мешавад. Ин жанр низ дар солҳои охир дар шумораҳои нашрияҳои фаъол мебошад. Хонандагон ба бисёр саволҳои худ ҷавоб пайдо намудан бештар ба идораҳои нашрияҳои мурочиат менамоянд ва нашрияҳои бошад барои ба саволи хонандагон ҷавоби қонькунанда пайдо намудан рӯ меоранд масъулини дигар соҳаҳо. Ин жанр дар натиҷаи робитаи хонандагону рӯзноманигорон ва масъулини дигар соҳаҳои номи пурсиш-посухро ишғол кардааст гуем ҳам хато намешавад. Зеро дар натиҷаи савол ва посухҳои дигарон қолабрезӣ карда мешавад. Савол, пурсиш ва посухҳои проблемаи иҷтимоиро фаро гирад, инчунин аҳамияти ҷамъияти пайдо намояд.

Пурсиш-посухи аввал дар ҳафтаномаи “Озодагон”, 22 апрели соли 2015 таҳти сарлавҳаи “Галстуки аврупоӣ ё либоси шарқӣ: кадоме ба фарҳанги миллии мо наздиктар?” рӯи нашр омадааст. Идораи нашрия барои дарёфтани ҷавоби қонёқунанда аз, масъулин, коршиносон, мутахассисон мурочиат намуда, гуфтаҳои онҳоро барои хонандагон пешниҳод намудаанд. Албатта хонанда аз мутолиаи мавод, оид ба масъалаи баррасишуда ҷавоби қонёқунандаро гирифта метавонад. Дар мавод аксҳои пурсидашудагон ва як акси дигар оид ба мавзӯи баррасишуда ҷойгир шудааст. Дар акси асосӣ се нафар бо либоси фарҳанги ниёгон инъикос ёфтааст.

Пурсишҳои минъбада аз ҳамин ҳафтанома (Озодагон) 20 март соли 2013 таҳти сарлафҳаҳои “Оё манъ шудани издивоҷҳои ҳештабориро қабул доред?”, “Муҳочирати хитоӣҳо ба Тоҷикистон хатар дорад?” 19 майи соли 2010, “Таъсири оиларо дар ҷомеа эҳсос кардед?” 11 майи соли 2011, “Шумо чи гуна саховат кардан мехостед?”, 30.03.2011” ва ғайраҳо нашр гардидаанд. Ин маводҳо низ шабеҳи жанри пурсиш-посухҳои дар боло буда мебошад.

Саҳифаи ҳафтуми ҳафтаномаи “Озодагон” зери рубрикаи Пурсиш-посух буда, ҳар ҳафта як пурсишу ҳайт посухро нашр менамоянд. Яъне дар ин ҳафтанома ин жанр ҷойгоҳи худро соҳиб аст. Ҳар ҳафта масъулини ҳафтанома, дар мавзӯҳои гуногун пурсиш гузаронида ҳафт посухи мазмун ва муҳтавои хуб доштаро дар саҳифаи ҳафтум ҷой медиҳанд.

Маводи дигар дар ҳафтаномаи “Ҷавонони Тоҷикистон” таҳти сарлавҳаи “Сабаби вайроншавии оилаҳо чист?”, 29 октябри соли 2015, аз тарафи Гулбаҳор Раҳмонова нашр шудааст. Дар пурсишҳои ин ҳафтанома аз тарафи хабарнигори зикр гардида омода ва нашр мешавад. Дар дигар ҳафтаномаҳо аз тарафи ки омода ва ҷоп шуданаш зикр наёфтааст. Дар ин қолаби жанр рӯзноманигор савол пешниҳод менамояд ва ҷавоби қонёқунандаро гирифта дар саҳифаи ҳафтанома ҷойгир менамояд. Яъне дар ин номгуи жанр таҳлилу баррасии алоҳидаи рӯзноманигор ҷой надорад. Монанди дигар пурсишу посухҳо акси пурсидашудагон бо матҳо оварда шудааст. Фарқият танҳо дар акси асосӣ мебошад, ки дар дигар маводҳо оид ба масъалаи баррасишуда акс низ ҷойгир шудааст, дар ин мавод бошад акс ҷойгир нашудааст. Баъди соли 2014 дар ҳар шумораҳои ин нашрия дар мавзӯҳои гуногун жанри пурсиш-посухро дидан мумкин аст.

Маводи минъбада, аз сомонии www.millat.tj таҳти сарлавҳаи “Оё хони рамазонии тоҷик пурнозу неъмат аст?”, 03. 07. 2013 зери таҳлил қарор додем. Оид ба масъалаи баррасишуда, аз ҳафт нафар коршинос пурсон шуда, дар мавод ҷойгир шудааст. Оид ба масъала ҷавобҳои хуб ва хонданбоб ҷойгир шудааст. Акси пурсидашудагон ва як акси дигар оид ба масъалаи баррасишуда инъикос ёфтааст.

Маводи минъбада аз ҳамин сомона (www.millat.tj), 9 майи соли 2012, зери саволи “Оё мехоҳед ҳамсари шумо ба таври сунъӣ бордор шавад?!” мавод дар қолаби жанри пурсиш-посух интишор шудааст. Албатта дар ин жанр масъулин савол пешниҳод мекунанд ва ҷавоби пурсидашудагонро таҳрир намуда, дар мавод ҷойгир намуда рӯи нашр меоранд. Ин жанр таҳлилу таҳрири алоҳидаро талаб намекунад.

Дар ҳафтаномаи “Миллат” саҳифае зери рубрикаи “Миллат ва назар” буда, рӯзноманигорон дар ҳар шумора дар мавзӯҳои гуногун дар қолаби жанр пурсиш-посух мавод омода менамоянд. Маводҳоро аз сомона низ рӯи нашр меоранд.

Хуллас: Маълум аст, ки вазифаи жанрҳои хабарӣ объективона расонидани иттилоъ ба омма аст, аммо дар ҳама маврид матбуот вазифа ва рисолати тарғиботии худро иҷро мекунанд. Ин хусусият ҷузъан ҳам бошад, дар жанрҳои хабарӣ мушоҳида мешавад. Жанрҳои пурсиш-посухи матбуотӣ далел бар он мекунанд, ки рӯзноманигорон ҳамеша мекӯшанд, ки на танҳо ба фикри худ балки ба гуфтаҳои коршиносон ва муҳаққиқон таъя намуда, мавзӯи барраси намудаи худро бо ҷавоби қонёқунанда омода ва нашр намояд.

Рӯзноманигорон дар инъикоси масоили фарҳангӣ, аз қолаби ин жанр фаровон истифода бурда, барои аудитория маводи ҷолиб ва хонданбобро нашр менамоянд.

АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Публицистика ва замони муосир / А.Азимов. – Душанбе, 2004. – 138с.
2. Бозоров, Н. Муносибати муаллиф бо рӯйдод ва факт / Н.Бозоров // Истиклолият ва журналистикаи муосир. Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. – Душанбе, 2006. – С.44.
3. Гулмуродзода, П. Маорифпарварӣ ва низоми нави ҷаҳон. / П.Гулмуродзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 124с.
4. Ким, М. Н. Новостная журналистика / М. Н. Ким. – СПб, 2005. – С. 207.
5. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / Муродов, М. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 255с. – С 88.
6. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбори матбуот / А. Нуралиев. – Душанбе: Девашпич, 2004. – 146 с.
7. Пелл, В. Д. Информация в газете / В. Д. Пелл. – М., 1972.
8. Тертыйный, А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертыйный. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 312 с. – С.58.
9. Усмонов, И. К. Жанрҳои публицистика / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
10. Усмонов, И. Назаре ба таҳқиқот дар соҳаи журналистика / И. Усмонов. – Душанбе: Эҷод. – 2008. – 64с.
11. Учёнова, В. В. Творческие горизонты журналистики / В. В. Учёнова. – М., 1979.

РОЛЬ ЖАНРА ВОПРОСОВ И ОТВЕТОВ В ПРОПАГАНДЕ КУЛЬТУРНЫХ ПРОБЛЕМ В ПРЕССЕ (НА ПРИМЕРЕ САЙТА И ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКА «ОЗОДАГОН», «ДЖАВОНОНИ ТОЧИКИСТОН», «МИЛЛАТ»)

В статье рассматривается положение и специфика новостных жанров на сайте и в еженедельниках «Озодагон», «Джавонони Тоҷикистон» и «Миллат». Автор обращает внимание прежде всего на специфику самих жанров и самих новых жанров. По его мнению, в основе журналистской информации лежит сочетание формы и содержания. Содержание выражается определенным образом. Контент важен для получателя, он не работает над жанром материала, но журналист, конечно, использует определенный шаблон, чтобы его материал был понятным и доступным. Поэтому представить журналистику без жанра невозможно, ведь создание журналиста начинается с знания жанровых закономерностей и их целенаправленного использования. Эффект создания имеет два аспекта - форму и содержание. Конечно, его содержание состоит из вопросов, которые рассматриваются журналистами, но это же содержание выражается в определенном формате. Те же стереотипы и в журналистских жанрах.

Освещение в СМИ может происходить по-разному. Один из самых распространенных методов воздействия - использование жанровых вариантов. Жанр - это средство, с помощью которого цель выражается более четко, лаконично и эффективно. Разнообразие жанров - одна из прекрасных возможностей влиять на общественное мнение.

По словам автора, при описании жанра исследователи часто акцентируют внимание на различных его аспектах, и эти взгляды анализируются в статье.

Ключевые слова: жанр, категория, информация, жанры новостей, новости культуры, религия.

THE ROLE OF THE QUESTION AND RESPONSE GENRE IN PROMOTING CULTURAL ISSUES IN THE PRESS (ON THE EXAMPLE OF THE WEBSITE AND WEEKLY «OZODAGON», «JAVONONI TOJIKISTON», «MILLAT»)

The article examines the situation and specificity of news genres on the website and in the weeklies Ozodagon, Javononi Tojikiston and Millat. The author pays attention, first of all, to the specifics of the genres themselves and the new genres themselves. In his opinion, a combination of form and content lies at the heart of journalistic information. The content is expressed in a certain way. The content is important to the recipient, he does not work on the genre of the material, but the journalist, of course, uses a certain template to make his material understandable and accessible. Therefore, it is impossible to imagine journalism without genre, because the creation of a journalist begins with the knowledge of genre laws and their purposeful use. The effect of creation has two aspects - form and content. Of course, its content consists of issues that are considered by journalists, but the same content is expressed in a certain format. The same stereotypes in journalistic genres.

Media coverage can happen in a variety of ways. One of the most common methods of influence is the use of genre variants. Genre is a means by which the goal is expressed more clearly, concisely and effectively. The variety of genres is one of the great opportunities to influence public opinion.

According to the author, when describing the genre, researchers often focus on its various aspects, and these views are analyzed in the article.

Keywords: genre, category, information, news genres, culture news, religion.

Сведение об авторе:

Олимиён Сабрина Шамсулло - аспирантка кафедры печати Таджикского национального университета, E mail: journalist2020@mail.ru. Тел (+992) 935020491.

About the author:

Olimiyon Sabrina Shamsullo - postgraduate student of the Department of Printing of the Tajik National University, E mail: journalist2020@mail.ru Tel: (+992) 935020491.

ИНЪИКОСИ ҶАШНИ НАВРӯЗ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК

Рустамзода Ф.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғафуров

Адабиёти беназири форсу тоҷик таърихи беш аз ҳазорсоларо дорост. Дар тӯли ин таърих нобиғогон ва чехраҳои тобоноки ин адабиёти оламшумул эҷод намудаду мероси гаронбахое аз худ боқӣ гузоштаанд. Аз даврони ҳукумати сулолаи абарқудрати Сомониён шурӯъ карда, васфи табиату зебоиҳои он, ситоиш неъматҳои фаровони ҳаёт ва панду андарз дар эҷодиёти шоироне чун Рӯдакиву Манучехрӣ, Фирдавсиву Унсурӣ ва дигарон дар мадди аввал қарор гирифт. Ҷашни Наврӯз, таърихи

пайдоиш ва расму оинҳои наврӯзӣ низ дар радифи баҳорияҳои шоирони назмсарои аҳд васфу ситоиш гардида, минбаъд низ дар ашъори ғазалсароёне чун Ҳоқониву Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофизи Камол, Саъдиву Иқболи Лоҳурӣ ва дигарон ба сурати ҷаззоб ва бисёр хунармандона ба қалам кашида шудааст.

Намунаи олии васфи баҳори дилангез ва омад – омади иди Наврӯз дар баҳорияи Маликушшуаро Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ба таври зебо ба тасвир омадааст:

*Омад баҳори хуррам бо рангу бӯйи тиш,
Бо сад ҳазор нузҳату ороиши аҷиб.
Шояд, ки марди тир бад-ин гаҳ шавад ҷавон,
Гетӣ ба дил ёфт шабоб аз пайи машиб.
Чархи бузургвор яке лашикаре бикард,
Лашикар-и абри тираву боди сабо нақиб.
Наффот барқи равшану тундар-и таблзан,
Дидам ҳазор хайлу надидам чунин маҳиб... [1, с.61]*

Устод Рӯдакӣ бо як малоҳати зебои суҳанварӣ аз омадани баҳори хуррам пайғом медиҳад ва барои ҳар нафаре умеди тоза шудан, сабз шудан ва аз нав ҷавон шудан мебахшад. Дар хусуси Наврӯзи хусноро чунин мефармояд:

*Ба навбаҳорон биситой абри гирёнро,
Ки аз гиристанӣ уст, ин замин хандон.*

Вале беш аз ҳама Наврӯз дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ба сифати яке аз ҷашнҳои қадими ориёинаҷод ном бурда шудааст. Дар «Шоҳнома» дар бораи мароҳили пайдоиши ин ҷашн, замони баргузорӣ, истеъмоли калимаи Наврӯз ва чигунагии он тавзеҳоте оварда шудааст.

Ба вучуд омадани ҷашни Наврӯз дар оғози баҳор ва аз нав зиндашавии табиат дар «Шоҳнома» хеле хуб оварда шудааст.

Ҳангоме ки Гев Бежанро намеёбад, ба чораҷӯӣ назди Кайхусрав рафта ва аз ӯ мехоҳад, ки ӯро дар ёфтани гумшудааш ёрӣ намояд. Кайхусрав бад-ин гунна посух медиҳад?

*Бимон, то биёяд моҳи Фарвардин,
Ки бифрӯзад андар ҷаҳон ҳур дин.
Бад-он гаҳ, ки бар гул нишондат бод,
Чу бор сар ҳаме гул фишондат бод.
Замин чодари сабз дарпӯшадо,
Ҳаво бар гулон зор бихрӯшадо.
Ба ҳар сӯ шавад пок фармони мо,
Парастии ки фармуд Яздони мо.
Бихоҳам ман он Ҷоми гетинамой,
Шавам пеши Яздон, бибошам ба пой.
Кучо ҳафт кишвар бад-ӯ андаро,
Бибинам бару буми ҳар кишваро.
Қунам офарин бар ниёкони хеш,
Гузида ҷаҳондору покони хеш.
Бигӯям туро ҳар кучо Бежан аст,
Ба Ҷом андарун ин маро равшан аст. [17, с.377]*

То замоне ки Наврӯз фаро нарасида, Кайхусрав наметавонад ба Ҷоми Ҷам нигоҳ биандозад ва асрор бибинад. Чаро? Танҳо дар баҳор аст, ки таъйироте комилан махсус ҷаҳонро фаро гирифта, зиндагӣ бори дигар оғоз мегардад (албатта зиндагии гиёҳе, ки шояд ба ҳамон устураи «Машӣ ва Машёна» ва «Йиму Йимаг» баргардад, ки аввали ҷуфти инсониянд).

Пас инсон низ таваллуде дубора меёбад ва аз тамоми бадиҳо ҷудо гашта, монанди мавҷуде тоза ба дунё омада, бидуни гуноҳ мегардад.

Кайхусрав низ танҳо дар Наврӯз аст, ки метавонад Ҷоми Ҷамро дар даст гирифта ва рози ҳафт кишварро дарёбад:

*Чу Наврӯзи фарруз фароз омадаи,
Бад-он Ҷоми равшан ниёз омадаи.
Биёмад пурумед дили паҳлавон,*

*Зи баҳри сипехри гӯж гаишта навон.
Чу Хусрав рухи Гев нажмурда дид,
Дилаширо ба дард андар афсурда дид.
Биёмад, битӯшид румиқабой,
Бад-он то бувад пеши Яздон ба пой.
Хурӯшид пеши чаҳонофарин,
Ба Хуришед бар чанд бурд офарин.
Зи фарёдрас зӯру фарёд хост,
Аз Оҳармани бадкуниши дод хост.
Хиромон аз он ҷо биёмад ба гоҳ,
Ба сар барниҳод он хучаста кулоҳ.
Яке ҷом бар каф ниҳода набид,
Бад-ӯ андарун ҳафт кишвар бидид.
Замону нишони сипехри баланд,
Ҳама карда пайдо чиву чуну чанд. [17, с.269]*

Дар замони подшоҳии Чамшед хангоми барпоии Наврӯз дар рӯзи Хурмузд аз моҳи Фарвардин аст.

*Сари соли нав Хурмузи Фарвардин,
Баросуда аз ранҷ рӯи замин.
Бузургон ба шодӣ биёростанд,
Маю ҷому ромиигарон хостанд.
Чунин ҷаиши фаррух аз он рӯзгор,
Ба мо монд аз он хусравон ёдгор. [17, с.22]*

Дар «Шоҳнома» мехонем, ки пас аз Таҳмурад Чамшед писари вай ба тахти подшоҳӣ нишаст ва ҳама олоти ҷангӣ пардохт, риштану тофтани бифтан ба мардум омӯхт, табақоти чаҳоргона – котузиён, носуриён ва ҳатухширо падида овард, ба девон дастур дод, то ба обу хок гил дуруст карда, гармоба ва кохҳои баланд созанд ва сипас аз санг гавҳар берун овард, бӯйҳои хуш падида сохт, пизишкиро ба вучуд овард ва киштирониро ба мардум омӯхт ва баъд аз тамомии ин корҳо тахте сохт, ки ҳар гоҳ ирода мекард, девон онро бардошта ва ба осмон мебарданд ва дар рӯзи Хурмузди Фарвардин бар ин тахт нишаста, бар осмон рафт ва чаҳониён ин рӯзро Рӯзи Нав хонданд.

*Ҳама карданиҳо чу омад ба ҷой,
Зи ҷои меҳӣ бартар овард пой.
Ба фарри каёнӣ яке тахт сохт,
Чи моя бад-ӯ гавҳар андар нишохт.
Ки чун хостӣ, дев бардоштӣ,
Зи ҳомун ба гардун барафроиштӣ.
Чу хуришеди тобон миёни ҳаво,
Нишаста бар ӯ шоҳи фармонраво. [17, с.810]*

Дар қисмати таърихӣ «Шоҳнома» дар замони Сосониён хангоме ки номи аз оташкада бурда мешавад, маконе низ ба Наврӯз ихтисос дорад. Аз ҷумла, дар замони подшоҳии Ардашер:

*Ба дебо бисёрта оташкада,
Ҳам айвони Наврӯзу коҳи Сада.
Дар замони подшоҳии Баҳроми Гӯр:
Бирафтанд яксар ба оташкада,
Ба айвони Наврӯзу ҷаиши Сада.
Ҳама мушк бар оташ афишонданд,
Ба Баҳром-бар офарин хонданд. [17, с.703]*
*Дар замони подшоҳии Ширӯя:
Бибахшид чанде ба оташкада,
Чи бар ҷои Наврӯзу ҷаиши Сада. [17, с.885]*
*Дар замони подшоҳии Кубод:
Ниҳод андар он марз оташкада,*

Бузургӣ ба Наврӯзу ҷаиши Сада. [17, с.739]

Ҳамчунин дар ашъори зер аз оини Наврӯз ёд шудааст. Дар замони Яздигурди Базахкор:

Чу бонги чунон пойдораи кунам,

Ба Наврӯз бо бод ёраи кунам. [17, с.730]

Ба Юнон ҳамебуд хастаҷигар,

Надид андар он сол рӯи падар.

Магар Меҳру Наврӯзу ҷаиши Сада,

Ки ӯ пеш рафтӣ миёни рада. [17, с.732]

Дар замони подшоҳии Кисрои Анӯшервон:

Ҳамон гар наборад ба Наврӯз нам,

Зи хушкӣ шавад дашти хуррам диҷам. [17, с.758]

Дар замони подшоҳии Хусрави Парвиз:

Кунад бо замин рост отаиқада,

На Наврӯз монад на ҷаиши Сада.

Гар эдун-к зӯйӣ, ки тирӯз нест,

Аз он пас варо низ Наврӯз нест.

Ба Наврӯз чун барнишастӣ ба тахт,

Ба наздики ӯ мубади некбахт.

Ҳар он кас, ки дарвеш будӣ ба шаҳр,

Ки ӯро набудӣ зи Наврӯз баҳр.

Ба даргоҳи девон-и бинионданд,

Дирамҳои ганҷӣ барафишонданд. [17, с.284]

Ва истифодаи Фирдавсӣ аз калимаи Наврӯз дар мақоми ташбеҳ ва дар ҷумалоти оддӣ дар абёти зер: Гуфтор андар офариниши Офтоб:

Зи ёқути сурх аст чархи кабуд,

На аз обу гардуна, аз боду дуд.

Ба чандин фуруҷу ба чандин чарои,

Биёраста чун ба Наврӯз бои.

Дар замони подшоҳии Кайхусрав:

Ба ҳар кор бахти ту тирӯз бод,

Ҳама рӯзгори ту Наврӯз бод.

Дар замони подшоҳии Хусрави Парвиз:

Або фару бо бурз тирӯз бод,

Ҳама рӯзгори ту Наврӯз бод.

Наврӯз дар «Шоҳнома» аз оиози китоб то саранҷоми он ба сурати як ҷаиши миллӣ ва дар давраи Сосониён ба шакли як оини мазҳабӣ барои эронӣён гиromӣ буда ва ҷаиши гирифта мешудааст ва бо ин ки баъд аз ҳамлаи аъроб Эрон муддате баргузор намегардида, аммо ба далоиле, аз ҷумла иштиёқи эронӣён ба иҷрои ин маросим боқӣ ва барои мо ёдгор мондааст.

АДАБИЁТ

1. Абуабдуллоҳи Рудақӣ. Девони ашъор. Таҳияи А. Сагторзода. / Р. Абуабдуллоҳи – Душанбе: «Адиб», 2007.-416с.
2. Берунӣ А. Осор-ул-боқия. / А.Берунӣ - Душанбе: Ирфон, 1990.-432 с.
3. Дуктур Махмуди Рӯҳуламинӣ. Наврӯз. //Д.М. Рӯҳуламинӣ Эроннома.-2011. 1 (17).
4. Комилзода Ш. Наврӯз. / Ш. Комилзода –Душанбе, 2012.-330 с.
5. Мираҳмедов Ф. Наврӯзи оламафрӯз. / Ф.Мираҳмедов – Душанбе, «Маориф ва фарҳанг», 2011.-48 с.
6. Наврӯзӣ: Маҷмӯаи шеърҳо/ Мухаррир Бозор Собир.- Душанбе: Ирфон, 1968.
7. Нақибхон Туғрал. Гиёҳи меҳр: Мунтахаби ашъор / Т. Нақибхон Муаллифи сарсухан ва мурағибӣ матну луғот Абдулҳамид Пулотов ва Асрор Раҳмонов.- Душанбе: Ирфон, 1986.

ПРАЗДНОВАНИЕ НАВРУЗА В ПЕРСИДСКОЙ И ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НАВРУЗ В «ШОХНОМЕ» АБУЛКОСИМА ФИРДАВСИ

Персидская и таджикская литература насчитывает более тысячи лет. За это время истории и известные писатели создали эту мировую литературу и оставили нам драгоценное наследие. С

самого начала правления династии Саманидов, прославления праздника навруз было очень важной частью, сочиняли меморандумы и стихи о ее природной красоте, высоко ценили богатство новой жизни, а также в поэзии великих поэтов отражены эти характерные черты, таких как Рудаки и Манучехр, Фирдовси и Унсурси и других.

Ключевые слова: история, природа, жизнь, навруз, национальное, праздник, земля, религия, наследство, книга.

THE CELEBRATION OF NOWRUZ IN PERSIAN AND TAJIK LITERATURE NAVRUZ IN «SHOKHNOM» ABULKOSIMA FIRDAVSI

Persian and Tajik literature has more than a thousand years. During this time, historians and famous writers have created this world literature and left us a precious legacy. From the very beginning of the rule of the Samanid dynasty, the celebration of the holiday Navruz was a very important part, wrote memoranda and poems about its natural beauty, highly appreciated the richness of new life, and also in the poetry of great poets these characteristic features such as Rudaki and Manuchehr, Firdovsi and Unsursi are reflected. and others.

Keywords: history, nature, life, Navruz, national, holiday, land, religion, inheritance, book.

Сведения об авторе:

Рустамова Фарзона Рустамовна - аспирант факультета таджикской филологии, кафедры классической литературы Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова.

About the autor:

Rustamova Farzona Rustamovna - graduate student of the Faculty of Tajik Philology, Department of Classical Literature of Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov.

МАНЗАРА ДАР НАСРИ БАҲМАНЁР

Муаззамаи К.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Солҳои ҳаштодуми асри гузашта ҷавонони созибистеъдод Баҳманёр, Латофат Кенҷаева, Ҷонибеки Ақобир, Салими Аюбзод, Муҳаммадраҳими Сайдар, Муҳаммадзамони Солех, Сайфи Раҳимзод, Абдулқодири Рустам бо сабки услуби хос ва дидгоҳи нава ворида насри тоҷик шуданд. Нависандагони мазкур дар насри муосир нақши калидири бозида, дар ташаққили насри психологӣ ва ё андеша қадамҳои устувор гузошта буданд.

Дар ин росто нависандаи тозанаҷр Баҳманёр ҳунари волои тасвирсозӣ ва кашфи олами пуртазоди ботини инсонро соҳиб мегардад, ки ӯро бо ин сифаташ “Шоҳаншоҳи Сармадех” номидаанд. Баҳманёр муаллифи китобҳои «Ишқи сайёд» (1984), «Аспи обӣ» (соли 1988), «Дуди ҳасрат» (соли 1992), «Сармадех» (соли 2002), ва «Сармадех» (китоби дуҷум, соли 2014) мебошад.

Тамоми қисаҳои офаридаи Баҳманёр дорои сӯжаи хурди пурмазмун ва ифодакунандаи як паҳлуи зиндагии мардуми кӯхистон ба ҳисоб меравад. Дар қиссаи “Ғавзани ҷанбаршохи ман” Комёр-писараке, ки бемори бистарист ва дар доираи идрок ҷаҳонро меҷаҳад пайҳас намояд, инъикос гардидааст. Ноқили қисса худӣ кӯдак аст ва ҳар тасвире дар он ифода меёбад, аз диди ӯ баён мегардад. Тасвирҳои таҳайюлий мебошанд ва аз он ба ҷуз писарак касе ҷизе наметавонад биёбад, зеро ӯ гап зада наметавонад: “Ман ҷизе пешӣ худ гуфтаи ва шундан меҷаҳам. Ман «Ғавзани ҷанбаршоҳ» – мегӯям, ман овози худро намешунавам. Ман гунгам, мардум!” [1, с.6]. Персонажи дигар, момои ӯст, ки ӯро дарк менамояд ва Комёр “аз гуфтани андешаҳо” дар назди ӯ истиҳола намекарду рӯзро бо ӯ кӯр менамуд.

Кӯдак- ноқили ҳаводиси бофтааш ҳамаеша ғавзноро, ки акси қоили назди каташ мебошад, аз ҳамлаи гурӯҳи гурусна, ки майли туъмаи ғавзндоранд, ниғаҳбон аст ва аз ин хотир мегӯяд: «Ҷанбаршоҳ» – гуфт момоям ҷонварҳои қолиро, ки гурге онҳоро дунболғирӣ мекард. «Ғавзани» – ислоҳ кард момоямро Бобуна. Ҷама ғавзани рӯпеш, бо ҳарос метохтанд, ғайр аз як ғавзани азамате ки тохташро суғ карда буд ба қафо менигарист, гӯё аз қисмати ғавзани ва ҳоса баррағавзани ки каме аз рама қафо монда буд, ҳавф мебард. «Ин сархайлашон!» – гуфта буд рӯзи аввал Бобуна» [1, с.10].

Дар зехни кӯдак дарафтдани гурӯҳ ба ғавзн ҳар лаҳза мумкин аст ва аз ин хотир шабҳо ва рӯзҳо ӯро ниғаҳбонӣ мекунад. Нависанда олами кӯдакро хеле аҷиб инъикос менамояд ва он ҳароси кӯдак оҳиста-оҳиста амри воқеае гардид, ки ӯ “шабҳо гурги гуруснаро даст-дасткунон меёфт” ва “ аз гарданаш медашту “баъд оромӣ дилшур дар ҳамон ҳол хоб мебарфт” . Баъдан ин рафтори ӯ ба момояш

маълум гардид ва пас аз чанде қолиро аз пешаш гирфтанд, вале ӯ ҳамеша дар фикри гавазни чанбаршоҳ буд. Нависанда бо инъикоси ҳодисае гирехро мекушояд. Вақте ки чун одат кӯдак болои бом мебарояд, дар тасаввураш марди тӯфангдоре гавазни чанбаршоҳҳо шикор мекунад. Кӯдак аз ин дар ҳарос аст ва садо мекунад, ки:

“Танҳо аз он дар ҳайратам, ки гавазни чанбаршоҳ ба истиқболи ман шитофта, шаклашро тағйир медиҳад, сурати Бобунаро мегирад. Бобунае ки ба пешвози ман метозаду бо тамоми овоз фарёд мезанад” [1, с.13].

Воқеан, агар ба андешаи Баҳром Мирсаидов тавачҷуҳ намоем, пас: «Яке аз шоҳаҳои муҳими насри муосири тоҷик ба унвони насри эҳсосу андеша ӯ психологӣ шинохта шудааст. Ин навъи наср бозгӯи олами тафаккуру андеша, ҷаҳоншиносӣ, худнигариву худшиносии нависандаву қаҳрамонони осори ӯ маҳсуб меёбад. Тасвири олами ботинӣ, рӯҳияву ҳиссиёт, аз олами иҷтимоӣ канора гузоштани қаҳрамон, равшан сохтани ҳофизаи таърихӣ ӯ, ташреҳи авзои равониву ақидатии вай, дар симои персонажи марказӣ офаридани инсонӣ пешрав аз шумори шартҷоест, ки нависанда бояд дар ҷараёни ниғориши воқеот мавриди назар дошта бошад. Усули баёни психологӣ шомили имконотест, ки нависанда ба василаи сар фуру овардан ба умқи қалби инсон мураккабиҳои рӯҳияи ӯро ба зоҳир меорад» [2, с.210].

Нависанда дар рафтор, ҳаракатҳо ва муносибати қаҳрамони асосии ҳикоя – кӯдак олами ботинии як нафареро тасвир менемояд, ки бо ҷаҳони кӯҷакаш аввал бо гургҳо ва баъдан ба марди тӯфангдор барои наҷоти гавазни чанбаршоҳаш мубориза мебарад.

Дар ин ҷо гавазн-рамзи нерӯи некӣ ва марди туфангдор рамзи бадӣ аст, ки ин ду нерӯ омили мубризаии ботинӣ ва авзои психологии ӯ мегарданд ва нависанда бо ин исбот менамояд, ки фақат иродаи инсон метавонад алайҳи ҳар гуна бадӣҳои ҷӣ равонӣ ва ҷӣ ҷисмонӣ мубриза бибарад.

Хусусияти дигари насри Баҳманёр ин услуби шоирона мебошад, ки як ҷамбаи асосии насри андеша ин омехташавии насру назм дар сабк аст. Дар мавриди насри шоирона ва ӯ мавзун андешаҳои зиёде ба назар мерасад ва хосатан Кадқанӣ чунин андеша дорад, ки бо вучуди маълум будани «насри шоирона» дар Ғарб, лекин муҳимтарин хусусияти он дар насри класикии форсу тоҷик пайдост: «... мисли ғолиби шатҳиёти сӯфия, хосса Боязиди Бастомӣ, ки бузургтарин сарояндаи шеърҳои мансур дар фарҳанги эронӣ аст ва ханӯз ҳамтое барои ӯ наменем» [3, с.242].

Баҳманёр дар достони кӯтоҳи «Гавазни чанбаршоҳи ман» табиати кӯҳистон ва зебоии онро рамзан бо агрофиёни худ тасвир намудааст. Кӯҳҳо ботамкинанд, хомӯшӣ ва оромии кӯҳҳо – маҷрои пурғавғои ҳаётро дар деҳи бофтааш Сармаддеҳ бо сабки шоирона тасвир менамояд. Мо муҳолифати ду ҷаҳонро дар ин достони мебинем. Дар ин ҷо ба ҷаҳони рӯҳи озод ва ҷаҳони побанди беморӣ Комёр –кӯдаке, ки роҳ гашта наметавонист, муқобилат мекунад: “Ман аз тегаи Шеданзо як-як қанда шуда рӯи деҳ афтодани абрҳоро хуб мушоҳида мекунам, ман рехтани боронро пешакӣ пай мебарам, ман хониши қабкони фарози Ялморо нағз мешу-навам. «Фарози Ялмо хеле дур аст, – мегуфт момоам, – хониши қабкони он ҷо то ба деҳ намерасад. Ту шояд хониши қабко-ни Хорбунаро шунавий?» Ман ҷавоб намендиҳам, ман хуб ме-до-нам, ки аз қадом маҳал ба гушам ҷӣ садое мерасад” [1, с.4].

Таснифи муфассали тасвири пейҳаж- манзараҳои шоиронаро М.Н.Эпштейн дар асари худ оид ба системаи тасвирҳои манзараӣ дар назми рус пешниҳод кардааст. Дар байни навъҳои эстетикӣ манзара, муҳаққиқ манзараҳои идеалӣ, тӯфонӣ ва якрангро фарқ мекунад. Манзараи бехтарин дар доираи адабиёти қадим ташаккул ёфта, баъдан доимо рушд ва дигаргун мегардад. Ҷузъҳои таркибии манзараи идеалӣ насим, манбаи об, гулҳо, дарахтон ва паррандаҳо мебошанд, ки дар якҷоягӣ он чизеро ташкил медиҳанд, ки дар истилоҳоти латинӣ ҳамчун “locus amoenus”, яъне ҷои хушоянд таъин шудааст [4, с.131]. Манзараи пуртуғён ӯ шадид бо динамикаи худ ва ҷойивазкунии қисмҳои асосии таркибии он аз мавқеаҳои маъмулӣ фарқ мекунад, ки дар он қувваи бебозгашти табиат ифодаи худро меёбад. Манзараи якранг ӯ ғамангез ба паҳши ангеҷаҳои пураламу ҳаёлбахш равона шудааст, ки хусусияти жанри элегияро ташкил медиҳанд [4, с.148]. Дар баробари навъҳои эстетикӣ манзара, М.Н.Эпштейн манзараҳои миллӣ ва экзотикӣ, инчунин манзараҳои зимистонӣ ва тобистониро фарқ мекунад. [4, с.149].

Манзара дар асарҳо на танҳо замина, балки рамзи фалсафӣ низ доранд, ки вазифаи тасвирӣ ва рамзиро иҷро мекунад: «Ман аз тирезаи хонаам ба табиат менигарам ва аз рӯи боми анбор, ки рӯзҳои офтобӣ маро ба он ҷо мебароранд, ба олам. Табиат барои ман кӯҳҳои Шанобурзу Шеданзо ва олам барои ман Сармаддеҳ аст. Зеро ман дигар кӯҳеву деҳеро надидаам ва дида ҳам наметавонам. Зеро пойҳоям шаланд, мардум!” [1, с.4].

Тасвири манзара дар адабиёт ҳамчун як падидаи бадеӣ амиқ ва гуногунҷабҳа аст, ки адабиётшиносон таснифоти манзараҳои адабиро бо асосҳои гуногун ҷудо намудаанд. Яке аз

маъмулгарин таснифи манзараҳо аз рӯи тасвири мавқеи ҷуғрофӣ ба миён меояд. Тибқи ин меъёр, чунин манзараҳо ба монанди дашт, чангал, баҳр, кӯҳ, шаҳр, дехот ва ғайра фарқ карда меистанд. Тибқи меъёри мавсимӣ, манзараҳо ба осонӣ ба баҳор, тобистон, тирамоҳ ва зимистон тақсим кардан мумкин аст. Меъёри муваққатӣ, яъне бо назардошти вақти рӯз, ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи манзараҳои субҳ, рӯз, шом ва шаб сухан ронем. Дар асоси ин хусусият, манзараҳои ибтидоӣ, байнимазмунӣ ва ниҳоӣ фарқ карда меистанд. Ҳамзамон, манзараҳо вобаста ба меъёри тасвир фарқ мекунанд ва яке аз меъёрҳои пурмазмунӣ фарқ кардани манзара низ жанри он мебошад. Инчунин тавсифи табиатро аз рӯи мансубияти онҳо ба асарҳои дар доираи усули мушаххаси бадеӣ офаридашуда - манзараҳои сентименталӣ, романтикӣ ва реалистӣ фарқ кардан мумкин аст [5, с.31].

Дар ҳамин замина, К.В.Пигарев аломатҳои жанрӣ ва ғоявӣ-мавзӯиро ҳамчун асоси таснифи манзараҳо интихоб намуда, чунин намудҳои тасвири манзараро, ба мисли эпикӣ, драматӣ, лирикӣ, психологӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, миллий ва фалсафӣ ҷудо намудааст. Ба ақидаи олим, намудҳои манзараҳо вобаста ба он фарқ бояд кард, ки вобаста ба қадом хусусиятҳо дар тасвири мушаххаси табиат баргарӣ доранд [6, с. 8]. Тавре ки Л.М.Крупчанов қайд кард, манзара ҳамчун яке аз мундариҷа ва ҷузъҳои таркибии асари бадеӣ вобаста ба услуби муаллиф, самти адабӣ (ҳаракат), усули нависанда ва жанр бисёр вазифаҳо иҷро мекунанд [7, с. 13]. Дар ҳақиқат, дар як асари бадеӣ тасвирҳои табиат бо ягон сабаб пайдо мешаванд ва ҳамеша дорой маъно буда, одатан ё ҳамчун заминаи эмотсионалии бодӣ амалҳои паҳншаванда ё ҳамчун шакли инъикоси олами ботинӣ муаллиф ё персонаж амал мекунанд. Аксари муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки вазифаи пешбари манзара дар асари бадеӣ функцияи психологист [8, с.37; 9, с.138]. Ана ҳаминро дар наври Баҳманёр хеле барҷаста эҳсос намудан мумкин аст. Тасвири табиат ҳамвора бо зеҳни кӯдак чилва меёбад. Тамоси рӯҳӣ ва ҷисмӣ хонандаро ба ҷавҳари андешаи нависанда ошно месозад: “Ман ситорагонро дӯст медорам, модар! Зеро ба онҳо ҳасад мебарам. Ман ситорагонро ҳар шаб мешуморам, ҳисобро гум мекунам, боз мешуморам, то он даме ки хобам мебарду... Баъзан ман сӯи тиреза даст дароз мекунам, мехоҳам ситорае ба чангораму болои сарам овезам, бигзор милтирос занад, бигзор ниғаҳбони бистари ман, маҳбаси ман, тобути ман бошад, чунонки як кирми шаб тоб ниғаҳбон буд шабе” [1, с.6].

Чунин ба назар мерасад, ки ин нуқтаи назар комилан қонунӣ аст, зеро манзара аз ҷиҳати табиати худ на ҳамчун ҳадаф, балки ҳамчун воситаи тавсифи характер ва ҳолати ӯ амал мекунанд. Манзараи бомаҳорат офаридашуда имкон медиҳад, ки вазъи руҳияи қаҳрамонро ба дараҷае нависанда инъикос менамояд, ки олами ботинӣ ва эҳсосоти ӯро то андозае хонанда дарк менамояд. Масалан: “Ман ба фарози Хорбуна, ба дунги Жаврак менигарам. Фарози Хорбуна бе гавазни чанбаршоҳ ба ҳама фарозҳои олам мо-нанд аст. Фарози Хорбуна бе гавазни чанбаршоҳ як кӯҳтали одист, ки чанд дунгу бутта дорад” [1, с.12].

Ғайр аз он, манзара метавонад ба хонанда таъсири раванӣ расонад, ӯро ба мавҷи муайяни дарки матни бадеӣ мутобиқ созад. Манзара инчунин метавонад нақдро барои муддате қатъ кунад ва ба хонанда имкон диҳад, ки дар бораи рӯйдодҳои дар асар фикр кунад ва амиқӣ ва аҳамияти онҳоро дарк кунад. Аксар вақт манзара ҳамчун шакли ҳузури майдони муаллиф амал мекунанд. Ана ҳамин масъала дар достони “Гавазни чанбаршоҳи ман” хеле муфассалу дақиқ оварда шудааст. Тамомӣ ҳодисаҳои равонии Комёр бо табиат ҳамоҳанг ҳастанд ва гӯё табиат нерубаҳши ӯ мебошад: “Ман ба тегаи Шеданзо менигарам. Имрӯз дигар абрпорае қанда намешавад, имрӯз дигар шакарнаме домани дехро тар намекунад, имрӯз маро рӯи бом намебароранд. Зеро модарам аз носихатии ман дар ҳарос аст, зеро модарам аз шамол хӯрда-ни ман метарсад. Ба назари модарам ман гули хушкдаро ме-монам, ки каме шамолли саҳт метавонад гард-гард созад” [1, с.5].

Тасвири манзара маҳсули эҷодиёти субъективӣ буда наметавонад. Мавқеи муаллиф, муносибати ӯро ба рӯйдодҳо ва баҳои ӯро ба атроф ифода кунад. Вазифаи ғоявӣ бадеии манзара ифодаи ақидаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, эстетикӣ ва ахлоқӣ мебошад. Манзара, ҳамчун ҷузъи мукаммали асар, дар ифшои мавзӯ ва мундариҷаи ғоявӣ он иштирок мекунанд. Тафаккур ва таҳлили мулоҳизакоронаи намудҳои гуногуни манзараҳои табиат муаллиф ва персонажҳои ӯро водор мекунанд, ки дар бораи муносибати инсон ба он андеша кунанд: «Абрҳо ҳаракат мекунанд ва ба мо чунин менамоянд, ки ситорагон, – гуфта буд модарам. – Аммо чаро онҳо ба назари ту сӯхтаву зинда мешаванд, намефаҳмам» [1, с.5].

Тасвири манзараи табиат ин мулоҳизаи нависанда дар бораи ҳаёти инсон, сабаби аслии табиат, муносибати байни ҳаёт ва марг, мушкilotи табиат ва ҳифзи табиат, қонунҳои муносибатҳо дар муҳити табиӣ ва инсонӣ доништа мешавад. Тавре ки С.В.Зеленцова қайд намудааст, чунин мулоҳизаҳо на танҳо системаи муаррифии муаллиф ва персонажҳо, нуқтаи назари онҳоро ба ҷаҳон, балки сатҳи идеявӣ ва бадеии асарро дар маҷмӯъ нишон медиҳад [6, с. 38]. Тасвири манзараҳои табиат одатан як минтақаи мушаххаси ҷуғрофиро бар бар мегирад ва аз ин рӯ хувияти миллий дорад.

Тасвирҳои манзараи ғайримуқаррарӣ рамзӣ ва тахайюлӣ дар достони кӯтоҳи «Гавазни чанбаршоҳи ман» (1980), ки дар он нависанда вазъи зеҳнии кӯдакро инъикос менамояд, мувоҳисаи ботинӣ ӯро ба марди туфангдор-шаҳсе, ки атрофро мехоҳад дигар кунад, барҷаста ва лирикӣ: “Мард

хамоно ба гавазн наздик мешавад. Мард чун дузд, чун рохзан, чун шабрав паси ғӯту буттаҳо худро гирифта, номаълум ба гавазн наздик мешавад. Инак, вай дар масофаи тиррас қарор мегирад, инак, вай туфангро ба шохи буттае устувор мекунад, инак вай...

– Напарронед! Напарронед! – додмезанамман. Овозам дар талу толаҳо аксандоз мешаваду таачҷуб намекунам» [1, с. 13].

Аз матни ҳикоя, андешаи муаллиф равшан аст: як ҳақиқати бузурги табиат ва ногузирии ҷазо барои ҳар коре, ки инсон кардааст, вучуд дорад.

Инак, дар қиссаи “Гавазни чанбаршохи ман” Баҳманёр мо тамоми вазифаҳои асосии манзараро мушоҳида мекунем. Аммо диққати асосии нависанда ба функцияи психологӣ равана мегардад. Гузашта аз ин, нависанда муносибати дуҷонибаи табиат ва ҳислати инсонро нишон дода, аз ҷониби дигар кӯҳхоро ҳамчун қосиди зиндагии инсон таҷассум менамояд.

Тавассути манзара, таъсири ҳузур ва муносибати нависанда ба ашӯ ё падидаи тасвиршуда низ интиқол дода мешавад. Кӯҳҳо дар ин дoston пеш аз ҳама муҳити этникӣ мебошанд, ки бо тақдири одамон алоқаманданд. Дар тӯли ҳазорсолаҳо, кӯҳҳо инсонро беҳтаринро ба воя расонидаанд ва ба соқинони худ ҳислатҳои беҳтарин - мардонагӣ ва ҷасорат, меҳнатдӯстӣ ва оқилӣ, самимият ва ростқавлӣ, дӯстӣ ва меҳмоннавозиро тақдим карданд. Аммо вайрон кардани фазои табиӣ ба тарзи зиндагии саргардон ва нобудшавии рӯҳ оварда мерасонад. ки онро дар муносибати Комёр ва муборизаи равонию зеҳнии ӯ дидан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Баҳманёр Сармадех, Шоҳаншоҳ (маҷмӯаи ҳикояҳо ва роман) / С. Баҳманёр – Душанбе: Адиб, 2013. - 472 с.
2. Мирсаидов Б. Андешапарварӣ дар як асари Ҷалол Иқромӣ Посдорони насри муносири тоҷик (Маҷмӯаи мақолаҳо ба ифтихори 100 -солагии Нависандагони халқии Тоҷикистон Ҷалол Иқромӣ ва Раҳим Ҷалил). / Б.Мирсаидов -Хучанд: Нури маърифат, 2009.-С.210-216.
3. Кадканий Муҳаммадризои Шафёӣ.Музиқии шеър.Нашри дувоздаҳум.-Техрон, 1391-689 с.
4. Эпштейн, М.Н. Природа, мир, тайник вселенной: система пейзажных образов в русской поэзии. / М.Н. Эпштейн - М.: Высшая школа, 1990. - 303 с.
5. Зеленцова, С. В. Функции пейзажа в малой прозе И. А. Бунина: на материале произведений 1892–1916 гг.: дис. на соискан. учён. степ. канд. филол. наук. / С.В. Зеленцова — Орёл, 2013. — 192 с.
6. Пигарев К.В. Русская литература и изобразительное искусство: очерки о русском национальном пейзаже середины XIX в. / К.В. Пигарев — М.: Наука, 1972. — 8 с.
7. Крупчанов Л.М. Введение в литературоведение: учеб. пособие. / Л.М. Крупчанов - М.: Оникс, 2005. -- 413 с.
8. Кухаренко, В.А. Интерпретация текста: учеб. пособие. / В.А. Кухаренко - М.: Просвещение, 1988. — 192 с.
9. Себина, Е. Н. Пейзаж // Введение в литературоведение: учеб. пособие / Л.В. Чернец, В.Е. Хализев, А.Я. Эсалнек и др. / под ред. Л.В. Чернец.- М.: Высшая школа, 2004. - С. 264-275.

ПЕЙЗАЖ В ПРОЗЫ БАХМАНЬЯРА

Бахманьяр, современный писатель таджикской литературы с уникальным стилем и новым взглядом открыл новое окно на таджикскую прозу. Этот писатель вносит свой вклад в формирование психологической прозы.

В этой статье автор размышляет о сути психологической прозы Бахманьяра, а заодно исследует место природных пейзажей в повести «Мой кругорогатий олень».

Ключевые слова: *молодежь, талант, стиль, видение, проза, роль, формирование, психология, мысль, искусство, внутреннее, человек, рассказчик, история, рассказ, образ, воображение, пейзаж.*

LANDSCAPE IN PROSE BAKHMANYAR

Bahmanyar, a contemporary writer of Tajik literature with a unique style and a fresh perspective, has opened a new window on Tajik prose and is a writer who contributes to the formation of psychological prose.

In this article, the author reflects on the essence of Bahmanyar's psychological prose, and at the same time explores the place of natural landscapes in the story “My horned deer”.

Keywords: *youth, talent, style, vision, prose, role, formation, psychology, thought, art, inner, person, storyteller, story, image, imagination, landscape.*

Сведения об авторе:

Муаззамии Комилджон - соискатель кафедры теории и истории литературы, Тадикский государственный институт языков имени Сотима Улугзада.

About the author:

Muazzamai Komiljon - post-graduate student of the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Institute of Languages named by Sotim Ulugzade.

**ФАЪОЛИЯТИ ГУМРУКӢ ДАР ҚАЛАМРАВИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР НИМАИ ДУВУМИ
АСРИ XIX – ИБТИДОИ АСРИ XX**

Ғаффорӣ Н.У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Кодирзода Х. С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пас аз истило гардидани Осиеи Миёна аз чониби Руссияи подшоҳӣ инкишофи муносибатҳои моливу пули дар ин сарзамин хело инкишоф ёфт. Аз нимаи дууми асри XIX сар карда муносибатҳои савдои дар байни Мовароуннахр ва Ҳукумати Руссияи подшоҳӣ инкишоф ёфт. Савдогарони Осиеи Миёна ба мулкҳои Руссияи подшоҳӣ пеш аз ҳама маҳсулотҳои пахтагин, абрешимӣ, чавоҳирот, сафол, силоҳ ва ашёи хоми коркарднашуда мебурданд аз мулкҳои Руссия ба Осиеи Миёна пушт, матоъҳои пашмин, асал ва маҳсулоти ниёз ба аҳолии дошта оварда мешуданд. Ин ҳамкориҳои иқтисодӣ боиси рушд ёфтани муносибатҳои тичорати дар байни хонигариҳои Осиеи Миёна ва Ҳукумати Руссияи подшоҳӣ гардид.

Аз аввалҳои асри XIX саркарда тичорат дар байни аморати Бухоро хонигарии Хева ва Руссияи подшоҳӣ хело раванқ ёфт. Дар миёнаҳои асри XIX бошад Бухоро ба яке аз марказҳои калонтарини савдои моливу пулии Ҳукумати Руссияи подшоҳӣ ва тоҷирони кишварҳои Шарқи наздик тақдир гардида буд. Ҳамкориҳои иқтисодӣ ва савдои дар байни хонигариҳои Осиеи Миёна ва Руссияи подшоҳӣ боиси он гашт, ки Ҳокимияти Руссияи подшоҳӣ дар шаҳрҳои калонтарини сарҳади ба амсоли Самара, Қазон, Астрахан марказҳои савдоиро барои савдогарони кишварҳои Осиеи Миёна ифтидох намуд. Инкишофи муносибатҳои савдои боиси рушд ёфтани сохторҳои мақомоти гумрукӣ дар ин давра гашт, ки он боиси содда гардидани тартиботи интиқоли мол дар дохили кишвар гардид. Тоҷирони кишвари Осиеи Миёна молҳои истехсолкардаи худро ба бозорҳои Ҳинду Чин бурда аз онҳо молҳои ба аҳолиҳои худ ниёзмандро меоварданд. Савдогарони Осиеи Миёна ба кишварҳои Чину Ҳинд шохӣ, тилло, нуқра, маҳсулотҳои хунармандӣ ба монанди гӯшвору дастмона ва аз он кишварҳо молҳои ниёзи аҳолии худ инчунин чой, маҳсулоти чинӣ, абрешим ва молҳои зебузинати занона меоварданд. Сарварони давлати Сомониён аз замони таъсис ёфтани давлати хеш ба соҳаи савдо ва инкишофи муносибатҳои тичорати аҳамияти калон меоданд [1, с.655-657]

Муҳаққиқи варзида Абубакри Наршаҳӣ дар асари безаволи худ «Таърихи Бухоро» аз боби таъсиси нахӯст заробахонаҳои Бухор Худот маълумот дода қайд намудааст, ки дар шаҳри Бухоро тангаҳои сомонӣ ба муомилот бароварда мешуд. Ба муомилот баровардани тангаҳои сомони аз он шаҳодат медиҳад, ки дар инҳо муносибатҳои хуби тичорати ва савдои ба роҳ монда шуда буд.

Инкишоф ёфтани сохти капиталисти боиси васеъ рушд ёфтани муносибатҳои тичорати гардид. Ин омил буржуазияи Россияи подшоҳиро маҷбур сохт, ки дар ҳудудҳои кишвари Осиеи Миёна маҳсулоти ниёзи корхонаҳои саноатиро аз амсоли пахта дар ин кишвар ба роҳ монад. Ин кушишҳо саршавии амалиётҳои истилокорӣҳои Ҳукумати Россияи подшоҳӣ дар кишвари Осиеи Миёна гардид. Аз миёнаҳои солҳои 60-уми қарни XIX сар карда пратсеси истилокорӣи Ҳукумати Россияи подшоҳӣ дар ҳудудҳои Осиеи Миёна сар шуд [2, с.130с.]

Пас аз истило гардидани ҳудудҳои Осиеи Миёна аз чониби Россияи подшоҳӣ талабот ба ашёи хоми Осиеи Миёна афзуд. Бинобар афзоиши талабот нисбат ба ашёи хом-пахта, гушт ва ашёи ниёз ба аҳолии Ҳукумати аморати Бухоро ба мақсади чори намудани назорати давлатӣ хариду фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ тартиботи нави савдори ба роҳ монд. Мувофиқи ин қарори баровардашуда маҳсулоти ниёзи ба аҳоли дошта ба монанди пахта, гӯшт, ғалла ва ғайра танҳо дар асоси иҷозатнома-литензияи Ҳукумати Бухоро сурат мегирифт. Савдои чаканаи пахта аз чониби савдогарони алоҳида манъ карда шуд. Ба ин ширкатҳои махсуси давлатӣ, ки иҷозатнома доштанд иҷозат дода шуда буд. Ба сохтори идораҳои гумрукӣ иҷозат дода шуда буд, ки аз сарҳадоти аморати Бухоро баровардани молҳои ниёз ба аҳоли дошта танҳо дар асоси иҷозатнома ба роҳ монда шуда буд. Аз тарафи дигар барои пешгирии роҳи ин масъала аморати Бухоро якҷанд намуди андозҳои чори намуда буд, ки аз ин намуд андозҳои амирӣ, даллолӣ, закоти тичорат аз савдогарон ба миқдори 2,5% ситонида мешуд, кавсан, закот барои чой дар бозор, ҳаққи тарозу ва ғайраро чорӣ намуда буд. Ҳамаи ин шаклҳои андоз боиси ғани гардидани хазинаи давлат мегардид [3, с.266-268с.]

Ин шакли фаъолияти кории сохторҳои марбута то барпо гардидани сохторҳои нави сиёсии давлати Шуравӣ дар қаламрави кишвари Осиеи Миёна фаъолият доштанд. Пас аз ғалабаи инқилоби халқии Бухоро ва таъсисёбии ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна дар сарҳадоти берунаи ИҶШС постҳои

гумрукӣ таъсис дода шуданд, ки он бевосита ба идораҳои назорати гумрукии минтақавӣ тобеъ буданд [4, с.94с.]

Идораҳои назорати гумрукӣ дар навбати худ мутобиқи оиномаи тасдиқшудаи соли 1924 ба комисариати халқии савдои хориҷии (КХСХ)- и Итиҳоди Шӯравӣ, Саридораи гумрукии Итиҳоди Шӯравӣ дар назди Шӯрои комиссарони Халқии ИҚШС Узбекистон ва шӯъбаи саридораи гумрук дар Ҷумҳурии Узбекистон тобеъ буданд.

Пас аз тақсими худудӣ миллий ва таъсисёбии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна бо мақсади таъмин намудани амнияти бехатарии иқтисодӣ ва сарҳадӣ дар қаламрави Осиёи Миёна соли 1925 Саридораи гумрукии Осиёи Миёна ташкил карда шуд, ки теъдоди кормандони саридораи Осиёи Миёна аз 41 нафар иборат буданд [5,58с.]

Ба зами он вазифаи тафтиши молҳои аз сарҳадот воридшаванда, ба расмият даровардани он, ситонидани боқ аз молҳои воридшаванда инчунин пешгирии қочоқӣ мол ва амниятӣ бехатарии сарҳадоти кишвар во гузошта шуда буд.

Соли 1927 қарори К.М. Комисарони халқии ИҚШС дар бораи тарифи гумрукӣ ва кодекси гумрукиро моҳи декабри соли 1928 тасдиқ намуд. Дар асоси қарорҳои қабулкардашуда ба зимаи мақомоти гумрукӣ вазифа гузошта шуда буд, ки назорати иҷроӣ қарорҳои ҳукумат дар бораи манаполияи давлатӣ ба савдои хориҷӣ инчунин аз ҳисоби вориди молҳои воридшаванда ситонидани бочу хирочи гумрукӣ гузошта шуда буд. Пас аз таъсисёбии Ҷумҳурии Шӯравӣ Сотсиалистии Тоҷикистон маҳсулот дар қаламрави ҷумҳурии истеҳсолмешуда ба хориҷи кишвар тариқи бандарҳо ва гузаргоҳҳои гумрукӣ бароварда мешуд, ки дар тамоми худудҳои кишварӣ Осиёи Миёна ягона гузаргоҳи гумрукӣ ва интиқоли молу воситаҳои нақлиёт, пости гумрукии Тирмиз буд. Дар ибтидои солҳои 30-юми қарни 20- ум вазъи сарҳадоти шарқии Давлати Итиҳоди Шӯравӣ ноором буд, аз ин лиҳоз кормандони мақомоти сохторҳои гумрукӣ ба ғайр аз назорати молу воситаҳои нақлиёт инчунин бар зиммаи онҳо таъмин намудани амнияти бехатарии шаҳрвандони давлат во гузошта шуда буд [6, с.14-16с.]

Пас аз анҷом ёфтани Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва ба ҳаёти озоишта гузаштани шаҳрвандони кишвар фаъолияти кормандони ин сохтор боз ҳам ҷонок гардид. Охири солҳои 80-уми асри гузашта бо мақсади ҳифзи арзишҳои миллий ва бехатарии иқтисодии кишвар Ҳукумати ҶШС Тоҷикистон лозим донист, ки мақомоти гумрукии ҳешро таъсис диҳад. Ҳамин тариқ соли 1989 сохтори мақомоти гумрукӣ Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки он чӯзӣ худонашавандаи гумрукӣ Итиҳоди Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Ба зимаи мақомоти органҳои гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои зерин аз амсоли таъмин намудан, риояи қонунҳои гумрукӣ дар қаламрави кишвар, мубориза барои қочоқ ва вайронкунандагони қоидаҳои гумрукӣ, бояд ибтидо намуд, ки сарҳадоти шарқӣ ҷумҳурии ки бо давлати исломии Афғонистон ҳамсарҳад буд доимо аз ҷониби қочоқчиёни хориҷӣ вайрон карда мешуд. Бо мақсади таъмини амнияти иқтисодии ҷумҳурии аввалан постҳои назорати гумрукӣ дар қаламрави ҷумҳурии дар худуди вилояти Ленинобод таъсис дода шуд, зеро ин худуди ҷумҳурии бо ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна сарҳади калонро дар ихтиёр дорад [7, с.332-335с.]

Аз ин рӯ дар ин минтақаҳо постҳои гумрукӣ барвақтар таъсис дода шуд, то ки амнияти бехатарии иқтисодии кишвар муҳофизат карда шавад. Пас аз таъсисёбии ҳукумати конституционӣ моҳи сентябри соли 1992 дар иҷлосияи 16-уми таърихӣ, ки дар шаҳри Хучанд баргузор гардид дар қатори дигар масъалаҳои сиёсии ҷумҳурии дар ин иҷлосияи таърихӣ нахустин Кодекси гумруки Тоҷикистони соҳибистиклол қабул карда шуд, ки айни ҳол он аз 508 модда иборат мебошад, ки он истифодаи се низомии гумрукиро муқаррар намудааст.[8, с.78 с.]

А) Иҷозати мол барои муомилоти озод.

В) Иҷозати мол барои воридот ва содироти муваққатӣ.

С) Иҷозати транзитии мол ба воситаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Кодекси навтаъсисёфтаи гумрукӣ дар солҳои аввали худ ин ташкилоти навтаъсисёфта дар қаламрави кишвар нақши муассир гузошт, ки дар асоси он маҷмӯи асноди қонунҳои гумрукии таъя дода шуд, ки ҷиҳатҳои мухталифи фаъолияти мақомоти гумрукии ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон намуданд. Бо гузашти вақт ва истиклолият ба даст даровардани Ҷумҳурии Тоҷикистон Кумитаи гумрукӣ Ҳукумати Тоҷикистони соҳибистиклол таъсис дода шуд.[9, с.43-46с.]

Роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол бо мақсади хуб ба роҳ мондани фаъолияти органҳои гумрукӣ дар ҷумҳурии, аҳамияти калон медиҳад. Вазифаҳои асосии ин ташкилот пеш аз ҳама таъмин намудани амният ва бехатарии иқтисодии кишвар, таъмини риояи тартиботи муқарраргардонии интиқоли бор ва воситаҳои нақлиёт, мубориза алайҳи қочоқ ва вайронкунандагони қоидаҳои гумрукӣ, пешгирии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар, силоҳ ва сарватҳои таърихиву фарҳангӣ мебошад [10, с.99-102].

«Дар ҳақиқат, гумрук дар ҳаёти ҳар як давлати соҳибистиклол аҳамияти фавқулодда дорад ва гузашта аз ин дарвозаи ҳар давлат аст. Зеро аз қори мақомоти гумрук на танҳо таъмини молияии

соҳаҳои гуногуни ҷаҳолияти давлат, балки бехатарии иқтисодӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва экологӣ он вобастагии бевосита дорад»

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон

Нақши сохторҳои гумрукӣ дар ин давра хеле муассир мебошад. Онҳо на танҳо воридоти молу воситаҳои гуногун, инчунин амният, бехатарии шаҳрвандонро дар қатори дигар сохторҳои давлатӣ таъмин менамуданд.

АДАБИЁТ

1. Гафуров, Б.Ғ. Тоҷикон таърихи қадимтарин қадим ва асрҳои миёна / Б.Ғ. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1972. -723 с.
2. Зарипов Г.Ш. Ҳамсоли истиқлол. Монография / Г.Ш. Зарипов. Душанбе: Дониш, 2011. -190 с.
3. Оймаҳмадов М. Асосҳои ҷаҳолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / М. Оймаҳмадов. - Душанбе: Дониш, 1998. - 420 с.
4. Насриддинов Ф.Б. Раҳнамои қорамандони гумрук. Монография/ Ф.Б. Насриддинов.- Душанбе: Ирфон, 1999.-176 с.
5. Муҳаммад Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. – Техрон: Хумо, 1985.- 126 с.
6. Қараев Ф.К. Таърихи ташаккули системаи мақомоти гумрукӣ дар Тоҷикистон. Барномаи таълимӣ / Ф.К. Қараев. – Душанбе: Сино, 1998. -28 с.
7. Мухторов А.М. Сомониён Замон ва мақон. Монография / А.М. Мухторов. – Душанбе: Суруш, 1989. - 478 с.
8. Ҳасанов К. Республики Таджикистан: Саздние и становление. Монография / К. Ҳасанов. -Душанбе: Шарқи озад, 1998. - 193 с.
9. Буризода Бӯрӣ. Гумрук дируз ва имруз. Б. Бӯризода.- Душанбе: 2002.- 185 с.
10. Ҳасанов К. Роҳқушони қори гумрук. Монография / К. Ҳасанов. –Душанбе: Ирфон, 2001. -186 с.

ТАМОЖЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

В статье рассматривается таможенная деятельность в Средней Азии во второй половине XIX - начале XX века. В статье основное внимание уделяется финансовым отношениям между Правительством Российской Империи и ханству Центральной Азии. Во второй половине XIX - начале XX века Бухара была одним из крупнейших торговых городов Центральной Азии. С целью установления хороших торговых отношений открывались новые торговые пути с соседними странами, что привело к дальнейшему развитию инвестиционных и внешнеторговых отношений в Центральной Азии. Сегодня нам необходимо изучить не только новые пути его развития, но и его историю, чтобы лучше организовать таможенную деятельность. В период независимости созданы все условия для изучения истории таджикской таможни и восполнения ее пробелов.

Ключевые слова: таможня, история таможни, таможенная деятельность, торговля, торговые отношения, торговые пути, Средняя Азия, Бухарский эмират.

CUSTOMS ACTIVITIES IN CENTRAL ASIA IN THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY - THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The article deals with customs activity in Central Asia in the second half of the XIX century - the beginning of the XX century. The article focuses on the financial relations between the Government of the Russian Empire and the Khanate of Central Asia. In the second half of the XIX century and the beginning of the XX century Bukhara was one of the largest trading cities in Central Asia. In order to establish good trade relations new trade routes with neighboring countries will be opened, which leads to the further development of investment and foreign trade relations in Central Asia. Nowadays, we need to study not only the new ways of its development, but also its history in order to better organize customs activities. During the period of independence, all conditions have been created to study the history of Tajik customs and to fill its gaps.

Keywords: customs, history of customs, customs activity, trade, trade relations, trade ways, Central Asia, Bukhara Emirate.

Сведения об авторах:

Гаффори Нуъмонҷон Усмонзода - доктор исторических наук, профессор, ректор Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Адрес: проспект Редаки 121. Электронная почта: numonjon – gmail.ru

Кадирзаде Хушбахти Сафар – Таджикский национальный университет, аспирант кафедры истории таджикского народа исторического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: (+992) 907648464

About the authors:

Gaffori Nu'monjon Usmonzoda - Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of the Tajik State Pedagogical University. S. Aini. Address: Avenue Revii 121 E – mail: numonjon – gmail.ru

Kadirzade Hushbakht Safar - Tajik National University graduate student of the department of the history of the Tajik people of the Faculty of History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue 17. Telephone: (+992) 907648464

УДК (352/354 (573.3)

**ТАШАККУЛ ВА ФАЪОЛИЯТИ ШҶҶРОИ КОМИССАРОНИ
ХАЛҚИ ВА МАҚОМОТИ ИДОРАКУНИИ ҶУМҶУРИИ
МУХТОРИ ШҶҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН**

Ализода Б.П.

Академиаи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақомоти идоракунии давлатӣ дар ҳама давру замон дар таъмини тартиботу амнияти ҷомеа ва тақвиму рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлату давлатдорӣ ҳар миллат нақши муҳим доранд. Аз ин хотир, мавриди баррасӣ қарор додани таърихи ташаккул ва таҳаввули мақомоти идоракунии дар Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии (ҶМШС) Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳими илми таърихнигорӣ муносири кишвар мебошад.

26 ноябр дар шаҳри Тошкент Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон - авалин ҳукумати Тоҷикистони Шӯравӣ таъсис дода шуд. [1,375]. Кумитаи инқилобии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии (ҶМШС) Тоҷикистон ҳамчун мақоми фавқулодаи ҳокимияти давлатӣ муддати тӯлонӣ арзи вучуд накарда бошад ҳам, барои ҳалли вазифаҳои асосие, ки тайи солҳои душвори 1924 - 1926 дар назди Тоҷикистони навтаъсис гузошта шуда буданд, нақши муҳим бозид. Ҳамзамон 6 ноябри соли 1924 Бюрои Осиеминагии КМ ВКП(Б) мақоми муваққатии роҳбарии ҳизбии ҷумҳурӣ-бюрои ташкилии ҲК(б) Ёзбекистон дар ҶМШС Тоҷикистонро таъсис дода шуда буд [1,376], ки то соли 1929 амал мекард. Аммо баъди беҳтар шудани ваъи сиёсӣ дар ҷумҳурии навтаъсиси Тоҷикистони Шӯравӣ бояд аз шакли идоракунии фавқулода ба низоми идоракунии давлатии осоишта мегузашт.

Бо ин мақсад, дар моҳи октябри соли 1925 Кумитаи инқилобӣ қарор кард, ки интиҳобот дар Шӯроҳои маҳаллӣ ва вакилон ба нахустин Анҷумани муассисони Шӯроӣ ҶМШС Тоҷикистон гузаронида шавад [8,6].

Нахустин Анҷумани 1 (муассисони) Шӯроҳои таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро ба расмият дароварда, ба давраи нави таърихи халқи тоҷик – давраи сохтмони осоиштаи сотсиалистӣ замина гузошт.

Баргузори Анҷумани 1 (муассисони) Шӯроҳои ва гузариш ба ҳокимияти Шӯроҳои барои ташкили нахустин мақоми интиҳобии марказии ҳокимият дар ҳудуди ҷумҳурӣ – Кумитаи иҷроияи марказии (КИМ) ҶМШС Тоҷикистон асос гузошт. Гузариш аз низоми фавқулодаи идоракунии-Кумитаи инқилобӣ ба Кумитаи иҷроияи марказии Шӯроҳои ва ташкили Шӯроҳои дар маҳалҳо ба оғози сохтмони васеи идоракунии номояндагии Шӯравӣ дар Тоҷикистон замина гузошта, мақомоти Ҳокимияти Шӯравиро ба оммаи халқ наздик гардонид ва барои гузараштан ба фаъолияти ҳамарӯзаи нақшавии мақомоти идоракунии давлатӣ ва ҳизбӣ оид ба сохтмони иқтисодию фарҳангии ҷомеаи Шӯравӣ имконият фароҳам овард.

Ҳамин тавр, дар Анҷумани 1 (муассисони) Шӯроҳои нахустин мақоми интиҳобии марказии ҳокимияти давлатӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ – Кумитаи иҷроияи марказии (КИМ) ҶМШС Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Иҷлосияи аввалини Кумитаи иҷроияи марказии Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон, ки 12-уми декабри соли 1926 доир гардид, Президиуми КИМ ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати 11 нафар, 5 нафар номзад ва Ҳукумати ҷумҳурӣ – Шӯроӣ комиссарони халқ (ШКХ)-ро интиҳоб намуд [9, с.375].

Ҳамин тавр, аввалин мақомоти олии иҷроия - Шӯроӣ комиссарони халқии (Ҳукумати) ҶМШС Тоҷикистон аз ҷониби Кумитаи иҷроияи Марказии Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон дар Анҷумани якуми (муассисони) Шӯроҳои ҷумҳурӣ дар моҳи декабри соли 1926 ташкил карда шуда, фаъолияти он ба роҳ монда шуд.

Дар оғози фаъолияти хеш тавре қайд гардидааст: “Кумитаи иҷроияи марказии Шӯроҳои масъалаҳои тақсими маъмури- хочагидорӣ ҶМШС Тоҷикистон ва Вилояти Бадахшони Кӯҳиро ҳаллу фасл карда, барои ҷаласаи Анҷумани умумиточикӣ ва иҷлосияи КИМ маводи зарурӣ омода карда, ихтилофандеширо дар байни кумитаҳои халқӣ бартараф намуд” [3, с.51].

Шӯроӣ комиссарони халқӣ (ШКХ) мақоми иҷроия ва амриҳандаи КИМ ба шумор рафта, мутассил дар назди КИМ, Президиуми он ва Анҷумани Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ҳисобот меод. ШКХ ҶМШС Тоҷикистон иҷроӣ он вазифаю уҳадориҳоеро бар душ дошт, ки аз ҷониби сохторҳои Шӯроӣ комиссарони халқии ҶШФСР ва ҶШС Ёзбекистон дода мешуданд. Дар сохтори ШКХ Тоҷикистон бисёр хусусиятҳои таърихӣ ва миллии рушди Тоҷикистон инъикос меёфтанд.

Мавҷудияти теъдоди зиёди муассисаҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз талаботи зарурии

онвақтаи марбут ба хусусиятҳои хоси таърихи гувоҳӣ меод. Масалан, Комиссияи марказӣ оид ба дастгоҳи давлатӣ ва саноати тоҷик, ки дар ҳайати ШКХ фаъолият намуда, ба тайёр кардани кадрҳои миллии машғул буд, ё Комиссия оид ба тақсимои ноҳияҳо, ки барои анҷоми корҳо аз рӯи худмуайянкунии миллии таъсис ёфта буд, аз сохтори идории дигар ҷумҳуриҳо фарқ мекарданд.

Дар баробари он пас аз қабули Конститутсияи (Қонуни асосии) ҶШС Ўзбекистон аз 18-уми августи соли 1927 барои ташкили мақомоти олии ҳокимият ва идоракунии ҶМШС Тоҷикистон заминаҳои қонунӣ фароҳам оварда шуданд.

Дар фасли якуми (муқаррароти умумии) Конститутсияи ҶШС Ўзбекистон дар моддаи 5 омадааст: «Тибқи майлу хоҳиши меҳнаткашони Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон чиҳати барасмиятдорории давлати худ дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон, ки қатъан дар анҷуманҳои нахустини умумиӯзбекӣ ва умумитоҷикӣ ифода ёфтааст, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳии он ба ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон шомил мебошанд»[5, с.293].

Фасли 4, боби 8 Конститутсияи ҶШС Ўзбекистон аз соли 1927 пурра ба Тоҷикистон бахшида шуда, ба тариқи зайл ифода ёфтааст: «Дар бораи Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон»[5,294]. Боби мазкур аз 9 модда оид ба танзими масъалаҳои идоракунии ва муносибатҳои ҷамъиятии ҶМШС Тоҷикистон иборат мебошад.

Ҳамзамон, дар моддаи 65 Конститутсияи ҶШС Ўзбекистон омадааст: «Кумитаи Марказии иҷроияи Шӯроҳои Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон мақоми иҷроияи худ-Шӯрои комиссарони халқӣ дар ҳайати раис (ва муовинони ӯ), Шӯрои комиссарони халқӣ ва комиссарони халқии корҳои дохилӣ, адлия, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ ва таъминоти иҷтимоиро ташкил менамояд [5,294]. Баъдан дар конститутсияи мазкур мақомоти дигари идоракунии ҷумҳурии мухтор зикр ёфтаанд.

Конститутсияи (Қонуни асосии) ҶШС Ўзбекистон масъалаҳои ташкили мақомоти ҳокимияти иҷроияро ба танзим мебарорад. Чунончи, тибқи конститутсия, Кумитаи Марказии иҷроия – Шӯрои комиссарони халқӣ мақоми иҷроияи худ- Шӯрои комиссарони халқиро таъсис дод[5, с.295].

Ба ҳайати Шӯрои мазкур шомил буданд: раисони Шӯроҳои комиссарони халқӣ ва комиссарони халқӣ (ва муовинони онҳо): корҳои дохилӣ, адлия, маориф, тандурустӣ, кишоварзӣ, таъминоти иҷтимоӣ, сардори раёсати хоҷагии об, ҳамчунин намоёндагони комиссариатҳои халқии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ўзбекистон: молия, меҳнат, савдо, инспексияи коргарӣ-деҳқонӣ, раиси Шӯрои хоҷагии халқ ва сардори Раёсати Марказии омори ҷумҳурӣ.

Мақоми олии ҳокимияти давлатии ҶМШС Тоҷикистон Анҷумани умумитоҷикии Шӯроҳо ба шумор мерафт. Дар давраи байни анҷуманҳо ба ҳокимият Кумитаи Марказии иҷроияи Шӯроҳо рохбарӣ мекард.

Дар ҶМШС Тоҷикистон корҳо оид ба таҳкими сохти маъмурӣ- худудӣ, ки он бояд ба талаботи сохтмони давлатӣ хеле хуб ҷавобгӯ бошад, бурда мешуданд. Бо ин мақсад бо қарори Президиуми КИМ аз 11-уми март соли 1928 комиссия оид ба ҷойгиркунонии (тақсимои) ноҳияҳо таъсис дода шуд. 18-уми июни соли 1928 ҷаласаи навбати Комиссияи тақсимои ноҳиявии ҶМШС Тоҷикистон доир гардид, ки дар он Комиссия дар ҳамаи худудҳои кишвар (ба ҷуз аз ВМКБ) ҷорӣ кардани низоми яхелаи тақсимои маъмурӣ ва маҳз округ, ноҳия ва Шӯрои маҳаллӣ (ҷамоатҳо)-ро ба мақсад мувофиқ донист[8, с.83].

Анҷумани дуоми Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон аз 21-ум то 28-уми апрели соли 1929 дар шаҳри Душанбе гузаронида шуд. Дар анҷуман аввалин Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон қабул карда шуд. Анҷуман ба КИМ супориш дод, ки Конститутсияро барои баррасӣ ва тасдиқ ба Анҷумани сеюми Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон пешниҳод намояд, аммо ба рӯзномаи анҷуман масъала оид ба Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон ворид карда нашуд[9, с.33], зеро дар ин давра аллакай омодагиҳо ба таъсиси ҶШС Тоҷикистон ҷараён дошт.

Конститутсияи ҶМШС Тоҷикистон ба ҳуқуқҳо ва уҳдадорихои мақомоти Шӯравӣ, аз ҷумла КИМ таҳким бахшид. Дар фасли 4-и Конститутсияи мазкур омадааст, ки КИМ мақоми олии ҳокимияти давлатӣ дар давраи байни анҷуманҳои Шӯроҳои Тоҷикистон ба шумор меравад. КИМ, тибқи моддаи 29-и Конститутсия, ҳуқуқ дошт, декретҳо ва қарорҳо қабул намояд, лоиҳаҳои қонунҳои барои баррасии КИМ пешниҳоднамудаи Шӯрои комиссарони халқии ҶМШС Тоҷикистонро тасдиқ ва ё рад кунад.

Анҷумани дуоми Шӯроҳо иродаи меҳнаткашони округи Хучандро ба эътибор гирифта, ба Анҷумани сеюми Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон бо чунин хоҳиш мурочиат намуд: округи Хучанд ба ҳайати ҶМШС Тоҷикистон ворид карда шавад. 4-уми сентябри соли 1929 округи Хучанди ҶШС Ўзбекистон бо санади махсус ба ҶМШС Тоҷикистон дода шуд.

Бо дарназардошти дастовардҳои ҶМШС Тоҷикистон дар соҳаҳои хоҷагӣ ва фарҳанг, мавқеи ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва этнографияи он ва ба хотири рушди минбаъдаи миллии, сиёсӣ ва хоҷагии кишвар, 12-уми июни соли 1929 Президиуми КИМ ИҶШС ва 13-уми июли соли 1929 Президиуми ҶШС

Ўзбекистон «Дар бораи таъсиси Ҷумҳурии мустақили Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва аз ҳайати ҶШС Ўзбекистон баровардани он» [10,193]. қарор қабул карданд.

КИМ Шӯроҳо ба муносибати таъсиси ҶШС Тоҷикистон қарор қабул кард, ки дар муҳлати кутоҳтарин Анҷумани сеюми Фавқулодаи Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон даъват карда шавад. Анҷуман 15- 19-уми октябри соли 1929 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид. Дар анҷуман «Қағънома оид ба таъсиси ҶШС Тоҷикистон» қабул карда шуд. Анҷуман ба ҳукумат супориш дод, ки лоиҳаи Конституцияи ҶШС Тоҷикистонро таҳия намояд. 5-уми декабри соли 1929 КИМ ИҶШС дар бораи таъсиси Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қарор қабул кард. Ба ҳайати он Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ ва округҳои зерин шомил гаштанд: Хучанд, Ҳисор, Ғарм, Курғонтеппа, Кӯлоб, Панҷакент [1, с.7].

Тавре қайд намуда будем аз соли 1924 то соли 1929 намояндагии доимии ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ўзбекистон ташкил ёфта, амал мекард. Намояндагии доимӣ вазифадор буд, ки ба Ҳукумати ҶШС Ўзбекистон маводу маълумоти мухталифи барои ҳалли проблемаҳои марбут ба Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешниҳод намояд ва мутассил дар назди Ҳукумати ҶШС Ўзбекистон масъалаҳои сохтмони иқтисодию фарҳангӣ дар Тоҷикистонро ба миён гузорад. «Намояндагии Тоҷикистон оид ба пешниҳодоти қонунгузориҳои Ҳукумати Тоҷикистон тавассути мақомоти олии ҶШС Ўзбекистон сураат мегирифт ва бо ҳуқуқи овози машваратӣ дар қори Президиуми КИМ ҶШС Ўзбекистон, ШКХ ҶШС Ўзбекистон ширкат меварзид. Дар баробари ба ҶШС таъдил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон намояндагии доимии ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ўзбекистон барҳам дода шуд» [4, с.74].

Шӯрои комиссарони халқӣ (ШКХ) мақоми иҷроия ва амриҳандаи КИМ ҶМШС Тоҷикистон ба шумор мерафт ва мутассил ба Президиуми он ва Анҷумани Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ҳисоботдиҳанда буд [9, с.35].

Тамоми масъалаҳои, ки тавассути ШКХ ба миён гузошта мешуданд, дар ҷаласаҳои Шӯрои комиссарони халқӣ мавриди баррасӣ қарор мегирифтанд. Қарор бо аксарияти овозҳо қабул карда мешуд. Ба ҳайати ШКХ ҳамчунин намояндагони комиссариатҳои халқии умуииттифоқӣ иштирок менамуданд. Ҳайати роҳбарикунандаи ШКХ коллегияи (маҷлиси машваратии) комиссарони халқӣ ба шумор мерафт, ки таҳти роҳбарии раиси Шӯрои комиссариати халқӣ ва муовини ӯ гузаронида мешуд.

Ба салоҳияти ШКХ ҳалли масъалаҳои зерин мансуб буд: ташкили мудофия дар ҷумҳурӣ, робита бо ҳукуматҳои иттифоқӣ ва дигар ҷумҳуриҳои бародар, ташкили муназзами (нақшавии) хоҷагии халқ ва идоракунии он. ШКХ ба соҳаҳои ҳаёти давлатӣ тавассути комиссияҳо ва шӯъбаҳои дахлдор: банақшагирии давлатӣ, комиссияи тайёрӣ, тақсимои ноҳияҳо, комиссияи сохтмон, роҳсозӣ ва нақлиёт, раёсати марказии маъмурий, комиссияи марказӣ оид ба тоҷикикунонии дастгоҳи давлатӣ ва саноат, кумитаи илмӣ, намояндагии ҶМШС Тоҷикистон дар ҶШС Ўзбекистон роҳбарӣ мекард [9,35].

Дар моҳи марти соли 1925 Комиссариати халқии молияи ҶМШС Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ намуд. Дар ҳайати он шӯъбаҳои зерин амал мекарданд: маъмурий-муҳосибӣ, дахлу харчи бучетӣ, даромадҳои давлатӣ, шӯъбаҳои асъор, андоз, назорати берунии муҳосибӣ, сандуқҳои харочоти пулӣ. Дар маҳалҳо шӯъбаҳои молияи кумитаҳои иҷроия амал мекарданд.

Бучети маҳаллӣ мустақил буд ва аз ҳисоби маблағҳои умумидавлатӣ ҷудо карда мешуд ва ин тадбир имконият меод, ки дар маҳалҳо маблағҳои ҷудошударо бо мақсадҳои сохтмони худӣ ва ташаббусҳои хоҷагидорӣ бо дарназардошти нақшаҳои хоҷагии халқ истифода намоянд. Бо мақсади рушди иқтисодии ҷумҳуриҳои тозабунёди Осиеи Миёна, Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти болшевикии (ХК (б) Россия дар бораи таъсиси Шӯрои иқтисодии Осиеимиёнагӣ қарор қабул кард [6,582].

Тоҷикистон дар ҳайати Шӯрои иқтисодии Осиеимиёнагӣ намояндагии худро дошт. Дар соли 1927 намояндагии Тоҷикистон иборат буд аз раис, муовини ӯ (иқтисодчӣ) ва котиб [2, с.194].

Бо мақсади идоракунии дар соҳаи саноат 18-уми августи соли 1926 дар ҶМШС Тоҷикистон Шӯрои Марказии хоҷагии халқ (ШМХХ) таъсис дода шуд. Шӯрои мазкур дар тобеияти КИМ ва ШКХ ҶМШС Тоҷикистон қарор дошт ва ба сохтори худ қисматҳои зеринро шомил карда буд: президиум, котибот, шӯъбаи истеҳсолий- иқтисодӣ, шӯъбаи саноати маҳаллӣ ва касибӣ.

Дар ҶМШС Тоҷикистон дастгоҳи идоракунии саноат умуман бо содагии худ фарқ мекард, зеро моҳиятан соҳаи мазкур вучуд надошт, дар назди ҷумҳурӣ фақат вазифаи ташкили он ба миён гузошта шуда буд. Тамоми сохтмони хоҷагидорӣ бо «барқарорсозии соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсолоти касибӣ шурӯъ гардида буд, рушди соҳаи саноат бошад, бо сохтмони корхонаҳои саноати сабуки марбут ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ оғоз ёфта буд» [2, с.38].

Дар моҳи декабри соли 1924 дар бораи ташкили Комиссариати халқии кишоварзии ҷумҳурӣ қарор қабул карда шуд. Комиссариати мазкур ба фаъолияти худ дар шароити ҷанги гражданий, дар давраи шурӯъ намуд, ки кишти қори заминҳои лалмӣ ва обӣ, саршумори чорво хеле коҳиш ёфта буданд, аҳоли қаҳтию гуруснагиро аз сар мегузaronид ва дар натиҷа шумораи зиёди одамон ба Афғонистон ҳичрат намуда буданд.

То соли 1926 Комиссариати халқии кишоварзӣ иҷроӣ корхоро тавассути вакилон таъмин мекард. Ба комиссариат зарур буд, ки корҳои агрономӣ ва зоотехникоӣ ташкил намояд, бо заминсозӣ, аз кӯҳистон ба таҳдаштҳо кӯчонидани аҳоли ва ҷобачогузориҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, корҳои аз нав муҳоҷиркунӣ машғул шавад. Дар ҳайати комиссариат раёсатҳои зерин фаъолият менамуданд: маъмурӣ- ташкилӣ, омори заминсозӣ, хоҷагии кишлоқ, байторӣ, иқтисодиёти кишоварзӣ, раёсати ҷангал. Дар маҳалҳо шӯъбаҳои кишоварзӣ амал мекарданд [1, с.7].

Ҳайати сохтҳои ШКХ ва КИМ ҶМШС Тоҷикистон аз ҳайати КИМ -и ҷумҳуриявии дигари мухтор ва иттифоқӣ, аз ҷумла РСФСР як қадар фарқ мекард. Дар ҷумҳуриявии дигари мухтор ва иттифоқӣ ва РСФСР ба ҳайати КИМ ва ШКХ, зимнан, хеле бештар комиссияҳо, раёсатҳо, кумитаҳо шомил буданд, зеро доираи фаъолият ва заминаҳои иқтисодии онҳо назар ба ҶМШС Тоҷикистон хеле васеъ буд.

Нахустин мақоми банақшагирии ҶМШС Тоҷикистон комиссияи банақшагирии Шӯрои Иқтисодии Бухорои Шарқӣ ба шумор мерафт. Ба ҳайати он раиси комиссия ва 2 нафар аъзо-мутахассисон шомил гаштанд, ки як нафари онҳо ҳамзамон вазифаи котиби комиссияро ба зимма дошт [2, с.38].

Комиссияи давлатии банақшагирӣ (Госплан) 14-уми ноябри соли 1925 таъсис ёфта буд. Ин комиссия нақшаи ягонаи ҷумҳуриявии барномаи истеҳсоли ва пешниҳодоти идораю муассисаҳои давлатиро таҳия мекард, ҷорабиниҳоро оид ба ташкили тадқиқот дар хоҷагии халқ ташкил менамуд.

Комиссияи давлатии банақшагирии ҶМШС Тоҷикистон мутассил робитаҳои расмиро бо мақомоти банақшагирӣ ва иқтисодии ИҶШС, РСФСР, ҶШС Ўзбекистон ба роҳ мемонд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи Раёсати Марказии омори ИҶШС, Комиссияи банақшагирии ҷумҳуриявии давра ба давра корҳои Раёсати Марказии омори ҶМШС Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо (Комиссариати халқии молия, Комиссариати халқии корҳои дохилӣ, Комиссариати халқии савдои дохилӣ) - ро мавриди тафтиш қарор медод, лоиҳаҳои қарорҳо ва дигар маводи директивии мансуб ба фаъолияти молиявӣ ва хоҷагидориро таҳия намуда ба ШКХ ҶМШС Тоҷикистон пешниҳод мекард. Ба ҳайати Комиссияи давлатии банақшагирии ҶМШС Тоҷикистон инҳо шомил буданд: президиум, шӯъбаҳои кишоварзӣ, бучетӣ- молиявӣ ва савдову саноат, шӯрои таҳририя. Бо мақсади андешидани тадбирҳо оид ба ҳалли проблемаҳои бамиёномада комиссияи махсус ташкил кардан мумкин буд.

Дар ҶМШС Тоҷикистон идоракунии умумиро ҳукумати ҷумҳуриявии – Шӯрои комиссарони халқӣ бар уҳда дошт, корҳои назорат ва танзими соҳаҳои саноат, сохтмон, савдо, тандурустӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ва иҷтимоӣ-фарҳангии кишвар аз ҷониби комиссариатҳои халқии дахлдор идора карда мешуданд.

Дар маҷмуъ мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии ҶМШС Тоҷикистон (солҳои 1924- 1929) дар муддати кӯтоҳи мавҷудияти худ роҳи бузурги рушду такомилро тай карданд.

Дар соли 1929 мақомоти олии ҳокимияти давлатии Тоҷикистон ба сохтори намунавии идоракунии, ки дар ИҶШС қабул карда шуда буд, наздик гардонидани шуд. Чунончи, Тоҷикистон сохтори КИМ ва якҷанд комиссариатҳои халқиро аз рӯи бисёр тарҳҳои худ пазируфт. Аммо ҳам дар сохтор ва ҳам дар усулҳои корбарии муассисаҳои давлатии тоҷик дар давраи омӯзишӣ бисёр фарқиятҳо мавҷуд буданд, ки ба талаботи шароитҳои маҳаллӣ ва хусусиятҳои миллии асос ёфта буданд.

Бо таъсиси ҶШС Тоҷикистон ваколати КИМ-и Шӯроҳо ва Шӯрои комиссарони халқи ҶМШС Тоҷикистон қатъ гардиданд ва дар заминаи онҳо мақомоти олии намоёндагӣ ва иҷроияи ҶШС Тоҷикистон таъсис дода шуданд.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалисти Тоҷикистон дар давраи мавҷудияти худ (солҳои 1924- 1929) мақомоти ҷумҳуриявии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии ташкил дод, ба онҳо устуворӣ ва қобилияти ҳаёти бахшид. Мақомоти олии намоёндагӣ, иҷроия ва идоракунии давлатӣ, ки аз ҷиҳати ташкилӣ ва ҳуқуқӣ пурра ташаккул ёфтанд, идоракунии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҶМШС Тоҷикистонро дар амал татбиқ намуданд ва усулҳои қору фаъолияти мақомоти давлатӣ аз бисёр ҷиҳат суръати сохтмони ҷомеаи сотсиалистиро дар ҷумҳурияи тақвият бахшиданд.

АДАБИЁТ

1.Сарчашмаҳо

1. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 9. Оп. 1. П. 1. В. 7.
2. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 10. Оп. 1. П. 7. В. 1.
3. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 24. Оп. 1. П. 59. В. 74.
4. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 9. Оп. 1. П. 25. В. 194.
5. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 10. Оп. 1. П. 12. В. 38.
6. Бойгонии давлатии марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон. X. 10. Оп. 1. П. 175. В. 51.
7. Конституция (Основной Закон) Узбекской Советской Социалистической Республики от 11 июля 1927 г. // Хрестоматия по истории Отечественного государства и права. М. : Юрайт, 2014. -698с.

2. Адабиёти илмӣ:

8. История Коммунистических организаций Средней Азии, -Ташкент: Узбекистан, 1967. - 450 с.

9. История таджикского народа / под ред. академика Р.М. Масова. Том V. (Новейшая история 1917-1941). - Душанбе, 2004.-750 с.

10. Мавлянов А. Представительные органы государственной власти Таджикистана в период строительства социализма /А. Мавлянов -Душанбе, 1973.-219с.

11. Митпокова, К.Д. Опыт государственного строительства Таджикской АССР (1924-1929 гг.) /К.Д. Митпокова. Душанбе: "Дониш". 1988.-68с.

12. Раджабов, С.А. Таджикская ССР – суверенное советское государство/ С.А. Раджабов. - Сталинабад, 1957.193с.

ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВЕТА НАРОДНЫХ КОМИССАРОВ И ОРГАНОВ УПРАВЛЕНИЯ ТАДЖИКСКОЙ АВТОНОМНОЙ СОВЕТСКОЙ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье рассматриваются вопросы становления и развития Совета народных комиссаров Таджикской Автономной Советской Социалистической Республики и органов управления Таджикской АССР.

Автор подчеркивает, что новые формы государственного управления формировались в результате национально-государственного размежевания в Средней Азии и создании Таджикской АССР, которая была создана Ревкомом как временный высший чрезвычайный орган государственной власти республики. В декабре 1926 года на первом Учредительном съезде Таджикской АССР были организованы Центральный Исполнительный Комитет (ЦИК) Советов и Совет Народных Комиссаров (СНК)-Правительство и органы государственного управления Таджикской АССР.

Автор подчеркивает, что в дальнейшем после создания отдельной Таджикской союзной республики в составе СССР в системе государственного управления республики особенно в системе исполнительных органов государственной власти произошли существенные изменения и органы управления – наркоматы были приведены в соответствие с требованиями союзной республики.

В статье отмечается, что система государственного управления и органы управления республики совершенствовались, и в результате эффективной деятельности всех ветвей власти и особенно исполнительных органов государственной власти Таджикская ССР достигла больших успехов во всех сферах общественной жизни в 30-е годы XX века.

Ключевые слова: *Советы, становление, ревком, наркоматы, государственное управление, Совет народных комиссаров, органы управления, правительство, исполнительные органы.*

FORMATION AND ACTIVITIES OF THE COUNCIL OF PEOPLE'S COMMISSARS AND GOVERNING BODIES OF THE TAJIK AUTONOMOUS SOVIET SOCIALIST REPUBLIC

The article deals with the formation and development of the Council of People's Commissars of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic and the governing bodies of the Tajik ASSR.

The author emphasizes that new forms of government were formed as a result of national-state demarcation in Central Asia and tells about the creation of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, which was created by the Revolutionary Committee as a temporary supreme emergency body of state power of the republic. In December 1926, at the first Constituent Congress of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic, the Central Executive Committee (CEC) of the Soviets and the Council of People's Commissars (SNK) -Government and government bodies of the Tajik Autonomous Soviet Socialist Republic were organized.

The author emphasizes that after the creation of a separate Tajik Union Republic within the USSR, significant changes took place in the system of state administration of the republic, especially in the system of executive bodies of state power, and the governing bodies - the people's commissariats were brought into line with the requirements of the union republic.

The article notes that the system of government and the governing bodies of the republic has been improved, and as a result of the effective activity of all branches of government and especially the executive bodies of government, the Tajik SSR achieved great success in all areas in the 30s of the last century.

Keywords: *Soviets, formation, revolutionary committee, people's commissariats, state administration, Council of People's Commissars, governing bodies, government, executive bodies.*

Сведения об авторе:

Ализода Бахриддини Пирмухаммад - кандидат филологических наук, доцент, ведущий научный сотрудник НИИ государственного управления и государственной службы Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: Таджикистан, 734003, Душанбе, ул. Саид Носира, 33, тел: (+992 37) 228 91 51, E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

About the author:

Alizoda Bahridini Pirmuhammad - PhD in Philology, Main Specialist of the Research Institute of public Administration and public service affairs of the Academy of public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 33, str. Said Nosir, Dushanbe, 734003, Tajikistan, тел.: (+992, 37)2289151. E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

ЗАМЕТКИ С. П. ВАННОВСКОГО ПО ЭТНОГРАФИИ РУШАНЦЕВ

Сайнаков С. П., Дарвозиева Х. Ш., Шоназар Дж.М.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Решением «Памирского вопроса» для разведывательной цели, Российское правительство поставило перед русскими военными задачу собрать первичную информацию о географическом расположении, жизни и быте, занятости населения Памира, особенно его обычаях, ритуалов и обрядов. В этом направлении надо отметить, что первыми в регион были отправлены военные и специалисты-естествоиспытатели в противовес колониальным амбициям Британской империи. В результате, был накоплен соответствующий материал политического и разведывательного характера. Наряду с этим, открылся широкий простор для сбора соответствующих материалов исследователям различного направления науки. В их поистине громадном наследии особое место занимает историческое и этнографическое изложения материалов.

В этот период особый интерес для нас представляют материалы рекогносцировочной партии Генерального штаба капитана С. П. Ванновского о рекогносцировке в Рушане и Дарвазе в 1893 года. Состав экспедиции состояла из двух офицеров, одного урядника, восемь казаков, двух джигитов и одного переводчика. Партия проводила работу на Памире 57 дней. В том числе 5 дней, 4 дня стоянок в селе Емце, 6 дней в селе Багу Бартангской долины Рушанского района и 45 дней марша. В своём отчёте о результате работы капитан С. П. Ванновский даёт наиболее подробные и интересные данные по этнографии Рушана [5]. Ему тогда было всего 24 года.

Сергей Петрович Ванновский – генерал - лейтенант Российской империи, родился 29 января 1869 года в Санкт-Петербурге, был сыном военного министра Российской империи, генерала от инфантерии Петра Семеновича Ванновского, происходил из дворян Санкт-Петербургской губернии. Образование получил в Пажеском корпусе, из которого выпущен 7 августа 1887 подпоручиком в лейб - гвардии Преображенский полк. Вскоре С. П. Ванновский поступил в Николаевскую академию Генерального штаба, которую окончил в 1893 году по 1-му разряду и был причислен к Генеральному штабу. 20 мая 1893 года был произведён в штабс - капитаны гвардии.

С мая 1893 по январь 1894 года был прикомандирован к штабу Туркестанского военного округа. Участвовал в Памирских походах полковника Михаила Ефремовича Ионова, в июле - октябре 1893 года совершил самостоятельную экспедицию в район реки Бартанга. За эти заслуги 17 апреля 1894 года он был награжден орденом святой Анны 3-й степени.

В начале Первой мировой войны, 8 августа 1914, во время конной атаки под Каменкой - Струмиловой был смертельно ранен в живот, попал в плен и передан в австро-венгерский лазарет. Умер 10 августа 1914 в австрийском 14-м гарнизонном госпитале в Лемберге [24].

С. П. Ванновский свой отчёт начинает с истории края, и из уст коренного населения толкует само слово «рушан». «Рушан, – верно, пишет он, – в переводе значит – свет, или как объясняют местные жители «источник света, радости и веселия» [5, с.77]. Он отмечает, что Рушан населяют таджики, потомки коренных обитателей всей Средней Азии, по вероисповеданию они шииты (исмаилитского толка. – С. С.) – сторонники Алиа, поэтому и называют себя таджиками приверженцами Али [5, с. 86].

В тот же период другой русский военный, поручик В. А. Баньковский отмечает, что «населен Рушан таджиками ... последователями Али. Народ они рослый, крепкий и довольно красивый» [3].

Следует отметить, что топоним «Рушан» берёт своё происхождение от населяющие его рушанцев, от родоплеменного корня «*rix, rixpaу, рух, рос, рош, руш – rixon, rixōnen, rixīnen, рушанцы*» – то есть «светлые», «сияющие». Они всегда себя называли как по родовому, так и по этническому названию и признаки в таких категориях – рушанцы, рушанские таджики, таджики.

С. П. Ванновский, ссылаясь на информацию, полученную им от местных аксакалов, показывает численность населения края приблизительно в 1 799 человек, добавляя к этому, он отмечает, что население Рушана до 1883 года было в двое больше настоящего показателя, причину уменьшения послужила афганская захватническая и карательная политика в отношении таджиков. В результате которой многие были перерезаны афганцами, другие пленены и уведены в Афганистан, многие спасаясь от рук захватчиков, оставили родину и иммигрировали частью в Фергану, частью в Сарыколь и Дарваз [5, с. 86 – 87]. Напоминаем, что Д. Л. Иванов показывает численность населения Рушана в 9000 душ [12, с. 638].

Иммиграция рушанцев в некоторых исторических моментах имела и вольный характер. Много рушанцев потом иммигрировали в долины Гунт и Шохдары. Причины этому для жителей малых сёл, служили нехватка орошаемых земель. А жителей таких больших сел как, Дерзуд и Барзуд в прошлом испытывали нехватку в воде для орошения земель, оставили свои очаги и переселились в названные долины. В советский период по специальной государственной программе часть рушанцев, и язгулемцев переселились в Вахшскую долину Хатлонской области.

По мнению капитана С. П. Ванновского местное население говорит на ломанном персидском языке [5, с. 86 – 87]. Следует объяснить, что население говорит на рушанском языке, одном из восточноиранских языков, на базе которых формировался современный персидско - таджикский язык. Следует, отметить, что в изучение рушанского языка и его говоров значительный вклад внесли следующие исследователи: И. И. Зарубин [11], С. Мирзабдинова [17], А. К. Писарчик [18], В. С. Соколова [19], М. Файзов [20] и другие.

Говоря о духовно - просветительской культуре, С. П. Ванновский отмечает, что в Рушане «школы существуют, но преподаватели в них сами малограмотны, да и родители по своей бедности не имеют возможности по долгу держать ребёнка в школе, так как 6 – 7 летний мальчик считается уже работником» [5, с. 87]. Это один из реальных фактов среди сведений русских исследователей, который указывает на то, что на Памире действовали школы конфессионального типа. Школы такого типа существовали в Рушане даже в первые годы Советской власти. Об этом в своих мемуарах вспоминает известный таджикский государственный деятель Назаршо Додхудоев, который учился в такой школе [7, с. 5 – 6]. Русский советский писатель, поэт, прозаик, Павел Николаевич Лукницкий, который с 1930 года участвовал во многих экспедициях по Памиру, пишет, что «Рушан справедливо считается кузницей кадров памирской интеллигенции. Людей, получивших среднее и высшее образование в нем, пожалуй, больше, чем даже в Хороге» [14].

Касаясь, уровня состояния материальной культуры рушанцев, С. П. Ванновский сосредоточил свое внимание на внутренней постройке жилища – *чод* – дом таджиков - памирцев, который сегодня по своей архитектуре почти не имеет аналогов [5, с. 88].

Согласно преданием горцев из поколения к поколению, по своей архитектуре дом таджиков Памира напоминает структуру Ноева ковчега. По собранным сведениям, от жителей Памира, современный российский путешественник И. Горненский пишет, что «здесь, у истока цивилизации, Бог открыл Нуху тайну первого и истинного дома для человека – жилища, которое было одновременно и убежищем, и храмом, ...» [6, с.313]. Интересное мнение о сакральности и выполнении духовной функции жилища таджиков Памира, мы находим в работах Давлата Худоназарова [21, с.130]. С астрономической точки зрения, М. А. Бубнова и Н. А. Коновалова отмечают, что в прошлом таджики - памирцы по «падению луча солнца через отверстие в потолке (чорхона) на отметки на стенах, столе и суфе» точно определяли время дня и времена года [4, с.207]. Таким образом, вышеперечисленные факты свидетельствуют о том, что дом таджиков имеет древнейшую историю, и является материально-духовным источником на пути решения большинства проблем, которые еще остались нерешёнными наукой.

Еще предки таджиков, парфянские шаханшахи в своей столице Мехродгирде строили свою «Зал обожествленных предков (аудиенц-зал)» по такому плану и структуре [9, с.198].

По данным археологическим находкам в древнем Пенджикенте тоже нашли дома, по своей структуре как «традиционные памирские дома – с колоннами, со сводчатым потолком, завершающимся окном в небо» [22]. В начале XX века известный этнограф М. С. Андреев видел подобный один старый дом в село Суджина около Пенджикента, при впадении Магияндарьи в Зерафшан [2, с.270]. Таким образом, памирские таджики, сохранили элементы той культуры, которая когда-то была присуща и их долинным предкам [23]. Примером того, служить факт, то что еще несколько такие старые дома, которым уже 300 – 400 лет, сохранились у жителей долины Сагридашт, территории расположенное за перевалом Хобуробод Дарвазского района, на границе с Тавилдаринском (ныне Сангворском) районе Республики Таджикистан.

Так же надо обращать внимание к второму выпуску «Таджики долины Хуф», где приложены ранее неопубликованная работа М. С. Андреева «Потолок пригиндукушских стран и потолок «дарбази» в Закавказье», относительно материальной культуры интересна сведения из этой работы о жилища, особенно потолке – «чорхона» памирских таджиков. Автор отмечает, что интересующий нас потолок был в свое время широко распространен на промежуточном пространстве, а потом исчез, оставшись лишь в труднодоступных горных долинах. Сравнительно не давно он был очень широко распространен в Средней Азии, а теперь почти повсеместно исчез, оставшись только небольшими оазисами в наиболее глухих местах. Здесь надо отметить наличие поразительного совпадения по форме потолков указанного типа в Закавказье, Бактрии, в памятниках Бамиана, Пенджикенте, в Верховьях Пянджа, Читрале и Восточном Туркестане. Поразительное сходство – это несомненно, указывает на одну общую древнюю культуру, выработавшую, когда - то этот потолок [2, с. 267 – 273].

По материалам С. П. Ванновского «рушанец одет в рубище: на голое тело надевается шерстяной халат местного производства и широкие шаровары по колено, зимой поверх всего надевается полушубок. Кроме ватной тубетейки, другого головного убора рушанец не имеет, многие ходят непокрытой головой. ... Одежда женщины такая - же, как у мужчин, только вместе раскрытого халата, они носят длинную рубаху из грубой шерсти; голову иногда покрывают платком из той - же грубой серой ткани» [5, с. 88 – 89].

Мнение почти большинства русских дореволюционных исследователей об одежде горцев схожи. Национальные тип одежды таджиков в большинстве случаев сегодня одевают только представители фольклорных и музыкальных коллективов, новобрачные в свадьбах, а в некоторых праздниках, уже часть населения края. С уверенностью можно полагать, что уже в обществе чувствуется тенденция к возрождению национальной одежды, особенно женского модернизированного типа.

С. П. Ванновский отмечает, что по характеру рушанец «добродушен, справедлив, честен и трудолюбив. Женщины Рушана отличаются нравственностью» [5, с. 90].

По наблюдению исследователя, рушанцы имеют по одной жене, несмотря на то, что закон разрешает мусульманам иметь несколько, по традиции младенцам делают обрезание [5, с. 90].

Касаясь похоронных обрядов рушанцев, С. П. Ванновский первым среди русских дореволюционных исследователей, даёт короткое сведение, о ритуале «*пойамал*», в исполнение вдовы в день похорон мужа. «В день похорон мужа, – пишет он, – жена должна танцевать на его могиле до самозабвения. Судя по рассказам, этот танец есть род самоистязания и кончается тем, что танцующая жены, придя в религиозный экстаз, вцепляются друг - другу в волосы и врывают их ключьями, катаясь по земле» [5, с. 90 – 91]. Этот ритуал сегодня на Памире находится на стадии исчезновения. Надо объяснить, что «*пойамал*» скорее всего может быть не танец, а скорее всего этот траурный ритуал исполняется на подобье выдох с облегчением скорби. Надо отметить, что С. П. Ванновский в своем отчете использует «говорят, что», «судя по рассказам», поэтому, точно не ясно, он сам участвовал в похоронном процессе горцев или по этому вопросу получил сведения от информаторов. По нашим собственным наблюдениям, «*поямол*», «*пойамал*», «*малак дед*» так как о нем пишет С. П. Ванновский, в такой манере не исполняется. Мы никакого самоистязания и самозабвения вовремя исполнение этого траурного ритуала не заметили. В наши дни этот ритуал не исполняется над могилой, а перед идущим гробом умершего, независимо от возраста (кроме новорождённого), социального и полового происхождения. Во время полевых работ мы получили информацию о том, что в случае скоропостижной смерти молодых, независимо от пола, этот ритуал в знак скорби иногда исполняет и отец умершего, но мужское исполнение чуть-чуть различается от женского [10]. В советский период этому архаичному ритуалу и траурным песням горнобадахшанцев посвящены результаты полевых работ ряда исследователей [15].

Заслуживает внимание также короткие сведения С. П. Ванновского об играх, пении и танцах у рушанцев. «Увеселения рушанцев, – пишет он, – состоять в игре на различных инструментах, пении, танцах; изредка устраиваются между молодёжью состязание в борьбе; страсть в охоте не развита. Песни, довольно однообразная и монотонная, исполняются под аккомпанемент бубна и гитары ...; хоровое пение тоже очень монотонное. В своих песнях таджик воспекает несчастья страны, притеснения афганцев, времена бунта и восстаний в Рушане, жалуется на свою судьбу» [5, с. 91].

Хотя смутно, но понятно, что С. П. Ванновский напоминает о памирском рубаб и скрипке (гижак). Кроме этих в списке музыкальных инструментов рушанцев входят «даф», «сетор», «тамбур», «сурнай» «най». Согласно преданиям горцев, во время сотворения первочеловека его душу вводили в его тело со сопровождением музыки. По своему силуэту памирский рубаб тоже напоминает тело спящего человека, то есть напоминает день сотворения Богом первого человека – Адама.

Рубаб в основном входит в состав духовных музыкальных инструментов, он в основном используется в исполнении песни культовых, религиозных жанров – маддох (восхваление Бога, Его пророков, Хазрати Али и других исмаилитских имамов). Он также используется в исполнении жанра «фалак». Жанр фалак тоже сначала имел духовный характер, исполнитель с помощью песнопения обращался к Богу «с жалобой на свою судьбу» [23, с. 202]. Имеется и фалак похоронно-поминального жанра. Такой жанр исполняют сначала женщины в доме перед панихидой умершего, а после панихиды впереди гроба смертного до кладбища ряд исполнителей из числа мужчин исполняют фалак содержательно религиозного характера. Тем не менее, немаловажное место в жизни горцев занимает жанр лирического фалака, с мотивами любви к родине, к любимому человеку и тому подобное. Особенно отличительный характер имеют свадебные песни.

В Рушане, особенно важное место имело и имеет исполнение лирических жанров, связанные к стилю эмоционального характера «*лалайак*» или «*лалаймодак*» – колыбельная песня, и к разрядам разлуки – «*даргиллак*» или «*даргилмодак*». Эти песни в основном поёт мать. Жанры «*лалаймодак*», «*даргиллак*» и «*даргилмодак*» имеют рушанское происхождение, то есть от слова «*мо*», «*мод*» – *мама*, а потом распространились на другие территории Бадахшана [23, с.201 –202].

Важное место в музыкальной жизни рушанцев занимает «*дафдед*» (игра на доира) в основном считается «формой женского музицирования. ... Он может сопровождать как свадебные обряды, рождение ребёнка, так и похоронные» [23, с. 203].

Кроме вышеуказанных пунктов, С. П. Ванновский описывает основные направления занятости населения Рушана, такие как земледелие, садоводство и животноводство. Автор отмечает, что «жители Рушана занимаются исключительно хлебопашеством и садоводством. Скотоводство развито в очень малых размерах; разводят баранов, быков, коров и коз, насколько позволяют скудное пастбище. Домашняя птица совсем отсутствует...» [5, с. 91].

Мнение автора, что домашние птицы совсем отсутствуют, не совпадает с действительностью. На самом деле, в регионе существовали особые мелкие породы домашних кур, которые и сегодня широко разводятся на афганском Памире. Например, Б. Л. Громбчевский обнаруживает эту породу домашних кур в Дарвазе [1, с. 65]. Полковник Муханов тоже в своей работе даёт сведения о домашнем птицеводстве на Памире [16, с. 64].

В работе С. П. Ванновского ярко прослеживаются земледельческие орудия рушанцев, время посева, использование пары быков для пахоты и бороны пашни, процесс сборки урожая, вытаптывание зерна в ток. Он отмечает, что «после жатвы, снопы укладываются на току и вытаптываются быками или осликами; ослы мы видели выше Орошора. Вытаптывают до тех пор, пока зерно не выйдет из колоса, и солома не обратится в саман. Часто можно видеть, что зерно выколачивают палками. Почти во всех кишлаках есть водяная мельница. Посевы начинаются в первых числах апреля, зерно поспевает к концу августа, и летние работы заканчиваются к началу октября» [5, с. 92 – 93]. По нашим данным, согласно религиозной догматике, ослы не использовали в этом процессе вообще и не допускали к месту вытаптывания зерновых культур.

В своей работе исследователь даёт картину занятости населения, области примитивной текстильной и обувной промыслов. Он отмечает, что в зимние вечера женщины «вяжут из бараньей шерсти чулки, ткнут грубые сукно, а мужчины выделывают кожи для шуб, плетут верёвки и делают сапоги и капы» [5, с. 93].

Касаясь, вопроса торговли в крае, он пишет, что «во всем Рушане имеется только один базар в г. Кала - и - Вамаре, да и то благодаря присутствию там афганцев. Торговля исключительно внутренняя и меновая, о деньгах имеют смутное представление, да и то только о серебряных афганских и бухарских, а наших (русских. – С. С.) никогда не видели, и не знали, что с ними делать, когда мы им давали какие - ни будь оказанные услуги» [5, с. 93]. Донесение Российского консульства тогда в Кашгаре тоже подтверждает факт того, что горцы в торговле использовали афганские рупии, бухарские тенге и бывшие кокандские коканы [8, л. 5].

Описывая судопроизводство в Рушане, С. П. Ванновский отмечает, что аксакалы выбираются народом на два, больше на три кишлака, сроком на один год, а для разбора судебных дел на весь Рушан имеется один казий, его назначает уездный начальник на три года, резиденция которого находится в Кала-и - Вамаре. По причине того, что общение по Рушану трудное, то казию посылаются виновные только в крупных преступлениях, мелкие дела решают сами аксакалы. Исследователь пишет, что «благодаря нравственности и высокой честности рушанца, преступление здесь редкость» [5, с. 94]. Его современник В. А. Баньковский, который побывал в Рушане в том же периоде, тоже отмечает, что, при всей своей силе и выносливости народ этот крайне миролюбивый. Никогда между рушанцами незаметно ни драк, ни ссор, ни даже сильного возвышения голоса и только в экстренных случаях слышится укоризненное «э!» [3].

Большой интерес представляет информация С. П. Ванновского о должности аксакалов, которые напротив казиев выбираются населением сроком на один год. Аксакал, кроме ведения мелких дел, ведет запись рождающихся и умерших, утверждает брак и собирает подать, часть которых использует сам. Подать, по наблюдению С. П. Ванновского в Рушане собирается натурой с урожая [5, с. 94]. Таким образом, по сведениям С. П. Ванновского в Рушане вели гражданское делопроизводство. Местный рассказчик того периода Лахман Хусайнзода в своих рассказах тоже сообщает о том, что рушанский шах в каждом селении из числа знатных родов имел своих госслужащих и судопроизводителей, которые были освобождены от налогов, а крестьяне платили дань только натурой с урожая и скота [13].

Таким образом, С. П. Ванновский наряду с В. А. Баньковским среды дореволюционных исследователей даёт наиболее подробную информацию о Рушане, хотя другой русский путешественник А. Э. Регель раньше них посещал этот край, но он в своих работах приводит только очень короткую и скудную информацию о регионе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акрамов Н.М. Вопросы истории, археологии и этнографии народов Памира и Припамирья в трудах Б. Л. Громбчевского. / Н.М. Акрамов – Душанбе, 1974. – 131 с.

2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). / М. С. Андреев Выпуск II. Сталинабад, 1958. – 522 с.
3. Банковский В.С. Памиров. С Шаджана в Рошан и обратно / В.С. Банковский // Туркестанские ведомости. – 1894. – № 13 (1251). – 20 февраль.
4. Бубнова М. А., Коновалова Н.А. Древние солнечные календари Памира / М.А. Бубнова, Н.А. Коновалова // Памирская экспедиция (статьи и материалы полевых исследований). – М., 2006. – С. 170 – 209.
5. Ванновский. Извлечение из отчёта капитана Ванновского о поездке в Рушане и Дарвазе // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – Выпуск LVI. – СПб., 1894. – С. 73 – 125.
6. Горненский И. Тайны Памира (Тайны древних цивилизаций). / И. Горненский – М., 2002. – 384 с.
7. Додхудоев Н. Власть времени. / Н. Додхудоев – Алматы, 2001. – 66 с. + 10 ил.
8. Документ № 1. – Господину начальнику Азиатского департамента, от 12-го сентября 1883 года, № 98 // ГА ГБАО. – Ф. – 25. – Оп. – 3. – Ед. хр. – 12. – Л. 1 – 14.
9. Дьяконов М.М. Очерк истории древнего Ирана. / М.М. Дьяконов М., 1961. См. рисунок № 39. С. 198.
10. Запись беседы автора с уроженцем село Нисур, долины Бартанга Рушанского района Ниёзов Ниёз, дата рождения 18.07.1958 г., по специальности биолог, ныне соискатель кафедры экологии ТППУ имени С. Айни. – от 22-го сентября 2014 года.
11. Зарубин И.И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. / И.И. Зарубин – Л., 1937. – 97 с.
12. Иванов Д. Л. Шугнан. Афганистанские очерки // Вестник Европы. – № 6. – 1885. – С. 612 – 658.
13. Лахман Хусейнзода. Ҳокимони аҷнабии қалъаи Вамар ё ҳикояти Лахман Хусейнзода // Пайғоми Рушон. – № 8. – 2001.
14. Лукницкий П.Н. Путешествия по Памиру. / П.Н. Лукницкий – М.: Молодая гвардия, 1955. – 502 с.
15. Моногарова Л.Ф. Архаичный элемент похоронного обряда у памирских таджиков (ритуальный танец) // Полевые исследования Института этнографии 1979 г. – М., 1983. – С. 155 – 164.; Розенфельд А. З. «Гавораи ноз» – древний погребальный обряд на Вандже (Тадж. ССР) и траурное рубои / Л.Ф. Моногарова // Фольклор и этнография. – Л., 1974. – С. 251 – 254.
16. Муханов. Памирский район. Составил генерального штаба полковник Муханов. – Ташкент, 1912. – 112с.
17. Мирзабдинова С. Хуфский диалект рушанского языка. – Душанбе, 1983. – 247 с.
18. Писарчик А. К. Рушанские тексты. – Сталинабад – Ленинград, 1954. – 90 с.
19. Соколова В. С. Бартангские тексты и словарь. – М. – Л., 1960. – 197 с.; Рушанские и хуфские тексты и словарь. – М. – Л., 1959. – 336 с.
20. Файзов М. Язык рушанцев Советского Памира. – Душанбе, 1966. – 228 с.
21. Худоназаров Д. Граф Алексей Бобринской – основоположник изучения исмаилизма в российской науке // Русские ученые об исмаилизме. Под редакцией С. М. Прозорова и Х. Элназарова. – СПб., 2014. – С. 123 – 151.; Граф А. А. Бобринской – основоположник изучения духовной культуры таджиков Памира // Религиоведение. – № 3. – 2008. – С. 175 – 187.
22. Худоназаров Д. Об одной научной ошибке, или история без политики // <http://www.ferghananews.com/articles/8655>. Дата обращения 20.08.2015.; Также подробно взгляните на уникальные находки археологов: Древний Пенджикент (на таджикском, русском и английском языках). Автор - составитель А. И. Исаков. Душанбе: Ирфон, 1982. – 96 с.
23. Юсупова С. Народная инструментальная музыка Горного Бадахшана (по материалам памирских экспедиций 1975 – 1977 и 1979 гг.) // Памироведение. – Выпуск I. – Душанбе, 1984. – С. 197 – 204.
24. https://ru.wikipedia.org/wiki/Ванновский_Сергей_Петрович. Дата обращения 28.02.2019 г.

ЗАМЕТКИ С. П. ВАННОВСКОГО ПО ЭТНОГРАФИИ РУШАНЦЕВ

В статье рассматривается вклад русского дореволюционного исследователя, офицера С. П. Ванновского в освещение этнографических особенностей рушанцев. Показано, что он во время поездки на Памире в результате полевых работ, путём методов наблюдения и опроса собрал уникальный материал по этнографии Рушана. Он является первым русским дореволюционным исследователем, который в своем отчёте наиболее подробно описывает достоверную информацию о географии края, этнографии и традиционной жизни населения Рушана.

Ключевые слова: Рушан, Россия, таджики, С. П. Ванновский, этнография, жизнь, язык, обряд, традиция.

NOTES S. P. VANNOVSKY ON THE ETHNOGRAPHY OF RUSHANS

This article discusses the place of S. P. Vannovsky in the coverage of the ethnographic features of Rushanians. The author notes that the researcher as a result of field work, by means of observation and survey methods, collected unique material on Rushan's ethnography. He is the first Russian pre-revolutionary researcher who, in his note, describes in more detail reliable information about the geography of the region, ethnography and the traditional life of the Rushan population.

Keywords: Rushan, Russia, Tajik, S. P. Vannovsky, ethnography, life, language, rite, tradition.

Сведения об авторах:

Сайнаков Сайнак Парнишоевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой всеобщей истории Таджикского государственного педагогического

университета им. Садрриддина Айни, тел: (+992) 934162099, Электронный почта: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

Дарвозиева Ханифа Шодибековна – соискатель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни, Тел: (+992) 938061993

Шоназар Чавхари Муносиб - аспирант отделения этнологии Института истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Академии наук Республики Таджикистан ул. Рудаки 33, 734025 Душанбе, Республики Таджикистан E-mail : javharm@mail.ru телефон (+992) 221 37 42

About the authors:

Saynakov Saynak Parpishoevich – candidate of historical sciences, head of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, phone: (+992) 934162099; E-mail: saynakov2012@mail.ru; saynak.rushon.saynakov@mail.ru

Darvozieva Hanifa Shodibekovna - Applicant for the Department of General History of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel: (+992) 938061993

Shonazar Javhari Munosib - Aspirant of ethnology, A. Donish Institute of History, archaeology, ethnography, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan 33 Rudaki av., 734025 Dushanbe, Republic Tajikistan E-mail : javharm@mail.ru phone (+992) 2213742

УДК 94(575.3)

РАСКОЛ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА В ХОДЕ МИТИНГОВОЙ КАМПАНИИ И ПРЕЗИДЕНТСКИХ ВЫБОРОВ ОСЕНИ 1991 ГОДА

Назризода Д.Х.

Таджикский национальный университет

Митинговые кампании оппозиционных сил в Таджикистане в августе-октябре и первые всенародные президентские выборы в ноябре 1991 г. имели большое влияние на дальнейшее развитие событий и перестановку политических сил в республике.

Круглосуточные непрерывные митинги оппозиционных сил в центре города Душанбе состоялись в три этапа – 28-31 августа, 9-10 сентября и 21 сентября-7 октября. Первые два митинга проходили одновременно с первым (28—31 августа) и вторым (9-10 сентября) этапами внеочередной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан двенадцатого созыва. Третий и самый продолжительный митинг начался 21 сентября одновременно с открытием XXII съезда Коммунистической партии Таджикистана и в связи с последующими событиями (митинг сторонников Коммунистической партии 23 сентября; первый (23 сентября) и второй (30- сентября – 3 октября) этапы чрезвычайной сессии Верховного Совета республики; переговоры представителей Президента СССР с руководством республики и политической оппозиции 4-6 октября) продолжался до 7 октября. Оставшиеся вопросы были решены на девятой сессии парламента, которая состоялась 20 октября 1991 г.

После февральских событий 1990 г.[3] в Таджикистане сохранилось относительное затишье, хотя, постепенно расширялся разрыв между политическими силами, продолжало разделение общества на две части. За промежуток времени от февраля 1990 г. до августа 1991 г. была создана Демократическая партия Таджикистана [4], нелегально активизировала свою деятельность Партия исламского возрождения [5], которые со дня своего образования занявшие непримиримую позицию к коммунистической партии и существующей власти и заняли свои места рядом с общественной организацией «Растохез»[6]. В свою очередь партийные (коммунистические) и государственные органы после февральских событий стали дистанцироваться от новых политических партий и общественных движений, ратующих за демократические ценности.

Оппозиционные политические силы, объединившись против руководства республики и Коммунистической партии, ждали подходящего момента утвердиться в структурах власти. Они продолжали критиковать руководства республики, и лично Президента республики, первого секретаря ЦК КП Таджикистана К. Махкамова, всякий раз обвиняли их в развязывании февральский событий 1990 г. в Душанбе и стрельбы по митингующим, в результате чего погибли люди. Некоторые политические фигуры, пострадавшие в ходе февральских событий также продолжали критиковать К. Махкамова и пытались свалить на проводимую им политику все проблемы республики.

Удобным случаем для открытой борьбы оппозиции с руководством республики стали происходящие события в Москве 19-21 августа 1991 г. и провал ГКЧП.[8] В Москве деятельность ГКЧП была признана попыткой осуществить государственный переворот, а указом Президента СССР все принятые этим «госорганом» документы были отменены. [26] Антикоммунистические

политические силы данный факт использовали как неоспоримый аргумент против своих оппонентов. В результате 24 августа М.С. Горбачёв заявил о своём уходе с поста генерального секретаря ЦК КПСС и обратился к членам ЦК с призывом о самороспуске. [4]

Эти события открыли дорогу для активных и бесцеремонных действий оппозиции в Таджикистане, стали поводом для активизации ее деятельности, происходит расширение круга оппозиционных политических партий, движений и организаций на единой антикоммунистической платформе. Оппозиционные силы и их лидеры вслед за принятыми мерами в Москве пытались факт поддержки гэкачепистов использовать против К. Махкамова и Коммунистической партии Таджикистана. 27 августа выступая на сессии Верховного Совета СССР народный депутат СССР Д. Худоназаров [9] обвинил руководство Таджикистана в его причастности к ГКЧП, зачитав депутатам шифрограммы организаторов ГКЧП, поступивших в аппарат ЦК КП Таджикистана. В следующий день Президент Таджикской ССР К. Махкамов направил Президиуму внеочередной сессии Верховного Совета СССР телеграмму, в которой опроверг высказывания на сессии народного депутата СССР Д. Худоназарова в его адрес относительно причастности к деятельности ГКЧП и считал их «клеветническими». [12, с.16] Однако это не укрепило его позицию и данный вопрос стал темой обсуждения на сессии парламента республики.

28-31 августа проходил первый этап внеочередной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан двенадцатого созыва [10]. В эти же дни на площади у здания парламента прошёл круглосуточный митинг [11] оппозиционных сил, в который участвовали Демократическая партия Таджикистана, народное движение «Растохез», нелегальная Партия исламского возрождения, обществ «Лаъли Бадахшон» [12] и «Носири Хисрав», Союз свободной молодёжи [13], казиат мусульман республики [14]. Митингующие приняли обращение Верховному Совету республики из 17 пунктов, среди которых были такие вопросы, как отставка руководства республики, приостановление деятельности коммунистической партии и национализация его имущества. Многочисленные лозунги и транспаранты показали цели и задачи митингующих – они были направлены против коммунистической партии и конкретных лиц из руководства республики. Митингующие оказывали давление на депутатов парламента, особенно в вопросе отставки К. Махкамова с поста Президента республики, также требовали отставки Председателя Верховного Совета К. Аслонова и Премьер-министра И. Хаёева [15], проведения всенародных выборов президента республики. К. Махкамов пытался выступить перед митингующими, но участники митинга не стали его слушать и хором скандировали: «Истеъфо!», «Истеъфо!» («В отставку!»). [12, с.21] В отставке К. Махкамова была также крайне заинтересована группа, борющейся за власть – сторонников депутата Р. Набиева, председателя общества охраны природы республики Р. Набиева, бывшего первого секретаря ЦК Компартии Таджикистана, которые развернули масштабную кампанию по привлечению депутатов и влиятельных представителей номенклатуры, и это особенно стало явным накануне сессии. Данная группа вела работу ещё до февральских событий, на выборах президента республики в ноябре 1990 г. Р. Набиев получил поддержку около 40 процентов депутатов парламента, и его сторонники для обеспечения успеха в этот раз также использовали требование демократических сил об отставке К. Махкамова как «проявление воли народа». Среди митингующих были сторонники Р. Набиева, которые хотели изнутри направить митинг в нужное этой группе русло, т.е. направить усилия митингующих на вопросы отставки К. Махкамова, а также И. Хаёева и К. Аслонова. При уходе К. Махкамова отставка К. Аслонова открыла бы прямую дорогу к избранию Р. Набиева Председателем Верховного Совета и и.о. Президента Таджикистана, [5, с.270-271] а это обеспечила бы победу на предстоящих президентских выборах.

30 августа на сессии одним из вопросов повестки дня, возникших при обсуждении, стала причастность Президента Таджикской ССР к событиям 19-21 августа в Москве, в результате обсуждения которого К. Махкамов ушёл в отставку. Здесь следует обратить внимание на то, как К. Махкамов был отправлен в отставку с поста Президента республики. Сначала были беспочвенные «доказательства» корреспондента еженедельника «Союз» О. Латифи [16] (он не был народным депутатом) о «причастности» К. Махкамова к ГКЧП в виде аудиозаписи, которых получил при личной беседе, [6] затем обсуждение, а одновременно на площади митингующие яростно требовали отставку президента, хором повторяя слово «Истеъфо!» («В отставку!»), оказывая давление на парламента. Часть депутатов была солидарна с митингующими, поэтому они также требовали его отставку, хотя бы оставить один из занимаемых постов. Выступая на сессии, К. Махкамов по примеру М.С. Горбачева заявил, что он уходит с должности первого секретаря ЦК Компартии Таджикистана, сохраняя за собой пост президента республики. Данный шаг привёл к тому, что самые верные ему люди из числа депутатов не стали его защищать и даже предложили ему уйти в отставку. [6] После этого К. Махкамов сделал устное заявление о своей отставке с поста Президента Таджикской ССР. Однако при голосовании не было получено необходимого количества голосов. После этого депутаты приняли решение внести изменения в соответствующую статью Конституции республики, уменьшив

количество голосов, необходимых для принятия отставки президента, а затем ещё раз поставили вопрос об отставке К. Махкамова на голосование и таким образом он был отправлен в отставку. [12, с. 19] Сессия приняла постановление о назначении выборов Президента республики на 27 октября 1992 г. Согласно Конституции республики Председатель Верховного Совета стал исполняющим обязанности Президента.

Оппозиционными силами отставка К. Махкамова воспринята как крупная победа. В дальнейшем путём проведения многодневных круглосуточных митингов и оказания давления на парламент и таким образом решить вопросы в свою пользу стало надёжной практикой для оппозиции. После отставки К. Махкамова организаторы митинга отметили, что был выполнен только один из пунктов их требований, а за остальные необходимо продолжить борьбу. Необходимо отметить, что основную часть митингующих составляли сторонники партии исламского возрождения и требования оппозиции на митингах августа-сентября 1991 г. больше отвечали интересам данной партии. Тогда некоторые источники утверждали, что именно лидеры Исламской партии возрождения являются фактическими организаторами митингов. [13]

После отставки с поста Президента республики К. Махкамов не стал заниматься политикой. 4 сентября на X пленуме ЦК КП Таджикистана была удовлетворена его просьба о сложении с себя обязанностей первого секретаря ЦК Компартии республики. Пленум ЦК заявил о выходе Компартии Таджикистана из состава и всех структур КПСС, отозвал членов ЦК КПСС и ЦКК КПСС, избранных от таджикской республиканской партийной организации. [12, с.23] С уходом К. Махкамова с политической арены начался новый этап в расстановке политических сил в республике, его отставка стала не концом, а практически началом нового рубежа борьбы за власть.

9 сентября возобновила свою работу внеочередная сессия Верховного Совета Республики Таджикистан и на площади у здания парламента вновь собрались представители оппозиции на круглосуточный митинг. На сессии были приняты Заявление о Государственной независимости Республики Таджикистан и другие связанные с ним документы. По требованию оппозиции февральские события 1990 г. оставили отпечаток в решениях сессии: учитывая «пожелания граждан и в целях увековечения памяти павших в дни февральских событий 1990 года в городе Душанбе» сессия приняла постановление «площадь на перекрёстке проспектов Ленина и Путовского назвать площадью «Шахидон» и «установить памятный обелиск павшим в феврале 1990 года с указанием их фамилий, имён, отчеств». Депутаты приняли постановление «Об объявлении дня 12 февраля – Днём памяти». Также переименована площадь им. В.И. Ленина в г. Душанбе на площадь Озоди, проспект им. Путовского на проспект Исмоили Сомони. [23] Верховный Совет отменил принятое 5 октября 1990 г. постановление о запрещении деятельности Партии исламского возрождения на территории республики. На сессии был обсужден и принят закон о выборах Президента Республики Таджикистан, постановление о его введении в действие. [1] Сессия удовлетворила практически все требования митингующих на площади Озоди, за исключением прекращения деятельности Коммунистической партии республики и национализации его имущества.

Как сессия завершила свою работу, организаторы митинга определили свою позицию в отношении нерешённого депутатами вопроса, заявили, что за данное требование будут бороться до конца и объявили перерыв до начала съезда Коммунистической партии Таджикистана.

Руководство Компартии Таджикистана учитывая глубокий политический и экономический кризис, новых реалиях в условиях независимости республики, старалось проявить стремление к политическому согласию. 16 сентября бюро ЦК Компартии Таджикистана приняло обращение к Верховному Совету Республики Таджикистан, ко всем политическим партиям и движениям республики, «чтобы известить народ о своей доброй воле к согласию и консолидации со всеми здоровыми, демократическими силами, стремящимися к реальному суверенитету, территориальной целостности Республики Таджикистан и желающими видеть её процветающей». [14] Кроме того, Секретариат ЦК Компартии Таджикистана рассмотрел вопрос о дальнейшем использовании зданий и сооружений, освобождающихся в связи с сокращением партийных аппаратов в ходе реформирования партии и посчитал целесообразным передать ее в народное пользование. Однако, как показали дальнейшие события, данное обращение и акции по имуществу партии никак не изменило намерения оппозиционных партий и движений.

В новых условиях руководители политических партий высказывали свои позиции относительно своих целей и задач, своё место в общественно-политической жизни республики. Председатель Партии исламского возрождения М. Химматзода [17] в своём интервью «Независимой газете» по поводу задач своей партии заявил: «Основные цели нашей партии - защита ислама, духовное возрождение мусульман и защита их прав. Для достижения своих целей мы планируем участвовать в выборах и прийти к власти парламентским путём... В Таджикистане более 80 процентов населения мусульман, и мы, конечно же, надеемся-это мечта каждого правоверного мусульманина, что ислам будет признан государственной религией, и мы будем жить по законам ислама». На вопрос

журналиста «можно ли говорить о копировании «иранской модели» на территории Таджикистана?» М. Химматзода ответил: «У каждого государства свои особенности, и говорить об одной модели неверно. Исламское государство Таджикистан выберет свой путь». [24] Такое открытое заявление о создании исламской республики означало, что партия чувствует силу и уверенность, которые придали ей недавние успешные политические акции – митинги, с помощью которых были решены почти все выдвинутые требования. Позиция председателя исламской партии серьёзно настораживала людей, которые были против создания теократической республики.

Первый этап внеочередного XXII съезда Компартии Таджикистана проходил 21 сентября в Доме политпросвещения. На съезде объявлено о её переименовании и образовании оргбюро по созданию Социалистической партии Таджикистана [18]. Делегаты съезда решили второй этап съезда провести после разработки основных документов партии и в своей работе объявили перерыв и разошлись.

Оппозиционными силами, как ими было запланировано, одновременно с началом работы съезда Компартии Таджикистана, на площади у здания ЦК Компартии республики организован митинг с требованием запретить на территории республики деятельность коммунистической партии и национализировать её имущества. Во второй половине дня оппозиционные силы свой митинг перенесли на площадь Озоди, где и был продолжен [19]. Выступая на этом митинге и. о. Президента, Председатель Верховного Совета К. Аслонов зачитал указ о роспуске Компартии Таджикистана и национализации её имущества. Затем председатель Душанбинского горисполкома М. Икромов ознакомил собравшихся с решением горисполкома о демонтаже памятника В.И. Ленину на площади, где проходил митинг. К вечеру с применением технических средств и помощью митингующих началось разрушение памятника В.И. Ленину и рано утром 22 сентября работа была завершена. [12, с. 35] Организаторы митинга, добившись решения своих требований, со своими сторонниками покинули площадь.

За акцией оппозиции по разрушению памятника В.И. Ленину и указом и. о. Президента о роспуске Компартии Таджикистана и национализации её имущества последовала соответствующая реакция Коммунистической партии Таджикистана. Особо старались сторонники Р. Набиева, которые не добившись отставку К. Аслонова посредством требований митинга 9-10 сентября, [5, с.283] теперь выпавший уникальный шанс хотели использовать в полной мере. 22 сентября в Таджикском сельхозинституте проходило собрание лидеров и активистов Компартии Таджикистана, коммунистов-депутатов парламента, на котором была обсуждена сложившаяся ситуация, собраны подписи для созыва сессии Верховного Совета республики. [7, с.19] Вечером того же дня по республиканскому телевидению сразу же после выхода в эфир вечерней программы «Ахбор» («Новости») был показан ход митинга оппозиции и разрушение митингующими памятника В.И. Ленину с предисловием председателя Госкомитета по телевидению и радиовещанию А. Сайфуллаева. [12, с.36] Поскольку разрушение памятника происходило с элементами осквернения, оно вызвало резкое возмущение сторонников коммунистической партии. Результатом и продолжением акций коммунистов стали проведение утром 23 сентября митинга на площади Озоди у постаментов разрушенного памятника и созыв чрезвычайной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан.

На коммунистическом митинге его участники выразили резкий протест по поводу происходящих в республике событий, осудили факт вандализма – разрушения памятника В.И. Ленину, а также действия К. Аслонова и М. Икромова, издавших указ о прекращении деятельности Компартии Таджикистана, национализации её имущества и решение о демонтаже памятника, потребовали незамедлительного созыва сессии парламента. [12, с. 37] Когда сессия приступила к работе, митингующие приняли обращение о незаконных действиях К. Аслонова и М. Икромова, которое отправили в парламента.

Параллельно с митингом приступила к работе чрезвычайная сессия Верховного Совета Республики Таджикистан двенадцатого созыва, в повестку дня которой были внесены два вопроса: 1. О незаконных действиях Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан, и. о. Президента Республики Таджикистан К. Аслонова. 2. О политической ситуации в г. Душанбе. [12, с.38] Выступившие депутаты подвергли резкой критике действия К. Аслонова, обвинили его в том, что он издал противозаконный указ о запрещении деятельности Коммунистической партии республики и её приемницы и национализации её имущества. Некоторыми депутатами выдвинуто требование о привлечении к суду организаторов событий 21-22 сентября в городе Душанбе. По предложению ряда депутатов Верховный Совет принял постановление о введении в городе Душанбе чрезвычайного положения до 1 января 1992 г. [16]

Выступая перед депутатами, К. Аслонов сказал, что для него «тяжка шапка Мономаха» [15] и признался в отсутствии у него необходимого опыта для руководства страной, признал свою ошибку, выразившуюся в издании Указа о прекращении деятельности Коммунистической партии, отметил, что чувствует свою вину за подписание данного указа, в устной форме заявил о своей отставке с поста

Председателя Верховного Совета республики. Верховный Совет принял его отставку и своим решением отменил указ о запрещении деятельности Компартии Таджикистана.

Следует отметить, что действия оппозиционных сил и их непримиримая позиция по отношению Коммунистической партии Таджикистана вынудили коммунистов объединиться вокруг лидера, который мог бы занять пост руководителя республики. В этом вопросе выигрыш был в руках сторонников депутата Р. Набиева, который и был избран Председателем Верховного Совета республики и в соответствии с Конституцией республики стал и. о. Президента республики.

Депутаты серьёзно отнеслись к вопросу о степени виновности народного депутата республики М. Икромова, председателя исполкома г. Душанбе в демонтаже памятника Ленину. Генеральный прокурор республики, депутат Н. Хувайдуллоев, в своём выступлении отметил, что по факту сноса памятника В.И. Ленину возбуждено уголовное дело и предложил взять под арест М. Икромова. После обсуждения вопроса принято Постановление «О факте сноса памятника В.И. Ленину на площади Озоди в городе Душанбе», [12, с.39] в котором генеральному прокурору республики поручено проверить обстоятельства, связанные с разрушением памятника и установить степень причастности председателя исполкома г. Душанбе М. Икромова к данному инциденту. Депутатов настораживало бурная деятельность нелегальной Партии исламского возрождения и сессия приостановила деятельность этой партии, поручила соответствующему комитету Верховного Совета изучить данный вопрос. Р. Набиев, избранный на пост Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан, вышел к митингующим на площадь Озоди и выразил благодарность за оказанное ему доверие. После того, как сессия Верховного Совета Республики Таджикистан решила вопросы в пользу митингующих сторонников коммунистической партии, они покинули площадь Озоди.

Ход митинга на площади Озоди и обсуждения вопросов в парламенте привело к тому, что оппозиционные партии и движения (ДПТ, ПИВТ, Народное движение «Растохез», общество «Лаъли Бадахшон», Организация свободной молодёжи, а также казиат мусульман республики) сразу же собрали своих сторонников у здания Душанбинского горисполкома, превратив его по аналогии с событиями 19-21 августа в Москве своеобразный «белый дом» в поддержку председателя горисполкома М. Икромова. [12, с. 40]

Ход обсуждения вопросов на сессии и принятые решения вызвали резкое недовольство среди оппозиции. К вечеру митингующие переместились на площадь Озоди и митинг продолжался круглосуточно вплоть до 7 октября. Митингующие теперь кроме прекращения деятельности компартии и национализации её собственности, требовали отмену чрезвычайного положения, отставку Р. Набиева и роспуск Верховного Совета, отставку генерального прокурора Н. Хувайдуллоева, председателя Комитета по телерадиовещанию О. Сайфуллоева.

Оппозиция использовала митинг и площадь как мощный инструмент для создания проблем городу и дальнейшего давления на власть. Журналист М. Лебедев писал: «А вот ночь с 24 на 25 сентября стала своеобразным рубежом. Поставив на площади «Озоди» палаточный городок, оппозиция перешла к совершенно другому типу митинга. Не просто волна проклятий и хулы в адрес властей, а чётко организованная структура с прицелом на длительные действия. Площадь встала против парламента в долговременную оборону». [9, с.24] сентября по периметру площади начали устанавливать палатки, и таким образом появился палаточный городок, где митингующие проживали, одновременно закрыв дорогу транспорту. На площади заработал пресс-центр оппозиционных сил, где журналисты и другие желающие могли получать информацию из первых рук, стенды постоянно обновлялись, на них размещалась вся поступившая информация. «Воины-афганцы» образовали свой штаб, был открыт фонд помощи митингующим, который, по состоянию на 28 сентября составил 150 тысяч рублей. Был открыт медпункт, организована служба продовольствия, которая обеспечила основных участников митинга питанием. Охрану митинга и порядка обеспечивали около 300 человек, действовали группа охраны пищеблоков, группа оцепления, группа наблюдателей – это те, кто смотрит, чтобы не было провокаций, не возникало стычек. [9] Часть митингующих объявила голодовку, среди которых были женщины, воины-интернационалисты, учителя, колхозники, представители мусульманского духовенства. Митингующие чувствовали поддержку из других союзных республик. Председатель Демократического конгресса Кыргызстана Т. Курбоналиев заявил корреспондентам, что Гостелерадио Республики Кыргызстан готово предоставить демократическому движению свой эфир для распространения объективной информации о событиях в Таджикистане. [12, с.45]

Оппозиционные силы кроме митинговой кампании использовали и другие возможности отстаивания своих позиций. Например, в своих письмах, адресованных Президенту СССР, Президенту РСФСР и Председателю Верховного Совета РСФСР группа народных депутатов СССР и Таджикистана (Д. Худоназаров, Г.Сафиева, А. Тураджонзода, Б. Собир, Т. Абдужаббор, М. Икромов, А.Сохибназаров, Ш.Якубов) писали, что 23 сентября 1991 г. реакционные коммунистические силы предприняли попытку реанимации тоталитарного режима в республике, идет интенсивная травля

демократически настроенных сил, нависла реальная угроза ареста и изоляции над рядом народных депутатов, во многих выступлениях народных депутатов-коммунистов оскорбляются честь и достоинство М.С. Горбачева, Б.Н. Ельцина и других демократических руководителей Союза и России, объявляя их изменниками и предателями. Депутаты в своём письме просили: «оказать содействие в восстановлении демократии в нашей Республике и до ее восстановления полностью прекратить всякую экономическую, политическую и другую связь с коммунистической диктатурой». [12, с.42] После того, как данная телеграмма прозвучала по программе новостей московского центрального телевидения, другая группа народных депутатов СССР и Таджикистана направила телеграмму главному редактору информационных программ центрального телевидения, в которой ими было дано опровержение на содержание телеграммы своих коллег и объяснение ситуации, приведшей к митингу и созыву чрезвычайной сессии парламента. Называя утверждение коллег о том, якобы в Таджикистане произошёл крайне правый переворот и к власти пришли сторонники ГКЧП, ложью, они заявили, что в действительности были восстановлены нормы Конституции Республики Таджикистан. Они писали, что взбудоражил Душанбе варварский демонтаж памятника В.И. Ленину. «Увидев эти кадры по местному телевидению, горожане, движимые болью за поруганный памятник, вышли на многотысячный митинг, чтобы выступить против вандализма и возможного прихода к власти деструктивных сил. По всей республике прошли митинги против вандализма, за демократическое обновление Таджикистана». [11]

На площади Озоди ведущие митинга зачитывали поступающие телеграммы и имена людей, внёсших вклад в фонд поддержки митинга. Перед митингующими, сменяя друг друга фактически без перерыва, выступали артисты, писатели, учёные, журналисты, религиозные деятели. День за днём число людей, объявивших голодовку, среди участников митинга увеличивалось [20]. Характерной чертой митингов оппозиционных сил в последние дни было наличие представителей от различного толка демократических и иных оппозиционных движений, прибывших в Таджикистан из различных республик тогда ещё существовавшего Советского Союза. К примеру, один из выступивших перед митингующими и назвавший себя «московским гостем», с воодушевлением поддержал акцию сноса памятника В.И. Ленину, выразил солидарность от имени «демократических сил России» и поздравил собравшихся с этой «гуманной акцией». [12, с.52]

Митинги поддержки той или иной стороны проходили и в других регионах республики. 29 сентября в городе Худжанде у кинотеатра «Таджикистан» состоялся несанкционированный митинг, организованный областной и городской организациями Демпартии Таджикистана и представительствами духовенства. На митинг собрались приблизительно 300 человек, в основном сторонники оппозиционных партий и движений с разных городов и районов области. Выступившие на митинге потребовали отставки парламента республики, его председателя Р. Набиева, отмену чрезвычайного положения в г. Душанбе. На площади собрались неорганизованные массы горожан, которые потребовали у председателя Ленинабадской областной организации ДПП Д. Ниёзова исключить из текста обращения, принятого митингующими слова, о поддержке жителями города Худжанда митингующих в Душанбе, а также впредь не проводить в городе никаких митингов. [25]

Крутлосуточные митинги вынудили руководства республики пойти на переговоры с представителями объединённых демократических сил Таджикистана [21], которые продолжались два дня – 28-29 сентября. Стороны согласились возобновить работу чрезвычайной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и вынести на её рассмотрение все требования, выдвинутые митингующими.

На основе договорённости руководства республики и оппозиции 30 сентября – 3 октября в г. Душанбе проходили заседания второго этапа чрезвычайной сессии Верховного Совета Республики Таджикистан. По предложению оппозиции в повестку дня сессии были включены следующие вопросы: 1. Об отмене чрезвычайного положения в городе Душанбе; 2. О приостановлении деятельности Коммунистической партии Таджикистана и её правопреемницы и национализации её имущества; 3. Об отмене постановления Верховного Совета Таджикской ССР от 5 октября 1990 года «О письме Гадоева С., Усмонова Д. и других», а также части четвертой статьи 7 Закона Республики Таджикистан «О свободе совести и религиозных организациях»; 4. О сложении тов. Набиевым Р.Н. полномочий Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан на период предвыборной кампании по выборам Президента Республики Таджикистан и возложении его обязанностей на заместителя Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан тов. Искандарова А. [27]

Сессия приняла постановления об отмене чрезвычайного положения в городе Душанбе. Обсуждение второго вопроса повестки дня – о приостановлении деятельности Коммунистической партии Таджикистана и её правопреемницы и национализации её имущества продолжалась почти три дня. В результате принято постановление, согласно которому приостановлена деятельность Компартии Таджикистана и её правопреемницы (Социалистическая партия Таджикистана) до выяснения степени причастности партии к августовским событиям 1991 г. [19]

При рассмотрении третьего вопроса повестки дня – об отмене постановления Верховного Совета Таджикской ССР от 5 октября 1990 года «О письме Гадоева С., Исмонова Д. и других», а также части четвертой статьи 7 Закона Республики Таджикистан «О свободе совести и религиозных организациях» было указано на имеющиеся противоречия в отдельных статьях законов Республики Таджикистан «О политических объединениях», «О свободе совести и религиозных организациях» Конституции Республики Таджикистан. Для разрешения деятельности ПИВТ было необходимо указанные законодательные акты привести в соответствие с Основным Законом страны. Поэтому принятым постановлением Верховного Совета поручено Комитету Верховного Совета по законодательству, правопорядку и правам человека, а также Комитету Верховного Совета по культуре, международным делам и межнациональным отношениям с участием юристов подготовить соответствующее заключение по данному вопросу и вынести его на рассмотрение следующей сессии. [18]

По четвёртому вопросу повестки сессии – о приостановлении полномочий Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан Р.Н. Набиева на период предвыборной кампании по выборам президента Республики Таджикистан и возложении его обязанностей на заместителя Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан А. Искандарова депутаты не пришли к единому мнению. Часть депутатов подчёркивала, что в законодательстве республики нет нормы о приостановлении кандидатами на пост президента выполнения своих служебных обязанностей на время избирательной кампании. После долгих дискуссий парламентарии приняли решение о снятии этого вопроса с повестки дня. [28]

На сессии фактически, кроме одного вопроса из списка требований оппозиционных митингующих на площади Озоди, по всем остальным вопросам голосование прошло не в их пользу. В этой связи заместитель Председателя ДПТ А. Очилов, выступая на закрытии сессии, заявил, что парламент не выполнил требований митингующих и поэтому должен самораспуститься. Народный депутат, поэт Бозор Собир в знак протеста по отношению к работе парламента отказался считать себя народным депутатом, сдал председательствующему депутатский мандат и покинул зал. Депутат Т. Абдуджаббор внес предложение о проведении всенародного референдума по вопросу доверия Верховному Совету республики, которое было отклонено большинством голосов парламентариев. [28]

В дни, когда проходила сессия, на площади Озоди многотысячный митинг непрерывно продолжался. Из числа митингующих на сессию Верховного Совета Республики Таджикистан были приглашены А. Очилов, Д. Усмон и В. Терлецкий. Депутаты принимают решение об открытой трансляции заседания сессии на площадь Озоди, чтобы дать возможность митингующим следить за ходом работы сессии. Как и прежде, лидеры оппозиционных партий и движений использовали любую возможность пытались оказать давление на парламент и руководство республики. К примеру, председатель Демократической партии Ш. Юсуфов сообщил, что Председатель Верховного Совета республики Р. Набиев в ближайшие дни должен совершить визит в Казахстан, в связи с чем от имени митингующих направлена телеграмма Президенту Н. Назарбаеву с просьбой отказать Р. Набиеву в его приёме в Казахстане. [12, с.61]

3 октября несмотря на завершение работы сессии Верховного Совета Республики Таджикистан и разъезд депутатов по своим районам, митинг был продолжен, а Президиум Верховного Совета Республики Таджикистан принял постановление о созыве 9-й сессии Верховного Совета Республики 12 созыва 22 октября 1991 года в г. Душанбе. [22]

По поручению Президента СССР М.С. Горбачева 4 октября в Душанбе прибыли представители Президента СССР, члены Высшего Консультативного Совета, мэр г. Санкт-Петербурга А. Собчак и вице-президент Академии наук СССР, академик Е. Велихов с целью ознакомления со сложившейся ситуацией и оказания содействия в разрешении политического кризиса в республике. В тот же день в здании Душанбинского горисполкома состоялась четырёхчасовая встреча А.А. Собчака и Е.П. Велихова с представителями оппозиции, на которой приняли участие лидеры Демпартии Таджикистана, народного движения «Растохез», партии исламского возрождения, а также кази мусульман Таджикистана А. Тураджонзода. Оппозиция умело использовала приезд московских представителей. Несколько тысяч человек из числа митингующих перемещались к зданию горисполкома и участников встречи встретили бурными аплодисментами. Перед ними выступили А. Собчак и Е. Велихов, отметив, что приехали сюда по направлению М. Горбачева, чтобы помочь демократическим силам республики, всем партиям найти общую платформу. Председатель Душанбинского горисполкома М. Икромов выразил надежду, что приезд посланцев Президента СССР поможет решить проблемы республики. [3]

Митинг на площади «Озоди» продолжался и выходил на новый виток. Число митингующих продолжало увеличиваться. Журналист М. Лебедев пишет, что от автоколонны 2937 из города Орджоникидзебада (ныне Вахдат) до сессии на митинге было четыре работника, а после сессии,

неудовлетворённые ее решениями, около 600 работников решили пойти на митинг, объявив забастовку. [8] Теперь митингующие выставили новое требование – отставка Верховного Совета Республики Таджикистан и его Председателя Р. Набиева [22]. На площади была развёрнута радиовещательная ретрансляционная установка (с радиусом вещания 100-150 км.), основная задача которой состояла в передаче информации о ходе митинга. В связи с приездом представителей из Москвы появились новые плакаты: «Собчак, спаси демократию в Таджикистане!», «Собчак, поддержи демократию в Таджикистане». [12, с.72]

А. Собчак и Е. Велихов и лидеры оппозиции встретились с руководством Верховного Совета республики, народными депутатами СССР и Республики Таджикистан. Затем при посредничестве А. Собчака и Е. Велихова проходили переговоры руководства Верховного Совета Республики Таджикистан с руководителями оппозиции. В результате взаимоприемлемых компромиссов и уступок в целях быстрой стабилизации общественно – политической обстановки в республике 6 октября поздно вечером был подписан протокол согласия сторон, который лёг в основу постановления Президиума Верховного Совета Республики Таджикистан «О некоторых мерах, направленных на демократизацию общественной жизни в Республике Таджикистан». [21]

Вопрос освобождения Р. Набиева от выполнения своих служебных обязанностей Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан на время проведения предвыборной кампании решён на основе его заявления, по которому Президиумом Верховного Совета республики принято отдельное постановление. Выполнение обязанностей Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан на период участия Р. Набиева в предвыборной кампании возложено на заместителя Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан А. Искандарова. [20]

Подписание постановления в присутствии представителей Президента СССР означало, что его условия будут выполнены. Таким образом, митингующие, добившись выполнения своих требований, 7 октября покинули площадь.

22 октября девятая сессия Верховного Совета Республики Таджикистан проходила без сопутствующего митинга оппозиции. В повестку дня сессии были включены следующие вопросы: 1. О переносе срока выборов Президента Республики Таджикистан; 2. Об отмене законодательных актов Республики Таджикистан о запрете партий религиозного характера; 3. Разное. [2] Верховный Совет принял постановление о переносе срока выборов Президента Республики Таджикистан с 27 октября 1991 года на 24 ноября 1991 года, где также было признано выдвижение кандидатов на пост Президента РТ и их регистрацию считать завершёнными. [17] Неоднозначную позицию заняли депутаты при обсуждении вопроса об отмене некоторых актов Верховного Совета Республики Таджикистан в отношении партий религиозного характера, их мнения полярно разошлись. В конечном итоге проект Закона об отмене законодательных актов о запрете партий религиозного характера получил необходимое количество голосов. [2]

26 октября в г. Душанбе состоялся съезд Партии исламского возрождения Таджикистана, в работе которого приняли участие 657 делегатов, представляющих 15-20 тыс. членов партии, 310 гостей, в том числе и из зарубежных стран. На съезде были приняты Устав и Программа партии, избрано правление. М. Химматзода вновь был избран председателем партии. [10] Этим событием завершился двухмесячный этап открытой борьбы Партии исламского возрождения за легализацию своей деятельности.

Предвыборная компания отражала в себе настроения широких слоев общества. Хотя были зарегистрированы 7 кандидатов, борьба шла в основном между двумя из них – Р. Набиевым, представителем коммунистов, и Д.Худоназарова, представляющим демократические силы. Естественно, общенародные выборы разделили людей, не участвовавших ранее в таких выборах, на два лагеря. В результате, Р. Набиев, получив около 60 процентов голосов, был избран президентом республики.

В начале декабря на сессии парламента на пост Председателя Верховного Совета республики из двух выдвинутых кандидатов – С. Кенджаева и А. Искандарова был избран первый. Вслед за этим в Хороге состоялся митинг, на котором было выдвинуто предложение объявить ГБАО Автономной Республикой Бадахшан.

Новое руководство приступило к деятельности, а оппозиционные партии и движения корректировали дальнейшие свои планы. В работе нового руководства республики с первых дней деятельности начали проявляться некомпетентность и недальновидность в решении различных проблем социально-экономического характера.

В деятельности Верховного Совета республики под руководством С. Кенджаева наблюдались тенденции исполнения функций, не свойственных законодательному органу. Так, на заседаниях Президиума Верховного Совета республики были рассмотрены вопросы деятельности промышленных предприятий, органов внутренних дел и т.д., которые в дальнейшем вели к новому витку противостояния.

Таким образом, анализирую политических событий осени 1991 года автор приходит к следующим выводам.

1. В последние годы правления К.Махкамова, включая период его президентства против него боролись две группировки: первая – оппозиционные партии и движения, которые вели непримиримую борьбу и организовали митинги после Московского путча в августе 1991 г., и вторая – сторонники Р.Набиева – бывшего первого секретаря ЦК КП Таджикистана.

2. В ходе этих митингов почти все требования митингующих, прежде всего, отставка К. Махкамова с поста Президента республики, прекращение деятельности Коммунистической партии, легализация деятельности Партии исламского возрождения были выполнены. События показали, что партия исламского возрождения из подпольной деятельности перешла в открытую борьбу с Коммунистической партией и руководством республики, заняв лидирующее место среди других оппозиционных партий и движений. Митинги показали, что среди их организаторов доминирующую роль играет Партия исламского возрождения, председатель которой уже в сентябре 1991 г. не скрывал планы своей партии – прийти к власти парламентским путём, жить по законам ислама и по строительству исламской республики.

3. Оппозиционные партии демократической платформы с малочисленными сторонниками оказали большую услугу исламской партии, поскольку объединившись, они выступали под демократическими лозунгами и ратовали за перестройку и гласность.

4. Группа сторонников бывшего первого секретаря ЦК КП Таджикистана Р. Набиева действовала скрыто и умело, для реализации своих планов использовала протестные митинги оппозиции в вопросе отставки К. Махкамова.

5. Коммунистическая партия Таджикистана в ходе политического противостояния потеряла свои позиции, перестала быть ведущей силой общества, превратилась в отдельную партию, которая борется не за своё положение в обществе, а за своё существование. Под прессингом митингующих деятельность партии на определённое время прекращается.

6. Парламент показала свою некомпетентность, непоследовательность в принятии решений, на примере ряд принятых постановлений, в частности по поводу прекращения деятельности коммунистической партии Таджикистана, исламской партии, введения чрезвычайного положения и т.д.

7. Пришедшие к власти Р. Набиев и его сторонники опирались не на коммунистическую партию как структура, а на коммунистов и их сторонников.

8. Изначально оппозиционные силы боролись против Коммунистической партии и руководства республики. После того, как коммунистическая партия была занята своими проблемами, оппозиция объединилась против руководства республики.

9. В результате митинговая кампания до какой-то степени политизировала часть населения, прогнозы строились не на то, что скажет парламент, а как пойдут события на площади. В поддержку митингов в Душанбе в их поддержку проводились аналогичные сборы в других городах и районах республики, политические вопросы обсуждались в кругу семьи, в общественном транспорте, на предприятиях, в учебных заведениях, среди журналистов.

10. Политические события осени 1991 года, начались с митингов оппозиции с конкретными требованиями, которые полностью были выполнены. Однако проблемы, которые зарождались в ходе этих событий, особенно в расстановке политических сил, намного усугубили общественно-политическую ситуацию в республике, напряжение стало намного больше, чем в начале этих событий, при правлении К. Махкамова.

В результате республика вступила в новую фазу общественно-политической жизни, в которой ситуация многократно осложнилась, противостояние набирало силу и раскол общества, непримиримость сторон стали явными. Такое состояние общество могло бы в любой момент перерасти до серьёзного противостояния.

ЛИТЕРАТУРА

1. Внеочередная сессия / Материал ТаджикТА // Народная газета, 1991, 10 сентября.
2. Дневник сессии / материал ТаджикТА // Народная газета, 1991, 23 октября.
3. Жуков В. Пребывание А. Собчака и Е. Велихова в Таджикистане // Народная газета, 1991, 5 октября.
4. Заявление М. С. Горбачева о сложении обязанностей Генерального секретаря ЦК КПСС от 24 августа 1991 г. // Российская газета, 1991, 27 августа.
5. Имом Ш. Таджикистан: третье рождение феникса. Книга первая [Текст] / Ш. Имом. – Душанбе: ЭР-граф, 2011. – С. 270-271.
6. Кабилов Д. «Мы будем жить по-новому». Субъективные заметки парламентского корреспондента [Текст] / Д. Кабилов // Комсомолец Таджикистана, 1991, 6 сентября.
7. Кенджаев С. Переворот в Таджикистане. Книга первая [Текст] / С. Кенджаев. – Душанбе, 1996. – С. 19.

8. Лебедев М. Время тревог и надежд [Текст] / М. Лебедев // Народная газета, 1991, 5 октября.
9. Лебедев М. Площадь против парламента, или сложная наука вести диалог [Текст] / М. Лебедев // Народная газета, 1991, 3 октября.
10. Лукин А. Первый съезд Исламской партии Таджикистана [Текст] / А. Лукин // Народная газета, 1991, 29 октября.
11. Мартовичский А. А все было не так [Текст] / А. Мартовичский // Народная газета, 1991, 26 сентября.
12. Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости (хроника событий). Том 1. Год 1991-й. [Текст] / Д. Назриев, И. Сатаров. – Душанбе, 2004.
13. На политическую арену выходит исламская партия / материал ТаджикТА // Народная газета, 1991, 10 сентября.
14. Обращение бюро ЦК Компартии Таджикистана к Верховному Совету Республики Таджикистан, всем политическим партиям и движениям // Народная газета, 1991, 19 сентября.
15. Папырина Г. По ту и другую сторону «баррикад». Заметки парламентского корреспондента [Текст] / Г. Папырина // Народная газета, 1991, 25 сентября.
16. Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан «О введении чрезвычайного положения в городе Душанбе» от 23 сентября 1991 г. // Народная газета, 1991, 25 сентября.
17. Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан «О переносе срока выборов Президента Республики Таджикистан» от 22 октября 1991 г. // Народная газета, 1991, 25 октября.
18. Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан «О постановлении Верховного Совета Республики Таджикистан от 5 октября 1990 года «О письме Гадоева С., Исмонова Д. и других», части четвертой статьи 7 Закона Республики Таджикистан от 8 декабря 1990 года «О свободе совести и религиозных организациях» от 3 октября 1991 г. // Народная газета, 1991, 4 октября.
19. Постановление Верховного Совета Республики Таджикистан «О приостановлении деятельности Коммунистической партии Таджикистана, её правопреемницы и её имущества» от 2 октября 1991 г. // Народная газета, 1991, 5 октября.
20. Постановление Президиума Верховного Совета Республики Таджикистан «О заявлении Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан тов. Набиева Р.Н.» от 5 октября 1991 г. // Народная газета, 9 октября.
21. Постановление Президиума Верховного Совета Республики Таджикистан «О некоторых мерах, направленных на демократизацию общественной жизни в Республике Таджикистан» от 6 октября 1991 г. // Народная газета, 9 октября.
22. Постановление Президиума Верховного Совета Республики Таджикистан «О созыве Верховного Совета Республики Таджикистан» от 3 октября 1991 г. // Народная газета, 1991, 12 октября.
23. Постановления Верховного Совета Республики Таджикистан // Народная газета, 1991, 12 сентября.
24. Ротарь И. Мы будем жить по законам шариата – надеется председатель Таджикского отделения Исламской партии возрождения Мухаммадшариф Химматзода [Текст] / И. Ротарь // Независимая газета, 1991, 18 сентября.
25. Тавобов А. Митинг в Худжанде [Текст] / А. Тавобов // Народная газета, 1991, - 1 октября.
26. Указ Президента СССР «Об отмене антиконституционных актов организаторов государственного переворота» от 22 августа 1991 г. // Российская газета, 1991, 24 августа.
27. Чрезвычайная сессия Верховного Совета Республики Таджикистан / материал ТаджикТА // Народная газета, 1991, 1 октября.
28. Чрезвычайная сессия Верховного Совета Республики Таджикистан / материал ТаджикТА // Народная газета, 1991, 5 октября.

РАСКОЛ ТАДЖИКСКОГО ОБЩЕСТВА В ХОДЕ МИТИНГОВОЙ КАМПАНИИ И ПРЕЗИДЕНТСКИХ ВЫБОРОВ ОСЕНИ 1991 ГОДА

Предметом исследования статьи является ход политических событий в Таджикистане накануне и после приобретения государственной независимости в августе-декабре 1991 г., в ходе которых противостояние политических сил и раскол общества приобрели необратимый характер. В ходе политических событий осени 1991 г. разрыв между Коммунистической партией и оппозиционными силами (Демократическая партия, Партия исламского возрождения, общественная организация «Растохез») стал непреодолимым и в результате Коммунистическая партия потеряла свои прежние позиции, от политического авангарда в обществе превратилась в одну из противоборствующих сторон. Данный разрыв укрепил свои очертания в ходе всенародных выборов президента республики, которые завершились победой Рахмона Набиева и после них. Одна из особенностей данного периода заключается в том, что Коммунистическая партия, сталкиваясь с серьёзными проблемами, как политическая сила была отодвинута в сторону, а оппозиция, укрепив свои позиции главным образом путём проведения митингов, усиливает борьбу за власть и объектом противостояния становится руководство республики. Автор, на основе официальных документов партийных и государственных органов, материалов периодической печати и мемуаров государственных деятелей и воспоминаний очевидцев анализирует политическую ситуацию указанного периода, расстановку сил и характер противостояний политических сил. Политические разногласия, заложенные осенью 1991 г. привели к политическому кризису – митинговой кампании

весной 1992 г., которые в свою очередь стали причиной вооружённого противостояния и гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.).

Ключевые слова: Таджикистан, Душанбе, коммунистическая партия, исламская партия, митинги, оппозиционные силы, государственная независимость, противостояние, президентские выборы, борьба за власть.

THE SPLIT OF THE TAJIK SOCIETY DURING THE RALLY CAMPAIGN AND PRESIDENTIAL ELECTION IN AUTUMN 1991

The subject of the article is the course of political events in Tajikistan on the eve and after the acquisition of state independence in August-December 1991, during which the confrontation of political forces and the split of society became irreversible. During the political events of the fall of 1991, the gap between the Communist Party and opposition forces (the Democratic Party, the Islamic Renaissance Party, the «Rastokhez» public organization) became insurmountable, and as a result, the Communist Party lost its former positions, from a political vanguard in society it turned into one of warring parties. This gap strengthened its shape during the national presidential elections in the republic, which ended with the victory of Rakhmon Nabiyev and after them. One of the features of this period is that the Communist Party, faced with serious problems, as a political force was pushed aside, and the opposition, having strengthened its position mainly through holding rallies, intensifies the struggle for power and the leadership of the republic becomes the object of confrontation. The author, on the basis of official documents of party and state bodies, materials of periodicals and memoirs of statesmen and memoirs of eyewitnesses, analyzes the political situation of the specified period, the alignment of forces and the nature of the confrontations of political forces. The political disagreements established in the fall of 1991 led to a political crisis – the rally campaign in the spring of 1992, which in turn became the cause of armed confrontation and civil war in Tajikistan (1992-1997).

Keywords: Tajikistan, Dushanbe, communist party, Islamic party, rallies, opposition forces, state independence, confrontation, presidential elections, struggle for power.

Сведения об авторе:

Назризода Давлатали Хайдар – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, докторант кафедры международных отношений. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел.: +38 (063) 1310101; E-mail: 1211.2020.navra.vara@gmail.com

About the author:

Nazrizoda Davlatali Haidar – Tajik National University, candidate of historical sciences, doctoral student of the Department of International Relations. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel. +38 (063)1310101; E-mail: 1211.2020.navra.vara@gmail.com

УКРЕПЛЕНИЕ ОРГАНОВ МИЛИЦИИ В ГБАО: ОРГАНИЗАЦИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ

Имомёрбеков А.

Академии управлени при Президента Республики Таджикистан

Собирзода А. Дж.

Академии МВД Республики Таджикистан,

В период с 1924 по 1945 годы областной милицией руководили Ибрагим Исмоилов, Мулло Абдол Бахтиёров, И. Мамадкаримов, Бошхуджа Ахунджанов, Валдош Гульмамадов, Василий Фёдорович Гудасов, С. Набатников, Сайдулло Самиев, Фёдор Данилович Жуков [1]. Именно в этот период практически сформировались органы милиции в районах области, в частности, в Шугнанской волости, куда входил областной центр г. Хорог, где отдел милиции был создан в 1926 году. Также в Рушанской, Бартангской и Вахано-Ишкашимской волостях в 1926 году были созданы органы милиции. В 1930 году был создан орган милиции в Калай-Хумбском (ныне Дарвазский) районе. В 1932 году, в связи с образованием Мургабского района и там был создан районный орган милиции. В 1933 году образовался Ванчский район с одновременным созданием органов милиции. В Рапшткалинском кенте органы милиции осуществляли свою деятельность еще с 1928 года, хотя сам Рапшткалинский район был образован 17 сентября 1936 года [2].

Необходимо отметить, что 5 февраля 1928 г. начальником Административного отдела милиции области М. Бахтиёровым в адрес Начальника Центра Управления при СНК ТАССР была направлена докладная записка за №277, в которой говорилось следующее: «Об организации ведомственной милиции в области прошу Вашего распоряжения, т.к., на наше предложение об организации ведмилиции при Узбекторге, единственном учреждении в области, где должна быть учреждена на

складах и магазинах охрана в виде ведмилиции, агентство Узбекторга в АГБО официально отказало» [3].

По поводу организации Ведомственной милиции на территории республики есть соответствующее Постановление СНК ТАССР за № 17 от 11 января 1928 г., однако с его исполнением не спешили. Согласно Протокола № 66 от 5 марта 1928 года установлено, что на заседании Президиума АГБОИКа по вопросам «Об организации Ведомственной милиции» выступил Чикало - заместитель начальника областной милиции [4].

Было отмечено, что необходима организация Ведомственной милиции при Узбекторге в области. В связи с этим было поручено: «Административному отделу совместно с Агентством Узбекторга детально подготовить вопрос организации Ведомственной милиции по части определения штата и суммы на поддержание и просить ЦИК ТАССР и Управление Узбекторга об отнесении содержания Ведомственной милиции Узбекторга за счет правления последнего» [5]. Областной милицией принимались соответствующие меры по решению вопроса организации Ведомственной милиции в области, и в первую очередь, при Узбекторге, на базарах в городе Хорога и Мургабской волости.

Периодически принимались меры по техническому осмотру оружия. Кроме того проводились работы по подытоживанию результатов деятельности милиции перед населением города, района, волости и кишлаков, где особое внимание уделялось оказанию гражданами помощи органам милиции по поддержанию общественного порядка и борьбе с преступностью и т. д.

При создании РОВД стояли такие проблемы, как нехватка профессиональных кадров, отсутствие элементарных условий работы, нехватка обмундирования, оборудования, канцелярского имущества и т. д. Следует учесть, что в те годы областная милиция очень остро нуждалась в обеспечении обмундированием, продуктами питания и другими необходимыми ресурсами. В связи с нехваткой полного комплекта форменной одежды в апреле 1927 года начальник милиции издает приказ о том, что «Учитывая местные климатические и бытовые условия, а также отсутствие летнего обмундирования, в целях отличия командного состава от рядового с 15 апреля 1927 г. разрешается ношение милиционерами белой тюбетейки, командирскому составу в качестве головного убора – цветной тюбетейки» [6].

Следует отметить, что нехватка обмундирования так же ощущались в органах милиции повсеместно – от Москвы и до Ташкента. Примером тому может служить тот факт, что «Создание Красной гвардии и милиции происходило одновременно, причем в ряде местностей Советы для руководства этими вооруженными формированиями назначали общего комиссара. Первые отряды милиции, как в Красной гвардии, объединились в десятки, взводы, дружины, батальоны. Милиционера от красногвардейца в те дни можно было отличить лишь по наружной красной повязке с буквами «Р.М.» - рабочая милиция» [7].

Решение НКВД, опубликованное в Вестнике этого Комиссариата от 28 октября 1918 г. за № 24 «...Временная мера: для милиционеров республики устанавливается отличительный знак в виде повязки на левом рукаве из красной материи, шириной в один вершок с нашивкой на ней белой тесьмой трех первоначальных букв, означающих наименование милиции «ТГМ» (Ташкентская городская милиция), «ТУМ» (Ташкентская уездная милиция)» [8].

Эти факты являются подтверждением тому, что обеспечение личного состава форменной одеждой даже к концу 20-х годов в полном объеме не нашло своего решения. Когда в начале 1920 г. прошлого века милиция находилась на местном бюджете, обеспечение денежным и вещевым довольствием практически повсеместно отсутствовало. «Заработная плата не соответствовала изнурительному труду сотрудника милиции, она была ниже зарплаты рабочих и служащих многих других государственных органов. Это объяснялось дефицитом местных бюджетов, который в 1922/23 хозяйственном году достигал 113 272 100 руб. золотом, что составляло не менее 25% доходной части» [9].

Отсюда можно сделать вывод о том, что местные органы, ввиду больших нагрузок, были не в состоянии в полном объеме удовлетворить потребности органов милиции. Решение насущных проблем было возможно только при условии централизованного снабжения милиции всеми видами довольствия – денежным, вещевым т.д. Существующая социальная проблема свое решение нашла только при переводе содержания милиции на общегосударственный бюджет, который свое правовое закрепление нашел в «Положении о работе-крестьянской милиции», утвержденном СНК СССР 25 мая 1931 г. Положение сыграло важную роль в истории милиции [10]. В частности, устанавливалось деление кадров по должностному критерию на рядовой, младший, средний, старший и высший начальствующий состав. Кроме того, для сотрудников милиции и членов их семей были введены дополнительные льготы. Также было принято решение об установлении специальных званий для рядового и младшего начальствующего состава: милиционер, старший милиционер, отдельный командир, помощник командира взвода, старшина. Для начальствующего состава – сержант милиции, старший майор милиции, инспектор милиции, директор милиции, главный директор милиции [11].

В целях обеспечения личного состава обмундированием и своевременного ассигнования, руководством Исполкома АГБО регулярно принимались соответствующие меры. Данные вопросы периодически выносились на обсуждение заседания президиума АГБОИКа и по ним принимались конкретные решения.

В частности, согласно пункту 11 протокола № 67 заседания Президиума АГБОИКа от 24 марта 1928 г. «Об обеспечении на заказ обмундирования для милиции области» было принято решение о выделении необходимой суммы на заготовку обмундирования для милиции, было разрешено выслать в центр 500 руб. в счет заказа, произведенного Административным отделом ОИК ГБАО [12].

На данном заседании было принято решение по вопросам об оплате суточных милиционерам при командировках, т.п. Также на обсуждение заседаний вносились другие вопросы, касающиеся деятельности сотрудников областной милиции. В частности, согласно протоколу № 6 заседания Президиума АГБОИК от 21 февраля 1928 г., 9 сотрудников областной милиции были выдвинуты для награждения в честь 3-й годовщины Красной милиции ТАССР. Также 20 июня 1928 г. на заседании Исполкома был обсужден вопрос «Об ослаблении работы сотрудников милиции по борьбе с опиекурением», на котором было решено принять срочные меры к оживлению деятельности волостных милиционеров по борьбе с этим злом. Решением данного заседания (пункт 21) из-за слабой и неэффективной работы освобожден от занимаемой должности старший следователь областной милиции Семенов А.Г. [13].

Вышеприведенный факт свидетельствует о том, что в то время органы милиции находились в двойном подчинении, т. е., наравне с отчетностью перед НКВД, о результатах своей служебной деятельности они также отчитывались перед местными властями соответствующих уровней. Как показало исследование, такой порядок управления соответствовал требованиям времени и в целом оправдывал себя, поскольку многие субъективные и объективные причины (а именно, отсутствие постоянной связи, транспортных средств, отдаленность от центра, малограмотность сотрудников, а также присутствие басмаческих и других недовольных властью групп) привели к тому, что из центра не всегда можно было в полном объеме регулировать деятельность низовых органов милиции, в частности, в условиях географической расположенности Памира. Видимо поэтому руководством ТАССР пришлось принять такое решение в своей управленческой деятельности, которое имело место до 50-60-ых годов. Но постепенно такой порядок управления терял свое значение и впоследствии он был вовсе отменен.

Недостаточный уровень материально-технического обеспечения органов милиции отрицательно повлиял на результаты их служебной деятельности. В связи с этим, в отдельных случаях, сотрудники органов правопорядка были не в силах своевременно разрешать служебные вопросы. Руководство областной милиции было обеспокоено сложившимся положением дел, поэтому были приняты неотложные меры, которые постепенно способствовали улучшению условий труда. Сотрудники милиции, в свою очередь, несмотря на все трудности и сложности условий службы, неустанно вели борьбу против любых форм преступности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Имомербеков А. Дар рохи адолат. Ч. 1 (На пути к справедливости. На тадж.яз). / А.Имомербеков – Душанбе: «Ирфон». 2006. – С.23.
2. ГА ГБАО ф.1., оп.1., ед. хр. 18., д 4., л.22.
3. ГА ГБАО ф.1., оп.1., ед. хр. 18., д 4., л.21.
4. ГА ГБАО ф.1., оп.1., ед. хр. 18., д 4., л.22.
5. ГА ГБАО ф.1., оп.1., ед. хр. 18., д 4., л.22.
6. ЦГА Р.Тадж. Ф.9 Оп 1 д.2.-л.15-23.
7. Актуальные проблемы Истории Советской милиции // Сб.научных трудов. – М. 1991.- С.18.
8. Назаров Н. История таджикской милиции: этапы становления развития и совершенствования. / Н.Назаров - Душанбе. 2005. - С.23.
9. Советская милиция: История и современность (1917/1987). – М.: «Юридическая литература». 1987. – С.87.
10. Советская милиция: История и современность (1917/1987). – М.: «Юридическая литература». 1987. – С.86.
11. Советская милиция: История и современность (1917/1987). – М.: «Юридическая литература». 1987. – С.89.
12. ГА ГБАО ф.1., оп.1., ед. хр. 10., д.5., - л.18.
13. ГА ГБАО ф.1., оп.1., ед. хр. 10., д.5., - л.18.

УКРЕПЛЕНИЕ ОРГАНОВ МИЛИЦИИ В ГБАО: ОРГАНИЗАЦИЯ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ

В статье рассматриваются вопросы организации органов милиции в ГБАО, организации ведомственной милиции в области, а также вопросы материально-технического обеспечения органов милиции области. Также приведены сведения принятых мер по техническому осмотру

оружия, обеспечение личного состава форменной одежды. В статье приведены факты, свидетельствующие о двойном подчинении органов милиции.

Ключевые слова: милиция, орган, организация, обеспечение, условия, форменная одежда.

STRENGTHENING OF POLICE BODIES IN GBAO: ORGANIZATION AND SECURITY

The article Considering the question of the organization of the police authorities in Badakhshan, the organization of departmental the police in the area, as well as logistical issues provide me the police authorities in the area. It also provides information about pleasant measures for technical inspection of the gun, providing inform personnel. The article presents facts that indicate the double subordination of the police.

Keywords: militia, authority, organization, provision, conditions, form constant prices uniform.

Сведение об авторах:

Имомёрбеков Атобек кандидат исторических наук, доцент кафедры управления и самоуправления Академии управлени при Президента Республики Таджикистан

Собирзода А. Дж. - Заместитель начальника Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции

About the autors:

Imomyorbekov Atobek - candidate of history Associate Professor of the Department of management and self- government of the Academy under the President of the Republic of Tajikistan

Sobirzoda A.J. - police colonel and Deputy Head of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republics and Tajikistan.

САҲМИ МАКТАБИ ИЛМИИ САМАРҚАНД ДАР ИНКИШОФИ ИЛМИ МАТЕМАТИКА

Исмоилов Ё.Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Донишҳои риёзӣ ва табиӣ хусусан математика таърихи тӯлонӣ дошта, унсурҳои ибтидоии онро муаррихони соҳаи илм дар кишварҳои Шарқи Қадим – Бобулистон, Мисру Эрони Қадим, Ҳинду Чини Қадим пайдо намуда бошанд ҳам, вале дар рушду нумуи он донишмандони асрҳои миёнагии ниёгони тоҷикон саҳми босазое гузоштаанд.

Дар он давра аз тарафи олимону донишмандон мавриди ситоишу тарғиб қарор гирифтани ин илм боис гашта буд, ки чандин марказҳои илмӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ, Арабистону Ҳинду Чин таъсис ёбанд. Мактаби илмии Самарқанд яке аз чунин марказҳои илмие ба шумор меравад, ки донишмандони он осори гаронарзише аз худ ба мерос гузоштаанд. Аз ин рӯ, осори ба меросмондаи ниёгонамон ба монанди: Абӯабдулло Муҳаммад ибни Мӯсои Хоразмӣ, Ғиёсуддин Абулфатҳ Умар ибни Иброҳим Хайём, Насириддини Тӯсӣ, Ғиёсиддин Чамшед ибни Масъуд ибни Маҳмуд Кошонӣ, Алӣ Қушчии Самарқандӣ ва дигарон дар рушди донишҳои риёзӣ ва табиӣ (математика ва физика) қойгоҳи хосро касб намуда бошад ҳам, ба назари мо, то ҳанӯз ба таври бояд таҳқиқ нагардидааст. Таҳқиқи пурраи осори донишмандон-риёзидонҳои ниёгонамон амри воқеист.

Аз ҷумлаи чунин донишмандон табиб, риёзидон ва ситорашинос Ғиёсиддин Чамшед ибни Масъуд ибни Маҳмуд Кошонӣ мебошад, ки соли 1380 дар Кошони Эрон ба дунё омада, соли 1429 дар Самарқанд вафот кардааст. Дар навиштаҳои аврупоӣ бо номи «ал-Кошӣ» (al-Koshi) маъруф мебошад. Бояд ёдрас шуд, ки риёзидони дигаре бо номи Кошӣ дар таърихи риёзиёт маъруф аст, ки ӯ Огюстен Луи Коши (1789-1857)-и фаронсавӣ мебошад.

Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ дар замоне умр ба сар бурдааст, ки Эрон таҳти тасаллоти Темури ланг ва сипас писараш Шохрух қарор дошт. Дар ин даврон хотираи кушторҳо, вайрониҳо ва тирарӯзиҳои аҳди ҳамлаи муғул зинда шуд ва дар пайи он чунбишҳои кӯчак ва бузурги маҳаллӣ ҳамчун хуруфия ва нуқтавия оғоз гардид. Темур аз як сӯй шаҳрҳои ободеро, ки фатҳ мекард, вайрон месохт ва аз сӯйи дигар мекушид то шаҳрҳои Осиёи Миёна, махсусан маркази кудрати худ - Самарқандро обод кунад. Бо ин сиёсат бисёре аз хунармандон ва донишмандони Байаннаҳрайн, Осиёи Сағир, Сурия, Эрон ва Ҳиндро асир кард ва ба Мовароуннаҳр бурд. Хамин тавр, иддаи зиёде аз донишмандон ва хунармандонро дар пойтахти худ – Самарқанд гирд овард. Аз ин рӯ, дар давраи ӯ Самарқанд равнақи бисёр ёфт.

Пас аз Темур писараш Шохрух идораи Самарқанд ва тамоми Мовароуннаҳро ба писари худ Улуғбек (набери Темур) супурд ва худ дар Ҳирот ҳукумат мекард. Ӯ ҳам сиёсати тақвият ва тақомули Самарқандро пеш гирифт. Маҳз бо дастгириву сарпарастии молии ӯ дар Самарқанд мактаби илмие бунёд карда шуд, ки дар таърихи илм бо номҳои «Мактаби илмии Самарқанд» ва ё «Мактаби илмии

Улуғбек» сабт шудааст. Дар «Мақтаби илмии Самарқанд» донишмандони зиёде аз Хуросону Мовароуннаҳр ва ҳатто Руму Ҳинд фаёлият мекарданд, ки маъруфтаринҳояшон Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ, Қозизодаи Румӣ, Алӣ Кушчи Самарқандӣ, Муиниддин Кошонӣ ва Ҷалолуддин Устурлобӣ буданд. Улуғбек ҳамчун пуштибони дониш ва ҳунар гоҳ-гоҳе ба фаёлиятҳои нучумии донишмандони замонаш ширкат меварзид.

Улуғбек пас аз сохтани мадрасаи Самарқанд яке аз донишмандони барҷаста ба номи Муҳаммад Хофиро мударриси он мадраса кард [2, с. 40].

Муаллифи «Зубдат-ут-таворих» - Ҳофизии Абрӯ [7, с.744] оғози мадрасаро соли 823 ҳичрӣ ва Абулқосими Қурбонӣ [6, с.8] соли 824 аз тарафи Улуғбек бо дасти устоҳои Шероз, Кошон ва дигар манотиқи Мовароуннаҳр дар самти шимолу шарқии шаҳри Самарқанд, бар фарози теппае бо номи «Кӯҳак» ки имрӯз «Чӯпонота» ва бино бар нишондоди Баҳром Шермуҳаммадиён [1] «Чӯпонота» ва наздикии рӯдхонаи «Оби раҳмат» воқеъ аст, бино шудааст.

Улуғбек барои тарроҳӣ ва сохти расадхона ва баҳрабардорӣ аз он гурӯҳе аз донишмандони машҳур, аз ҷумла Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ, Салоҳиддин Мӯсо ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд Қозизодаи Румӣ (1360-1437), Алоуддин Алӣ ибни Муҳаммади Кушчи Самарқандӣ (ваф. 1474), Муиниддин Кошонӣ ва дигаронро ба Самарқанд даъват кард. Мақсади даъвати ин донишмандон ба Самарқандро таснифи «Зич»-и ҷомеъи Саидӣ дар дебочаи «Зич»-и худ чунин овардааст: «...Султони шахид Мирзо Улуғбек – Аноруллоҳ бурҳонаху дар Самарқанд пешниҳоди иморати расад кард ва қасоне ки дар ин илм моҳир буданд, мисли Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ ва дигарҳо [6, с.5].

Қозизодаи Румӣ ки яке аз донишмандони кишвари Рум (Осиёи Сағир) буд, ҳангоми мусофират дар шаҳри Кошон тасодуфан ба Ғиёсиддин шиносӣ пайдо карда, аз донишмандии ӯ огоҳ гашта буд, ба Улуғбек расонид.

Улуғбек чун аз ҳоли Ғиёсиддин огоҳ шуд, кас фиристод ва ӯро аз Кошон ба Самарқанд хост ва кори расадро ба ӯ воғузор кард [6, с.2].

Ҳамин тавр соли 1417 бо даъвати Улуғбек аз шаҳри Кошони Эрон ба Самарқанд меояд.

Сабаби даъвати Кошонӣ ба Самарқанд ин буда, ки вай қаблан зичиеро, ки дар Кошон тадвин карда буд ба номи Шохруҳи Темурӣ (падари Улуғбек) мулаққаб ба Ҳокон, ки ҳокими Ҳирот буд, зичи Ҳоконӣ хонданд ва онро ба Мирзо Улуғбек амири Самарқанд тақдим карда буд.

Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ, ки қабл аз сафараш ба Самарқанд «Батлимуси сонӣ» лақаб гирифта буд, пеш аз рафтани ба Самарқанд осоре дар нучум таълиф карда ва шахсан ба расад мепардохта дар нусхаи ноқисе аз як зичи худ, ки дар китобхонаи «Остони қудси разавӣ» мавҷуд аст ва марҳум Таботабой онро зичи тасҳилот доништа ва ба гумони муаррихи илм ва шарқшиноси маъруф профессор Эдвард Стюарт Кеннеди (1912-2009) қисмате аз зичи ҳоконӣ аз ӯст, мегӯяд: «Се хусуф расад кардем дар балдаи Кошон ва авсоти Қамар аз он истихроҷ кардем...Аммо васати хусуфи саввум дар шаби ҳаждаҳуми шаҳревармоҳи қадим санаи сити сабъину сабъмонаи (776) яздиғурдӣ (809-810 ҳичрӣ) буда...» [5, с. 20].

Кошонӣ пас аз рафтани ба Самарқанд дар эҷоди расадхона ва тадвини зичи нақши асосӣ дошт ва чунон ки Абдулалӣ Бирҷандӣ дар шарҳи Зичи Улуғбек овардааст «Асли расади Самарқанд аз осори таъби латифи ӯст» [5, с.7; 6, с.6].

Бинои расадхонаи Самарқанд дар соли 825 (ё 827) ба поён расид. Кошонӣ 5 то 7 сол пас аз шуруи кори расад, яъне то замони марғаш дар соли 832 дар он ширкат дошт. Зичи Улуғбек 9 сол пас аз марги Кошонӣ, яъне дар соли 841 омода шуд. Улуғбек дар муқаддимаи ин зичӣ аз ҳамкорон ва дастёрони ҳеш ёд карда ва бо ситоиш ва эҳтиром аз Кошонӣ ном бурдааст. [2, с.31].

Аз корҳои муҳими Кошонӣ ихтирои қасрҳои даҳӣ аст, ки солҳои баъд аврупоиён зоҳиран мустақил аз ӯ онро ихтироъ карданд. Вай ду қарн пеш аз Кеплер дар илҳоқҳои аввал ва дуҷуми нузҳат-ул-ҳадоиқ мадори Моҳ ва Уторидро байзӣ (эллипсшакл – И.Ё.) доништааст. Кошонӣ миқдори «π»-ро бо диққати қамназире ҳисоб кард ва синуси зовияи як дараҷаро бо истифода аз равиши тақрори ҷолибе барои ҳалли муодилаи дараҷаи саввум бо диққати ҷашмигире тайбин кард. Вай ҳамчунин ду абзори нучумӣ бо номҳои «Табақат-ул-манотик» ва «Лавҳи итисолот» ибдоъ кард. Бино бар маълумоти андӯхтаи тарҷумон ва шорехи рисолаи «Мифтоҳ-ул-ҳисоб»-и Кошонӣ ба забони русӣ донишманди маъруфи шӯравӣ, риёзидон, муаррихи илм ва шарқшиноси шинохта Борис Абрамович Розенфелд (1917 - 2008), Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ бузургтарин риёзидон ва ситорашиноси садаи понздаҳуми милодӣ буд ва офаридаҳои ӯро дар баъзе аз заминаҳо бояд намунае аз ҳадди қамолӣ дониш дар садаҳои миёна доништ. Равишҳои олий, ки Кошонӣ дар мусоҳибаҳои худ ба қор мебард ва техникаи устодонае, ки дар баровардҳои арзёбии ӯ дида мешуд, таваҷҷуҳи ҳоси донишмандони замони моро ба худ ҷалб кардааст. [4].

Пажӯҳишгари олмонӣ Пул Локки менависад: «Ҷро риёзидоне шинохтаам ҳушманд ва муҳтарем ва наққод ва соҳибафкори амиқ ва воқиф бар осори риёзидонони пешин, ки бахусус дар фанни муҳосиба ва ба қор бастанӣ равишҳои тақрибии муттабаҳр ва чирадаст будааст». [5, с.11].

Профессор Кеннедӣ таърихнигори барҷастаи риёзиёт ва нучум низ ӯро муҳосибе забардаст мешуморад, ки дар ин фан маҳорати фавқулода дошт. Кошонӣ ба ғайр аз математик ва ситорашиноси бузург буданаш, инчунин меъмор, таърихнигор ва табиб ҳам буд. Зиёда аз 20 асари ӯ то замони мо расидааст, ки маъруфтарини онҳо “Мифтоҳу-л-ҳисоб” (Калиди арифметика) мебошад. Китоб аз муқаддима ва панҷ боб иборат аст. Дар боби чори китоби панҷум, дар фасли дуум ҳафт масъалаи алгебравӣ баррасӣ гардидааст [3, с.244 - 254].

Хулоса, Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ дар фарогири ҳалли муодилаҳои алгебравии ҳаттӣ ва квадратӣ яке аз риёзидонони маъруфи асримиёнагии форсу тоҷик ба шумор рафта, нақши он дар таърихи илм умуман ва инкишофи илми математика муҳим мебошад.

Намояндаи дигари мактаби илми Самарқанд Салоҳуддин Мусо ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд Қозизодаи Румӣ (1364-1437) мебошад, ки яке аз бузургтарин математик ва астрономи асримиёнагии Мовароуннаҳр дар давраи ҳукмронии Темуриён дар (асри XV) ба шумор меравад. Ӯ дар оилаи донишманди замон ва қозии Бурс (Туркия) Хоча Афандӣ ба дунё омада, маълумоти ибтидоиро дар зодгоҳаш мадрасаи Бурс гирифтааст. Астрономия ва математикаро аз устодаш Шамсиддини Фанорӣ омӯхтааст. Соли 1404 ба Самарқанд омада, дар дарбори Амир Темур дар назди Мавлоно Аҳмад дониши худро такмил дод, дар байни олимони зуд ба лақаби Қозизодаи Рум машҳур гардид. Баъд аз вафоти Темур соли 1405 бо ҳамроҳии Улуғбек ба Ҳирот рафт. Дар он ҷо муаллими Улуғбек аз илми астрономия буд. Баъди бозгашт ба Самарқанд ӯ бо ҳамроҳии Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ, Алӣ Кушчӣ Самарқандӣ дар расадхона фаъолият намудааст. Солҳои 1417-1420 ба муаллимони мадрасаи Самарқанд, ки Улуғбек таъсис дода буд, роҳбарӣ мекард. Мирзо Улуғбек, Фатҳуллои Шервонӣ шогирдонӣ ӯ мебошанд.

Қозизодаи Румӣ муаллифи чадвали астрономии Самарқанд, тафсир «Дар бораи пешниҳодҳои ас-Самарқандӣ», тавзеҳ «Дар бораи баёнияти муҳтасари астрономия аз ҷониби Ал-Чағминӣ», «Рисола дар бораи арифметика», «Рисола дар бораи муайян кардани синуси як дараҷа», «Рисола дар бораи синус», «Рисола дар бораи синуси квадратӣ», «Рисола дар бораи азимути қибла», «Рисола дар бораи илми астрономия», ва ғайраҳо мебошад. Қозизодаи Румӣ ҳамчун яке аз асосгузори расадхонаи Улуғбек дар Самарқанд ба мо мероси бой гузоштааст. Аммо бисёре аз асарҳои ӯ ҳанӯз мунтазири муҳаққиқи худ ҳастанд.

Алоудин Абдул-Қосим Алӣ ибн Муҳаммад Алӣ Кушчӣ - математик ва астроном соли 1403 дар Самарқанд таваллуд шуда, соли 1474 дар Истамбул вафот намудааст. Кушчӣ (вожаи туркӣ куш - лочин) лақаби Алӣ мебошад. Алӣ Кушчӣ шогирди Қозизодаи Румӣ ва Ғиёсиддин Чамшеди Кошонӣ мебошад. Пас аз марги Улуғбек Алӣ Кушчӣ бо дархости Алишерӣ Навоӣ ва Ҳусайн Бойқаро ҳуҷҷати сафирӣ гирифта, осори ҳаттии расадхонаи Самарқандро ба Истамбул бурда, ба хидмати Маҳмадӣ II ворид шуда, дар он ҷо мактаби илми Самарқандро идома дод. Олимони Византияро бо баъзе кашфиётҳои мактаби Самарқанд, алалхусус бо касрҳои даҳӣ ошно намуд. Ӯ дар назди масҷиди Софияи Муқаддас мадрасае созмон дода, як қатор олимони туркро тарбия намудааст.

Алӣ Кушчӣ «Рисола дар бораи илми арифметика» ва «Рисолаи илми астрономия» - ро навиштааст, ки дар таълими математика дар кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна дар асрҳои XVI - XVII нақши назаррас доштанд. Вай ба «Зичии Гургонӣ» -и Улуғбек ва «Нардбони осмон» - и Ал-Кошӣ тафсир навиштааст.

Алӣ Кушчӣ роҷеъ ба илмҳои гуногун 21 асарҳои илмӣ навиштааст. «Рисолаи ҳисоб» (1425), «Рисолаи Қусур» (1430), «Китоб ал-Муҳаммадия» (1472) ва ғ. китобҳои математикианд. Китобҳои «Рисола фи ҳал ал-шакл ал-қамар», «Ҳайати форсӣ» (1437), «Рисолаи фатҳия» (1458), «Зичии чадидаи курагонӣ» (1437), ва ғ. аз илми нучум маълумот медиҳад [3, с. 68].

Алӣ Кушчӣ дорои як қатор асарҳо оид ба забоншиносӣ низ мебошад. Вай инчунин «Китоб дар бораи Чин» - ро навиштааст, ки дар он ҷо ба ҳайси сафири Улуғбек сафар карда буд.

Хулоса, ташкил ва таъсиси мактаби илми Самарқанд барои рушди донишҳои математикӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла муодилаҳои алгебравӣ таъсири муҳим расонидааст. Ташаққули муодилаҳои алгебравӣ дар кишварҳои асримиёнагии олами ислом барои инкишофи минбаъдаи он дар кишварҳои Аврупо аҳамияти бузурги илмӣ, таърихӣ, фарҳангӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Баҳром Шермуҳаммадиён. Адабиёти шифоҳои Самарқанд // Гоҳномаи мардумгиёҳ, соли аввал, шумораи 1, / Ш.Баҳром - Душанбе, 1372.
2. Восифӣ, Зайниддин Маҳмуд. Бадое-ул-вақоъ, тасҳеҳи А. Болдирев, Бунёди фарҳанги Эрон, 1349, ҷилди 1.
3. Ғуломов, И. Таърих ва методологияи математика // Дастури таълимӣ / И. Ғуломов. – Нашри дуум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Промэкспо, 2014.
4. Джамшид Ғиясиддин ал-Қаши. Ключ арифметики трактат об окружности. Перевод с арабского Б.А. Розенфельда, комментарии А.П. Юшкевича и Б.А. Розенфельда. М: -1956.

5. Курбонӣ Абулқосим. Кошонинома. Таҳқиқ дар аҳвол ва осори Ғиёсиддин Ҷамшеди Кошонӣ риёзидон ва мунаҷҷими бузурги Эрон. / А. Курбонӣ - Техрон, 1350 (1972), ҷони дуум.
6. Муҳит Таботабой, Ғиёсиддин Ҷамшеди Кошонӣ, маҷаллаи омузиш ва парвариш, соли 10, шумораи 3, хурдои 1319.
7. Ҳофизи Абрӯ. Зубдат-ул-тавориҳ. Тасҳеҳи Саидқамолӣ ҳоҷӣ Саид Ҷаводӣ, / А.Ҳофизи - Техрон, 1372, ҷилди 2.

ВКЛАД САМАРКАНДСКОЙ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ В РАЗВИТИЕ МАТЕМАТИКИ

Статья посвящена становлению и развитию математики в самаркандской научной школе и ее вкладу в развитие математических знаний в целом, включая алгебраические уравнения. Формирование алгебраических уравнений в средневековых странах исламского мира имеет большое научное, историческое и культурное значение для его дальнейшего развития в странах Европы.

В статье автор подробно рассказывает о деятельности известного представителя самаркандской научной школы Ғиёсиддина Ҷамшеда Кошани, Али Кушчи Самарканд, Казизода Руми, известных средневековых персидских и таджикских математиков, их роли в истории науки и развитие математики. Статья основана на достоверных источниках и точных исследованиях.

Ключевые слова: Кошани, Улугбек, Козизода Руми, Али Кушчи, Самарканд, история науки, научная школа, обсерватория, математика, астрономия.

CONTRIBUTION OF THE SAMARKAND SCIENTIFIC SCHOOL IN THE DEVELOPMENT OF MATHEMATICS

The article is devoted to the formation and development of mathematics in the Samarkand scientific school and its contribution to the development of mathematical knowledge in general, including algebraic equations. The formation of algebraic equations in the medieval countries of the Islamic world is of great scientific, historical and cultural significance for its further development in European countries.

In the article, the author tells in detail about the activities of the famous representative of the Samarkand scientific school Giyosiddin Jamshed Koshani, Ali Kushchi Samarkand, Kazizod Rumi, famous medieval Persian and Tajik mathematicians, their role in the history of science and science. development of mathematics. The article is based on reliable sources and accurate research.

Keywords: Koshani, Ulugbek, Kozizoda Rumi, Ali Kushchi, Samarkand, history of science, scientific school, observatory, mathematics, astronomy.

Сведения об авторе:

Исмоилов Ёдгор Хофизович - старший преподаватель кафедры методика преподавания истории и право Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, кандидат исторических наук. тел.: (+992) 987665455. E-mail: ydgor.ismoilov@bk.ru

About the author:

Ismoilov Yodgor Hofizovich the senior teacher of the department methods of theaching the history and law of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, the candidate of historical science тел.: (+992) 987665455. E-mail: ydgor.ismoilov@bk.ru

СОВЕТСКИЙ КИНЕМАТОГРАФ КАК ФЕНОМЕН СИНТЕЗА НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

Умарова З.Х.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

В Советском Союзе особое место в воспитании молодого поколения, в популяризации идей коммунизма, интернационализма, советских ценностей отводили такому жанру современного искусства, как кинематограф. Говоря о советском кино, мы, как правило, имеем в виду фильмы, созданные в советское время кинематографистами союзных республик, в том числе российские фильмы данной эпохи.

История советского кино началась с 1919 года, когда 27 августа был подписан декрет о национализации кинематографа. Процесс национализации означал полный переход киноиндустрии под монополию государства [3, с.35]. Подписание такого декрета было продиктовано стремлением контролировать деятельность киноиндустрии, так как руководство страны понимало, что кино, благодаря своим широким возможностям воздействия на сознание народа, является мощным инструментом для идеологической пропаганды. С этой целью ведомства, занимающиеся созданием фильмов и доведением их до зрителя, были отданы в подчинение отделов культуры региональных комитетов КПСС, которые, в свою очередь, были подчинены отделу агитации и пропаганды ЦК КПСС [3, с.37]

Кино по своему воздействию на сознание индивида превосходило литературу, живопись и театр. Руководители страны понимали это и рассматривали кино в качестве одного из главных инструментов формирования нового идеологического массового сознания. Таким образом, советское правительство, осознавая потенциальные возможности кинематографии, уделяло большое внимание развитию этой отрасли по всему Союзу: в союзных республиках открывались местные киностудии, были выделены немалые средства для оснащения их кинотехникой, велась подготовка кадров для развития кинематографии советских республик во ВГИКЕ (Всесоюзном государственном институте кинематографии), строились клубы и кинотеатры для демонстрации фильмов, и, конечно же, в каждой киноартели работали сотрудники из отдела пропаганды, следящие за содержанием картин и их соответствием идеологической линии страны.

Первоначально была расширена сеть киностудий по самой России, несколько позже киностудии начали создаваться в других союзных республиках. Одной из первых была открыта киностудия в Одессе, несколько позже в Киеве... А на советском Востоке самая первая киностудия была создана в Узбекистане. И первая узбекская игровая кинокартина «Вторая жена» была снята в 1927 году российским режиссером М.Дорониным [1, с.43]. В Таджикистан для съемок первого звукового игрового фильма в Сталинабадскую студию были приглашены из Москвы известные кинодеятели Лев Кулешов, А.Хохлова и сценарист О.Брик, которые помогли в съемках фильма «Дохунда» по роману С.Айни [2, с.197]. Их творческая деятельность в Таджикистане стала большой школой киноискусства для молодых актеров и начинающих режиссеров. В дальнейшем в деятельности киностудий периферий принимали активное участие специалисты, приглашенные как из России, так и из других республик. Таким образом, в становление и развитие советского кинематографа внесли свой вклад все союзные республики, а в становлении кинематографа Таджикистана и других братских республик главная заслуга принадлежит кинематографистам России.

Что же отличает советский кинематограф от кинематографа других стран? В чем его особенность? И можно ли его характеризовать как некий феномен, отражающий единство (синтез) национальных культур? Несмотря на то, что многие критики в последнее время обвиняют советский кинематограф в необъективном освещении той эпохи, в желании приукрасить ее, отретушировать неоднозначные страницы истории или, наоборот, показать их в искаженном виде, в выгодном для новой идеологии свете, все же хотелось отметить, что вопреки всему советские фильмы отличало, в первую очередь, их нравственное и гуманистическое содержание. Конечно, были недостатки в советских фильмах и немало, но нельзя ни в коем случае умалять их вклад в развитие мирового киноискусства, в особенности в воспитании нового человека, поскольку в своей основе они стремились к формированию образа советского человека, воплощающего в себе лучшие моральные качества. О высокой значимости советского кино также отмечает В.Б.Храмов: «Вопреки тоталитарному некомпетентному руководству, несмотря на полное отсутствие свободы творчества, советский кинематограф смог создать много выдающихся произведений, даже шедевров. И будут названы замечательные представители советского киноискусства, которые верой и правдой служили советскому строю и все-таки (опять же - несмотря...) внесли существенный вклад в историю мирового кино» [5, с.184].

Круг приоритетных тем в советских фильмах был достаточно широким. В произведениях раннего этапа формирования советского кинематографа особое место занимали сюжеты о становлении советской власти, борьбе с врагами советского народа, где образ врага был представлен в крайне негативном свете, без каких-либо полутонов. Такими чертами наделялись как белогвардейцы в российских фильмах, так и басмачи в сюжетах центральноазиатского кинематографа и др. Важное место в фильмах этого периода занимала также тема раскрепощения женщин Востока, их борьбы за свои права и свободу. К ним можно отнести казахстанскую ленту «Райхан» (реж. М.Левин, 1940), таджикские ленты «Зумрад» (реж. А.Давидсон и А.Рахимов, 1962) и «Юности первое утро» (реж. Д.Худойназаров, 1979), киргизские «Салтанат» (реж.В.Пронин, 1955) и «Девушка Тянь-Шань» (реж. А.Очкин, 1961), туркменскую «Дурсун» (реж.Е.Иванов-Барков, 1940) и другие фильмы. Тема борьбы с устаревшими традициями в кинематографе Центральной Азии была актуальной вплоть до 70-х годов XX века. [1, с.43]

Одной из ключевых в советских фильмах была проблема личности человека, его духовного роста, который происходил благодаря окружающему его коллективу. Советское кино стремилось глубоко раскрыть разнообразные проявления человеческого характера. Пропаганда самых лучших человеческих качеств, осуждение людских пороков основной нитью проходили через сюжеты всех фильмов этой эпохи. Особое место в советском кинематографе занимали исторические картины, освещающие переломные моменты из истории народа, воссоздающие судьбы его выдающихся личностей. Например, известные ленты об Александре Невском, Иване Грозном и Петре Первом,

фильм С. Эйзенштейна «Броненосец Потемкин», «Тихий Дон» реж. С. Герасимова, «Освобождение» реж. Ю. Озерова и другие фильмы. Эти фильмы должны были воспитывать патриотизм, сплачивать советский народ вокруг его лидеров.

Одной из отрицательных особенностей идеологии советской эпохи, которая нашла отражение и в фильмах – это то, что они воспитывали негативное и нетерпимое отношение к религии. Дух воинствующего атеизма пронизывал всю сущность советских кинофильмов. Религиозные деятели изображались как мракобесы и первые враги советского государства. И вся эта тематика находила свое освещение в кинолентах не только российских фильмов, но и в кинематографе других братских республик. Т.е. придерживалась одна общая идеологическая линия развития кинематографа советской эпохи, линия партии.

В 60-е годы XX века в советских республиках начинается процесс формирования национального самосознания и поисков национальной идентичности. Этот период знаменателен тем, что в театре, кино и литературе начинают создаваться яркие, самобытные, наиболее свободные от цензуры художественные произведения. Эта тенденция захватывает почти все регионы Советского Союза - прибалтийские республики, Россию, Центральную Азию и Кавказ. На Кавказе наиболее яркие картины были созданы грузинскими и армянскими кинематографистами: «Тени забытых предков», «Легенда о Сурамской крепости» С.Параджанова, «Мольба» и «Древо желания» Т.Абуладзе, «Лурджа Магданы» Р.Чхеидзе. В Прибалтике особо отличились работы литовских режиссеров - В.Жалаквичуса «Никто не хотел умирать», Р.Вабаласа «Лестница в небо» и «Шаги в ночи» и др. Из центральноазиатских картин особо популярными стали работы Болата Мансурова «Состязание» и Ходжакули Нарлиева «Невестка» (Туркменистан), Абдуллы Карсакбаева «Меня зовут Кожа» (Казахстан), Б.Кимьягарова «Хасани аробакаш» и «Рустам и Сухраб», Т.Собирова «Смерть ростовщика» (Таджикистан), Ш.Аббасова «Ты не сирота» (Узбекистан), из российских картин работы А.Тарковского «Андрей Рублев», С.Бондарчука «Война и мир» и другие киноленты [1, с.45].

В вышеуказанных фильмах, показывая народную философию и юмор, образ мышления и колорит жизни, традиции и обычаи режиссеры знакомили зрителя с особенностями культуры своего народа. К популярным сюжетам фильмов, демонстрирующих характерные черты национальной культуры, относились: героический эпос, описание жизни и творческого пути выдающихся личностей, поэтов и писателей, музыкантов и художников и других деятелей культуры народов СССР. Но не вся культурная палитра находила применение в советском кинематографе. Анализируя сюжеты фильмов советской эпохи, приходишь к выводу, что в них представлены лишь те аспекты культурной жизни народа, которые вмещались в рамки советской идеологии и не имели религиозной и нежелательной политической подоплеки. Исследователь таджикского кинематографа Садулло Рахимова отметил, что национальное искусство, и, в частности кино, было социалистическим по содержанию и национальным лишь по форме [4, с.469]. Я думаю с этим утверждением можно поспорить. Многие советские фильмы, особенно картины, снятые в 70-80-х годах, несмотря на то, что не противоречили основной идеологии того времени, все же тонко и выразительно отражали особенности национальной культуры. В них нашли освещение закрепленные веками народные традиции, мудрость, красота природы, которая в сознании людей всегда вызывает ассоциации с Родиной, национальный характер, менталитет и мировосприятие тех народов, чьи жизненные перипетии представлялись на суд зрителей. Таким образом, можно привести множество примеров, которые ярко отражают особенности национальной культуры в фильмах советской эпохи.

Но, несмотря на то, что основной задачей советских фильмов была пропаганда советской идеологии, все же советский кинематограф нельзя оценивать только в данном контексте. Советское кино, безусловно, представляет собой феномен единства (синтеза) национальных культур народов, которые проживали в едином пространстве бывшего Советского Союза, в определенном культурно-историческом и социально-политическом ареале.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абикеева Г. Националстроительство в Казахстане и других странах Центральной Азии и как этот процесс отражается в кинематографе: монография /Г.Абикеева. - Алматы: ОФ ЦЦАК, 2006.-308 с.
2. Арабова Ш. Развитие таджикского кино в первой половине XX в. / Ш.Арабова // Вестник университета. – 2013.- №1(40).- С.194-202.
3. Болдырев Ю.А. Васильев С.С. Советский кинематограф: становление, практика, причины упадка / Ю.А.Болдырев, С.С.Васильева // Голос минувшего. Кубанский исторический журнал.- 2001.-№1-2. - С.35-40

4. Рахимов С. Два этапа в развитии таджикского кино как феномена национальной культуры / С.Рахимов // Очерки истории и теории культуры таджикского народа. Вып.3, -Душанбе, 2009.- С.458-517.

5. Храмов В.Б. Советское кино как феномен советской культуры / В.Б.Храмов // Теория и практика общественного развития, 2009. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovetskoe-kino-kak-fenomen-sovetskoy-kultury>

СОВЕТСКИЙ КИНЕМАТОГРАФ КАК ФЕНОМЕН СИНТЕЗА НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУР

В статье автор ставит цель исследовать советский кинематограф как феномен синтеза национальных культур народов, проживающих на территории Советского Союза. В работе прослеживается история становления советского кинематографа, отдельные этапы его развития, характерная особенность советского кино, проблемы, с которыми она сталкивалась в процессе своего развития и т.д. Особое значение в содержании статьи автор придает анализу тематик кинофильмов, которые создавались в союзных киностудиях, творчество известных кинорежиссеров и проблемы, которые они поднимали в своих картинах. Подводя итоги, автор отмечает, что многие советские фильмы, особенно картины, снятые в 70-80-х годах, несмотря на то, что не противоречили основной идеологии того времени, все же тонко и выразительно отражали особенности национальной культуры. В них нашли освещение закрепленные веками народные традиции, мудрость, красота природы, которая в сознании людей всегда вызывает ассоциации с Родиной, национальный характер, менталитет и мировосприятие тех народов, чьи жизненные перипетии представлялись на суд зрителей.

Ключевые слова: кинематограф, искусство, ценность, киностудии, цензура, ВГИК, советская эпоха, идеология.

SOVIET CINEMATOGRAPHER AS A PHENOMENON OF SYNTHESIS OF NATIONAL CULTURES

In the article, the author aims to investigate Soviet cinema as a phenomenon of the synthesis of national cultures of the peoples living on the territory of the Soviet Union. The work traces the history of the formation of Soviet cinema, individual stages of its development, a characteristic feature of Soviet cinema, the problems it faced in the process of its development, etc. In the content of the article, the author attaches particular importance to the analysis of the themes of films that were created in allied film studios, the work of famous filmmakers and the problems they raised in their films.

Summing up, the author notes that many Soviet films, especially films shot in the 70s and 80s, despite the fact that they did not contradict the main ideology of that time, nevertheless subtly and expressively reflected the peculiarities of the national culture. They were illuminated for centuries-old folk traditions, wisdom, beauty of nature, which in the minds of people always evokes associations with the Motherland, national character, mentality and worldview of those peoples whose life twists and turns were presented to the audience.

Keywords: cinema, art, value, film studios, censorship, Soviet era, ideology.

Сведения об авторе:

Умарова Зарина Ходжамахмадовна - кандидат исторических наук, доцент кафедры культурологии Российско-Таджикского (Славянского) университета. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г.Душанбе, ул.М.Турсунзаде, 30, **E-mail:** umarova-zarina@mail.ru, **Тел:** (+992) 905228558

About the author:

Umarova Zarina Khodjamahmadovna- the candidate of History sciences, assistant professor of culture study chair of Russian-Tajik (Slavonic) University. **Address:** 30, M.Tursunzade street, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan, **E-mail:** umarova-zarina@mail.ru, **Telephone:** (+992) 905228558

НИЗОМИ ФАРҲАНГИИ ҶОМЕАИ СОСОНИЁН ВА АРЗИШҶОИ ИҶТИМОИ ВА ДИНИ

Салимов Э.М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Фафуров

Давлати Сосониён – давлати форсӣ дар Шарқи Миёна ва Наздик, ки дар ҷои салтанати Парфия ташкил шудааст арзи ҳастӣ кардааст. Низоми фарҳангии ҷомеаи Сосониён бар арзишҳои мушаххас ва идеологияи расмӣ асос ёфта буд. Бархилофи давраи плюрализми динӣ ва парокандагии давраи Парфия, ҳукумати Сосониён ба сӯи ҳамбастагӣ бо дини зардуштӣ ҳаракат кард.

Ҳамин тариқ, дида мешавад, ки иттиҳоди дин ва ҳукумат дар давраҳои гуногуни Сосониён дар ду шакл зоҳир шудааст: дини расмӣ ва дини давлатӣ.

Чархи таърих ба гардиш омада, низомҳои худкома ниҳодҳои фарсуда ва сохторҳои аз маҷрои ҳаёт ақибмондари ноён мешикаст. Мунокшаҳои дарбориву низомҳои қудратталабӣ, хусуматҳои марзиву ангешишҳои минтақавӣ, манфиатҳои иқтисодию зиддиятҳои иҷтимоӣ тахту тоҷи подшоҳони собиқаро барафканда, ба ҷойи онҳо давлатҳои нав, сохторҳои мусоиди сиёсӣ иҷтимоӣ ва ниҳодҳои тозаии идоракунии ба талаботи замон ҷавобгӯӣ падида меомаданд. “Таърихи куҳан он гунае ки буду ҳаст, бо чархишҳои ногаҳониаш ба ҷойи давлати Ашкониён Порт дудмони Сосониён ва бар ивази Кушониён тоифаи нави силашӯру кӯчи ориёӣ-Ҳайтолиёнро ба ҷабҳаи сиёсат ва оини давлатдорӣ оварда, ба эҳёву растохези дубораи тамаддуни ориёӣ ва густариши фарҳанги зардуштӣ мусоидат мекард”. [11, с.37].

Давраи ҳукмронии Сосониён бо баландтарин гули санъати форсӣ рост меояд. Дар муддати кӯтоҳ ба Сосониён муяссар шуд, ки эҷод кунанд, қудрати қавие, ки қодир ба муқобили Рим бошад. Аммо, аллакай дар асри IV дар мулкҳои Сосониён ҷангҳои байниҳудӣ оғоз ёфта, дар мубориза бо Рум нобарориҳо ба амал омаданд ва як қатор минтақаҳои шарқӣ аз байн рафтанд.

Давраи аввали Сосониён бо нигоҳ доштани се минтақаи асосии давраи охири Парфия хос буд: минтақаи шаҳрҳои худидоракунанда (асосан дар ғарб), минтақаи салтанатҳо ва мулкҳои ниммустақил (шаҳрҳо) - дар саросари Эрон - ва минтақаи домени шоҳона (дастакерт). Аммо, ин сохтор тадричан вайрон мешавад. Тасвири нобудшавии шаҳрҳои худидоракунанда шояд аз ҳама равшантар бошад. Онҳо ба гум кардани мақомоти идоракунии худ дар назди Парфия шурӯъ карданд ва парокандагии Парфия боиси суғустани робитаҳои иқтисодӣ ва савдо гардид.

Сохтори идории сиёсӣ иҷтимоӣ давлати Сосониён дар давраҳои аввали таъсисаш аслан ба равиши усули давлатдорӣ Ашкониён таъяс мекард. “Давлатдорӣ Сосониён дар аҳди Ардашери I ва Шопури I тавассути ду рукни асосии идоракунии яке сохтори ҳукумати марказии шоханшоҳӣ ва дигаре сохтори мулуқтгавоиф ба танзим оварда мешуд”. [10, с.342-345].

То ба сари қудрат омадани Сосониён, Эрон дини расмӣ надошт, аммо вақте ба қудрат ва подшоҳӣ расиданд, онҳо дини зардуштиро дар Эрон шинохтанд. Подшоҳони Сосонӣ аз ибтидо бо рӯҳониёни зардуштӣ иттифоқ баста буданд. Ин муносибат то охири умри ин ҳукумат давом кард. «Зардуштиён ба пайғамбарии Зардушт ва се пайғамбар пас аз ӯ имон доштанд ва китоби осмонии онҳо Авесто ном дошт. Онҳо оташро мепарастиданд, то ба Худо наздик бошанд». [5, с.168]. Баъзеи онҳо гумон мекарданд, ки оташ нури Худо аст ва баъзеи дигар онро ҷузъи Худо меҳисобиданд. Сосонӣ яке аз ҳокимони озодандеш дар таърихи Эрон ва ҷаҳон дар гузашта ба шумор мерафт ва дар ин давра ҷудоии ниҳоди ҳукумат аз муассисаи дин ба амал омад.

Сосониён аз ибтидо бо рӯҳониёни зардуштӣ иттифоқ баста буданд. Байни моликият ва дин иттифоқи наздик ва дӯстӣ вучуд дошт. Афроди мазҳабӣ «ҷанбаи муқаддасро дар ҳолати ҳукмронии ҷаҳонӣ шомил мекарданд ва худашон бо баракати дарбориён ба ҳама масъалаҳо ва ҳолатҳои муҳими ҳаёти ҳар як эронӣ даҳолат мекарданд». [7, с.99].

Ҳамин тариқ, ба ҷои шаҳрҳои худидоракунии даврони Селевкид ва Парфия, ки ба ғайр аз ҳукумати марказӣ назорати қаламравҳои назаррасро ба амал меоварданд, дар асри Сосонӣ шаҳрҳо пайдо шуданд - меёрҳои ҳукумати марказӣ. “Ҳоло ба ҷои «иттиҳод»-и подшоҳӣ ва шаҳрҳо, дасакерти тавсеаи подшоҳӣ ва шаҳрҳои «озоди» миранда акнун хосанд. Дар 3-4 аср. донишқадаи шаҳрабов дар системаи маъмурияти Сосониён муҳимтарин мешавад. Аммо, ин муассиса, ки рушди он пеш аз ҳама бо тавсеаи домени шоҳона зич алоқаманд аст, аҳамияти худро, аз афташ, дар охири асри IV гум мекунад». [3, с.79].

Замоне, ки Сосониён дар Эрон қудратро ба даст оварданд, шумораи зиёди салтанатҳо ва минтақаҳои ниммустақили «муғтаҳид» вучуд доштанд. Баъзеи онҳо танҳо мулкҳои калон буданд, ки як қатор ҷамоатҳои деҳотро дарбар мегирифтанд, аммо соҳибони мулкҳо дар онҳо ҳамчун шоҳзодаи хурд амал мекарданд. “Аллакай дар системаи давлати Парфия онҳо ба дараҷае мустақил буданд, ки тақдирӣ салтанат баъзан аз самти сиёсии ин ё он подшоҳ вобаста буд. Тамоюли ҳокимони инфиродӣ ба сепаратизм дар ҳама гуна вазъияти душвори сиёсӣ зоҳир мешуд”. [1, с.53].

Дар воқеъ, интиқоли қудрат дар Эрон аз сулолаи Парфиён ба Сосониён, ки дар ибтидо ҳокимиятро дар Порс ба даст гирифт, зухуроти маҳз ҳамин гуна тамоюл, хусусияти қаблӣи раванди феодализатсияи чома буд.

Дар ин давра олимони зардуштия саъйи зиёд карданд, ки принсипҳои имонро дубора мустаҳкам кунанд. Дар Динкард зикр шудааст, ки Ҳосров Парвиз ба ҳушёртарин коҳинон гуфтааст, ки дар Авесто тафсири нав бинависанд. Албатта, гуфтан мумкин нест, ки Ҳосров ба масъалаҳои илоҳӣ ва масоили мазҳабӣ тавачҷӯх дошт, аммо ӯ шояд вақтҳоеро барои мақсадҳои сиёсӣ дидааст, ки нигарониҳо ба дини зардуштиро нишон медиҳанд ва шубҳаи рӯҳониёнро ба эътиқоди ӯ аз байн мебаранд.

Давраи Сосониён бо мутамарказии тадричан афзоянда тавсиф мешавад, аммо давлати ибтидоии Сосониён аслан танҳо як федератсияи салтанатҳои алоҳида ва мулкҳои хурдтаре буд, ки дар дараҷаҳои мухталифи вобастагӣ аз ҳукумати марказӣ буданд ва аз ҷиҳати иқтисодӣ бо он бо роҳҳои мухталиф робита доштанд. “Дар катибаҳои ибтидоии Сосониён то ҳол дар бораи «подшоҳони» собиқӣ вобастагии маҳаллӣ дар минтақаҳои гуногуни Закавказия, Эрон, Байнаннаҳрайн зикр шудааст. Аммо, аллакай дар давраи Шопур 1, истиқлолияти як қатор шахрҳо вайрон карда шуд. Баъзе салтанатҳои қаблан мустақилро писарони шоҳи подшоҳони Эрон идора мекарданд. Танҳо подшоҳии Элимаид дар Эрони Ғарбӣ то миёнаи асри IV вучуд дошт ва подшоҳони Элимаид, инчунин ҳокимони сарзаминҳои Кушон, ки аз ҷониби Сосониён забт карда шуда буданд, ҳукуқи баровардани тангаҳои худро нигоҳ доштанд”. [6;123].

Маъмурияти минтақаҳои муҳим аз ҷониби шоҳзодагони Сосониён, инчунин муассисаи шаҳррабӣ, ки аз ҷиҳати қор монанд ва дар натиҷаи ҳамон вазъият ба вучуд омадаанд, то охири асри V амал мекунад. Раванди босуръати феодализатсияро ҷудоихоҳии афзояндаи ҳокимони шахрҳои алоҳида ва минтақаҳои хурд нишон медиҳад.

Бо вучуди рақобати пинҳонӣ ва ташаннучи байни ниҳодҳои динӣ ва ҳукумат, онҳо як ҷаҳонбинӣ ва манфиатҳои аслии худро муштарақ доштанд. Ҳукумат одатан “дастгоҳи диниро дастгирӣ мекард ва аксар вақт ба бидъатҳо ва бидъатҳои ба онҳо монанд шубҳанок буд ва дафъаи дигар дастгоҳи диниро барои таъкиби ақалиятҳои динӣ ва сарқубии бидъаткорон ё маҳбусон, муҳимтар аз маниҳайҳо ва маздакиён ташвиқ мекард”. [1, с.87-89]. Ба ҷои ин, муассисаи динӣ имтиёзи императорро дар сохтани ҳукумат, ҳукуқи илоҳии император ва этикоди ӯро ба иттиҳоди бешубҳа дастгирӣ кард.

Дар миёнаи асри III дар Эрон тақсмоти назарраси фонди замин ба назар мерасад. Дастакерти подшоҳӣ меафзояд, тадричан қисми муҳими қаламрави давлатро фаро мегирад. Васеъ шудани заминҳои подшоҳӣ аз ҳисоби кам шудани мероси дворянҳои калон ва заминҳои, ки қаблан ба шахрҳои худидорақунӣ дода мешуданд, вобаста буд. Аммо, дар айни замон, манбаъҳои грантҳои калон ва доимо афзояндаи заминро аз ин фонд ба ашрофон ва маъбадҳо низ қайд мекунад.

Аз ҷумла, моликият ба замин дар маъбадҳои зардуштӣ меафзояд. Шоҳаншоҳҳо ба маъбадҳо на танҳо замин медиҳанд, балки рамаҳо, боғҳо, тоқзорҳо, ғуломон ва ғ. аз грантҳои подшоҳӣ, инчунин аз хайрияҳои ашрофон барои мақсадҳои хайрия ва маъмурияти баъзе литургияҳои мулкҳои хеле калон ташкил карда шуданд. Даромади асосӣ аз ин амвол ба маъбадҳо мерафт ва ғоизӣ хеле кам ба донор тақсим карда мешуд. «Дар яке аз навиштаҷоти худ, Шопур 1 эълон кард, ки ба маъбадҳо ва ин ғоиз, ки солони ҳазор барра, зиёда аз ду тонна ғалладона ва микдори зиёди шаробро ташкил медиҳад, хайр кардааст». [6, с.137].

Дар бораи андозбандии аҳолии андозбандишаванда дар Эрон, маълумот дар давраи 3-4 аср. порра ва ноқурра мавҷуд аст. Аҳолии андозбандишаванда вобаста ба ҳосил андоз месупориданд; феҳристи замин набуд. «Дар бораи андозҳои, ки аз «қофир» - яҳудиён ва масеҳиён ситонида мешуданд, ки дар тамоми Эрон зиндагӣ мекарданд, беҳтар маълум аст. Салоҳияти қаҳонати Зардуштӣ ба пайравони динҳои дигар - яҳудиён, масеҳиён ва ғайра, ки дар дохили давлат хеле зиёд зиндагӣ мекарданд, хусусан дар минтақаҳои ғарбӣ, паҳн намешуд. Ғайрияхудиён аксар вақт аз ҷониби ҳукумати Сосониён таъкиб мешуданд. Онҳо ҳамеша ба бадарға ва қўчидан омода буданд ва ба ҷои амволи манқул ба даст меоварданд”. [4, с.81].

Аз ин рӯ, масеҳиён, яҳудиён ва баъдтар маниҳейҳо қисми назарраси аҳолии қосибон ва тичоратиро ташкил медоданд. Босуръат равақ ёфтани муносибатҳои феодалий, баланд гаштани мақоми ҳокимияти марказӣ дар Эрон, ниҳоят, афзудани таъсири қосинони зардуштӣ, ба дараҷаи динӣ давлати расидани дини зардуштӣ, инкишофи шахрсозӣ, хусусиятҳои қолиби ҳукмронии Сосониён ба шумор меравад.

Дар охири давраи Сосониён майл ба қор ва талош, ки асоси зардуштия буд, “дар муқобили хоҳиши зоҳирӣ ва тарқи дунё, ки аз дигар динҳо, аз қабилӣ Буддо ва Масеҳият, зарвониён гирифта шуда буд, нопадид шуд, як шоҳи зардуштия барои онҳо паҳн шуданд, бо мурури замон шумораи қалисоҳои афзоиш ёфт ва дар айни замон динҳои буддӣ, маниҳей, маздакӣ ва яҳудӣ фаъолиятшонро идома доданд, ҳамаи ин омилҳо боис шуданд, ки дини зардуштӣ дар охири умраш пажмурда шавад ва расмӣ ки ин бояд пояҳои ҳукуматро ба ларза меовард ва дар ниҳоят сулолаи Сосониёнро таназзул мекард”. [7, с.147].

Ҳамин тариқ, дар давраҳои охири Сосониён таҳти таъсири ғояҳои нав он нахустин оптимизм, ки асоси дини зардуштӣ ва ҳавасмандкунондаи мардум ба қор ва талош буд, пажмурда шуд ва шикаст хӯрд. Хоҳиши зоҳидӣ ва туркизм, ки дар фирқаҳои эронии муқобили зардуштия маъмул буд, тадричан ба дини зардуштӣ ворид шуд ва пояи ин динро сарнагун кард.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. Иран. Исторический обзор // Бартольд В.В. Сочинения в 9 томах. – Т. 7. – М., 1971.

2. Дашков С.Б. «Цари царей – Сасаниды. Иран III–VII вв. в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях». / В.В. Дашков – М.: СМИ – АЗИЯ, 2008. - 352 с.
3. Иран в III веке. Новые материалы и опыт исторической реконструкции. Луконин В.Г. Москва 1979.
4. История древнего мира. [Кн.3] Упадок древних обществ. Луконин В.Г. «Сасанидская держава в III–V вв.» Москва 1982.
5. Калман Хавар, Эрон ва тамаддуни эронӣ, тарчумаи Ҳасани Анӯшервон, Техрон, Амир Кабир, 2007. - 168с.
6. Культура и экономика древнего Ирана. Дандамаев М.А., Луконин В.Г. Москва 1980.
7. Мотахари, Мортеза, Хизматрасонии мутақобила, Техрон, Садр.- . 99с.
8. . Рин Зарринкӯб Абдолхусейн, Таърихи Эрон пас аз ислом, ч.1, / А. Зарринкӯб - Техрон, Амир Кабир, 1976.-II.- С.163-164
9. Ставиский. История и культура среднеи Азии древности. М 1994 – 16с.
10. Точикон дар оинаи таърих аз С. 342–360.
11. Юсуфов З. Точикон дар фарҳанги ориёӣ. / З. Юсуфов // «Бахори ачам». ҷилди 1. – 37с.
12. http://kyandaryanclan.io.ua/s85424/istoriya_civilizaciy_blijnego_vostoka_4

КУЛЬТУРНАЯ СИСТЕМА САСАНИДСКОГО ОБЩЕСТВА И СОЦИАЛЬНЫЕ И РЕЛИГИОЗНЫЕ ЦЕННОСТИ

В статье отмечается, что борьба за власть и конфликты власти, пограничные споры и региональные мотивы, экономические интересы и социальные конфликты сместили трон прежних королей, а на их место пришли новые государства, благоприятные политические и социальные структуры и современные институты. До прихода к власти Сасанидов в Иране не было официальной религии, но когда они пришли к власти и установили монархию, они признали зороастризм в Иране.

По словам автора, Сасанидские цари с самого начала были в союзе с зороастрийским духовенством. Эти отношения продлились до конца жизни этого правительства. Сасаниды, один из самых либеральных правителей в истории Ирана и мира в прошлом, были отделены от религиозного истеблишмента в этот период. Период Сасанидов характеризуется постепенной централизацией, но первоначальное государство Сасанидов было, по сути, просто федерацией отдельных королевств и меньших владений, которые находились на разных уровнях зависимости от центрального правительства и были экономически связаны с ним различными способами.

В статье отмечается, что быстрое развитие феодальных отношений, подъем центрального правительства в Иране и, наконец, рост влияния зороастрийских священников, подъем зороастрийского государства, развитие городского планирования, привлекательные черты правления Сасанидов.

Ключевые слова: идеологическое влияние, оптимизм, официальная идеология, социальные противоречия, политическая структура, духовность, единство, царство, религиозные проблемы, соревнование.

CULTURAL SYSTEM OF SASANID SOCIETY AND SOCIAL AND RELIGIOUS VALUES

The article notes that the struggle for power and power conflicts, border disputes and regional motives, economic interests and social conflicts have displaced the throne of the former kings, and in their place came new states, favorable political and social structures and modern institutions. There was no official religion in Iran before the Sassanids came to power, but when they came to power and established a monarchy, they recognized Zoroastrianism in Iran.

According to the author, the Sassanian kings from the very beginning were in alliance with the Zoroastrian clergy. This relationship lasted until the end of the life of this government. The Sassanids, one of the most liberal rulers in the history of Iran and the world in the past, were separated from the religious establishment during this period. The Sassanid period is characterized by gradual centralization, but the original Sassanid state was, in fact, simply a federation of separate kingdoms and smaller holdings that were at different levels of dependence on the central government and were economically connected to it in various ways.

The article notes that the rapid development of feudal relations, the rise of the central government in Iran and, finally, the growth of the influence of Zoroastrian priests, the rise of the Zoroastrian state, the development of urban planning, attractive features of Sassanid rule.

Keywords: ideological influence, optimism, official ideology, social contradictions, political structure, spirituality, unity, kingdom, religious issues, competition.

Сведения об авторе:

Салимов Эрадж Мирхасанович – Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, преподаватель общеуниверситетской кафедры культурологии.

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, пр. Мавлонбекова, 1.
Тел.:(+992) 937006464 E-mail: eraj8700@mail.ru

About the author:

Salimov Eraj Mirkhasanovich – Khujand State University named after academician B. Gafurov, lecturer at the University Department of Culturology. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Ave., 1 Phone: (+992) 937006464 E-mail: eraj8700@mail.ru

УДК: +659(575.3)

**ЯК НУСХАИ НОДИР ДАР МАВРИДИ ХУНАРИ ХУШНАВИСИИ
ЗАМОНИ АҲМАД МАХДУМИ ДОНИШИ**

Меликиён Э., Раҷабов А.

Институти таърих, бостониносии ва мардуминосии ба номи А. Дониши

Пайванди хат ё навиштор бо мафҳумҳо ва маънавият, зебоиносии ва дарки зебоӣ дар фарҳангҳои мардумони дорои тамаддуни куҳан, пешинаи пешотаърихӣ дорад. Чунончи раванди пешрафти инсоният дар заминаҳои гуногуни худшиносӣ, зебоиносии ва дарки бештари пиромуни худ, нагӯчи пурборгару ҷолибгареро ба вучуд овардааст. Дар ин росто хунари хушнависи низ тавассути мардумони сарзаминҳои паҳновари осӣ ба вижа Хуросону Вароруд шоху баргҳои тозае бароварда, бар зарофату зебоӣ ва маънавияти худ афзудааст.

Ҳарчанд, пас аз ислом анвои зиёде аз хунароҳи тасвириву таҷассумӣ дар саросари мамолик таҳти ҳамлаву нуфузи арабҳо ба тадриҷ арзишу қорбурди худро аз даст доданд, аммо хунари хушнависи бар тибқи салиқа ва ҷорҷуби андешаҳои исломӣ ва пайравони он, дар муддати кӯтоҳе ба яке аз муҳимтарин бахшҳои хунари ислом табдил ёфт. Сайри таҳаввулу тақомули он дар Осӣи Ғарбӣ, шаҳрҳои қадимаи кишвари Афғонистону Ҳинд ва шаҳрҳои пурэътибори Осӣи Марказӣ монанди Бухорону Самарқанд, пас аз пазируфтани ислом ва ҷойгузинии хати арабӣ бо хатҳои гуногуни меҳӣ, оромӣ, паҳлавӣ, суғдӣ, монавӣ сурат мегирад. Шаҳри Бухоро дар навбати худ натавҷо хостгоҳи шахсиятҳои барҷаста дар заминаи улуми мухталиф буд, балки яке аз марказҳои хунарии кишварҳои исломӣ ба шумор мерафт, ки пас аз тохту този ақвоми туркнаҷод ва таъсирпазирии онҳо ба фарҳанги мардуми муқимӣ ва ҳимоят аз он, хунари хушнависи дар ин минтақа пешрафти басазое карда буд.

Афроди китобсоз, китоборо, номанигор, нигоргар, наққош, музаҳҳиб, хушнавис ва дар кулл нависандагон аз хатҳои сершуморе, ки дар зоҳир бо ҳам тафовут дошта, ҳар қадом қонуну қоидаҳои муайянеро дунбол мекарданд, истифода менамуданд. Чуноне ки, А. Н. Болдырев меғӯяд: “Сахтгиронатарин муқаррарот дар хат, албатта дастхати моҳирона ва хунари, барои ҳамон дастнавиштае дар назар гирифта мешуд, ки бе айбу нуқс анҷом гирад ва мебоист аз аввали саҳифа то охири он бо хати якнавоҳти хунармандона навишта шавад. Ин дастнавиштаҳо бо унвон, сарфасл, минётур ва дигар ороишоти дохилӣ оро дода мешуданд. Дар ин маврид, дар баробари мураккабҳои (чернила) рангин ва ҷавҳар (тушь) ранг, шангарф, маҳдули тилову нуқраро васеъ истифода менамуданд. Иҷроиши дастнавишти хунари, тибқи маъмул бо супориши шахсиятҳои соҳибмулк ва ҷеҳраҳои машҳур, маҳорати се навъ аз хунармандон: хушнавис, наққош-нигоргар ва устои муқовасозро лозим доштааст [1, с.12].

Пас аз асри XV дар Осӣи Миёна бо ба вучуд омадани ҳавзаҳои хунари ва пешрафт дар риштаҳои гуногуни он, хушнависони зиёде омада ва аз худ осори пурарзише мерос гузоштаанд. Танҳо Бухороро метавон мисол овард, ки дар он то охири асри XIX, ҳадди ақал ҳудуди 100 хунарманди хушнависи номдоре, ки номи онҳо ба ҷуз аз осорашон, дар осори гуногуни ҳамзамонон ва шогирдону пайравони онҳо омадааст, зиндагӣ ва фаъолият кардаанд. Аз боризтарини он сарчашмаҳо, рисолаҳои аз пешиниён, монанди “Рисолаи вазъи настаълик”-и Бобошоҳи Исфаҳонӣ, “Рисолаи хаттоти”-и Султоналии Машҳадӣ, “Мадад-ул-хутут”-и Миралии Ҳиравиरो қайд намудан мумкин аст. Инунин, аз мутаахирин “Тазкират-ул-хаттотин”-и Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё, “Тазкират-ул-хаттотин”-и Муҳаммад Идриси Рочии Бухорӣ ва дар давраи муосир китобу рисолат аз паҷӯҳишгароне монанди Т. Арнолд, К.Юар, Ф.Мартин, М. Баёни, А.Фазлафзоӣ, А.А. Семёнов, О.Ф. Акимушкин, М.М. Ашрафӣ, А. Муродов, Э. Оқилов ва дигарон ба таъ расидаанд, ки аз рӯзгори хушнависони бухороӣ ва хунари хушнависи он давра иттилооти арзишмандеро ироа медиҳанд.

Аз хушнависони асри XIX дар Бухоро, ки дар баробари хушнависи дар риштаҳои дигари хунари монанди нигоргарӣ, наққошӣ, китобсозиву китоборӣ фаъолият мекарданд, метавон Мирзо Содиқи Ҷондорӣ, Домулло Муҳиддини Лаввоҳ, Мирмаъсуми Оламиён ва Аҳмад Маҳдуми Донишро ном бурд. Онҳо дар хутути гуногун, ба хусус хати шашгона (муҳаққак, райҳон, сулс, насх, риқоъ, тавкеъ) ва бештар дар хати настаълик, асар меофариданд. Зеро ин хат дар Эрон, Осӣи Марказӣ ва Туркистони Шарқӣ аз асри XV то XIX тақрибан дар тамоми китобҳо сарфи назар аз ҳаҷм, муҳтаво ва ҳадафи сохти он, ба таври густурда, мавриди истифода қарор мегирифт.

Ш. Зиёдов дар мавриди танаввуъи хатҳо мегӯяд: “Тахти таъсири шароити таърихӣ, охири асри XIX дар Шарқи Наздик ва Миёна ва Осиёи Марказӣ худуди 70 навъи хат, ки асосашон хати шашгона буд, қорбурд доштаанд[2, с.89]. Яке аз тазкираҳои, ки бо хати настаълиқ ва дар шакли маснавӣ офарида шудааст, марбут ба соли 1326 қамарӣ /1908-09 мелодӣ мебошад, ки дар он муаллиф хушнависони қадим ва ҳамзамони худро тавсиф кардааст. Ин рисолаи камёфт иқтибос аз девони Қозӣ Мирмуҳаммад Идриси Хоҷа Рочии Бухорӣ (1880-1920) буда, тахти унвони “Тазкират-ул-хаттотин” ва ё “Маснави Рочӣ” офарида шудааст.

Дар қисмати аввал ва охири китоб ишора шудааст, ки он тавассути Хоҷа Иноятуллоҳи Бухорӣ китобат шуда, ба Мирмуҳаммади Идрис бахшида шудааст. Албатта соли таълифи он тавассути муаллифи асли мушаххас нест ва чуноне, ки дар барги аввали китоб бо худнавис (ручка) ва ба хати форсӣ навишта шудааст: “Тазкират- ул-хаттотин аз асароти Қозӣ Мирмуҳаммад Идриси Хоҷа Рочии Бухорӣ мебошад, ки аз девони он иқтибос шудааст. Девони муқаммили мазкур ба қалами худи муаллиф назди бародарзодаи ӯ Мирзоато Муҳаммадхони Маъмур мавҷуд аст[3]. Ҳамчунин сомонӣ, ки ин китобро боргузорӣ ва пешкаш кардааст, роҷеъ ба он чунин тавзеҳот навиштааст: “Аз номи китоб бар меояд, ки он дар жанри тазкира (ёддошт ё гулчини адабӣ) навишта шуда, Рочии Бухорӣ дар он асомии ҳамзамонии хушнависи бухороиашро оварда, мухтасаран дар бораи зиндагӣ ва фаъолиятҳои сухан мегӯяд. Дастнавис ба хати настаълиқ иҷро шуда, соли 1908-1909 эҳтимолан дар Афғонистон бознависӣ шудааст[4].

Муҳаққиқи дигари хушнависон ва хушнависӣ Э. Оқилов мегӯяд: “Ду намуна аз рисолаҳои Идрис-маҳдуми Рочӣ бидуни номи муаллиф, ба хушнависони Бухоро бахшида шудааст. Ҳарду нусха дар маҷмӯаи Мирзо Муҳаммадшарифи Садр бознависӣ ва ворид шуда, дар Донишқадаи шарқшиносии АИ Ӯзбекистон тахти шумораи №1304 ва №2193 сабт ёфта, дорои 95^о-97^о ва 259^а-262^о барга ҳастанд[9, с.152].

Идрисхоҷа Рочӣ, ки Шарифҷон-маҳдуми Садрӣ Зиё ӯро Идрисхоҷа Рочӣи бини Сайид Наберахоҷа сабт намудааст [7], писари яке аз шоирон ва хушнависон ба номи Исо Маҳдум (1827-1897 –бо тахаллуси Тавфиқ) ва бародари яке аз хушнависон ба номи Бақохон аст.

Зикри ному шарҳи ҳоли бисёре аз хушнависон, бахусус ҳамзамонаш Аҳмад Маҳдуми Дониш (1827-1897) дар тазкираи ӯ омадааст. Чуноне ки қаблан ишора шуд А. Дониш хушнавис, наққош, ниғоргар ва музаҳҳиби чирадасте буда, тибқи андешаи Ҷ. Назриев, “...ӯро ба гунаи мутафаккири бузург, адиби забардаст, сиёсатмадори номӣ, мунаҷҷими варзида, муҳандиси мумтоз, наққоши моҳир, хаттоти чирадаст, мусиқшиносии тавоноу табиби ҳозиқ муаррифӣ кардаанд. Ӯ аз ҳамаи илмҳо воқиф мебошад ва дар ҳамаи навъи хатҳо – дар насх, настаълиқ, сулс, тавчиъа, таълиҷа, мулаққӣ, кӯфӣ, зулфӣ, райҳонӣ ва ғайра ҳамто надохт.

Дар рассомӣ аз Бехзоду Монӣ пеш гузашт, дар мусиқӣ устоди комиле буд[5,с.6]. Албатта дар фаъолиятҳои бисёрҷонибаи А. Дониш шубҳае нест ва инро пеш аз ҳама асари арзишманди ӯ “Наводир-ул-вақоъ” ва низ “Ёддоштҳо” ва “Намунаи адабиёти тоҷик”-и устод С. Айни гувоҳ аст.

Тазкират-ул-хаттотин дорои 52 саҳифа ва ҳар саҳифа дар андозаи 26,6 x 17 см буда, чуноне ки ишора шуд, матни дастнавиштаи он ба хати настаълиқ ва бо ранги сиёҳ (ранги мураккаб) иҷро шудааст. Дар робита бо навъи қоғаз он чуноне, ки Ҷ.Х. Хайруллоевич мегӯяд: “Барои минёгур ва номанигорӣ, наққошон ва хушнависон анвои гуногуни қоғаз истифода мебаранд. Дар Бухоро аз густардатарини қоғазҳо, қоғазии чинорӣ буда, бофташ бо раҳҳои сабзранг, сипас иштархонӣ – қоғазии сафеду соф, ки аз Хуканд ворид мешуд ва дар Бухоро омода мегардид. Ҳамчунин қоғазии бокайфияти абрешмӣ ва чағбутии чинӣ, қоғазии қадимаи эронӣ аз пусти оху (варақи оху) ва ахиран низ қоғазии истамбулӣ аз Туркия ва қоғазии мирзоӣ аз Русия мавриди қорбурд қарор мегирифтанд[6]. Дар умум 13 навъи қоғаз вучуд доштааст ва бинобар ин, метавон гумон бурд, ки навъи қоғазии ин китоб монанди пустиқоғаз буда, бо тавачҷӯх ба соли таълифи он, ба яке аз қоғазҳои мазкур тааллуқ дорад.

Қисмати аввали асар аз маснавиҳои дар боби ситоишу ёриҳои аз худованд чиҳати тавфику камолоти инсонии худи муаллиф оғоз мегардад. Сипас роҷеъ ба тавсифи паёмабар (с.а.в.) ва шоҳи он замон эҳтимолан амир Олимхон пардохта, дар идома васфи шаҳри Бухороро менамояд. Дар мавриди аввалин хушнависе, ки маснавӣ месарояд, ӯро дилбар, маҳбуб, донову тавоно ва бисёр зебо хитоб мекунад, ҳарчанд аз овардани номаш худдорӣ мекунад. Баъдан дар мавриди хушнависи давраи темурӣ Алии Табрзӣ мисраҳо месарояд. Маъмулан пас аз анҷоми ҳар қитъаи маснави, ки менависад, рӯҷӯ бар худованд бо истилоҳоти ирфонӣ як байт навишта дубора ба мавзӯҳои ошиқонаи ирфонӣ, анвои хату хушнависӣ ва васфи шахсиятҳои дигар мегузарад, монанди:

Бидеҳ соқӣ майе то ҳоли зорам,

Ба наздики муҳиббон арз дорам.

Ва ё:

Бидеҳ соқӣ майи софе, ки то ман,

Кунам теъдод устодони ин фан.

Бояд ёдовар шуд, ки дар мавриди хунари хушнависӣ бо эҳтироми зиёд бархурд карда, қоидаҳои

конунҳо, маводу услуби навишторро дар мисрабҳои маснави бо тамсилу ташбеҳ ёд мекунад. Пас аз таълифи байтҳои чудогонаи байни бобҳои маснави, дар боби шуморидан, номбар намудани устодони фанни хушнависи, нахуст роҷеъ ба шахсияти А. Дониш ва хунару донишҳои ӯ ба таври мухтасар мепардозад:

<i>Ваҳиди комилон Маҳдуми Аҳмад, Хатаи бар сафҳаи сулқи лолӣ, Зи тиббу ҳандаса, шеъру нучумаи, Дар ин фанҳост 3-ӯ таснифи маишхур, Ба сурат чун қаландар-лоуболест, Кашид охир зи девони қазо по,</i>	<i>Ки давлат дар камлаи буд сармад. Найи килкаи зи шавқи нақс холӣ. Мусаххар бар сари мулк улумаи. Ки чаими нотавонбинон аз ӯ дур. Ба сурат лек Афлотун мисолест. Ба боғи сарвосо доит маъво.</i>
---	---

Сипас хушнависон Исоҳқ ибни Ҳаммоҷ ва шогирдаш Иброҳими Сағизӣ, Мирз Иқром, Мирзо Аҳмади Муншӣ, Иброҳим Ҳоча, Иброҳимхон, Абдуллоҳ Бегӣ, Мирзо Баҳром, Мирзо Бадриддин, Абдуллоҳ Ҳоча Манғитии Аскар, Дабирӣ Мирзо Остонақули Каттақурғонӣ, Шаҳобиддин Ҳалифа, Ҳочӣ Хусайни Хатлонӣ, Ҳочӣ Мирзо Раҳматуллоҳ, Мирзо Саъдуллоҳи Авроқ, Мирзо Шариф Маҳдуми Садри Зиё, Сайид Сиддиқхони Ҳашмат, Қозӣ Сабоҳон, Солеҳ Маҳдуми Навча, Мирзо Ғиёси Котиб, Мирзо Фармонқули, Мирзо Қамархон, Мирзо Ҷаҳонгир, Ҳочӣ Абдусаттор, Ҳабибуллоҳ Авҳадии Бухорӣ, Абдулмаҷиди Зуфнун ва дигаронро тавсифу тамҷид мекунад. Бархе аз он хушнависон мутааллиқ ба давраи аббосиён, бархе ба асрҳои миёна ва аксарашон марбут ба асри XIX–XX мебошанд. Дар маҷмӯъ шумораи тамоми хушнависоне, ки дар ин тазкира зикр шудаанд, бештар аз 60 нафарро дар бар мегиранд. Аммо бар асоси суханони ҳуди муаллиф теъдоди хушнависоне, ки номашон дар тазкирааш оварда шуд, ташбеҳи “қатрае аз баҳр”-ро меорад.

Далелҳои зикр наёфтани номи хушнависони дигарро, муаллиф дар идома, дар қолаби маснави, аз шуҳрат надоштани бахше аз хушнависон, нашинохтани муаллиф бахши дигарро, фаромушии муаллиф ва ғайраро пеш меоварад. Чуноне, ки ӯ худ мегӯяд:

<i>Фаромушии сабаб омад на эҳмол, Аз ин мағнӣ сухан дар кутаҳӣ монд, Бибояд аз қарам узрам назиранд,</i>	<i>Басе 3-онҳо, ки будам оғаҳ аз ҳол. Зи зикри баъзешон дафтар тухӣ монд, Маъозуллоҳ ки бо ман хурда гиранд.</i>
--	--

Яъне, муаллиф дар охир узрҳои карда, каму кистии ҳудро эътироф менамояд. Дар идома ӯ роҷеъ ба бархе аз улум монанди: илми сарф, мантиқ, риёзӣ, табиӣёт ва ҳадису, улуми шаръӣ маснави навиштааст. Шаклу услуби навиштори тазкираи ӯ бар асоси бархе аз қоидаҳои суннатии асрҳои пешин ва он замонҳои Бухоро будааст. Каму кайфиятҳои дигари онро метавон дар муқоиса бо дигар тазкираҳои ашхоси ҳамзамон ва пеш аз ӯ дарёфт. Баҳусус “Тазкират- ул-хаттотин”-и Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё, “Рисолаи хаттотон ва нақшон”-и Қозӣ Аҳмади Қумӣ, “Ҷавоид ул-хутут”-и Дарвешмуҳаммади Бухорӣ ва дигарон, ки ҳарчанд дар ҳаҷму муҳтавиёт ва теъдоди хушнависон бо ҳам тафовут доштанд, аммо сохтору қолаби навишторашон ба ҳамдигар шабоҳат дорад. Албатта яке аз нодираҳои тазкираи Идрисхоча Роҷӣ дар шакли назм офаридани он мебошад, ки дар таърихи тазкиранависӣ чунин услуби навиштан кам ба назар мерасад. Ба гуфтаи С. Аъзамов “Агар хато накунем, аввалин касе, ки ба ин қор даст зада буд, Фазли Намангонист, ки соли 1822 тазкираи манзуме мурағтаб намудааст. Дувумин тазкираи шеърӣ асари Садри Зиё “Тазкори ашъор” (соли 1905–1907) аст. Дар бораи ин, ки баъд аз Садри Зиё каси дигаре ба назм тазкира навиштааст ё не, маълумоте дар даст надорем. Вале маълум аст, ки Идрисхочаи Роҷӣ дар ибтидои асри XX “Тазкират-ул-хаттотин”-и манзум таълиф карда буд[8].

Ба қавли Оқилов Э. “Садри Зиё дар асари худ (Тазкират-ул- хаттотин-М.Э.) рисолаи манзуми Идрис-маҳдуми Роҷиро ворид намудааст, ки дар мавриди хушнависони давраи фармонравони амирони бухорӣ Музаффар, Абдуллаҳад, Олимхон менависад, ки аз 223 байт иборат буда, 95⁶-97⁶ барга дорад[9].

Тавре, ки ёдовар шудем, дар қисмати зикри хушнависони тазкира А. Дониш дар садр қарор дорад, ки нишон аз бузургӣ ва эътибору маҳорати хунарии ӯ дар Бухоро ва берун аз он аст. А. Дониш худ низ дар баробари осори гаронмояш асаре бо номи “Тазкират- ул-хаттотин” таълиф намудааст. Ҳанӯз осори назму насри ӯ ба таври комил омӯхта ва бахши дигар аз ганҷинаҳои Осӣи Миёна ва ё шояд берун аз он пайдо нашудаанд. Дар ин бора устод Айни навиштааст: “Аҳмад маҳдум агарчӣ ба ҳар муносибат ба тариқи рубоӣ, ғазал, қитъа ва қасида хеле шеър иншо карда бошад ҳам, бинобар аҳамият надоданаш нусаҳояшро чамъоварӣ накардааст. Ба ҳамин сабаб маҷмӯаи осори манзумааш дар миён нест ва чӣ миқдор буданаш ҳам маълум нест. Ба ҳар ҳол кам будани осори манзумааш ба мансурааш муҳаққақ аст[10.с.176]. Муҳаққиқи дигари осори А. Дониш, Ф. Маҳмудов мегӯяд: “Аҳмад маҳдум бегумон ашъори зиёде навиштааст; шояд девону манзумаҳои дигаре низ дорад, ки онҳо дар байни баёзу мунтахабу маҷмӯаҳо, сафинаву чунгу амсоли ин гуна дастнависҳо дар ганҷинаҳои Ўзбекистон ва дигар кишварҳои ҳамсоя маҳфузанд. Ӯ ҳамчунин таъкид мекунад, ки яке аз роҳҳои кашф кардани ашъору осори дигари А. Дониш ҷустуҷӯи мушикофона, дақиқ ва пайваста дар баёзу сафина ва мунтахаботи қаламии қарнҳои XIX ва XX аст[11].

Тазкират-ул-хаттотини Идрисхочаи Рочӣ бегумон яке аз осори пурарзиш чихати омӯхтани хунари хушнависӣ, хушнависон донишҳои он замон, адабу ахлоқ ва суннатҳои тоҷикон ва мардумони Осиёи Марказӣ мебошад. Ҳарчанд ӯ дар “Ёддоштҳо”-и устод Айни аз чихатҳои шахсияти ноҳуб ёд мешавад, аммо Садри Зиё бар ин назар аст, ки (гуё Идрисхоча муддате бемор будааст – Э.М.): “Агар аз ҷанги аҷал раҳой ёбад, сарвари шоирони замона хоҳад шуд”[12]. Бар асоси ёддошти Садри Зиё, Идрисхочаи Рочӣ тавассути ҳокими Шаҳрисабз Ақрамхон-тура ба қатл расид, вале устод С. Айни мегӯяд: “Идрисмаҳдуми Рочӣ соли 1338 ҳисоби қамарӣ/1919-1920 бо омадани бемории ҳамагири вабо дар Бухоро вафот кард[10].

АДАБИЁТ

1. Болдырев А.Н. Рукописная книга в культуре народов Востока / А.Н.Болдырев, И.С. Брагинский и другие. – Москва, 1987-557 с.
2. Абдухалилов Б. Соқровишница восточных рукописей / Б.Абдухалилов, И.Э. Хорхе – Ташкент, 2012-150 с.
3. Иноятуллоҳ Хоҷа Бухорӣ. Маснави Тазкират-ул-хаттотин / И.Х. Бухорӣ – Афғонистон, 1908-09-52 с.
4. Мироява цифрова библотека, библотека конгресса. Хроника каллиграфов. <https://www.wdl.org/ru/item/16753/> таърихи истифода 12.04.2021.
5. Назриев Ч. Аҳмади Дониш, Наводир-ул- вақоъ. / Ч.Назриев, Ф. Раҳимӣ ва дигарон Душанбе, 2017- С. 462
6. Хайруллаевич Дж.Х. Евразийский Союз Ученых №4(61) 2019.-С.8-12.
7. Муҳаммадшариф Садри Зиё. Тазкори ашғор – Тошканд, Донишқадаи шарқшиносии ба номи А.Беруни. №1304
8. Аъзамов С. Номаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафруов. 2014. - №1 (38)-С.29-41.
9. Окилов Э.И. Направления и этапы развития таджикской каллиграфии / Э.И. Окилов – Душанбе, 1992. 193 с.
10. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик /С. Айни – Душанбе, 2010-448 с.
11. Раҳимӣ Ф., Олимов К. Рӯзномаи адабиёт ва санъат - № 8 (2083)- С.3
12. Муҳаммадшариф Садри Зиё. Тазкират-ул-хаттотин/ Дастнавишти донишқадаи шарқшиносии АИ УЗССР. -№1304, №2193.

РЕДКИЙ ИСТОЧНИК ПО ИСКУССТВУ КАЛЛИГРАФИИ ЭПОХИ АХМАД МАХДУМА ДОНИША

После XV века в Центральной Азии, с появлением художественных отделений и прогрессом в их различных дисциплинах, пришли многочисленные каллиграфы и оставляли ценные творческие работы. В статье рассматривается одно из редких произведений первого десятилетия XX века, который называется «Тазкират-ул-хаттотин» (Хроника каллиграфов) в котором представлены биографии (преимущественно) бухарских каллиграфов и искусство каллиграфии в форме маснави. Это хроника принадлежит Кози Мухаммад Идриси Ходжа Роджи Биухари, один из современников Ахмада Дониша. В ней также говорится о бухарских каллиграфов, особенно о Ахмаде Донише, который показывает мастерство каллиграфа и другие его знания.

Ключевые слова: тазкират-ул-хаттотин, хроника, каллиграфия, каллиграфы, Бухара, Идрисхоча Роджи, маҳдум.

A RARE VERSION ABOUT OF CALLIGRAPHY OF AHMAD MAKHDUMI DONISH PERIOD

After the XVth century in Central Asia, with the emergence of art departments and progress in their various disciplines, numerous calligraphers came and left valuable creative works. The article examines one of the rare works of the first decade of the XXth century, which is called “Tazkirat-ul-khattotin” (chronicle of calligraphers), which presents biographies of (mainly) bukharian calligraphers and the art of calligraphy in the form of masnavi. This chronicle belongs to Qozi Muhammad Idrisi Khoja Roji Bukhori, one of the contemporaries of Ahmad Donish. It also talks about bukharian calligraphers, especially about Ahmad Donish which shows the skill of the calligrapher and his other knowledge.

Keywords: tazkirat-ul-khattotin, chronicle, calligraphy, calligraphers, Bukhara, Idriskhoja Roji, makhdum

Сведения об авторе:

Меликиён Эраджи Баҳромзод – Аспирант (PhD) Института истории, археологии и этнографии им. Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана: Душанбе, 734025. Проспект Рудаки Тел. (+992) 987811811; E-mail: erajrom@yandex.ru

Аскаралӣ Раджабов - доктор медицинских наук, профессор Института истории, археологии и этнографии им. Ахмад Дониша Национальной академии наук Таджикистана;

About the author:

Melikion Eraji Bahromzod - (PhD) student of the Institute of history, archeology and ethnography named after Ahmad Donish of the National academy of sciences of Tajikistan: **Tel:** (+992) 987811811; E-mail: erajrom@yandex.ru

Askarali Rajabov - Doctor of Medical Sciences, Professor at the Institute of History, Archeology

**САҲМИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ, ПЕШВОИ МИЛЛАТ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАӢ РАҲМОН
ДАР ТАҲКИМИ СУЛҲ ДАР АФҶОНИСТОН**

Абдусамодов Б.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ тарафдори роҳи ҳалли осоиштаи мушкилоти Афғонистон, хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ ва муттаҳид намудани доираи васеи нерӯҳои сиёсӣ бо мақсади таъмини ҳаёти осоишта дар ин кишвари ҳамзабону ҳамдину ҳамфарҳанг мебошад. Дар давраи бисёр мушкили муқовимати давлати Б.Раббонӣ бо толибон ва терроризми байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ягона сарвари давлате буд, ки ба Афғонистон иҷозат дод то кумақҳои кишварҳои хориҷӣ ва молу амволро аз тариқи хоки Тоҷикистон ба сарзамини худ ворид созад. Баъд аз сарнагун кардани низоми «Толибон» бо мақсади боз ҳам осон намудани фаъолияти Нерӯҳои мусоидати сулҳ (ISIF) ва эътилофи байналмилалӣ дар Афғонистон ва таъмини аҳолии осоиштаи минтақаҳои шимолӣ Афғонистон, Тоҷикистон фазои ҳавой ва ҳатсайрҳои нақлиётӣ заминии худро ба ихтиёри созмонҳои байналмилалӣ гузошта, низоми соддаи гумрукӣ ва сарҳадиро барои интиқоли кумақҳои башардӯстона ҷорӣ намуд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ибтидо дар қазияи Афғонистон дар он мавқеъ буд, ки «бӯҳрони Афғонистон роҳи ҳалли низомӣ надорад, онро фақат бо роҳи ҳалли мусолимадомези сиёсӣ, бунёди ҳукумати фароғири сиёсӣ ва миллӣ дар Афғонистон бартараф кардан мумкин аст»[1]. Ин нуқта дар мулоқоти ӯ бо ҷонишини Сарвазири Шӯрои давлатии Ҷумҳурии мардумии Чин Тезян Тсичен (7 июни 1999), бо Сафири Факуллодда ва Мухтори Ҷумҳурии мардумии Чин дар Тоҷикистон Фу Тсюан Чжан (3 августи 1999), вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Эрон Камоли Харрозӣ (15 сентябри 1999), Дабири кулли СММ Кофи Аннан (1 октябри 1999) намояндаи махсуси Дабири кулли СММ оид ба Афғонистон Франсес Вендерал (8 феввали 2000) ва ғайра тақрор ва таъкид шудааст [6, с.82].

Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи байналмилалӣ тарафдори ҳалли сиёсии масъалаи Афғонистон буда, аз минбарҳои баланди созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла минбари Созмони Милалӣ Муттаҳид зарурати мубориза ба муқобили экстремизм, терроризми байналмилалӣ ва қочоқи маводи муҳаддир дар Афғонистон таъкид менамуд ва ҷомеаи байналмилалиро барои мусоидат ба сулҳи Афғонистон даъват мекард [10, с.13].

Эмомалӣ Раҳмон соли 1995 ба Афғонистон сафари расмӣ анҷом дод ва дар ин сафар бо мақомоти ин кишвар дар мавриди дӯстӣ ва муборизаи яқҷояи давлатҳо бар зидди терроризми байналмилалӣ гуфтугӯ карданд.

Ин буд ки вақте толибон моҳи сентябри соли 1996 Кобулро ишғол карданд. Эмомалӣ Раҳмон ба президенти Федератсияи Россия Б. Елцин, президенти Қазоқистон Н. Назарбоев, президенти Қирғизистон А. Акаев ва президенти Ўзбекистон И. Каримов суҳбати телефонӣ анҷом дода, бо камоли масъулият иброз доштанд, ки тақдир Афғонистон дар ҳатар аст, бинобар ин бояд ҷамъ шуда маслиҳат кунем, зеро бо ин суръате, ки толибон омада истодаанд дар ояндаи наздик худро ба сарҳадҳои мо мерасонанд ва амнияти кишварҳои узви ИДМ дар ҳатар менамояд [2]. Дар ин ҷо бевосита мисраҳои машҳури Шайх Саъдӣ ба ёд меоянд:

Бани одам аъзои яқдигаранд,

Ки дар офариниши зи як гавҳаранд.

Чу узве ба дард оварад рӯзгор,

Дигар узвҳоро намонад қарор.

Баъдтар президентҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Ўзбекистон ва сарвазири Русия Черномирдин дар Алмаато ҷамъ шуда, тасмим гирифтанд, ки ба Аҳмадшоҳи Масъуд ёри расонанд. Ин буд, ки Россия ба кумақҳои худ оғоз карда, баъдан ба дархости мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Эронро Ҳиндустон низ ҳамроҳ шуданд, алалхусус дар рӯзҳои вазнин саҳми ин ду кишвари охир назаррас буд [2].

Баъди ҳодисаҳои 11 сентябри соли 2001 дар ИМА ва оғози амалиёти эътилофи зиддитеррористӣ, сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати пуштибонии раванди таҳкими низоми давлатдорӣ дар Афғонистон, дастбӣ ба сулҳу субот ва эҳёи баъдичангии он кишвар, пешгирии хавфу таҳдидҳо аз қаламрави Афғонистон ба таври қобили тавачҷӯх боло рафт [3].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар яқҷоягӣ бо намояндагони ҷамоҳангсози доимии СММ дар Душанбе, Дафтари СММ оид ба ҷамоҳангсозии масъалаҳои гуманитарӣ, Барномаи байналмилалӣ

озуқа дар ҳалли масъалаҳои гуманитарии Афғонистон ва бозсозии иқтисодии он ҷаёлона сахм гирифтанд. Дар натиҷа дар соли 2001 ба воситаи хоки Тоҷикистон ба минтақаҳои Шимоли ин кишвар миқдори зиёди хӯрокворӣ, доруворӣ ва ғ. ба аҳолии муҳтоҷи он расонида шуд [6, с.206].

Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон дар қорҷуби созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ба густариши робитаҳои сиёсӣ бо кишвари ҳамсоя – Афғонистон аҳамияти калон медиҳад. Дар иҷтисоҳои сарони кишварҳои Созмони ҳамкории Шанхай, ки Афғонистон ба сифати нозир дар он ширкат менамояд, аз мавқеъ ва манфиати ин кишвари ҳамсоя пуштибонӣ менамояд.

Мавқеи устувори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар қазияи Афғонистон ва дастгирии ҳаматарафаи он аз амалиёти зиддтеррористӣ дар он кишвар, ҳамчунин кӯшишҳои пайгириши дар пешгирии низоъ эътибор ва мақому манзалаги мамлақати моро дар арсаи ҷаҳонӣ ба сифати як давлати қобили эътибор ва дорои сиёсати хоричии созанда афзоиш дод. Ташаббусҳои Эмомалӣ Раҳмон дар роҳи мубориза бо экстремизм, терроризми байналхалқӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир низ аз тарафи сиёсатмадорони ҷаҳони баҳои баландро сазовор гардидааст.

Президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка Қорҷ Буш чунин навиштааст: «Иёлоти Муттаҳидаи Америка аз он ифтихор дорад, ки дар мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир шарикӣ қавии Ҳукумати Тоҷикистон мебошад. Мо аз дастгирии пайвастаи Шумо дар мубориза бо терроризм, истиқрори амният ва сулҳу субот дар Афғонистон ва дар маҷмӯъ дар минтақа, сипосгузorem. Ман умедвори равобити жарфтар байни кишварҳоямон ҳастам ва ба мардуми Тоҷикистон ояндаи босубот ва демократиро орзумандам» [10, с.254]. Чозеф Либерман, раиси Сенати Амрико бо таъкид овардааст, ки «Сардори Давлати Тоҷикистон пештар аз роҳбарони бисёри давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла ИМА хатари режими Толибонро барои минтақа ва ҷаҳон дарк намуд, ба онҳо баҳои дуруст дод ва вобаста ба ин масъала чандин дафъа аз минбарҳои баланди форумҳои байналмилалӣ изҳори нигаронӣ кард». Ален Ришар, вазири дифои Франция (1997-2002) гуфтааст: «Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов мавқеи дурбинона ва часуруна зоҳир намуд, ӯ аввалин шуда дар бораи хатаре, ки дар ин қитъаи ҷаҳон ҷой дошт, изҳори нигарони намуд» [6, с.206]. Тони Блэр Сарвазири Британияи Кабир (1997-2007) ба ифтихори 10-солагии барқарорӣ робитаҳои дипломатии кишвараш бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар паёми худ ба номи Сардори Давлат ва ҳукумати Тоҷикистон пас аз зикри он ки муносибатҳои ин ду кишвар ба «марҳилаи нав» расиданд, навиштааст, ки «ман дастгирие, ки Шумо дар мубориза бар зидди терроризм дар Афғонистон кардед, табрик мегуям ва самимона аз нақше, ки Тоҷикистон дар расонидани ёрӣ иҷро намуд, сипосгузорам» [10, с.252].

Дар соли 2002 Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббуси даъвати Афғонистонро ба ҳайси шарикӣ ба САҲА ба миён гузошт ва бо ин бори дигар он нуқтаро таъкид намуд, ки амнияти минтақа масъулияти дастаҷамъиро тақозо дорад.

Иқдоми муҳими САҲА дар соли 2003 қарори Шӯрои доимӣ дар бораи ба Афғонистон додани мақоми кишвари шарикӣ буд, ки бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қабул карда шуд. Ва қарори мазкур ба гуфтушуниди мунтазами сиёсӣ миёни Афғонистон ва САҲА роҳ кушод [6, с.207-208].

Дар самти ҳамоҳанг сохтани робитаҳои дутарафа мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Ҳомид Карзай, ки ба Тоҷикистон барои иштирок дар Мулоқоти ҳаштуми сардорони давлатҳои аъзои созмони ҳамкории иқтисодӣ (СИХ) дар моҳи сентябри соли 2004 ба Душанбе омада буд, аҳамияти калон дошт. Роҳбарони ду кишвари ҳамсоя ба масъалаҳои ҷанбаҳои амалии ҳалли мушкилоти барқарорсозии Афғонистон тавачҷуҳ намуда, таъкид сохтанд, ки робитаҳои байни Тоҷикистон ва Афғонистон дар асоси усулҳои ҳамсоягии нек, эҳтироми мутақобила, боварӣ, дустӣ ва кумаки ҳамдигарӣ дар тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ рушд меёбанд.

Заҳмату талошҳои Эмомалӣ Раҳмон дар бобати ҳалли қазияи Афғонистон дар арсаи байналмилалӣ, Президенти Афғонистон Ҳомид Карзайро бе тараф нагузошт. Ҳангоми сафари Эмомалӣ Раҳмон ба Афғонистон 28 апрели соли 2005 дар ҳузури собиқ шоҳи Афғонистон М.Зоҳиршоҳ Ҳомид Карзай ба Эмомалӣ Раҳмон нишони давлатии Афғонистон «Қаҳрамони миллии Афғонистон-Аҳмадшоҳ Масъуд»-ро барои саъю талошаш дар роҳи устувор гардонидани ҳамкорӣ, таъмини сулҳу субот ва рушди муносибатҳои дӯстона миёни Тоҷикистону Афғонистон тақдим намуд [5, с.155].

Ҳамин тариқ, Тоҷикистон кӯшишҳои ҷомеаи ҷаҳониро ҷиҳати барқарорсозии сулҳу субот дар Афғонистон ба ҳайси яке аз тадбирҳои муҳими таъмини амнияти минтақа ҷамаҷониба дастгирӣ менамояд. Ин аст, ки ҷумҳурӣ дар ин самт бо САҲА як қатор чораҳоро амалӣ кардааст. Аз ҷумла, соли 2009 дар якҷоягӣ бо САҲА дар бораи кушодани Коллеҷи таълими сарҳадбонон дар шаҳри Душанбе қарор қабул гардид. Ҳадаф аз кушодашавии ин таълимгоҳ омода намудан ва тақмили ихтисоси кормандони ниҳодҳои қудратии кишварҳои Осиёи Марказӣ ва дигар давлатҳои ҳамсояи минтақаҳои узви САҲА, аз ҷумла Афғонистон мебошад. Ин муассисаи САҲА дар муддати кӯтоҳ самаранокии кори худро ҷиҳати мукамалгардонии механизмҳои ҳифзи сарҳади Тоҷикистону Афғонистон нишон

дод. Садҳо нафар сарбозону афсарони марзбон ва мутахассисони мақомоти гумруки Тоҷикистону Афғонистон дар курсҳои кӯтоҳмуддати коллеч таълим гирифта, донишу малакаи хирфаии худро ғаний гардониданд.

26 март соли 2012 дар пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе чаласаи навбатии Конференсияи байналмилалӣ оид ба мусоидати байналмилалӣ иқтисодии рушди Афғонистон (RECCA - 5) доир гардид, ки дар он ҳайатҳои баландпояи давлатӣ аз давлатҳои гуногун ширкат дошта, роҳҳои самараноки густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ ва расонидани кумақҳои иқтисодиро ба Афғонистон муҳокима намуданд [8].

Дар ин Конференсияи байналмилалӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз раванди барпо ва устувор гардонидани низоми давлатдорӣ ва барқарор намудани иқтисоди аз ҷанги тулонӣ осебдидаи Афғонистон пуштибонӣ намуд.

Хулоса, Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои ҷомеаи ҷаҳониро ҷиҳати барқарорсозии сулҳу субот ва ба эътидол овардани ҷанг дар Афғонистон ба ҳайси яке аз тадбирҳои муҳими таъмини амнияти минтақа ҳамаҷониба дастгирӣ менамояд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзи ба сари кудрат омаданаш ба ҳалли қазияи Афғонистон пардохт чунки ӯ медонист, бе назмиву бесуботии давлати ҳамсоя ба пешрафти давлатҳои ин минтақа, аз ҷумла Тоҷикистон хатари ҷиддӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе.-Душанбе, 2006.
2. Давлатов Н. Аҳмадшоҳи Масъуд родмарди ҷангҳои ростин // Ҷавонони Тоҷикистон.- №33.15.02.2002.
3. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Ҷилди 1. Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ.- Душанбе: Ирфон, 2009.-С.296.
4. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Ҷилди 2. Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ.- Душанбе: Ирфон, 2009.-С.296.
5. Наботов С.Х. Ниҳоди президентӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ва миллӣ. / С.Х. Наботов - Душанбе, 2017.-155с.
6. Назаров Т., Сагторзода А. Дипломатияи муосири тоҷик. / Т.Назаров, А.Сагторзода - Душанбе: Ирфон, 2006.-227 с.
7. Сайидзода З. Фаъолияти байналмилалӣи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон: / З.Сайидзода Бозгашти давлати миллии тоҷикон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ.- Душанбе, 2016. С.145.
8. Эмомалӣ Раҳмон. Выступление на конференции регионального экономического сотрудничества по Афганистану (RECCA V). // Душанбе, 26 марта 2012 г. // Эмомалӣ Раҳмон. Независимость Таджикистана и возрождение нации. В 14 т., т.12. – Душанбе, 2017.
9. Эмомалӣ Раҳмонов. Выступление на десятом Саммите организации Исламской Конференции. Куала-Лумпур (Малайзия) 15-19 октября 2003 г.// Эмомалӣ Раҳмонов. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., т.5. – Душанбе, 2006.
10. Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хоричии Тоҷикистон. Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ.- Душанбе: Ирфон, 2012.-266 с.

ВКЛАД ОСНОВАТЕЛЯ МИРА И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА, ЛИДЕРА НАЦИИ, ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА В УКРЕПЛЕНИЕ МИРА В АФГАНИСТАНЕ

В данной статье автор анализирует, его международные инициативы на международной арене. Было отмечено, что Эмомалӣ Раҳмон поддерживает политическое решение афганской проблемы и с высоких трибун региональных и международных организаций, включая ООН, подчеркнул необходимость борьбы с экстремизмом, международным терроризмом и незаконным оборотом наркотиков в Афганистане и призвал международное сообщество. для содействия миру в Афганистане.

Правительство Республики Таджикистан вместе с Постоянным координатором ООН в Душанбе, Управлением Организации Объединенных Наций по координации гуманитарных вопросов и Международной продовольственной программой принимало активное участие в решении гуманитарных проблем Афганистана и восстановлении экономики. Также во время оккупации Кабула талибами Эмомалӣ Раҳмон ответственно предупредил руководство СНГ, что судьба Афганистана находится в опасности. В то же время Основатель мира и национального единства, лидер нации Эмомалӣ Раҳмон способствовал вступлению Афганистана в качестве государства-партнера с международными и региональными организациями, такими как ОБСЕ, ОИК, ШОС.

Ключевые слова: Президент, Основатель, Единство, Мир, Лидер нации, Афганистан, Таджикистан, ООН, ОИК, ОБСЕ, ШОС, Правительство, СНГ, организация, международный, региональный, терроризм, экстремизм.

CONTRIBUTION OF THE FOUNDER OF PEACE AND NATIONAL UNITY, LEADER OF THE NATION, PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON IN STRENGTHENING PEACE IN AFGHANISTAN

In this article, the author analyzes the, his international initiatives in the international arena. It was noted that Emomali Rahmon supports the political solution of the Afghan problem and from the high tribunes of regional and international organizations, including the United Nations stressed the need to combat extremism, international terrorism and drug trafficking in Afghanistan and called on the international community to promote peace in Afghanistan. calls.

The Government of the Republic of Tajikistan, together with the United Nations Permanent Coordinator in Dushanbe, the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, and the International Food Program, has been active in addressing Afghanistan's humanitarian needs and economic reconstruction. Also, during the Taliban occupation of Kabul, Emomali Rahmon responsibly warned the CIS leaders that the fate of Afghanistan was in danger. At the same time, the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation Emomali Rahmon facilitated the accession of Afghanistan as a partner state with international and regional organizations such as the OSCE, OIC, SCO.

Keywords: *President, Founder, Unity, Peace, Leader of the Nation, Afghanistan, Tajikistan, UN, OIC, OSCE, SCO, Government, CIS, organization, international, regional, terrorism, extremism.*

Сведения об авторах:

Абдусаматов Бекбобо Бурихонович - докторант PhD факультета истории Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. тел.:(+992) 911146165. E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

About the author:

Abdusamatov Bekbobo Burikhonovich - doctor PhD of the history faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. phone:(+992) 911146165; E-mail: b.abdusamadov@yandex.ru

ИНЪИКОСИ ТАЪРИХИ ҲАРАКАТИ ҲУРУФИЁН ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ

Раҷабов А.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавриди зикр аст, ки муаррихони маъруфи асримиёнагии форсу тоҷик аз қабилӣ Муҳаммад Ибни Ховандшоҳи Мирхонд, Ғиёсуддин Ибни Ҳумомиддини Хондамир, Шарафиддин Алии Яздӣ, Ҳофизи Абру, Абдуразоқи Самарқандӣ, Муҳаммад Ибни Арабшоҳ, Муинуддин Муҳаммади Исфизорӣ, Низомиддини Шомӣ ва дигарон, ки аксаран шоҳиди салтанати сулола ва давлати Темуриён буданд, дар бораи таърихи он маълумоти фаровон медиҳанд. Ин муаррихон то ҳадди имкон дар бораи воқеоту ҳодисоти замон аз қабилӣ часорату мардонагии оммаҳои васеи аҳолии, қатлу ғорати истилогарон, бухлу кинаи ҳокимон ва дигар падидаҳои ин давраи пурфочаи мардумони Мовароуннахру Хуросон барои наслҳои оянда хотироти зиёд таърихи бою ғанӣ боқӣ гузоштанд. Ин аст, ки саҳифаҳои ибратомӯзи таърихи халқи тоҷик то ҳол мавриди омӯзиш ва таҳқиқи муаррихону муҳаққиқони ҷаҳонӣ қарор мегирад ва ҳар ҳарфу ҳичои он дар аксари ҳолат, барои қору пайқори халқу миллатҳо чун таҷрибаи талхи таърихӣ истифода бурда мешавад.

Ғарчанде доир ба замони ҳуқумронии сулолаи Темуриён асару мақолаҳои зиёд таълиф шудаду маълумотҳои арзишманд фароҳам омада бошанд, вале ханӯз ҳам паҳлуҳои зиёди таъриху фарҳанги асримиёнагии мо зарурат ба тадқиқоти васеъ доранд. Зеро он ҳама талошу заҳмат ва ҷоннисорихое, ки ниёгони мо ба муқобили истилогарон ва баҳри ояндаи насли худ кардаанд, бешубҳа аз мавқеи имрӯза таҳқиқотҳои бештарро тақозо менамояд.

Дар солҳои ҳуқумронии сулолаи Темуриён ҳаракатҳои озодихоии табақаҳои васеи аҳолии зухур намуданд ва муаррихони замон дар асарҳои хеш, оид ба зухур ва рушди ҳаракати Ҳуруфиён ва муборизаҳои милли-озодихононаи онҳо дар минтақаҳои гуногун маълумоти арзишмандеро сабт намудаанд.

Муаррихи номвар Муҳаммад Ибни Ховандшоҳи Мирхонд дар “Равзату-с-сафо” доир ба масоили иҷтимоӣ, муборизаҳо, масоили ҳаёти динӣ ва фарҳанги халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XV, замони Темуриён матолиби зиёдеро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Муаллиф дар асари худ чунбишҳои мардумии тоҷиконро, ки асосан дар се маркази суқунати онҳо қариб, ки дар як вақт (ки имрӯз дар худуди Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистон қарор доранд) зухур намудаанд, воқеъбинона тасвир намудааст [4, с.17].

Чунончи дар сарчашмаҳои таърихӣ оварда шудааст, яке аз сабабҳои асосии норозигҳои мардумони он давр ва ба муборизаҳои озодихонона бархостани онҳо, вучуд надоштани адолати

ичгимой ва поймол шудани ҳукуку манфиатҳояшон аз ҷониби ҳокимони замон мебошад. Маҳз ин сабабу омилҳо боиси сар задани ҳаракати Ҳуруфиён бо роҳбарии Фазлуллоҳи Астарободӣ гардида буд. Фазлуллоҳ, ки худ шоҳиди ин ҳама ҷабру зулм ва бедодғариҳо буд, часуруна, бо матонати зиёд ва дастгирии пайравонаш дар ташкилу вусъат гирифтани ин ҳаракат нақши арзанда доштааст.

Бино бар маълумоти бештари сарчашмаҳо Фазлуллоҳи Астарободӣ соли 740-и ҳиҷрии қамарӣ, баробар ба 1339-и мелодӣ дар шаҳри Астаробод ба дунё омадааст. Дар аксари матнҳои вобаста ба ҳаракати ҳуруфиён омадааст, ки насаби ӯ ба Имом Мусои Козим мерасад. Падари Фазлуллоҳ, Саидбаҳоуддин, қозинолқузот буда, ҳанӯз дар айёми тифлии ӯ аз дунё мегузарад. Гуфта мешавад, ки ноибони падараш ӯро ҳар рӯз ба аспе савор карда ба дору-л-қазо мебурданд ва Фазлуллоҳи навҷавонро, ки аз кӯдакӣ дар он ҷо ҳузур дошт малол месохт. То он ки рӯзе бо шунидани байге аз Мавлоно тарки диёр гуфт ва саранҷом дар синни 18 солагӣ нахуст ба Исфаҳон рафт ва аз он ҷо рӯй ба Макка ниҳод [5, с.378]. Фазлуллоҳ замони баргаштан аз Макка нахуст ба Хоразм рафта чанд муддат дар он ҷо монд. Сипас бо мақсади гузаронидани ҳаҷчи дувум ба сӯи ғарб роҳ пеш мегирад. Аммо бо сабаби дидани Имом Ризо аз нимӣ роҳ ба Машҳад бармегардад ва чанд муддат вақти худро дар канори марқади он ҳазрат гузаронида, сипас бори дигар ба ҷониби Макка раҳсипор мешавад. Ин маротиба низ ҳангоми бозгашт аз Макка, дубора ба Хоразм меравад ва муддати номаълум сокини он ҷо мегардад. Дар ин аём, пас аз тавбаву ибодатҳои зиёд, дар бораи маъмурияти ояндаи бузурги худ ва аҳамияти коре, ки бар уҳда дорад, хоб мебинад. Фазлуллоҳи Астарободӣ маҳз бо сабаби зуҳди бисёр ва тавоноияш дар таъбири хобҳо, пайваста машҳур гардида дар атрофи худ пайравони зиёд муттиҳид менамояд [6, с.379].

Чунин менамояд, ки дар гирудори авзои ошuftаи сиёсӣ-ичтимоии даврони аввали темурӣ ва бархурди аксари пайравон, ихтилофоти фақеҳони мухталифи исломӣ бо яқдигар, Фазлуллоҳ тавонист бо огоҳӣ аз сарчашмаҳои бозмонда аз динҳои дигар, ба вижа аз мазҳабҳои яҳудӣ ва масеҳият, ошноӣ бо китоби муқаддаси онон ва мутолиаи бовариҳо ва ақоиди мазҳаби исмоилия ва шиаи дувоздаҳимомӣ низ ошноӣ пайдо намояд. Ҳамзамон фаро гирифтани таълимот ва андешаҳои суфиён, дар зехни худ ин андешаҳоро бо яқдигар мувофиқа кунад ва бо асоснок кардани мавзӯи «хуруфӣ» ва маъноӣ ботинии онҳо, ки дар фарҳанги исломӣ собиқаи дерина дошт, таълимоти худро ба унвони «Ойини нав» ривоч диҳад ва саранҷом бо иддаои диноварӣ, ба таъбири хуруфия, «зухур» кунад [7, с.381].

Ҳамин тавр пас аз дастгирии ин боварҳо ва эътиқодоти ӯ аз тарафи пайравони зиёд мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ба Фазлуллоҳи Астарободӣ муяссар мегардад, ки заминаро барои сар задани ҳаракатҳои озодихоҳӣ дар чанд минтақаи қаламрави давлати Темуриён фароҳам созад.

Нақши ҳаракати Ҳуруфиён дар бедор намудани ҳисси худшиносӣ ва худогоҳии мардум хеле арзанда аст. Аъзоёни ин ҳаракат натавон ба саркадаҳои Темурӣ ҳушдор доданд, балки водор месохтанд, ки дар сиёсати худ аз ифрот дар зулму таъаддӣ даст кашида ҳокимиятдории худро ба роҳи осоишта таъмин намоянд. Мирҳонд қайд мекунад, ки баъди ин ҳушдориҳо агарчӣ кори ҷабру ситам дар ин сарзамин идома дошт, вале шиддати он хеле поён рафт, яъне «об пошидани мардум ба оташи зулм» беҳуда набуда, балки нақши муассир гузошт.

Фаъолиятҳои пурсамари шогирдон ва ёрони наздики Фазлуллоҳ дар он солҳо имконият фароҳам месозад, ки таълимоти хуруфия дар манотиқи мухталифи Эрон, Хуросон, Ҳирот, Гилон, Озарбойҷон, Курдистон, Исфаҳон бештар густариш намояд. Рушди бештари таълимоти хуруфия сабаби зиёд гардидани аъзоёни ин ҳаракат гардида, алалхусус хуруфиён дар шаҳри Ҳирот – пойтахти Темуриён сешумор буданд. Хофизӣ Абрӯ мақсади аслии аъзоёни сершумори ин ҳаракатро тавсеаи бештари нуфуз ва даст ёфтани ба қудрат ва аз ин роҳ беҳтар кардани вазъияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии замони ҳеш медонад [8, с.179].

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти хуруфиён пайваста густариш додани ғояҳои мазҳаби худ буд. Шогирдони Фазлуллоҳ барои ташвиқи бештари андешаҳои хуруфия ҳатто то ба сарзамини Анталия рафта чунин фаъолияти таблиғотиро дар ин минтақа низ анҷом додаанд.

Дар хусуси адабиёти хуруфия чунин гуфта мешавад, ки хуруфиён, нахуст осори худро ба забони форсӣ менавиштанд, аммо пас аз сарқубии хуруфиён дар Эрон ва муҳочирати онҳо ба Анталия ва интишори ақоиди хуруфия дар он ҷо, нависандагони хуруфия низ дар пайи омӯзиши ин забон шуда, то андозае ба мақсад мерасанд ва чанде аз осори худро бо ин забон ҳам менависанд [9, с.383].

Таҳлили маълумоти сарчашмаҳоро нишон медиҳад, ки бештари ҷонибдорони ҳаракати хуруфиён тоҷикон буданд ва ин омил дар дигар ҳаракатҳои он замона нақши асосӣ дошт. Аз таҳлилу баррасии чунин нуктаҳои арзишманд натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки аҷдодони гузаштаи тоҷикон дар ин даврони таърихӣ ҳузурӣ худро дар соҳаҳои гуногуни давлатдории Темуриён тақвият бахшида буданд.

Аз ҷониби дигар аз баррасии муҳтавои сарчашмаҳои таърихӣ аён мегардад, ки ҳислатҳои нақӣ инсонӣ, меҳнатдӯстӣ, шаҳрсозиву ободкорӣ, ватандӯстиву таҳаммулпазирӣ, дар умум бо ҷашми сулҳу осоиштагӣ нигаристан ба ҳаёти иҷтимоӣ, ҳанӯз аз қадимулайём дар тафаккур ва фаъолияти тоҷикон вучуд дошта буд. Дар таърихи пайдоиш ва ташаккули ҳаракати хуруфиён, тибқи маълумоти

сарчашмаҳои таърихӣ пайравони ҳаракат нақши асосӣ доштанд, зеро аъзоёни ин ҳаракат дар аксар минтақаҳои Хуросону Мовароуннаҳр дар муборизаҳои миллии озодихоҳона ғаболона иштирок варзидаанд. Таърихи беш аз яксаду сисолаи ҳукуматдории сулолаи Темуриён низ аз муборизаҳои оммаҳои васеи аҳоли ба муқобили зулму ситами истилогарон аз қаҳрамонӣ ва оштинопазири нисбат ба душманон шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Мирхонд. Таърихи равзату-с-сафо. -Қ.б. Техрон, Асотир - 175-183 с.
2. Ин сифатҳои бештаре ба савияи кутуҳнависи ҳуруфия ёҷх, ёх ва вачх. Навишта мешавад (Васиятномаи Гургонӣ).
3. Ҳабибу-с-сияр, ҷилди 3, ҷузъи 3.
4. Дар журнали Озёгик, соли 1889 милодӣ, дар таҳти унвони «Notice dun manuscript pehlevi – musulman».
5. Мастур Барованӣ ба нақл аз муқаддимаи ҷилди дуввуми «Кашфу-з-зунун» ба қалами Фалугули Олмонӣ, таъб ва тарҷумаи ӯ, Лондон 1835м.
6. Ҳамза Камол. Хоча Исҳоқ. К.Ҳамза // Чаҳордах мазор.
7. Абулҳай Ҳабибӣ. Таърихи мухтасари / Ҳ. Абулҳай Афғонистон -Қ.2.
8. Неъматов Н.Н., Нурмуҳаммад Амиршоҳӣ, Мирбобоев А.К., Пирумшоев Ҳайдаршо. Таърихи халқи тоҷик. Хучанд. 2008.
10. Донишномаи ҷаҳони ислом. Ҷилди ҳаштум.
11. Алиакбари Деҳхудо. Лугатномаи деҳхудо. / Д.Алиакбари Қ.б.–Техрон, 1338. - 8880-8883
12. Ҳофизӣ Абру // Доирагу-л-маорифи бузурги ислом. Қ.8. –Техрон. 1393. С. 477-483.
13. Донишномаи ҷаҳони ислом. Қ.13. –Техрон. 1388.

ОТРАЖЕНИЕ ИСТОРИИ ДВИЖЕНИЯ ХУРУФИТОВ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В этой статье автор на основе исторических источников собрал ценную информацию о судьбе Хуруфитов и отражении их движения в XV веке. Он также изучал множество произведений, относительно социального и религиозного положения таджикского народа во второй половине XV века.

В частности, он предоставляет интересную информацию об одном из свободолюбивых движений под названием «Движение Хуруфитов» в этот период. Следует отметить, что о периоде правления династии Тимуридов написано много работ и статей, содержащих ценную информацию. Однако многие аспекты нашей средневековой истории и культуры все еще нуждаются в дополнительных исследованиях. Все усилия и труды, сделанные нашими предками против захватчиков и будущего их поколения, с сегодняшней точки зрения, конечно же требуют дополнительных исследований.

По мнению многих источников, одна из основных причин недовольства людей того времени и их восхождение на борьбу за свободу, отсутствие социальной справедливости и нарушение их прав и интересов правителями тех времен. Одной из основных причин возникновения движения Хуруфитов под руководством Фазлудды Астарбада была социальная несправедливость того времени. Согласно источникам, Фазлудда, который был свидетелем всех притеснений и тирании, с большим упорством и поддержкой своих последователей сыграл значительную роль в организации и развитии этого движения.

Согласно источникам, большинство сторонников движения хуруфитов были таджиками, и этот фактор сыграл ключевую роль в других движениях того времени. Углублённый анализ таких ценных моментов показывает, что предки таджиков в этот исторический период усилили свое присутствие в различных сферах правления Тимуридов.

С другой стороны, обзор содержания исторических источников показывает, что добродетели человечности, трудолюбия, городского планирования и развития, патриотизма и толерантности, в целом миролюбивого взгляда на общественную жизнь, издавна существовали в мышлении и деятельности таджиков. В истории зарождения и становления движения хуруфи, согласно историческим источникам, последователи движения в большинстве регионов Хорасана и Трансоксианы принимали активное участие в национально-освободительной борьбе. История династии Тимуридов на протяжении более ста тридцати лет также свидетельствует о героической и непримиримой борьбе широких масс населения против гнёта захватчиков.

В период правления династии Тимуридов возникли освободительные движения широких масс населения, и историки того времени в своих трудах зафиксировали ценные сведения о возникновении и развитии движения Хуруфитов и их национально-освободительной борьбе в различных регионах. В частности, известный историк Мухаммад ибн Ховандишохи Мирханд в «Равзату-с-сафо» во второй половине XV века, в период правления Тимуридов о социальных проблемах, борьбе, вопросах религиозной жизни и культуры таджикского народа, исследовал много материалов. В своем произведении он реалистично описал восстания таджикского народа, которые произошли

практически одновременно в трех центрах их расселения (сегодня на территории Ирана, Афганистана и Таджикистана).

Ключевые слова: Хуруфиён, вера, религия, Ибни Надим, Ал-фехрист, Ибни Халдун, Хирот, Куран.

REFLECTION OF THE HISTORY OF THE KHURUFI MOVEMENT IN HISTORICAL SOURCES

In this article, the author, based on historical sources, has collected valuable information about the fate of the Khurufites and the reflection of their movement in the 15th century. He also studied many works concerning the social and religious position of the Tajik people in the second half of the 15th century.

In particular, he provides interesting information about one of the freedom-loving movements called the Hurufi Movement during this period. It should be noted that many works and articles containing valuable information have been written about the period of the Timurid dynasty. However, many aspects of our medieval history and culture still need additional research. All the efforts and labors done by our ancestors against the invaders and their future generation, from today's point of view, certainly require additional research.

According to many sources, one of the main reasons for the dissatisfaction of the people of that time and their ascent to the struggle for freedom, the lack of social justice and the violation of their rights and interests by the rulers of those times. One of the main reasons for the emergence of the Khurufi movement under the leadership of Fazlullah Astarabad was the social injustice of that time. According to sources, Fazlullah, who witnessed all the oppression and tyranny, played a significant role in the organization and development of this movement with great persistence and support of his followers.

According to sources, most of the supporters of the Hurufi movement were Tajiks, and this factor played a key role in other movements of the time. An in-depth analysis of such valuable moments shows that the ancestors of the Tajiks in this historical period strengthened their presence in various spheres of the Temurids' rule.

On the other hand, a review of the content of historical sources shows that the virtues of humanity, industriousness, urban planning and development, patriotism and tolerance, a generally peaceful view of social life, have long existed in the thinking and activities of Tajiks. In the history of the origin and formation of the Khurufi movement, according to historical sources, the followers of the movement in most regions of Khorasan and Transoxiana took an active part in the national liberation struggle. The history of the Timurid dynasty for more than one hundred and thirty years also testifies to the heroic and irreconcilable struggle of the broad masses of the population against the oppression of the invaders.

During the reign of the Timurid dynasty, liberation movements of the broad masses of the population arose, and historians of that time in their writings recorded valuable information about the emergence and development of the Khurufi movement and their national liberation struggle in various regions.

In particular, the famous historian Muhammad ibn Khovandshohi Mirkhand in «Ravzatu-s-safo» in the second half of the 15th century, during the Timurid rule, studied a lot of materials on social problems, struggle, issues of religious life and culture of the Tajik people. In his work, he realistically described the uprisings of the Tajik people, which took place almost simultaneously in three centers of their settlement (today in Iran, Afghanistan and Tajikistan).

Ключевые слова: Хуруфиён, вера, религия, Ибни Надим, Ал-фехрист, Ибни Халдун, Хирот, Куран.

Сведение об авторе:

Раджабов Абдукарим Азамович - доктор Phd кафедры историографии и архивоведения Таджикского национального университета, Тел: (+992) 900068713

About the author:

Radzhabov Abdukarim Azamovich Doctor Phd of the Department of Historiography and Archival Studies of the TajikNationalUniversity. Phone: (+992) 900068713

УДК 323.4

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИЮ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШАККУЛЁБИИ СИЁСАТИ ҲАРБӢ

Олимишозода Ф.О.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Пайдоиш ва ташаккулёбии ҷангҳо ва сиёсати ҳарбӣ таърихи хеле қадима доранд. Дар ин маврид асарҳои гуногун низ интишор гардидаанд ва ин воқеаҳои бебаҳс аст. Ҳанӯз аз давраҳои қадим сар карда ҷангҳои байниқабилӣ ва байни халқиятҳои гуногун бо мақсади ғорат намудани яқдигар доимо

анҷом дода мешуд. Аз рӯйи баъзе маълумотҳо дар тӯли 5 600 соли охир зиёда аз 14 500 ҷанг шуда гузаштаанд [18]. Аммо баъди пайдоиши давлат ва сиёсат, ки онҳо ҳамчун воситаи танзими муносибатҳои ҷамъияти мебошанд, ҷангҳо хусусияти сиёсӣ пайдо намуданд. Алоқамандии ҷанг ва сиёсат аз ин давра сар карда мавриди баррасии мутафаккирон ва арбобони сиёсӣ қарор мегардад.

Дар шароити ташаккулёбии ҷомеаҳои ғуломдорӣ арбобони сиёсӣ давлатӣ ҷангро ҳамчун ҳолати зарурии мавҷудияти ҷомеаҳои хеш медонистанд. Дар чунин шароит дилхоҳ низои ҳудудӣ, этникӣ, динию мазҳабӣ боиси ба амал омадани муҳорибаҳои муташаккил ва ниҳоятан пайдоиши ҷангҳо мешуданд. Дар ин марҳилаи таърихи инсоният ҷангҳо аз марҳилаҳои баъдӣ ташаккулёбии ин падида бо чунин хусусиятҳои худ тафовут доштанд: бераҳмӣ, хунрезӣ ва бадбинии маҳсус нисбат ба душман. Забткорӣ ва истило намудан, васеъ намудани ҳудудҳо, ба даст овардани асирон ва ғанимати бисёр, ба ғуломон табдил додани асирон вазифаҳои асосии артиш шуморида мешуд. Дар чунин давра ҳарбиён ва ҷанговарон афзалиятҳои маҳсусро доро буданд ва ҳатто дар баъзе ҷомеаҳо онҳо қишри иҷтимоии маҳсусро ташкил менамуданд ва мавқеи онҳо хусусияти меросӣ дошт.

Тадриҷан дар соҳаи ҳарбӣ ва дар рафти гузаронидани амалиёти ҷангӣ ғояҳои сиёсӣ стратегӣ истифода мегарданд, ки сабабҳои асосии ин гуна тамоюлот аз ташаккулёбии режимҳои сиёсии он давра вобастагии зиёд доштанд. Дар аксар маврид режимҳои сиёсии пайдошуда хусусиятҳои динию мифологӣ ба худ касб намуда, тасаввурот дар бораи ҳокимият ва тартиботи сиёсӣ дар асоси иродаи илоҳӣ ва ё мифологӣ таҳким меёфт. Ин буд, ки аз ин давра сар карда артишро на танҳо воситаи зӯрварӣ, балки ҳамчун неруи таъминкунандаи тартибот ва таҷяғҳои асосии ҳокимияти давлатӣ тасаввур менамуданд.

Чунончӣ, дар асарҳои файласуфи Чини қадим Сун Тези бо ҳам наздик намудани ҳокимон ва тобеон сарчашмаи асосии неруҳои ҳарбӣ доништа шуда, нақши марказӣ ба сипаҳсолорон ва лашкаркашон дода мешуд. Ба андешаи ӯ, сипаҳсолорон дорои тафаккури стратегӣ буда, тақдирӣ ояндаи ҷанг аз онҳо вобастааст. Ӯ дар асари худ «Дар бораи санъати ҷанг» иброз мекунад, ки мақсади асосии ҷанг ба даст овардани ғолиба мебошад ва санъати олии сипаҳсолорон низ дар ин ифода меёбад, ки бе гузаронидани амалиёти ҷангӣ артиши душманро тасхир намоянд [19, с.37-40]. Яъне, ба воситаи зиракии ҳарбӣ, амалиёти таҳрибкорона, вайрон намудани руҳияи ахлоқию равонии душман ин гуна амалҳоро раво мебинад. Ба ибораи дигар, дар рафти ҷанг на танҳо воситаҳои ҳарбӣ, балки ахлоқию сиёсӣ низ метавонанд ғолибиятро таъмин созанд.

Дар бораи ҷанг ва сиёсати ҳарбӣ мутафаккирони Юнони қадим ва Рими қадим низ андешаҳои мухталиф баён намудаанд. Зеро дар таълимоти фалсафӣ сиёсии Аҳди қадим ҷангҳо ва фаъолияти ҳарбӣ ҷузви ҷудонопазири ҳаёти сиёсии полисҳо ва яке аз арзишҳои системаи сиёсии онҳо ба шумор мерафт. Юнониҳои давраи гомерӣ ва римиҳои давраи подшоҳӣ ташаккулдиҳандагони сохтори сиёсии демократияи ҳарбӣ мебошанд. Дар ин марҳилаи таърихи ҳокимияти сиёсӣ дар дасти сипаҳсолорон ва ҳарбиён нигоҳ дошта мешуд. Демократияи ҳарбӣ шаҳрвандонро дар руҳияи сипаҳсолорӣ тарбия менамуд ва хизмати ҳарбӣ асосҳои демократии ҳаёти сиёсии шаҳр-давлатҳоро ташкил меод. Зеро қабули қарорҳои муҳими сиёсӣ бо иштироки ҳарбиён сурат мегирифт. Бо дарназардошти чунин раванди таърихи дар Юнони қадим ва Рими қадим як гурӯҳ мутафаккирон асарҳои худро ба омӯзиши таърихи ҷангҳо ва назарияи муҳорибаҳо бахшида буданд. Аз ҷумла, Афлотун, Арасту, Фукидид, Ситсерон ва ҷанде дигарон ба масъалаҳои стратегияи ҳарбӣ, омӯзиши ҳарбӣ, тарбияи ҳарбиён ва баланд бардоштани фаъолияти ҳарбии сипаҳсолорон диққати маҳсус зоҳир намудаанд. Чунончӣ, таърихнигорони Юнони қадим Ҳеродот ва Фукидид ҷангҳои пелопонес ва форсҳоро ба таври муфассал таҳлилу баррасӣ намудаанд; Ксенофонт таърихи амалиёти ҳарбии давлатҳои осиеиро рӯнамоӣ кардааст; муаррихи Рими қадим Флавий фаъолияти сиёсӣ ҳарбии Искандари макдуниро таърифу тавсиф намудааст. Аммо дар муқоиса бо таърихчиён файласуфон ва мутафаккирони сиёсӣ дар ташаккули назарияи муҳорибаҳо нақши зиёд гузоштаанд. Онҳо консепсияҳои иҷтимоию сиёсии муҳорибаҳоро ташаккул дода, артиши пуриқтидор ва фаъолияти ҳарбиро ҳамчун ниҳоди муҳими сохтори ҷамъияти муаррифӣ намудаанд. Масалан, тибқи назарияи давлати идеалии Афлотун, полис (шаҳр-давлат) ягонагӣ ва боҳамалоқамандии се унсур мебошад, ки ҳамзамон вазифаҳои полис низ ба шумор мераванд: конунгузорӣ (идоранамоӣ), ҳимояи давлат аз душманон ва ғамхорӣ намудан дар бораи таъминоти моддию маишӣ сокинони давлат. Дар заминаи ин гуфтаҳо се синфи шаҳрвандон ташаккул меёбад: ҳокимон, ҳарбиён ва заминдорону хунармандон. Ҳар кадоми онҳо хислатҳои шахсии худро доро мебошанд. Хирадмандӣ ҳоси ҳокимон, ҷасорату далерӣ ҳоси ҳарбиён, эътидол ва тавозуи ҳоси хунармандон ва қосибон мебошанд [16, с.203-205]. Ҳамин тариқ, дар Юнони қадим низ қабул мегардад. Масалан, Арасту, ки ӯро тарбиятгари Искандари макдунӣ медонанд, иброз мекунад, ки ҷанговари ҷасур азобу укубат, дарду ҳасрат ва ҳатто маргро аз кирдори бешарафона авлотар медонад [3, с.110].

Аксарияти мутафаккирони Аҳди қадим ҷангро ҳамчун амали дуруст ва боадолатона пиндоштаанд. Зеро ҷанг сарчашмаи асосии ташаккули ҷомеаи ғуломдорӣ ба шумор мерафт, ки бе

мавҷудияти он хоҷагидорӣи ғуломдориро роҳандозӣ намудан ғайриимкон буд. Гузашта аз ин, онҳо муҳорибаҳо ва қорҳои ҳарбиро ҳамчун қорҳои сиёсӣ тасаввур менамуданд. Аммо дар ин давра бори аввал суҳанвари афиниягӣ Демосфен қанғҳои боадолатона ва беадолатонаро аз ҳам фарқ менамояд. Ба андешаи ӯ, қанғҳои боадолатона ба хоҳири ҳимояи кишвар ва қанғҳои беадолатона барои ба даст овардани ғолибӣ ва ғараз анҷом дода мешаванд [8, с.225].

Дар Рими қадим дар заминаи назарияи қанғҳои боадолатона меъёрҳои зерини пешбурди қангро ташаккул додаанд: ба таври асоснок оғоз намудани қанг ва боадолатона анҷом додани амалиёти ҳарбӣ. Ба воситаи меъёрҳои мазкур оғоз намудани қанг ва тартиби гузаронидани он ба танзим дароварда мешуд. Дар заминаи идеяҳои мазкур минбаъд меъёрҳои гуногуни ташаккул додани артиш ба вучуд оварда мешаванд: соҳтори қангии артиш, стратегияҳои гуногун, намунаҳои амалиёти қангӣ, роҳи воситаҳои ба даст овардани ғолибият. Қобили зикр аст, ки ҳарчанд мафҳуми «стратегема» дар Юнони қадим пайдо шуда бошад ҳам, онро дар Рими қадим ҳамачониба ташаккул додаанд [14, с.46].

Дар Юнони қадим қанғҳои гуногун анҷом дода шудаанд ва ҳамаи онҳоро аз рӯи табиати душман Эпикур ба ду гурӯҳ ҷудо намудааст: яқум, қанғҳои байни юнониён ва барбарӣҳо ва дуҷум, қанғҳои дохилӣ дар байни полисҳои юнонӣ баамаломата. Эпикур оқибатҳои ногувори қанғҳои дохилӣро нишон дода, қайд менамояд, ки чунин муҳорибаҳо амнияти ҷамъиятиро аз байн мебарад ва пояҳои давлатро ноустувор мегардонад, ки дар чунин шароит давлат худро дигар аз таҳдидҳои беруна ҳимоя карда наметавонад. Дар маҷмӯъ, мутафаккирони Юнони қадим бо сиёсати ҳарбӣ ва муҳорибаҳо муносибатҳои гуногун зоҳир намуданд. Гурӯҳи аввал қангро ҳамчун воситаи ҳалли низоъҳои байнидавлатӣ ногузир дониста, пурра аз байн бурдани онро ғайриимкон медонистанд. Гурӯҳи дуюм дар ҷустуҷӯи аз байн бурдани қанғҳо шуда, ибраз доштаанд, ки муҳорибаҳо ба хоҳири таъмини сулҳ анҷом дода мешаванд ва иборати машҳури «сулҳ хоҳӣ ба қанг омода шав» низ дар ҳамин замина пайдо мегардад [14, с.185]. Ба ҳамин тариқ, Афлотун дар муқобили қанғҳо баромад намуда, ибраз медорад, ки онро аз ночорӣ дар роҳи расидан ба сулҳ истифода намудан мумкин аст. Ба андешаи ӯ, қанг восита аст, аммо мақсади халқро расидан ба сулҳ аст [15, с.75]. Арасту бошад баҳри расидан ба хайрияти умум ва адолати ҷамъиятӣ муттаҳид намудани ҷомеаро зарур медонист. Аммо қанғҳо монеи амалишавии мақсадҳои мазкур мешуданд ва аз ин рӯ, мутафаккир муқобили қанг баромад менамуд. Ҳамзамон, Арасту консепсияи «қанғҳои боадолатона»-ро ташаккул додааст, ки ба воситаи он пояҳои ҷомеаи ғуломдорӣ мустаҳкам нигоҳ дошта мешавад. Дар маҷмӯъ, Арасту қангро унсурҳои таркибии санъати идоракунии давлат номидоаст [4, с.509].

Дар бораи табиати қанғҳо, ташаккули артиш ва сиёсати ҳарбӣ мутафаккирони Рими қадим низ андешаҳои гуногун баён намудаанд. Ба андешаи онҳо қанг падидаи манфии мебошад, ки аз он роҳи гузешт нест ва оқибатҳои ногувори онро ба воситаи ташаккули артиши пуриктидор бартараф намудан имконпазир аст. Аз ҷумла, Ситсерон, ки андешаҳои ӯ дар бораи давлати ҳуқуқӣ маълуми машҳур аст, ибраз медорад, ки қанг воситаи маҷбурӣ аст ва аз ночорӣ ба амал меояд, аммо он бояд қонуну қоидаҳои худро дошта бошад. Ба андешаи ӯ, дар шароити қангӣ манфиатҳои давлатӣ аз ҳама гуна арзишҳо ва ҳатто аз ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ низ бояд боло гузошта шавад [20, с.224]. Воқеан ҳам дар ҷумҳуриҳои Аҳди қадим ҳимояи кишвар дар заминаи уҳдадорӣҳои ҳарбӣ бар дӯши шаҳрвандон вогузор гардида буд. Тадриҷан баъди ба империя мубаддал гардидани онҳо артиши Рими қадим аз лашқари шаҳрвандӣ ба артиши касбӣ табдил меёбад. Баъд аз ин артиш унсурҳои муҳимтарини механизми давлатдорӣи империяи Римро ташкил медод, ки дар он баъзе нишонаҳои диктатураи ҳарбиро низ мушоҳида намудан мумкин буд.

Дар ин давра ҳарбикунонии дастгоҳи давлатӣ сураи мегирад. Артиши касбӣ ба нури сиёсӣ табдил меёбад, ки кишварро аз ҷумҳури ба империя табдил медиҳад. Дар ин давра машҳури ҳарбӣ ва омодагии ҳарбӣ дар сатҳи банақшагирии стратегӣ оварда расонида мешавад. Донишманди Рими қадим В.Флавий (383-450 то м.) дар асари худ «Шарҳи муҳтасар дар бораи қорҳои ҳарбӣ» ибраз медорад, ки сарчашмаи музаффариятҳои ҳарбӣ дар ибодатҳо ва дуоҳо нест, балки дар афзоиши дониш ва нуруҳои моддӣ, дар идоракунии оқилонаи артиш ва халқ, дар санъати пешбури қанг мебошад. Ба андешаи ӯ, «... қасе, ки ғолиб шудан меҳаҳад, бигузур қанговаронро хеле хуб омӯзиш диҳад, ... бигузур қанг кунад, аммо ба санъати қанг ва дониши стратегӣ тақия намояд, на ин ки ба вазъият нигоҳ карда амал кунад» [21, с.158].

Дар давраи асримиёнагӣ тамоюлотӣ рушди теократии давлат хеле зиёд гардида, таърихи инсоният ҳамчун муборизаи байни ҳокимияти илоҳӣ ва дунявӣ муаррифӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар ин давра муҳорибаҳо ва фаъолияти ҳарбӣ низ ба таври духӯра баҳогузорӣ карда мешаванд. Августин Блажениӣ қангро ҳамчун маҳсули иродаи илоҳӣ эътироф менамуд ва онро барои мустаҳкам гардонидани эътиқоди масеҳиён зарур мешуморид. Чунин андешаҳо дар ташаккули ҳаракатҳои салибӣ, ки ба хоҳири хайрияти масеҳиён ва тавсеаи дини масеҳӣ дар муқобили намояндагони динҳои дигар анҷом дода мешуд, тасдиқи худро ёфтаанд. Ҳамзамон ин мутафаккир қанғҳои дунявиро маҳкум намудааст. ӯ муътақид аст, ки сулҳро на ба воситаи қанг, балки ба воситаи тарбияи одамон дар рӯҳияи инсондӯстӣ, бахшоиш ва эҳтироми яқдигар ба даст овардан мумкин аст [1]. Дар ташаккули

идеологияи сиёсати ҳарбии асримиёнагӣ андешаҳои Фомаи Аквиниягӣ таъсири амиқ расонидааст. Ӯ дар бораи ҷангҳои қонунӣ андешаронӣ намуда, ибронд меорад, ки ин гуна муҳорибаҳо бояд бо иҷозати ҳокимияти теократӣ амалӣ карда шаванд. Ба андешаи ӯ, пайдоиши ҷунун ҷангҳо сабабҳои қонунӣ дорад, ҳадафҳои қонуниро пайгирӣ менамояд ва аз ҷониби ҳокимияти қонунӣ анҷом дода мешавад [2, с.255].

Агар дар асрҳои миёна ҳокимияти теократии Ғарб юришҳои салибиро ҷонибдорӣ намуда бошанд, дар Шарқ, пеш аз ҳама, дар кишварҳои исломӣ ташаккули истифодабарии меъёрҳои ҷиҳод ва ҷанги муқаддас ба муқобили кофирон анҷом дода мешуд. Дар асрҳои миёна ғояи «ҷиҳод» барои тавсеаи дини ислом истифода бурда мешуд. Аммо дар асрҳои XIX ва XX онро дар ташаккул ва татбиқи ҳаракатҳои миллии озодихоҳӣ ба таври васеъ истифода намудаанд. Бояд гуфт, ки ҷиҳод ҳамчун унсурҳои марказии ҷанги муқаддас ба монанди юришҳои салибӣ дар раванди гузаронидани ҷангҳои истилогарона барои иғвоангезии динию мазҳабӣ идеологияи мувофиқ ва мутобиқи давру замон интиҳоб гардидааст. Махсусан, онро ба воситаи фанатизми динӣ ва мугаассибон дар амал татбиқ менамоянд. Аз муҷоҳид, яъне ишгирокҷии ҷиҳод на танҳо ҷасорат ва матонат талаб карда мешавад, балки дар роҳи ислом ба ҳалокат расидану шаҳид шуданро низ талаб менамоянд. Дар маҷмӯъ, дар таърихи инсоният ҷангҳои динию мазҳабӣ низ ҳунрезҳои зиёдро ба вуҷуд овардаанд, ки дар натиҷа бадбинии динию мазҳабӣ ва низоъҳои гуногун пайдо шудаанд.

Дар давраи эҳё тасаввурот на танҳо дар бораи ҷанг ва санъати пешбурди ҷанг, балки муносибат ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҷамъиятӣ тағйир меёбад. Пеш аз ҳама, пайдоиши арзишҳои ҷомеаи сармоядорӣ ва сохтори сиёсии дунявӣ ҳосил ин давра мебошад. Аз ҷумла, аз таҷрибаи ғайри рӯёндани, ба созиш омадан, фардгароӣ, ҳифзи шахсияти инсон, ҳимояи арзишҳои ҳаётӣ ва хушбахтии инсон арзишҳои мебошанд, ки дар маркази диққати мутафаккирон қарор дода мешуд. Мутафаккири италиявӣ Н.Макиавелли сиёсатро ҳамчун маҷмӯи воситаҳои меҳнат, ки барои ба сари қудрат омадан ва самаранок истифода намудани ҳокимият заруранд [10, с.89-95]. Меъёрҳои сиёсии аз ҷониби ӯ пешниҳодгардида ба инобат гирифтани шароити мавҷуда ва истифодаи ғайри таҷрибавиро тақозо менамояд. Аз ин гуфтаҳо хулоса ин аст, ки барои тақдими пояҳои ҳокимияти давлатӣ истифодаи ҳама гуна воситаҳои тавсеа ва тақдими ҳокимияти подшоҳ ҷангҳо ва артиш мебошад, зеро неруҳои ҳарбӣ омилҳои ҳалқунандаи сиёсат ҳастанд. Ҳокими хирадманд доимо ба инобат мегирад, ки асоси беҳатарии давлатро қонунҳои хуб ва артиши хуб ташкил медиҳанд ва аз ин рӯ, ӯ бояд доимо барои ҷанг омода бошад [10, с.125]. Дар маҷмӯъ, як қатор андешаҳои Н. Макиавелли асоси сиёсати ҳарбиро ташкил медиҳанд. Ҷунунӣ, ғамхорӣ доимӣ барои баланд бардоштани иқтисоди артиш, дар асоси уҳдадорӣ ҳарбӣ пурра намудани сафҳои артиш, дар шароити ҷангӣ таъмин намудани алоқаҳои зичи артиш бо ақибгоҳ, нақши омилҳои иқтисодӣ дар таъмини музаффарият, зарурати мутамаказ намудани фишангҳои ҳокимияти ҳарбӣ ва ресурсҳои ҳарбӣ дар дасти давлат ва ғайраҳо [11].

Аммо дар баробари ҷунун андешаҳо тадриҷан тасаввуроти дигар дар бораи сиёсати ҳарбӣ ва санъати пешбурди ҷанг ташаккул меёбад, ки онҳо пурра дар заминаи адолати иҷтимоӣ ва афзалияти ақл бар эҳсосот мебошанд. Ҷунун ҳолат сабабҳо ва заминаҳои таърихӣ хешро доро буд. Зеро дар марҳилаҳои баъдӣ давраи эҳё дар кишварҳои Ғарб гузариш аз ҷомеаҳои анъанавӣ ба ҷомеаҳои саноатӣ пурра анҷом меёбад. Шикасти иерархияи табақавии феодалӣ, дар заминаи дастовардҳои илмҳои табиӣ ва техникаи рушди бомароми соҳаи истеҳсолот, тавсеаи алоқаҳои фарҳангӣ ва тичоратӣ дар байни давлатҳо ва минтақаҳои гуногун, дар амал татбиқ гардидани меъёрҳои ратсионализм, ҳукуку озодиҳои инсон ва ғайраҳо ба дигаргуниҳои он давра мисол шуда метавонанд. Аммо ҳамаи ин дигаргуниҳо нақш ва мавқеи ҷангро аз ҳаёти ҷамъиятӣ дур карда натавонистанд. Танҳо дидгоҳ ва муносибат бо пешбурди ҷанг иваз гардида, микёси он васеътар мегардад. Зеро тамаддуни аврупоӣ дар ин давра аз маҳдудии худ берун баромада, аз ҳисоби ғасби мардумони ҷомеаҳои анъанавӣ (Ҳиндустон, Чин, кишварҳои африқоӣ ва осеёсӣ) микёси худро васеъ менамуд. Инқилоби саноатӣ аввал инқилоби технологияи соҳаи ҳарбиро ба вуҷуд овард. Ба ҷойи шамшер ва камонҳои анъанавӣ яроқи оташфишон, тиру туп ва артиши мусаллаҳ пайдо гардид. Давлатҳои абарқудрат бо роҳи даъвати ҳарбӣ артиши оммавиро ташкил менамуданд. Фарҳанг ва идеологияи сиёсии он давра аз як ҷониб агар заминаҳои ташаккулёбии сохтори сиёсӣ иҷтимоиро асоснок менамуда бошанд, аз ҷониби дигар муносибатҳои ихтилофнок ва осебазирии ин гуна ҷомеаҳо афзун мегардонид.

Дар ҷунун шароит як гурӯҳ донишмандон ба баррасии масъалаи ҷанг ва сиёсати ҳарбӣ тавачҷуҳ намуда, масъалаҳои маҷмӯӣ дар алоқамандӣ бо ҳукуку озодиҳои инсон, ҷойгоҳи ақлу хирад дар ҳаёти ҷамъиятӣ таҳлил намудаанд. Қисме аз масъалаҳо дар доираи либерализм ва қисми дигари он дар заминаи сотсиализми утопиявӣ таҳлилу баррасӣ шудаанд. Мутафаккирони ин давра дар бораи оқибатҳои ҳаробиовари ҷангҳо сухбат намуда, коҳиш ёфтани сатҳу сифати заминдорӣ, қосибӣ ҳунармандӣ, тағйир ёфтани тичорат ва қосношоям гардидани малақаҳои меҳнатиро аз он вобаста менамуданд. Ғайр аз ин, онҳо таъкид менамоянд, ки ҷангҳо ба ахлоқи ҷамъиятӣ таъсири манфӣ расонида, ҷинояткорӣ, қонуншиканӣ ва паст гардидани маънавиятро ба вуҷуд меоваранд. Дар ин давра

мутафаккири англис Т.Гоббс қайд менамояд, ки дар чомеа «чанги ҳама ба муқобили ҳама» дар чараён аст. Ба ибораи дигар, чанг ҳолати табиӣ чомеа мебошад. Барои оне, ки чунин вазъият аз байн бурда шавад, тарси мурдан бояд бо хиради иҷтимоӣ, қонунҳо ва меъёрҳои давлати ҳуқуқӣ пайваст карда шавад. Танҳо дар чунин шароит одамон метавонанд ба созиш оянд, ба чангҳо хотима бахшанд ва сулҳ намоянд [6, с.151-162].

Аммо дар муқобили ӯ мутафаккири франсавӣ Ш.Л. Монтескё чангро ифодагари ҳолати табиӣ одамон намешуморид ва чунин ақидаро иштибоҳнок мепиндошт. Сабаби пайдоиши чангҳо ӯ дар ноқисии ташкили ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ медид. Ба андешаи ӯ, аз ҳама бештар давлатҳои монархистӣ ба чанг рӯ меоварад. Ба ақли ӯ, «табиати монархия – чанг ва тақсими ҳудудҳо ва баръакс табиати ҷумҳуриҳо – сулҳ ва таҳаммулгарой аст» [13, с.270]. Аммо чунин баррасии масъала маъноӣ онро надорад, ки давлатҳои ҷумҳуриявӣ чангро инкор менамоянд ва ё пурра аз истифодаи он даст мекашанд. Ӯ бо мақсади ҳифзи мавҷудияти давлат ва дар асоси ҳуқуқи соҳибистиклолӣ истифодаи чангро эътироф менамояд. Ба ибораи дигар, имконпазир будани чанг «аз рӯи зарурат ва адолати сиёсӣ пайдо мешавад» [13, с.258]. Дар маҷмӯъ, Ш.Л. Монтескё ду навъи чангро пурра ҷонибдорӣ намудааст: ҳифзи давлат аз ғосибон ва қўмак намудан ба иттифоқчиёни зарардида.

Дар бораи ҳуқуқи оғоз намудани чанг андешаҳои Г.Гротсий ҷониби диққатанд. Зеро ӯ ба воситаи ҳуқуқ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ маҳдуд намудани амалҳои ҳарбиро пешниҳод менамуд. Ӯ муътақид буд, ки агар чанг тобеияти худро ба ҳуқуқ инкор намояд, он гоҳ вай ба қуштор, ғорат ва зӯрварӣ табдил меёбад. Ӯ аввалин нафаре мебошад, ки нақши тартиботи ҳуқуқии байналмилалиро дар самти маҳдуд намудани озодии чанг хеле муҳим донистааст. Ӯ ҷонибдори ташкил намудани мақомоти махсуси байналмилалӣ барои ҳалли низоъҳои байнидавлатӣ ва ҳуқуқи соҳибихтиёрии халқҳои гуногун буда, чангҳои ғасбгароёнро маҳкум намудааст [7, с.530].

Дар бораи сабабҳои сар задани чанг ва роҳҳои идоранамоии он мутафаккири франсавӣ Ж.Ж. Руссо низ андешаҳои худро баён намудааст. Ӯ нобаробарии молу мулкиро сабаби асосии низоъҳо ва чангҳо донистааст. Одамон дар асоси шартномаӣ ҷамъияти муттаҳид гардида, қисме аз ҳуқуқи озодиҳои худро аз даст медиҳанд, аммо бар ивази он кафолати ҳаёти боамнро соҳиб мешаванд. Итоат намудан ба қонунҳои давлат заминаи асосии озодӣ ва бехатарӣ мебошад [17, с.222]. Ҳамин тариқ, тобеъ намудани манфиатҳои шахсӣ ба манфиатҳои ҷамъиятӣ, ҳимояи шахс аз худсарӣ ва бетартибӣ, таъмин намудани риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон масъалаҳои меҳварии андешаҳои ин мутафаккир мебошанд, ки сиёсати ҳарбӣ ва масъалаи чанг низ дар алоқамандӣ бо онҳо шарҳу тавзеҳ дода мешаванд.

Дар давраи Нав ҷомеаҳои саноатӣ ба марҳилаҳои ниҳой рафта расиданд ва саноатикунони босуръат дар онҳо оғоз гардида буд. Табаддулоти бузурги саноатӣ, чанг барои ба даст овардани истиклолият дар Амрикои Шимолӣ, Инкилоби бузурги Фаронса сохтори сармоядоиро ба марҳилаҳои навбатии рушду инкишоф ворид намуданд. Дар ин давра муҳаррики бугӣ, кашфи неруи барқ, телефон, телеграф, дар амал татбиқ гардидани шаклҳои демократии сохтори сиёсӣ, ташаккули давлати ҳуқуқӣ боварии сокинони ҷомеаҳои сармоядорӣ ва баъзан берун аз онро нисбат ба пешрафти иҷтимоӣ дучанд гардониданд. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX яроқи аслиҳаи нав ва стратегияҳои нави ҳарбӣ низ ба вучуд оварда мешаванд. Тиру туфангҳои нав, яроқҳои оташфишони нав, танкҳо, киштиҳои чангӣ, маводи тарканд ва захролудкунанда ба онҳо мисол шуда метавонанд.

Чунин ҳолатро чанде қабл файласуфони немис то андозае пешгӯӣ намуда буданд. Аз ҷумла файласуфи шинохтаи немис Г. Гегел муътақид буд, ки «сиёсатмадорон барои амалӣ намудани мақсадҳои хоси худ артишро истифода менамоянд» [5, с.144]. Ин мутафаккир ҳарчанд чангро фалокати иҷтимоӣ номида бошад ҳам, нақши созандаи чангро дар таърих таъкид менамояд. Ба ақидаи ӯ, «арзиши баланди чангҳо дар он ифода меёбад, ки бо шарофати онҳо ... солимии ахлоқии халқҳо нигоҳ дошта мешавад. Ба монанди оне, ки ҳаракати шамол баҳро аз пӯсидан нигоҳ медорад, чангҳо низ халқҳои гуногунро аз пӯсидан эмин нигоҳ медоранд» [5, с.191]. Ба андешаи ин файласуф, чангҳо бисёре аз чизҳоро аз байн мебаранд, аммо боз бисёроеро месозад, роҳроеро ба вучуд меоварад, ки дар заминаи онҳо тамаддунҳо рушд мекунанд ва муоширати халқҳо пайдо мешаванд. Ӯ муътақид аст, ки чангҳо шаклҳои кӯҳнашудаи ҳаётро аз байн мебаранд ва пешрафти моддӣ ва рушди фарҳангии маънавро таъмин месозад [5, с.191]. Дар заминаи ин гуфтаҳо ба чунин хулоса расидан мумкин аст: агар чангҳо ногузир бошанд, пас ташаккул ва таҷдиди неруҳои ҳарбӣ чӣ аз лиҳози техникӣ ва чӣ аз лиҳози ахлоқию равонӣ хеле муҳим аст.

Файласуфи дигари немис К. Клаузевице ба андешаҳои Г.Гегел таъя намуда, таърифи дигари чангро пешниҳод менамояд. Ба ақидаи ӯ, «чанг идомаи сиёсати давлатӣ мебошад, ки бо роҳи усулҳои гуногун ташкил карда мешавад» [9, с.23]. Ба ибораи дигар, моҳияти чанг замоне муайян мегардад, ки агар дар бораи ҷонибҳои муҳориба ва он сиёсати давлатие, ки онҳо дастгирӣ намуда истодааст, маълумоти зарурӣ ба даст оварда шавад. Чангҳо натиҷаи зӯрварӣ мебошанд, аммо микёси онҳо аз

миқёси мақсадҳои сиёсӣ вобастааст. «Замоне ки иқтисодии сиёсат зиёд мегардад, иқтисодии ҷанг низ меафзояд» [9, с.45].

Ба ҳамаи он нигоҳ накарда, ки дар асри XIX баъзе мутафаккирон дар бораи сулҳи абадӣ андешаронӣ намуда, ҷангро маҳкум кардаанд, муҳорибаҳои хунин ва сиёсати ҷарбӣ аллакай қисми таркибии ҳаёти сиёсии ҷомеа гардида буд. Масалан, И.Кант дар асари худ «Рисола дар бораи сулҳи абадӣ» пешниҳод намуда буд, ки ҳамаи низовҳои бояд ба воситаи гуфтушунидҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ҳаллу фасл карда шаванд. Аммо ҷангҳо аллакай яке аз арзишҳои сиёсии ҷомеаи саноатӣ гардида буданд. Аз солҳои 1801 то 1900 Фаронса 74 сол, Англия 53 сол, Испания 53 сол, Россия 53 сол, Туркия 39,5 сол, Австро-Венгрия 25 сол дар ҳолати ҷангӣ қарор доштанд [9, с.336].

Дар асрҳои XIX ва XX ҷаҳонро ҷангҳои гуногунмиқёс фаро гирифта буд. Махсусан дар асри XX давраи инқилобҳо ва ҷангҳои ҷаҳонӣ фаро расид. Назариячиёни марксизм ин давраро гузариш аз марҳилаи сармоядорӣ ба марҳилаи империализм номиданд. Хусусиятҳои иҷтимоии сиёсии ин давраро В.И. Ленин ба таври муфассал нишон дода буд. Ҷи гунае, ки таҷрибаи таърихӣ асри XX нишон дод, баҳогузори намудани империализм ҳамчун сармоядорӣ пӯсидаи стода ва азбайнраванда тасдиқи худро наёфтанд ва дар муқобили ин гуна вазъ кӯшиши ташаккул додани монополия, ташкили ширкатҳои молиявӣ саноатӣ онро ҳамроҳӣ намуданд. Мубориза барои аз худ намудани бозор ва сарчашмаҳои ашёи хом ба сатҳи нав баромада, ду ҷанги ҷаҳониро ба вучуд оварданд. Зиёд гардидани нақши омилҳои иқтисодӣ дар сиёсат, тавсеаи заминаҳои моддию техникаи неруҳои мусаллаҳ, истифодаи яроқҳои гуногун, техникаи ҷарбӣ, афзоиш ёфтани неруи харобиовари воситаҳои ҷарбӣ, иштироки оммаи васеи мардум дар ҷангҳо, ташкил кардан ва истифода бурдани артиши чандмиллионафарӣ ва аз ин ҷиҳат афзоиш ёфтани омилҳои ахлоқию психологӣ дар артиш хусусиятҳои муҳимтарини ҷангҳои давраи империализм мебошанд. Ҳамин тариқ, дар ҷанги якуми ҷаҳонӣ (солҳои 1914-1917) 33 кишвар бо фарогирии 1,1 млрд нафар аҳоли иштирок намуда, 25 млн нафар ҷони худро аз даст доданд. Дар ҷанги дуюми ҷаҳонӣ (солҳои 1939-1945) 62 давлат бо фарогирии 1,7 млрд нафар аҳоли иштирок намуда, 56 млн нафар ҷони худро аз даст додаанд [12, с.78-79].

Ҳамин тариқ, масъалаҳои ташаккулёбии сиёсати ҷарбӣ, алоқамандии ҷанг ва сиёсат марҳилаҳои зиёдро тай намудаанд. Дар ҷомеаи ибтидоии анъанавӣ аввалин маротиба дар бораи нақши иҷтимоии сиёсии ҷанг, моҳияти артиш ва фаъолияти ҷарбӣ, ниҳодҳои муҳимтарини ҷомеа, аз қабилӣ қонуну қоидаҳои пешбурди ҷанг, нақши стратегияи ҷарбӣ ва омӯзиши ҷарбӣ, таносуби омилҳои моддӣ-техникӣ ва ахлоқӣ-психологӣ дар таъмини музаффарият ва дигар масъалаҳои марбут ба сиёсати ҷарбӣ андешаҳои мухталиф баён гардидаанд. Дар давраи баамалоии инқилобҳои саноатӣ ва ташаккули тамаддуни саноатӣ табиати иҷтимоии сиёсии ҷангҳо тағйир ёфта, ба сиёсати ҷарбӣ таъсири амиқ мерасонанд. Дар ин давра сиёсати ҷарбӣ бо манфиатҳои иқтисодии саноатӣ алоқамандии зич пайдо намуда, идомаи сиёсати давлатӣ бо роҳи усулҳои гуногун маънидод мегардад. Дар ин раванд артиш ҳамчун воситаи муҳимтарини пешбурди сиёсати ҷарбӣ ташаккул дода мешавад. Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX бо пайдо гардидани ҷараёнҳои идеявии либерализм ва сотсиализм ҷангҳо хусусияти синфӣ касб намуда, сиёсати ҷарбиро ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ месозанд. Дар ин давра мактабҳои илмӣ милитаризм, ки зарурияти ҷангро асоснок намуда, дуруст мешуморид ва патсифизм ҳамчун маҳкумкунандаи ҷанг ва тарғибгари ғояҳои башардӯстона баромад менамуданд. Дар ин миён ҷараёни дигаре бо номи реализми сиёсӣ иҷтимоӣ пайдо мегардад, ки аз байн бурдани ҷангҳо ва зарурияти онро зерӣ шубҳа қарор дода, сиёсати ҷарбиро бо масъалаҳои иқтисодии сиёсӣ алоқаманд медонист.

АДАБИЁТ

1. Августин Аврелий. Иповедь. –М.: АСТ, 2016. –384 с.
2. Антология мировой правовой мысли. В 5-ти томах. Т.1. –М., 1999. –С.255-258.
3. Аристотель. Сочинения в 4-х т. Т.4. –М., 1983. –С.110.
4. Аристотель. Сочинения в 4-х т. Т.3. Политика. –М., 1983. –С.509.
5. Гегель Г.В. Философия права: курс лекций. / Г.В. Гегель – М.: Директ-Медиа, 2002. –С.191.
6. Гоббс Т. Левиафан. / Т.Гоббс –М.: АСТ, 2014. –800 с.
7. Гроций Г. О праве войны и мира. / Г. Гроций –М.: Ладомир, 1994. –868 с.
8. Демосфен. Избранные речи. – М.: АСТ, 2017. –640 с.
9. Клаузевиц К.О. войне. / К.О.Клаузевиц – М.: Эксмо, 2003. –864 с.
10. Макиавелли Н. Государь. Пер. с итал. / Н.Макиавелли –М.: Эксмо, 2018. – 160 с.
11. Макиавелли Н. Государь. О военном искусстве. / Н.Макиавелли –М.: АСТ, 2019. – 416 с.
12. Мировые войны XX века. Книга 1, 2. –М., 2002.
13. Монтескье Ш.О. духе законов. / Ш.О. Монтескье –М.: Мысль, 1999. –800 с.
14. Николай К.А. Легенды и мифы Древней Греции и Древнего Рима. / К.А. Николай –М.: АСТ, 2019. –480 с.
15. Платон. Республика. –М.: АСТ, 2009. –256 с.
16. Платон. Сочинения в 3-х т. Т.3. –М., 1971. –С.203-205.

17. Руссо Ж.Ж. Исповедь. Прогулки одинокого мечтателя. –М.: АСТ, 2011. –736 с.
18. Сколько войн прошло за всю историю человечества [Электронный ресурс]. URL: <https://yorick.kz/skolko-vojn-proshlo-za-vsyu-istoriyu-chelovechestva/> (дата обращения: 25.02.2021 г.)
19. Сунь Цзы. О военном искусстве. –М.: Изд-во АСТ, 2020. –160 с.
20. Цицерон. Речи. В 2-х томах. Т.2. –М., 1993. –С.224.
21. Флавий В. Краткое изложение военного дела. / В.Флавий –М.: Директ медиа, 2008. –268 с.

ИСТОРИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ

В статье автор на основе изучения и обзора научной литературы рассматривает историю формирования военной политики. Автор акцентирует внимание на соотношении войны и политики, на основе чего объясняет изменения в военной политике и военной стратегии государства. Анализ научной литературы показывает, что война всегда существовала как социально-политическое явление на протяжении всей истории, а с появлением государств она использовалась как инструмент для продвижения политики. После возникновения государств сформировалась военная политика, и войны велись в определенном порядке и для определенных целей. Поэтому войну и военную политику в последующие годы называли продолжением государственной политики. Изучение истории военной политики показало, что государства используют армию как инструмент для проведения военной политики и уделяют постоянное внимание ее материально-техническим возможностям для защиты своих экономических и политических интересов, и особенно для защиты своих границ.

Ключевые слова: военная политика, война, армия, оборона, военная стратегия, военная подготовка, успех.

HISTORICAL AND CONCEPTUAL PRECONDITION OF THE FORMATION OF MILITARY POLICY

In this article, the author examines the history of the formation of military policy based on the study and review of scientific literature. The author focuses on the relationship between war and politics, on the basis of which he explains the changes in the military policy and military strategy of the state. Analysis of scientific literature shows that war has always existed as a socio-political phenomenon throughout history, and with the emergence of states, it was used as a tool to promote politics. After the emergence of states, a military policy was formed, and wars were fought in a specific order and for specific purposes. Therefore, war and military policy in subsequent years was called a continuation of state policy. The study of the history of military policy has shown that states use the army as a tool for conducting military policy and pay constant attention to its material and technical capabilities to protect their economic and political interests, and especially to protect their borders.

Keywords: military policy, war, army, defense, military strategy, military training, success.

Сведение об авторе:

Олимшозода Фарходшо Олимшо-Аспирант кафедры политологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 98842 0705

About the autor:

Olimshozoda Farhodsho Olimsho-Post-graduate student of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Radak avenue, 121. Tel.: (+992) 98842 0705

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА С ГОСУДАРСТВАМИ ЮЖНОГО КАВКАЗА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Исмамова Н.Ш.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Республика Таджикистан находится на стыке геоэкономического и геостратегического пересечения сфер обеспечения безопасности европейского и азиатского континентов. После обретения государственной независимости связи Республики Таджикистана превратились в динамически развивающуюся, расширяющуюся по масштабам, географии и структуре сферу экономики. Углубление и расширение сотрудничества со странами постсоветского пространства, развитие на качественно новой основе с бывшими советскими республиками, является одним из приоритетных направлений стратегии Республики Таджикистана.

По замечанию Т.К.Койчуева, в настоящее время на «углубление интеграции с республиками,

составляющими постсоветское пространство, влияют два фундаментальных фактора – глобализация мирового рынка и защита национальной безопасности». Первый фактор считает исследователь, «стал доминирующей тенденцией мировой экономики» и «приносит выгоды, прежде всего, развитым странам». Однако «для других стран возрастает опасность остаться на задворках в качестве рынков сбыта и источников сырьевых ресурсов». Это говорит о том, что «в мировое хозяйство невозможно войти поодиночке, необходимо совместно развивать региональную интеграцию». Поскольку, «объединив усилия, можно занять достойное место и перспективную нишу в глобализирующейся экономике»[4].

Второй фактор, по мнению Т.К. Койчуева в частности, появившиеся в «современной цивилизации транснациональные опасности для национальной безопасности: международный терроризм, религиозный экстремизм, незаконный оборот наркотиков и оружия, без военной интеграции, преодолеть которых невозможно» [5]. Более того, считает он, для стран Содружества Независимых Государств интеграционные процессы стимулируются, прежде всего, общим историческим прошлым. Экономической интеграции стран Содружества нет альтернативы, прежде всего потому, что «их народнохозяйственные комплексы остаются взаимозависимыми и взаимоопыляемыми». В «экономике это отмечено сохраняющейся общностью используемых технологий, стандартов и технологических условий производства, систем технического обслуживания, снабжения запасными частями, подготовки и переподготовки кадров. Поэтому необходимо было найти, как использовать эти предпосылки в экономике, работающей на рыночных принципах»[6].

Республика Таджикистан и государства Южного Кавказа занимают одно из ключевых мест в современной мирохозяйственной системе, так как эти страны обладают не только огромными запасами природных ресурсов, полезных ископаемых, но и значительным людским потенциалом.

Круг факторов, обуславливающих анализ проблемы развития экономических связей между Республикой Таджикистан с государствами Южного Кавказа, довольно широкий, и в условиях независимости, это сотрудничество приобретает особую политико-правовую и социально-экономическую значимость. Исходя из вышеизложенного, можно утверждать, что подход с позиций многоотраслевых связей превращает экономическое сотрудничество Республики Таджикистана с государствами Южного Кавказа в объективную необходимость.

С учетом вышеизложенного заметим, что в настоящее время экономические связи между Таджикистаном и государствами Южного Кавказа имеют особое значение, прежде всего для всех нас самих и являются перспективными, с точки зрения геополитических, социально-экономических и глобальных интересов наших стран.

Прежде чем приступить к анализу проблем экономического и инвестиционного характера, необходимо отметить, что в развитии торгово-экономических связей Таджикистана и государств Южного Кавказа после завоевания независимости можно выделить четыре основных этапа:

- первый этап - 1990-1994 годы: период распада Советского Союза, усиления центробежных тенденций, разрыва традиционных связей, углубления кризисных явлений и неопределенности во взаимоотношениях;

- второй этап - 1994-1997 годы: период установления политической и экономической стабильности, расширения правовой базы взаимоотношений Таджикистана с государствами Южного Кавказа.

- третий этап - 1997-2000 годы: период относительной нормализации и развития двусторонних и многосторонних отношений между Республикой Таджикистаном и государствами Южного Кавказа.

- четвертый этап - 2001 – по настоящее время: период качественного улучшения межгосударственных отношений и активизации взаимного экономического сотрудничества между Республикой Таджикистаном и государствами Южного Кавказа.

Усиление процессов разрыва традиционных столетиями сложившихся связей, отсутствие экономических, научно обоснованных и правовых возможностей формирования, а также отсутствие опыта организации либеральной экономики, рост коррупции, слабость внедрения рыночных отношений и нового механизма сотрудничества, с одной стороны, и формирование в Таджикистане и странах Южного Кавказа государственно -политических устройств и экономических систем - с другой, во многом усложнили ситуацию в области двустороннего сотрудничества.

Тем не менее, за исключением первого этапа, из-за гражданской войны и экономического коллапса в Республике Таджикистане во взаимоотношениях с государствами Южного Кавказа и со странами мирового сообщества торгово-экономическое сотрудничество развивалось нединамично. В связи с этим особое значение для преемственного развития торгово-экономического сотрудничества между Республикой Таджикистан и странами Южного Кавказа имело создание межправительственных комиссий. Создание и деятельность часть комиссий между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой, Республикой Армения и Республикой Грузия по

экономическому сотрудничеству стало новым необходимым звеном в развитии новых связей. В рамках заседаний межправительственных комиссий были анализированы процессы реализации основных положений достигнутых договоренностей, определялись конкретные шаги по дальнейшему развитию сотрудничества в сфере торговли и промышленности. Особое внимание было акцентировано на проблемах энергетики, сельского хозяйства, освоения природных ресурсов и в других областях экономического сотрудничества, представлявшие взаимный интерес и экономическую выгоду.

Именно с созданием межправительственных комиссий по торгово-экономическим связям между Республикой Таджикистан и государствами Южного Кавказа были определенные конкретные задачи и направления торгово-экономических отношений между странами и их нацеленность на практическую реализацию во всех сферах. К примеру, между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой с 2008 года функционирует межправительственная комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству, которая координирует вопросы реализации экономических связей и разрабатывает предложения по дальнейшему развитию сотрудничества. Благодаря ее работе было налажено сотрудничество в области экспортно-импортных операций.

В ходе официального визита в Азербайджанскую Республику 13-14 августа 2007 года Президент Республики Таджикистана, говоря о полноценном использовании потенциала двустороннего сотрудничества в экономической сфере заявил, что из всех государств Южного Кавказа Республика Таджикистан имеет динамичные торгово-экономические отношения только с Азербайджанской Республикой. Удельный вес торговых операций с Азербайджанской Республикой в общем объеме товарооборота Республики Таджикистана со странами Содружества Независимых Государств составляет 10,9%, а в общем объеме внешнеторгового оборота - 4,5%, что для Республики Таджикистана является значительной [7, с.272].

Далее глава Таджикистана отметил, что анализ динамики товарооборота показывает, что объем экспортно-импортных операций на протяжении пяти лет, т.е. с 2002 по 2007 гг. неизменно имело тенденцию к росту: «Товарооборот между нашими странами увеличился с 42 миллионов долларов США в 2002 году до 140 миллионов американских долларов в 2006 году.

Вместе с тем, структура взаимной торговли нуждается в большей сбалансированности и оптимизации. В торговых отношениях Республики Таджикистана с Азербайджанской Республикой преобладает импорт сырья для алюминиевой промышленности страны, который составил сумму 136,2 миллионов долларов США или 98,5% от всего объема импорта.

В такой ситуации, изменение конъюнктуры алюминиевого рынка может оказать значительное влияние на уровень сотрудничества. Поэтому вопрос полного использования потенциала таджикско-азербайджанского сотрудничества является актуальным», - заявил Президент Республики Таджикистана.

Перспективными областями сотрудничества между Республикой Таджикистан и государствами Южного Кавказа, по мнению руководства Таджикистана, являются энергетика, добыча и переработка полезных ископаемых и сельскохозяйственной продукции, транспорт, коммуникации, текстильная и пищевая промышленность и целый ряд других отраслей» [8, с.273].

Приоритетными направлениями экономического сотрудничества между Республикой Таджикистан и Азербайджанской Республикой являются цветная металлургия, агропромышленный комплекс, энергетика, легкая промышленность, транспорт и коммуникации. За последние годы товарооборот между двумя странами имеет тенденцию к возрастанию. Основная часть объема товарооборота между нашими государствами составляет продукция ГУП «ТАЛКО», которая транспортируется по морским и железнодорожным путям сообщения в направлении стран Европы. Республика Таджикистан для нужд ГУП и «ТАЛКО» закупает в Азербайджане глинозем, кокс и другие необходимые виды сырья.

Следует отметить, что в последние годы расширился импорт продовольственных товаров из Азербайджанской Республики и сыграл важную роль в формировании внутреннего потребительского рынка.

После визита Э. Рахмона в Азербайджанскую Республику 13-14 августа 2007 года в соответствии с Генеральным соглашением, подписанным между алюминиевыми компаниями двух стран, «ТАЛКО» с 2008 года закупал в Азербайджане высококачественный нефтяной кокс и поставлял азербайджанским компаниям «DETAL METAL DMCC» и «АзАлюминиум» доброкачественные аноды. «Талко» также полностью обеспечивал анодами новый алюминиевый завод, который к 2009 года был построен в азербайджанском городе Гянджа. «Талко» и «DETAL METAL DMCC» по достигнутым договоренностям в Республике Таджикистан при технологической помощи азербайджанской стороны было налажено промышленное производство глинозёма. В соответствии с указанным соглашением, таджикская сторона обеспечивает компанию «DETAL METAL DMCC» каустической содой, производимой на Яванском электрохимическом заводе. Это позволит улучшить

финансово-техническое состояние этого крупного предприятия Республики Таджикистана.

Республика Таджикистан и Азербайджанская Республика наладили сотрудничество в области добычи и переработки газа и нефти, а также производства и реализации алюминия. Поэтому по поводу Президент Республики Таджикистана заявил, что обеспечение энергетической безопасности страны является, безусловно, актуальной задачей. С этой целью в Республике Таджикистан осуществляются ряд совместных проектов по развитию большой и малой гидроэнергетики, а также по наращиванию мощностей предприятий угольной, газовой и нефтяной промышленности. По его мнению, в ближайшие годы Республика Таджикистан сможет не только обеспечить свою электроэнергетическую независимость посредством использования возобновляемых источников энергии, но и начнет поставку в больших объемах электрической энергии в соседние страны, в том числе в Исламскую Республику Пакистан, Исламскую Республику Афганистан, Республику Индия и т.д. При этом следует отметить, что производство электроэнергии в Таджикистане является эффективным, надежным, экологически безопасным производством. Вместе с тем, для полного удовлетворения потребностей отраслей экономики кроме электроэнергии нужны также нефть и газ [9, с.211].

Учитывая, что Азербайджанская Республика имеет развитую нефтедобывающую и нефтеперерабатывающую промышленность, располагает ценным опытом разведки, добычи и переработки топливных ресурсов, целесообразно развивать сотрудничество в этих направлениях. Это можно осуществлять при участии специалистов и инвестиций Азербайджанской Республики. Республика Таджикистан заинтересована в поставках нефти и нефтепродуктов из Азербайджанской Республики [10].

Сравнительные показатели внешней торговли Республики Таджикистан с Азербайджанской Республикой в 2010-2017 гг [11].

(млн.долл. США)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	9м 2017	2017
Внешнеторговый оборот РТ, всего:	3851,6	4463,3	5138,1	4988,8	5274,7	4326,2	3929,9	2868,6	3971,1
Внешнеторговый оборот РТ с Азербайджаном	9,5	24,2	59,8	9,9	13,4	7,8	13,4	2,3	2,8
Экспорт	1,4	2,4	0	0,2	0,1	0,1	0	0,03	0,05
Импорт	8,1	21,8	59,8	9,7	13,3	7,7	13,4	2,3	2,8
Удельный вес (%)	0,2	0,5	1,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,1

Следует констатировать, что общий объем таджикостанского экспорта в Азербайджанскую Республику по большинству составляющих его структуру товаров, начиная с 2001 года продолжал уменьшаться. Удельный вес основных традиционных продукций промышленного производства значительно сократился. Слабо пока представлена в Республике Таджикистан продукция машиностроения Азербайджанской Республики, а также химической и легкой промышленности. Для ряда продукций обрабатывающей промышленности и наукоемких товаров (особенно алкогольных напитков, табачных изделий, холодильников, бытовых кондиционеров, нефтеоборудования) продолжалась потеря рынков сбыта. Последние экономические показатели показали, что Азербайджанская Республика постепенно теряет таджикостанские рынки.

Таким образом, можно заключить, что если с одной стороны, вследствие создавшегося положения были потеряны рынки сбыта таджикостанских товаров в Азербайджанской Республике, то с другой стороны, ухудшилась внутренняя социально-экономическая ситуация в стране. Бюджет страны и экономика находятся в состоянии большого дефицита.

Продолжается падать объем реэкспортных операций Азербайджанской Республики в Республику Таджикистан и в последние годы объем этих операций очень заметно сократился. Необходимо отметить, что по сравнению с другими странами дальнего зарубежья, для проведения реэкспортных операций по всем параметрам Азербайджанская Республика является очень удобной и выгодной страной. Падение объема реэкспорта товаров с третьих стран означает, что в определенном смысле, уменьшение деловой активности и валютных поступлений, хотя возможности для эффективного их использования широки.

Согласно статистическим сведениям 2016 года, общий объем взаимного товарооборота между Азербайджанской Республикой и Республикой Таджикистан составил более 13 миллионов долларов. К основным товарам, импортируемые из Азербайджанской Республики, относятся продукции нефтехимической промышленности и продовольственные продукты. На внутреннем рынке Республики Таджикистана широко распространена продукция холдинга «Азерсун» [12].

Согласно сведениям Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, объем взаимного внешнеторгового оборота с Азербайджанской Республикой за девять месяцев 2017 года

составил 2,3 млн. долларов США и сократился по сравнению с этим периодом 2016 года на 8,6 млн. долларов США. Импорт составил 2,3 млн. долл. США, за данный период экспорт товаров составил 0,03 млн. долл.США.

Удельный вес товарооборота с Азербайджанской Республикой в общем объеме внешнеторгового оборота Республики Таджикистана за девять месяцев 2017 года составил 0,1%.

Сравнительные показатели внешней торговли Республики Таджикистан с Азербайджанской Республикой (млн. долл. США):

	2016 (январь-сентябрь)	2017 (январь- сентябрь)	Тенденция	
Внешнеторговый оборот РТ, всего:	2895,8	2868,6	-27,2	99,1
Внешнеторговый оборот РТ с Азербайджаном	10,9	2,3	-8,6	21,1
Экспорт	-	0,03	0,03	-
Импорт	10,9	^3	-8,6	21,1
Удельный вес (%)	0,4	-1	-	-

Согласно статистике за три месяца 2017 года в Азербайджанскую Республику было импортировано:

- продукты неорганической химии на сумму 0,7 млн. долл. США;
- прочие готовые текстильные изделия на сумму 0,2 млн. долл. США;
- электрические машины и оборудование на сумму 0,1 млн. долл. США;
- мебель, постельные принадлежности на сумму 0,1 млн. долл. США.

Учитывая имеющийся экономический потенциал двух стран, можно отметить, что существуют огромные незадействованные резервы, торгово-экономические связи между соответствующими структурами Республики Таджикистана и Азербайджанской Республикой. Все шансы на дальнейшее расширение и углубление, так как экономическая и законодательная база Республики Таджикистана и Азербайджанской Республики предоставляют необходимую правовую платформу для их развития и расширения.

Следует отметить, что Республика Таджикистан заинтересована в реабилитации коммуникационных коридоров, способствующих международной торговле. Транспортировка грузов транзитом через территорию или «коммуникационный коридор» Азербайджанской Республики считается одной из приоритетных направлений данного сотрудничества на сегодняшний день.

Более того предпринимаются меры, чтобы в рамках проекта «ТРАСЕКА» возродить исторический «Великий Шелковый путь» на современный лад, однако с учетом исторических основ возрожденного тысячелетней давностью «проекта». Попытка активизации древнего торгового пути, соединяющего Восток и Запад, является программой международного транспортного коридора Европа – Кавказ – Азия. Под сокращенным названием «ТРАСЕКА», полноправным членом которой стала Республика Таджикистан в мае 1993 года. Сегодня Азербайджанская Республика и Республика Таджикистан являются активными участниками этого международного транспортного коридора.

В этой связи, эффективное использование потенциальных возможностей стран-участниц «ТРАСЕКА» сделает данный транспортный коридор более конкурентоспособным, выгодным и безопасным, и в дальнейшем будет способствовать созданию многофункциональной транспортной системы и привлечению инвестиций в странах Центральной Азии, Южного Кавказа и европейских стран для создания современной логистики.

Экономика Республики Таджикистана сильно нуждается в инвестициях Азербайджанской Республики для совместной реализации различных проектов, особенно в гидроэнергетической области, нуждается в строительстве малых и больших гидроэлектростанции на взаимовыгодных условиях. Республика Таджикистан выступает за всестороннее участие компаний и финансовых учреждений Азербайджанской Республики в реализации совместных проектов в сфере торговли, строительства, транспорта и телекоммуникаций, аграрном секторе. В случае реализации этих проектов они могут стать хорошей базой, способствующей расширению сотрудничества между Республикой Таджикистаном и Азербайджанской Республикой в экономической сфере.

В настоящее время производственная сфера шаг за шагом превращается в качественно новую отрасль сотрудничества между двумя странами. В последние годы успешно развивается сотрудничество в области инвестиций и совместного предпринимательства. Основной сферой инвестиционного сотрудничества является нефтяная промышленность. Участие Азербайджанской Республики в нефтяных проектах Республики Таджикистана можно оценить как яркий пример делового сотрудничества двух государств.

Наряду с Азербайджанской Республикой в Южном Кавказе надежным партнером Республики Таджикистан считается Республика Армения. Она является союзником Республики Таджикистана в Южном Кавказе. Позиции Республики Армении и Республики Таджикистан по большинству ключевых международных и торгово-экономических проблемам совпадают по многим параметрам.

Торгово-экономические связи с Республикой Армения последовательно приближаются по своему уровню к взаимодействию в сферах политической и территориальной безопасности.

Важную роль в укреплении связей между Республикой Армения и Республикой Таджикистан также как и с другими странами, играют встречи президентов двух государств. Бывший Президент Республики Армения Р. Кочарян посещал Республику Таджикистан с официальным визитом в апреле 2002 года, а ответные официальные визиты Э.Рахмона состоялись в 2003 и 2005 годах. В ходе этих встреч был подписан «Договор о дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Республикой Армения». Третий президент Республики Армения С. Саргсян совершал поездки в Республику Таджикистан с официальными и рабочими визитами в августе 2011 года и сентябре 2015 года.

Во время этих визитов были подписаны ряд договоров и соглашений, которые в совокупности составляют договорно-правовую базу двусторонних отношений. В совокупности между обеими странами были подписаны более 26 документов, охватывающих широкий спектр взаимодействия стран в вопросах экономики, сельского хозяйства, здравоохранения, культуры, науки и т.д.

В ходе реализации двусторонних отношений, важнейшее значение для укрепления основ этих отношений имеет торгово-экономическое сотрудничество. Между Республикой Армения и Республикой Таджикистан первое соглашение о торгово-экономическом сотрудничестве было подписано 23 декабря 1993 года, которое охватило важнейшие аспекты социально-экономической жизни обеих государств [13].

Сторонами активно принимаются соответствующие меры по установлению и расширению прямых хозяйственных связей между предприятиями, учреждениями и компаниями двух стран, проводятся взаимопоставки продукции производственно-технического назначения, товаров народного потребления и сырья и много другое.

Рост взаимной торговли находится на стадии поэтапного и постепенного развития. В 2017 году объём товарооборота между странами составил более 285,8 тыс. долларов США, что не может соответствовать имеющимся возможностям и потенциалу двустороннего экономического сотрудничества.

Координирующую роль в торгово-экономических отношениях Республики Таджикистан с Республикой Армения играет таджикско-армянская Межправительственная комиссия по экономическому сотрудничеству. После её создания состоялись 3 заседания (последнее её заседание состоялось 13-14 июня 2017 года в городе Ереване), которые способствуют интенсификации торгово-экономических связей, принятию нужных решений по укреплению и дальнейшему развитию двустороннего сотрудничества в различных областях экономики, торговли, инвестиций и т.д.

Выполняя свою координирующую роль в торгово-экономических отношениях, таджикско-армянская Межправительственная комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству предпринимает практические решения по многим вопросам современной политико-экономической жизни двух стран. Такая активная работа комиссии стала причиной реализации государственных проектов по всем направлениям.

Благодаря усилиям комиссии в 2017 году двусторонний товарооборот вырос по сравнению с 2016 годом на 99,1 % и составил 2868,6 млн. долларов США. В январе - сентябре 2017 года он достиг млн. долларов, увеличившись по сравнению с соответствующим периодом 2016 года на 100 %. Торгового сальдо между двумя государствами в течение последних пяти лет остается положительным.

Такое активное наращивание объёмов товарооборота и инвестиционного взаимодействия с Республикой Армения укрепляет не только позиции Республики Таджикистана, как ее ключевого внешнеэкономического контрагента, но и показывает Республику Армению, как хорошего партнера на уровне международных отношений.

Согласно сведениям Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, объём взаимного внешнеторгового оборота с Республикой Арменией за 9 месяцев 2017 года составил 0,2 млн. долларов США. Экспорт товаров в Республику Армению из Таджикистана за данный период составил 0,07 млн. долл. США., импорт составил 0,1 млн. долл. США [14].

За 9 месяцев 2017 года из Республики Армения в Республику Таджикистан импортировано:

- лекарственные средства на сумму 107,953 тыс. долл. США;
- ювелирные изделия на сумму 42,754 тыс. долл. США.

За третий квартал 2017 года экспорт из Республики Таджикистана составил в Республику Армении:

- пряжа хлопковая на сумму 67,670 тыс. долл. США;
- одежда на 2.000 тыс. долл. США [15].

Как видно, за последние годы, особенно с 2015 года, внешнеторговый оборот Республики Таджикистана с Республикой Арменией имеет очень низкий уровень. Это связано с тем, что Армения односторонним порядком идёт на полный разрыв технологических цепочек.

Хотя Республика Таджикистан проявляет приверженность идее углубленной интеграции на всем пространстве Содружества Независимых Государств, в том числе с Республикой Армения, однако решающая роль в этих процессах зависит от других факторов.

Как известно, в рамках Экономического Союза стран Содружества Независимых Государств были подписаны сотни соглашений, направленных на экономическое интеграционное сближение стран. Однако лишь очень небольшая часть договоренностей была реализована. Это означает не только несовершенство механизма реализации принимаемых решений, но и отсутствие стратегических планов сближения стран Содружества Независимых Государств.

Анализ современной экономической ситуации в Содружестве Независимых Государств показывает, что существует ряд тенденций: во-первых, отдельные страны экономически тяготеют друг к другу, а между другими - экономические связи почти отсутствуют. Во-вторых, темпы интеграционного экономического сближения в целом по Содружеству Независимых Государств крайне замедлены, в большинстве стран наблюдаются дезинтеграционные тенденции, ведущие к большей переориентации интересов хозяйствующих субъектов и, в целом экономик государств Содружества Независимых Государств на рынки стран «остального мира». Это является результатом отсутствия у некоторых стран Содружества Независимых Государств заинтересованности в налаживании подлинных, а не декларативных, интеграционных связей. Так, в соглашениях по созданию Экономического Союза совершенно не оговаривалась стратегия и конечные цели предполагаемого многостороннего сотрудничества, конкретный механизм выполнения зафиксированных целей, структуры (в том числе совместные), отвечающие за реализацию провозглашенных задач, и их реальные полномочия. Таким образом, можно констатировать, что за более чем 29 летний период существования так до сих пор и не создано реально действующей договорно-правовой базы Содружества Независимых Государств в сфере экономики.

За время существования Экономического союза Содружества Независимых Государств Республику Таджикистану в его рамках не удается эффективно решить чрезвычайно важные для экономического развития задачи:

- обеспечить свободное перемещение товаров, услуг и капиталов;
- установить единую систему взимания косвенных налогов, в том числе - НДС;
- продолжить работу по гармонизации и унификации национальных законодательств необходимой для эффективного функционирования зоны свободной торговли.

Важно отметить, что эти и многие другие вопросы в настоящее время решаются не на многосторонней, а на двусторонней основе. Это, видимо, говорит о проблемах внутри Содружества Независимых Государств, свидетельствующих о работе этой организации как неэффективного и искусственного объединения.

Эти проблемы наряду со многими другими причинами субъективного и объективного характера стали причиной слабого взаимного внешнеторгового оборота Республики Таджикистан с Республикой Армения.

Темпы роста экспортно-импортных операций между Республикой Таджикистан и Республикой Армения после небольшого подъема в 1996 году стали снижаться. Причиной тому, наряду с указанными проблемами, служила переориентация торговли двух стран на торговлю со странами остального мира, особенно переориентации Республики Армения на либеральную экономику, а Республики Таджикистана - по пути России и других стран Центральной Азии.

Поэтому между Республикой Таджикистан и Республикой Армения обороты внешней торговли стали минимизироваться. В настоящее время отсутствуют иные формы внешнеэкономических связей и не только по объемам экспорта и импорта, но и по использованию для производственной кооперации научно-технического сотрудничества, потенциала совместных инвестиционных проектов, транспортных связей.

Для того чтобы сотрудничество между Республикой Таджикистан и Республикой Армения было продуктивным необходимо осуществить правильный выбор приоритетов, определение конкретных направлений взаимодействия. По мнению большинства исследователей, необходимо и целесообразно в рамках подписанных соглашений разрабатывать согласованные совместные макроструктурные прогнозы социально-экономического развития. Республика Таджикистан также как другие республики Содружества Независимых Государств, крайне заинтересована в разработке таких прогнозов, имеющих большой эффект для успешного сотрудничества между Таджикистаном и Арменией.

Возможным решением проблемы неплатежей может стать постепенное расширение использования национальных валют во взаимных расчетах между странами. В этой связи необходимо развитие банковских, компенсационных, лизинговых операций между Республикой Таджикистаном и Арменией, которые в конечном итоге приводят к началу реальной экономической интеграции и могут открыть большие перспективы для совершенствования деятельности и дальнейшего развития

взаимовыгодного сотрудничества.

На наш взгляд для осуществления реальной и эффективной экономической интеграции между двумя государствами и дальнейшего развития взаимовыгодного сотрудничества необходимо предпринять следующие шаги:

Во-первых, целесообразно, систематически разрабатывать согласованные совместные макроструктурные прогнозы социально-экономического развития обеих стран;

Во-вторых, четко определить приоритетные действия двух государств и сконцентрировать усилия на оптимальном использовании всех ресурсов, в том числе и природных ресурсов.

В-третьих, в целях увеличения объемов товарооборота между субъектами государств продолжит работу по формированию «секторальных» рынков - рынка аграрной продукции, рынка труда и т.д.

Наряду этим считаем вести целенаправленную и конкретную работу по следующим отраслям:

а) сотрудничество в области здравоохранения. Между Министерствами здравоохранения двух стран подписан Протокол намерений о сотрудничестве между Республикой Таджикистаном и ЗАО Медицинским Центром «НОРК-МАРАШ» Республики Армения от 30 июня 2005 года. К большому сожалению после подписания протокола практическая реализация его положений не началось.

В соответствии с этим Протоколом стороны должны были:

- установить тесное сотрудничество в сфере организации отправки специалистов Республики Армения в Республику Таджикистан для осмотра и выявления больных, нуждающихся в кардиохирургическом лечении;

- проведение совместных операций на сердце в медучреждениях Республики Таджикистана;

- прием больных из Республики Таджикистана в Медицинском Центре «НОРК-МАРАШ» Республики Армения на льготной основе;

- проведение совместных научно-практических конференций по кардиохирургии и т.д.

б) сотрудничество в области промышленности и новых технологий. Между Арменией и Таджикистаном существует большой потенциал в развитии сотрудничества в области промышленности и современных технологий. Республика Таджикистан поддерживает предложение Республики Армения по интенсификации сотрудничества по созданию совместных предприятий в таких сферах, как: легкая и перерабатывающая промышленность с использованием таджикского хлопка в виде сырья для армянских текстильных предприятий с последующим изготовлением одежды и его реализацией, ковроделе, ювелирная промышленность и т.д.

в) сотрудничество в области сельского хозяйства. До сегодняшнего дня сотрудничество между странами в области сельского хозяйства осуществляется на основе Соглашения о сотрудничестве в области сельского хозяйства от 30.06.2005 года. Многие положения данного соглашения давно устарели, нужно новое, эффективное соглашение. Учитывая тот факт, что Республика Армения является одним из важных центров агробиоразнообразия, необходимо ускорить процесс налаживания сотрудничества по всем областям сельского и аграрного хозяйства двух стран.

Республика Армения, не повторяя опыт Советского Союза, почти 30 лет демонстрирует пример развития сельского хозяйства и решения продовольственной проблемы страны. Республика Таджикистан не имеет такого богатого и рационального опыта и очень заинтересована в изучении опыта армянских аграриев, расширении двустороннего сотрудничества в области разведения семян и внедрения биотехники, новой современной аграрной техники и генетики. Существует также хороший потенциал для развития сотрудничества в области растениеводства и животноводства.

г) водно-энергетическое сотрудничество. Для Республики Таджикистан, имеющей ограниченные земельные ресурсы, в условиях поэтапного укрепления устойчивого экономического и социального развития, а также расширения отраслей энергетики, промышленности и сельского хозяйства, целевое и рациональное использование водных запасов имеет большое значение.

Общеизвестно, что 21 декабря 2016 года Генеральной Ассамблеей ООН, единодушно была принята и одобрена резолюция A/RES/71/222 под названием «Международное десятилетие действия «Вода для устойчивого развития», 2018-2028 год». В рамках инициативы идет ускоренный процесс формирования благоприятных возможностей сотрудничества в направлении целевого использования водных ресурсов Республики Таджикистан [16].

Учитывая большой опыт Республики Армения, в области энергетики и рационального использования водных ресурсов, в частности в области строительства и эксплуатации гидроэлектростанций, ветро-электростанций, а также атомной электростанции, Республика Таджикистан нацелен на долгосрочную совместную работу с государственными и деловыми кругами Республики Армения. Такое двустороннее сотрудничество даст Республике Таджикистан заработать хороший капитал за счет Исламской Республики Афганистана, Исламской Республики Пакистан, Республики Индия и других стран региона.

Учитывая сложившуюся ситуацию, Республике Таджикистан в ближайшей перспективе необходимо сосредоточить совместные усилия на оптимизацию сотрудничества в сфере энергетики,

освоении «зеленых» технологий, в частности, газификации угля и возобновляемых источников энергии.

Анализ социально-экономических и инвестиционных программ республик Южного Кавказа показывает, что по многим параметрам экономическое сотрудничество Республики Таджикистан с Республикой Грузия и Республикой Арменией не соответствует требованиям сегодняшнего дня. Проект Межправительственной комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству подготовленный грузинской стороной, предусматривал создание Межправительственной Таджикско-Грузинской комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству. Сложность реализации соглашения заключается в том, что проект, подготовленный грузинской стороной, однако до сих пор изучается ими.

Одним из показателей пассивности взаимоотношений между двумя странами является незначительный объем товарооборота и небольшой ряд номенклатуры импортируемых и экспортируемых товаров. Основными статьями импорта из Республики Грузия в Республику Таджикистан являются продукты питания, лекарственные средства, древесина, электрическое оборудование и мебель.

Республика Грузия и Республика Таджикистан совместно с Азербайджанской Республикой сотрудничают в рамках программы ТРАСЕКА («Новый Шелковый Путь»), направленной на развитие транспортного коридора Европа-Кавказ-Азия. Посредством реализации проекта Республика Грузия поставляет в Республику Таджикистан продукты питания, лекарства и мебель. Для примера ещё в 2005 году товарооборот между странами составил 1,5 млн. долларов США. А только за 7 месяцев 2006 г. внешнеторговый оборот двух стран составил 4,9 млн.долларов, что в пять раз больше аналогичного периода 2005 года.

Согласно сведениям Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан объем взаимного товарооборота с Республикой Грузия за девять месяцев 2017 года составил 1,8 млн. долларов США, который сократился по сравнению с аналогичным периодом 2016 года на 0,8 млн. долларов США.

По официальным сведениям Агентства, объем взаимного товарооборота с Грузией весь 2017 год составил 2 млн. долл. США и снизился по сравнению с прошлым годом на 26,4%. Экспорт составил - 163,8 тыс. дол. США, а импорт - 2033,6 млн. дол США [17].

Удельный вес товарооборота с Республикой Грузия в общем объеме внешнеторгового оборота Республика Таджикистана за анализируемый период составил всего 0,06% [18].

Сравнительные показатели внешней торговли Республики Таджикистан с Республикой Грузия (млн. долл. США)

	Январь- Сентябрь	Январь- Сентябрь	Тенденция	
			+/-	%
Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан	2895,8	2868,6	-27,2	99,1
Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан Республикой с Грузией	2,6	1,8	-0,8	69,2
Экспорт	0	0,1	0,1	-
Импорт	2,6	1,7	0,2	65,4
Удельный вес (%)	0,09	0,06	-	-1

Структура импорта основных товаров Республики Таджикистан с Республикой Грузией

		Январь-сентябрь 2016		Январь-сентябрь 2017		Тенденция +/- (млн.долл)
		Стоим. (млн.долл.)	Уделен. вес (%)	Стоим. (млн.долл. X)	Удельный вес (%)	
	Импорт, всего:	2,6	100	1,8	100	0,2
2	Алкогольные и безалкогольные напитки	0,7	26,9	0,9	50,0	0,2
0	Фармацевтические продукции	0,1	3,8	0,4	22,2	0,3
9	Чай	0,1	3,	0,08	4,4	0,02
2	Мясные субпродукты	0,02	0,8	0	0	0

После достижения государственной независимости отношения Республики Таджикистан с Республикой Грузия неуклонно развиваются и существуют большие резервы для их успешного

развития и углубления. На наш взгляд основными направлениями в этом плане могут быть сельскохозяйственная и горнодобывающая отрасли, развитие туризма, образования, фармацевтики гомеопатического содержания и много другое.

Исходя из опыта прошлых лет, Республика Таджикистан рассматривает Республику Грузия как важного торгово-экономического партнера и готова к дальнейшему укреплению и углублению взаимовыгодного сотрудничества.

В мае 2017 года во время встречи Председателя Торговой палаты Республики Таджикистан Ш.Саида с Послом Республики Грузия в Республике Таджикистан К. Жгенти были обсуждены перспективы активизации экономических и торговых отношений предпринимательских кругов двух стран. В эти дни в городе Душанбе состоялась презентация проекта программы по экспорту грузинских цитрусовых в Республику Таджикистан и экспорта из Республики Таджикистана овощей, как уже отметили, при использовании возможностей Программы ТРАСЕКА.

Наряду с Программой ТРАСЕКА Республика Таджикистан через грузинский порт Потти (один из крупнейших портов в бассейне Чёрного моря в коридоре Европа - Азия) осуществляет ввоз в страну боксита для нужд ГУП «ТАЛКО» и вывоз алюминия в Европу.

Для расширения экспортных возможностей взаимного увеличения товарооборота, транзита продукции в режиме свободной торговли, бизнес сообществ двух стран, время от времени проводят выставки. Более того, бизнес-форумы деловых кругов способствуют ознакомлению с осуществляемыми в Республике Таджикистан социально-экономическими реформами, возможностями использования инвесторами в свободных экономических зонах республики. Таким образом, отношения между Республикой Таджикистан с государствами Южного Кавказа имеют перспективу дальнейшего развития и укрепления.

Республикой Таджикистан и государства Южного Кавказа должны осуществлять меры по оптимизации структуры взаимной торговли и улучшению позиций промышленных продуктов в сфере экспорта продукции и товаров. На наш взгляд, на сегодняшний день в экспортно-импортных связях целесообразно обеспечение следующих целей:

- а) добиться повышения технико-экономического уровня традиционных продуктов;
- б) обеспечивать участие отдельных регионов страны во внешнеторговых связях, всесторонне стимулировать развитие промышленной и аграрной сферы;
- в) повышать эффективность связей с государствами Южного Кавказа по импорту в целях формирования в стране внутреннего рынка, реконструкции предприятий, обеспечения беспереывной и рациональной работы промышленных объектов

ЛИТЕРАТУРА

1. Койчуев Т.К. Реалии и перспективы сотрудничества Киргизстана в рамках СНГ / Т.К. Койчуев // [http:// WWW.Cis.Minsk. By /page.Php? = 720](http://WWW.Cis.Minsk.By/page.Php? = 720).
2. Койчуев Т.К. Реалии и перспективы сотрудничества Киргизстана в рамках СНГ / Т.К. Койчуев // [http:// WWW.Cis.Minsk. By /page.Php? = 720](http://WWW.Cis.Minsk.By/page.Php? = 720).
3. Койчуев Т.К. Реалии и перспективы сотрудничества Киргизстана в рамках СНГ / Т.К. Койчуев // [http:// WWW.Cis.Minsk. By /page.Php? = 720](http://WWW.Cis.Minsk.By/page.Php? = 720).
4. Рахмон Э. Таджикско-азербайджанские отношения имеют прекрасные перспективы / Э.Рахмон //Дипломатия Таджикистана. Ежегодник. – 2007 г. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С.272.
5. См.: Рахмон Э. Таджикско-азербайджанские отношения имеют прекрасные перспективы / Э.Рахмон //Дипломатия Таджикистана. Ежегодник. – 2007 г. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С.273.
6. Рахмон Э. Таджикско-азербайджанские отношения имеют прекрасные перспективы. – С.211.
7. Там же.
8. См.: Сравнительные показатели внешней торговли Республики Таджикистан с Азербайджаном//Ежегодник Агентство по статистике при Президенте РТ.
9. Таджикистан–Азербайджан: веками скрепленная дружба.9.август.2018.news.taj.su. электронный ресурс.доступ.16.03.21
10. См.: Госстатагентство при Правительстве Республики Таджикистан. Ежегодный статический сборник. – Душанбе, 2017, 2018, 2019 гг.
11. См.: Госстатагентство при Правительстве Республики Таджикистан. Ежегодный статический сборник. – Душанбе, 2017.
12. См.: Госстатагентство при Правительстве Республики Таджикистан. Ежегодный статический сборник. – Душанбе, 2017.
13. См.: Бюллетень международных договоров. М. 2014.

14. См.: Статистический сборник – 2017 // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.- Душанбе, 2017.

15. См.: Статистический сборник – 2017//Агентство по статистике при Президенте РТ. – Душанбе, 2018.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА С ГОСУДАРСТВАМИ ЮЖНОГО КАВКАЗА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

Политические, экономические, торговые, технологические, военно-стратегические, культурные связи и традиции взаимодействия между Республикой Таджикистан и государствами Южного Кавказа сложились еще в советский период. Следует констатировать, что после распада СССР в течение более десяти лет острые и неадекватные проблемы переходного периода оказали существенное и решающее влияние на экономические связи Таджикистана с государствами Южного Кавказа. Именно благодаря осуществлению политики «открытых дверей», Республика Таджикистан добился активного включения в мировые и региональные интеграционные процессы, энергично участвует в решении многих назревших вопросов современности, и с каждым годом масштабы его двустороннего и многостороннего сотрудничества с государствами различных регионов мира расширяются. Сегодня Республика Таджикистан и государства Южного Кавказа стоят перед задачами создания новых основ для более успешного взаимодействия в политической, экономической и культурно - гуманитарных областях.

Использование потенциала экономического сотрудничества, его организация на основе современных требований, ещё более усиливают значение развития экономических связей между Республикой Таджикистан и государствами Южного Кавказа. Комплекс геополитических, экономических, социально-культурных, научно-технических и прочих факторов способствует установлению партнерских отношений с государствами Южного Кавказа, как в ближайший период, так и на далёкую перспективу. Количественные и качественные характеристики мирохозяйственных связей за последние годы показывают нарастание взаимозависимости национальных экономик, демонстрируя при этом преимущество международного интеграционного развития.

Ключевые слова: *Взаимоотношения, Южный Кавказ, интеграция, геополитика, экономические связи, партнерских отношений, политика «открытых дверей», Содружества Независимых Государств, Программы ТРАСЕКА бизнес-форумы.*

RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE STATES OF THE SOUTH CAUCASUS IN THE SOCIO-ECONOMIC SPHERE

Political, economic, trade, technological, military-strategic, and cultural ties and traditions of interaction between the Republic of Tajikistan and the countries of the South Caucasus trace their origin back to the Soviet period. It should be stated that for more than ten years after the collapse of the USSR, acute and serious problems encountered during the transition period had a significant and decisive impact on the economic ties of Tajikistan with the South Caucasus. It is thanks to the implementation of the “open door” policy that the Republic of Tajikistan has managed to be included in global and regional integration processes, actively participating in resolving many pressing issues. Every year the scale of its bilateral and multilateral cooperation with various states across the world is expanding. Today, the Republic of Tajikistan and the countries of the South Caucasus are faced with the task of creating new foundations for more successful interaction in the political, economic, cultural and humanitarian fields.

The use of the potential of economic cooperation and its organization based on modern requirements further enhance the importance of the development of economic ties between the Republic of Tajikistan and the South Caucasus. The combination of geopolitical, economic, socio-cultural, scientific, technical, and other factors ensures the strengthening of partnerships with the South Caucasus, both in the near future and in the long term. The quantitative and qualitative characteristics of global economic relations in recent years show the growing interdependence of national economies, while demonstrating at the same time the advantage of international integration development.

Keywords: *International relations, South Caucasus, integration, geopolitics, economic ties, partnerships, open door policy, Commonwealth of Independent States, TRACECA Programs, business forums.*

Сведения об авторе:

Исматова Назрби Шириниоевна – *Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни, соискатель кафедры международных отношений ТНУ. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки, 121. Телефон: (+992) 900108975*

About the author:

Ismatova N.Sh. – *Tajik state pedagogical University. S. Aini, candidate of the Department of international relations. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki street, 121. Phone: 900108975*

МЕХРГОН ДАР МАЪХАЗҲОИ ТАЪРИХӢ

Носирова П.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

«Воқеан, Мехргон яке аз куҳантарин ҷашнҳои мардуми ориёинаҷод буда, гузаштагонанон онро ҳамчун ситоишу ниёиши Мехр ё Митро ва рамзи аҳду паймон ва дустиву муҳаббати ойини меҳрпарастӣ таъбир кардаанд»

Эмомалӣ Раҳмон

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаҳои ҳастанд, ки ба таърих, расму ойин, иду маросимҳои мардуми тоҷикон робитаи қавӣ доранд ва гузаштаи миллати моро бо имрӯзу фардо пайванд месозанд. Аз ҷумла Наврӯз, Сада, Мехргон ва Тиргон вожаҳои мебошанд, ки номи ҷашну маросимҳои қадимаи мардумро ифода мекунанд.

Мехргон вожаи асили қадимист ва аз назари сохтмони дастурӣ сохта буда, аз вожаи **мехр** бо афзудани пасванди – **гон** таркиб ёфтааст.

Решаи калимаи «мехр» дар фарҳанги муътамад (mīhr) чунин тасвир ёфтааст: дар авастӣ: mīhra; дар паҳлавӣ mītr ё mitra; дар порсии бостон: mīo(r)a; дар паҳлавӣ: mītr, mīor ва маънӣ шудааст: 1. Муҳаббат дӯстӣ; 2. Рабуннавӣ ориёӣ; 3. Хуршед, офтоб; 4. Моҳи ҳафтуми ҳар соли шамсӣ; 5. Рӯзи шонздаҳуми ҳар моҳи шамсӣ [3, с.117].

Дар иртибот ба ин вожа, бояд таъкид намуд, ки ниёғони мо моҳро аз сӣ рӯз иборат дониста, ба ҳар қадам рӯзи моҳ номе ниҳода буданд, ки ба гуфтаи Абурайҳони Берунӣ дар «Китобу-т-тафҳим» «кин номҳои эзид ва фариштагонанд» [1, с.136]: ин суҳанони донишманди маъруфи Хоразм воқеият дорад, зеро рӯзи аввали моҳ Хурмузд (Ахурамаздо) ва шаш рӯзи баъди он номи фариштагони вай: Баҳман, Урдибиҳишт, Шахривар, Исфандормӯз, Хурдод ва Мурдод аст.

Профессор Додихудо Саймиддин маънии нахусти вожаи «мехр»-ро номи эзид дониста, ба ин назар буд, ки «номи дигари хуршед дар паҳлавӣ mīhr «мехр» ба номи эзиди mīhr иртибот дорад. Дар забони форсии миёна ин калима ба ҳайси калимаи кайҳонӣ бори нахуст истифода гардида, ин маъно маҳсули забони авастӣ нест. Маънои нахусти он, яъне номи эзид низ дар паҳлавӣ мустаъамал мебошад [6, с.181].

Калимаи Мехргон аз ду ҷузъ иборат буда, дар луғатномаҳо дар борааш чунин шарҳ омадааст: «мехр» - муҳаббат, самимият ва «гон» - далел бар нисбат, яъне ба чизе нисбат будан мебошад. «Гон» - одатан дар охири исми рӯз ва моҳи хуршедӣ меояд. Дар замони бостон мардуми ориётабор рӯзеро, ки дар охири рӯзу моҳаш пасванди «гон» мегирифт, ид меоростанд. Масалан, хурдодгон, меҳргон, обонгон, обрезгон, фарвардгон ва дигар рӯзҳо [7, с.1371].

Решаи вожаи «мехр» ба вожаи муштараки ҳиндуэронии «митра» бар мегардад. Мехр ё Митро ба маънии фуруғ, рӯшноӣ, ростӣ, пайваस्ताгӣ меҳрубонӣ ва зидди торикӣ, дуруғ, паймоншиканӣ ва номехрубонӣ кардан аст. Дар Авесто ин вожа ба сурати Эзиди Митро ба қор рафтааст. Дар Мехришти Авасто омадааст: «Мо хоҳонем, ки пуштибонии кишвари ту бошем, мо намехоҳем аз кишвари ту ҷудо шавем, намехоҳем аз хонаи худ ҷудо шавем. Мабод ҷуз ин, эй Мехри нируманд» [5, с.250].

Дар китоби «Авесто» Мехр яке аз бузургтарин эзид маҳсуб ёфта, борҳо дар ин китоб дар бораи ин ёдоварӣ шудааст. Аз ҷумла, дар «Мехришт» - и Авесто омадааст, ки Ахуро Маздо Мехрро мисли худ мешуморад: «Ахурамаздо ба Спитмон Зардушт гуфт: Эй Спитмон! Баъд аз он, ки ман Мехри фарохҷаргоҳро ҳастӣ бахшидам, ўро дар шоистагии ситоиш ва барозандагии ниёиш, баробар бо худ, ки Ахуро Маздоям биофаридам» [5,250].

Баъд аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки Мехр дар низоми бисёрэзидии даврони Зардушт мақоми маҳсус дошта, барои қорводорону деҳқонон ба таври маҳсус парастӣш ёфта, хеле арзиши зиёд доштааст. Ҳамин парастӣши мардум сабаб гардид, ки оини Мехр ва ҷашни Мехргон арзи ҳастӣ намуд.

Дар миёни қавмҳои ориёӣ, маҳсусан тоҷикон эҳтиром ба эзиди Мехр тайи садсолаҳо қорӣ гардида, қойҳои ситоишӣ дошт ва мардум онро парастӣш менамуданд. Аз рӯи эҳтиром рукҳои онро пурра риоя менамуданд. Дар баъзе минтақаҳо зодрузи Мехрро ёд мекунанд, ки он ба шаби дарозтарин яъне 22 декабри солшумории имрӯза мутобиқ аст. Ақидаҳои низ вучуд доранд, ки гӯё ҳамин ҷашн бо мурури замон ба ҷашни Мехргон мубаддал гаштааст.

Бунёди Наврӯз ба Ҷамшед, Мехргон ба Фаридун ва Сада ба Ҳушанг маҳсуб аст. Дар ин бора дар сарчашмаҳои зиёде ишорат шудааст. Дар «Шоҳнома» омадааст, ки баъд аз Ҷамшед салатанатро Заҳҳоки моррон ба даст гирифт ва мардумро зери ситаму азобу машаққат қарор дода буд. Оғози моҳи меҳр буд, ки ҷавонмарде бо номи Фаридун бар Заҳҳок ғолиб омада, соҳиби ҳукумат гардид. Ҳамаи одамон аз хурсандии зиёд ҷашне оростанд ва номи ин ҷашнро Мехргон ниҳоданд. Фирдавсӣ ин воқеаро чунин баён намудааст:

*Фаридун чу иғуд бар ҷаҳон комгор,
 Ба расми каён тоҷу тахти меҳӣ,
 Ба рӯзи хучаста сари меҳру моҳ,
 Замона беандух гаит аз бадӣ,
 Дил аз довариҳо бипардохтанд,
 Нишастанд фарзонагон шодком,
 Маи равшану чеҳраи шоҳи нав,
 Бифармуд то отаи афрӯхтанд,
 Парастидани Меҳргон дини ўст,
 Кунун ёдгор аст аз ў моҳи меҳр,
 Варо буд ҷаҳон солиён понсад,*

*Надонист чуз хеитан шаҳриёр.
 Биёрост бо кохи шоҳанишоҳӣ.
 Ба сар барниҳод он Каёнӣ қулоҳ.
 Гирифтанд ҳар як раҳи эзадӣ.
 Ба оини кай ҷаиши нав сохтанд.
 Гирифтанд ҳар як зи ёқут ҷом.
 Ҷаҳон гаит равшан сари моҳи нав.
 Ҳама анбару заъфарон сӯхтанд.
 Таносониву хӯрдан оини ўст.
 Бикӯиу ба ранҷ эҷ манмой чеҳр.
 Ки нафканд як рӯз бунёди бад [4, с.123].*

Дар ҷойи дигар доир ба Меҳргон Фирдавӣ чунин мегӯяд:

Бикард андар он кӯҳ отаикада,

Бад – ў тоза шуд Меҳргон ва Сада [4, с.123].

Дар вожаи «меҳргон» пасванди «гон» - ро метавон ба маънии ҷашн таъбир кард, яъне ҷашни Меҳр. Баъдан дар адабиёти классикии тоҷикии форсӣ аз Рӯдакӣ сар карда ба баъд шоирон ибороти «ҷашни Меҳргон» - ро истифода кардаанд:

Малико, ҷаиши Меҳргон омад, Ҷаиши шоҳону Хусравон омад

Дар «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ» омадааст, ки «ҷашне аз ин бузургтар баъд аз Наврӯз набошад». Меҳргон дар Меҳрӯзи моҳи Меҳр бо шукуху шаҳомати хос дар рӯзи оғози фасли тирамоҳ, дар шонздаҳуми Меҳрмоҳ баргузор шуда, пас аз шаш рӯз дар рӯзи Ромрӯз ба поён мерасад. Рӯзи Ромрӯз рӯзи бисту якуми Меҳрмоҳ аст, ки онро «Меҳрмоҳи бузург» меноманд. Нахустин рӯзи ҷашн Меҳргони ҳамагонӣ ва охири рӯзи ҷашн Меҳргони хоса номида мешуд.

Махсусан, дар давраи Сосониён ҷашни Меҳргонро бо як шукуху шаҳомати хосса ҷашн мегирифтанд. Дар аҳди қадим дар тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ расм шуда буд, ки баъди хурок хурдан ба рақсу пойкубӣ даромада, май менушиданд. Шоирон шеърҳо дар васфи ин ҷашн месароиданд. Ҳама ба яқдигар ҳадяҳо меоданд. Махсусан, ҳадяҳои гаронбаҳо насиби шоҳону хусравон мегардид. Дар ин бора мефармоянд:

*Ба ҳӯи одати обо ба ҷамъи зоирон «зар» деҳ,
 Ба расму сирати аҷдод, ҷаиши Меҳргон «май хур».*

(Масъуди Саъди Салмон)

Мансуб доштани ҷашни Меҳргон ба нахустин моҳи Меҳргонмеҳр дар осори Носири Хусрав низ зикр карда мешавад, ки ў ҳар ду ҷашн Наврӯз ва Меҳргонро ба ҳангоми эътидоли шабу рӯз медонад:

*Наврӯз беҳ аз Меҳргон,
 Гарҷӣ ҳар ду замонанд, эътидолӣ.
 Масъуди Саъди Салмон васфи Меҳргонро чунин мекунад:
 Рӯзи меҳру моҳи меҳру ҷаиши фарруҳ, Меҳргон
 Меҳр бифзо, эй нигори моҳчеҳри меҳрубон.
 Меҳрубонӣ кун ба ҷаиши Меҳргону рӯзи меҳр,
 Меҳрубонӣ кун ба рӯзи меҳру ҷаиши Меҳргон.
 Гардезӣ менависад, ки «Афредун он рӯзро ҷашн кард ва он ҷашнро Меҳргон ном кард» [2, с.39].
 Манучеҳрӣ мегӯяд:*

*Шод бошед, ки ҷаиши Меҳргон омад,
 Бонги овои диروي корвон омад.*

Берунӣ менависад, ки ҷашнро рӯзи пайдоиши Офтоб гуфтаанд, зеро Меҳр дар маънии луғавӣ «хуршед» аст ва чун дар ин рӯз Офтоб барои аҳли олам пайдо шуд, ба ин сабаб ин рӯзро Меҳргон мегӯянд. Берунӣ мегӯяд, ки аз ойини Сосониён дар ин рӯз ин буд, ки тоҷеро, ки «сурати Офтоб дар ў буд, ба сар мегузоштанд. Ва дар ин рӯз барои эронӣён бозоре пайдо мешавад».

Асадии Тӯсӣ дар «Гаршоспнома» - и худ ин ҷашнро ба таври зайл баён намудааст:

*Ҳамон сол Заҳҳокро рӯзгор,
 Биёмад Фаридун ба шоҳанишаҳӣ,
 Сараширо ба гурзи кайӣ кӯфт хурд,
 Чу дар бурҷи шоҳин иғуд аз хӯша меҳр,
 Ба ороиши Меҳргон ҷашн сохт,*

*Дижам гаити иғуд соли умраи ҳазор.
 Ва з-он мор фаиш кард гетӣ тухӣ.
 Бибастаи ба қуҳи Дамованд бурд.
 Нишаст ў ба шоҳӣ сари моҳи меҳр.
 Ба шоҳӣ сар аз ҷарҳи маҳ барафрост.*

Унсӯри дигари ин ҷашн аз он иборат буд, ки мардум барои ҳосили ҷамъовардаи яксолаи худ хурсандӣ намуда, ҷашн меорост, то ки соли оянда ҳосил боз ҳам фаровонтар гардад. Инчунин ба ин васила гуё мардум барои яксол меҳнати яксоли худ як рӯз роҳат мекарданд. Ва он рӯз маҳз рӯзи ин ҷашн буд. Ҳамаи мардумон баракати солро маҳз дар баргузори ҷашни Меҳргон ифода мекарданд.

Берунӣ андар пайдоиши ин чашн ривоят мекунад, ки «Дар ин рӯз фариштагон барои ёрии Фаридун омаданд ва дар хонаҳои подшоҳон ин тавр дар ин моҳ расм шуда, ки дар сахни хона марди диловаре ҳангоми тулуи офтоб меистад ва бо овози баланд мегӯяд; Эй фариштагон аз осмон поин оед ва шаёину шаррхоро банду баст кунед ва аз дунё ононро дафъ намоед!». Ва мегӯяд, ки Худованд дар ин рӯз заминро густарионид ва колбӯдхоро барои он ки маҳали арвоҳ бошад, офарид. Ва дар соате аз ин рӯз фалакофар оҳиста нафас мекашад, ки то часадхоро парвариш диҳад. Ва мегӯяд, ки дар ҳамин рӯз буд, Худованд Моҳро, ки қуррае сиёҳ ва бефурӯғ буд, баҳо ва чило бахшид ва бад ин сабаб гуфтаанд, ки моҳи Меҳргон аз Офтоб бартар аст. Ва фархундатарин соатҳои он соатҳои Моҳ аст».

Меҳргон ҳаммонанди Наврӯз бо ойини ягона ва русуми вижа баргузор мешуд. Бино бар ривояти Берунӣ «дар мулуки Хуросон ин тавр расм гардидааст, ки дар рӯзи Меҳргон ба сипоҳиёну хизматгонрон чизу чораи тирамоҳино зимистонӣ медиҳанд» [1, с.243].

Ҷанбаҳои таърихӣ, нучумӣ, кишоварзӣ, иҷтимоӣ ва оинӣ доштани Меҳргон айён аст. Ҷанбаи таърихӣ ин чашн як қатор ҳодисаҳои муборизаи равшанӣ бо торикӣ, некӣ бо бадӣ ва пойдор намудани адлу ростӣ дар кишварро дар бар мегирад, ки он шомили нуқтаҳои муҳимӣ иҷтимоӣ низ ҳаст. Нучумии он бошад, ба ҷараёни омӯзаҳои ҷаҳоншиносӣ ва офариниши олам марбӯт мебошад. Ҷанбаи оинии он вобаста ба пайдоиши дини меҳрпарастии ниёғони ориёӣ мо мебошад.

Дар «Китоб-ут-тафҳим» - и худ Абурайҳони Берунӣ овардааст: «Меҳргон чист? – Шонздаҳум рӯз аст аз меҳрмоҳ ва номаш Меҳр. Ва андар имрӯз Афридун зафар ёфт бар Биноросби Ҷоду, он ки маъруф ба Заҳҳок. Ва ба кӯҳи Дамованд боз дошт. Ва рӯзҳо, ки сипаси Меҳргон аст, ҳама чашнанд бар кирдори он чи аз паси Наврӯз бувад. Ва шашуми он Меҳргони бузург бувад ва Ромрӯз аст ва бад – ин донандаш» [6, с.144].

Тибқи гуфтаи Берунӣ чашни Меҳргон 16 меҳр (7-8 октябр) ва «Меҳргони бузург» 21 меҳр (11-12 октябр) рост меояд [1, с.243].

Салмони Форс овардааст: «Мо дар аҳди зардуштӣ будан мегуфтем, Худованд барои зиннати бандагони худ ёкутро дар Наврӯз ва забарҷадро дар Меҳргон берун овард. Ва фазли ин ду дар айём монанди фазли ёкуту забарҷад аст ба ҷавоҳири дигар».

Бояд гуфт, ки дар давраи Сосониён чашни Меҳргон ба Меҳррӯзи Меҳрмоҳ ё шонздаҳуми моҳи Меҳр интиқол меёбад. Ҷам акнун зардуштиёни Эрону ҳинд Меҳргонро дар даҳуми Меҳрмоҳ чашн мегиранд.

Хулоса, имрӯз дар Тоҷикистони соҳибистиклол низ ин чашни суннати мардуми ориёӣ аз нав эҳё гардид ва ҳафтаи аввали моҳи октябр ҳар сол чашн гирифта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Абурайҳони Берунӣ. Осору-л-боқия. / А.Берунӣ Душанбе, 1990. - 432 с.
2. Абусаъид Абулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳуди Гардезӣ. Зайну-л-аҳбор. / М.Г. Абусаъид-Душанбе, 20с.
3. Муҳаммад ибни Чаририи Табарӣ. Таъриху –р-русули ва-л-мулук. Китоби 1. / Ҷ.Табарӣ-Душанбе, 2014.-140 с.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷилди 1. / А. Фирдавсӣ - Душанбе, 1987. - 480 с.
5. Авесто. Гузориш ва пажуҳиши Ҷ. Дӯстхоҳ / Баргардони Д. Муаззам. Душанбе: Қонуният, 2001. – 392 с.
6. Абурайҳони Берунӣ. Аттафҳим. / А. Берунӣ - Душанбе, 1973. – 286 с.
7. Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 1-4/ М. Муин.-Техрон, 1371. – 5277с.

МЕХРГАН В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ, ПРОИСХОЖДЕНИЕ

В данной статье автор анализирует Мехрган в исторических источниках, происхождение Мехргана и то, как праздновать Мехрган с точки зрения таджикских мыслителей. Следует отметить, что слово Mehrgan - древнее слово, созданное с точки зрения конструктивного построения, оно состоит из слова mehr с добавлением суффиксов.

Это слово в первую очередь употреблено в книге предков таджикского народа «Авесто» в образе Эзиди Митро, любовь - одного из величайших езидов, и неоднократно упоминается в этой книге. Абу Райхан аль-Бируни пишет, что праздник - это день восхода Солнца, Фирдоуси написал его в день победы Фаридуна над Заххаком и освобождения бедняков от страданий Заххака.

Исторические, астрономические, сельскохозяйственные, социальные и религиозные аспекты Мехргана очевидны. Исторический аспект этого праздника включает в себя ряд событий борьбы света с тьмой, добра со злом и установления справедливости и правды в стране. Итак, в сасанидский период Мехрган праздновался с большой помпой и великолепием. В древности во всем регионе Центральной Азии было принято танцевать и пить вино после еды. В честь этого праздника поэты читали стихи. Все дарили друг другу подарки. В частности, дорогие подарки делались королям и вельможам.

Ключевые слова: *мехрган, сада, тиргон, навруз, Авеста, Зороастр, Сасаниды, солнце, мехр, митро, история, Средняя Азия, древность, поэты, поэзия.*

MEHRGAN IN HISTORICAL SOURCES

In this article, the author analyzes Mehrgan in historical sources, the origin of Mehrgan and how to celebrate Mehrgan from the point of view of Tajik thinkers. It is noted that Mehrgan is an ancient word and was constructed from the point of view of instructional construction and is composed of the word mehr with the addition of the suffix -gon.

This word is first of all used in the book of the ancestors of the Tajik nation «Avesto» in the image of Ezidi Mitro, love is one of the greatest Ezid, and it is repeatedly mentioned in this book. Abu Rayhan al-Biruni writes that the holiday is the day of the rising of the Sun, Ferdowsi wrote it on the day of Faridun's victory over Zahhak and the liberation of the poor people from the suffering of Zahhak.

The historical, astronomical, agricultural, social and religious aspects of Mehrgan are obvious. The historical aspect of this holiday includes a number of events of the struggle of light with darkness, good with evil and the establishment of justice and truth in the country. And so, during the Sasanian period, Mehrgan was celebrated with great pomp and splendor. In ancient times, it was customary throughout the Central Asian region to dance and drink wine after eating. Poets recited poems in honor of this holiday. Everyone gave presents to each other. In particular, expensive gifts were given to kings and nobles.

Keywords: mehrgan, sada, tirgon, navruz, Avesta, Zoroaster, Sassanids, sun, mehr, mitro, history, Central Asia, antiquity, poets, poetry.

Сведения об авторе:

Носирова Парвона Хайридиновна - доктор (PhD) – кафедры история таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни, Тел: (+992) 501050225

About the author:

Nosirova Parvona Hayriddinovna - Doctor (PhD) - Department of History of the Tajik People of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Tel: (+992) 501050225

ФАВТИ ТЕМУРЛАНГ ВА ТАЛОШҶОИ ХАЛИЛ СУЛТОН БАРОИ ҲОКИМИЯТ

Муродзода А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Бино ба иттилои манбаъҳо Темурланг аз дербоз орзуи ба зери тасарруфи худ даровардани мулки Хитойро дошт. Гарчанде ки синну соли ин чоҳил хангоми лашкаркашӣ ба Хитой ба чое расида буд, аммо ба пирию фартутии худ нигоҳ накарда, хирси ба даст овардани боигариву сарват ӯро водор сохт, ки 27 ноябри соли 1404 аз Самарқанд берун шавад. Ҳамин тавр, ӯ ба самти Хитой рафт ва қадами номуборакаш то ба мавзеи Утрор расид. Дар ин хангом, дар Утрор зимистони қаҳратун ҳукмфармо буд.

Муаррихи бузурги араб Ибни Арабшоҳ воқеаеро, ки дар Утрор бо Темурланг рӯй дода буд, чунин ба қалам додааст: «Темур...то маконе даррасид, ки Утрор ном дошт ва ӯ агарчи дар зоҳир аз сармо дар амон мебуд, аммо бар он шуд, ки даруни худро низ аз газанди зимистон пас дорад, пас бифармуд, ки чакидае аз шароби махсус бигиранд ва доруҳои гарммизоҷ ва дигар баҳорҳо бад-он биёмезанд ва Худо нахост, ки рӯхе чунон палид аз колбаде чунон нопок берун шавад... Пас аз он бода чомҳои паёнай нӯшид...то се рӯз бад-ин гуна лахт-лахт хун аз даҳон фуру мерехт...»[5, с.533-534].

Бояд гуфт, ки аз воқеаи лахт-лахт тайи се рӯз аз даҳон хун хориҷ кардани Темурланг муаррихони дарбории теуриён Шарафуддин Алии Яздӣ ва Камолуддин Абдулраззоқи Самарқандӣ дар асарҳои худ хомӯширо ихтиёр кардаанд.

«Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур»-и Ибни Арабшоҳ ва «Ҳабиб-ус-сияр»-и Хондамир асарҳои ҳастанд, ки дар онҳо муаллифон воқеаи ба тариқи даҳшатнок ҷон додани Темурлангро бо тамоми ҷузъиёташ тасвир кардаанд.

Темурланг пас аз ҷонканиҳои зиёде 18 феввали соли 1405 дар мавзеи Утрор вафот кард. Ибни Арабшоҳ рӯзи вафоти ӯро чунин баён мекунад: «Ин воқеа дар шаби чаҳоршанбеи ҳафдаҳуми шабони соли 807 буд, ки Худои таъоло ба раҳмати худ бедоде чунон аз бандагонаш баргирифт...»[5, с.533-534].

Тибқи иттилои сарчашмаҳо Темурланг пеш аз фавти худ ба сарлашкаронаш васият карда, Пирмуҳаммад фарзанди Ҷаҳонгирро, ки волии Кобул, Ғазнин ва Қандаҳор буд, валиаҳду қоиммақоми худ таъин кард.

Чунончи Мирхонд дар «Равзату-с-сафо» менигорад: «Худи Темур дарёфт, ки дигар беҳбуд нахоҳад ёфт, пас занон ва хавоси умарои худро эҳзор кард ва васият кард, ки Пирмуҳаммади

Чаҳонгир валиаҳду қоиммақоми ӯ бошад ва ӯ дар Самарқанд биншинад ва ҳамагон аз ӯ итоат кунанд. Ва ҳамаи умароро савганд дод, ки аз он васият сарпечӣ нақунанд» [7, с.1122; 11, с.489].

Амир Шоҳмалик ва шайх Нуриддин савганди вафодорӣ ёд карданд, ки васияти ӯро ба чой меоранд. Шоҳзодагону амирон нақшаи лашкаркашӣ ба Хитойро мавкуф гузоштанд. Тасмим гирифтанд, ки марги Темур то андозе пинҳон дошта шавад. Часади Темурро 23 феввали 1405 махфиёна дар канори часади наберааш Муҳаммад султон дафн карданд.

Баъдтар дар соли 1409 пас аз он ки Шоҳрух Самарқандро ба даст гирифт, часади Темурланг бо часади Муҳаммад султон ба чойгоҳи ҳозираи он, яъне Гӯри Мир интиқол дода шуд.

Аз ҳамон лаҳзае, ки часади Темурлангро ба ҳок супориданд, аллакай мубориза барои ба даст овардани ҳокимият байни қонишинони ӯ оғоз гардид. Тавре ки аз сарчашмаҳо маълум аст аз фавти Темур якҷанд рӯз нагузашта, дар дохили хонадони темуриён байни Пирмуҳаммад ва Халил Султон барои соҳиб шудани ҳокимият мубориза оғоз шуд. Пас аз муноқишаҳои зиёд Халил Султон ҳокимиятро дар Мовароуннаҳр ба даст гирифт. Чӣ тавре ки Мирхонд менависад: «Халил Султон рӯзи чаҳоршанбе шонздаҳуми рамазони соли ҳаштсаду ҳафт (18 март 1405)... дар Самарқанд бар тахт нишаст» [7, с.498].

Халил Султон (1384-1411) писари Мироншоҳ, ки фарзанди сеюми Темурланг буда, яке аз золимтарин, хунхортарин ва бераҳмтарини онҳо ба ҳисоб мерафт, то замони фавти бобояш ҳокими Тошканд буд.

Гарчанде ки Халил Султон ба воситаи ҳазинаи аз Темурланг ба даст овардаш аёнро ашрофи бонуфузи Мовароуннаҳрро моили худ намуда буд, лекин дере нагузашта, ӯ ба эътирозу исёни амирон ва шоҳзодагони Темурланг дучор мегардад. Нахустин шуда амирони Туркистон ва Фарғона, амир Худойдод бо шайх Нуриддин бар зидди Халил Султон исён мебардоранд. Ҳатто бародари Халил Султон Султонхусайн бо мақсади барқарор намудани ҳокимияти худ дар минтақаҳои соҳили чапи Амударё ба муқобили ӯ сар мебардорад. Ҳамчунин дар як вақт Пирмуҳаммад аз Амударё гузашта, зидди Халил Султон ба қониби Насаф лашкар мекашад. Ҳамин тарик, муборизаҳои шадид дар Мовароуннаҳр бар зидди ҳокимияти Халил Султон авҷ мегирад.

Амир Шайх Нуриддин ва Шоҳмалик саъю талоши зиёде карданд, ки пеши роҳи Халил султонро гиранд, то ки васияти Темурлангро нисбат ба валиаҳди ӯ Пирмуҳаммад ба ҷо биёранд, лекин натиҷае ба бор наовард.

Академик Бартолд мегӯяд: «Мадорике мавҷуд аст, ки фармондеҳони артиши Темур мехостанд нақшаи ҳамла ба Чинро амалӣ кунанд, аммо шӯришҳои дохилӣ онро аз ин кор боздошт» [1, с.250]. Бояд қайд кард, ки нахустин осори ин шӯришҳо дар ба даст овардани ҳокимият миёни қонишинони Темурланг сар зад. Гарчанде, ки Темурланг наберааш Пирмуҳаммадро валиаҳди худ таъйин кард, аммо саркардаҳои ҳарбӣ ин қонишинро шоистаи салтанат надиданд ва Халил Султон набераи дигари ӯро ба фармонравӣ баргузиданд. Бо ин ҳама ҷанги қудратҳои ба анҷом нарасид. Баъд аз марги Темурланг наберааш Халил Султон ҳокимиятро 18 март соли 1405 дар Самарқанд ва писараш Шоҳрух бошад пойтахти Хуросон-Ҳиротро соҳиб гардиданд.

Тибқи иттилои Мирхонд «Халил Султон рӯзи чаҳоршанбе шонздаҳуми рамазони соли ҳаштсаду ҳафт (18 март 1405)... дар Самарқанд бар тахт нишаст ва ба мулоҳизоти зоҳирӣ амирзода Муҳаммад Чаҳонгир писари амирзода Муҳаммадсултон ва бародарзодаи амирзода Пирмуҳаммади валиаҳдро ба номи хонӣ мавсум карданд ва номи ӯро бар рӯи аҳқому мановиш сабт карданд ва сиккаву хутба дар Мовароуннаҳр ба номи ӯ карданд» [7, с.1124].

Халил Султон аз рӯзҳои нахустини дар сари қудрат буданаш се рақиб дошт: Шоҳрух, султон Ҳусайн ва Пирмуҳаммад. Шоҳрух ба муноқишаҳои Халил Султон ва Пирмуҳаммад даҳолат накард ва даҳолат карда ҳам наметавонист, зеро дар ин вақт пас аз вафоти Темурланг авзои сиёсии Хуросон ноором буд. Чунки исёну ошӯбҳо дар қаламрави Хуросон барои мустақилият ба даст овардан дар минтақаҳои гуногун ба вучуд омаданд. Ва Шоҳрух саргарми паҳш кардани онҳо буд.

Пас аз ба сари қудрат омадани Халил Султон бародари ӯ Султонхусайн ба Ҳирот фирор карда ва дар он ҷо аз қониби Шоҳрух ба қатл расид [10, с.88].

Ҳанӯз дар соли 1406 Халил Султон барои пешгирӣ аз ҳучуми Пирмуҳаммад ба Қарши омада, аз он ҷо лашкареро бо сардории амир Бурундук ба қониби Ҳисор фиристода буд. Вале ин ҳучум ба мақсади худ нарасид. Рӯзи иди рамазон (1 шаввол 808-22 март 1406) дар мавзеи Чикдалик дастаҳои ироқие, ки дар лашкари Халил Султон буданд исён бардошта, аз ӯ ҷудо шуда аз Самарқанд озими Хоразм карданд. Халил Султон ночор ба Самарқанд баргашт. Инчунин Халил ба назди амир Бурундук, ки ба самти Ҳисори Шодмон мерафт, кас фиристода, ӯро низ баргардонид.

Баъди бозгашт ба Самарқанд хабар омад, ки амир Пирмуҳаммад бо ташвиқи амири худ Пиралии тоз ба Мовароуннаҳр ҳамла карда, Ҳисорро ба зери тасарруфи худ даровардааст. Халил Султон аз тарси он, ки мабодо Худойдоди Ҳусайнӣ ва шайх Нуриддин ба Самарқанд ҳучум нақунанд, иддае аз лашкариёни худро дар Самарқанд гузошта, худ бо як қисми лашкараш соли 1406 ба самти Ҳисор равона гардид.

Гарчанде ки тарафдорони ба сари тахт нишастани Пирмуҳаммад зиёд буданд, аммо ӯ аз идора кардани давлат баромада нагавонист. Ӯ то марти соли 1409 дар Самарқанд ҳукмронӣ кард. Бояд гуфт, ки ҳокимияти ӯро ҳеч кас эътироф накард. 30 марти соли 1409 дар шимоли Самарқанд ӯ аз ҷониби амир Худойдод асир гардид.

Халил Султон бошад аз ҳокимияти Мовароуннаҳр ба ғолиби Шохрух (1397-1447), фарзанди ҷаҳоруми Темурланг даст кашид ва ба ҷойи он Райро гирифт.

«Охируламр он ганҷро, ки соҳибқирон ба шамшерӣ обдор чамъ карда буд, султон Халил ба сипар бахш кард. Ҷаҳор сол дар пойтахти Самарқанд ва диёри Мовароуннаҳр салтанат кард, оқибат Худойдоди Хусайнӣ ва Худойдоди Ҷатта ва Бердибек ва боқии умаро бар ӯ хуруҷ карданд. Сабаб он ки Шодмалик-оғо, ки аз кумғони амир Ҳоҷӣ Сайфуддин буда, аз рӯи таашшук ба никоҳ дароварда буд ва он зан дар умури подшоҳӣ мадҳал намуд ва умаро бартофтанд ва дар санаи ихдо ашара ва самонумиата шоҳзода Халилро гирифта ба банди тилло муқайяд сохтанд ва гӯшу бинии Шодмалик-оғоро бибуриданд ва шоҳзода ба қалъаи Шохрухия маҳбус карда...»[4, с.633].

Бояд қайд намуд, ки Ибни Арабшоҳ дар асари таърихӣ худ «Аҷоибу-л-мақдур фи ахбори Темур» дар муқоиса бо дигар муаррихони аҳди Темурӣ рӯйдодҳои замони Халил султонро дар бештар аз 35 фасл мавриди баррасӣ қарор додааст.

Воқеан, тибқи иттилои сарчашмаҳо, Халил Султон ошиқӣ зане бо номи Шодмулк буд ва дар ишқи ӯ дostonҳо аз худ боқӣ гузошт. Ганҷинаҳои хунолуди Темурланг дар Самарқанд сарфи айшу ишрати Шодмулк гардиданд.

Бояд қайд кард, ки Шодмулк ҳамсари амир Сайфуддин яке аз сарлашқарони наздики Темурланг буд. Чи тавре ки Ибни Арабшоҳ қайд мекунад: «Халил Султон Шодмулк-завҷаи амир Сайфуддинро ба занӣ гирифт ва ҳавои васли ӯ чунон вайро даррабуд, ки ба якбораш ба доми хеш даркашид...»[5, с.315].

Ва Ибни Арабшоҳ низ як омили асосии ноустувор будани давлати Халил султонро дар идорашудани мамлакат аз ҷониби ҳамсари ӯ Шодмулк мебинад. Аз ҷумла, дар фасли «Оташе, ки ба ҷони Халил Султон даргирифт» чунин қайд мекунад: «Амре аз ҷониби ӯ ҷуз ба андешаи Шодмулк судур намеёфт...Халил Султон зимоми қор ба дасти ӯ супурда...ва ин аз бисёре нодонӣ ва сабуксарӣ буд. Чӣ гуна растағор тавонад зист он кас, ки инон ба дасти занон супорад?» [5, с.316].

Халил Султон дар давраи подшоҳии худ то ба замони ба дасти Худойдоди Хусайнӣ асир афтоданааш дар соли 811/1409 назар ба навиштаи Тоҷиддини ас-Салмонӣ, «шаш ё ҳафт маротиба ба Ҳисори Шодмон рафта, боре ҳам аз он ҷо шодмон барнагашта буд»[3, с.298]. Бояд зикр сохт, ки хучумҳои пай дар пайи Халил Султон тӯли солҳои ҳукмрониааш ба Ҳисор дар дигар сарчашмаҳои аҳди теуриён мавҷуд нест. Муаллиф аз қадом манбаъ истифода бурдааст, барои мо маълум нест.

Тибқи маълумоти «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд Темурланг пеш аз лашқарқашиааш ба Хитой аз Халил Султон талаб кард, ки аз баҳри ҳамсари худ Шодмулк барояд. Аммо Халил Султон ҳеч аз Шодмулк дил қанда наметавонист. Темурланг ҳатто дастури қатли Шодмулкро медиҳад ва танҳо бо даҳолати ҳамсараш Сароймулкхонум ин зан аз марг раҳо меёбад.

Бояд гуфт, ки тибқи иттилои сарчашмаҳо Темурланг нисбат ба наберааш Халил Султон муҳаббати бештар дошт. Халил Султон сарфи назар аз ҷавониааш ҳанӯз дар синни понздаҳсолагиаш дар ҷанги Ҳиндустон иштирок дошт ва ҷасорате низ аз худ нишон дод. Ва бо хоҳиши Темурланг як дебоҷаи асари «Рӯзномаи ғазавоти Ҳиндустон»-и Ғиёсуддин Алӣ ба Халил Султон бахшида мешавад.

Сарчашмаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки Темурланг ҷӣ аз фарзандон ва ҷӣ аз наберагонаш ҳамонеро бештар дӯст медошт, ки ба амсоли худаш бераҳму қотил бошад. Ва дар набардҳои Ҳиндустон маҳз чунин чеҳраро дар симои наберааш Халил Султон аз писари золимаш Амироншоҳ дарёфт кард.

Ҳамчунин аз қорномаи Халил Султон дар ҷангҳои Ҳиндустон Низомуддини Шомӣ дар асари худ «Зафарнома» чунин тавсиф кардааст: «Дар он ҳангом, ки оташи қорзор забона зад, амирзода Халил Султон баҳодур дар синни понздаҳсолагӣ, пеш аз ҳама шамшер расонид ва пиле гирифта, дар бандагии ҳазрат (манзур Темурланг) ҳозир гардонид» [8, с.191].

Руи Гонсалес де Клавихо фиристодаи Ҳонри сеюм подшоҳи Костил дар сафарномааш баъди марги Темурланг ба сари қудрат омадани Халил султонро дар Самарқанд батафсил инъикос намуда, аз ҷумла чунин қайд мекунад: «Ин Халил Султон муқарраби бобои худро кушта, худи ҳамон замон ба қалъа рафт, ҳазинаро соҳиб шуда, шаҳро ишғол кард ва ҷасади бобояшро гӯронд» [7, с.194]. Дар ҷойи дигар ҳамин муаллиф оид ба синну соли Халил Султон чунин мегӯяд: «Халил султон, ки ҳамагӣ бисту ду сол дорад, сафедпӯст, бузургҷусса буда, ба падараш монанд аст» [7, с.194].

Ҳамин тариқ, Халил Султон аз рақибони худ осудахотир гашта ва соҳиби тамоми ҳазинаву захираи Темурланг, ки дар зарфи сиву шаш сол аз минтақаҳои мухталиф чамъ карда буд, гардид. Чи тавре, ки Шарафуддин Алиӣ Яздӣ қайд мекунад: «Ҷӣ аз асбоби шавқату қомғорӣ ва муқаддамоти

мулкситонӣ ва чаҳондорӣ, он чӣ амирзода Халил султонро ба ҳасби иттифоқ аз ибтидои офаринишдаст дода буд, камтар касеро боз ачибор касеро муяссар шуда бошад» [11, с.512].

Халил Султон дар замони Темурланг ба таври пинҳонӣ Шодмулкро ба никохи худ дароварда буд. Ҳамчунин ӯ Чаҳонсултон духтари амирзода Алиро дар ақди никоҳ дошт. Ва амирзода Али хоҳарзодаи Темурланг буд. Ба Темурланг аз ин боб шикоят карданд. Темурланг чандин маротиба фармони қатли Шодмулкро содир кард [6, с.552]. Аммо ба чорачӯиҳои Халил Султон ва мусоидати Сароймулкхонум Шодмулк аз марг раҳо ёфт. Пас аз вафоти Темур Халил Султон ба сари қудрат нишаст. Ва Халил Султон Шодмулкро бонуи занони дарбор сохт. Тибқи иттилои Шарафуддин Али Яздӣ... «Муддати сиву шаш сол молу хирочи рубъи маскун ба андак замоне ба ҳеч баромад ва ба арзи чаҳор сол аз маҷмӯи он хазоину амволу шавкат ва ҷалол асаре боқӣ намонд» [11, с.513].

Чуноне ки дар боло зикр ёфт, Темурланг пеш аз фавти худ (18 феввали 1405) дар Утрор васият кард, ки ҷонишини ӯ ва соҳиби тоҷу тахти Самарқанд набераи ӯ Пирмуҳаммад бини Чаҳонгир бошад. Ба ақидаи Клавиҳо [9, с.156], азбаски Темур писараш Чаҳонгирро бисёр нағз мидид, аз ин рӯ, наберааш Пирмуҳаммад, писари Чаҳонгирро низ бисёр дӯст медошт. Ҳофизи Абрӯ низ дар асари худ қайд мекунад, ки Пирмуҳаммад дар ин вақт «...волии мамолики Балх, Тахористон, Хатлон, Қандаҳор, Кобул ва Ғазнин то сарҳади соҳили Синд ва ақсои мамолики Ҳинд буд» [10, с.54].

Шоҳрух бошад писари дигари Темур дар Хуросон зимоми ҳокимият дар дасташ боқӣ монд. Пирмуҳаммад ҳокими Ҳинду Кобул гардид. Ӯ пас аз даст рафтани ҳокимияти Мовароуннаҳр якҷанд маротиба кӯшиши ба даст овардани Самарқандро намуда, бо ташвиқи яке аз амирони худ Пиралии тоз ба Мовароуннаҳр ҳучум карда, соли 1406 Ҳисорро ба зери тасарруфи худ даровард. Баъд аз чанд рӯзи муҳосираи Ҳисор Халил Султон маҷбур гардид, ки бо Пирмуҳаммад сулҳ бандад. Байни онҳо аҳд баста шуд, ки ноҳияҳои Ҳисор ва Навандак ба тобеияти Пирмуҳаммад дохил шаванд. Халил Султон баъди аз даст рафтани як қисми қаламраваш барои аз байн бурдани Пирмуҳаммад бо Пиралии тоз амири ӯ бо ҳиллаю найранг забон як кард, ки дар ҳолати аз байн бурдани Пирмуҳаммад вилояти Мозандаронро ба ӯ хоҳад дод. 22-юми феввали 1407 дар Балх бо роҳбарии вазири Пирмуҳаммад Пиралии тоз табаддулот ба миён омад. Дар натиҷаи ин табаддулот Пирмуҳаммад ва занону наздиконаш ба қатл расиданд.

Пиралии тоз бошад худ дертар ба дасти Шоҳрух ба интиқоми хуни Пирмуҳаммад дастгир шуда, соли 1409 ба қатл расид.

Халил Султон бошад пас аз ба даст овардани ҳокимият ба айшу ишрат дода шуда, дар идора кардани давлат форинболӣ зоҳир сохт.

Пас аз чор соли ҳукмронии Халил Султон Худойдоди Ҳусайнӣ ба Мовароуннаҳр ҳучум карда, Самарқандро ба тасарруфи худ даровард. 30 марти соли 1409 Халил Султон аз ҷониби Худойдоди Ҳусайнӣ асир гирифта шуд [4]. Бо дарназардошти ин гуна сурат гирифтани воқеа 7-уми апрели соли 1409 Шоҳрух, ки дар Ҳирот буд, аз чунин фурсати муносиб истифода карда, бо лашкари зиёде озими Мовароуннаҳр шуд. Ӯ Халил султонро аз асирӣ раҳо намуда, Худойдодро дастгир ва ба қатл расонид. Ҳукмронии Мовароуннаҳрро бошад соли 1409 ба писари худ Улуғбек супорид. Ҳамин тариқ, Шоҳрух фарзандони Чаҳонгир, Умаршайх ва Амироншоҳро аз сари қудрат дур карда, фарзандони худ Иброҳим султон ва Суюрғутамишро дар минтақаҳои мухталиф ба сари қудрат овард.

Шоҳрух Халил султонро бо худ ба Ҳирот оварда, чанд рӯзро ба айш гузаронид.

Ва сипас Шоҳрух ҳукмронии «...вилояти Рай, Кум, Ҳамадон ва Дайнавар то худуди Бағдод бад-ӯ арзонӣ дошт...» [4, с.637]. 13 марти соли 1410 ӯ озими Ироқ гашт.

Халил Султон дар Рай ҳамагӣ дуву ним сол ҳукмронӣ кард. Ва 3-уми ноябри соли 1411 дар Рай вафот кард. Ӯ ҳамагӣ бисту ҳашт сол умр дид.

Тибқи баъзе сарчашмаҳо аз қабилӣ «Таърихи таҳаввулотӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Эрон дар давраи Темуриён ва Туркманон» [12, с.86], ки аз ҷониби доктор Ҳусайни Мирҷаъфарӣ ба тасвир расидааст, гӯё Халил Султон дар Қошғар фавтидааст ва ҳамзамон ҳамсари ӯ Шодмулк худро бо ханҷар ба қатл расонида ҳар дуру дар як гӯр ба хок супоридаанд. Тибқи иттилои Е.Э. Бертелс гӯё Халил Султон аз ҷониби Шоҳрух заҳр дода кушта мешавад [2, с.25]. Ин фарзия то андозае воқеият дорад, зеро ки Шоҳрух аз Халил Султон ханӯз ҳам хавфи ба муқобили ӯ бархостанро дошт.

Дар фарҷом бояд гуфт, ки зимомдорӣ Халил Султон як давраи хеле кӯтоҳи таърихи фаро гирифта бошад ҳам зиёни лашкаркашиҳои ӯ барои ба даст овардани ҳокимият ба амсоли дигар намояндагони хонадони темуриён ба мардуми бумии Мовароуннаҳру Хуросон камтар набуд.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В. В. Халиль-Султан // Бартольд В. В. Сочинения. – М.: Наука, 1964. – Т. II, Ч. 2: Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии. – С. 533—534.
2. Бертелс Е.Э. Навои. Опыт творческой биографии. М.-Л.: Изд.АН СССР, 1948.

3. Голибов Г. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Душанбе: Дони, 2006.
4. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкирату-ш-шуаро. Муқаддима, тасхех ва тавзеҳи дуктур Фотима Алоқа. Техрон, 1385.
5. Ибни Арабшоҳ. Аҷоибу-л-мақдур фӣ ахбори Темур. – Душанбе: Эр-граф, 2018.
6. Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр.-Ҷ3, Техрон, 1353.
7. Мирхонд. Равзату-с-сафо. Ҷилди 6. Таҳзиб ва талхиси Аббоси Зарёб. Техрон, 1339.
8. Низомуддини Шомӣ. Зафарнома. Ба сайф ва эҳтимоми тасхехи Феликс Тауэр. Бейрут, 1937.
9. Руи Гонсалес де Клавихо. Рӯзномаи сафар ба Самарқанд. Душанбе: Эр-граф, 2016.
10. Хофиси Абрӯ. Зубдату-т-таворих. Муқаддима, тасхех ва таълиқоти Сайид Камол Ҳочи Сайиди Ҷаводӣ.-Техрон, Ҷ.1. 1380.
11. Шарафуддин Алии Яздӣ. Зафарнома. Бо тасхех ва эҳтимоми Муҳаммад Аббос. Ҷ.2. Техрон, 1336.
12. Хусайни Мирчаъфарӣ. Таърихи таҳаввулоти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Эрон дар давраи Темуриён ва Туркманон.-Техрон, 1388.

СМЕРТЬ ТАМЕРЛАНА И УСИЛИЯ ХАЛИЛА СУЛТАНА ЗА ВЛАСТЬ

В статье рассматривается смерть Тимура и Халила Султана в попытках прийти к власти, и автор опирается на такие исторические источники, как «Аджаиб аль-Мақдур фи Наваиб аль-Таймур» (удивительная жизнь Тимура) Ибни Арабша и «Хабиб-ус-сияр» Хондамира и другие исследовательские работы, опубликованные до наших дней и относящиеся к тому веку, когда жил Тимур.

Кроме того, основные политические этапы правления династических лидеров Тимура, в частности, автор предоставил информацию о событиях, связанных с концом 1404 года в Кобуле, а затем он вошел в Балх и во время которого Халил Султон был объявлен захватчиком короны и попросил помощи у Шохруха для того чтобы получить власть. В результате войны, произошедшей у реки Кариши, Халил Султон одержал победу, а Пирмухаммад бежал в Балх. Халил Султон не стал его преследовать и приготовился к войне с золотой монгольской армией, которая произошла после вторжения Хорезма в Бухару. Кроме того, была предоставлена информация о том, чтобы отправить посла в Шохур и принести извинения за последние события, попросить мира и так далее.

Ключевые слова: *власть, источник, Китай, Самарканд, Султан, Тегеран, Тамерлан, Уттар-Прадеш, Халил Султан.*

DEATH OF TAMERLAN AND EFFORTS OF KHALIL SULTAN FOR POWER

The article deals with the death of Timur and Khalil Sulton's efforts for rising to power and the author based on historical sources such as "Aja'ib al-Maqdur fi Nawa'ib al-Taymur" (a surprising life of Timur) of Ibni Arabshah and "Habib-us-siyar" of Khondamir and other research papers which published until today and belongs to the century, when Timur lived.

Also, the main political stages of Timurian dynastic leaders, in particular the author provided information on events associated with the end of 1404 in Kobul and then it entered Balkh and during which Khalil Sulton was announced invader of crown and who asked help from Shokhrukh in order to obtain the power. As a result of the war occurred near Qarshi river, Khalil Sulton won a victory and Pirmuhammad escaped to Balkh. Khalil Sulton did not pursue him and prepared himself for the war with a golden Mongolian army that was happened after the invasion of Khorazm to Bukhoro. In addition, the information on sending an ambassador to Shokhur and apologizing for the last events and asking peace and so on was provided.

Keywords: *power, source, China, Samarkand, Sultan, Tehran, Tamerlane, Uttar Pradesh, Khalil Sultan*
Сведения об авторе:

Муродзода А. - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа исторического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

About the author:

Murodzoda A. - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of the Tajik People, Faculty of History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini.

ОСВЕЩЕНИЕ ТЕАТРАЛЬНОЙ И МУЗЫКАЛЬНОЙ ЖИЗНИ БУХАРЫ В ТРУДАХ ДОКТОРА ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ, ПРОФЕССОРА Н.Х. НУРДЖАНОВА

Раджабов Т.Х.

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Театральная и музыкальная жизнь древнего города Бухары была объектом изучения многих исследователей. Одним из них был выдающийся таджикский учёный искусствовед Н.Х. Нурджанов. Этой важной теме он посвятил свою монографию [1, с.291], которая охватывает вторую половину XIX и первую половину XX вв. Работа была посвящена анализу отдельных видов искусства танцовщиц и танцоров, певцов-мавригионов, театру мысли и слова, театру масхарабозов (шутников –Р.Т.), труппах музыкантов и кукольников, традиционному цирку, инструментальной и обрядовой музыке, артистическим труппам, придворному искусству и пиршеству.

Истоки искусства таджиков, имея древние корни, окончательно сформировались в период завершения процесса образования таджикского народа при правлении династии Саманидов. Эта преемственность прослеживается в театральной и музыкальной жизни таджикского народа во второй половине XIX и первой половине XX вв. на примере города Бухары и её окрестностях.

Для сбора нужного материала Н.Х. Нурджанов многократно выезжал и возглавлял искусствоведческий отряд в Бухаре «в 1958, 1960, 1961, 1962, 1990-91 гг. Материалом для исследования послужили дневники автора, а также магнитофонные записи...» [1, с.3].

Учёный неспроста обратил внимание на Бухару, так как ещё в своё время русский этнограф М.С. Андреев характеризовал этот город как «умственный и духовный центр Средней Азии» [2, с.170].

В данной работе Н.Х. Нурджанов уделит внимание таким важным нюансам, как неправильное толкование некоторыми исследователями принадлежность того или иного вида искусства к представителям разных наций. Так, например он не был согласен с выводами Л.А. Перепелицыной которая писала о «Узбекском кукольном театре» [3], и выдавала аналогичные бухарский с таджикскими текстами за узбекский. С выводами Д. Авдеевой [4] которая считала бухарский танец одним из стилей узбекской пляски. С мнением М.Х. Кадырова который в своей книге «Традиции узбекского театра» [5] одну из глав назвал «Театр бухарских масхарабозов», не упомянув ни словом о таджикском искусстве. С выводами М. Рахманова [6], который всё бухарское искусство относил к узбекскому театру.

На наш взгляд мнение Н.Х. Нурджанова имеет право на своё существование с исторической точки зрения, так как Бухарский оазис был местом проживания предков таджикского народа. И в последующем многовековой опыт таджиков в области искусства и культуры был успешно использован братским узбекским народом.

По мнению Н.Х. Нурджанова именно в Бухаре «были полностью представлены все жанры музыкального, драматического и циркового искусства, да и к тому же в развитых формах» [1, с.6], которые развивались в двух направлениях в сельской местности и в Бухаре. В городе получило своё развитие народное профессиональное художественное творчество, более совершенное по форме выражения национального духа.

На наш взгляд Н.Х. Нурджанов говоря о «национальном духе» имеет в виду древнюю культуру таджиков, а в качестве примера приводит имена таких знатоков таджикско-персидской музыки как Абдурахмана Джами (1414-1492), Махмуда Хусейни (16 в.), Наджмидина Кавкаби Бухорои (ум. 1535), Хаджи Калона Хорасони (16 в.), Боки Нои (16 в.) и других.

Особенно важно отметить, что в своей работе он упоминает имя одного из бухарского музыканта, который возглавлял ансамбль и школу – Саид Ахмад ибн Мехтар Мирак Бухараи (15 в.) [7, с.21].

В своём исследовании Н.Х. Нурджанов особенно подчеркивает, что «Бухарские артисты конца 19 начала 20 вв., были хранителями самобытного искусства таджикского народа», так как «музыка и традиционный театр жили в теснейшей связи с бытом, устной и письменной поэзией, с различными увеселениями и праздниками» [1, с.7].

Автор также уделит внимание такому богатейшему классическому таджикскому искусству как «Шашмаком» подчёркивая его бухарское происхождение с его первоначальными исполнителями в

лице таджикских крестьян и ремесленников на стихи классиков таджикской поэзии Хафиза Ширази (1315-1390) и Абдулкадыра Бедиля (1644-1720)[1, с. 8] и др.

В работе уделяется внимание творчеству певцов-любителей, которые пели на свадьбах в самых разнообразных стилях: «Сегох», «Наво», «Баёт», «Талкинибаёт» и т.д., а также профессиональным певцам «Шашмакома», например, Мусоходжа Туркестани (1825-1884)[8, с.28-34].

На наш взгляд ценность работы заключается в том, что Н.Х. Нурджанов упоминает имена талантливых певцов второй половины 19 века, исполнявших стиль «Шашмакома»: «Бобомулло (ум. 1875), Тиллобой (ум. 1880), Холдор (ум. 1896), Хаджи Абдулло (ум. 1902), Уста Кулдош, Гузи махин (ум. 1897)»[1, с.11]. Таким образом, благодаря учёному эти имена навсегда останутся на страницах истории музыкального искусства таджикского народа.

Н.Х. Нурджанов обращает внимание на то, что не все певцы пели разборчиво, а в качестве примера приводит певца Кори Камола (1850-1942), «который обладал прекрасным драматическим тенором и с лёгкостью захватывал высокие ноты...он пел внятно тексты песен в отличии от некоторых певцов, поющих не совсем разборчиво...пел осмысленно, понимая каждую строку»[1, с.12].

Учёный также уделил внимание творчеству певцов-дойристов, в качестве примера приводя их имена: «Джалил Голиб, Навруз Хоро, Кори Эргаш, Саид Кирги, Турсун Голиб, Ходжихон»[1, с.12]. Все они были выходцами из ближайших окрестностей Бухары и часто выступали на пиршествах эмира. Также упоминает танбуристов «Кори Каромат Дилкаша (1851-1906) и Хазраткула»[1, с.12], которые пользовались большим успехом у народа.

В работе упомянуты певцы шашмакомисты, которые родились до октябрьской революции, но в дальнейшем их творческая деятельность относится к советскому времени. Это в первую очередь «Бобокул Файзуллоев (1897-1964), Шохназар Сахибов (1903-1973) и Фазлиддин Шахобов (1911-1974)»[1, с. 13]. Несмотря на то, что они были выходцами из Бухары, их дальнейшее творчество было связано с Таджикистаном. Приехав в Душанбе в 30-40 годы 20 века, они активно пропагандировали таджикскую музыку и подготовили достойных учеников.

Об объективности и беспристрастности учёного свидетельствует тот факт, что он в своей работе упоминает вклад певцов евреев Бухары в пропаганде таджикского народного искусства. Так в работе упомянуты евреи «Довуд, Юсуф, Леви Бабаханов»[1, с.14], которые выступая на свадьбах, играли на танбурах.

Анализируя народные песни Н.Х. Нурджанов выделяет особый стиль исполнения под названием «Мавриги»[1, с.14;14] (Мервский). В этом стиле выступали небольшие ансамбли (3 - 4 певца), которые аккомпанировали себе на дойре, пели на мужских пирушках и на семейных торжествах.

Ещё одна категория, о которой писал учёный, были профессиональные и непрофессиональные певцы-масхарабозы, которые одновременно пели, шутили и танцевали, представляя своё искусство в театрализованной форме. Непрофессиональные певцы-масхарабозы только пели и танцевали. Репертуар певцов масхарабозов состоял из шуточных песен. В качестве примера упоминается имя артиста выступавшего в жанре масхарабоза и мавриги «Хакима Лайло» (1834-1904)[1, с.15].

В работе также упоминается песенный жанр под названием «маддохбача» и «макайликту», когда молодые юноши 15-17 лет в четверг и воскресенье пели песни перед каждой лавкой в чайханах в стиле Шашмакома, песни лирического и религиозного содержания, зарабатывая «в день 150-200 таньга»[1, с.15]. Об этом песенном жанре упоминал в своей книге основоположник советско-таджикской литературы С. Айни[9, с.24].

В своей работе учёный не обошел стороной такой спорный вопрос касающийся использования музыки суфийскими дервишами. Так как большинство представителей масхабов ислама считают музыку запретной. По мнению Н.Х. Нурджанова представители суфизма «использовали музыку и танец как средство воздействия на сознание людей»[1, с.15], по этому поводу писали и учёный Е.Э.Бертельс, что «аналогичный жанр, распространен в Иране и в других странах Ближнего и Среднего Востока»[10].

Н.Х. Нурджанов пишет, что религиозные представления суфиев проходили с полуночи до утреннего намаза, приглашались 20-30 певцов из дервишского монастыря («Хофизои хонакои»), и упоминает «бухарских певцов Абдусамадбека, Кори Наджда и Абдукаримча, выступавших в 1927

году на суфийском радении «чахр», которое состоялось в одном из мавзолеев старинного архитектурного ансамбля Самарканда - некрополя Шохизинда (Живой царь)»[1, с.16].

Что касается танцевального искусства Н.Х. Нурджанов отмечает, что оно было представлено в Бухаре различными жанрами: «бытовым, праздничным, лирическим танцем в исполнении профессиональных танцоров и танцовщиц, шуточным в исполнении масхарабозов»[1, с.16]. Также упоминает танцы с элементами циркового искусства: ««Оташбози» (игра с огнём), танец на ходулях «чуббози» (игра с палками), танцы-пантомимы с иллюстративно изобразительными элементами. И самое главное он упоминает о древнем танце «шербози» (игра льва)»[1, с.16].

Другая категория представителей танцевального искусства, о которой писал Н.Х. Нурджанов были профессиональные танцовщицы (созанда) выступавшие строго на женских собраниях, он считал это «уникальным явлением в искусстве Средней Азии»[1, с. 16].

Также учёный упомянул о труппах профессиональных юных танцоров «чувон» (юношей), которые обслуживали мужские пирушки. Судя по тексту, Н.Х. Нурджанов относился к такому жанру танцевального искусства юношей отрицательно, что можно увидеть в его намёке: «Искусство танцоров, возникшее в результате мусульманской замкнутости мужчин, потребности феодальной эпохи, развитие развлекательной культуры и новых артистических корпораций города, давно вытеснили героические, подлинно мужские танцы»[1, с.16-17]. Таким образом, можно с уверенностью прийти к выводу, что учёный не считал эти танцы юношей проявлением мужского героического характера. В противовес танцу «чувон» он приводит в качестве примера истинного мужского танца «Танец огня», «Танец льва» и деревенский танец «Лаклак»[1, с.17].

О танцах молодых ребят в закрытых кельях (худжра) также писали русские учёные М.С. Андреев и О.Д. Чехович[11, с.124].

Н.Х. Нурджанов также уделил внимание анализу деятельности артистов народного кукольного театра и театра масхарабозов-комедиантов, подчеркнул такой важный нюанс как объединение в кукольном театре музыкального, танцевального и драматического искусства, обращая внимание на то, что театр масхарабозов был любительским и профессиональным. Любители показывали своё искусство в сельской местности, а профессионалы выступали в городе.

Анализируя жизнь представителей народного таджикского искусства в Бухаре, Н.Х. Нурджанов приводит факты об их трудной жизни при дворе эмиров, где они прислуживали помимо своей воли. Также о нелёгкой участи представителей народного искусства таджиков Бухары писал Ахмади Дониш»[12], отрицательно относившиеся к правителям мангитской династии Бухары.

В качестве примера Н.Х. Нурджанов приводит эпизод из жизни придворного певца Мирзоабдукарима, который без разрешения ночью пошел домой навесить свою семью, за это он был заключён в тюрьму на три месяца в особую тюремную камеру «обхона» (водяная комната).

Второй пример, это смерть одно из лучших мавригихонов конца 19 века, талантливого певца Хасана Гайрали, который спел без разрешения, за что по приказу эмира «получил 75 палочных ударов, от которых скончался через три дня в возрасте 40 лет»[1, с.19].

Третий пример, трагическая «смерть от туберкулёза танбуриста Кори Каромата Дилкаша (1851-1906)»[1, с.19], который шесть месяцев жил во дворце у эмира (Абдулахада (1885-1910) – Р.Т.).

Все представители народного таджикского искусства вынуждены были выступать на различных праздниках, специальных базмах, пирушках для эмира и его свиты, о чём подробно пишет в своей работе Н.Х. Нурджанов[1, с.19-25].

И только с установлением советской власти в Бухаре появилась возможность для полноценного развития народного искусства, которое влачило жалкое существование при феодальном режиме эмиров Бухары. Как отметил Н.Х. Нурджанов «сразу же после установления советской власти в городе (Бухаре – Р.Т.) возникли любительские, а вскоре и государственные театры. Их талантливые артисты принимали активное участие в создании не только нового искусства своего города, но и ведущих театров Узбекистана и Таджикистана – театра имени Хамзы в Ташкенте и театра имени Лахути в Сталинабаде (Душанбе – Р.Т.)»[1, с.33].

Как логично отметил учёный, с установлением советской власти исчез стиль певцов «макайликгу», «маддохи», восхвалявших эмиров и правителей, а также имевший религиозный подтекст, место юношей танцоров заняли молодые танцовщицы. В своей работе автор приводит их

имена: «Муллохон, Зебохон, Сайёрахон. Последняя затем стала созанда»[1, с. 33] (профессиональная танцовщица и певица в Бухаре – Р.Т.).

С установлением советской власти такие певцы и музыканты как «УстоШоди, ЛевичБобоханов, Габриел Биньяминов, Карим Хафизов»[1, с.33] стали выступать в красных чайханах. Кроме того, «сурнайчи Данияр Шахсуворов участвовал в агитбригадах разъезжая по кишлакам в период земельно-водных реформ во второй половине 20-х годов 20 века»[1, с.33].

Благодаря поддержке советской власти «певец УстоШоди в 1920 году, работал в радиокомитете Бухары и совместно с Бободжалом Насирововым и Леви Бабахановым преподавали в музыкальном техникуме»[1, с.33].

Н.Х. Нурджанов упоминает таких талантливых людей, которые внесли свой вклад в развитие уже советского народного искусства. В качестве примера он пишет о танцоре Бараке Хамидове, который работал в Ташкентском узбекском музыкальном театре (1929) в качестве дойриста (бубен – Р.Т.) и нагорачи (барабанщик – Р.Т.). Затем осенью 1930 года, он поступил в Сталинабадский таджикский драматический театр, в 1934 году в Таджикский музыкальный театр. Говоря о становлении таджикского театра, Н.Х. Нурджанов справедливо упоминает имена народных музыкантов и певцов Бухары, которые внесли свою достойную лепту в развитие музыкального и театрального искусства Таджикистана «Тохира Давлатова, Бадри Наджмиддинова, Хайдара Хакимова, Зухура Бураханова, Бобокула Файзуллаева»[1, с.33].

Таким образом, все перечисленные факты неопровержимо свидетельствуют о бесценном вкладе таджикского учёного Н.Х. Нурджанова в научное исследование истории таджикского музыкального и театрального искусства. Все его труды пронизаны внимательным отношением к исследуемой проблеме, работе с нужной литературой, документами, фотографиями, воспоминаниями, скрупулезному анализу и разбору исторических фактов касающихся истории музыки и театра таджиков, начиная с древнейших времён, средневековья, советского периода и независимого Таджикистана.

Можно с уверенностью утверждать, что Н.Х. Нурджанов занял достойное место в плеяде таджикских учёных с мировым именем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нурджанов Н. Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов / Н. Нурджанов - Душанбе, 2001.
2. Андреев М.С. Автобиографические записки. / М.С. Андреев – Памир, 1991. - №7. – 170 с.
3. Перпелицына Л.А. Узбекский народный кукольный театр. / Л.А. Перпелицына – Ташкент, 1959.
4. Авдеева Л.А. Танцевальное искусство Узбекистана. / Л.А. Авдеева – Ташкент, 1960.
5. Кодиров М. Узбек театри анъаналлари. / М. Кодиров – Тошкент, 1976.
6. Рахмонов М. Узбекский театр с древнейших времён до 1917 года. / Рахмонов – Ташкент, 1981. – 181с.
7. Зайнулобиддин Махмуди Хусайни. Конуни илми ва амалии мусики. Тахия, тахкик ва факсимилеи дастнавис ва тавзеҳоти Аскаралӣ Рачабов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 21с.
8. Рачабов А. Як маъҳази муҳим оид ба «Шашмаком». / А.Рачабов – Известия АН Тадж. ССР, ООИ, 1982. - №4. - С.28-34.
9. Айни С. Воспоминания. / С. Айни – М.-Л., 1960. – С.24.
10. Бертельс Е.Э., Персидский театр. / Е.Э. Бертельс - Академия, 1924;
11. Андреев М.С., Арк Бухары. / М.С. Андреев, О.Д. Чехович – Душанбе: Дониш, 1972. – 124 с.
12. Дониш А. История мангитских эмиров Бухары. – Душанбе: Дониш, 1967.
13. Низам Хабибуллаевич Нурджанов. (краткий очерк жизни и деятельности). Библиография составлена Н.Х. Нурджановым. Душанбе, 2005.
14. Нурджанов Н., Кабилова Б.Т., Мавриги. – Душанбе, 2008.
15. Шакури М., Амонов Р. Низам Хабибуллаевич Нурджанов (Краткий очерк жизни и творчества) //Низам Хабибуллаевич Нурджанов. – Душанбе, 2005.

ОСВЕЩЕНИЕ ТЕАТРАЛЬНОЙ И МУЗЫКАЛЬНОЙ ЖИЗНИ БУХАРЫ В ТРУДАХ ДОКТОРА ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ, ПРОФЕССОРА Н.Х. НУРДЖАНОВА

Данная статья рассматривает, монографию одного из виднейшего ученого, доктора искусствоведения, профессора Н.Х. Нурджанова, который внес огромный вклад в развитие научных принципов искусствоведческого исследования Таджикистана. Статья посвящена традициям исполнительского искусства таджиков Бухары.

Выдающийся таджикский учёный искусствовед Н.Х. Нурджанов посвятил свою монографию: «Театральная и музыкальная жизнь столицы государства Саманидов» этой важной теме, которая охватывает вторую половину XIX и первую половину XX вв.

В данной статье, анализируется период развития народного искусства таджиков Бухары, с его лучшими исполнителями с точки зрения Н.Х. Нурджанова.

В статье освещается анализ и выводы Н.Х. Нурджанова по отдельным видам искусства танцовщиц, танцоров, певцов-мавригихонов, театра мысли и слова, театра масхарабозов, труппах музыкантов и кукольников, традиционного цирка, инструментальной и обрядовой музыке, артистическим труппам, придворному искусству и пириествах.

Ключевые слова: Н.Х. Нурджанов, исследователь, таджики, Бухара, этнография, экспедиция, записи, культура, искусство, театр, музыка.

ELUCIDATION OF THE THEATRICAL AND MUSICAL LIFE OF BUKHARA IN THE WORKS OF DOCTOR OF ART STUDIES, PROFESSOR N.KH.NURJANOVA

This article considers the monograph of one of the most prominent scientist, doctor of Art Studies, Professor N.Kh. Nurjanov, who made a huge contribution to the development of the scientific principles of art studies' research in Tajikistan. The article is devoted to the ancient traditions of the performance arts of Tajiks in the capital of the Samanids, Bukhara, after thousands of years.

Prominent Tajik scholar of art studies N.Kh. Nurjanov devoted his monograph to this important topic: 'Theatrical and Musical Life of the Capital of the Samanid State', the ancient Tajik city – Bukhara, which covers the second half of the 19th and the first half of the 20th centuries.

This article tells about the period of development of the national artistic life and professional art of the Tajiks of Bukhara, about the best traditions of performance arts and about its influence as an ancient cultural center on other regions.

The article analyzes particular types of the art of dancers, Mavigikhon singers, the theater of thought and speech, the theater of maskharabozes (clowns, jesters), groups of musicians and puppeteers, the traditional circus, instrumental and ritual music, artistic groups, court art and feasts.

Keywords: N.Kh. Nurjanov, researcher, Tajiks, Bukhara, ethnography, expedition, records, culture, art, theater, music.

Сведение об авторе:

Раджабов Тоджиддин Холмуродович - Соискатель Института истории, археологии и этнографии им. Ахмади Донии Национального академии наук Республики Таджикистана. Телефон: (+992) 930017540, E-mail- tojiddinrajabov11@gmail.com

About the autor:

Rajabov Tojiddin Kholmurodovich - applicant for the Institute of History, Archeology and Ethnography named after V. I. Akhmadi Donish of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 930017540, E-mail- tojiddinrajabov11@gmail.com

ТДУ 9 (092)

НАЗАРЕ БА ФАЪОЛИЯТИ СИЁСӢ ВА ИЛМИИ АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ

Ниёзов Д.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Олими барҷаста, ходими намоёни сиёсӣ, рӯзноманигори варзида, аллома Бобочон Ғафуров 31-уми декабри соли 1909 дар деҳаи Исфисори шаҳри Хучанд чашм ба олами ҳастӣ кушодааст.

Қадамҳои нахустини устод Бобочон Ғафуров ба арсаи таърих ба даврони баъд аз инқилоби Октябр рост меояд. Бобочон Ғафуров дар лаҳзае ба майдони илму сиёсат қадам гузошт, ки халқи тоҷик дар бӯҳрон ва фишори саҳти сиёсиву фарҳангӣ ва иқтисодӣ қарор дошта буд. Чӣ тавре маълум аст, баъд аз ғалабаи инқилоби Октябр дар Осиеи Миёна чараёнҳои пантуркизму панисломизм пайдо шуданд, ки таъсири манфии онҳо ба халқи тоҷик расида буд ва маҳз бо таъсири ҳамин чараёнҳо дар тақсимоти соли 1924 манфиатҳои халқи тоҷик ба инобат гирифта нашуда, аз рӯйи қайди академик Раҳим Масов даст ба “табартақсимкунӣ” заданд. Фарзандони фарзонаи миллат ба муқобили чунин

беадолатиҳо ором наистода барои ҳифзи миллату ватан мубориза мебурданд, бо ин ҳама нигоҳ накарда фаъолияти ин чараёнҳо дар солҳои сином ва баъд аз он низ ба назар мерасид.

Фаъолияти илмиву сиёсии устод Б. Ғафуров аз солҳои 30-юм оғоз гардида, мазкур солҳои 1935-1956 дар вазифаҳои баланди ҳизбию давлатӣ қору фаъолият мекарданд. Аз ҷумла, солҳои 1944-1946 вазифаи котиби дуюм, 1946-1956 котиби якуми Кумитаи марказии ҳизби коммунистии ҶШС Тоҷикистонро ба ўҳда доштанд, ки ин дар замони Шуравӣ баландтарин вазифаи ҳизбию давлатӣ ҳисоб меёфт. Дар баробари чунин вазифаҳои пурмасъули сиёсӣ Б. Ғафуров як лаҳза аз қорҳои илм тадқиқотӣ дур нашуда, ба омӯзиш ва пажӯҳиши масъалаҳои мубрами таърихӣ ва фаъолияти омӯзгори машғул буданд. Солҳои 1936-1938 Б. Ғафуров дар мактаби коммунистии зироат(ҳоло Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон) аз фанни иқтисоди сиёсӣ ва солҳои 1939-1940 дар Институти давлати педагогии Сталинобод ба номи Г. Шевченко (ҳозира Донишгоҳи давлати омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни) аз фанни таърихи халқҳои ИҶШС дарс мегуфтанд.

Солҳои 1930-1940 маҷмӯи мақолаҳои устод “Мактаби тарбия”, “Даҳ сол ва зани озодшуда”, “Мубориза ба муқобили одатҳои бой-феодалӣ нисбат ба занон қувватнок қарда шавад” ва даҳҳои дигар дар рӯзномаву маҷаллаҳои давр ба ҷоп расид, ки асосан ба мавзӯҳои омӯзиши илми таърихи халқи тоҷик бахшида шуда буданд. Маҳз бо талошҳои устод соли 1937 ҚМ ҲК (б) Тоҷикистон оид ба қушодашавии мактаби дусола барои тайёр намудани муҳаррирони рӯзномаҳои ноҳиявӣ марказӣ қарор қабул намуд. Бо ташаббус ва роҳбарии Б. Ғафуров Унвиристети давлати Тоҷикистон (ҳозира Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 1948), Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон (1951) ва Донишкадаи политехникии Тоҷикистон (ҳоло Донишгоҳи политехникии Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ, 1956) ба фаъолият шурӯъ карданд. 11-уми апрели соли 1941 Б. Ғафуров рисолаи номзадӣ худро дар мавзӯи «Таърихи мазҳаби исмоилия аз ибтидои асри XIX то ҷанги якуми империалистӣ» дифоъ намуданд. Соли 1947 китоби «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» – и устод бо забони тоҷикӣ, солҳои 1949, 1952, 1955 бо забони русӣ аз ҷоп баромад, ки яке аз бузургтарин дастовардҳои илми ватанӣ ба ҳисоб мерафт. Олимони соҳаи таърих ба он баҳои баланд доданд ва ин боиси он гардид, ки 25-уми феввали соли 1952 Шӯрои илмӣ Институти таърихи АИ ИҶШС дар асоси ин тадқиқоти арзишманд ба Б.Ғафуров дараҷаи олии илмӣ-доктори илмҳои таърих доданд.[5, с.180-181].

Устод Садриддин Айни нашри китоби «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» – ро «бузургтарин ҳодисаи фарҳанги тоҷикон» ба қалам додаанд [1, с.8].

Дар солҳои 1956-1977 Б. Ғафуров вазифаи директори Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ИҶШС-ро бар ўҳда доштанд. Қазоват қунед, ки зиёда аз ду даҳсола роҳбари яке аз бузургтарин маркази илмӣ ИҶШС, ки олимону донишмандони ҷаҳони дар он фаъолият мекарданд, қори саҳл набуд. Яке аз рӯйдодҳои муҳиме, ки дар замони роҳбари Институт будани Б. Ғафуров ба вуқӯ пайваст, ин Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон, ки аз 9 то 16 августи соли 1960, дар шаҳри Москва бо иштироки қариб 2 000 донишмандон, аз беш аз 60 мамлақати ҷаҳон баргузор гардида, дар қори он 658 маърузаҳои илмиро шунида мавриди муҳокима қарор доданд. Роҳбари бевоситаи Конгресси XXV академик Б. Ғафуров буданд. Б. Ғафуров дар Конгресси XXIV (Мюнхен, 1957), Конгресси XXVI (Дехли, 1964), Конгресси XXIX (Париж, 1973), Конгресси XXX (Мехико 1976) байналхалқии шарқшиносон олимони Шуравиро роҳбари намуда, дар конгрессҳои маърузаҳо карданд. Инчунин Б. Ғафуров дар аксари конфренсияҳои байналхалқии ЮНЕСКО - Конфренсияи байналхалқӣ оид ба таърих, бостоншиносӣ ва фарҳанги Осиёи Миёна дар замони Кушон (Душанбе, 1968), Конфренсияи байналхалқӣ оид ба таърихи паҳншавии тафаккури ҷамъиятӣ дар Осиёи Марказӣ (Дехли, 1969), Симпозиуми байналхалқӣ оид ба санъати замони теуриён (Самарқанд, 1969), Конфренсияи байналхалқӣ оид ба мубодилаҳои тадқиқотҳои бостоншиносӣ (Кобул, 1970), Семинари байналхалқӣ оид ба таърихи инкишофи илм дар кишварҳои Осиёи Марказӣ (Исломобод, 1967) ва ғайраҳо иштирок намуда, нақши фаромушнашаванда гузоштааст[3, с.45-52].

Солҳои 1963-1965 асари бунёдии «Таърихи халқи тоҷик» дар се ҷилду панҷ китоб аз ҷониби АИ ҶШС Тоҷикистон дар шаҳри Москва ба таъриф расид, ки Б. Ғафуров дар таълиф ва нашри он бевосита иштирок дошт. Осори таълифнамудаи Б.Ғафуров дар умум зиёда аз 400 мақолаву рисола ва асарҳои илмиву оммавӣ, чун “Тоҷикон”(1972) , “Таърихи мухтасари халқи тоҷик”(1947), “Қори мо ҳақ аст, душман торумор хоҳад шуд”(1942), “Инқилоби Октябр ва ҳаракати миллии озодихоҳӣ” (1967), “Искандари Мақдунӣ ва Шарқ” (1980) ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Агар Конституцияи ин шиносномаи Тоҷикистони соҳибистиклол бошад, пас китоби “Тоҷикон” ин шиносномаи таърихӣ мебошад, ки таърихи миллати саҳибтамаддунӣ моро дар саҳифаҳои худ нигошта, ба наслҳои имрӯзаву оянда ва ҷаҳониён нишон медиҳад, ки аҷдодони мо дар гузашта як миллати соҳибтамаддуну фарҳангӣ, шаҳрсозу шаҳрनिшин, муборизу ҷасур, ихтироъкору созанда, олиму шоир буданду ҳастанд ва моро ба пайрави асили онҳо будан ҳидоят мекунад. Китоби “Тоҷикон” оинаеро менамояд, ки таърихи миллати таърихофарӣ тоҷик дар он инъикос ёфтааст. Б. Ғафуров барои навиштани шоҳасари “Тоҷикон” зиёда аз сӣ соли умри худро сарф карда буданд. Албатта таълифи чунин асари бузургу тақдирсоз кори сахлу осон набуда, аз муаррих маҳорату таҳқиқи мукамалро талаб мекунад, ки чунин сабку хусусият дар симои Б. Ғафуров ба назар мерасид. Чунончӣ, Президенти кишварамон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: ”Тоҷикон воқеан шиносномаи миллат аст. Ин шоҳасари безавол, ки самарайи меҳнати сисолаи олим аст, аз ҷумлаи тадқиқоти бунёдӣ ва фарогирандаи паҳлӯҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Ин асар, барҳақ, китоби рӯимизии ҳар як марди соҳибмаърифати тоҷик мебошад ва барои ҳудогоҳии миллӣ ва рушди тафаккури таърихӣ мардуми мо чун боду ҳаво зарур аст” [6, с.333].

“Тоҷикон” бо як маҳорати баланд навишта шудааст ва хусусияти таҳлилий дошта, асари илмӣ бунёдӣ мебошад. Аҳрор Мухторов дар бораи сабки навишти китоби “Тоҷикон” қайд мекунад: «Муҳаққиқ на танҳо бо як маҳорати ғавқуллода манзараи доманадори таърихро нигоштааст, инчунин ҳар як соҳаву паҳлӯҳо, ҷараён ва ҷузъиётҳои онро бориқибона ва бо як тафсилоти ҳайратангез тасвир менамояд. Ин аст, ки пеши назари мо на танҳо тарҳи умумӣ таърихи ҷандинасра ҷилвагар мешавад, балки пайкари зиндаи он бо тамоми мураккабию муҳолифатҳои арзи вучуд мекунад» [3, с.34]

Китоби “Тоҷикон” соли 1972 бори аввал дар шаҳри Москва бо забони русӣ бо теъдоди 10 000 нусха нашр шуда, дар таърихи халқҳои Осиёи Миёнаву ҷаҳон як инқилоби фарҳангӣ ба вучуд овард, ки дар муддати кӯтоҳ диққати ҷаҳониёнро ба худ ҷалб менамояд. Дар натиҷа соли 1977 аллакай бо талабу хоҳиши мардуми Ҷопон “Тоҷикон” ба забони ҷопонӣ тарҷума шуд. Соли 1978 марзи Осиёро убур карда, дар Лаҳистон бо забони полякӣ (50 000 нусха), соли 1984 бо забони форсӣ ва баъдтар бо забонҳои мухталиф тарҷумаву дастраси дӯстдоронаш гардид. Дар соли 1983 орзуе, ки Б. Ғафуров дар дил мепарвариданду барои амалишавии он кӯшиш мекарданд, баъди ғавташон ҷомаи амал пушид, яъне ҷилди якуми ин шоҳасар бо забони тоҷикӣ зери таҳрири Аҳрор Мухторов нашр шуд. Ҷилди дуюм бошад соли 1985 аз нашр баромад. Теъдоди хонандагони китоб ва қиммати илмӣ он торафт зиёд мешуд, ки инро ба инobat гирифта, дар давраи истиқлол солҳои 1998, 2008 ва 2020 китобро бознашр карданд.

Номи пурраи асар «Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав» буда, аз ду ҷилд, шаш фасл, бисту як боб ва шасту нӯҳ зербоб иборат буда, таърихӣ халқи тоҷикро аз замони қадимтарин то соли 1917 дар бар мегирад. “Тоҷикон” китобе мебошад, ки дар бораи гузаштаи қадими мардуми форсу-тоҷик, яъне аз замони пайдоиши ориёӣ маълумот медиҳад. Инчунин дар бораи аҷдодони барумандамон суғдиҳо, бохтариҳо, хоразмиҳо, фарғонагиҳо, сакоиҳо, массагетҳо, сулолаҳои Ҷаҳоманишиҳо, Ашкониёну Сосониён, Тоҳириёну Сафғориён, Сомониёну Ғуриён ва дигар гузаштагонанон маълумоти нодир додааст.

Таърихи башар гувоҳ аст, ки дар тӯли зиёда аз ду ҳазор сол ба сари халқи тоҷик чи мусибату бадбахтиҳои гушношунид омадааст. Бори нахуст дар “Тоҷикон” мавзӯҳои баҳсталабе чун скифҳо, сакоиҳо, массагетҳо, қушониён, хиёниён, кидориён таҳлили амиқ карда шудаву ҳулосаи дурусти илмӣ бароварда шудааст. Дар таълифи “Тоҷикон” Б. Ғафуров наздик ба 2000 аниқтараш 1904 таҳқиқоти муаллифони гуногуни дохиливу хориҷиро истифода бурдаанд, ки аз он 367 тоаш ба қалами олимони хориҷӣ ва 85 тоаш сарчашмаҳои нодири таърихӣ ба монанди асарҳои Ҳеродот, Квинт Куртсий, Табарӣ, Гардезӣ, Берунӣ, Восифӣ ва ғайра мебошанд, ки онҳо боэътимодтарин манбаҳои омӯзиши таърихи халқҳои Шарқ, махсусан тоҷикон ба ҳисоб мераванд. Ҳақ ба ҷониби шоири бузурги Покистон Файз Аҳмади Файз аст, ки баъд аз як соли вафоти Б. Ғафуров ҳангоми зиёрати мазори устод гуфтааст: “Ин фарзанди бузурги тоҷик дар асл фарзанди бузурги Шарқ аст” [2, с.4-22].

Дар Паёми 26 декабри соли 2019 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ба гузаштаи пурифтихори миллатамон ва китоби тоҷикон тавачҷӯх намуда чунин нуқтаро иброз доштанд «Таърихи пурифтихори халқи

точик мактаби бузурги худшиносист ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамониву диловарии гузаштагонии худро омӯзем ва онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем». Дар идома Ҳукумати кишварро вазифадор гардониданд, ки бо мақсади омӯзиши амиқи таърихи пурифтихори халқи тоҷик шоҳасари академик Бобочон Ғафуров, китоби «Тоҷикон» аз ҳисоби Фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо теъдоди 1,6 млн нусха чоп карда, то чашни 30 солагии Истиқлоли давлатӣ ба ҳар як оилаи кишвар дастрас намоянд [2, с.7; 4, с.28].

Ин иқдоми наҷибонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомали Раҳмон боиси хурсандии хурду бузурги кишвар гардида, хирадмандиву илмдӯстии азалии Пешвои моро бори дигар исбот кард. Ёдовар мешавам, ки дар сиёсати пешгирифтаи сарвари давлатамон маориф дар мадди аввал қарор дошта, Пешвои соҳибхиради мо барои пешрафти маориф ва маънавиёти халқамон тамоми чораҳои зарури ва судмандро андешида истодаанд. Барои рӯ овардани ҷавонон ба китобу китобхона, омӯзиши забонҳои хориҷиву технологияи муосир дар кишварамон тамоми шароитҳои зарурӣ аз тарафи Ҳукумати кишвар фароҳам оварда шудааст ҳамзамон барои шавқманд гардонидани дӯстдорони илму китоб аз тарафи Президенти мамлакат чораҳои ҳавасмандгардони ба тариқи озмунҳои «Фурӯғи субҳи доноӣ», «Илм фурӯғи маърифат» ва ғайраҳо роҳандозӣ шудааст. Мо ҷавонон бо чунин Пешвои оқилу хирадмандамон мефаҳрему меболем.

Хулоса, аллома Бобочон Ғафуров барои халқу ватани худ хизматҳои нотакрор намуда, бо шоҳасари худ «Тоҷикон» дар таърихнависи тоҷикон ва халқҳои Шарқ як таҳаввулоти инқилобӣ ба вучуд оварда, ба мактабе асос гузоштаанд, ки тамоми муаррихони минбаъда пайрави мактаби таърихшиносии устод мебошанд. Бобочон Ғафуров гузаштаи таърихии моро зинда карда, ба имрӯзиён мерос гузоштанду барои сохтани ояндаи миллат ба мо роҳ кушода бо осори гаронбаҳои худ имрӯз ояндаи миллатамонро роҳнамои мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. / Б.Ғафуров - Душанбе: Нашриёти муосир, 2020.-945 с.
2. Ғафуров У. Бобочон Ғафуров фарзанди фарзонаи миллат. - Ғафуров: Матбааи ноҳияи Хучанд, 1998.-56с.
3. Мухторов А. Академик Бобочон Ғафуров. / Мухторов - Душанбе: Ирфон, 1998.-184с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. - Душанбе, 2019.-47с.
5. Пирумшо Х. Бобочон Ғафуров. / Х.Пирумшо - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айни. 2018.-251с
6. Раҳмон Э. Чехроҳои мондагор.-Душанбе: ЭР- граф, 2016.-364с.

ВЗГЛЯД НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ И НАУЧНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АКАДЕМИКА БОБОЧОН ГАФУРОВА

Данная статья посвящена видному государственному деятелю, ученому- историку, академику, Герою Таджикистана, Б.Гафурову и его научному наследию, в частности знаменитому труду автора, «Таджики» и его роли в воспитания нравственных качеств личности молодежи. Также в статье рассматривается вклад Бободжана Гафурова в развитие исторической науки в Таджикистане во второй XX века.

Ключевые слова: *Таджики, история, нация, самопознание, учёный, наука, книга, историк, журналист, политика, перевод, споровка, паспорт,*

ACADEMICIAN BOBOJON GAFUROV'S VIEW TO THE POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITIES

This article is the discoverer of centure and shiness of centration devoted to a prominent statesman, historian, academician, Hero of Tajikistan, B. Gafurov and his scientific heritage, in particular the famous work of the author, «Tajiks» and his role in the education of moral qualities of the personality of young people. The article also examines the contribution of Bobojon Gafurov to the development of historical science in Tajikistan in the second half of the twentieth century.

Keywords: *Tajiks, history, nation, self-awareness, scientists, science, a book, historian, journalist, politics, translation, craft, passport.*

Свидения об авторе:

Ниёзов Дилшод Махмадзарифович - студент второго курса факультета истории Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел: (+992) 985610941

About the author:

Niyozov Dilshod Mahmazarifovich - second year student of the faculty of the History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni : Phone: (+992) 985610941:

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола яқоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1,5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намешавад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1,5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статей должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправить научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2021. № 2 (91)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 39,25 усл. п.л.40
Подписано в печать 22.05.2020 г. Заказ №2020/30-01
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.